BULETINUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

ANUL XXV FASCICOLA 71—74

1932

EVOLUȚIA ARHITECTURII IN MUNTENIA ȘI IN OLTENIA

DE

N. GHIKA BUDEȘTI
ARHITECT INSPECTOR GENERAL
PROFESOR LA ACADEMIA DE ARHITECTURĂ
ARHITECT SEF AL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

PARTEA A TREIA

VEACUL AL XVII-LEA

1933

TIP. „DATINA ROMÂNEASCA" — VALENII DE MUNTE

CLIȘEE ȘI PLANȘE INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE
E. MARVAN BUCURESTI

N. GHIKA-BUDEȘTI

EVOLUȚIA ARHITECTURII ÎN MUNTENIA ȘI OLTENIA

III.

VEACUL AL XVII-LEA.

EPOCA DE TRANSIȚIE: DOMNIA LUI MATEI BASARAB

EVOLUŢIA ARHITECTURII ÎN MUNTENIA ŞI ÎN OLTENIA

—o—

III.

VEACUL AL XVII-LEA.

EPOCA DE TRANSIŢIE: DOMNIA LUI MATEI BASARAB

INTRODUCERE

O privire retrospectivă aruncată asupra monumentelor din veacurile anterioare, studiate până acum [1], ni permite a resuma pe scurt evoluţia lor. Această privire ni arată că, dintre tipurile de biserici care stau la originea artei noastre monumentale, unele au avut o înrâurire foarte importantă asupra desvoltării arhitecturii din epocile care au urmat, iar altele, din contra, nu au decât o înrâurire slabă, sau chiar nici una.

Unele sânt adevărate prototipuri, care dau naştere, la rândul lor, la noi grupe de monumente, pe când altele dispar fără a lăsa vre-o urmă de înrâurire.

Trebuie să precisăm de la început că observaţiile resumate aici au la basă numai monumentele existente astăzi şi stadiul de acum al cercetărilor noastre arheologice. Într'adevăr nu trebuie să uităm că multe biserici vechi au dispărut înainte de a putea fi studiate şi că multe altele au fost adânc alterate de vremuri, aşa că şi consideraţiile de faţă vor putea fi întru câtva modificate prin eventualele descoperiri ale unor rămăşiţe de monumente astăzi încă necunoscute de noi sau prin cercetarea mai complectă a altora, care sunt poate încă insuficient studiate şi cunoscute.

Dintre cele şase tipuri de la origine, studiate în partea întâia a acestei lucrări şi resumate în introducerea părţii a doua, patru tipuri au avut o înrâurire puternică asupra veacurilor următoare, iară două, din contra, par a nu fi avut aproape niciuna.

Cele patru tipuri care au o înrâurire mai mare sânt n-le I, II, V şi VI [2]. Ele sunt: Biserica Domnească din Curtea de Argeş, biserica mare a mănăstirii Cozia, biserica Mănăstirii Dealului şi Biserica Episcopală din Curtea-de-Argeş; primele două ştim că sânt originare din veacul al XIV-lea, iar cele două din urmă de la începutul veacului al XVI-lea.

Tipurile fără înrâurire sânt biserica foastei mănăstiri Cotmeana, din veacul al XIV-lea, şi biserica foastei mănăstiri Snagov, de la începutul veacului al XVI-lea.

Din cele patru prototipuri, I, II, V şi VI, derivă toate bisericile din veacul al XVI-lea, care formează ceia ce am denumit „vechiul stil“, precum şi cea mai mare parte din bisericile din veacurile XVII şi XVIII, cu oarecare excepţii, după cum vom vedea mai departe.

Dacă examinăm în ordinea importanţei lor fiecare tip in parte, împreună cu monumentele care provin din el, vom constata următoarele:

I. **TIPUL BIZANTIN DIN CONSTANTINOPOL** ni dă exemplarul cel mai imposant ca arhitectură; el a fost numit de noi tipul lui Negru-Vodă şi este represintat în veacul al XIV-lea prin Biserica Domnească din Curtea-de-Argeş [1]. Planul este în formă de cruce greacă, fără abside laterale; are turla pantocratorului răzimată pe patru stâlpi isolaţi în mijlocul naosului.

Din acest tip provin: Vechea Mitropolie din Târgovişte (1517), studiată în partea întâia [2], apoi Biserica Domnească din Târgovişte (1583), studiată în partea a doua [3]; în sfârşit biserica Sfântul Dumitru din Craiova (1650) şi foasta biserică Să-

[1] N. Ghika Budeşti, *Evoluţia Arhitecturii in Muntenia* şi *Oltenia*, partea I şi II, in „B. C. M. I.“, fasc. 53-4, 63-6.

[2] N. Ghika Budeşti, loc. cit., partea II, p. 5.

[1] „B. C. M. I.“, 1923 şi fasc. 53-4, fig. 39-50.

[2] „B. C. M. I.“, fasc. 53-4, fig. 111-8.

[3] „B. C. M. I.“, fasc. 63-6, fig. 174-184.

rindar din Bucureşti, pe care le vom studia mai departe.

Datele la care au fost clădite aceste din urmă biserici nu par încă bine precisate, sau, mai exact, istoricul lor, adecă întemeierea, modificările, complectările şi transformările ce au suferit la diferite epoci, nu sânt încă bine stabilite.

Vechea Mitropolie din Târgovişte se crede că a fost ridicată de către Neagoe-Vodă Basarab, dar terminată abia de către Radu Paisie [1]. Aceasta probabil în ceia ce priveşte biserica propriu-zisă; dar se ştie că în faţa acesteia se găsia un important şi monumental pridvor de formă pătrată cu turle şi formând o a doua biserică alipită de cea d'intâiu. Această parte poate să fi fost clădită de către Matei Basarab. Un mic pridvor pătrat aflat în faţa intrării în biserică este adăugit în timpul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu. Prin dărimarea acestui important monument de către arhitectul Lecomte du Noüy, s'au nimicit posibilităţile de a se studia şi resolva aceste chestiuni, căci nu avem decât foarte puţine documente de la vechea biserică, iar frumoasele pietre sculptate, rămase de la dărâmarea ei, au fost găsite aruncate afară, unde au stat ani de zile expuse intemperiilor până când Comisiunea Monumentelor Istorice, intrând în stăpânirea lor, le-a putut adăposti şi în urmă aşeza într'un mic museu local. Aceste frumoase pietre, chenare de ferestre şi de uşi, base de cruci, pietre de morminte, coloane de piatră, cu capitele şi base sculptate, cu balustrade ajurate, ni povestesc o parte din viaţa trecută a acestui falnic monument. Ele ni arată într'adevăr diferite epoci: chenarele de ferestre simple dreptunghiulare şi fără sculpturi aparţin veacului al XVI-lea şi provin de sigur de la vechea biserică a lui Neagoe Basarab şi a lui Radu Paisie; alte chenare de ferestre profilate, sămănând cu acelea de la biserica Stelea, aparţin părţii din biserică zidite de către Matei Basarab; alte pietre, în sfârşit, sculptate bogat, provin de la restaurarea bisericii din timpul Domniei lui Constantin Brâncoveanu, care a clădit şi micul pridvor pe stâlpi, a cărui fotografie d'inainte de dărâmare o posedăm din fericire, ceia ce a permis reconstituirea lui în faţa micului museu ridicat de Comisiunea Monumentelor Istorice, unde pietrele scăpate de distrugere aşteaptă să fie studiate mai departe, căci multe din ele au rămas încă netălmăcite.

Biserica Domnească din Târgovişte, întemeiată la 1583 de către Petru Cercel, îşi păstrează şi mai ermetic secretul ei, căci nimic în caracterele ei constructive sau decorative nu destăinueşte veacul al XVI-lea, afară poate de chenarele ferestrelor, care sânt profilate simplu, de formă dreptunghiulară şi fără nicio sculptură; în afară de acestea ea aparţine veacului al XVII-lea, şi am arătat [1] motivele pentru care credem că biserica a fost clădită ori, în tot casul, terminată de către Matei Basarab.

La 1698 ea a mai fost restaurată de către Constantin-Vodă Brâncoveanu.

a) **Biserica Sfântul Dumitru din Craiova**, a cării clădire este atribuită lui Matei Basarab (1650), presintă unele caractere care ar apropia-o de monumentele din veacul al XVI-lea, şi în special înfăţişarea exterioară a decorului ei, care, după puţinele documente ce ni-au rămas, era aceia a bisericilor din „vechiul stil", deci cu făşiile orizontale alternante de cărămidă aparentă şi de tencuială, în care se văd cărămizile verticale aşezate două câte două. Această constatare ar îndreptăţi poate ipotesa că acest monument ar fi fost început de către fraţii Craioveşti şi terminat de către Matei Basarab mult mai târziu.

Din puţinele fotografii pe care le posedăm, se poate vedea că toate contraforturile exterioare, care acusă epoca lui Matei Basarab, par a fi din altă epocă decât zidurile bisericii, căci ele se aplică pe aceşti păreţi ca nişte elemente străine şi fără a ţinea samă de firidele care o decorează (pl. XLI).

Faptul însă că acest monument a fost complect dărâmat şi în urmă reconstruit din nou de către arhitectul Lecomte du Noüy, ni răpeşte orice speranţă de a se putea reconstitui vre-odată istoricul acestei biserici, precum şi elementele ei arhitecturale.

Din aceiaşi grupă pare a fi făcut parte şi **Biserica Sărindarul din Bucureşti**, astăzi dispărută. După singura fotografie ce posedăm [2], se vede că era un monument important, cu cinci turle, din care una mai mare pe naos, care stătea probabil pe patru stâlpi isolaţi, două turle mai mici pe absidiolele altarului, ca la Mihai-Vodă, Snagov şi Mitropolia Veche din Târgovişte şi alte două turle pe pronaos, ca la Mitropolia Veche din Târgovişte şi ca la Biserica Domnească din acelaşi oraş.

Biserica Sărindarul a fost complect transformată pe la mijlocul veacului al XIX-lea, când i s'a dat un plan basilical. După această nouă biserică există o serie de fotografii, şi la Museul

[1] N. Iorga, *Istoria Bisericii Române.*

[1] „B. C. M. I.", fasc. 9, p. 17 şi fasc. 63-6, fig. 174-184.
[2] „B. C. M. I.", anul 1911, p. 48.

de la biserica Stavropoleos se păstrează frumoase pietre sculptate, capitele etc., care se zice că provin de la această biserică. La sfârșitul veacului al XIX-lea ea a fost complect și definitiv dărâmată.

Vechiul tip constantinopolitan cu planul în formă de cruce greacă dispare, și după acest din urmă monument nu s'au mai clădit altele.

II. **TIPUL SÂRBESC DIN VALEA MORAVEI** este acel care a avut înrâurirea cea mai importantă asupra arhitecturii veacului al XVI-lea și asupra epocilor următoare; într'adevăr, din el derivă cele mai numeroase grupe de biserici. Acest tip, numit de noi al lui Mircea-cel-Bătrân, este represintat în veacul al XIV-lea prin biserica mare a mănăstirii Cozia. Planul este în formă de treflă, cu o turlă pe naos; din el se trage cea mai mare parte a bisericilor de „vechiul stil" din veacul al XVI-lea [1], din care cele mai importante sânt bisericile din Ostrov, Stănești și bolnița Coziei din județul Vâlcea, biserica Curtea Veche din București, în sfârșit bisericile din Căluiu (Romanați) și Mărcuța (Ilfov): în veacul al XVII-lea și al XVIII-lea vom găsi încă multe biserici care aparțin acestui tip, la Strâmbeanu (Dâmbovița [2]), la Surpatele (Vâlcea), la Colțea în București, apoi la Aninoasa (Muscel), la Stavropoleos din București; mai toate acestea din urmă au în fața bisericii un pridvor pe stâlpi.

III. **TIPUL SÂRBESC CA PLAN ȘI CU DECORUL EXTERIOR ARMENESC**, numit tipul lui Radu-cel-Mare și represintat la începutul veacului al XVI-lea prin biserica Mănăstirii Dealului (1502), are de asemenea o înrâurire importantă. Planul este în formă de treflă, cu o turlă pe naos și cu două turle mai mici pe pronaos. Bisericile care se trag din acest tip pierd răpede orice caracter armenesc, căci piatra cioplită cu decorul ei sculptat este înlocuită la bisericile care urmează cu cărămidă aparentă și tencuiala dispusă după normele ce caracterisează „vechiul stil". Astfel avem în veacul al XVI-lea bisericile din Bucovăț (Dolj) și din Tutana (Argeș [3]), apoi în veacul al XVII-lea bisericile din Gura Motrului (Mehedinți [4]), Brebu (Prahova [5]) și Căldărușani (Ilfov), studiate mai jos; în sfârșit în veacul al XVIII-lea se găsesc exemple mai rare, cum este biserica Toți Sfinții din Râmnicul Vâlcii. În această grupă găsim, de asemenea, începând din veacul al XVII-lea, în fața bisericilor, un pridvor cu arcade pe stâlpi.

IV. **TIPUL MEȘTERULUI MANOLE** are planul cu naos în formă de treflă cu o turlă și pronaosul lărgit cu trei turle. El e represintat la începutul veacului al XVI-lea prin minunata Biserică Episcopală din Curtea-de-Argeș. Acest strălucit monument a fost puțin imitat în veacul al XVI-lea și înrâurirea lui pare mult mai pronunțată asupra veacului al XVII-lea și al XVIII-lea. Planul său meșteșugit și savant, decorul său exterior în piatră bogat sculptată nu puteau găsi imitatori în veacul al XVI-lea, când toate bisericile sânt de dimensiuni mici și executate cu mijloace simple și aproape exclusiv cu cărămidă; de aceia vedem o singură biserică urmând acest tip în veacul XVI-lea: este aceia din Cobia (Dâmbovița) [1], astăzi aproape ruinată și care este o reducție, în mai mic și cu materiale mai simple, a strălucitului său model. În veacul al XVII-lea avem biserica **Radu-Vodă din București** (1615) [2], cu același plan și probabil cu un pridvor în față, apoi **Mitropolia din București** (1655) [3], zidită de Constantin-Vodă Basarab, care are de asemenea un larg pridvor pe stâlpi. Tot în același veac s'a mai clădit după același plan de către Șerban-Vodă Cantacuzino, în 1679 [4], **Biserica Mănăstirii Cotroceni**; interiorul ei s'a conservat relativ bine, afară de turle, dar exteriorul este complect desfigurat afară de pridvorul pe stâlpi de piatră, care s'a păstrat mai bine. La sfârșitul aceluiași veac (1698), Constantin-Vodă Brâncoveanu a clădit Mănăstirea Hurez, în județul Vâlcea [5], a cării biserică are cam același plan cu pronaosul lărgit; aici însă nu se găsește pe pronaos decât o singură turlă pe axul lui, iar cele două colțuri din spre Apus sânt fără turle; ca la celelalte biserici pomenite mai sus, se întinde în fațadă un frumos pridvor pe stâlpi de piatră. În veacul al XVIII-lea avem, tot derivată din același tip, biserica mănăstirii Văcărești de lângă București. Ea este de dimensiuni mai mari decât cele precedente; turla centrală a pronaosului stă pe patru stâlpi puternici de piatră, iar turlele mici, în loc să stea pe colțurile din spre Apus ale pronaosului, ca la Curtea-de-Argeș, se razimă pe

1 „B. C. M. I.", fasc. 63-6.
2 Pl. XCII și următoarele,
3 „B. C. M. I.", fasc. 63-6, fig. 120-142.
4 Pl. 161 și următoarele.
5 Pl. 154 și următoarele.

1 B. C. M. I., fasc. 63-66, fig. 162-73.
2 Pl. 186 și următoarele.
3 Pl. 169 și următoarele.
4 Pl. 180 și următoarele.
5 „B. C. M. I.", anul 1909, p. 23.

extremitățile pridvorului deschis, care se intinde in fața bisericii. Această disposiție constituie o inovație și este un cas unic. În acelaşi gen este şi biserica cea mare a mănăstirii Cernica de lângă Bucureşti, unde pare a fi fost în fața bisericii un pridvor, care a dispărut.

V. **TIPUL** pe care l-am numit **BALCANIC** şi care este represintat in veacul al XIV-lea prin biserica mănăstirii Cotmeana (Argeş)[1], clădită de Mircea-cel-Bătrân, are planul format dintr'o singură navă boltită cilindric (absidele laterale au fost adăugite în urmă) şi este fără turlă; ea nu a avut nicio inrâurire asupra arhitecturii veacurilor următori. E un tip vechiu moştenit de la arta creştină medievală orientală, ale cării reminiscențe le-am găsit la ruinele bisericilor din Turnu-Severin[2], şi pe care le intâlnim pentru ultima oară la inceputul veacului al XVI-lea, la micul paraclis al mănăstirii Bistrița (Vâlcea)[3], care se crede că este clădit de către Barbu Craiovescu in 1507 (afară, bine ințeles, de pridvorul pe stâlpi, care este adăugit în veacul al XVIII-lea).

VI. **TIPUL ATONIC**, numit de noi: al lui Neagoe Basarab, este represintat prin biserica mănăstirii Snagov[4]. Planul caracteristic este intocmai acel al bisericilor de la Sfântul Munte, deci cu naosul constantinopolitan cu cei patru stâlpi inferiori isolați, dar şi cu absidele laterale. Acest tip nu are înrâurire asupra desvoltării ulterioare a arhitecturii noastre şi nu se mai găseşte niciun alt monument inspirat de la el, afară de pridvorul vechii Mitropolii din Târgovişte[5], unde găsim, ca şi la Snagov in pronaos, cei patru stâlpi isolați in interior şi arcadele deschise pe trei laturi.

Stâlpii arcadelor au aceiaşi conformație la ambele aceste biserici şi s'ar putea ca ele să fie contimporane. Tot astfel este conformat şi pridvorul bisericii Radu-Vodă din Bucureşti. S'ar putea ca şi pronaosul bisericii mari de la mănăstirea Văcăreşti să fie inspirat întru câtva de la pridvorul din Snagov, fiindcă vedem şi aici cei patru stâlpi interiori pe cari se ridică turla (in loc de cei doisprezece cari există la Biserica Episcopală din Curtea-de-Argeş). Totuşi este mai probabil că arhitectul de la Văcăreşti să se fi inspirat de la monumentul din Curtea-de-Argeş mai mult decât de la acel din Snagov, căci planul bisericii din Văcăreşti se asamănă mai mult cu cel de la Argeş, cu pronaosul lărgit, decât cu acel din Snagov, care rămâne un tip isolat, fără inrâuriri asupra desvoltării artei noastre monumentale.

În resumat. — Şcoala bizantină constantinopolitană işi menține vechiul său prestigiu până în mijlocul veacului al XVII-lea, când urmele ei dispar. Şcoala sârbească cu planul ei caracteristic este aceia a cării inrâurire rămâne mai vie, mai ales în veacul al XVI-lea; dar atât planul, cât şi mai ales arhitectura exterioară pierd cu incetul caracterele străine şi se asimilează complect. Acest tip se combină cu cel sârbo-armenesc de la mănăstirea Dealului, care de asemenea pierde orice caracter armenesc prin faptul că bisericile care se trag din el sânt clădite din cărămidă şi tencuială, în loc de a fi din piatră cioplită. Aceste două tipuri continuă a inspira arhitectura Munteniei şi a Olteniei până în veacul al XVIII-lea.

Tipul Meşterului Manole nu a avut imitatori în stilul vechiu din veacul al XVI-lea, când ştim că s'au clădit numai biserici mici din materiale simple şi rustice, pentru care nu se putea lua drept model un monument atât de bogat ca Biserica Episcopală din Curtea-de-Argeş.

Numai în veacul al XVI-lea, şi mai ales în a doua jumătate a acestui veac, când, incepând cu Radu-Vodă Mihnea şi urmând cu Matei Basarab, se clădesc biserici mai mari, când piatra cioplită şi sculptată incepe să fie iarăşi intrebuințată în arhitectură, vedem acest strălucit tip de biserică inspirând din nou pe artişti, la Mitropolia din Bucureşti, la Cotroceni, la mănăstirea Văcăreşti, etc.

În afară de bisericile care derivă direct din prototipurile veacurilor precedente şi pe care le-am analisat mai sus, mai vedem pe la mijlocul veacului al XVII-lea apărând un tip nou. Este acel **al bisericilor cu un turn-clopotniță ridicat de-asupra pronaosului.**

Singurul exemplu anterior il găsim la Sân-Nicoară din Curtea-de-Argeş.

Această nouă disposiție se răspândeşte mult in veacul al XVII-lea; ea se găseşte aplicată mai rar la bisericile cu planul în treflă şi mai adesea ori la cele fără abside laterale (Goleşti[1]); o găsim şi la bisericile cu turla pe naos (Cornet[2]) şi la cele fără turlă pe naos (Strehaia[3]); o mai găsim întâiu la bisericile fără pridvor, pe urmă la cele

[1] „B. C. M. I.", fasc. 53-4. Pl. 36-9, fig. 81-93.
[2] *Ibid.*, fasc. 53-4. Pl. 1, fig. 2.
[3] *Ibid.*, fasc. 63-6. Pl. 12-14, fig. 13-18.
[4] *Ibid.*, fasc. 53-4. Pl. 40-52, fig. 94-110.
[5] *Ibid.*, fasc. 53-5. Pl. 53-8, fig. 111-8.

[1] Pl. XXVI şi următoarele.
[2] Pl. 189 şi următoarele,
[3] Pl. 61 şi următoarele.

cu pridvor, când acest element se răspândește tot mai mult.

Scara care duce la clopotnița este, mai ales la început, așezată în interiorul zidului din spre Nord sau din spre Răsărit al pronaosului; pe urmă o vedem într'un turnuleț poligonal alipit în exterior la păretele din spre Nord: această nouă disposiție contribuie mult a da un aspect mai pitoresc bisericilor.

Forma turlei clopotelor este, în genere, mai ales la început, cu proporții masive, în oposiție cu turla pantocratorului, care este mai sveltă și mai înaltă. Ea are patru deschideri largi pentru a permite răspândirea sunetului în afară; mai târziu, în veacul al XVIII-tea, clopotnița tinde a se înălța și a lua o asămănare tot mai mare cu turla pantocratorului (Brădești, Dolj, biserica Buna Vestire din Râmnicul-Vâlcii și Șubești, Câmpulung). Forma clopotniței este, când pătrată în plan, ca la Jitianu, când dreptunghiulară, ca la Strehaia, când cu colțurile teșite ca la Cornet, când octogonală cu laturile egale ca la Bărbulești și Vlădești.

În veacul al XVIII-lea deschiderile adecă ferestrele clopotniței devin înalte și înguste ca și acelea ale turlelor de pe naos (Brădești).

În sfârșit, la unele biserici, clopotnița este așezată chiar pe pridvorul din fața bisericii și are forma unui foișor poligonal pe stâlpi, ca la Filipeștii-de-Pădure [1]. Unele din aceste clopotnițe par adăugite în fața bisericii la o epocă posterioară clădirii ei, cum e la Jitianu și la Filipeștii-de-Pădure.

Multe din aceste clopotnițe sânt astăzi dărâmate sau au fost refăcute la o altă epocă, așa că nu în totdeauna se pot regăsi formele lor de la origine.

Cum am arătat, un element care se răspândește tot mai mult în acest veac este **pridvorul deschis, cu arcade pe stâlpi,** așezat în fața bisericilor.

În veacul al XVII-lea arcadele pridvoarelor sânt în formă de semicerc; proporțiile lor sânt înalte și înguste, iar stâlpii pe cari se razimă ele, sânt sau pătrați sau octogonali și zidiți din cărămidă; în veacul al XVIII-lea arcadele sânt mai largi și au traseuri variate, când în trilob, când în acoladă, în festoane, etc. **Stâlpii** sânt atunci, în genere, din piatră cioplită și sculptată, cu capitele și base bogate și cu balustrade ajurate între ele.

Un eveniment important, întâmplat în timpul Domniei lui Matei Basarab, în anul 1645, este ridicarea, în Târgoviște, de către Vasile Lupu, Domnul Moldovei, a **bisericii Stelea**. Ea este o biserică de tip moldovenesc, care, după cum vom vedea, a avut oarecare înrâurire asupra arhitecturii din Muntenia, căci de la ea s'au introdus la unele biserici contraforturile exterioare de origine gotică; de asemenea și forma chenarelor de piatră de la ușile și ferestrele unor biserici din această epocă, în care se imitează acelea de la biserica Stelea, sânt inspirate de la profilele și decorația moldovenească de gen gotic.

Tot în această epocă se introduce în interiorul bisericilor, în locul zidului care despărția naosul de pronaos, o disposiție nouă, prin care se permite credincioșilor din pronaos să se împărtășească mai bine din slujba religioasă. Această disposiție constă din trei deschideri cu arcade răzimate pe stâlpi, care înlocuiesc ușa de altă dată, care — după cum știm — a fost regula generală pentru toate bisericile până la începutul veacului al XVII-lea, afară numai de o singură excepție: aceia a bisericii Meșterului Manole din Curtea-de-Argeș.

Cercetări recente au dovedit că această disposiție interioară a existat și la biserica Mihai-Vodă din București, care este clădită la 1594; ea există și la biserica Aroneanu de lângă Iași, clădită în același an. Acestea par a fi casurile cele mai vechi. În veacul al XVII-lea, această disposiție se găsește la un număr destul de mare de biserici din Moldova și în special la acelea unde înrâurirea venită din Muntenia este mai evidentă, ceia ce ne-ar îndreptăți să deducem că acest element nou este introdus mai întâiu în Muntenia, de unde apoi trece în Moldova.

Din veacul al XVII-lea ni-au rămas și unele clădiri mănăstirești cu clopotnițe monumentale, ca acelea de la Brâncoveni, de la Câmpulung, de la Brebu, de la Strehaia, etc. Mai sânt unele rămășițe de chilii la mănăstirea Comana, la Govora, etc.; ruine de palate și de case importante, cu pivnițe boltite, cu foișoare se găsesc la Târgoviște, la Plumbuita, la Câmpulung, la Brebu, etc.

Cercetarea lor mai amănunțită ni arată că puține dintre ele și-au păstrat formele de la origine și că unele au fost refăcute, transformate la diferite epoci, chiar de mai multe ori.

Vom mai găsi în veacul al XVII-lea unele biserici care nu urmează disposițiile tradiționale și deci nu se pot clasifica împreună cu cele care fac parte din diferitele grupe de biserici resumate mai sus. Ele formează tipuri isolate, care dovedesc cât de variată a fost inspirația meșterilor din această epocă; astfel sânt bisericile din Olari (Curtea-de-Argeș) și Turbați (Ilfov), etc.

[1] Pl. 198 și următoarele.

Va trebui să menţionăm şi unele monumente străine, cum sânt unele biserici din Câmpulung, probabil executate de meşteri saşi, dintre care avem biserica Sfântul Gheorghe, care este un mic monument de stil gotic, a cărui dată de clădire nu ni este cunoscută şi căreia i s'a adăugit un pronaos cu o clopotniţă pe el în timpul Domniei lui Matei Basarab, când probabil că biserica a fost atribuită cultului ortodox.

Vom studia monumentele cele mai caracteristice şi cele mai bine păstrate din acest veac, grupându-le după caracterele lor comune; vom stabili astfel evoluţia tipurilor şi a formelor, care ne va duce de la „vechiul stil" din veacul al XVI-lea, printr'o perioadă de transiţie, la o renovare a arhitecturii noastre tradiţionale în timpul Domniei lui Matei Basarab şi la formaţia unui nou „stil românesc", care începe la sfârşitul veacului al XVII-lea, înfloreşte în tot veacul al XVIII-lea şi se stânge la începutul veacului al XIX-lea, copleşit de diferite înrâuriri străine decadente.

CARACTERE GENERALE

Bisericile din veacul al XVII-lea urmează, precum am arătat mai sus, în linii generale și în mod fidel, atât ca dispoziții de plan, cât și ca forme arhitectonice, directivele date de tipurile de monumente din veacurile precedente. Vom vedea, după ce vom fi studiat monumentele din acest veac, că el este esențialmente tradiționalist și că foarte slabe și fără efecte durabile sânt înrâuririle din afară ce se pot constata în tot decursul său, afară doar de ultima perioadă. Bisericile au, și în acest veac, planul în formă de treflă, în majoritatea casurilor, și numai o mică parte din ele sânt fără de abside laterale.

Dacă ele nu diferă mult, în ceia ce privește formele arhitectonice, de cele din trecut, vom vedea că meșteșugul, adecă procedeele întrebuințate la execuția decorului exterior sânt de diferite feluri: când în cărămidă aparentă, cind în tencuială, când în tencuială imitând cărămida aparentă, și acest fapt constituie principala diferență între arhitectura primei jumătăți a veacului acestuia și aceia a veacului al XVI-lea, în care știm că domnia o perfectă unitate în modul de a lucra; ceia ce ne-a făcut să dăm producțiunii arhitectonice acestui veac denumirea de „stil vechiu românesc".

Putem împărți veacul al XVII-lea în trei părți.

1. Prima se întinde cam de la inceputul până pe la mijlocul veacului, în timpul Domniei lui Matei Basarab, care dă un imbold puternic clădirii de biserici și de mănăstiri. Această primă epocă, dacă trebuie să judecăm după bisericile care ni-au mai rămas astăzi, cuprinde un număr relativ mic de monumente de o importanță secundară și care sânt astăzi mai toate în stare rea sau foarte mult transformate. Ele sânt strâns legate de monumentele din veacul al XVI-lea, pe care meșterii caută să le imiteze fără a avea la disposiție mijloacele tehnice ale predecesorilor lor. Din analisa bisericilor din această epocă ar resulta că ea a fost o perioadă de regres, și chiar de decadență.

2. A doua parte se întinde de la Matei Basarab până la Șerban Cantacuzino și cuprinde un număr mult mai mare de monumente, mai importante ca dimensiuni și mai variate ca arhitectură. În această epocă vom constata o readaptare a tipurilor vechi la nevoile cele noi, o sforțare puternică pentru găsirea unor tipuri noi, păstrându-se însă intactă tradiția veacurilor anterioare, care rămâne caracteristica esențială a acestui veac, în Muntenia și în Oltenia, în oposiție cu Moldova, unde înrâuririle străine, venite în această epocă atât din Occident, cât și din Orient, sânt puternice și duc de pe atunci arhitectura moldovenească spre decadență.

3. A treia parte cuprinde, la sfârșitul veacului, unele din monumentele ridicate de familia Cantacuzinilor și de către Constantin-Vodă Brâncoveanu la începutul Domniei lui. Ele își au însă locul în „noul stil românesc", căruia-i aparțin, și și pe care îl vom studia în a patra parte a acestei lucrări.

ÎN EPOCA ÎNTÂIA a veacului găsim monumente puține și de tipuri variate: **Biserica mănăstirii Comana** (Vlașca), zidită de către Radu-Vodă Șerban [1]; ea are planul în formă de treflă și pare a fi fost croită după vechile principii ale școlii sârbești; ea a fost aproape în întregime refăcută la începutul veacului al XIX-lea, când și-a pierdut cu totul caracterul.

Schitul Zlătioarele (Vâlcea) [2], clădit de Radu Mihnea, este o mică biserică fără abside laterale și din care nu a rămas în ființă de cât o parte din păreții exteriori, cu decorul în cărămidă aparentă; un pridvor pe stâlpi scurți, zugrăviți al fresco, pare din veacul al XVIII-lea. Toată biserica a fost reinoită de curând, pierzându-se urmele vechii alcătuiri.

Biserica Radu-Vodă din București [3], clădită de Radu-Vodă Mihnea în 1615, este de tipul cu pronaosul lărgit din grupele care se trag din Biserica

[1] „B. C. M. I.", anul 1908.
[2] Pl. I și următoarele.
[3] Pl. CLXXXXI și următoarele.

203

Episcopală din Curtea-de-Argeş; ea este astăzi complect transformată, fără turle, cu bolţile in mare parte căzute şi cu un pridvor nou.

Biserica din Bălteni (Ilfov)[1], clădită in 1626, are planul in formă de treflă, fără turlă pe naos, nici pe pronaos; i s'a adăugit in urmă un pridvor pe arcade care inconjoară pronaosul pe trei părţi şi ascunde faţada principală. I s'au mai adăugit in urmă două contraforturi exterioare aşezate in diagonală la altar şi altele mai scurte supt ferestrele naosului; decorul exterior este acel din veacul al XVI-lea, cu făşiile alternate de cărămidă aparentă şi tencuială.

Biserica mănăstirii Arnota (Vâlcea)[2], ridicată de către Matei Basarab la 1633, are naosul in formă de treflă, pronaosul dreptunghiular aşezat in lărgime şi un pridvor adăugit in urmă. Decorul ei exterior pare a fi fost in intregime din cărămidă aparentă, cu toate că se vede la părţile inferioare ale faţadelor un decor din tencuială cu cărămizi văpsite, imitat după cel obişnuit in veacul al XVI-lea.

Biserica mănăstirii Dintr'un Lemn (Vâlcea)[3], zidită tot de către Matei Basarab, are planul in formă de treflă, pronaosul pătrat, cu un pridvor pe stâlpi de piatră, adăugit de către Ştefan-Vodă Cantacuzino, care a ridicat şi turla de pe pronaos şi a „luminat"[4] biserica, străpungând bolţile şi adăugind ferestre la partea superioară a bisericii.

Biserica mănăstirii Flămânda (Argeş)[5], cam de acelaşi tip şi din aceiaşi epocă, are de asemenea un pridvor pe stâlpi adăugit in urmă. Aceste două din urmă biserici mai au o caracteristică comună: decorul lor exterior este de o configuraţie arhaică, care aminteşte mai mult pe aceia a bisericilor de pe la mijlocul veacului al XVI-lea, cu firide lungi şi inguste, formate din cărămizi simple, cari par a fi fost aparente la arcuri, precum şi la brâuri şi cornişe. Nu găsim aici ciubucele din cărămizi rotunjite obişnuite de la sfârşitul veacului al XVI-lea incoace şi care incep cu clădirea bisericii Mihai-Vodă.

Această primă epocă, după cum vedem, este caracterisată printr'o lipsă de unitate, atât in forme, cât şi mai ales in procedeele de construcţie şi de decor exterior, in oposiţie cu unitatea aproape desăvârşită a veacului al XVI-lea. Ea constituie o epocă de transiţie, chiar de regres, in care nu se constată nicio originalitate şi niciun tip nou de monument, dar, din contra, numai repeţirea unor tipuri acum cunoscute, aşa că la prima vedere s'ar putea crede că ar fi o continuare a vechiului stil din veacul precedent. Un studiu mai atent şi mai amănunţit a acestor monumente ni arată însă că această asămănare a unora din bisericile din această epocă cu cele din veacul al XVI-lea este mai mult o aparenţă, căci am văzut că, dacă, in veacul al XVI-lea, bisericile din vechiul stil erau construite din materiale simple, acestea erau totuşi de foarte bună calitate şi tehnica, cu toată rusticitatea ei, era perfectă. La inceputul veacului al XVII-lea nu mai găsim in genere aceste calităţi, iar asămănarea de care am vorbit mai sus se datoreşte numai unei imitaţii a decorului exterior al bisericilor din „vechiul stil", in care, in loc de cărămizile aparente de frumoasă calitate şi in loc de o zidărie perfect lucrată, cum se intrebuinţau in veacul precedent, găsim acum, in majoritatea casurilor, o cărămidă slabă şi câte odată chiar foarte slabă, care trebuieşte din această causă acoperită cu o tencuială, iar pe suprafaţa acesteia se zugrăveşte, cu coloare roşie, forma şi disposiţia cunoscută a cărămizilor aparente de altă dată. Astfel găsim părţi din faţadele de la biserica mănăstirii Arnota şi Dintr'un Lemn, dintre cele numărate mai sus, precum şi multe alte biserici pe care le vom studia mai departe. La biserica Zlătioarele şi Bălteni, vedem decorul identic cu acel din veacul al XVI-lea: cu cărămizi aparente de bună calitate, dar aceste casuri sunt rare, iar la părţile superioare ale bisericii de la Arnota găsim numai cărămidă aparentă. La unele biserici vedem prin urmare aceste diferite procedee amestecate pe aceiaşi faţadă, cum a fost la Arnota şi la Dintr'un Lemn.

Din cele de mai sus resultă că ne găsim in faţa unei epoci in care lipseşte „o şcoală", o unitate in artă, căci, pe lângă diversitatea de procedee, mai constatăm şi o scădere vădită in calitatea execuţiei, aceasta atât la meşteşug, cât şi la calitatea materialelor.

Este drept că găsim, prin excepţie, şi câteva monumente ingrijite ca execuţie, care urmează încă procedeele corecte moştenite de la veacul al XVI-lea, cum este biserica din Bălteni şi poate şi schitul Zlătioarele, pe cât este posibil a se judeca din puţinul ce ni-a mai rămas astăzi de la biserica lui Mihnea-Vodă.

La bisericile din Arnota şi Dintr'un Lemn, care

---

[1] Pl. CCXIV şi următoarele.
[2] Pl. LXXXIII şi următoarele.
[3] Pl. CXXXIII şi următoarele.
[4] N. Iorga, *Inscripţii*, I.
[5] Pl. CXLIV şi următoarele.

par şi ele destul de ingrijite ca execuţie, trebuiesc cercetări amănunţite spre a desluşi dacă diferitele procedee la decorul faţadei sânt contimporane sau din epoci diferite, şi, de sigur, chestiunea cea mai dificilă este precisarea datelor acestor diferite procedee, mai ales când se găsesc mai multe straturi de tencuială suprapuse.

IN EPOCA A DOUA, găsim monumente mult mai importante şi in număr mai mare decât in cea d'intăiu. Ele sânt mult mai variate şi imbrăţişează aproape totalitatea tipurilor pe care le cunoaştem până acum, cărora trebuie să le mai adăugim incă un tip nou, care este creaţiunea acestui veac: acel cu clopotniţa ridicată peste pronaos.

În această epocă găsim bine represintate cele două mari familii de biserici pe care le cunoaştem: 1. Bisericile fără abside laterale şi, 2. Cele cu abside laterale, adecă in formă de treflă.

BISERICILE FĂRĂ ABSIDE LATERALE sânt unele mici ca acea de la *Gherghiţa* (Prahova [1]), care este fără pridvor, iar altele mari cu pridvor in faţă, ca *Sfântul Nicolae* din Târgovişte [2]; altele sânt in formă de cruce greacă după tipul constantinopolitan, ca *Sfântul Dumitru* din Craiova [3] şi biserica *Sărindar* [4], azi dispărută. În aceiaşi familie avem şi tipul nou cu clopotniţă pe pronaos, ca la *Bărbuleţ* (Dâmboviţa) [5], fără pridvor; *Cojeni* (Vlaşca) [6], cu pridvor; *Vlădeşti* (Muscel) [7], cu pridvorul adăugit in urmă.

BISERICILE CU ABSIDE LATERALE, care sânt cele mai numeroase, sânt tot atât de variate ca disposiţie. Avem unele cu turla pe naos şi cu pridvor, ca la *Strâmbeanu* (Dâmboviţa) [8], altele cu două turle, una pe naos şi alta pe pronaos, ca la *Flămânda* (Argeş) [9] şi cu un pridvor adăugit in urmă.

Mai avem bisericile cu trei turle, care urmează tipul mănăstirii Dealul. Ele sânt represintate prin biserica mănăstirii *Brebu* (Prahova) [10] şi *Gura Motrului* (Mehedinţi) [11], ambele cu pridvoare, mai mic la Brebu, şi probabil adăugit ulterior, şi mai mare la Gura Motrului.

Bisericile cu patru turle, de tipul Meşterului Manole, sânt represintate prin *Mitropolia* din Bucureşti [1] şi *biserica mănăstirii Cotroceni* [2], ambele cu pridvoare mari; a doua, cu turlele refăcute in urmă.

Tipul nou cu clopotniţa pe pronaos este represintat prin biserica *mănăstirii Cornet* (Vâlcea) [3], care este fără pridvor. Ca o variantă a acestui tip găsim o biserică cu clopotniţa peste pridvor la *Filipeştii-de-Pădure* (Prahova) [4] şi la *Jitianu* (Dolj [5]).

Vom mai găsi alte biserici cu disposiţii diferite de cele de mai sus şi pe care nu le putem clasifica in aceste grupe.

După cum vedem, varietatea disposiţiilor la monumentele din această a doua parte a veacului al XVII-lea este cu mult mai mare decât in epocile anterioare. Activitatea constructivă devine considerabilă supt Domnia lui Matei Basarab, şi vom vedea că, cu cât mergem spre sfârşitul veacului, cu atât calitatea execuţiei şi meşteşugul devin mai temeinice şi mai ingrijite.

Această varietate de forme şi de procedee permite a se face ipotesa că supt Domnia lui Matei Basarab existau diferite tendinţe, diferite metode, represintate prin diferiţi meşteri sau chiar diferite „şcoli".

Nu avem incă astăzi putinţa de a precisa aceste chestiuni, care cer, spre a fi lămurite, o cercetare amănunţită a fiecărui monument in parte şi apoi studii comparative intre ele.

Am incercat totuşi in paragraful următor a face oarecare grupări de monumente după caracterele lor comune, şi aceasta atât după unele asămănări in disposiţia planului, cât şi după diferitele procedee pe care le constatăm in execuţia decorului arhitectonic al acestor monumente.

Aceste indicaţiuni ar servi, poate, pentru studiul mai detailat al evoluţiei arhitecturii din acest veac, care este destul de complex şi departe de a fi lămurit.

MATERIALE ŞI PROCEDEE DE CONSTRUCŢIE.

Materialul principal, aproape exclusiv, este, ca şi in veacul precedent, tot cărămida. Ea

[1] Pl. XIX şi următoarele.
[2] Pl. XIII şi următoarele.
[3] Pl. LXXX şi următoarele.
[4] Pl. LXXXII.
[5] Pl. XXV.
[6] Pl. LXXIV şi următoarele.
[7] Pl. LXV şi următoarele.
[8] Pl. XCII.
[9] Pl. CXLIV şi următoarele.
[10] Pl. CLIV şi următoarele.
[11] Pl. CLXI şi următoarele.

[1] Pl. CLXIX şi următoarele.
[2] Pl. CLXXX şi următoarele.
[3] Pl. CLXXXIX şi următoarele.
[4] Pl. CXCVIII şi următoarele.
[5] Pl, CCVIII şi următoarele.

este de diferite calităţi; in mod excepţional şi la unele monumente de bună calitate, presată, cu faţa lustruită, cu muchiile regulate; ea este lăsată aparentă, cu rosturile largi şi frumos lucrate. Aceste monumente sânt acelea care urmează tradiţia veacului al XVI-lea, dar, in majoritatea casurilor, nu găsim această ingrijire in modul de a lucra. Une ori zidăria este de bună calitate, frumos lucrată, dar fără a fi feţuită şi fără a avea muchile regulate, rosturile sânt pline cu mortar până la faţa zidului, dar cărămida nu este propriu-zisă rostuită; alte ori cărămida este slabă şi rău lucrată: in acest cas ea este acoperită cu o tencuială groasă de mortar de var.

Piatra este încă rar intrebuinţată in prima parte a veacului, şi numai la chenarele ferestrelor şi ale uşilor; in general ea este simplă, fără sculptură, rare ori cu profiluri drepte. În timpul lui Matei Basarab incepe să se intrebuinţeze piatra de talie, cu ceva sculptură. Tot supt această Domnie se intrebuinţează *olăria, teracota smălţuită colorată* in formă de butoni, de discuri sau plăci şi alte forme. Acest gen de decoraţie pare a fi venit din Moldova odată cu clădirea bisericii *Stelea* din Târgovişte [1], căci o găsim la turla de pe pronaosul acestei biserici, care este rămasă de la origine; mai găsim asemenea ornamente de teracotă la biserica din Goleşti [2], din Cornet [3], la clopotniţa mănăstirii zisă a lui Negru-Vodă din Câmpulung [4], etc., care sânt din aceiaşi epocă.

În timpul lui Şerban Cantacuzino se văd primele pridvoare pe stâlpi de piatră dintr'o singură bucată, cu capitele şi base profilate şi mici console in formă de stalactite şi forme geometrice rectiliniare de origine arabă, dar care pot fi inspirate de la stâlpii din pronaosul Bisericii Episcopale de la Curtea-de-Argeş, acest monument fiind în privinţa sculpturii in piatră un izvor nesecat de inspiraţie.

Stâlpii de piatră de la bisericile lui Şerban Cantacuzino sânt cu opt feţe. Aceste pridvoare se găsesc la Biserica *Doamnei* din Bucureşti [5], la biserica Mănăstirii Cotroceni [6] şi la biserica Mănăstirii *Dintr'un Lemn* [7]. La această din urmă biserică pridvorul cu stâlpii pare a fi de la inceputul veacului al XVIII-lea: el era ingropat supt zidărie şi tencuială, până in anii din urmă, când s'a reconstituit intregul pridvor in forma sa primitivă.

PROCEDEELE DE CONSTRUCŢIE. — Dacă analisăm ceva mai amănunţit diferitele monumente din veacul al XVII-lea, a căror diversitate am indicat-o mai sus in mod sumar, constatăm că ele se pot clasifica din două puncte de vedere, şi anume: după unele disposiţii şi particularităţi in forma planului şi după alcătuirea şi execuţia decorului faţadelor.

Din primul punct de vedere al conformaţiunii planului găsim următoarele grupe de monumente:

1. **Bisericile care se inspiră de la vechiul plan sârbesc** cu cele patru masive de zidărie care suportă greutatea turlei pantocratorului şi cu arcurile oarbe laterale interioare, ca la Arnota, Cornet, etc.

2. **Bisericile care se inspiră de la biserica Stelea,** cu disposiţiile şi elementele provenite din arhitectura moldovenească: contraforturile exterioare, motivele de sculptură de la chenarele in piatră şi olăria smălţuită, ca la Goleşti, Sfinţii Împăraţi din Târgovişte, Bărbuleţ, etc.

3. **Bisericile, mai rare, unde naosul este mai larg decât pronaosul.** Acest tip il vedem pentru prima oară in veacul al XVII-lea; il găsim la bisericile de la Bălteni, de la Comana şi de la Jitianu. Aici naosul este intărit la cele patru colţuri cu masive de zidărie exterioare, o disposiţie constructivă raţională pentru a susţinea impingerile arcurilor mari şi ale turlei. Se poate stabili o paralelă intre această disposiţie şi aceia de la punctul precedent care utilisează contraforturile exterioare: această paralelă este in favoarea masivelor exterioare de la punctul 3, mult mai potrivite cu genul de construcţie al bisericilor noastre, care urmează principiile bizantine, decât cu contraforturile exterioare, care nu pot propti impingerile decât intr'un singur punct şi intr'o singură direcţie, şi se aplică perfect construcţiilor gotice, dar nu se potrivesc la construcţiile bizantine. Am demonstrat la descrierea bisericii din Bălteni că cele două contraforturi exterioare de la altarul acestei biserici sânt nepotrivite şi nu indeplinesc scopul pentru care au fost aşezate in locurile unde ~~se~~ găsesc, pecând cele patru masive exterioare de la colţurile naosului indeplinesc scopul la care sânt destinate tot aşa de bine ca şi masivele interioare care caracterisează planul sârbesc de la punctul 1-iu.

Acesta din urmă este un principiu bizantin, care

[1] Pl. CCXLIC.
[2] Pl. XXVI.
[3] Pl. CLXXXIX.
[4] Pl. CCLXXVIII.
[5] Pl. L.
[6] Pl. CLXXX.
[7] Pl. CXXXIII.

echilibrează împingerea bolţilor prin dispoziţii interioare, pe când cel d'intâiu pare mai mult de origine occidentală, căci se poate asămăna, ca principiu constructiv, cu contrafortul exterior.

Nu vom pomeni aici bisericile de tip constantinopolitan în formă de cruce greacă, cu toate că ele sânt încă bine represintate în veacul al XVII-lea, pentru că acest tip, ajuns la capătul carierei sale strălucite, nu mai este susceptibil de a evolua, ci, din contra, dispare.

Nu vom pomeni nici de tipul Bisericii Episcopale din Curtea-de-Argeş, care se repetă şi în veacul al XVII-lea şi chiar în al XVIII-lea, cu adaosul unui pridvor în faţă, fiindcă şi acest tip desăvârşit nu este susceptibil de perfecţionare în dispoziţia elementelor sale constructive.

Din al doilea punct de vedere, acel al arhitecturii exterioare şi al procedeelor întrebuinţate în execuţia faţadelor, se pot găsi următoarele subdivisiuni şi grupe.

4. **Procedeul „vechiului stil" din veacul precedent**, cu cărămizile aparente bine fabricate, în fâşii orizontale alternate cu alte fâşii din tencuială, întrerupte prin cărămizi aparente aşezate vertical, două câte două. Monumentele din această categorie par a fi fost destul de rare în veacul al XVII-lea; din ele ni-au rămas: biserica schitului Zlătioarele (Vâlcea), biserica din Bălteni (1626, Ilfov), care sânt din prima jumătate a veacului; apoi bisericile din Goleşti Muscel) (1646, Vlădeşti (Muscel) (1658), Cornetul (Vâlcea) (1666), Călineşti (Prahova) (1615 ?), Plătăreşti (Ilfov) (1645), Ciutura (Dolj) (1658) şi Sf. Dumitru din Craiova (1652), dărâmat şi reconstruit. Mai toate sânt clădite pe la mijlocul veacului şi represintă ultimele exemplare de biserici în „stil vechiu".

5. **Procedeul cărămizii aparente pe toată suprafaţa exterioară** a monumentului, fără alternarea fâşiilor tencuite. El pare a fi fost şi mai rar decât primul, dacă trebuie să judecăm după numărul de momente din această categorie care ni s'au păstrat.

Într'adevăr, nu mai avem astăzi decât biserica mănăstirii Arnota (1693) şi clopotniţa mănăstirii Brebu (Prahova) (1650 ?). Trebuie să pomenim şi clopotniţa schitului Codreni (Ilfov), a cărui dată însă nu o cunoaştem. Acest procedeu al cărămizii aparente îl întâlnim, la unele biserici, întrebuinţat în mod parţial şi simultan cu alte procedee. Astfel, vedem la biserica mănăstirii Arnota, de care am vorbit mai sus, partea superioară a faţadelor, între brâu şi cornişă, în cărămidă aparentă şi partea inferioară tencuită, iar peste această tencuială e un decor de zugrăveală în coloare roşie, imitând cărămizile aparente. Pare probabil că toată biserica a fost la origine în cărămidă aparentă şi că partea inferioară a faţadei ca şi turla au fost tencuite mai târziu, cu ocasia unei reparaţii. La biserica din Turbaţi (Ilfov) găsim de asemenea o zidărie frumoasă în cărămidă aparentă, care, ca şi la Arnota, a fost tencuită la partea inferioară a faţadelor. Această tencuială are desemnată pe suprafaţa ei reţeaua de linii orizontale şi verticale imitând fâşiile de cărămizi aparente.

6. La Biserica Doamnei din Bucureşti, astăzi tencuită, găsim o zidărie de cărămizi frumoase, bine arse şi foarte bine lucrate, care poate să fi fost aparente la origine. Trebuie însă observat că rosturile dintre cărămizi nu sânt netezite curat, ci, din contra, varul umple aceste rosturi şi se întinde până pe margenea cărămizilor, ceia ce ar fi, poate, un indiciu că a fost, peste cărămidă, sau o tencuială, sau o zugrăveala care le acoperia cândva. Într'adevăr se pare că un strat supţire de var ar fi existat peste cărămidă, inainte de a se fi refăcut actuala tencuială. **Aceasta ni-ar da un al treilea procedeu utilisat la faţadele din veacul al XVII-lea**, însă nu putem stabili nimic precis, şi până acum nu am întâlnit niciun alt cas similar, aşa încât chestiunea rămâne nelămurită.

7. **Un alt procedeu** ar fi acel pe care l-am semnalat la biserica Mănăstirii Dintr'un Lemn şi la Flămânda, unde **am găsit arcurile, brâul, cornişele şi soclul în cărămidă aparentă, iar restul faţadelor tencuite.** Ar fi deci un amestec al procedeelor de la punctul 5 cu acele de la punctul următor 8; peste părţile tencuite se văd la Dintr'un Lemn desemnate liniile care imită cărămizile aparente, iar la Flămânda nu se văd.

8. În sfârşit **procedeul tencuielii întinse pe toată suprafaţa faţadelor** se găseşte întrebuinţat de la veacul al XVII-lea încoace. În veacul al XVIII-lea el se generalisează, şi tencuiala se decorează în unele puncte, la arcuri, la cornişe, la brâuri, în jurul ferestrelor, etc., cu decoraţiuni al fresco, foarte variate. În veacul al XVII-lea însă, tencuiala este decorată, cum am mai arătat, cu o reţea de linii drepte imitând cunoscutul decor al vechiului stil din veacul al XVI-lea.

Este, până acum, imposibil a se stabili mai exact data când s'a început cu aplicarea tencuielii pe faţadele bisericilor, şi pare probabil că, la multe din ele, ea nu este de la origine, dar găsim şi unele monumente în care cărămizile sânt de o calitate inferioară fără faţă ingrijită, sau

atât de slabă, încât e probabil că ele au trebuit să fie tencuite de la început (Biserica Domnească din Târgoviște, biserica Mănăstirii Brebu, etc.) căci, altfel, înfățișarea ar fi fost prea puțin estetică și cărămida s'ar fi măcinat după puțin timp.

Toate acestea ar confirma, poate, ipotesa pe care am presintat-o că au fost la această epocă diferite „școli", în tot casul diferiți meșteri, de proveniențe diverse, dintre cari unii mai buni și alții mai puțin pricepuți. Această ipotesă s'ar confirma și prin examinarea planurilor unora dintre bisericile de atunci, care sânt defectuos trasate, cu laturile inegale, disimetrice și cu unghiurile diformate, cum sânt bisericile de la Plumbuita, Ludești, etc., în comparație cu altele care sânt perfect trasate, cu axele și unghiurile drepte, îngrijite și exact executate. Această a doua categorie este mult mai numeroasă mai ales în a doua jumătate a veacului.

Din considerațiile de mai sus reiese că studiul mai detaliat al procedeelor utilisate la monumentele din veacul al XVII-lea este foarte anevoios, fiindcă tencuiala de var care se întrebuințează tot mai mult este un material puțin resistent, care, după un timp relativ scurt, trebuie sau refăcut, sau cel puțin reparat și apoi iar acoperit cu o văruială sau o zugrăveală nouă pentru a da fațadelor o înfățișare mai îngrijită și mai curată, astfel că la bisericile mai vechi se găsesc adese ori tencuieli, văruieli și zugrăveli suprapuse în straturi succesive, aproape imposibil de datat, nici măcar cu aproximație.

Înfățișarea exterioară resultă din analisa și din considerațiile de mai sus: ea variază după materialele și procedeele întrebuințate.

Evoluția ei vom studia-o mai jos, la paragraful plasticei monumentale.

În genere, decorul exterior al bisericilor este destul de constant în compunerea sa, cu toată varietatea procedeelor. El este cel moștenit din veacul precedent; într'adevăr găsim și în al XVII-lea veac, ca și în al XVI-lea, cele două genuri cunoscute de plastică decorativă: acel cu firidele având fundul retras față de planul vertical al păretelui exterior — decor care este moștenit de la școala bizantină — și acel al arcaturilor cu ciubuce rotunjite (toruri) alăturate, având un chenar în relief față de fundul lor, care se află în același plan cu păretele, formulă moștenită de la școala armenească. Primul procedeu este mai rar și se pierde în acest veac: îl găsim la biserica Mănăstirii Dintr'un Lemn, la Cojeni, la Săcuieni și la Flămânda; al doilea procedeu este cel mai răspândit și se generalisează tot mai mult. Îl găsim la aproape totalitatea bisericilor, chiar și a clopotnițelor din veacul al XVII-lea.

Decorul exterior evoluează întru câtva în acest veac și din punct de vedere al composiției lui. Această evoluție vom studia-o la rubrica plasticei decorative.

Am arătat mai sus pentru ce studiul decorului și al înfățișării exterioare a monumentelor din acest veac este foarte anevoios și de ce sânt foarte greu de precisat cronologicește diferitele aspecte pe care le presintă astăzi ochilor noștri Slăbiciunea calității materialului de cărămidă pentru fațadă și decadența procedeelor ce le-am constatat în prima jumătate a acestui veac sânt causele care trebuiau să ne aducă la această nedumerire și la aceste obstacole, căci o cărămidă rău fabricată nu poate rămânea aparentă, ci trebuie acoperită cu o tencuială de var care s'o păzească de intemperii. Această tencuială ea însăși, în clima noastră aspră, resistă cu greu alternativelor de îngheț și de desgheț, mai ales atunci când arhitectura comportă profilaturi destul de migăloase, cum este tocmai casul cu monumentele noastre din această epocă, când piatra cioplită este foarte rară și prea puțin întrebuințată în construcție și când unele profiluri sânt obținute printr'o îmbrăcăminte de tencuială fără resistență suficientă.

Și constatăm, într'adevăr, ca o confirmare a acestei observații, că unele monumente din veacul al XVI-lea își păstrează și astăzi mai bine arhitectura lor de cărămidă aparentă frumos rostuită, cu toate că sânt mai vechi decât multe monumente din veacul al XVII-lea și chiar din al XVIII-lea, ale căror tencuieli exterioare s'au stricat și au trebuit să fie refăcute în urmă, chiar și de mai multe ori, și care din această causă sânt câteodată atât de deformate, încât cu greu se regăsesc formele, profilele și disposiția lor de la origine, supt straturile adăugite succesiv la diferite epoci.

PLASTICA MONUMENTALĂ.

La începutul veacului tipurile rămân tot cele din veacul precedent și elemente noi nu intervin, așa că, pe cât ni putem da sama din puținele monumente ce ni-au rămas, și acestea greu încercate și mult deformate, nu se poate întrevedea vre-o evoluție înainte de mijlocul veacului, când intervin modificări importante în composiția monumentelor.

Într'adevăr prin introducerea pridvorului pe stâlpi în fața bisericii, element a cărui întrebuințare

se generalisează şi care devine aproape constant, aspectul bisericilor se modifică, lungindu-se; iar prin adausul clopotniţei pe pronaos sau pe pridvor aspectul lor se modifică şi mai mult, căci centrul de gravitate al faţadei bisericii se deplasează spre Apus, mai ales când turla pantocratorului dispare, cum este casul la Bărbuleţ, la Vlădeşti, la Cojeni, etc., pronaosul devenind astfel centrul composiţiei in locul naosului, ca altă dată.

În această evoluţie a composiţiei bisericilor, *naosul* nu se schimbă mult, formele şi disposiţia lui rămân cele cunoscute; el este, de cele mai multe ori, cu abside laterale şi mai rar fără ele, cu turla pantocratorului ridicată peste el şi mai rar fără ea (Bălteni, Vlădeşti, Strehaia); altarul este în genere simplu şi numai rare ori însoţit de absidiolele laterale, ca la Ciutura şi Sf. Dumitru din Craiova; pronaosul urmează formele cunoscute din epocile anterioare. El este mai intâi un dreptunghiu aşezat in lăţime, ca la Arnota, apoi el se apropie de pătrat, ca la Bălteni, Jitianu, etc. in sfârşit el se desvoltă mult şi se lărgeşte faţă cu naosul, ca la Mitropolia din Bucureşti şi la Cotroceni.

Când se iveşte tipul nou cu clopotniţa peste pronaos, bisericile din această grupă capătă un aspect deosebit şi foarte pitoresc; câte odată clopotniţa este mai scundă şi mai masivă decât turla pantocratorului, ca la Cornet, unde se produce astfel un frumos contrast intre proporţiile lor respective; altă dată clopotniţa este mai inaltă şi mai masivă, ca la Jitianu. In sfârşit altă dată turla pantocratorului dispare, şi clopotniţa devine centrul composiţiei, ca la Bărbuleţ, Vlădeşti şi Strehaia.

Originea clopotniţei pe pronaos este greu de precisat, căci găsim această dispoziţie şi in Orient, la Mesembria („B. C. M. I." 1911), in peninsula balcanică, la Stenimachos (Gabriel Millet, *L'Ancien Art Serbe*, p. 50) şi, in Serbia din veacul al XIV-lea, la unele biserici de pe Valea Moravei, ca la Cruşevaţ, Calenici şi Pavliţa.

De altfel o clopotniţă sau un turn a existat la origine şi la biserica mare a mănăstirii Cozia; ea, după puţinele indicaţii pe care le avem, era in genul celei de la Calenici sau Cruşevaţ. Acest fapt s'a confirmat cu ocasia lucrărilor de reconstituire a bisericii de la Cozia, unde s'au găsit supt acoperiş urmele zidurilor acestui turn, care era pătrat, in plan. Această formă s'a păstrat în disposiţia invelitorii noi; un asemenea turn pe pronaos mai avem la biserica mănăstirii Tismana şi chiar la Vodiţa, aproape contemporană cu Cozia. Vodiţa, astăzi ruinată, are totuşi încă peste pronaos urmele de zidărie ale acestui turn, care sânt şi acum destul de vizibile.

Nu se poate precisa însă dacă toate aceste turnuri erau intr'adevăr clopotniţe. S'ar părea că nu, intru cât ele comunicau cu interiorul bisericii, ca la Tismana, şi pentru că nu se văd nicăiri urmele scării care ar fi dus la clopote. Se poate insă să fi fost scări exterioare mobile, cum erau în Moldova la clopotniţa din Popăuţi sau aceia din Piatra-Neamţ, disposiţie care permitea isolarea clopotelor in cas de nevoie; sau se poate să fi fost trase clopotele chiar din interiorul bisericii, ceia ce pare puţin probabil.

În veacul al XVII-lea, la tipul nou de care vorbim, scara clopotniţei este la început ascunsă în grosimea zidului, in genere in partea din spre Nord şi Răsărit, ca la Goleşti, Filipeştii-de-Pădure şi Jitianu; mai pe urmă ea este intr'un turnuleţ alipit in exterior pe laturea din spre Nord (Cornet, Vlădeşti, Bărbuleţ, etc.), mai rar spre Sud, ca la Strehaia.

Între naos şi pronaos am văzut la toate bisericile de până in veacul XVII-lea un pärete despărţitor plin, cu o simplă uşă de comunicaţie intre cele două părţi ale bisericii; o excepţie am intâlnit numai la Biserica Episcopală din Argeş.

De aici inainte acest părete despărţitor va fi in majoritatea casurilor găurit cât mai mult spre a se stabili o comunicaţie cât mai largă intre cele două părţi ale bisericii şi spre a se permite poporului din pronaos de a vedea şi auzi mai bine serviciul divin.

Această comunicaţie se stabileşte prin trei deschideri in formă de arcade, răzimate pe stâlpi.

Disposiţia aceasta nouă o găsim la biserica Stelea, unde imitează formele de la biserica Trei Ierarhi din Iaşi, cu stâlpi groşi de secţiune octogonală destul de scurţi şi aşezată pe o basă pătrată; s'ar părea dar că ea este de origine moldovenească, însă, cercetând şi alte casuri găsim că, atât in Moldova, cât şi in Muntenia, această disposiţie este mai veche. Într'adevăr in Moldova o găsim la biserica din satul Aroneanu (1594), unde stâlpii sânt tot scunzi ca proporţie cu secţiunea circulară; o mai găsim la alte biserici din Moldova în veacul al XVII-lea, şi anume tocmai la acelea care presintă vădite înrâuriri munteneşti: la Hlincea-Iaşi, (1660), la Galata de lângă Iaşi, clădită de Petru Şchiopul in 1590, la Mirăuţi din Suceava, care a fost restaurată în veacul al XVII-lea de către un meşter care era probabil din Muntenia, şi incă altele.

În Muntenia s'au găsit la biserica Mihai-Vodă

din Bucureşti, cu ocasia recentelor lucrări de restaurare, urmele arcadelor care despărţiau naosul de pronaos, această biserică este contimporană cu aceia de la Aroneanu (1594).

În biserica mănăstirii Brebu (Prahova), clădită de către Matei Basarab în 1650 [1], găsim o disposiţie similară, însă nu între naos şi pronaos, ci la mijlocul pronaosului, care se găseşte astfel despărţit în două părţi, din care cea din spre naos este mai mică; peste ea se ridică două turle mici alăturate şi răzimate la mijloc pe un arc longitudinal aflat în axul bisericii şi care se sprijină la rândul său pe un alt arc transversal, mai mare. Acest din urmă arc se află în acelaşi plan vertical cu arcadele pe stâlpi de care am vorbit şi care vin de se încadrează in el.

Această prea frumoasă, foarte rară şi indrăzneaţă composiţie este de cel mai fericit efect şi produce, la Brebu, o impresie dintre cele mai imposante.

Stâlpii din pronaos sânt aici foarte înalţi, aşezaţi pe postamente, ridicate în oposiţie cu cei pomeniţi mai sus, cari sânt mai mult scunzi şi cu arcade joase.

Ceia ce este însă izbitor la Brebu e asămănarea aproape perfectă a planului bisericii cu acel de la biserica Mănăstirii Dealului; dacă mai comparăm şi secţiunile acestor biserici, sântem nevoiţi a ne întreba dacă la Dealu nu au existat la origine în dreptul marelui arc transversat din pronaos, foarte înalt şi astăzi stingher, aceiaşi disposiţie de arcade pe stâlpi ca la Brebu.

Dovada nu o avem încă, dar sânt motive să credem că acele arcade pe stâlpi au existat şi la Dealu, unde au dispărut în veacul al XIX-lea, când această biserică a fost restaurată.

Acele arcade trebuie să fi fost înalte ca la Brebu şi ca la Mihai-Vodă, cam în proporţia celor din pronaosul Bisericii Episcopale din Curtea-de-Argeş, contemporană cu Dealu:

Dacă s'ar adeveri această ipotesă, s'ar stabili astfel şi originea celor trei arcade pe stâlpi între naos şi pronaos, care reapar în veacul al XVII-lea şi al XVIII-lea în interiorul mai tuturor bisericilor din Muntenia ca şi din Moldova.

Pridvorul devine în mijlocul veacului al XVII-lea un element aproape nelipsit al bisericii, şi rare sânt acelea care nu-l au (Cornet, Bărbuleţ, Gherghiţa, etc.).

Caracteristica pridvoarelor din veacul acesta este arcada în semicerc, înaltă şi îngustă: stâlpii lungi sânt de cărămidă; câte-odată sânt pătrate în plan, ca la Arnota, dar, în casurile cele mai multe, octogonale; ele sânt răzimate pe un soclu masiv şi înalt, de-a lungul căruia se întinde în interiorul pridvorului o bancă de piatră.

Fiindcă în genere arcadele pridvorului sânt înguste pentru a se putea trece prin ele, în dreptul uşii de la intrare deschiderea este mai largă şi mai joasă, iar de-asupra ei se găseşte o arcadă oarbă, în care se află zugrăvit hramul bisericii, ca la Domneasca din Târgovişte, Flămânda, Arnota, etc.

Pridvoarele mai mari au şi intrări laterale, cum este la Mitropolia din Bucureşti şi la Gura Motrului.

Bolta pridvorului este sau cilindrică (Domneasca din Târgovişte) sau împărţită prin arcuri intermediare cu calote şi chiar un turn la mijloc (Arnota).

Se găsesc, dar mai rar, şi pridvoare poligonale, ca la Filipeştii-de-Pădure [1] şi la Ludeşti [2]; la aceste biserici clopotniţa se găseşte peste acest pridvor. La Filipeşti clopotniţa are disposiţia unui foişor pe stâlpi; la Ludeşti avem astăzi o clopotniţă de lemn; la Jitianu pridvorul este pătrat, cu arcade scunde şi largi: peste el se găseşte o clopotniţă foarte înaltă şi masivă cu mai multe caturi. Această clopotniţă pare însă adaugită ulterior.

PLASTICA DECORATIVĂ este destul de uniformă în ceia ce priveşte elementele ce o compun. Găsim ca şi în veacul precedent firidele, soclul, brâul, cornişa, compusă din cărămizi profilate şi combinate între ele, numai că ele sunt în genere acoperite cu o tencuială de var care urmează formele şi profilele cărămizilor ce se găsesc supt ea. Cum am mai spus, pe această tencuială găsim adese ori imitată cu coloare roşie forma şi disposiţia cărămizilor ce se găsesc acoperite de tencuială; pe suprafaţa netedă a tencuielii vedem delimitate liniile orizontale şi verticale ale rosturilor cărămizilor imitate, desemnate cu o unealtă ascuţită, care fixează contururile cărămizilor şi care se colorează în urmă cu o văpsea roşie: în majoritatea casurilor această coloare s'a şters cu timpul şi au rămas numai liniaturile.

Fiindcă veacul al XVII-lea este ultimul în care se întrebuinţează cărămida aparentă de origine bizantină, este şi ultima epocă când găsim arcade şi firide cu arhivoltele lor în forma unui semi-

[1] Pl. CLIV şi următoarele.

[1] Pl. CXCVIII şi următoarele.
[2] Pl CCII şi următoarele.

cerc; căci această formă este aceia care resultă în mod logic din întrebuințarea cărămizii apareliate și rostuite.

Vom vedea că, mai târziu, în veacul al XVIII-lea, fațadele fiind tencuite, cărămizile se cioplesc după trebuință, fără preocuparea înfățișării lor, fiindcă tencuiala vine și le ascunde. Atunci se ivesc arcurile joase de diferite forme, sau în acoladă cu mai multe centre, arcurile trilobate sau în festoane, cu diferite traseuri inspirate după formele orientale care domină în veacul al XVIII-lea.

Cum am mai spus, cărămida fiind de calitate foarte variabilă, resultă diferitele procedee, pe care le-am studiat mai sus, totuși, oricare ar fi acel procedeu, decorul exterior se compune în mod aproape constant din aceleași elemente: cele două registre de firide sau arcaturi suprapuse și tăiate la mijlocul înălțimii cu brâul orizontal; firidele sânt sau egale în ambele registre sau cele din registrul de sus mai scurte; câte odată registrul de jos lipsește, ca la Turbați, altă dată ambele registre lipsesc ca la Cornet, unde corpul bisericii este decorat numai cu brâul orizontal, iar spațiile intermediare numai cu fâșiile alternate de cărămizi aparente și de tencuială cu cărămizile verticale așezate două câte două, întocmai ca la biserica foastei mănăstiri Valea, din veacul al XVI-lea.

La Cornet [1], arcaturile nu se găsesc decât în părțile superioare ale fațadei, și anume la basa turlei clopotniței și la partea de sus a turnulețului în care se află scara ce duce la clopote. Pare probabil, aici, să fi fost clopotnița modificată sau reparată cândva tot în veacul al XVII-lea, căci pe suprafața ei tencuită se vede imitată cu zugrăveală rețeaua de cărămizi orizontale și verticale, caracteristică acestui veac. Găsim prin urmare și aici adunate pe același monument două procedee deosebite: cel corect și logic, din veacul al XVI-lea, la corpul bisericii și cel imitat și fals, din veacul al XVII-lea, la părțile superioare ale pronaosului, care au fost probabil modificate ulterior.

În resumat,

Din cele de mai sus se poate stabili principala deosebire între arhitectura veacurilor al XVI-lea și al XVII-lea: pe de o parte unitatea aproape desăvârșită a veacului al XVI-lea de după Neagoe Basarab, care se închiagă în ceia ce am numit „vechiul stil“, și, pe de altă parte, varietatea metodelor și procedeelor, încercările și sforțările veacului al XVII-lea, cel puțin în a doua lui jumătate, în căutarea unor formule arhitectonice noi, atât în ce privește dispozițiile de plan, cât și expresia estetică.

Pe de o parte, în veacul al XVI-lea, o metodă temeinică, statornicită într'un mod de construcție rațional și unic, cu un material de bună calitate, un material nobil, cu toate că rustic, un material trainic, fiind și bine adaptat condițiilor locale; pe de altă parte, în veacul al XVII-lea, metode și procedee variabile după meșteri, dar de calitate în genere inferioară, mai ales în partea întâia a veacului, cu cărămidă slabă, care nu se mai știa fabrica bine, fiindcă se irosiseră tradițiile cele bune, și cu metode de lucru care sânt într'o vădită scădere, până când, supt imboldul lui Matei Basarab, prin activitatea constructivă desfășurată supt Domnia lui, s'au renovat dispozițiile generale ale monumentelor, s'au adaptat tipurile vechi la nevoile cele noi ale timpului și s'a îndrumat pe căi noi arta de a construi, îndreptând-o spre un nou stil românesc.

Veacul al XVII-lea a fost, prin urmare, o epocă de transiție și de renovare, însă în limitele tradiției vechi, între cele două stiluri, cel din veacul al XVI-lea și cel din veacul al XVIII-lea.

DETALIILE. Ocnițele și arcaturile din fațadă acopăr aproape toată suprafața exterioară a bisericilor din veacul al XVII-lea ca și a celor din al XVI-lea. Precum am arătat mai sus, o mică parte din ele păstrează întocmai decorul exterior caracteristic al veacului al XVI-lea, altele sânt în întregime îmbrăcate în cărămidă aparentă bine presată; în sfârșit altele, și cele mai multe dintre cele rămase până astăzi, sânt tencuite, unele cu mai multe straturi de tencuială și de văruială suprapuse.

Dar, fie ele din oricare din aceste categorii, decorul lor exterior are aceiași composiție și profilele, elementele de decorație sânt aceleași, ori dacă sânt tencuite ori dacă sânt în cărămidă aparentă.

Aceste elemente sânt, în linii generale, aceleași ca în veacul al XVI-lea (vom vedea la descrierea bisericilor mai detaliat diferitele modalități arhitectonice).

Firidele și arcadele sânt în genere în două registre suprapuse: ele urmează sau principiul vechiu, moștenit de la Bizantini, în care câmpul interior al firidelor este retras cu o jumătate de cărămidă adâncime față cu planul exterior al zidului, ca la Flămânda ori Dintr'un Lemn; în acest cas, arhivoltele și picioarele firidelor sânt constituite din cărămizi de forma și dimensiunile

[1] Pl. CLXXXIX și următoarele.

obişnuite fără profile speciale; sau ele urmează principiul decorativ mai nou, moştenit de la şcoala armenească şi introdus în ţară de meşterii cari au executat biserica Mănăstirii Dealului şi Biserica Episcopală din Curtea-de-Argeş, in care câmpul din lăuntru al arcaturilor este în acelaşi plan vertical cu acel al zidului exterior, ca la Păpuşa, Goleşti, Brebu, etc.; în acest cas, arcadele sânt constituite din cărămizi rotunjite, formând un ciubuc, câte odată două şi chiar trei alăturate în unele locuri şi care încadrează în mod continuu de jur împrejur panourile astfel formate.

Aceste două principii, din care primul este mai mult constructiv şi al doilea numai decorativ, le-am studiat în partea a doua a lucrării acesteia [1], precum şi la plastica decorativă.

În veacul al XVII-lea, ca şi în al XVI-lea, găsim casuri în care ambele modalităţi se întâlnesc pe aceiaşi faţadă: una la registrul inferior şi alta la registrul superior. Astfel avem biserica din Cojeni (Vlaşca) şi Străjeşti (Vâlcea). În veacul al XVI-lea le-am văzut la Tutana.

Tot ca în al XVI-lea veac avem în al XVII-lea casuri când firidele şi arcaturile lipsesc, păreţii rămânând numai cu elemente decorative orizontale cunoscute: soclul, brâul şi cornişa. Aceste casuri sunt rare; aşa avem biserica mănăstirii Cornet, unde vedem decorul exterior cu reţeaua de cărămizi aparente orizontale şi verticale întocmai ca la mănăstirea Valea din veacul al XVI-lea.

La bisericile din Strâmbeanu şi Bărbuleţ (Dâmboviţa) găsim faţade în întregime tencuite şi fără firide, nici arcaturi.

La câteva din bisericile de la sfârşitul veacului al XVII-lea vedem pe suprafaţa netedă a tencuielii exterioare un nou gen de decoraţie, din stucatură cu relief slab, ca la biserica Fundenii Doamnei: motivele decorative arată aici o origine orientală, care pare a fi venit din regiuni îndepărtate ale Asiei. Această biserică este însă mai apropiată de cele din noul stil al veacului al XVIII-lea şi va fi studiată la timpul ei.

În alte casuri găsim decoraţiuni zugrăvite al fresco pe diferitele părţi ale faţadei: pe arhivoltele arcadelor, pe brâu sau pe cornişă. Dar aceste elemente, care apar abia la sfârşitul veacului al XVII-lea, intră în studiul stilului nou, de care ne vom ocupa în partea a patra a lucrării de faţă.

Soclul, brâul şi **cornişele** sânt în majoritatea casurilor aceleaşi ca în veacul precedent, profilurile lor resultă din formele şi dimensiunile cărămizilor presate în tipare şi fabricate special şi din combinaţia lor, ca şi la acele din stilul vechiu, studiate în partea a doua a acestei lucrări; cu deosebirea că, in majoritatea casurilor, cum am spus, tencuiala vine de le acopere.

Stâlpii, capitelele şi **basele** lor sânt formaţi tot din cărămidă. după şcoala veacului al XVI-lea. Pe la sfârşitul acestei epoci găsim şi stâlpi de piatră, ca la Biserica Doamnei, Dintr'un Lemn, dar mai rar. Acestea din urmă formează transiţia spre stilul nou, unde piatra de talie, cioplită şi sculptată, se întrebuinţează mult. Dar, în genere, epoca pe care o studiem aici utilisează cărămida lucrată frumos cu rosturi largi pentru construcţia stâlpilor, cari în genere au secţiune octogonală, câte odată pătrată, ca la Arnota, sau rotundă, ca la chiliile de la Comana.

Capitelele sânt tot din cărămidă; ele formează simple abacuri paralelipipedice, ca la Biserica Domnească din Târgovişte, sau sânt profilate concav sau convex după forma cărămizilor aşezate pe muche, ca la Vlădeşti, Strâmbeanu, etc.

Basele sânt adesea ori cu aceleaşi profiluri, ca şi capitelele, însă răsturnate. Bisericile lui Şerban Cantacuzino sânt primele care au stâlpii de piatră la pridvor; ele sânt lucrate poate de un meşter arab, căci formele în stalactite de la capitele şi de la base sânt caracteristice; le vedem la Biserica Doamnei din Bucureşti, la Cotroceni, ca şi la pridvorul bisericii Mănăstirii Dintr'un Lemn (1715), însă s'ar putea ca ele să fie şi inspirate direct, la stâlpii interiori, de la Biserica Episcopală din Curtea-de-Argeş.

Uşile şi **ferestrele** au, în majoritatea casurilor, chenare de piatră cioplită, la început fără profiluri, nici ornamente, întocmai ca în veacul al XVI-lea. Mai târziu se văd la ferestre profiluri liniare simple, ca la Biserica Domnească din Târgovişte, şi la uşi forme în arcuri, acolade sau festoane, cu secţiuni profilate; apar şi câteva rosete geometrice, cu faţete în gen oriental.

Din Moldova ni vine, cu clădirea bisericii Stelea în Târgovişte, o formă nouă de chenare de piatră, atât la ferestre, cât şi la uşi.

Ele derivă din arta gotică, de la care se inspiră mai toate formele uşilor şi ferestrelor de la bisericile moldoveneşti din veacurile al XV-lea, al XVI-lea şi al XVII-lea.

La ferestre, formele sânt sau ogiva sau semicercul cu vârful întors în sus; la uşi sânt sau ogiva sau platbanda dreaptă, cu colţurile aduse în formă de console. Plastica acestor chenare are

[1] Ghika Budeşti, *Evoluţia Arhitecturii in Muntenia şi in Oltenia*, partea a II-a, p. 16.

ieşituri mari şi întrături adânci, după principiul nordic, consecinţă a unei lumini mai slabe, care cere reliefuri puternice spre a produce jocuri de umbre şi de lumini.

Este interesant de văzut cum, prin trecerea în Muntenia, aceste forme se modifică, cum relieful lor scade, profilurile revenind în acelaşi plan vertical şi cum ogiva şi semicercul se transformă în arcuri joase sau în acolade.

Comparaţia între o uşă de biserică moldovenească şi uşa bisericii Stelea sau Gura Motrului ni arată cum traseul geometriceşte perfect al ogivei şi al profilelor devine stângaciu şi nehotărît, cum diferitele planuri de profiluri, retrase unele faţă cu celelalte, spre a produce contrasturi bine reliefate de umbră şi de lumină, se pierd într'un singur plan vertical, cu plastica mult mai redusă.

De asemenea, la chenarul ferestrelor arcul devine pleoştit, cu traseul rău desemnat, iar formele ogivale se diformează.

Forma ferestrelor inspirate de la cele moldoveneşti — ca la Stelea — se întinde la sfârşitul veacului al XVII-lea la multe biserici din Muntenia şi din Oltenia: la Hurez, la Dintr'un Lemn, la Cojeni, etc. Ele sânt însoţite de câte o cornişă profilată: una de-asupra ferestrei, formând ca o sprinceană, şi alta dedesuptul ei, formând solbanc.

Mai vedem în registrul superior al faţadelor ferestre mici, care luminează bolţile interioare şi care serviau probabil şi ca ventilaţie. În veacul al XVII-lea, ele nu mai sânt ochiuri rotunde, ca în al XVI-lea, decât în mod excepţional, ca la Cornet, Ludeşti; ele sânt în genere sau cu arcul în semicerc, ca la Bălteni şi Biserica Doamnei, sau dreptunghiulare, ca la Plătăreşti şi Plumbuita. Câte odată—ca la Bălteni—aceste ferestrui se deschid la înălţimea brâului orizontal care este oprit în dreptul lor. Toate aceste ferestrui sânt astăzi desfigurate şi fără chenarele de piatră pe care le-au avut poate la început, ca şi ferestrele de la chenarul inferior, aşa că nu se poate şti dacă ele au fost, ca în veacul al XVI-lea, cu chenare de piatră ajurate, sau ca în veacul al XVIII-lea, când de asemenea cele mai de multe ori ele sânt decorate cu pietre înflorate formând rinceau-uri sau alte motive decorative sculptate, pe care le vom studia odată cu „noul stil".

Bolţile urmează, în genere, aceleaşi forme ca în veacul al XVI-lea. Spre sfârşitul acestei epoci şi în preajma formării noului stil vedem tendinţa de a se înlocui bolţile cilindrice *en berceau* sau *en arc de cloître* prin calote sferice pe pandantivi despărţiţi prin arcuri pe console.

Bisericile fiind în genere mai mari decât cele din veacul al XVI-lea, spaţiile de boltit devin mai considerabile şi necesitează ori puncte de sprijin interioare, ori subîmpărţiri prin arcuri transversale, spre a reduce suprafeţele de boltit.

În naos, forma bolţilor variază puţin: vechiul sistem sârbesc, cu cele patru masive de zidărie proeminente care susţin arcurile mari şi turla, şi, ca o consecinţă, şi arcurile laterale interioare, dispar cu încetul, şi în veacul al XVII-lea nu găsim decât rare exemple, la Arnota, la Cornet şi la Sfinţii Arhangheli din Târgovişte, şi câteva rămăşiţe ale acestui sistem la Jitianu, Bălteni, Hurez, etc., unde arcurile oarbe laterale din interior devin mai mici şi mai joase; ele se păstrează doar în partea din spre Apus a absidelor laterale, iar spre răsăritul lor ele se reduc la simple nişe, care servesc drept proscomidie şi diaconicon.

Variaţii la bolţile naosului nu găsim decât la altar, unde avem, când planul „simplu", adecă acela unde bolta altarului se alipeşte direct de arcul mare de supt turlă, ca la Arnota, Goleşti, etc., când planul complex, mai rar, căci bisericile din şcoala constantinopolitană sau atonică având în genere planul complex sânt foarte excepţionale în veacul al XVII-lea; Biserica Domnească din Târgovişte, cu toate că e de tip constantinopolitan, are totuşi planul simplu, iar biserica Sf. Dumitru din Craiova, de acelaşi tip, nu ştim cum era, căci nu ni-a rămas niciun releveu după clădirea dărâmată, iar reconstruirea ei presintă însemnate schimbări faţă de cea veche.

În veacul al XVII-lea găsim un număr mare de biserici care presintă la bolta altarului o disposiţie intermediară între planul simplu şi planul complex. Această disposiţie o vedem şi la unele biserici din veacul al XVI-lea (Brădeşti, Stăneşti, Valea), unde bolta altarului, în loc de a fi formată dintr'un singur „berceau" cilindric terminat cu semicalota altarului, este compusă din mai multe „cilindre" concentrice, din care unul puţin mai larg, adecă cu o rază ceva mai mare, care se găseşte aşezat în dreptul proscomidiei şi diaconiconului, adecă tocmai acolo unde în sistemul sârbesc vechiu se găsiau arcurile interioare laterale alipite de păreţii Nord şi Sud ai altarului.

Este uşor de văzut că, dacă la aceste biserici s'ar introduce acel arc lateral interior, ar dispărea, ca o consecinţă imediată, partea de boltă cilindrică mai largă de care vorbim aici, iar planul ar deveni cel „simplu".

Operaţia contrară a suprimării arcului lateral interior din spre altar la bisericile de tip sârbesc vechiu ar produce efectul invers, căci ar apărea imediat partea de cilindre mai ridicată în

boltă, chiar de-asupra locului unde se află arcul lateral (vezi biserica Valea)[1].

S'ar putea deci presupune că bisericile care presintă această particularitate în bolta altarului nu constituie un grup bine definit provenind dintr'o disposiţie constructivă originală, ci ar fi poate mai mult o lipsă de tehnică la unii din meşterii de atunci, nehotărâţi între tradiţia vechiului plan sârbesc şi noile disposiţii constructive în curs de elaborare.

Oricum s'ar putea explica originea acestui plan intermediar între planul simplu şi planul complex, studiate de d. G. Millet, în *l'École Grecque*, p. 59, îl găsim, dar mai rar, şi la unele biserici din veacul al XVII-lea (Olari, Turbaţi, etc.).

Originea acestor disposiţii ar trebui poate căutată la Biserica Episcopală din Curtea-de-Argeş, unde o găsim de asemenea, dar combinată în mod savant, la un loc cu acele arcuri laterale interioare de care am vorbit. Nu avem, pentru a ne conduce, decât releveul lui Reissenberger, care nu pare tocmai explicit in această privinţă[2].

În sfârşit găsim la unele biserici din a doua jumătate a veacului al XVII-lea o disposiţie cu totul nouă a bolţii altarului, şi anume: la Biserica Doamnei din Bucureşti, la acea din Ludeşti (Dâmboviţa) şi la Mitropolia din Bucureşti vedem că bolta altarului e o *calotă sferică răzimată pe arcuri prin pandantivi*. O disposiţie similară se găseşte la biserica Golia din Iaşi, care e de dimensiuni mai mari şi unde vedem şi un tambur vertical luminat direct prin ferestre laterale.

Bolţile **pronaosului** la bisericile din veacul al XVII-lea sânt cam aceleaşi ca şi in veacul precedent, cu tendinţa, arătată mai sus, de a inlocui prin calote şi arcuri intermediare bolţile cilindrice de până atunci. Asemenea bolţi le găsim la Arnota, la Plătăreşti, etc.

La bisericile cu pronaosul lărgit se păstrează aceleaşi disposiţii ca la Biserica Episcopală din Argeş, de la care derivă Hurezul, Cotrocenii, Mitropolia din Bucureşti (vezi descrierea lor).

La bisericile de tipul nou, cu clopotniţa peste pronaos, această din urmă încăpere capătă şi o disposiţie de bolţi nouă: clopotniţa de la partea superioară se razimă pe patru arcuri alipite de păreţi şi visibile din interior. Aceste arcuri se sprijină, la rândul lor, ori pe patru picioare aflate în colţurile pronaosului — ca la Cornet —, ori pe patru console largi — ca la Biserica Doamnei—; pe aceste arcuri se razimă o calotă sferică pe pandantivi. Această din urmă disposiţie pe console pare a fi de origine moldovenească, fiind foarte răspândită acolo.

Bolţile pridvoarelor sânt la început cilindrice, ca la Biserica Domnească din Târgovişte, la Biserica Doamnei din Bucureşti, la Cotroceni; la Gura Motrului găsim două calote separate print'un arc larg. La Arnota în centrul bolţii şi răzimată pe arcuri transversale găsim o turlă joasă cu ferestre laterale. La pridvorul bisericii Cozia găsim în axul principal o calotă sferică pe pandantivi, răzimată pe arcuri transversale, şi lateral alte două semicalote, mai joase[1].

La biserica mănăstirii Hurez pridvorul este boltit, cu trei calote sferice înalte, despărţite de arcuri transversale răzimate pe console şi contraventate prin trăgători de lemn.

Dar aceste două exemple din urmă fac parte din stilul nou, şi, dacă le-am pomenit aici, este numai fiindcă ele aparţin şi veacului al XVII-lea şi că ilustrează mai bine evoluţia formei bolţilor de la pridvoare.

Turlele bisericilor din veacul al XVII-lea, luate în general, au la prima vedere caractere destul de variate şi greu de definit faţă cu cele anterioare lor, ca şi cu cele posterioare lor, şi aceasta pentru motivul că un număr foarte însemnat de turle s'au dărâmat şi că puţine au rămas aşa cum erau la origine. Într'adevăr multe din ele s'au reconstruit la epoci destul de greu de precisat în unele casuri, fiindcă nu avem date certe.

Un studiu al evoluţiei formelor lor din veacul al XIV-lea până în al XVIII-lea se poate însă încerca. Vom vedea intr'adevăr, dacă vom încerca să clasificăm bisericile în ordinea lor cronologică, că ne vom lovi de unele nepotriviri, căci constatăm adese ori o contradicţie între arhitectura bisericilor şi aceia a turlelor lor, şi nu o vom putea explica decât admiţând că unele turle nu sânt contimporane cu biserica din care fac parte.

Astfel sunt unele biserici din veacul al XVI-lea, de exemplu cele de la Căluiu, Snagov, Mitropolia Târgovişte, care au turle asămănătoare cu altele din veacul al XVII-lea sau al XVIII-lea, şi va trebui să admitem că acestea au fost reclădite in această din urmă epocă.

Acest lucru fiind stabilit, clasificarea turlelor devine mult mai uşoară.

Privite în mod general, turlele bisericilor mun-

[1] Ghika-Budeşti, *Evoluţia arhitecturii în Muntenia şi Oltenia*, partea a II-a, pl. XXII, XXIV.

[2] Ghika-Budeşti, *Evoluţia arhitecturii în Muntenia şi Oltenia*, partea I-a, pl. LXIX.

[1] Ghika-Budeşti, *Evoluţia arhitecturii în Muntenia*, partea I-a, pp. XXVIII şi XXX.

tenești și oltenești sânt de mai multe tipuri, și se pot clasifica cronologicește în modul următor:

I. Turlele care sânt cele mai vechi sânt și cele mai scunde. Ele au proporția între înălțime și diametru de aproximativ 1/1. Acestea sânt turlele din veacul al XIV-lea. Ele sânt astăzi foarte rare, și nu putem da ca autentice decât pe cea de la Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș și cea de la biserica mare a mănăstirii Cozia — ambele sânt de un diametru destul de mare, și din această causă au în exterior un număr mare de laturi: prima este, în plan spre exterior, un poligon regulat, care are șaisprezece laturi și numai patru ferestre îndreptate spre axele bisericii, iar a doua are numai douăsprezece laturi și tot atâtea ferestre. Aceste ferestre sânt la ambele biserici lungi și înguste, terminate în arc semicircular la partea superioară și încadrate cu o arcadă concentrică în relief, proeminentă spre exterior. Trebuie să mai observăm că nici una, nici alta din aceste două turle nu presintă colonetele verticale așezate pe muchile fețelor exterioare și nici cornișa în festoane urmând extradosul arcurilor, ca la Mitropolia din București și ca la bisericile bizantine în general. Ambele au astăzi o cornișă orizontală, dar nu putem ști dacă ea a existat și la origine sau dacă a fost adăugită în urmă. Planul interiorului ambelor turle este circular. La Curtea-de-Argeș, în dreptul celor douăsprezece ferestre oarbe, în interior se află câte o nișă de secție rotunjită.

II. Un al doilea tip de turle îl găsim mai ales în veacul al XVI-lea și in mod excepțional până în al XVII-lea. Proporția înălțimii față de diametru este de la 1/1 până la 2/1 maximum; cele mai scunde sânt probabil cele mai vechi, și cele mai înalte sânt din veacul al XVII-lea.

Ele sânt de diametru relativ mic, fiindcă și bisericile din acest veac sânt mici; par a fi fost zidite din cărămidă aparentă și sânt aproape toate octogonale în plan; fețele exterioare sânt plane, cu o singură ieșitură, rare ori cu două în jurul ferestrelor; arcurile de la partea superioară sânt în semicerc.

Putem subîmpărți acest tip în două: cele care nu au, și cele care au colonetele verticale bizantine pe muchile fețelor exterioare; acestea din urmă sânt cele mai rare în veacul al XVI-lea. Găsim un exemplu la Ostrov (Vâlcea) și la Hârtiești (Muscel) și altele la Snagov și Vechea Mitropolie din Târgoviște; aceste din urmă turle probabil că nu sânt din al XVI-lea veac, ci restaurate în urmă, căci ele au proporții mai înalte și aparțin mai mult tipului IV, pe care îl vom studia mai jos.

Turle de tipul al doilea, fără colonete verticale, găsim la Brădet, care poate fi din veacul al XIV-lea, la Stănești, care este clădită la începutul veacului al XVI-lea și care se asamănă mult cu biserica de la Brădet. Acestea sânt cele mai scunde și cele mai simple, fără arcade concentrice în jurul ferestrelor și cu fețele exterioare plane; la bolnița și paraclisul Coziei, turlele sânt ceva mai înalte și mai svelte; cele de la biserica mănăstirii Tismana sânt de același gen, însă nu se poate precisa vremea clădirii lor, cercetările nefiind încă făcute în această privință.

În veacul al XVII-lea mai găsim o turlă de al doilea tip la naosul bisericii mănăstirii Dintr'un Lemn, ea este însă ceva mai înaltă decât cele precedente.

La Biserica Domnească din Târgoviște, unde turla mare este nesimetrică față cu axul și are nouă laturi în exterior, arcadele concentrice din jurul ferestrelor sânt în număr de trei și încă două rânduri cu zimți, ceia ce arată o apropiere de al patrulea tip, pe care îl analisăm mai jos.

La Bucovăț, turla este nouă, însă forma ei în plan este cea veche, căci s'a găsit basa ei; ea are zece laturi. Avem apoi la Jitianu și la Gura Motrului turle relativ joase și cu arcuri duble în jurul ferestrelor. Acest al doilea tip urmează încă tradiția curat bizantină.

III. Un al treilea tip de turle, având cam aceleași proporții ca și cele din grupul precedent, adecă înălțime între o dată și de două ori diametrul, apare pe la începutul veacului al XVI-lea. El e caracterisat prin ciubucele rotunjite de cărămidă, formând toruri care însoțesc arcurile, cornișele și profilele în genere și care încadrează panourile de pe fațade. Ele sânt datorite înrâuririi decorației armenești de la începutul veacului al XVI-lea. Primele exemplare par a fi cele de la Dealu, Episcopia din Argeș și Lopușnic. Acestea știm că sânt singurele executate din piatră cioplită; cele care urmează sânt de cărămidă, care probabil era la început aparentă și pe urmă s'a acoperit cu tencuială. Astfel avem turla bisericii mănăstirii Arnota, care are la pantocrator opt fețe plane fără colonete verticale, pe muchi însă cu câte o arcadă largă cu relief slab pe fiecare față; arcada e formată dintr'un ciubuc rotunjit, aplicat pe planul păretelui, așa cum le-am văzut pe fațadele bisericilor din veacul al XVI-lea, începând de la biserica Mihai-Vodă încoace. Aceste ferestre sânt foarte înguste.

În același gen este turla schitului Păpușa (Vâlcea), care are arcadele din jurul ferestrelor compuse din două ciubuce alăturate, și ferestrele foarte înguste, ca la Arnota.

Trebuie să observăm că şi basele turlelor acestor din urmă biserici sânt tot decorate cu panouri încadrate cu ciubuce rotunjite; aceste panouri sânt aici dreptunghiulare.

O altă turlă în acelaşi gen, însă mai înaltă, găsim pe pronaosul bisericii mănăstirii Dintr'un Lemn; ea are panouri dreptunghiulare, formate din ciubuce rotunde, şi este tencuită. Ştim din pomelnicul acestei mănăstiri că ea a fost adăugită bisericii de către Ştefan-Vodă Cantacuzino, care a clădit şi pridvorul pe stâlpi, aflat în faţa bisericii, în 1715.

Acest tip dispare în veacul al XVII-lea tocmai când apare tipul următor.

IV. Un al patrulea tip cuprinde turle mai înalte, caracterisate prin aceia că feţele exterioare nu mai presintă suprafeţe plane ca până acum; ele sânt frânte prin resalituri succesive, peste care stau arcade concentrice, care încadrează ferestrele, fiecare arcadă fiind într'un plan vertical mai ieşit decât cea de alături.

Ferestrele ocupă toată înălţimea turlelor şi se coboară până la acoperişul basei turlei; ele, fiind foarte lungi, sunt în genere legate la mijlocul înălţimii lor cu o coardă de lemn orizontală, îmbrăcată în zidărie sau în tencuială. Am arătat la partea întâia şi a doua cum această conformaţie a turlelor constituie din punct de vedere constructiv soluţia cea mai bună pentru a resista împingerilor bolţii de la partea superioară a turlei, fiecare picior al turlei formând ca un contrafort care menţine echilibrul zidăriei în contra împingerilor oblice ale acestei bolţi.

Din această categorie de turle ar face parte pantocratorul de la Snagov, probabil reconstruit, turlele Mitropoliei Târgoviştii, restaurate de Constantin-Vodă Brâncoveanu, turla de astăzi a bisericii din Căluiu, din veacul al XVI-lea, reconstruită mai târziu, şi multe biserici din a doua jumătate a veacului al XVII-lea: Cornetul, Filipeştii-de-Pădure, Strâmbeanul, Sfinţii Arhangheli din Târgovişte, apoi pantocratorul de la Ciutura, reconstruit, precum şi cea mai mare parte din bisericile făcând parte din noul stil românesc, pe care le vom studia în partea a patra a acestei lucrări.

Trebuie să mai arătăm că şi turlele din acest al patrulea tip sânt când cu, când fără colonetele verticale de la muchile feţelor; cele fără colonete par mai vechi, căci se apropie mai mult de turlele cu feţele plane de la tipurile anterioare, care dispar cu încetul în veacul al XVII-lea.

În afară de aceste tipuri mai găsim, în veacul al XVII-lea, la biserica Stelea turle de un tip deosebit, care este cel moldovenesc; ele au opt feţe plane, patru ferestre scurte şi aşezate în partea de jos a turlelor şi îndreptate în spre axele bisericii; pe celelalte patru feţe au câte un mic contrafort, asămănător cu cele de la turlele moldoveneşti [1].

Un singur exemplu mai găsim în Oltenia care aminteşte în unele puncte turlele moldoveneşti: este în schitul Topolniţa din judeţul Mehedinţi, clădit [2] de căpitanul Buliga în timpul Domniei lui Matei Basarab, unde vedem o turlă relativ scundă cu patru ferestre lungi şi cu alte patru elemente care au dispărut, dar care se văd pe o fotografie mai veche şi par a fi fost contraforturi mici, ca la Stelea. Se mai văd şi arcaturi mici cu teracote în formă de stea, ca la biserica Aroneanu de lângă Iaşi.

Contrafortul exterior este un element care se întâlneşte la unele biserici din veacul al XVII-lea. Ştim că l-am întâlnit pentru prima oară în veacul al XVI-lea la Curtea Veche din Bucureşti [3].

Modul cum contraforturile sânt aşezate la biserică arată că ele nu sânt aici elemente organice şi că nu corespund cu nevoile construcţiei, de oare ce ele nu se găsesc în locurile unde presenţa lor este necesară. Contraforturile din veacul al XVII-lea în Muntenia au şi ele acelaşi defect; apar mai mult ca elemente decorative decât ca elemente constructive. Le găsim aşezate: ori la colţurile faţadei din spre Apus, după exemplul Stelei, ca la Bărbuleţ şi la Sfinţii Împăraţi din Târgovişte; câte odată le găsim pe faţadele laterale şi nu tocmai în locurile unde ar fi logic să fie, ca la Goleşti, la Sf. Dumitru din Craiova; la Bălteni, mai găsim două contraforturi aşezate în diagonală pe feţele absidei altarului, ceia ce de asemenea este contrar raţiunii şi tradiţiei. Asemenea disposiţii de contraforturi le găsim la bisericile gotice şi la bisericile catolice din Moldova, care urmează stilul gotic, fiindcă acolo contraforturile sânt aşezate în dreptul nervurilor bolţilor care primesc şi transmit împingerile exercitate de aceste bolţi, pe când la bolţile bizantine în formă de nişă sferică împingerile se exercită uniform pe toate razele cercului şi nu este niciun motiv de a se aşeza un contrafort mai mult într'un punct decât în altul. De altfel la nicio biserică moldovenească, afară de cele arătate mai sus, care sânt pur gotice, nu găsim contraforturi aşe-

[1] Pl. CCLII.
[2] Pl. CXXII şi următoarele.
[3] Partea a doua, pl. LXII şi următoarele.

zate astfel la absida altarului sau la absidele laterale.

Micul contrafort pe care-l vedem supt fereastra din axul altarului la bisericile moldoveneşti este motivat aici de presenţa ferestrei care, formând un gol şi un punct de mai slabă resistenţă, provoacă întotdeauna în acest punct o fisură, pornind din boltă şi mergând până la pământ, în axul bisericii. Acest mic contrafort are menirea de a întări acest punct slab.

Trebuie să mai observăm că atât contraforturile de la Goleşti, cât şi cele de la Bălteni, se înalţă până la cornişă, ceia ce este iarăşi contrar raţiunii, căci ştim că un contrafort nu are nevoie să se ridice mai sus decât rostul de ruptură al arcului pe care trebuie să-l proptească, deci ceva mai sus decât naşterea acestui arc, aşa cum sânt toate contraforturile gotice, ca şi toate acelea de la bisericile din Moldova.

Mai găsim contraforturi de alte forme la Călineşti şi Sfţii. Arhangheli din Târgovişte, aşezate pe colţ la două din masivele de zidărie de supt turla naosului; la Bălteni şi Jitianu găsim o lărgire spre exterior a masivelor de colţ de la naos, ceia ce este de sigur o soluţie mai logică; de asemenea la biserica din Comana.

De altfel acest element, care, cum am văzut, nu este aici organic, ci, din contra absolut inutil, dispare puţin timp după apariţia lui, şi în veacul al XVIII-lea el nu se mai întrebuinţează de loc în Muntenia, nici în Oltenia.

In veacul al XVII-lea, pentru prima oară putem vorbi şi de alte monumente decât de biserici, căci ni-au rămas din această epocă importante rămăşiţe de architectură mănăstirească: chilii boltite, cu galerii de arcade, clopotniţi monumentale şi relativ bine conservate, corpuri de clădiri pe pivniţe cu bolţi impunătoare, etc., ruine de palate şi de conacuri, etc, care sânt în stare rea de conservaţie.

Mănăstirile sânt în genere nişte patrulatere închise cu ziduri. Aceste ziduri presintă spre exterior un calcan drept, fără deschideri, afară de un rând de metereze înguste, care răspund in podul clădirilor mănăstireşti, alipite de zidul incintei spre interior. Aceste metereze par a fi fost singurele elemente de apărare sau de observare ale mănăstirilor, în opoziţie cu cele din Moldova, care aveau mai toate câte un turn cu creneluri la colţurile incintei de ziduri. Asemenea turnuri nu găsim în genere în Muntenia şi în Oltenia decât, în mod excepţional, la Comana şi la câteva alte mănăstiri din şesul Dunării, din causa situaţiei acestor mănăstiri, aflătoare în câmp deschis, ceia ce le expunea la atacuri. Mai găsim asemenea turnuri la mănăstirea Cornet, aflată in defileul Oltului. Celelalte mănăstiri, situate în locuri retrase sau în văile adăpostite ale munţilor nu aveau probabil nevoie de asemenea lucrări de apărare.

Intrarea în curtea mănăstirii se face printr'un gang boltit, peste care se ridică clopotniţa. În centrul curţii se află biserica, iar împrejurul ei şi de-a lungul zidurilor de împrejmuire erau dispuse chiliile, adese ori legate între ele prin galerii deschise cu arcade pe stâlpi; apoi diferitele clădiri destinate locuinţii stareţului şi arhondăria, destinată oaspeţilor. La mănăstirile mai mari se mai găseşte un paraclis şi câte odată săli mari, dependinţe, bucătării spaţioase cu bolţi frumoase şi pivniţe încăpătoare, toate fiind acoperite cu frumoase bolţi, în genere de formă cilindrică şi mai târziu, la sfârşitul veacului, cu calote pe pandantivi.

Clopotniţile rămase de la mănăstirile lui Matei Basarab sânt în deosebi impunătoare prin dimensiunile lor masive şi prin înălţimea lor. Ele sânt compuse din mai multe etaje suprapuse şi îmbrăcate pe din afară cu reţele de firide şi arcaturi, frumos proporţionate şi armonios distribuite, presintând multă variaţie ca forme şi dimensiuni.

La partea lor inferioară ele presintă, ca şi la puţinele rămăşiţe de clopotniţe din veacul al XVI-lea (vezi partea a doua), un gang boltit, o arcadă largă in semicerc, care serveşte drept întrare în incinta mănăstirii şi care este închisă cu o poartă de lemn, masivă şi ferecată.

La partea superioară se află camera clopotelor, cu patru deschideri largi, prin care sunetul se răspândeşte în afară. Unele din ele au şi etaje intermediare, în care se găsesc încăperi boltite servind ca ascunzători. Aceste clopotniţe sunt alipite de celelalte clădiri mănăstireşti din curte.

Printre clopotniţile rămase astăzi, unele sânt în cărămidă aparentă, altele tencuite, şi o cercetare a lor mai amănunţită ar putea dovedi dacă, printre acestea din urmă, unele au fost tencuite numai ulterior şi erau, poate, la început tot în cărămidă aparentă şi cu butoni de teracotă, ca la Mănăstirea Negru-Vodă din Câmpu-lung.

Printre clopotniţele din prima categorie găsim pe cea de la *schitul Codreni, în Ilfov*, care e de dimensiuni relativ mici şi foarte simplă ca architectură, fără firide, nici arcade, ci cu păreţii drepţi. Partea inferioară este pătrată în plan şi cea superioară octogonală, cu deschideri lungi, arcuite în semicerc; o mică scară laterală duce la camera

clopotelor. Nu conoaştem data exactă a clădirii ei.

Clopotniţa mănăstirii Brebu este toată în cărămidă aparentă. Configuraţia ei generală este aceiaşi ca precedenta; ea este însă mult mai monumentală şi în întregime îmbrăcată cu arcade şi firide; între partea inferioară şi camera clopotelor de sus se mai află un etaj intermediar.

Clopotniţa de la Brebu este unul dintre cele mai remarcabile monumente din veacul al XVII-lea. Nu cunoaştem data precisă a clădirii ei, care ar putea să nu fie aceiaşi ca a bisericii, căci aceasta din urmă este tencuită şi este de aproape inspirată ca plan şi disposiţie de aceia a Mănăstirii Dealul; este lucrată cu o cărămidă slabă şi de o arhitectură puţin îngrijită, cum dovedeşte şi lipsa celor trei turle, căzute cândva; clopotniţa, din contra, este din cărămidă aparentă, foarte bună, executată cu multă artă şi îngrijire. De sigur că aceste două monumente nu au fost făcute de acelaşi meşter.

În categoria clopotniţelor tencuite avem două în oraşul Câmpulung; una făcând parte din *biserica Bărăţia* şi situată pe Bulevardul oraşului; ea pare a fi fost fără gang de trecere şi este înglobată astăzi între două clădiri moderne.

O a doua clopotniţă, mult mai înaltă şi mai monumentală, este aceia de la *mănăstirea zisă a lui Negru-Vodă.*

Ambele monumente sânt îmbrăcate cu firide oarbe şi arcaturi de diferite forme şi dimensiuni, aşezate în etaje suprapuse. La cea din urmă mai găsim şi butoni de teracotă, cari ar putea dovedi că arhitectura primitivă era din cărămidă aparentă, cum este la Cornet, la Vlădeşti şi la alte monumente din veacul al XVII-lea. Întrebuinţarea ornamentelor din teracotă arată într'adevăr o epocă în care industria oalelor este bine desvoltată şi deci şi fabricaţia cărămizilor nu putea fi decât de calitate îngrijită. Oalele în formă de butoni, de discuri, etc., se smălţuiau în coloare verde sau galbenă şi se armonisau foarte frumos cu cărămida roşie, care rămânea probabil aparentă.

În epoca lui Matei Basarab întrebuinţarea teracotelor smălţuite era frecventă, pe când în veacul al XVI-lea nu am găsit-o decât la un singur monument: biserica din Cobia, care e toată în cărămidă smălţuită colorată [1].

Biserica Stelea din Târgovişte [2] era şi ea decorată cu butoni de teracotă colorată, cari se văd încă la turla de pe pronaos, care este de la origine şi se poate bănui că arhitectura exterioară a bisericii era în cărămidă aparentă cu brâul, soclul, chenarele uşilor şi ale ferestrelor din piatră sculptată, cum era şi în arhitectura Moldovei din timpul lui Ştefan-cel-Mare şi al urmaşilor lui de la cari s'a inspirat de sigur meşterul care a clădit biserica Stelea.

Cea mai frumoasă dintre clopotniţele lui Matei Basarab pare să fi fost aceia a *mănăstirii Brâncoveni* (Romanaţi) [3]. Cu toate că astăzi partea ei superioară este surpată, totuşi din rămăşiţile ei se poate vedea frumuseţa composiţiei ei, cu gangul de intrare în curtea mănăstirii, cu etajele superioare în formă de octogon în plan şi cu scara laterală. Ea este decorată cu arcaturi încrucişate şi era de sigur în cărămidă aparentă.

Mai avem o clopotniţă înaltă şi monumentală la foasta *mănăstire Strehaia* [4]. Ea pare însă să fi suferit oarecare modificări, care au alterat puritatea formelor ei.

Dintre mănăstirile din această epocă găsim încă astăzi părţi conservate la Comana, la Brâncoveni, la Plumbuita, la Câmpulung, la Brebu, etc. şi, în ce priveşte schiturile, la Clocociov, la Topolniţa, etc. Transformările şi adausele ulterioare îngreuiază mult studiul acestor monumente din punct de vedere arheologic.

La mănăstirea Comana [5] ni-a rămas un rând de chilii mici, încăperi boltite, înşirate una lângă alta şi legate între ele printr'o galerie de arcade răzimate pe stâlpi rotunzi; totul este în cărămidă aparentă. Rândul de chilii de la etajul întâiu este dintr'o epocă mult posterioară cel puţin în formele sale actuale.

Mai găsim rămăşiţe de chilii boltite asămănătoare cu cele de la Comana la mănăstirea Govora, dar ele sânt aproape complect distruse.

Resturi şi ruine de clădiri vechi cu bolţi frumoase mai găsim la mănăstirea Comana, la mănăstirea Negru-Vodă din Câmpulung, la Brâncoveni, la Brebu, etc.

---

[1] Partea a doua, Pl. CXVIII şi următoarele.
[2] Pl. CCXLIV şi următoarele.
[3] Pl. CCLXXII şi următoarele.
[4] Pl. LVI şi următoarele.
[5] Pl. CCLX şi următoarele.

57
268

IMPĂRȚIREA MONUMENTELOR PE GRUPE

Dintre cele două mari neamuri de biserici pe care le cunoaștem, acel al bisericilor dreptunghiulare, adecă fără abside laterale, se pare că dispare în veacul al XVI-lea, când domnește aproape exclusiv vechiul plan sârbesc și bisericile în formă de treflă; dar el reapare în veacul al XVII-lea.

Într'adevăr bisericile cu planul drept, care sânt mai puțin numeroase decât cele cu planul în treflă, în acest veac sânt totuși în număr destul de mare pentru a putea fi și ele clasificate în mai multe grupe. La acele două împărțiri mari de mai sus se adaugă și un nou tip de plan: cum am mai arătat, este acela al bisericilor cu o clopotniță așezată de-asupra pronaosului, care apare pe la mijlocul acestui veac. Acest nou element se combină atât cu planul dreptunghiular, cât și cu planul în formă de treflă. În sfârșit mai găsim și câteva biserici răzlețe, al căror plan diferă de aceste trei tipuri principale, după cum vom vedea mai departe.

Bisericile cu planul dreptunghiular, adecă fără abside laterale, se pot împărți în următoarele grupe:

GRUPA 13 DE LA ORIGINE cuprinde bisericile **fără abside laterale, cu o singură navă, cu naos pătrat ori dreptunghiular, cu sau fără turlă; cu pronaos boltit după casuri și fără turlă: la începutul veacului ele sânt fără pridvor, pe urmă au câte odată un pridvor pe stâlpi.** Ele derivă de la bisericile din Turnul-Severin, de la biserica foastei mănăstiri Cotmeana și de la paraclisul mănăstirii Bistrița din Oltenia.

Cel mai vechiu exemplar pare a fi biserica fostului schit *Zlătioarele*[1] (Vâlcea), întemeiată de Radu Mihnea pe la începutul veacului. E o bisericuță de dimensiuni foarte modeste, iar transformările pe care le-a suferit i-au denaturat mult caracterul, căci i s'a mai adăugit un pridvor, turle de lemn, acoperiș nou, și i s'au tencuit și văruit fațadele; bolțile vechi au dispărut, și cu ele putința de a se regăsi structura și configurația părților superioare ale monumentului.

Zidul despărțitor dintre naos și pronaos a fost dărâmat, și interiorul este complect înoit. Altarul, care este poligonal, atât în exterior, cât și în interior, e neregulat și rău desemnat. Ușa și ferestrele sânt astăzi fără chenare.

Pridvorul pare din veacul al XVIII-lea sau chiar al XIX-lea; el are stâlpi scurți tencuiți și zugrăviți, cari se regăsesc supt tencuială și supt văruielile de astăzi. Peste acest pridvor pare a fi fost cândva o clopotniță pătrată, care se vede în fig. no. 9, dar care astăzi a dispărut.

Numai decorul exterior s'a regăsit supt văruielile care îl ascundeau. Acest decor este identic cu cel din veacul al XVI-lea, cu singura deosebire că aici cărămizile aparente, care sânt foarte mici, par aplicate chiar pe suprafața zidului și a tencuielii, fără niciun relief al arcaturilor și al stâlpilor dintre ele. Arcurile sânt destul de neregulate și mai mult în formă de segmente, iar stâlpii sânt formați dintr'o simplă cărămidă în picioare așezată pe muche; găsim și aici cărămizile aparente orizontale și cele verticale, ca la bisericile din veacul al XVI-lea. Acest decor este prin urmare inspirat de la stilul vechiu, însă lipsit de plastica acestuia. Arcaturile se înrudesc întru câtva ca formă cu acelea de la biserica Arnota, care sânt tot din cărămizi foarte mici, ca și stâlpii dintre ele, și au aceleași proporții scurte. Această asămănare ar da de bănuit că biserica din Arnota ar fi fost clădită și ea la începutul veacului și că a fost terminată sau complectată cu un pridvor de către Matei Basarab la 1633.

La biserica Adormirea Maicii Domnului din Ocnele Mari, care se zice că ar fi fost zidită de către Radu de la Afumați, se găsesc iarăși firide mici și inguste fără relief; ele sânt astăzi îngropate supt tencuială. Această din urmă biserică este și ea mult transformată și desfigurată prin adausul unui pronaos cu o turlă din altă epocă, mult posterioară. Ea este încă nestudiată.

[1] Pl. I și următoarele.

O altă biserică din această grupă, însă mai desvoltată, pare să fi fost biserica din *Săcuieni* (Dâmbovița)[1], care a fost clădită în timpul lui Radu Șerban (1606); în starea de azi a cercetărilor nu putem ști dacă cel puțin o parte din această biserică, adecă naosul și altarul, sânt din 1606, ceia ce este însă probabil, dar cert este că pronaosul cu scara într'un turnuleț alipit pe latura din spre Nord și contraforturile exterioare de la colțuri au fost adăugite pe la mijlocul veacului al XVII-lea (după 1646, când s'a clădit biserica Stelea din Târgoviște, cu care au pătruns în arhitectura Munteniei contraforturile de formă gotică). Arhitectura exterioară a bisericii din Săcuieni se compune din firide formate din cărămizi simple fără profile; ele sânt înguste și lungi, se asamănă cu cele de la biserica Dintr'un Lemn, având și ele câte două arcade alăturate, despărțite printr'o consolă mică. Singură partea de supt brâul orizontal păstrează caracterul vechiu, iar părțile superioare au fost refăcute la o altă epocă.

Biserica Sf. Nicolae (zisă Andronești) din Târgoviște[2] e de acelaș tip, însă mult mai desvoltată; ea are și un pridvor pe stâlpi. Actuala turlă de pe naos este nouă; naosul era la origine fără turlă, iar pronaosul are conformația nouă creată în veacul al XVIII-lea: patru masive de zidărie la colțuri, peste care stau patru arcuri în care se proptește o calotă sferică pe pandantivi. Această disppsiție se vede mai ales la bisericile cu clopotnița peste pronaos, unde își are și explicația; aici însă nu găsim această clopotniță, care probabil că nu a existat nici la origine, căci lipsește scara care să pună clopotnița în comunicație cu biserica.

GRUPA 14. Biserici fără abside laterale: naos cu sau mai adese ori fără turlă, pronaos cu clopotniță peste el; la început fără pridvor. Tip nou, creațiune a veacului al XVII-lea, pe care îl vom numi tipul lui Matei Basarab: s'ar putea pune oarecum în legătură cu biserica Sân-Nicoară, care-și are și ea o clopotniță pe pronaos, însă de o altă formă și de alt caracter.

Biserica din Gherghița[3] (Prahova) este caracteristică prin planul ei cu reminiscențe sârbești, cu patru masive de zidărie în interior supt pantocrator, însă fără arcurile laterale oarbe alipite de zidurile din spre Nord și Sud; ea este fără turlă pe naos, cu o clopotniță pe pronaos, cu o scară în interiorul zidului și fără pridvor; ca decor exterior, este tencuită, cu panouri dreptunghiulare largi în două registre suprapuse și cu brâul orizontal între ele.

Biserica din Bărbuleț (Dâmbovița)[1] nu pare so fi avut turlă pe naos și nu are nici pridvor; pronaosul cu clopotniță peste el are o scară laterală așezată într'un turnuleț alipit de păretele din spre Nord și formând o composiție armonioasă cu clopotnița, cu care se leagă printr'un acoperiș comun. Decorul exterior, astăzi tencuit și în parte zugrăvit, nu presintă arcaturi, nici panouri, ci numai un brâu. Biserica este zugrăvită în exterior.

Biserica din Golești[2] este mai mare decât cele precedente, cu **naosul** fără turlă, cu pronaosul despărțit de naos printr'un părete cu o ușă; configurația **pronaosului** este aceia obișnuită la bisericile cu clopotnița așezată peste acesta, adecă cu patru picioare de zidărie așezată la colțuri, peste care stau patru arcuri largi și puternice, destinate a primi greutatea de la părțile superioare. Această clopotniță a dispărut, dar atât disposiția arcurilor, cât și zidăriile ce se mai văd în podul bisericii, precum și scara care se găsește in interiorul zidului din spre Nord, ni probează că această clopotniță a existat la origine. Biserica nu are pridvor; fața principală este dintre cele mai frumoase, cu o ușă bogat împodobită și încadrată mai întâiu cu un arc trilobat înalt și ascuțit la vârf și încadrată încă odată cu brâul orizontal, care se ridică în sus în unghiu drept, întocmai ca la bisericile din Tutana, din Gherghița, Brebu, etc.

E de observat că forma arcului trilobat în acoladă înaltă, ce găsim de-asupra ușii, ar putea fi o retușare din veacul al XVIII-lea, când aceste forme erau curente, pe când în veacul al XVII-lea domină încă în zidăria de cărămidă arcul în semicerc.

Decorul exterior, astăzi tencuit, are composiția obișnuită, cu cele două registre de panouri încadrate cu ciubuce în relief și rotunjite, despărțite la mijloc prin brâul orizontal; pe tencuială se regăsește o zugrăveală imitând zidăria de cărămidă aparentă în fâșii orizontale alternate cu tencuială și despărțite prin cărămizi verticale, întocmai ca în veacul al XVI-lea. Se mai găsesc rosete și un fris supt cornișă, zugrăvite în coloare roșie; de asemenea supt cornișă un rând

[1] Pl. VIII și următoarele.
[2] Pl. XIII și următoarele.
[3] Pl. XIX și următoarele.

[1] Pl. XXV.
[2] Pl. XXVI și următoarele.

de butoni de teracotă, ca la Cornet, la Vlădeşti şi la Stelea. Contraforturile exterioare, care par a fi de la origine, sânt ridicate până la cornişă, ca la Bălteni. Ele arată, de sigur, înrâurirea bisericii Stelea din Târgovişte.

Biserica Sfinţii Împăraţi din Târgovişte [1], astăzi ruinată, se deosebeşte ca plan de cea precedentă printr'aceia că între naos şi pronaos găsim, în loc de o simplă uşă, trei arcade răzimate pe stâlpi de cărămidă, iar scara clopotniţii este aşezată într'un turnuleţ poligonal alipit pe faţada din spre Nord, ca la Săcuieni, la Cornet, Bărbuleţ, etc. Biserica nu are pridvor, însă pare să fi fost la intrare un mic adăpost răzimat pe stâlpi: el era probabil, şi pe cât se poate vedea astăzi, de formă pătrată şi acoperit cu o boltă sferică, dar este greu de precisat dacă era de la origine sau dacă a fost adăugit în urmă. Se mai văd încă în dreapta şi în stânga uşii în exterior urmele a doi pilaştri, pe cari se razimă un arc în semicerc; aceşti pilaştri au o formă de baluştri groşi, legaţi la mijloc cu un brâuleţ; ei se asamănă cu acei cari încadrează pisania de de-asupra uşii de la intrare la biserica Stelea şi cu acei cari suportă arcul cu vârf ce se află pe laturea de Sud în interiorul pronaosului acestei biserici, şi care formează nişa unde se află mormântul lui Nicolae Vel Aga, tatăl lui Vasile-Vodă Lupu, întemeietorul bisericii Stelea; aceste forme sânt cele de la mormintele din pronaosul bisericii Trei Ierarhi din Iaşi.

Decorul exterior pare a fi tencuit de la origine: el este compus din două registre de firide bizantine înguste cu fundul retras; ele au forma de arcuri cu vârf şi sânt destul de neregulate; zidăria de cărămidă este ordinară; peste tencuială se vede încă, pe alocuri, destul de bine conservată reţeaua de linii orizontale şi verticale zugrăvite care imitează cărămizile aparente din „vechiul stil".

Ferestrele au chenare de piatră inspirate de la Stelea; uşa are forma unui arc cu festoane; ea este frumos decorată şi asămănătoare cu acea de la Gherghiţa, Brebu şi cu unele pietre de la mănăstirea Aninoasa, din judeţul Muscel. Contraforturile sânt direct inspirate de la Stelea şi au forma şi proporţiile celor moldoveneşti; în oposiţie cu cele de la Bălteni şi Goleşti, care sânt înălţate până la cornişă, acestea se opresc cam în dreptul brâului, acolo unde în mod raţional ele trebuie să se oprească.

[1] Pl. XLIII şi următoarele.

Interiorul este frumos proporţionat şi arcadele care despart pronaosul de naos dau bisericii o frumoasă perspectivă interioară şi o unitate care lipsia la bisericile anterioare, despărţite în două, în mod cam brutal, prin păretele intermediar dintre naos şi pronaos. Aici se mai păstrează o parte din zugrăveala interioară, precum şi o frumoasă tâmplă de zid, decorată cu reliefuri, împodobite cu frescă. Această tâmplă pare a fi din veacul al XVIII-lea.

Aceiaşi disposiţie interioară cu arcade dintre naos şi pronaos o are şi **biserica Fundeni din Câmpulung**, afară numai că nu este scară la pronaos şi că, prin urmare, nu a fost clopotniţă nici la origine.

Biserica Doamnei din Bucureşti [1] e din aceiaşi grupă; scara clopotniţei este în interiorul zidului, ca la Goleşti: în faţa bisericii este un pridvor pe stâlpi de piatră cu bolţi în calote sferice despărţite prin arcuri transversale.

Această disposiţie anunţă noul stil din veacul al XVIII-lea, care este de pe atunci în formaţie. **Bolta altarului** are aici o formă specială, destul de rară. E o calotă sferică pe pandantivi. Mai găsim această disposiţie la altarul bisericii metropolitane din Bucureşti şi la biserica din Ludeşti (Dâmboviţa). Mai trebuiesc menţionate în această grupă bisericile din Vlădeşti (Muscel), Strehaia (Mehedinţi), Cojeni-Mironeşti (Ilfov), descrise mai jos. Toate aceste biserici par a nu fi avut turlă pe naos, ci numai clopotniţă pe pronaos. Ele fac parte din noua familie de biserici creată în veacul al XVII-lea, care constituie la un loc: tipul lui Matei Basarab.

GRUPA 15. Biserici fără abside laterale, cu naosul pătrat, peste care se înalţă turla pantocratorului, stând pe patru stâlpi isolaţi; pronaosul dreptunghiular cu două turle mai mici. Un pridvor pe stâlpi în faţă.

Tip constantinopolitan derivat din Biserica Domnească din Curtea-de-Argeş, din Mitropolia veche din Târgovişte şi din Biserica Domnească din acelaşi oraş, care este în bună parte şi ea tot din veacul al XVII-lea (vezi partea a doua veacul al XVI-lea).

În această grupă nu găsim decât un singur exemplar: **biserica Sf. Dumitru din Craiova** [2], la care trebuie să mai adăugim poate biserica Sărindar din Bucureşti, azi dispărută.

De biserica Sfântul Dumitru din Craiova nu putem vorbi decât pe basa câtorva fotografii vechi

[1] Pl. L şi următoarele.
[2] Pl. LXXX.

căci astăzi ea a fost înlocuită cu alta nouă şi „corectată“, însă care nu prea samănă cu cea veche. Nu ştim cum era pronaosul, care astăzi are un cafas pentru cor; nu ştim cum era despărţirea dintre naos şi pronaos, care astăzi nu mai există, dar ştim că absidele laterale ale altarului nu erau joase ca acele de astăzi, ci mai înalte şi urcând până la nivelul cornişei principale. Mai ştim că pridvorul pe stâlpi era altfel dispus şi avea alte proporţii şi alte forme decât cel de astăzi. Mai ştim că decorul exterior era acel obişnuit din veacul al XVI-lea, cu făşiile orizontale de cărămidă aparentă alternând cu făşii tencuite, care erau împărţite prin cărămizi aşezate vertical două câte două (aceste cărămizi au fost suprimate). Fotografia bisericii vechi ni mai arată că biserica a avut contraforturi exterioare, care astăzi nu mai sânt.

Pridvorul bisericii Sfântul Dumitru se poate clasifica în aceiaşi categorie cu acel de la Biserica Domnească din Târgovişte, de la Flămânda şi cu acel de la Gura Motrului; arcadele sânt înalte şi relativ înguste, iar uşa principală (par să fi fost aici şi uşi laterale) este mult mai scundă ca arcadele. Pridvorul de la Sf. Dumitru este mai evoluat ca forme decât acel de la Biserica Domnească din Târgovişte, care e mai simplu şi probabil anterior ca dată. La Craiova arcadele deschise se găsesc numai pe faţada principală, iară nu pe trei laturi. O fotografie mai veche ni arată că la Târgovişte pridvorul a fost cândva modificat după modelul celui de la Craiova prin străpungerea unei uşi între doi stâlpi pe laturea din spre Nord. Cum am mai arătat biserica Sf. Dumitru, care pare clădită după Biserica Domnească din Târgovişte, are totuşi ca decor exterior o înfăţişare mai arhaică decât aceasta, atât în ce priveşte forma simplă a firidelor bizantine, cât şi apareiajul cărămizilor aparente care, este identic cu acel din veacul al XVI-lea.

Aceasta ar da de bănuit că biserica a fost începută în veacul al XVI-lea şi terminată în al XVII-lea.

După biserica Sărindar din Bucureşti, clădită de Matei Basarab, refăcută la începutul veacului al XIX-lea în formă de basilică şi apoi dărâmată, nu posedăm decât o fotografie publicată în „Buletinul C. M. I.“ anul 1911, p. 48, din care se poate deduce că ea a fost de tip constantinopolitan, cu o turlă centrală pe stâlpi interiori isolaţi şi că avea încă patru turle mici : două pe absidele altarului, ca la Snagov şi la Mihai-Vodă, şi două spre Apus, ca la Mănăstirea Dealul, la Mitropolia din Târgovişte şi la Biserica Domnească din Târgovişte.

Dacă trecem acum la **bisericile cu planul în formă de treflă,** vom vedea că, întocmai ca şi în veacul precedent, ele sânt cele mai numeroase. În mod general, ele urmează tipurile anterioare studiate mai sus; într'adevăr vom găsi în veacul al XVII-lea numeroase exemple de fiecare tip: biserici cu o turlă, mai puţine cu două turle, altele cu trei şi cu patru turle; la acestea trebuie să mai adăugim tipul nou cu clopotniţa pe pronaos şi încă alte tipuri de biserici isolate, având disposiţiunile lor speciale, aşa că ele nu se pot clasifica în grupele cunoscute. La multe din ele vom găsi şi pridvorul pe stâlpi, care devine tot mai răspândit.

GRUPA 16. Biserici cu planul în formă de treflă, naosul cu turlă, pronaosul fără turlă. La origine fără pridvor, apoi în a două jumătate a veacului cu pridvor. Provin din prototipul vechiu sârbesc al bisericii Mănăstirii Cozia şi urmează grupei a 9-a şi a 10-a din veacul al XVI-lea.

Biserica Mănăstirii Arnota [1] (1633) este de dimensiuni mici şi de proporţii scunde; are **naosul** obişnuit bisericilor de tip sârbesc, în care se presintă bine accentuate cele patru masive de zidărie proeminente pe care se sprijină arcurile mari şi turla pantocratorului.

Pronaosul. Este mic, dreptunghiular şi despărţit de naos printr'un părete plin, cu o uşă de comunicaţie. Bolta de la pronaos nu mai este în veacul al XVII-lea de formă cilindrică nici în sensul lungimii, ca la Cozia, Stăneşti, etc., nici în sensul transversal, ca la Căluiul sau Bălteni, ci de aici înainte vom găsi tot mai mult bolţi sferice pe pandantivi, când una singură, ca la bisericile cu clopotniţa suprapusă pronaosului, când două alăturate, ca la Plătăreşti, Arnota etc.; ele sânt încadrate între arcuri pe care se sprijină în toate direcţiile; aceste bolţi, pe care le-am întâlnit excepţional şi în veacul al XVI-lea (Bucovăţ, Tutana), vor predomina de aici înainte din ce în ce mai mult.

La Arnota turla naosului este octogonală, atât în exterior, cât şi în interior, ca la Tismana şi la Biserica Episcopală din Argeş; pronaosul are o boltă compusă din două calote sferice alăturate, sprijinite pe arcuri de jur împrejur; aceste arcuri se razimă pe console. Am mai găsit în veacul al XVI-lea această disposiţie întâiu la biserica Mănăstirea Dealului, unde însă sânt două turle în

[1] Pl. LXXXIII şi următoarele.

loc de calote, apoi la Bucovăț, unde astăzi sânt două calote informe, dar unde poate la origine erau tot turle, sau ca la Tutana, unde astăzi sânt două turle de lemn, care înlocuiesc probabil turlele de zid care erau la origine dispuse ca și la Dealu.

Fațada principală a bisericii de la Arnota nu este visibilă, din causă că pridvorul adăugit în urmă o ascunde. Acest **pridvor** are o conformație neobișnuită și o arhitectură diferită de aceia a bisericii. El este tencuit, are o turlă scundă la mijloc și presintă câte un fronton rotunjit pe fiecare din cele trei fațade ale lui. E, în mai mic, pridvorul sau mai bine pronaosul Vechii Mitropolii de la Târgoviște [1].

Decorul exterior pare a fi fost la origine în întregime din cărămidă aparentă; astăzi găsim părți tencuite și altele netencuite. Cele netencuite sânt frumos lucrate dintr'o cărămidă mică, cu profilele cunoscute din veacul al XVI-lea; cele tencuite, care sânt mai ales la partea inferioară, mai expusă la stricăciuni, și la turlă, mai expusă la intemperii, par a fi din altă epocă și datorite unei reparații ulterioare. Găsim pe această tencuială o zugrăveală imitând apareiajul cunoscut al bisericilor din vechiul stil, cu toate că arhitectura de la origine la Arnota nu presintă acest caracter, căci e toată din cărămidă aparentă.

La întrebarea dacă și la Arnota nu au fost la origine două turle mici pe pronaos ca la atâtea alte biserici: Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș, Nicopole, Biserica Domnească din Târgoviște, Gura Motrului, Sărindar, Brebu, etc., nu se poate încă răspunde precis, dar inclinăm a crede că nu au fost turle pe pronaos nici la origine, pentru motivul că arcurile pe care stau calotele de la Arnota și in special cel de la mijloc, care le susține în parte pe amândouă, sânt prea înguste și prea slabe pentru a putea susține turlele, care sânt mai grele decât calotele și, în adevăr, dacă am compara dimensiunile acestui arc mijlociu cu cele similare de la bisericile mai sus citate, am vedea că la acestea arcul mijlociu este mult mai larg și deci mai puternic; dar s'ar mai putea ca insuficiența arcului de la Arnota să fi provocat cândva căderea turlelor mici, care s'ar fi înlocuit cu calote atunci când s'a adăugit și pridvorul din fața bisericii.

Acest pridvor este de sigur din altă epocă, însă, după configurația lui, tot din veacul al XVII-lea, căci disposiția arcadelor, forma stâlpilor și ușa de la intrare arată arhitectura acestui veac.

Într'adevăr se asamănă cu pridvoarele de la Biserica Domnească din Târgoviște, de la Sf. Dumitru din Craiova și de la Flămânda. Acest pridvor mai presintă și particularitatea foarte rară de a avea o turlă, exemplu unic, după cunoștința noastră, în veacul al XVII-lea. S'ar putea face și ipotesa că biserica, zidită înainte de Matei Basarab în cărămidă aparentă, a fost reparată și mărită de acest Domn, care a adăugit pridvorul și tencuit unele părți.

Biserica din Ciutura (Dolj) [1] are dimensiuni mai mari decât cea precedentă; ea pare a fi fost zidită de Constantin-Vodă Basarab Cârnul la 1658.

Planul ei nu mai presintă la naos caracterele sârbești, și nu mai găsim aici arcurile laterale interioare spre altar și spre pronaos, nici măcar nișele obișnuite.

Altarul este însoțit de două absidiole laterale, pe care le cunoaștem de la unele biserici anterioare, și anume de la cele de tip constantinopolitan și atonic, și chiar de la unele biserici cu planul în formă de treflă, cum sânt Curtea Veche, Mihai-Vodă, Bucovățul.

Pronaosul este în sensul lărgimii ca la Arnota, dar nu are ca aceasta din urmă un resalit exterior. Mai găsim aici și un **pridvor** adăugit în urmă; el are arcade largi răzimate pe stâlpi. Acest pridvor este astăzi înfundat cu zidărie, care astupă arcadele. Dintre acestea, arcada din ax este mai îngustă decât cele laterale; supt ea se găsește ușa de la intrare. **Turla** pantocratorului este înaltă și frumoasă: ea are basa octogonală, fără basa pătrată obișnuită, însă pare a fi fost refăcută, ca și partea superioară a altarului, care presintă o arhitectură diferită de restul bisericii.

Într'adevăr decorul exterior al bisericii este compus din cele două registre de firide, cu brâul orizontal între ele.

Firidele acestea sânt cu arcuri în semicerc și formate din cărămizi simple fără profiluri și cu un rând de zimți împrejur; ele sânt adecă de tipul bizantin cel mai arhaic, pe când partea superioară a altarului este compusă din panouri dreptunghiulare înalte, formate din cărămizi rotunjite în relief, din ciubuce în formă de toruri care încadrează panourile de jur împrejur și care sânt de sigur din altă epocă, mai târzie. **Absidiolele** laterale ale altarului sânt joase, cu acoperișuri se-

[1] *Evoluția arhitecturii în Muntenia*, partea I, pl. LIII și următoarele.

[1] Pl. XCIV și următoarele.

parate aflate la înălţimea brâului; ele se asamănă în această privinţă cu cele de la Biserica Domnească din Argeş şi cu cele de la Bucovăţ; aceste absidiole sânt de formă neregulată şi inegale. Pare a fi singurul exemplu de acest fel în veacul al XVII-lea, când tendinţa este, ca şi în veacul al XVI-lea, de a se face absidiolele înalte până la acoperişul absidei altarului, ca la Snagov, la Domneasca din Târgovişte, la Mihai-Vodă, la Mitropolia Veche din Targovişte, ca şi, în al XVII-lea veac, la Sf. Dumitru din Craiova (biserica veche) la Hurez, etc. În veacul al XVI-lea şi al XVII-lea absidiolele joase de tip bizantin constantinopolitan nu se mai întâlnesc decât excepţional. **Decorul exterior** al acestei biserici este astăzi tencuit şi văruit, însă el avea la origine caracterul vechiului stil din veacul al XVI-lea, care se regăgăseşte supt tencuială; aceasta corespunde, de altfel, cu dispoziţiile planului şi elementele vechi ale faţadei, care păstrează tradiţia veacurilor anterioare, aşa că legenda locală, care atribuie această biserică veacului al XVI-lea (1548?), ar putea avea şi un sâmbure de adevăr.

Biserica din Strâmbeanu (Dâmboviţa)[1] este un frumos şi gingaş monument, cu toate că este foarte simplă în ce priveşte composiţia şi înfăţişarea exterioară. El se apropie mai mult de caracterele veacului al XVIII-lea **cu planul** perfect compus şi proporţionat, fără nicio urmă din structura sârbească de altădată. Cu **turla pantocratorului** înaltă şi supţire, cu **pronaosul**, pătrat, boltit cu o calotă sferică pe arcuri şi console, cu **pridvorul** deschis cu arcade în acoladă cu vârf, stând pe stâlpi rotunzi de cărămidă. **Exteriorul** este tencuit foarte simplu, fără firide, ci numai cu brâul orizontal rotunjit fără zimţi. Data fundării nu o cunoaştem.

Biserica Schitului Topolniţa[2] (Mehedinţi) este întru câtva diferită prin înfăţişarea exterioară, care este cu totul lipsită de decorul obişnuit. Păreţii sânt simpli fără profile, nici firide, ferestrele rustice; numai câteva decoraţiuni zugrăvite la cornişă, care sânt formate din mici arcade asămănându-se cu cele ce au fost adăugite în părţile superioare ale bisericii din Stăneşti şi care sânt probabil din veacul al XVIII-lea. **Turla**, cum am mai spus, pare a fi fost la origine mai aproape de configuraţia turlelor moldoveneşti decât a celor munteneşti.

Naosul are structura sârbească, însă cu planul

[1] Pl. XCII şi următoarele.
[2] Pl. CXXII şi următoarele.

„complex" la altar; **pronaosul** pătrat, boltit, cu o calotă sferică pe pandantivi, răzimată pe patru picioare la colţuri.

Pridvor nu este şi nu a fost nici la origine.

Biserica Sf. Arhangheli din Târgovişte[1], probabil clădită în timpul lui Matei Basarab, are planul asămănător cu cele precedente, însă cu **pridvor** pe stâlpi octogonali şi arcade în semicerc, ca la Biserica Domnească din acelaşi oraş, însă mai largă.

Naosul are forma curentă, cu rămăşiţe de configuraţie sârbească cu cele patru picioare proeminente şi arcadele laterale oarbe la păreţii din spre Nord şi Sud; **turla** este înaltă şi frumoasă, de tipul IV al celor din veacul al XVIII-lea.

Pronaosul este boltit, cu o calotă sferică încadrată şi proptită de arcuri largi stând pe picioare dreptunghinlare aşezate în colţurile pronaosului.

Nu putem şti dacă această dispoziţie nu ar proba că pe pronaos a fost altă dată o clopotniţă de zid, dar scara corespunzătoare nu se mai găseşte astăzi; ceia ce este sigur e că la începutul acestui veac, când s'a reparat această biserică, era pe pronaos o clopotniţă de scânduri pe jumătate dărâmată, care s'a dat jos când s'a refăcut acoperişul; scara care ducea la clopote era de lemn mobilă şi se afla în pridvor; în bolta acestuia se făcuse o gaură pentru ca prin ea şi pe scară să se poată ajunge prin pod la clopote[2].

O particularitate a acestei biserici sânt cele două crâmpeie de **contraforturi** oblice aflate spre apusul celor două abside laterale, pentru a întări punctele de sprijin ale turlei, dar care sânt aşezate fără rost; ele sânt întru câtva asămănătoare cu cele de la Bălteni şi Jitianu, cu masivele lor de zidărie ieşite în afară şi având acelaşi scop. Mai găsim această dispoziţie şi la biserica din Călineşti (Prahova)[3].

Pridvorul este astăzi boltit, cu o calotă sferică aşezată pe arcuri late stând pe console; o dispoziţie nouă care se usitează mai mult în veacul al XVIII-lea decât în al XVII-lea.

Decorul exterior este cel obişnuit, cu două registre de firide simple bizantine şi cu brâu. Astăzi toată biserica este tencuită şi văruită; pe păreţii exteriori ai pridvorului se văd rămăşiţe de zugrăveli, care sânt probabil dintr'o epocă mai târzie decât biserica.

[1] Pl. C şi următoarele.
[2] „B. C. M. I.", anul 1911, p. 102.
[3] Pl. CCXXXVII şi următoarele.

GRUPA 17. Biserică cu planul în formă de treflă; naosul şi pronaosul nu diferă mult ca plan de cele precedente, ci numai prin adausul unei a doua turle peste pronaos, disposiţie poate derivată de la Tismana sau Vodiţa, care au avut turle pe pronaos de la început, ca, de altfel, şi Cozia.

Exemple puţine şi lăsând un dubiu asupra originii acestei a doua turle, care poate fi numai un adaus făcut la o altă epocă pe o biserică din grupa precedentă.

Acesta pare a fi casul bisericii mănăstirii Dintr'un Lemn (Vâlcea)[1], unde turla a doua este probabil clădită odată cu pridvorul pe stâlpi, în timpul Domniei lui Ştefan Cantacuzino (1715), când, după frumosul pomelnic al mănăstirii, biserica a fost înfrumuseţată şi „luminată", atât la naos, unde s'au deschis ferestre în boltă, care răspund afară în basa turlei, cât şi la pronaos, unde, prin ridicarea turlei a doua în locul bolţii, s'a dat lumină din ferestrele turlei noi, care se vede că este de o arhitectură diferită de aceia a turlei pantocratorului. Trebuie să observăm că aici păretele dintre naos şi pronaos a fost dărâmat cândva spre a mări încăperea bisericii şi spre a da o unitate interioară pe care bisericile din epocile anterioare ştim că nu o aveau la origine, fiind despărţite în două încăperi, conform tradiţei vechi.

Decorul exterior este cel obişnuit, cu cele două registre de firide simple bizantine şi brâul orizontal între ele; biserica pare a fi fost într'un gen derivat din stilul vechiu şi numai cu arcadele, brâul şi cornişele în cărămidă aparentă, iar, pe pereţi, reţeaua de liniaturi orizontale şi verticale, imitând făşiile alternate din veacul al XVI-lea, se mai văd şi astăzi; sau poate că decorul fals, imitând pe tencuială, cărămizile ce se găsiau supt aceasta, a fost aplicat în urmă spre a se împrospăta înfăţişarea de la origine, ca la Goleşti sau Căluiu.

Biserica din Flămânda (Argeş)[2] are un plan frumos compus, cu proporţii înalte şi elegante. Se asamănă cu acel al bisericii Cornet, fără de turnuleţul lateral.

Disposiţia constructivă a **naosului** este derivată din vechea şcoală sârbească, iar **pronaosul** pătrat este întărit cu patru masive de zidărie la colţuri; peste ele stau arcurile care suportă turla. Această disposiţie e caracteristică veacului al XVII-lea, şi o găsim mai ales la pronaosurile peste care se află o clopotniţă, ceia ce nu e casul aici, căci lipseşte scara corespunzătoare.

Un frumos **pridvor** se află în faţa bisericii, cu arcade bine proporţionate, răzimat pe stâlpi octogonali; arcada de la mijloc este mai largă, spre a primi uşa amenajată în ea, după cum am văzut la Arnota, la Biserica Domnească din Târgovişte şi la biserica Sf. Dumitru din Craiova. Acest pridvor este un adaus ulterior.

Decorul exterior este asămănător cu acel de la biserica Dintr'un Lemn. Firidele ambelor registre sânt înalte şi în formă de semicerc, lucrate din cărămizi drepte fără profile rotunjite; numai brâul orizontal şi cornişa au câte un profil în formă de tor. Se pare că decorul cu făşiile orizontale alternate din veacul al XVI-lea nu a existat aici niciodată, însă se observă că arcadele firidelor sânt făcute din cărămizi frumoase cu rost larg, care şi astăzi sânt aparente, pe când restul faţadei, tencuită, arată o zidărie de cărămizi simple fără vre-o disposiţie decorativă specială, şi care poate a fost tencuită de la început, afară de arcurile firidelor, brâul şi cornişa, ceia ce dădea de sigur acestei biserici o înfăţişare originală şi destul de diferită de celelalte biserici contemporane.

Pridvorul este adăugit la o altă epocă, precum dovedeşte zidăria lui, care nu este legată cu aceia a pronaosului, ci numai alipită de ea. Acest pridvor e lipsit în faţade de firidele obişnuite; suprafaţa de-asupra brâului este simplă şi presintă numai o mică nişă dreptunghiulară în axul faţadei, destinată hramului bisericii.

În resumat biserica se apropie mai mult de arhitectura veche arhaică din veacul al XVI-lea, cu proporţii mai înalte decât cele obişnuite pe atunci, dar fără decorul în cărămidă aparentă alternată cu tencuială. Firidele cu arcurile din cărămidă aparentă se asamănă mult cu acelea ale bisericii Dintr'un Lemn.

Nu s'a găsit până acum nicio inscripţie care să ne lămurească asupra datei intemeierii acestei biserici şi asupra ctitorilor ei, ale căror pietre mormântale sânt în biserică şi aşteaptă a fi tălmăcite.

GRUPA 18. Biserici cu planul în formă de treflă, naosul cu o turlă, pronaosul cu două turle mai mici şi egale. Derivă de la biserica Mănăstirii Dealul, tipul V şi de la Bucovăţ şi Tutana, grupa 11 (vezi partea a doua, veacul al XVI-lea).

[1] Pl. CXXXIII şi următoarele.
[2] Pl. CXLIV şi următoarele.

Biserica Mănăstirii Brebu (Prahova)[1] (1650), bine conservată, afară de turlele care au căzut — cea mai puţin transformată dintre bisericile care ni-au rămas din această grupă—, are **naosul** obişnuit, în care se mai văd slabe reminiscenţe din structura sârbească de altă dată. Cele patru masive interioare pe care se sprijină turla sânt aici mai puţin accentuate decât la celelalte biserici de până acum.

Pronaosul, despărţit de naos printr'un părete cu o deschidere în formă de arc, care stabileşte comunicaţia, este un dreptunghiu lung în sensul axului bisericii şi se compune din două părţi, despărţite prin trei arcade răzimate pe doi stâlpi, aşa cum le vedem la multe biserici din acest veac; partea din spre Răsărit a pronaosului susţine cele două turle mici, şi partea din spre Apus, mai încăpătoare, e boltită într'un fel de „arc de cloitre", o formă puţin obişnuită şi chiar rară.

În faţa bisericii un mic pridvor pătrat boltit cu o calotă sferică este sprijinit de păretele bisericii şi de doi stâlpi octogonali; el este însă dintr'o epocă mult mai târzie.

Asămănarea perfectă a planului de la Brebu cu cel de la biserica Mănăstirii Dealu, dă loc la ipotesa că şi la Dealu au existat cândva cele două coloane interioare din pronaos, care şi-ar găsi locul supt arcul cel mare din pronaos.

La Brebu **turlele** sânt astăzi de lemn. Decorul exterior este cel obişnuit, cu cele două registre de firide suprapuse şi cu brâul între ele; profilele lor sânt în ciubuce rotunjite, ca la Dealu; zidăria este de calitate slabă, cărămida nu este presată, şi e probabil că biserica a fost tencuită de la început: urme de cărămizi aparente sau de zugrăveală imitând apareiajul din veacul al XVI-lea nu am găsit, dar se poate ca la o reparaţie mai recentă a bisericii să se fi dat jos decorul vechiu până la cărămidă, spre a se aplica o tencuială nouă, cum s'a făcut în multe alte casuri.

Uşa şi ferestrele sânt cu chenare de piatră. Ele însă au suferit modificări; după unele pietre ce se mai găsesc, ele par a fi fost inspirate de la biserica Stelea, şi ar corespunde prin urmare cu epoca clădirii bisericii. Aceste pietre au fos mutate de la locul lor când s'au lărgit ferestrele.

Biserica Mănăstirii Gura Motrului (Mehedinţi)[2] 1653, se deosebeşte de cea precedentă printr'un pridvor pe arcade, care ocupă toată lărgimea bisericii şi are configuraţia celor din veacul al XVII-lea, cu arcade înalte şi înguste, cu uşa joasă în ax şi cu firida hramului de-asupra ei.

Stâlpii sânt de cărămidă şi de secţiune octogonală, ca la Biserica Domnească din Târgovişte.

Naosul este cel obişnuit; nu are urmele structurii sârbeşti, este spaţios şi frumos proporţionat.

Pronaosul mic, despărţit de naos prin doi stâlpi, pe cari se razimă trei arcade; la partea superioară două turle mici şi egale. Uşile şi ferestile au frumoase chenare de piatră inspirate de la cele moldoveneşti, însă simplificate, iar forma arcurilor, în loc de a fi gotică, este orientală, cu festoane, acolade şi arcuri joase.

Pridvorul pe stâlpi mai este deschis şi lateral, însă aceste deschideri par a fi fost făcute în urmă.

Turlele sânt bine păstrate, însă, din causa restaurării acestei biserici în veacul trecut, ele au fost supra-înălţate ca şi corpul bisericii.

Cele două turle mici, ca şi la Dealu şi la Brebu, sânt foarte apropiate una de alta; aici ele sânt chiar alipite, şi basele lor formează un singur masiv. Acoperişurile sânt refăcute complect într'o epocă foarte târzie.

Decorul exterior este, ca şi la celelalte biserici, compus din cele două registre de firide cu chenare rotunjite în relief şi un brâu larg; panourile de jos sânt dreptunghiulare şi largi, cele de sus arcuite în plin cintru şi înguste. **Brâul** se ridică în dreptul pridvorului. **Soclul** este puternic profilat.

O altă biserică, aproape de acest tip, însă cu pronaos desvoltat şi cu pridvor mare, este aceia de la **Mănăstirea Căldăruşani**, clădită de Matei Basarab; dar ea a fost transformată în mai multe rânduri. Ea ar fi de un tip intermediar între grupa a 18-a, căci are trei turle, şi între grupa următoare, căci are pronaosul lărgit, însă cu o disposiţie diferită.

Biserica schitului Clocociov (Olt)[1] este de asemenea din acest tip, întru cât cele două turle mici sânt de la origine. În casul contrar, ea trebuie clasificată în grupa a 16-a.

GRUPA 19. Biserici cu planul în formă de treflă cu patru turle, din care trei pe pronaosul lărgit şi cu un pridvor pe stâlpi.

Biserici de tipul „Meşterului Manole", provenind din Biserica Episcopală de la Curtea-de-Argeş: în veacul al XVII-lea avem biserici de acest tip care sânt monumentale şi foarte impunătoare, cum este Mitropolia din Bucureşti.

Ele diferă de modelul lor prin adaosul unui

[1] Pl. CLIV şi următoarele.
[2] Pl. CLXI şi următoarele.

[1] Pl. CXLIX şi următoarele.

pridvor pe stâlpi și prin calitatea materialului.
Exemplare avem numai două:

Mitropolia din București (1655)[1], clădită de Constantin Vodă Cârnul, are **naosul** cam la fel cu acela al Bisericii Episcopale din Argeș, cu deosebire că este mai simplu; cele patru masive de zidărie pe care se razimă turla pantocratorului sânt aici visibile, însă arcurile secundare, alipite în interior de păreții Nord și Sud, lipsesc spre altar; **absidele laterale** sânt încadrate cu un arc simplu, iar nu dublu; **turla pantocratorului** este rotundă în interior și are douăsprezece fețe în exterior; ea este pe pandantivi, iar nu pe „trompes d'angle" ca la Argeș.

Bolta altarului este o calotă sferică ca la Biserica Doamnei și ca la Ludești.

Pronaosul are coloanele altfel dispuse; în loc de a fi isolate ca la Argeș, ele sânt proptite în zidul din spre Răsărit al pronaosului, și două din ele sânt angajate în acel zid; actualmente coloanele din spre naos lipsesc, și ele par a fi fost mutate spre a susținea în lături cafasul interior, care a fost adăugit la altă epocă. Turla centrală de pe pronaos are douăsprezece fețe, și cele două laterale mai mici câte opt fețe.

Pridvorul este foarte spațios, cu arcade pe stâlpi de cărămidă rotunjiți și proptiți la colțuri pe masive de zidărie, în care stâlpii sânt angajați. Aceștia sânt așezați pe un postament puternic și inalt, pe care spre interior se sprijină o bancă de piatră întreruptă în axul principal și în ambele laturi în câte un punct spre a lăsa loc la cele trei intrări. În urmă, unele arcade au fost închise și li s'au așezat ferestre, iar în dreptul intrărilor s'au adăugit în veacul al XIX-lea trei pridvoare mici pe stâlpi. Trebuie să mai observăm că în exterior pridvorul cel mare a fost înălțat ulterior până la nivelul cornișei principale a bisericii; el era la origine mai jos, ca la Biserica Domnească din Târgoviște, și anume până deasupra primului rând de firide; este ușor de văzut că al doilea rând de firide, suprapus peste acesta, este din altă epocă, căci este altfel conformat decât firidele de la corpul bisericii, care sânt toate în semi-cerc.

Decorul exterior este complect tencuit; el este compus din două registre de arcade în plin centru, despărțite printr'un brâu foarte larg. Arcadele sânt conformate ca acelea de la biserica din Cojeni (Ilfov)[2], adecă sânt încadrate cu un singur ciubuc rotunjit, așezat împrejurul arhivoltelor și în axul stâlpilor verticali, cari despart arcadele. În partea inferioară, arcadele sânt mai largi, în partea superioară ele sânt mai înguste și compuse din câte două arcuri alăturate, separate printr'o mică consolă pe care se sprijină. Am mai găsit această disposiție și în veacul al XVI-lea la Căluiu.

Brâul e compus dintr'un motiv principal, înfățișând, ca la Episcopia din Argeș, o funie compusă din mai multe șuvițe răsucite; conformația ei este aceia pe care o vedem la Stelea și în bisericile din Moldova încă din veacul al XVI-lea. Cred că este unicul cas în arhitectura muntenească.

Cornișa este astăzi complect refăcută. **Turlele** au conformația celor din tipul IV din veacul al XVIII-lea, cu colonetele verticale la colțuri, dar învelitorile lor se razimă direct pe arcadele ce încadrează ferestrele, adecă fără cornișa orizontală: ele sânt probabil de la origine; **basa turlei** pantocratorului este decorată de jur împrejur cu firide mici; **turlele mici** au basele cu colțurile teșite, cas foarte rar (Ciutura), dar se poate ca aici să nu fie teșitura de la origine, căci acest monument a fost mult transformat în veacul al XIX-lea.

Ferestrele au fost tot atunci lărgite și înălțate.

Bolțile par a fi cele de la origine, însă zugrăveala esle mult mai recentă, ca și toată decorația interioară. **Coloanele** din pronaos sânt poate cele de la origine; ele au fost însă acoperite cu un stuc imitând marmora și cu capitele bronzate, care le-au desfigurat complect. Ele trebuie să fi fost la origine în geniul celor de la Cotroceni.

Biserica Mănăstirii Cotroceni[1], zidită de Șerban-Vodă Cantacuzino (1679), diferă puțin ca plan de cea precedentă; este însă de dimensiuni mai reduse. Turlele și bolțile primitive au căzut; fațadele de asemenea au fost complect transformate; în exterior numai arcadele pridvorului s'au păstrat. Interiorul pare a fi suferit mai puțin: aici se păstrează intactă colonada de piatră care susține turla actuală din pronaos. Ea este din piatră de talie sculptată; fiecare fus de mare înălțime e compus din pietre profilate vertical; capitelul și basa sânt pătrate și profilate orizontal; aceste profile amintesc pe acelea ale baselor coloanelor de la foișorul din Comana

[1] Pl. CLXIX și următoarele.
[2] Pl. LXXIV și următoarele.

[1] Pl. CLXXX și următoarele.

CXCVIII

şi de la coloanele din interiorul Bisericii Episcopale din Argeş, din Filipeştii-de-Pădure şi Hurez; muchile fusului sânt rotunjite şi formează chenare în genul modelaturii armeneşti, cum le găsim şi la stâlpii interiori de la Biserica Episcopală din Curtea-de-Argeş; ele sânt însă mai simplu tratate şi dintr'o piatră mai puţin fină. Stâlpii de piatră de la pridvor au alt caracter, mai apropiat de formele arabe, cu faţete obţinute prin întretăierea de planuri oblice după traseurile geometrice caracteristice artei arabe. Acelaşi meşter a lucrat de sigur şi pietrăria de la Biserica Doamnei din Bucureşti şi poate şi pe aceia de la Biserica Mănăstirii Dintr'un Lemn (Vâlcea), executate primele două în timpul lui Şerban-Vodă Cantacuzino şi a treia în Domnia lui Ştefan-Vodă Cantacuzino (1715).

Uşa şi **ferestrele** nu mai au chenarele lor de la origine.

Biserica Radu-Vodă din Bucureşti (1615)[1] a suferit atâtea transformări, încât astăzi numai forma generală a planului ni mai poate da indicaţii asupra disposiţiilor constructive ale acestui monument. În pronaos găsim patru masive de zidărie formând un pătrat în plan, care aminteşte disposiţia pridvorului vechii Mitropolii din Târgovişte sau pe aceia de la biserica mănăstirii Văcăreşti. Aici însă nu găsim această frumoasă disposiţie a celor patru coloane ca puncte de sprijin, ci masivele de zidărie nu sânt decât prelungirea arcurilor care primesc şi sprijină bolţile. Se poate ca prin cercetări viitoare să se permită reconstituirea măcar ipotetică a arhitecturii interioare a acestei biserici, care pare a fi fost dintre cele mai frumoase, dar care a fost transformată complect în veacul al XIX-lea, după cutremurul de la 1838 (vezi monografia d-lui Săndulescu-Verna, Bucureşti, 1930).

[1] Pl. CLXXXVI.

GRUPA 20. Biserici cu planul în formă de treflă, naosul cu turlă şi pronaosul cu clopotniţă pe el, cuprinde biserici de tipul cel nou creat în veacul al XVII-lea, adecă acelea care au **un turn-clopotniţă în partea din faţă** pe pronaos sau pe pridvor. Această grupă corespunde cu grupa 14, care presintă acelaşi caracter în subdivisiunea bisericilor fără abside laterale.

Cum am arătat, disposiţia turnului-clopotniţă nu este aceiaşi la toate bisericile din această grupă, ci, din contra, soluţia problemei, care este căutată de către diferiţii meşteri din această epocă, se află resolvită în mai multe moduri: câte odată turnul-clopotniţă este pe pronaos, şi atunci e însoţit de o scară aflătoare în interiorul zidului sau într'un turnuleţ alipit de acesta în exterior; altă dată, turnul se află în faţa pronaosului peste pridvor, şi atunci scara este în interiorul zidului, sau se găseşte o scară exterioară de lemn (Ludeşti). Forma acestor turle variază şi ea: sau e masivă, dreptunghiulară şi înaltă (Jitianu), sau e scundă şi cu colţurile teşite (Cornet), sau e numai un fel de foişor pe stâlpi aşezat peste pridvor (Filipeştii-de-Pădure).

În prima categorie a clopotniţelor pe pronaos trebuie să pomenim mai întâiu **biserica mănăstirii Cornetu**[1], care este cea mai perfectă din această grupă, precum este, de altfel, şi cel mai tipic şi represintativ exemplar al veacului al XVII-lea, prin varietatea caracterelor şi elementelor armonios combinate, căci vedem aici în plan ultimele reminescenţe ale vechii structuri sârbeşti cu cele patru masive de zidărie proeminente supt turla pantocratorului, cu arcurile interioare alipite de zidurile de la Nord şi Sud. Mai vedem în exterior pe feţele basei turlei pantocratorului arcurile de descărcare în semicerc din veacul al XIV-lea (Cozia), alături de decorul cu făşiile de cărămizi orizontale şi verticale din veacul al XVI-lea, precum şi firidele cu ciubucele rotunde tencuite din veacul al XVII-lea, împreună cu butonii de teracotă smălţuită ai arhitecturii lui Matei Basarab. Singurul element care lipseşte însă este pridvorul. Clopotniţa pe pronaos, elementul nou adus de veacul al XVII-lea în arhitectura noastră monumentală, este aici exprimat în mod fericit; forma octogonală scundă a clopotniţei cu deschiderile ei largi contrastează cu turla sveltă a pantocratorului cu arcurile înguste şi înalte; turnuleţul în care se află scara ce duce la camera clopotelor se leagă frumos cu celelalte elemente ale bisericii. **Decorul exterior** este lipsit de firidele obişnuite; numai partea superioară a turnuleţului scării şi basa clopotniţei sânt decorate cu asemenea firide cu ciubuce rotunjite în relief şi cu câte un buton de teracotă în centrul arcului firidelor. Asemenea butoni se mai află la partea de sus a turlei pantocratorului, apoi supt cornişa principală, ca la Goleşti, şi un alt rând supt brâu; alte teracote de formă pătrată alăturate unele de altele şi formând un fris continuu de jur împrejurul bisericii se mai află aici supt cornişa principală, dar nu ştim dacă ele sânt de la întemeierea bisericii sau din altă epocă.

[1] Pl. CLXXXIX şi următoarele.

În faţada principală, se găseşte o firidă mare formând la partea ei superioară o arcadă în care se află zugrăvit hramul bisericii, iar brâul o înconjoară într'o curbă concentrică cu arcul, ca la biserica din Călineşti (Prahova). Această dispoziţie trebuie asămănată cu aceia de la Tutana, unde brâul încunjoară de asemenea arcul destinat hramului, însă nu în formă de curbă, ci îl ocoleşte în unghiu drept.

Uşa are un chenar de piatră simplă fără sculptură; numai partea de de-asupra uşii are o formă festonată în acoladă joasă; de-asupra ei se află pisania de la întemeiere (1666).

Ferestrele sânt înguste şi mici ca acelea din veacul al XVI-lea, cu chenare de piatră simple, fără profile, nici sculptură. În dreptul absidelor se mai găsesc nişte ferestruici mici şi rotunde apareliate în cărămidă aparentă, tot ca în veacul al XVI-lea.

După cum vedem, în această biserică se întâlnesc la un loc caracterele artei noastre vechi din veacurile anterioare împreună cu formele şi elementele noi ale veacului al XVII-lea, — dispoziţiile planului vechiu sârbesc, cu dispoziţia nouă a clopotniţei peste pronaos, cu scara în turnuleţul poligonal; decorul arhaic din veacul al XVI-lea şi cel nou din veacul al XVII-lea, la clopotniţă şi la partea superioară a turnuleţului scării. Această biserică este printre primele cu turla pantocratorului pe naos şi cu clopotniţa pe pronaos, dar este şi ultima cu decorul exterior arhaic de la începutul veacului al XVI-lea şi cu planul sârbesc.

BISERICA FOSTEI MĂNĂSTIRI JITIANU [1], zisă şi Balta Verde, zidită de Constantin-Vodă Cârnul, se deosebeşte de bisericile precedente prin faptul că în locul pridvorului pe stâlpi se află aici un pridvor pătrat închis cu ferestre largi în arcade şi peste acesta se află o clopotniţă masivă şi înaltă cu o scară ascunsă în interiorul zidului.

Naosul are forma obişnuită ca dispoziţie interioară. Trebuie să observăm însă că acele patru picioare interioare proeminente care suportă arcurile mari de supt turla pantocratorului sânt mult reduse şi că masivele de zidărie necesare menţinerii turlei sânt obţinute printr'o îngroşare a lor spre exterior, unde ele sânt acusate prin patru colţuri ieşite, formând ca nişte contraforturi. Această conformaţie este foarte rară: o mai găsim la biserica din Bălteni (Ilfov), clădită la 1626, şi la biserica mănăstirii Comana. Este cert că din punct de vedere constructiv aceasta dispoziţie este cât se poate de logică, de oare ce proptește perfect masivul turlei; ea pricinuieşte însă oarecare dificultăţi în traseul acoperişului.

[1] Pl. CCVIII şi următoarele.

Pronaosul este pătrat şi boltit, cu o calotă sferică proptită de patru arcuri răzimate pe picioarele de zidărie ce se văd la colţurile încăperii. Planul acestei biserici este perfect conceput şi bine executat.

Turla pantocratorului este largă şi de proporţii scunde ca şi arcurile mari pe care ea se sprijină; ea are douăsprezece laturi în exterior.

Turnul clopotniţii are trei etaje, şi partea superioară poate să fi fost refăcută sau terminată mai târziu, căci vedem că decorul ei exterior se compune din firide mici cu chenare rotunjite, pe când decorul restului bisericii şi chiar al părţii de jos e clopotniţei este compus din firide simple bizantine cu arcade în plin cintru, având fundul puţin retras ca la bisericile din veacurile precedente şi fără cărămizi rotunjite; brâul desparte cele două registre de arcade ale faţadelor, cel inferior mai înalt şi cu arcade mai largi, cel superior mai scund, cu arcade mai înguste. Această monumentală biserică a stat mult timp ruinată, dar bolţile ei au resistat; astăzi ea este readusă în stare bună prin grija Comisiunii Monumentelor Istorice.

Clopotniţa pare a fi fost clădită odată cu biserica sau puţin în urmă; ea pare însă un adaos, căci nu se compune cu restul monumentului.

Avem în această epocă multe casuri asămănătoare, unde pridvorul sau clopotniţa nu sânt unitare cu biserica din punct de vedere al composiţiei, însă ele sânt din acelaşi veac cu ele; astfel Arnota, Băltenii, Jitianul, Flămânda, Filipeştii-de-Pădure, etc.

BISERICA DIN FILIPEŞTII-DE-PĂDURE (Prahova) [1] este de un tip mai evoluat, care s'ar lega mai mult cu monumentele din „stilul nou“ al veacul al XVIII-lea. Într'adevăr **naosul** nu mai presintă nicio amintire a structurii sârbeşti vechi; păreţii sânt netezi în interior, fără masive proeminente, nici arcade laterale oarbe; **pronaosul** este ceva mai larg ca naosul şi formează resalituri laterale exterioare, ceia ce este un caracter răspândit în veacul al XVIII-lea, dar foarte rar până în al XVII-lea veac (Lopuşnia, Arnota). Între naos şi pronaos găsim frumoase arcade cu stâlpi de piatră sculptaţi şi canelaţi, cari se apropie de asemenea mai mult de stilul veacului al XVIII-lea.

[1] Pl. CXCVIII şi următoarele.

Pridvorul este poligonal cu stâlpi rotunzi; peste el se găsește un foișor în acelaşi gen, care servește ca clopotniță. Legătura arhitectonică nu există cu corpul bisericii nici ca linii, nici ca forme. S'ar putea bănui că la început biserica a avut clopotniță pe pronaos și că, ea dărâmându-se din causa lărgimii ei, s'a renunțat la ea, adăugându-se pridvorul cu clopotniță peste el.

Arhitectura exterioară nu se deosebește de cea curentă, cu cele două registre de arcade oarbe despărțite prin brâul orizontal. Arcadele de sus sânt mai mici și mai scunde decât cele de jos, ceia ce este iarăși un caracter nou, puțin utilisat până atunci, dar curent în veacul al XVIII-lea.

E un monument care face transiția cu stilul nou.

BISERICA DIN LUDEȘTI (Dâmbovița)[1] este mai mică decât cea precedentă; **altarul** boltit în calotă sferică întocmai ca la Mitropolia din București și la Biserica Doamnei ; **naosul** fără turlă, **pronaosul** boltit în mod puțin obișnuit cu două berceau-uri cilindrice având axul perpendicular pe acel al bisericii, despărțite printr'un arc longitudinal la mijloc. Pridvorul poligonal, ca la Filipești.

Clopotnița este peste pridvor, însă nu se poate şti cum a fost la origine, căci astăzi ea este de lemn și scara ce duce la clopote este tot de lemn și așezată în exterior, alipită de păretele din spre Nord.

Bisericile din această grupă sânt, după cum am văzut, puține la număr și destul de diferite unele de altele, în oposiție cu acelea similare din grupa a 14-a, care presintă mai multe exemplare și sânt mult mai unitare: fără abside laterale, mai toate fără turlă pe naos, cu clopotnița pe pronaos și cu pridvorul adăugit în cele mai multe casuri. Această grupă a 14-a poate fi inspirată ca plan de la bisericile occidentale romanice sau gotice, poate de la cele săsești, din care găsim câteva exemplare la Câmpulungul Muscelului.

Prin arhitectura și structura lor, ele s'au asimilat însă complect, și în afară de această disposiție generală a planului niciun element nu amintește monumentele acestea săsești, așa că ipotesa de mai sus nu este de loc dovedită și poate fi numai o asămănare întâmplătoare; ceia ce ne îndeamnă să o enunțăm este și faptul că în veacul al XVI-lea nu găsim în arta noastră monumentală niciun exemplar de biserică dreaptă, adecă fără abside laterale, pe când în al XVII-lea veac ele sânt destul de numeroase. S'ar putea ca acest tip să-și aibă originea și în Orient, căci în Balcani el se întâlnește adese ori, și de sigur că de acolo ni-a venit tipul bisericii Cotmeana, din veacul al XIV-lea, ca și acela al bisericii Sân Nicoară din Curtea-de-Argeș, care sânt ambele biserici fără abside laterale la origine.

Bisericile care nu intră în clasificarea precedentă se găsesc descrise la urmă: ele sânt puține la număr.

BISERICA DIN CĂLINEȘTI (Prahova) (1615)[1] pare a fi fost modificată la o epocă care nu se poate precisa. Ea era probabil la origine din genul bisericilor din grupa 20-a, cu clopotnița pe pronaos și scara în turnuleț. În urmă i s'a adăugit un al doilea turnuleț, simetric cu cel dintâiu, i s'a modificat clopotnița, care poate fusese dărâmată de vre-un cutremur și i s'a făcut un fronton în fațadă, înălțându-se ambele turnulețe.

BISERICA DIN TURBAȚI (Ilfov)[2] pare a fi fost o capelă funerară. Ea este ridicată de neamul Cantacuzineștilor în amintirea Postelnicului ucis la Snagov; ea presintă disposiții particulare, cu o încăpere ascunsă de-asupra pronaosului.

BISERICA OLARI din Curtea-de-Argeș[3] pare a fi inspirată ca plan de la arhitectura moldovenească. Cu clopotnița pe laturea de Sud a bisericii, ea amintește planul bisericii Logofătului Tăutu din Bălinești (Dorohoiu); pilaștrii exteriori, formând ca niște mici contraforturi, nu se pot explica; forma în lunetă a bolții din pronaos este dintr'o epocă târzie; și o asămănare exterioară a materialului de bolovani și de cărămidă cu zidăria de la Biserica Domnească din acel oraș nu poate fi o probă că ambele biserici ar fi contemporane. Nu poate fi până acum niciun motiv de a clasifica această biserică în veacul al XVII-lea sau în altul; credem că nu poate fi mai veche decât acest veac, dar mai curând mai nouă.

ÎNRÂURIRILE EXTERIOARE asupra arhitecturii românești sânt puține în veacul al XVII-lea, și ele par a fi fost numai sporadice. Cele ce se pot constata sânt: Inrâurirea moldovenească, cea săsească și cea orientală.

Înrâurirea moldovenească, precum am arătat mai sus, pare a avea ca punct de plecare clădirea bisericii Stelea din Târgoviște. Elementele pe care ea le aduce în composiția și formele arhi-

[1] Pl. CCII și următoarele.

[1] Pl. CCXXXVII și următoarele.
[2] Pl. CCXXX și următoarele.
[3] Pl. CCXXIV și următoarele

tectonice sânt: contrafortul exterior, forma şi dispoziţia turlelor cu opt feţe, cu patru ferestre scurte şi patru contraforturi mici aşezate pe laturile de pe diagonale, în sfârşit unele forme decorative, cum sânt cele de la chenarele de piatră ale uşilor şi ale ferestrelor, cu profile derivate de la cele gotice, însă cu arcuri joase în acoladă, cu rosete sculptate la partea de jos şi câte odată cu coronamente şi solbancuri profilate, care acusează şi subliniază composiţia lor.

Un element moldovenesc de la Stelea, pe care îl găsim şi la Mitropolia din Bucureşti, este brâul în formă de funie răsucită, compus din mai multe şuviţe, care sânt intoarse din loc în loc, când într'un sens, când în celălalt. Acest brâu este diferit de cel obişnuit în Muntenia şi Oltenia, care e de obiceiu un tor simplu, incadrat între două rânduri de zimţi de cărămidă, sau cel de la Biserica Episcopală din Curtea-de-Argeş, care e de piatră şi compus şi el din mai multe şuviţe, bogat decorate, având însă o composiţie şi o mişcare cu totul diferită de brâurile din Moldova. Din brâul de la Curtea-de-Argeş provin probabil acelea din veacul al XVIII-lea, al căror tip este cel de la Stavropoleos, Hurez, Batiştea, Creţulescu, Văcăreşti, etc. Aceste câteva forme aduse din Moldova au însă o scurtă durată, şi la inceputul veacului al XVIII-lea ele dispar complect.

Tot înrâurire moldovenească ar putea fi considerată şi forma planului bisericii Olari din Curtea-de-Argeş, din causa disposiţiei clopotniţii pe laturea din spre Miazăzi, servind şi ca intrare în biserică; disposiţia aceasta este întocmai aceiaşi ca la biserica din Bălineşti (Dorohoiu); asemenea clopotniţe laterale se mai găsesc în Moldova la biserica Mirăuţi din Suceava, la Sf. Sava şi Tălpălari din Iaşi, etc., însă sânt foarte rare în Muntenia şi în Oltenia.

Câteva biserici în stil gotic, din care ni-au rămas două în oraşul Câmpulung, pot să fi avut oarecare înrâurire asupra formei planului unora din bisericile din acest veac, care sânt drepte, fără abside laterale şi cu clopotniţa peste pronaos. Aceasta însă este o disposiţie care se găseşte nu numai la bisericile romanico-gotice, dar şi în Orient (Mesembria, Stenimachos, etc.). Datele de până acum nu permit un studiu mai amănunţit al acestei chestiuni.

O înrâurire orientală putem constata în formele sculptate de la chenarele uşilor unor biserici din timpul lui Matei Basarab. Acele uşi şi unele ferestre au arcul de la partea superioară sau în formă de acoladă joasă, cu un vârf la mijloc, care pare de origine turcească, sau în formă festonată, cu mai multe vârfuri, care arată aceiaşi origine. Aceste forme se găsesc şi în veacul al XVIII-lea, când ele se acopăr cu o sculptură bogată de „rinsouri" în formă de frunze şi de flori caracteristice ale „noului stil".

Aceste câteva elemente aduse din afară în arhitectura din veacul al XVII-lea nu împiedecă însă tradiţia veche de a-şi păstra toată vigoarea. Printre sforţările către o nouă formulă de artă, această tradiţie se menţine vie şi întreagă, adaptându-se programelor noi impuse de desvoltarea crescândă a culturii româneşti, pentru care veacul al XVII-lea, după cum ni-o confirmă şi istoria, constituie o adevărată renaştere naţională.

DESCRIEREA MONUMENTELOR

BISERICILE FĂRĂ ABSIDE LATERALE.

Vom păstra în această descriere aceiaşi clasificare pe grupe ca şi până acum, pentru a înlesni cât mai mult înţelegerea evoluţiei caracterelor şi a formelor arhitectonice, care este ţinta însăşi a acestei lucrări.

Descrierea va începe cu bisericile, pentru că ele sânt cele mai numeroase, apoi vor urma mănăstirile, schiturile, clopotniţele, chiliile şi diferitele fragmente care ni-au rămas, mai mult sau mai puţin bine conservate, din veacul al XVII-lea. Majoritatea acestor monumente au fost mult modificate în veacurile care au urmat, după cum reiese şi din capitolele de mai sus, şi, fiindcă, în genere, aceste monumente sânt insuficient studiate şi incomplect cercetate, în multe casuri nu este cu putinţă încă a se precisa care sânt părţile autentice din veacul al XVII-lea. Ne vom mulţămi, în consecinţă, cu descrierea acelora dintre ele ce caracterisează mai bine arhitectura acestui veac.

Acest capitol va fi poate considerat ca o repetire mai pe larg a celui precedent, căci în ambele capitole sânt descrise, în aceiaşi ordine, cam aceleaşi monumente.

Totuşi punctul de vedere din care acestea sânt studiate în fiecare din aceste două capitole, este diferit. În cel precedent, ele sânt studiate din punct de vedere comparativ, şi am insistat mai mult asupra deosebirilor dintre bisericile din aceiaşi grupă sau din grupele vecine, alegând câteva dintre cele mai caracteristice, aceasta spre a explica mai bine modul de transformare şi de desvoltare a diferitelor tipuri, într'un cuvânt spre a desluşi evoluţia lor.

În capitolul de faţă descriem monumentele mai pe larg şi cât mai complect, din punctul de vedere arhitectonic, alegând şi aici pe cele mai bine conservate, spre a da o cât mai fidelă imagine a arhitecturii din această epocă.

Pentru motivele arătate mai sus şi spre a evita confusia, am trecut mai răpede peste acele monumente care nu represintă în mod destul de clar epoca pe care o studiem, neputând în cadrul acestei lucrări să le analisăm pe toate şi având în vedere că rostul acesteia este în primul rând de a presinta un ansamblu din care să reiasă cât mai clar posibil caracterele şi liniile generale ale arhitecturii fiecării epoci.

Unele repeţiri nu se pot evita, credem, când aceleaşi chestii, aceleaşi monumente, aceleaşi elemente se analisează din diferite puncte de vedere. De altfel această lucrare nu are pretenţia de a fi altceva decât un studiu pentru a ajuta la desluşirea şi cunoaşterea arhitecturii noastre din trecut, care, să nu ni facem ilusii, este încă foarte departe de a fi îndestul de bine studiată pentru a putea fi limpezită de pe acum.

SCHITUL ZLĂTIOARELE-VÂLCEA [1], clădit de către Radu-Vodă Mihnea. Anul clădirii nu se cunoaşte. E o bisericuţă singuratecă într'o vălcea izolată. Chiliile d'imprejur au dispărut. A fost mult modificată prin adausul a două pridvoare, unul de zid cu arcade pe stâlpi, probabil din veacul al XVIII-lea, şi altul de lemn, mai nou. Toată partea superirioară a bisericii, acoperişul, turlele, ca şi bolţile, au căzut şi au fost refăcute mult mai târziu

O fotografie mai veche (fig. 9) ni arată că a fost cândva o clopotniţă de zid peste pridvor.

Biserica de la origine, fără de cele două pridvoare, are doisprezece metri lungime pe cinci lărgime în exterior. Ea se compune dintr'un corp dreptunghiular formând o singură încăpere, întru cât zidul despărţitor între naos şi pronaos a dispărut.

Altarul este poligonal, atât în exterior, cât şi în interior.

Interiorul este complect renovat şi nu mai păstrează nimic din elementele de la origine.

Numai **păreţii exteriori** s'au păstrat cu decorul lor până supt cornişă. Firidele mici şi scurte, care decorează partea superioară a zidurilor, nu au relieful caracteristic, ci sânt numai mici arcade din cărămizi, aflate în acelaşi plan cu păretele; arcurile par segmente de cerc ceva mai mici decât o jumătate de circonferenţă şi colo-

[1] Pl. I şi următoarele.

netele pe care se razimă sânt simple cărămizi verticale pe muche. Supt aceste arcade toată suprafaţa exterioară este decorată cu rânduri orizontale şi verticale de cărămizi aparente foarte mici, aşezate în genul celor din stilul vechiu al veacului al XVI-lea. Această gingaşă decoraţie aminteşte pe cea de la biserica mănăstirii Arnota.

Ca plan biserica pare a se înrudi cu unele tipuri vechi ca Cotmeana. Zidăria este foarte neregulată, altarul cu laturile inegale şi strâmbe. Chenarele ferestrelor şi ale uşii lipsesc. Pridvorul de zid, care astăzi este înfundat cu zidărie, arată supt tencuiala care îl acopere arcade largi şi scunde, cu stâlpi scurţi, tencuiţi, pe cari se vede o zugrăveală rustică, cu liniaturi şi flori ce par a fi de la sfârşitul veacului al XVIII-lea.

BISERICA DIN SĂCUIENI [1] (Dâmboviţa), clădită de jupân Neagoe Ştefan Săcuianul la 1606, supt Domnia lui Constantin Şerban Voevod, este o biserică de 23 metri lungime pe 8.50 metri lărgime în exterior. Planul dreptunghiular fără abside laterale se compune dintr'un **naos** cu **altar** poligonal şi dintr'un **pronaos.**

Bolţile nu mai există şi chiar zidăria de deasupra brâului pare mai nouă, căci nu presintă decorul cu firide de la registrul inferior, ci este o zidărie simplă şi lucrată fără artă. Nu este deci posibil a se cunoaşte structura bisericii de la origine, mai ales la naos.

La **pronaos** se poate bănui că el era pe plan pătrat cu patru masive de zidărie la colţurile lui interioare. Două din aceste masive se mai văd încă. Peste pronaos a fost şi o **clopotniţă**, ceia ce se confirmă prin scara rotundă ce se găseşte într'un turnuleţ poligonal alipit de păretele din spre Miazănoapte.

Contraforturile exterioare, în număr de patru, pe care le vedem astăzi, ar dovedi o remaniere a clădirii, prin a doua jumătate a veacului al XVII-lea, când se iveşte contrafortul exterior moldovenesc şi clopotniţa peste pronaos, cu scara închisă într'un turnuleţ exterior. Cele două contraforturi laterale pot fi şi mai noi, căci această biserică pare a fi suferit mai multe transformări.

Arhitectura exterioară arată, la registrul inferior, un rând de arcade înguste şi lungi, grupate două câte două şi asămănătoare cu acelea de la biserica mănăstirii Dintr'un Lemn; **brâul** este cel obişnuit, iar partea superioară a faţadei pare dintr'o epocă mai târzie, şi nu presintă niciun caracter.

Cum am arătat mai sus, părţile superioare ale bisericii lipsesc sau au fost refăcute ulterior, iar principala calitate a acestui monument atât de diformat de timpuri este zugrăveala interioară, care s'a descoperit supt o altă pătură mai nouă care o ascundea. Această zugrăveală este din cele mai interesante şi datează de la Matei Basarab 1651 [1]. Se poate ca biserica de la origine să fi fost mai scurtă şi compusă numai din naos şi altar, iar în timpul Domniei lui Matei Basarab să i se fi adăugit pronaosul cu clopotniţă, precum şi contraforturile exterioare.

BISERICA SFÂNTUL NICOLAIE [2] (zisă Androneşti) din Târgovişte nu are inscripţie şi nu i se cunoaşte anul fundării.

După tradiţia locală şi după caracterul arhitectural, ea este din timpul domniei lui Matei Vodă Basarab. E o biserică mare de 24 m. lungime şi 8 m. lărgime în exterior.

Naosul este pătrat şi bolta se razimă pe patru arcuri mari, din care două, cele alipite de păreţii Nord şi Sud, sânt mai înguste, iar celelalte două, transversale, sânt mai ele largi; se razimă pe console lungi şi înguste.

Naosul nu pare a fi avut turlă la origine; cea de astăzi este nouă. Înrte naos şi pronaos se află un părete plin, străpuns printr'o arcadă largă şi scundă, care poate fi din altă epocă, căci nu este în tradiţiunea arhitecturii noastre. Această disposiţie poate fi şi o primă expresiune a tendinţei ce se constată pe la mijlocul veacului al XVII-lea de a stabili o comunicaţie mai largă între naos şi pronaos, căci tot atunci vedem că uşa de comunicaţie ce exista mai înainte între aceste două părţi ale bisericii se înlocuieşte prin trei arcade largi, ca la Sfinţii Împăraţi din Târgovişte [3], la Fundeni din Câmpulung [4], etc. Arcada scundă de la biserica Sf. Nicolae poate fi un mod diferit de a resolva această problemă. Aceiaşi disposiţie o mai găsim la biserica Mănăstirii Brebu (Prahova), 1650 [5].

Pronaosul este de asemenea pătrat, cu patru arcuri, peste care se razimă o calotă sferică cu pandantivi; arcurile se razimă pe console. O disposiţie similară cu aceia de la naos.

Această construcţie a pronaosului o găsim în

---

[1] Pl. VIII şi următoarele.

[1] I. Mihail, *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1926.
[2] Pl. XII şi următoarele.
[3] Pl. XLII şi următoarele.
[4] Pl. LXXII şi următoarele.
[5] Pl. CLXV şi următoarele.

genere în casul pronaosului cu clopotniță; aici însă nu pare a fi fost o asemenea clopotniță și nici scara ce duce la ea nu există.

Pridvorul, cu arcade pe stâlpi de secție octogonală, este o caracteristică a veacului al XVII-lea; arcadele sânt în semicerc și proporția lor este foarte reușită. Bolta pridvorului este cilindrică: această boltă este împărțită în trei părți aproape egale prin două arcuri trasversale care o întăresc. Această disposiție nouă este o îndrumare spre boltirea pridvoarelor de la sfârșitul veacului și din veacul al XVIII-lea, cu calote sferice răzimate pe arcuri transversale, ca la Biserica Doamnei din București, Mănăstirea Hurez și la Cozia.

Arhitectura exterioară este tencuită; ea este simplă și frumoasă; partea inferioară de supt brâu este fără firide, nici panouri.

Soclul este o simplă ieșitură a zidului; registrul superior are firide înguste, alăturate două câte două; ele sânt compuse din cărămizi drepte, neprofilate, având un aspect arhaic și nobil.

Brâul este singurul profil rotunjit: el se ridică în sus în dreptul pridvorului, ceia ce schimbă dimensiunile și proporția acestor firide în fațada principală.

Cum am spus mai sus, arcadele pridvorului, în semicerc, cu forme geometrice curate, cu capitele paralelipipedice simple, se armonisează cu arhitectura corectă, bine proporționată și perfect executată a acestei biserici, care ni arată progresul considerabil al artei monumentale în timpul Domniei lui Matei Basarab, dacă o comparăm cu bisericile din prima jumătate a veacului.

Forma bolților, atât la naos, cât și la pronaos, presintă particularitatea că se razimă pe console. Această disposiție se întâlnește rar la bisericile din Muntenia în veacurile anterioare și abia pe la mijlocul acestui veac; dar o găsim în mod curent la bisericile moldovenești, unde lărgimea arcurilor este variabilă și astfel calculate, încât spațiul dintre ele să ajungă la un pătrat perfect, peste care se poate ridica o boltă sferică sau o turlă pe pandantivi.

Ne putem prin urmare întreba dacă ne găsim aici în fața unei înrâuriri venite din Moldova, probabil tot supt Domnia lui Matei Basarab. Această ipotesă s'ar confirma dacă biserica Sf. Nicolae ar fi fost clădită după 1646, anul fundării bisericii Stelea.

BISERICA DIN GHERGHIȚA [1] (Prahova) este clădită de Matei Basarab la 1641.

De dimensiuni relativ mici, având douăzeci de metri lungime pe opt metri lărgime în exterior, ea este de formă dreptunghiulară și are **altarul** bine desvoltat, **naosul** aproape pătrat, boltit, cu o calotă sferică fără turlă; cele două picioare de zidărie din spre Apus, pe care se razimă bolta, au fost cândva rătezate și se presintă astăzi supt forma unor console terminate în planuri oblice. Aceste picioare proeminente de supt boltă amintesc structura sârbească din vechime, însă arcadele oarbe laterale din interior cari caracterisează această structură lipsesc: spre Răsărit, la altar, găsim numai două mici firide joase; spre pronaos, la Apus, arcurile acestea lipsesc cu totul și bolta cilindrică mai largă decât arcurile mari se razimă de-a dreptul pe păreții laterali. Poate fi aici indiciul unei remanieri a bisericii. Această disposiție neîndemânatecă am mai găsit-o la bolta altarului unor biserici din veacul al XVI-lea și al XVII-lea, de exemplu la Biserica Mănăstirii Valea (Muscel), unde pare a fi o diformație a vechiului plan sârbesc. Ea dovedește poate o nedumerire în procedeele de construcție dintr'o epocă de transiție, între vechea structură sârbească și noile disposiții constructive, care erau atunci tocmai în curs de elaborare.

Pronaosul este și el aproape pătrat în plan, boltit cu o calotă sferică stând pe patru arcuri, două mai late și două mai înguste, răzimate la colțuri pe patru picioare masive de zidărie. Peste pronaos se găsia o turlă, clopotniță, care a dispărut și la care se ajungea printr'o scară ascunsă în păretele din spre Nord. Caracterul general al bolților este asămănător cu acela de la biserica Sf. Nicolae din Târgoviște.

Biserica din Gherghița nu are pridvor.

Decorul exterior este original și puțin obișnuit. Cele două registre de panouri au forme dreptunghiulare late, încadrate cu ciubuce rotunjite în relief.

Brâul este cel obișnuit. În fațada principală, de de-asupra ușii de la intrare, el presintă o ridicătură în unghiu drept, ca la biserica Mănăstirii Tutana.

Ușa este de piatră, cu chenar frumos cioplit și încadrată într'un arc de cerc în care este zugrăvit hramul bisericii.

Ferestrele vechi au dispărut; cele de astăzi sânt înălțate, rotunjite în arc de cerc și probabil lărgite: ele sânt dintr'o epocă foarte târzie. Fațadele par a fi suferit și ele oarecare modificări în mo-

[1] Pl. XIX și următoarele.

delatura lor, cu ocasia refacerii tencuielilor; ele sânt împodobite cu decorații și zugrăveli noi.

BISERICA DIN BĂRBULEȚ (Dâmbovița)[1]. Este de dimensiuni mai mici ca precedenta: 18 metri lungime pe 7 metri lărgime măsurată pe din afară. Anul clădirii nu se cunoaște, și nicio inscripție nu se mai găsește.

Naosul pătrat, boltit printr'o calotă sferică pe pandantivi, nu pare a fi avut turlă; **altarul** spațios, luminat printr'o singură fereastră; **pronaosul**, tot pătrat, cu patru picioare de zidărie la colțuri și boltit printr'o calotă sferică, are pe laturea din spre Nord o mică ușă, care duce la scara, ce urcă în clopotniță. Scara aceasta este cuprinsă într'un turnuleț poligonal.

Biserica nu are pridvor.

Exteriorul tencuit nu presintă nicio profilatură, nici firide, ci numai o zugrăveală în frescă, formând ca un fris supt strașină; fațada principală este în întregime decorată cu frescă.

Ușa are chenar de piatră, și fațada principală este proptită de două contraforturi așezate pe colț

Clopotnița de pe pronaos, în opt fețe egale și cu patru ferestre arcuite, este bine proporționată; ea stă pe o basă pătrată.

Întregul monument în simplicitatea lui este armonios și bine compus.

BISERICA DIN GOLEȘTI[2] (Muscel). Este clădită în anul 1646 de către Marele Vistier Stroe Leurdeanu. E o biserică destul de mare, având douăzeci și trei de metri lungime pe zece metri în exterior. Astăzi ea nu mai are turle, dar bolta de pe naos, care este de lemn, stă pe pandantivi de zidărie proptiți pe arcuri în semicerc, care se razimă pe picioare de zid. Formele zidăriei vechi, care se mai văd în pod, dovedesc că a fost aici o turlă. Același lucru se observă și la pronaos, unde găsim în interiorul păretelui din spre Nord scara care ducea la clopotnița ce se afla peste pronaos.

Biserica este fără pridvor. Zidurile au aproape un metru și jumătate grosime și sânt înalte de mai mult de opt metri.

Între naos și pronaos se găsește un zid plin, cu o ușă de comunicație având un frumos chenar de piatră cioplită după forma ușilor moldovenești care tocmai atunci își fac apariția în arhitectura Munteniei, cu clădirea bisericii Stelea din Târgoviște, la 1645.

Ușa exterioară are alt caracter, mai oriental, cu arcul de la partea superioară a chenarului în formă de acoladă cu vârf; părțile verticale ale chenarului sânt decorate cu o împletitură de linii și de flori cu relief slab, amintind încă procedeele sculpturii armenești din veacurile anterioare. Ușa este încadrată într'o firidă înaltă și de proporții elegante, terminată la partea superioară printr'un arc ascuțit. Totul amintește unele uși de moschee arabe.

O particularitate a acestei biserici o constituie forma contraforturilor exterioare, în număr de patru, din care două la colțurile fațadei din spre Apus, așezate în diagonală, și alte două pe fațadele laterale, în dreptul despărțiturii dintre naos și pronaos.

Aceste contraforturi se deosebesc de cele moldovenești prin înălțimea lor, care merge aici până la acoperiș, ele terminându-se sus printr'un fel de capitel de piatră cioplită. Rolul lor organic pare foarte secundar: e mai mult o modă introdusă odată cu clădirea bisericii Stelea.

Ferestrele au frumoase chenare de piatră cioplită, care însă nu par toate din aceiași epocă și de același stil. Cele mai multe par a fi din veacul al XVII-lea. Una din ele poartă inscripția: *Stoica, meșter*. Acestea se termină la partea superioară cu câte o cruce formată din împletituri care amintesc unele decorații armenești și georgiene din Caucas. Fereastra de la altar ar putea fi de la origine; ea este în forma unui arc turtit și cu vârful ridicat în sus; floarea din vârf se înrudește ca gen cu decorațiile chenarului ușii de la intrare. Profilul care încadrează fereastra cuprinde o funie supțire răsucită când într'un sens, când în celălalt, în genul brâului de la Trei Ierarhi din Iași, al celor de la biserica Stelea și de la Mitropolia din București. Altă serie de ferestre au arcuri cu mai multe vârfuri, care ar putea fi și ele din epoca lui Matei Basarab, când erau usitate la uși și la ferestre arcuri de forme foarte variate. În sfârșit la proscomidie găsim o fereastră mică, de formă dreptunghiulară, decorată cu un rinsou decadent, care datează probabil din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea sau chiar de la începutul veacului al XIX-lea.

Decorul exterior este compus din două registre de firide cu ciubuce rotunjite; cel inferior este mai înalt, cu panouri dreptunghiulare, iar cel superior este mai scund, cu firide în semicerc

Brâul care le desparte e compus din cărămizi așezate în dinți de fierăstrău, care par a nu fi

---

[1] *B. C. M. I.*, anul 1913, p. 82. Pl. XXV.

[2] Pl. XXVI și următoarele.

fost tencuite la origine, de asemenea și **cornișa,** care e compusă din trei rânduri de cărămizi în formă de zimți.

Soclul este profilat simplu și frumos.

Toată fațada era văruită complect până acum câțiva ani, când, cu ocasia unor reparații, s'a găsit supt văruială o pătură de tencuială, care este probabil cea de la origine, afară de partea de supt cornișă. Această tencuială presintă, zugrăvit pe suprafața ei, cu coloare roșie, decorul de cărămizi orizontale și verticale, care imitează pe acel din veacul al XVI-lea. Supt tencuială, zidăria de cărămidă este cu rosturi largi, cu cărămizi bine arse, însă neavând fața îngrijită și regulată a celor din veacul al XVI-lea.

Pe suprafața tencuielii se mai văd și alte decorațiuni. Astfel pe ciubucul mijlociu al chenarelor de la firide se văd zugrăvite cu coloare roșie unele linii șerpuite în zig-zag. În centrul arcurilor de la registrul de sus se mai văd rosete în forme geometrice, zugrăvite cu coloare roșie. În sfârșit pe timpanele firidelor, supt cornișă, se vede un rând de butoni de teracotă rotunzi și având în profil un vârf ascuțit; între ele șerpuiește un fris în formă de rinsou.

Asemenea decorațiuni zugrăvite pe tencuială sânt rare înainte de sfârșitul veacului al XVII-lea; totuși ar fi greu să le atribuim veacului al XVIII-lea din causa simplicității lor arhaice.

Butonii de teracotă, din contra, sânt foarte usitați în epoca lui Matei Basarab; îi vedem la Stelea, la Cornet, la Vlădești, etc. Interiorul bisericii este fără zugrăveală și foarte înegrit de fum. Tâmpla pare veche și a fost restaurată prin grija Comisiunii Monumentelor Istorice. În pronaos se găsesc mormintele familiei Golescu.

BISERICA SFINȚII ÎMPĂRAȚI DIN TÂRGOVIȘTE[1], clădită de către Matei Basarab la 1650, este astăzi o ruină. Are o lungime de douăzeci și doi de metri pe nouă metri lărgime în exterior, cu zidurile groase de un metru și jumătate.

Planul se asamănă cu cel precedent, cu deosebirea că între naos și pronaos, în loc de un părete plin, cu o ușă de comunicație, avem aici trei arcade largi pe stâlpi, care dau o frumoasă perspectivă interioară. Scara clopotelor se află într'un turnuleț, pe laturea din spre Nord.

Pe **naos** a fost de sigur la origine o turlă pe bolți de sistem moldovenesc, cu arcuri în diagonală, ca la Stelea; nașterea acestor arcuri se mai vede și astăzi. Pe **pronaos** se mai vede bolta pe pandantivi și de-asupra basa turlei ce servia de clopotniță. Biserica nu are pridvor. Un mic anvon pare să fi fost cândva în fața bisericii, dar el era probabil din altă epocă — poate din veacul al XVIII-lea, când această biserică a fost reparată și zugrăvită; tot atunci i s'a făcut și frumoasa tâmplă de zid, împodobită cu zugrăveală în frescă, care se mai vede și astăzi.

[1] *B. C. M. I.*, anul 1910, p. 125.
Pl. XLII și următoarele.

Decorul exterior este în cărămidă obișnuită, tencuită probabil de la început. Decorațiunea se compune din două registre de tiride bizantine înguste cu fundul retras și cu arcurile ascuțite, despărțite printr'un brâu de formă rotundă, încadrat cu zimți.

Zidăria este de calitate destul de ordinară, și pe tencuială se mai vede pe alocurea rețeaua de linii orizontale și verticale care imitează în zugrăveală cărămizile aparente din vechiul stil.

Ferestrele au chenare de piatră inspirate de pe cele de la Stelea, însă fără de cornișă și de pragul care le caracterisează.

Ușa își păstrează încă ornamentul de la origine, cu arcul festonat în formă de acoladă cu vârf și cu pisania frumos săpată în piatră.

Contraforturile sânt inspirate de la Stelea: ele au forma și proporția celor din Moldova. Două din ele sânt așezate la colțurile fațadei principale și alte două se văd pe fațadele laterale, acestea însă în locuri unde nu pot fi de niciun ajutor din punct de vedere constructiv.

Biserica avea o frumoasă ușă de lemn, care probabil că este de la origine; ea se găsește astăzi la Muzeul Comisiunii Monumentelor Istorice din București.

Acest monument a rămas mult timp descoperit și expus intemperiilor, cu ușa din față zidită. Comisiunea Monumentelor Istorice i-a făcut un acoperiș spre a opri distrugerea ei, scăpând-o astfel de la ruină împreună cu frumoasa frescă din interior și tâmpla de zid, una din cele mai frumoase care ni-au rămas din veacul al XVIII-lea.

BISERICA ȘI FOASTA MĂNĂSTIRE STREHAIA[1] (Mehedinți) este clădită de către Matei Basarab în 1645. Ea are nouăsprezece metri lungime (fără pridvor) și opt metri și jumătate lărgime în exterior.

E un monument interesant, care presintă câteva particularități puțin usitate în genere.

Naosul este încăpător și are șase metri lăr-

[1] Pl. LVI și următoarele.

gime; el este fără turlă şi boltit printr'o calotă sferică pe pandantivi, stând pe patru arcuri largi care se razimă la rândul lor pe patru picioare masive de zidărie. Această structură nu provine de la vechiul sistem sârbesc, şi arcurile oarbe interioare nu se găsesc aici.

Două din aceste masive au fost rătezate la partea inferioară, spre a mări spaţiul disponibil.

Pronaosul este dreptunghiular şi boltit cu o calotă sferică stând pe patru picioare de zid situate la colţuri. O scară rotundă, aşezată într'un turn care este excepţional, pe laturea din spre Miazăzi duce la clopotniţa ce stă peste pronaos. Aceiaşi scară duce şi la un mic cafas domnesc, care are privire spre naos şi altar printr'o arcadă; acest cafas, situat la o înălţime de patru metri şi jumătate, comunica pe vremuri, în spre Miazănoapte, probabil cu palatul sau cu stăreţia mănăstirii, printr'o uşă care se mai vede şi astăzi, cu toate că nicio urmă nu a rămas în apropiere despre clădirea cu care biserica se găsia în legătură. Această disposiţie aminteşte pe aceia de la Biserica Domnească din Târgovişte, unde ştim că un cafas domnesc mai *spaţios* decât cel de la Strehaia, care mai comunica şi direct cu naosul printr'o scară, se găsia în legătură printr'o trecătoare, aşezată pe arcuri de zidărie, cu Palatul Domnesc, situat pe laturea de Nord, în apropiere imediată de biserică.

Pridvorul, cu arcade largi în semicerc, însă cu un vârf ascuţit, răzimate pe stâlpi scurţi, pare dintr'o epocă mai târzie şi este de o execuţie foarte mediocră.

Clopotniţa de pe pronaos este pe plan dreptunghiular şi singura în acest gen, după cunoştinţa noastră. Ea este foarte înaltă, dar partea ei superioară pare a fi suferit modificări într'o epocă destul de apropiată de noi, căci are o arhitectură diferită, cu suprafeţe netezi şi cu o cornişă modernă, imitată din clasic, care nu se întrebuinţa înainte de veacul al XIX-lea, pe când restul clopotniţei, care datează probabil de la origine, este decorat, ca şi corpul bisericii, cu două rânduri suprapuse de panouri, separate printr'un brâu orizontal.

Decorul exterior presintă şi el o particularitate încă puţin obişnuită în veacul al XVII-lea, şi anume cele două registre de panouri care decorează faţadele sânt inegale ca înălţimi, şi această inegalitate este mai accentuată, ca în casurile pe care le-am studiat până acum. Registrul inferior se compune din panouri încadrate, cu ciubuce rotunjite în relief, ca şi cele de la registrul superior, însă ele sânt dreptunghiulare şi înalte, pe când cele de la registrul superior sânt în semicerc şi scurte; axele celor două registre nu corespund între ele, ci sânt încălecate.

Brâul larg este compus dintr'un tor mijlociu încadrat de-asupra şi dedesupt cu câte un fris de cărămizi în dinţi de fierăstrău.

Cornişa are conformaţia bizantină bine cunoscută, cu două rânduri de dinţi.

Soclul este drept.

Turnuleţul scării are păreţii netezi fără ciubucării, ceia ce ar da de bănuit că el a fost modificat când s'a reparat şi partea superioară a clopotniţei.

Ferestrele sânt astăzi lărgite, iar chenarele de piatră, care probabil le încadrau, s'au scos şi s'au îndepărtat, spre a se da mai multă lumină în interior.

Interiorul bisericii este zugrăvit cu frescuri dintr'o epocă târzie, care acopere poate alte frescuri mai vechi, care ar trebui cercetate.

Foasta mănăstire Strehaia, dacă judecăm după mărimea curţii ei, care şi astăzi este împrejmuită cu ziduri înalte, trebuie să fi fost una din cele cele mai importante; patrulaterul ei are laturi între 60-86 metri lugime. În această incintă nu se mai găseşte astăzi decât biserica, dar trebuie să fi fost de sigur chilii în număr mare, alipite de zidurile împrejmuitoare, şi clădiri importante, ca arhondăria şi poate o reşedinţă domnească în apropiere de biserică, care comunica cu cafasul descris mai sus.

O clopotniţă înaltă, cu un gang de întrare, mai străjuieşte şi astăzi pe laturea din spre Nord. Ea este înaltă şi frumos proporţionată, decorată cu rânduri suprapuse de panouri şi arcaturi formate din ciubuce rotunde în relief; partea ei superioară pare, ca şi aceia de la biserică, să fi fost modificată.

Un turn de apărare se mai vede pe laturea din spre Răsărit a incintei, lângă o fântână aşezată la un nivel inferior, la care duce o scară de piatră. Zidul de împrejmuire este întărit cu contraforturi aşezate în exterior, care îl proptesc spre râpa ce se găseşte în această parte.

BISERICA DIN VLĂDEŞTI (Muscel) [1] este clădită la 1657. Ea are nouăsprezece metri lungime, fără pridvor, pe opt metri lărgime aproximativă.

[1] Pl. LXV şi următoarele.

Naosul pătrat nu pare a fi avut turlă nici la origine şi este astăzi boltit cu o calotă sferică înaltă.

Pronaosul este de asemenea pătrat şi boltit printr'o calotă sferică, răzimată pe arcuri largi şi puternice, care stau pe patru picioare masive de zidărie, aflate la colţurile încăperii.

Pridvorul este dintr'o epocă mai târzie şi compus din arcade în semicerc pe stâlpi de zidărie.

Clopotniţa de pe pronaos a fost de la origine precum arată basa ei pătrată, care este decorată ca şi corpul bisericii cu butoni rotunzi de teracotă; actuala clopotniţă este însă mai nouă: ea este octogonală, cu patru ferestre arcuite, şi zidăria ei este de cărămidă simplă şi de calitate inferioară, tencuită fără nicio preocupare de artă. Scara ce duce la clopotniţă, aşezată într'un turn alipit de faţada din spre Nord, presintă aceiaşi arhitectură ca şi corpul bisericii, ceia ce confirmă existenţa unei clopotniţe de la origine.

Decorul exterior, care se vede supt tencuiala ce o acopere, este acela al vechiului stil din veacul al XVI-lea, cel puţin pentru registrul inferior, care este compus din panouri dreptunghiulare de diferite lărgimi, ca la biserica Mănăstirii Căluiul. Registrul superior se compune din arcaturi în semicerc, formate din cărămizi rotunjite, formând un ciubuc unic în relief; în interiorul arcaturilor şi în timpan se găsesc presăraţi butoni rotunzi de teracotă. Între registrul superior şi cel inferior este, evident, o deosebire de arhitectură destul de simţită, şi s'ar putea ca biserica să fi fost începută în veacul al XVI-lea şi apoi terminată în al XVII-lea veac.

Brâul este cel cunoscut, cu torul în cărămizi aparente, rotunjite, aşezate pe muche, încadrat între rânduri de cărămizi în dinţi de ferăstrău.

Ferestrele au frumoase chenare de piatră eu arcul ascuţit şi cu o decoraţie de foi stilisate, care s'ar înrudi întru câtva cu unele din ferestrele de la Goleşti.

Alte ferestruici, mici, dreptunghiulare, fără chenare, se mai văd la naos, supt cornişa principală şi la scară.

Uşa bisericii are un frumos chenar de piatră profilată, cu un arc festonat cu vârf, care aminteşte pe acel de la biserica Sfinţii Împăraţi din Târgovişte.

BISERICA DIN COENI-MIRONEŞTI (Ilfov) [1]

[1] Pl. LXXVIII şi următoarele.

este clădită la 1668 de către Ilinca Cantacuzino, soţia Postelnicului, şi de fiii lor.

E o biserică mare şi încăpătoare, având douăzeci şi cinci de metri lungime pe opt metri şi jumătate lărgime în exterior.

Naosul pătrat, de şase metri lărgime, a fost la origine încoronat cu o turlă, care a dispărut; ea se răzima pe un sistem de arcuri proptite pe console lungi şi înguste.

Altarul, bine desvoltat, are bolta sa cu centrul mai jos decât al arcurilor mari de la naos.

Pronaosul este de asemenea pătrat şi despărţit de naos prin trei arcade, răzimate pe doi puternici stâlpi de secţiune octogonală. El este boltit cu o calotă sferică pe pandantivi, stând la colţuri pe patru console mici, în formă de piramide răsturnate. O scară îngustă, ascunsă în interiorul zidului din spre Nord duce la clopotniţă, care a fost cândva dărâmată şi reconstruită în urmă.

Pridvorul este deschis, cu arcade răzimate pe stâlpi de secţiune octogonală, cari sânt aşezaţi pe cele trei laturi exterioare. Bolta se compune dintr'o calotă centrală pe pandantivi, proptită pe ambele laturi prin bolţi în „arc de cloître".

Decorul exterior este astăzi tencuit şi a fost aşa probabil de la origine. Cele două registre de firide diferă unul de altul: cel de jos este compus din arcade mici în semicerc, împărechiate două câte două, cu arhivoltele mai înguste spre naşterea arcului, ca la biserica Dintr'un Lemn şi fără ciubuc rotunjit în relief. Registrul superior are aceleaşi arcuri împărechiate, de aceiaşi lărgime ca jos, însă încadrate într'un ciubuc rotunjit în relief, ca la Plătăreşti.

Brâul este larg şi presintă profilul obişnuit cu torul rotunjit încadrat sus şi jos cu câte un fris de cărămizi în zimţi. Acest brâu rămâne peste tot la aceiaşi înălţime; chiar şi în dreptul pridvorului. Arcadele pridvorului sânt relativ scunde din această causă: ele au arcurile cu vârful ascuţit; firidele de la partea superioară a pridvorului sânt mici şi scunde, cornişa acestuia fiind la un nivel mai jos decât aceia de la corpul bisericii. Această cornişă a dispărut, pe când aceia de la corpul bisericii se vede încă în parte, restul fiind ascuns de acoperiş sau dărâmat. Arcada centrală a pridvorului este mai largă decât celelalte, căci ea serveşte ca întrare în biserică.

Uşa are un chenar de piatră, cu arcul în acoladă, de formă destul de originală, cu toate că e un traseu cam defectuos.

Ferestrele sânt foarte mici, dar au frumoase chenare, în genul celor din Moldova; una din ferestrele pronaosului mai ales are un traseu mai complicat, în care se observă persistenţa arcului cu vârf, moştenit din arhitectura moldovenească, însă interpretat în mod stângaciu, din causa diferenţei dintre principiul gotic, cu profilele aşezate pe două planuri verticale diferite, şi principiul bizantin cu profilele în acelaşi plan vertical.

BISERICA DOAMNEI, din Bucureşti[1], este clădită de către Şerban Vodă-Cantacuzino în anul 1683. Ea are douăzeci şi şase metri lungime pe nouă metri lărgime în exterior. Planul este foarte simplu şi unitar conceput, şi foarte bine compus.

Naosul pătrat, boltit cu o calotă sferică pe pendantivi, răzimată pe patru arcuri, din care cele două din spre Apus şi Răsărit sânt foarte largi. Aceste arcuri stau pe console şi este probabil că nici la origine nu a fost turlă pe acest naos. Altarul e boltit tot cu o calotă sferică pe pandantivi, ca la Mitropolia din Bucureşti.

Pronaosul este de asemenea pătrat şi boltit printr'o calotă sferică stând pe console; între naos şi pronaos găsim cele trei arcade stând pe coloane de piatră frumos cioplite şi asămănătoare cu cele de la Filipeştii-de-Pădure şi de la pronaosul bisericii mari de la Mănăstirea Horezul; ele sânt probabil inspirate de la Biserica Episcopală din Curtea-de-Argeş ca motive decorative, dar nu ca proporţii, căci ele sânt mult mai scurte şi mai masive, asămănătoare în această privinţă cu cele de la biserica Stelea, care imitează pe cele de la Trei Ierarhi din Iaşi.

Pridvorul deschis este răzimat pe stâlpi de piatră de secţiune octogonală şi ciopliţi în stalactite la capitele şi la base; ele par inspirate de asemenea la biserica episcopală din Curtea-de-Argeş a cărei bogăţie nesecată în ornamente a dat modèle la toţi meşterii din veacul al XVII-lea.

Bolta pridvorului se compune din două calote sferice, răzimate pe arcuri care stau pe console. Această biserică presintă o impecabilă unitate de composiţie, într'un veac în care această calitate este destul de rară. Data la care a fost construită o aşează la jumătatea drumului între arhitectura lui Matei Basarab şi aceia a lui Constantin Brâncoveanu, al cărui caracter ţine mai mult de veacul al XVIII-lea decât de al XVII-lea. Peste pronaos a fost la origine o clopotniţă a cării structură se poate încă vedea, dar care, s'a dărămat cândva şi a fost înlocuită cu alta de lemn. În interiorul zidului din spre Apus se află scara ascunsă ce porneşte de pe laturea din spre Nord şi se urcă la camera clopotelor. În faţada principală se vede astăzi un fronton triunghiular cu o firidă în arc ascuţit, care a fost adăugită într'o epocă mai târzie, probabil atunci când s'a refăcut cornişa bisericii şi acoperişul ei.

Decorul exterior are aceiaşi unitate şi sobrietate ca şi planul bisericii. El este compus din cele două registre suprapuse de arcaturi duble în formă de semicerc, cu ciubuce rotunjite în relief: ele sânt regulat dispuse, cu proporţii frumoase, cu un ritm liniştit şi suprapunându-se exact de la registru la registru.

Brâul este cel obişnuit: el este drept şi la acelaşi nivel de jur împrejurul bisericii, fără decroşarea în sus în dreptul pridvorului.

Soclul pare a fi simplu: el este însă îngropat în pământ aproape în întregime din causa supraînălţării nivelului acestuia în acest loc, aflat în centrul Capitalei, cu case înalte, care strâng biserica în toate părţile, ascunzând-o aproape complect.

Cornişa veche, astăzi refăcută, se găseşte însă supt cea actuală şi ar putea fi reconstituită: ea are forma obişnuită cu rânduri de zimţi în stil bizantin.

Ferestrele au frumoase chenare de piatră, inspirate de la cele moldoveneşti, cu rosete sculptate în partea de jos, cu prag profilat la partea inferioară şi cu o cornişă formând ca o sprânceană peste fereastră, ca şi la cele de la Trei Ierarhi şi de la Stelea. **Ferestrele mici** de la registrul superior sânt simple, în formă de arc în semicerc: ele sânt în număr destul de mare, ceia ce ar confirma ipotesa că nu a fost la origine turlă peste naos, bolţile acestuia trebuind luminate printr'un rând de ferestruici situate în partea superioară a faţadelor.

Uşa de la intrare este bogat sculptată, cu un chenar profilat şi ornamentat cu un „rinceau" înflorat, asămănându-se mai mult cu uşile din veacul al XVIII-lea decât din al XVII-lea.

La partea superioară, arcul este în formă de acoladă joasă, cu vârful ascuţit, iar peste uşă se găseşte o frumoasă pisanie, cu stema ţerii la mijloc. La partea inferioară a chenarului se observă două rosete asămănătoare cu cele de la ferestre, însă mai mari şi mai bogate. O întrebare care se pune la această biserică, ca şi la altele din veacul al XVII-lea, este de a se şti care a fost aspectul ei

[1] Pl. XLIX şi următoarele.

la origine: dacă era tencuită, dacă era în cărămidă aparentă, dacă era acoperită de la început cu o tencuială supţire, care se găseşte şi acum supt cea de astăzi, mai groasă. Am văzut, studiind monumentele din acest veac, că varietatea lor este mare, atât ca disposiţie de plan, dar mai ales ca procedee de arhitectură exterioară, şi vor trebui studii amănunţite, pentru a se putea stabili pentru fiecare monument în parte procedeul de la origine care determină aspectul exterior şi deci caracterul general.

La Biserica Doamnei, zidăria este foarte frumos lucrată, cu cărămizi de bună calitate, însă care nu au suprafaţa regulată şi lustruită a celor din veacul al XVI-lea; rosturile dintre cărămizi sânt largi, dar pline cu mortar şi nefeţuite, pentru a rămânea aparente, aşa că este probabil că biserica a fost tencuită de la început sau destinată a fi astfel; dar se mai poate ca tencuiala să fi fost aplicată mai târziu, ca ea să fi fost modificată prin reparaţii sau o refacere totală a ei. Aceste chestiuni se vor putea lămuri cu timpul şi pentru fiecare monument în parte, şi numai în urmă se vor putea trage oarecare conclusii de ordin mai general asupra aspectului şi procedeurilor arhitectonice ale bisericilor din acest veac, care astăzi par atât de variate în această privinţă, încât nu se poate încă precisa nimic.

BISERICA FUNDENI din Câmpulung (Muscel)[1]. Nu mai are astăzi nicio inscripţie şi nu i se cunoaşte data fundării; după disposiţia interioară şi după construcţia ei, pare a fi din veacul al XVII-lea. Este de dimensiuni încăpătoare, cu o lărgime interioară de aproximativ cinci metri; ea are optsprezece metri lungime în exterior fără pridvor, acesta din urmă fiind un adaus dintr'o epocă târzie. Biserica nu are turlă; atât naosul, cât şi pronaosul sânt boltite, cu calote sferice pe pandantivi, răzimate pe arcuri largi şi de proporţii scunde. Între cele două părţi ale bisericii se află un părete răzimat pe trei arcade, stând pe doi stâlpi scunzi, aşezaţi pe piedestale înalte şi masive. Trecerea de la pronaos la naos se face numai prin arcada din mijloc.

Exteriorul are un aspect foarte sărac, şi se află astăzi în rea stare. Un simplu brâu decorează faţadele, a căror tencuială degradată arată pe ici colo o zidărie de cărămidă foarte mediocră; urme de zugrăveli rustice decorează pe alocurea partea superioară a faţadelor, unde ea a fost adăpostită de straşina învelitoarei.

Ferestrele au fost mai toate lărgite, şi numai una păstrează încă un chenar de piatră, cu un arc care pare din veacul al XVIII-lea.

Un pridvor din cărămidă, cu arcade turtite şi stâlpi rotunzi scurţi, arată o epocă probabil şi mai târzie.

Această biserică, în care nu se mai slujeşte, a servit câtva timp ca museu, şi acolo se adunaseră diferite fragmente vechi de piatră cu inscripţii, icoane, stofe, etc., care, în urmă, au fost mutate la mănăstirea Negru-Vodă din acel oraş.

[1] Pl. LXXII şi următoarele.

BISERICA SF. DUMITRU din Craiova[1] este clădită de către Matei Basarab în 1652, şi este, cu cea de la Căldăruşani, cea mai monumentală dintre bisericile ridicate de acest Domn.

Din nenorocire ea a fost complect dărâmată spre a se clădi alta de către arhitectul Lecomte du Noüy. Puţinele fotografii care ni rămân de la biserica veche nu ni permit decât unele constatări, căci nici releveul bisericii distruse nu îl posedăm. Planul, care era probabil acelaşi, afară de mici modificări, ca al bisericii de astăzi, avea forma bisericilor bizantine de tip constantinopolitan, ca şi Biserica Domnească din Curtea-de-Argeş, aceia din Târgovişte şi vechea Mitropolie din acel oraş (partea din spre Răsărit).

Dimensiunile probabile erau de peste treizeci de metri lungime pe vre-o cinsprezece metri lăţime aproximativă.

Naosul avea forma crucii greceşti, cu bolţile desemnate în interior şi în exterior, pe acoperiş, de unde resultau şi cele două frontoane laterale rotunjite.

Altarul avea două absidiole laterale, ca şi la biserica din Snagov şi la Mihai-Vodă din Bucureşti; ele erau însă înalte până la cornişa principală, în loc de a fi joase, ca la biserica nouă, care se inspiră în această privinţă după bisericile bizantine din Orient, din care avem şi la noi exemple cu absidiolele joase la Biserica Domnească din Curtea-de-Argeş, la Bucovăţ lângă Craiova şi la Ciutura (Dolj).

Pronaosul nu poate fi precisat din fotografiile ce le avem. Peste el se ridicau două turle egale şi alăturate, ca la Biserica Domnească din Târgovişte.

Pridvorul monumental se ridică până la nivelul cornişei bisericii. El avea în faţada principală patru arcade înalte de proporţii impunătoare, încoronate prin arcuri cu vârf, iar la mijloc era uşa joasă care fusese distrusă mai de mult, căci fotografia ni arată o reparaţie stângace, fără chenar de piatră nici pisanie. Peste uşa de la întrare, la

[1] Pl. LXXXVI şi următoarele.

o înălţime mai mare, se află zugrăvit hramul bisericii într'un cerc mare; o disposiţie asămănătoare a fost şi la biserica Mănăstirii Antim, după un tablou vechiu care o represintă înainte de restaurarea ei de către Vodă-Ştirbei; mai găsim aceiaşi disposiţie şi la biserica Buna Vestire din Râmnicul-Vâlcea, care este din veacul al XVIII-lea. Pridvorul bisericii Sf. Dumitru din Craiova mai avea şi intrări laterale, faţadele în aceste părţi erau însă pline fără arcade.

Decorul exterior este acel din vechiul stil al veacului al XVI-lea, cu făşiile orizontale din trei rânduri de cărămizi aparente alternate cu făşii tencuite, cu cărămizi verticale aşezate două câte două. Nu se poate şti dacă această arhitectură probează că biserica ar fi mai veche şi că ar fi fost numai complectată sau restaurată de către Matei Basarab, dar este cert că înfăţişarea arhaică, cu firidele simple, cu arcuri în semicerc şi compusă din cărămizi neprofilate, ne-ar îndreptăţi să facem o asemenea ipotesă, căci în veacul al XVII-lea nu se mai întrebuinţa decât rar aceste forme, mai ales în epoca lui Matei Basarab, când arhitectura evoluase simţitor şi când se usitau mai mult în arhitectura faţadelor arcaturile cu ciubuce în relief. Totuşi la biserica mănăstirii Dintr'un Lemn, care se crede (dar pisania de la origine lipseşte) că ar fi de la Matei Basarab, găsim aceleaşi arcuri în semicerc; ele sânt însă de un caracter cam diferit; mai găsim la biserica mănăstirii Cornet (Vâlcea), care este din 1666, o arhitectură exterioară cu decorul din veacul al XVI-lea. De asemenea la Ciutura (1658), la Vlădeşti (1657), la Plătăreşti (1645) şi la Călineşti (1615), ceia ce ar proba poate că această arhitectură se întrebuinţa şi în veacul al XVII-lea şi chiar până în a doua jumătate a acestui veac; dar nimic nu ni dovedeşte că bisericile menţionate mai sus nu sânt mai vechi şi că ele au fost poate restaurate în veacul al XVII-lea. Şi într'adevăr la cele mai multe din acestea se găsesc amestecate elemente şi caractere din veacul al XVI-lea, mai ales la părţile inferioare ale bisericilor, cu altele din veacul al XVII-lea la părţile superioare, ceia ce ar putea fi o confirmare a unei asemenea ipoteze.

Astfel, la Cornet, pe lângă decorul din veacul al XVI-lea, pe care îl vedem la corpul bisericii, găsim la clopotniţă şi la turla scării elemente din al XVII-lea veac (arcaturile de la basa clopotniţei şi de la partea superioară a turnului scării, precum şi decorul fals, zugrăvit pe tencuiala exterioară a turnului-clopotniţă).

De asemenea la Ciutura, turla pantocratorului, partea superioară a altarului spre exterior, ca şi pridvorul, sânt din veacul al XVII-lea, pe când corpul bisericii ar putea fi din al XVI-lea.

La Vlădeşti, arhitectura de supt brâu este alta decât aceia de de-asupra brâului, şi turla de pe pronaos, ca şi pridvorul, sânt din altă epocă decât biserica. La Plătăreşti pridvorul este din al XVII-lea veac, ca şi partea superioară a corpului bisericii cu firidele de la registrul superior, pe când partea inferioară presintă caractere mai vechi. La Goleşti corpul bisericii ar putea fi dintr'o epocă anterioară, pe când contraforturile, chenarele de la unele ferestre şi al uşii de la pronaos sânt de la mijlocul veacului al XVII-lea.

La Călineşti, caracterele din al XVI-lea veac se găsesc la decorul exterior, dar pare cert că importante modificări şi adăugiri au intervenit înurmă.

La biserica Sfântul Dumitru, se poate uşor desluşi că, de şi corpul bisericii poate fi din al XVI-lea veac, ca şi basa turlei pantocratorului, unde se văd firidele cu arcurile arhaice in semicerc şi în cărămidă aparentă, multe alte elemente sânt din al XVII-lea veac, şi anume: arcadele cu vârf din faţada principală la pridvor, împreună cu stâlpii de secţiune octogonală, contraforturile aplicate în exterior, care sânt probabil imitate de la acelea ce s'au întrebuinţat pentru prima oară la biserica Stelea din Târgovişte (1646), frontoanele rotunjite din faţadele laterale, care aveau ferestrele cu un arc ascuţit, basele turlelor de pe pronaos, cu cercurile frânte de pe colţurile acestora, şi de sigur tambururile de la tustrele turlele, ceia ce s'ar confirma şi din faptul că la aceste părţi superioare, la turle, la basele lor şi la pridvor nu se observă supt tencuială urmele cărămizilor aparente orizontale sau verticale, ci, din contra, peste tencuiala exterioară de la pridvor se observă urme de decoraţii zugrăvite al fresco şi de liniaturi imitând cărămizile aparente orizontale şi verticale: aceste decoraţii pot fi din vremea complectării şi a restaurării acestei biserici, şi anume din mijlocul veacului al XVII-lea.

Pe fotografie se mai observă că la chenarele de piatră ale ferestrelor, simple, nu e nicio sculptură şi nici măcar profile; ferestrele sânt înalte şi înguste, ca în veacul al XVI-lea, pe când cele de la Matei Basarab de după clădirea Stelei se ştie că erau scurte, cu profile inspirate de la cele moldoveneşti. S'ar putea dar ca biserica Sf. Dumitru să fi fost începută de fraţii Craioveşti, cum de altfel o afirmă şi o tradiţie locală, şi restaurată sau complectată de Matei Basarab.

BISERICILE CU PLANUL ÎN FORMĂ DE TREFLĂ

BISERICA MĂNĂSTIRII ARNOTA [1] este clădită probabil pe la 1633 de către Matei Basarab, cel puțin așa se crede, întru cât nu se știe precis anul zidirii. Unele particularități ale arhitecturii acestui monument, care sânt descrise mai jos, dau însă de bănuit că ar putea fi mai veche și că Matei Basarab l-a restaurat, adăugându-i și pridvorul, care presintă caracterele arhitectonice din veacul al XVII-lea. Biserica are șasesprezece metri lungime împreună cu pridvorul pe șase metri lărgime aproximativă în exterior.

Mănăstirea, astăzi ruinată în urma unui incendiu (1921), este așezată într'o pitorească posiție, pe povârnișul unui munte din masivul Buila; ea se vede de la mari depărtări, chiar din valea Oltului, în dreptul stațiunii Govora.

În pronaosul bisericii se găsește mormântul lui Matei Basarab, acoperit cu o frumoasă lespede de piatră cioplită în stilul Renașterii și asămănătoare cu aceia a Doamnei Elena de la Biserica Curții Domnești din Târgoviște.

Mănăstirea fusese restaurată în timpul lui Vodă-Bibescu, pe la mijlocul veacului al XIX-lea, într'un stil neo-gotic, ce samănă cu acel de la Mănăstirea Tismana și de la mănăstirile Bistrița și Dealu, apoi incendiul a distrus toate clădirile, afară de biserică. Dimensiunile ei sânt de doisprezece metri lungime, fără pridvor, și lărgimea maximă în interior, în dreptul absidelor laterale, este de cinci metri și jumătate aproximativ.

Planul presintă la naos vechea structură sârbească, cu cele patru masive de zidărie proeminente pe care stă turla și cu arcadele oarbe interioare corespunzătoare. Interiorul turlei pantocratorului are opt laturi, în loc de a fi rotund, cum este, de obiceiu, la cele mai multe biserici: această conformație am mai găsit-o la Tismana și la pantocratorul bisericii Domneasca din Curtea-de-Argeș.

Pronaosul este mic, așezat în lărgime și presintând spre exterior o lărgire față de naos, ca la Lopușnia; el este boltit, cu două calote sferice așezate pe un sistem de arcuri răzimate pe console, ca la biserica Bucovăț, din veacul al XVI-lea. Această disposiție devine mai usitată în veacul al XVII-lea (Plătărești, Clocociov, etc.).

Pridvorul, mai spațios decât pronaosul, presintă o configurație pe care nu am întâlnit-o până acum și care este caracteristică pentru veacul al XVII-lea: mai presintă o particularitate unică, și anume turla scundă ce se ridică la mijlocul lui.

Acest pridvor este în întregime tencuit, în oposiție cu restul bisericii, care pare a fi fost din cărămidă aparentă la origine. Arcadele înalte, care se deschideau pe trei laturi, sânt astăzi înfundate cu zidărie, însă ele se ghicesc supt tencuială. Arcurile sânt în semicerc și se asamănă cu acelea de la pridvorul Bisericii Domnești din Târgoviște, care este probabil clădit tot de către Matei Basarab. La ambele aceste pridvoare găsim în ax o ușă scundă, care se deschide în arcada centrală, mai joasă decât celelalte; peste această arcadă găsim la Arnota o firidă destinată icoanei hramului și, mai sus încă, o altă firidă, care poate să fi fost la origine deschisă, spre a lumina interiorul. Un detaliu, care complectează caracterele din această epocă, față cu cele din epoca anterioară, este retragerea de un centimetru sau maximum doi al planului vertical al arhivoltei arcului arcadei față de planul zidului. Acest procedeu nou îl vom întâlni de aici înainte în mod constant, atât în veacul al XVII-lea, cât și al XVIII-lea; el resultă din întrebuințarea tencuielii la exteriorul clădirii. Într'adevăr, până acum, în arhitectura cu cărămidă aparentă, arhivoltele arcurilor erau de obiceiu în același plan cu zidul vertical, de care erau despărțite spre extrados printr'o bordură compusă din cărămizi în lung, lăsând visibilă, în fațadă, fața cea îngustă, muchea; câte odată această bordură a arcului era și mai bine acusată printr'un rând de cărămizi formând zimți.

Acesta era procedeul cerut de arhitectura în cărămidă aparentă de până acum. De aici înainte, cu arhitectura tencuită, spre a se stabili o linie de demarcație între arhivoltul arcului și păretele

[1] Pl. LXXXIX și următoarele.

vertical, se retrage puţin planul acestui arhivolt spre interior, producându-se astfel o linie şi o umbră. Bolta pridvorului este cilindrică şi stă pe arcuri-dublouri răzimate pe console; această boltă este întreruptă în centrul pridvorului, unde se formează un spaţiu pătrat, peste care se ridică o turlă scundă cu ferestre. Fiecare lature a pridvorului presintă în faţadă un fronton rotunjit, cu o ferestruică.

Această boltire originală dă pridvorului o configuraţie de cruce greacă cu braţele laterale mai desvoltate. E principiul constructiv constantinopolitan, care desemnează forma crucii în spaţiu, ca la pridvorul Mitropoliei Vechi din Târgovişte. Acest pridvor nu pare a fi clădit odată cu biserica, ci adăugit în urmă.

Decorul exterior este în cărămidă aparentă mică, cu rostul larg. El pare să fi fost aşa de la origine, dar astăzi numai unele părţi ale faţadelor au păstrat această înfăţişare, şi anume partea superioară a corpului bisericii, cuprinsă între brâu şi cornişă. Restul faţadelor, partea inferioară de supt brâu, precum şi turla, au fost cândva tencuite, şi pe această tencuială se văd liniaturi zugrăvite, care imitează apareiajul în cărămidă aparentă din veacul al XVI-lea, cu făşiile orizontale şi cărămizile verticale.

Brâul este şi el zugrăvit, cu linii roşii şerpuite, imitând poate solzi; peste aceste tencuieli s'au mai văruit în urmă faţadele, astfel că studiul arhitecturii este foarte anevoios.

Composiţia faţadelor se deosebeşte de formula obişnuită; panourile de la registrul inferior sânt largi şi dreptunghiulare, cu colţurile rotunjite, ceia ce este o formă întrebuinţată mai ales în epocile mai târzii.

Arcaturile de la registrul superior al faţadei au o conformaţie specială, pe care nu o găsim la nicio altă biserică şi care se asamănă întru-câtva numai cu cele de la schitul Zlătioarele (Vâlcea).

Arcaturile au o proporţie scundă şi lată, cu arcul turtit în segment. Acel arc este format din cărămizi aşezate în sensul lungimii, iar picioarele verticale ale arcaturilor sânt formate tot din cărămizi aşezate în lung, adecă în picioare, câte două alăturate una de alta; o cărămidă în lat formează ca un mic capitel peste cele două cărămizi în picioare care fac oficiu de mici colonete. O altă cărămidă verticală se găseşte mai sus între arcaturile firidelor.

Acest decor, foarte gingaş, este ca un parament aplicat pe faţadă şi are un relief numai de câtiva centimetri.

Brâul este larg şi compus dintr'un tor mijlociu, care este tencuit şi încadrat sus şi jos cu câte un fris de cărămizi aşezate în dinţi de fierăstrău după formele cunoscute încă din veacul al XVI-lea. Torul, este astăzi zugrăvit, cu linii şerpuite roşii pe tencuială, dar pare probabil că la origine el era din cărămidă aparentă rostuită ca şi întreaga faţadă; s'ar putea face ipotesa că biserica a fost tencuită atunci când i s'a adăugat pridvorul, care presintă caracterul acelor din mijlocul veacului al XVII-lea.

Cornişele au forma bizantină cunoscută, cu rânduri de cărămizi în dinţi peste un rând de cărămizi pe muche, având profilul concav.

Turla este octogonală atât în interior cât şi în exterior; ea se compune pe dinafară din feţe verticale plane, pe care se desemnează aracde largi, formate din cărămizi rotunjite, alcătuind un ciubuc dublu în relief. Ferestrele turlei sânt înalte şi foarte înguste. Proporţiile turlei şi ale arcadelor ei amintesc pe acelea de la turla bisericii din Lopuşnia[1].

Baza turlei, pătrată în plan, este decorată cu panouri dreptunghiulare largi, cu chenare compuse din cărămizi rotunjite în relief, ca şi cele de la partea superioară a turlei; în aceste panouri se mai văd urmele zugrăvelii, care imitează cărămizile orizontale şi verticale, ca şi la partea inferioară a corpului bisericii.

Ferestrele au chenare de piatră simplă, drepte şi fără profil.

Trebuie să mai observăm forma pietrelor de la basa crucilor de pe turle: ele au ambele aceiaşi formă de pară lungă supţiată în sus şi formând cheia bolţii semisferice de la turlă. Această piatră este frumos sculptată la turla pantocratorului şi nesculptată la turla de pe pridvor, care nu este din aceiaşi epocă. Base de cruci în piatră, având aceiaşi formă, găsim la Biserica Episcopală din Curtea-de-Argeş şi la Vechea Mitropolie din Târgovişte, conservate în Museul din acest oraş.

BISERICA DIN CĂTUNUL STRÂMBEANU

(Dâmboviţa)[2]. Nu i se cunoaşte până acum data întemeierii, inscripţia nefiind descifrată.

Ea este probabil de la sfârşitul veacului al XVII-lea sau de la începutul celui următor. Ea are treisprezece metri lungime pe patru metri şi jumătate lăţime în exterior.

Ca formă şi composiţie de plan, ea este destul

---

[1] *B. C. M. I.*, fasc. 63-66, pl. XXX-XXXIII.

[2] Pl. XCVIII şi XCIX.

de evoluată, ceia ce ar dovedi mai degrabă veacul al XVIII-lea; simplicitatea materialelor şi a elementelor decorative este însă mai mult din veacul al XVII-lea.

Forma arcurilor de la pridvor, în acoladă cu vârf, este aceiaşi ca la biserica Surpatele (Vâlcea) clădită de Doamna Maria a lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, şi ca la pridvorul bisericii Strehaia, care este, de asemenea, dintr'o epocă târzie.

Naosul este cel obişnuit, cu absidele bine desvoltate şi despărţit de pronaos prin doi stâlpi, pe cari se razimă trei arcade. Nicio reminescenţă a planului sârbesc nu se observă aci; firida proscomidiei nu e decât o nişă şi este dispusă altfel ca la bisericile cu plan sârbesc şi mai departe de arcada absidei laterale.

Pronaosul este pătrat, boltit cu o calotă sferică pe pandantivi, răzimat pe arcuri largi stând pe console.

Pridvorul obişnuit, cu stâlpi de cărămidă în formă cilindrică, cu capitele şi base simple. Bolta este un „berceau" cilindric înalt.

Exteriorul este tencuit, nu are firidele obişnuite, ci numai brâul orizontal, care este foarte simplu.

Turla este înaltă şi supţire, cu ferestre lungi şi destul de largi. Ansamblul se presintă în linii fine şi elegante, perfect proporţionate cu dimensiunile modeste ale bisericii.

În interior se păstrează zugrăvelile vechi.

BISERICA SFINŢII ARHANGHELI din Târgovişte [1]. Nu se ştie în ce an este clădită. Pridvorul se asamănă cu cele de la bisericile lui Matei Basarab. Planul este asămănător cu acel de la Jitianu şi de la Călineşti, însă în plus are în faţă un pridvor pe stâlpi octogonali de cărămidă. Dimensiunile sânt de aproximativ douăzeci şi cinci de metri lungime pe şapte metri lărgime în exterior.

Naosul are aceiaşi conformaţie a planului sârbesc ca multe alte biserici în treflă din veacul al XVII-lea, deci cu cele patru picioare interioare proeminente supt turlă şi cu arcadele interioare laterale; acestea sânt visibile numai spre Apus, iar spre Răsărit nu se văd decât două nişe mai joase şi mai mici; două contraforturi piezişe sânt aşezate spre Apusul absidelor laterale, cam în genul celor de la Călineşti; ele sânt însă mai puternice şi merg în sus până la cornişa principală a bisericii, ca la Călineşti, Jitianu, Goleşti, Bălteni, etc.

Pronaosul este dreptunghiular şi aşezat în sensul lungimii bisericii, este boltit printr'o calotă sferică, aşezat pe arcuri puternice, din care cele două transversale sânt mai largi; arcurile se sprijină la colţuri pe patru picioare de zidărie de formă dreptunghiulară, — conformaţie care dă de bănuit că ar fi fost aici cândva o clopotniţă suprapusă.

Pridvorul are arcadele sale destul de largi şi intrarea se face prin cea din mijloc, care este egală cu celelalte, spre deosebire de pridvoarele lui Matei Basarab care sânt în genere cu arcade înguste şi cu uşa mai largă şi mai joasă, ca la Arnota, Flămânda, Gura Motrului, etc. Pridvorul poate că a fost adăugit la altă epocă. Bolta pridvorului este, ca principiu constructiv, aceiaşi ca a pronaosului, adecă o boltă sferică răzimată pe patru arcuri din cari cele două laterale sânt mult mai largi; arcurile se sprijină pe patru console lungi, aşezate la un nivel mai sus decât arcadele.

Decorul exterior este astăzi tencuit; el se compune din cele două registre de panouri suprapuse, despărţite printr'un brâu simplu compus din zimţi şi fără tore; registrul inferior este format din dreptunghiuri simple, iar cel superior din firide arcuite; nu găsim aici ciubuce în relief, compuse din cărămizi rotunjite, ci numai cărămizi simple.

Firidele de la registrul superior sânt de diferite dimensiuni: unele mai mici şi împerechiate două câte două, altele mai mari; ele au câte două arhivolte concentrice în semicerc.

Capitelele şi bazele stâlpilor de la pridvor sânt asămănătoare cu cele de la Biserica Domnească din acelaşi oraş; stâlpii sânt însă mai scurţi şi arcurile mai largi; aceste arcuri sânt în formă de semicerc, fără vârf.

Ferestrele sânt de piatră, de formă dreptunghiulară, şi fără sculpturi.

Soclul este de un profil identic cu brâul şi compus din zimţi încadraţi între două profile plate; în dreptul pridvorului soclul se lasă în jos, formând o cotitură în unghiu drept, ceia ce ar putea fi o dovadă că pridvorul nu este executat în acelaşi timp cu biserica. Brâul este de asemenea întrerupt în dreptul pridvorului şi porneşte la alt nivel, fără a avea însă legătură ca soclul.

[1] Pl. CVI şi CVII.

Cornişele sânt cele obişnuite, cu mai multe rânduri de zimţi.

Turla este înaltă şi elegantă; are zece laturi în exterior, cu un număr egal de ferestre lungi şi înguste, încadrate între arcade concentrice, formând trei rezalituri.

Basa turlei, pătrată, presintă un rând de firide arcuite pe toate feţele.

MĂNĂSTIREA POLOVRACI (Gorj) [1] pare a avea origini foarte indepărtate. Unele documente arată că ar fi fost intemeiată supt Domnia lui Moise-Vodă, la 1521, apoi terminată la 1643 de către Danciul Părăianu, în timpul Domniei lui Matei Basarab, iar în urmă pridvorul pe stâlpi i s'a adăugit de către Constantin-Vodă Brâncoveanu.

Originile vechi ale bisericii sânt confirmate prin arhitectura pe care o vedem la partea de jos a bisericii până la brâu. Este o zidărie de piatră brută, cu făşii de cărămidă orizontale şi cu alte cărămizi aşezate în picioare, ca în veacul al XVI-lea, dar acestea sânt aşezate una câte una, în loc de a fi două câte două, cum se obişnuia în stilul vechiu din acel veac. Faţada este simplă, fără firide şi s'ar apropia de aceia a bisericii de la mănăstirea Valea (Muscel), 1542.

Planul acestei biserici presintă de asemenea unele caractere arhaice care o apropie de acelea din veacul al XIV-lea şi anume bolta pronaosului care este un cilindru cu axul în sens longitudinal ca la Cozia, la Stăneşti, la Ostrov, etc. E probabil că s'ar găsi şi urmele frontonului rotunjit în faţada primitivă, astăzi ascunsă de pridvorul care i s'a adăugit în urmă; naosul este de asemeni de formă foarte simplă şi s'ar apropia de acel al bisericii mănăstirii Căluiul (1588); este de observat că el nu are structura sârbească, dar că din contra este fără ieşituri de zidărie, nici arcade oarbe în interior.

Turla, cu douăsprezece laturi şi cu arcurile de la ferestre destul de largi şi înalte, nu presintă decât două resalituri de arcade concentrice, ceia ce îi dă un loc intermediar în evoluţia cronologică a acestui element; arcadele sânt largi cu resalituri puţine, ca în veacul al XVI-lea, însă ferestrele lungi, întrerupte la jumătatea înălţimii lor cu o legătură orizontală caracteristică turlelor din „noul stil".

Ferestrele, cu chenare de piatră, au un arc cu vârf; ele sânt probabil de la origine şi se aseamănă ca formă cu cele de la biserica din Olteni (1562).

[1] Pl. CXXIV şi următoarele.

Brâul orizontal este de tipul cel mai răspândit, cu torul rotunzit şi încadrat de-asupra şi dedesupt cu cărămizi aşezate în zimţi.

Chiliile mănăstirii sânt probabil din diferite epoci, dar au fost mult transformate.

Clopotniţa pare dintr'o epocă destul de târzie.

Situaţia pitorescă a acestei mănăstiri, la poalele unor munţi stâncoşi, despicaţi de valurile Olteţului, îi dă o înfăţişare din cele mai caracteristice.

BISERICA DIN BĂLTENI (Ilfov) [1] este clădită la 1626 de către neamul lui Hrizea Vornicul. Ea are nouăsprezece metri lungime pe şase metri lărgime în exterior, fără pridvor. Este greu a i se găsi locul exact în clasificarea bisericilor din acest veac, fiindcă nu ştim dacă a avut la origine o turlă pe naos sau nu. Bisericile cu abside laterale şi fără turlă pe naos sânt foarte rare, şi este foarte anevoie de precisat dacă această turlă a existat la origine şi a căzut cândva sau poate a fost suprimată la o reparaţie ulterioară a monumentului.

Se poate ca acest monument să fi suferit modificări însemnate, ceia ce se confirmă mai întâi prin adausul contraforturilor, care s'a făcut probabil puţin timp după clădirea bisericii, căci au aceiaşi arhitectură, şi mai pe urmă prin adaosul pridvorului, care pare a fi din a doua jumătate a veacului al XVII-lea. Se poate ca turla pantocratorului să se fi dărâmat în urma unui cutremur, însă cercetarea mai de aproape a bisericii pare a dovedi că nu a fost turlă pe naos, căci nu se văd urmele basei turlei în pod, ci cupola centrală este proptită între arcurile care o încunjoară. Materialul pare a fi acelaşi şi execuţia făcută de aceiaşi mână ca şi celelalte bolţi şi nu se observă nicio urmă de dărâmare sau de prefacere, care să dea de bănuit că a fost aici o turlă pe basa ei; se poate însă, cum am spus, că modificările aduse bisericii la sfârşitul veacului al XVII-lea să fi fost mai radicale, se poate să se fi dărâmat turla, cu toată proptirea ce se încercase mai înainte cu contraforturi, şi se poate ca toate bolţile să fi fost refăcute atunci, ceia ce ar explica de ce nu se mai găsesc urmele turlei.

Naosul presintă structura vechiului plan sârbesc, cu cele patru picioare proeminente supt arcurile bolţii; cu arcadele oarbe interioare alipite de păreţii Nord şi Sud; ele se văd aici atât spre Apus,

[1] Pl. CCXXX şi următoarele.

cât și spre Răsărit; ele sânt înguste, însă foarte înalte, și inegale ca înălțime.

Găsim aici o particularitate care se întâlnește rar, dar care e foarte logică din punct de vedere constructiv: sânt cele patru colțuri de zidărie ce se văd în exterior, de o parte și de alta a absidelor laterale, unde formează ca niște contraforturi destinate a întări punctele unde se exercită împingerea bolților. Această disposiție ar fi poate un indiciu în favoarea existenței unei turle a pantocratorului la origine, căci pentru o simplă calotă sferică precauțiunea de întărire a masivelor de zidărie de la colțuri ar fi fost inutilă.

Pronaosul este pătrat și boltit cilindric, în *berceau*, cu arcul perpendicular pe axul principal al bisericii, ca la Căluiu și la paraclisul mic al mănăstirii Cozia, în oposiție cu bisericile care urmează principiile constructive din veacul al XIV-lea, pe care le-am constatat la biserica cea mare de la Cozia și care se găsesc și la bolnița Coziei, la Dealu, Stănești, Curtea Veche, Ostrov, etc.

Acest pronaos este ceva mai îngust ca naosul, cas foarte rar, pe care îl găsim numai la schitul Ostrov (1520) și la Comana.

Planul acestei biserici este în genere destul de neregulat ca traseu și ca execuție de zidărie.

Pridvorul, adăugit în urmă, încunjoară pronaosul pe trei laturi; el este compus din arcade în semicerc, răzimate pe stâlpi de o conformație ce nu se întâlnește la alte biserici.

Intr'adevăr, în loc de a fi pătrați, octogonali sau rotunzi, ca în majoritatea casurilor, ei presintă opt muchi verticale în unghiu drept. Arcul de la mijlocul fațadei este mai larg și mai scund, după modelul pridvoarelor din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, ca la Arnota, Domneasca din Târgoviște, Flămânda, Gura Motrului.

Zidăria pridvorului este de cărămidă simplă, fără fâșiile orizontale alternate pe care le presintă fațadele bisericii.

Contraforturi sânt aici în număr de cinci, din care două foarte înalte se ridică până la cornișă, iar celelalte trei scurte; acestea din urmă sânt așezate supt ferestrele absidelor în axele bisericii, pe când cele două înalte sânt pe diagonalele absidei altarului, ceia ce este cu totul neobișnuit. În Moldova, de unde probabil că ele sânt inspirate, asemenea contraforturi nu se găsesc decât la bisericile cu structura gotică, unde ele sânt așezate radial (vezi biserica catolică din Baia și cea din Cotnari). Precum am mai arătat, înălțarea contrafortului mai sus de nașterea bolții, pe care o proptește, nu este rațională, fiindcă nu e utilă; de sigur că în arhitectura Munteniei contrafortul este un element străin, care nu-și are explicația; de altfel îl găsim în mod sporadic si foarte rar: în al XVI-lea veac la Curtea Veche și în al XVII-lea la câteva biserici în care se resimte înrâurirea moldovenească a lui Vasile Lupu, venită în Muntenia cu clădirea bisericii Stelea. În afară de Bălteni, acestea se găsesc la Golești (Muscel), unde contraforturile se urcă până la cornișă, apoi la Sfinții Împărați din Târgoviște și la Bărbuleț (Dâmbovița), unde contraforturile sânt mai scurte, ca la Stelea și ca în Moldova.

La biserica Sf. Dumitru din Craiova, ele sânt de asemenea scurte și cu două resalituri; aici poate că sânt adause în urmă, de oare ce la restaurarea bisericii ele nu au fost păstrate.

Decorul exterior este același ca al bisericilor în vechiul stil din veacul al XVI-lea. Brâul este foarte larg și registrul inferior al panourilor mai înalt decât cel superior. Acesta din urmă este format din arcuri de cerc, pe când cel inferior este format din panouri dreptunghiulare ca la Căluiul. Cărămizile sânt simple, neprofilate și decorul este fără ciubucele rotunde obișnuite în a doua jumătate a veacului al XVI-lea și în al XVII-lea.

Ferestrele nu au chenare de piatră, ci un simplu arc de cărămidă. Bolțile sânt luminate printr'un rând de ferestre mai mici, tot în arc de cerc, care se văd în exterior, la înălțimea brâului, pe care îl intrerup în mod cam brutal.

BISERICA DIN CIUTURA (Dolj)[1] este un interesant monument, cu un caracter arhaic, puțin obișnuit în veacul al XVII-lea și care supt unele priviri s'ar apropia mai mult de bisericile din veacul al XVI-lea. Ea pare a fi clădită de către Constantin Basarab Cârnul, după o inscripție din 1851, când s'a reparat biserica; ea dă însă greșit ca an de fundare: 1548.

E o biserică în formă de treflă, de cinsprezece metri lungime în exterior, fără a socoti pridvorul, pe nouă metri și jumătate lărgime în dreptul absidelor laterale.

Naosul nu mai are din structura vechiului plan sârbesc decât cele patru masive de zidărie de supt turlă, iar arcurile oarbe laterale din interior nu se mai găsesc aici; în altar, două nișe mici servesc ca trecere spre proscomidie și diaconicon, care sânt două adausuri joase, două absidiole alipite în părțile laterale ale altarului, în

---

[1] Pl. C și următoarele.

genul celor de la biserica Bucovăţ de lângă Craiova [1].

Aceste absidiole pot fi adăugiri posterioare, căci ele sânt neregulate şi inegale, pe când planul este în genere corect desemnat.

Altarul este larg şi bolta lui este constituită după „planul simplu". Absidele laterale sânt şi ele destul de largi, dar puţin adânci; curba lor în plan este un segment de cerc cu „săgeată" scurtă, formă neobişnuită până atunci în Muntenia, dar curentă în Moldova.

Pronaosul este mic şi mai larg decât adânc, cu două bolţi cilindrice largi în ambele părţi; între ele se găsia probabil la origine o calotă sferică (ca la Dintr'un Lemn), care astăzi însă nu mai există.

Pridvorul pare a fi un adaos dintr'o epocă posterioară, dar probabil tot din al XVII-lea veac, căci caracterele lui generale se aseamănă cu altele de la sfârşitul acestui veac. El are arcurile largi şi scunde, şi este astăzi înfundat cu zidărie şi tencuit.

Decorul exterior a fost la origine acel al bisericilor din vechiul stil al veacului al XVI-lea, care se vede încă bine pe laturea din spre Nord, unde tencuiala, măcinându-se de vremuri, lasă să apară supt ea cărămizile aparente ale arcurilor şi ale făşiilor alternate cu cărămizile verticale dintre ele.

Firidele sânt simple, bizantine, în semicercuri cam joase, cu un rând de zimţi la extradosul arcurilor de la registrul inferior şi fără zimţi la registrul superior.

Brâul, larg, se compune din torul orizontal, încadrat între rânduri de cărămizi aşezate în formă de dinţi de fierestrău.

Decorul altarului, probabil refăcut mai târziu şi odată cu partea superioară a turlei, are panouri dreptunghiulare încadrate cu ciubuce rotunjite în relief; o cornişă bogată încoronează această parte a altarului. La restul bisericii cornişa nu se mai vede; ea a fost de sigur rătezată, fiind în stare rea, şi păretele a fost înălţat cu aproape un metru, probabil când s'a făcut reparaţia de la 1851.

Turla este înaltă şi are douăsprezece laturi în plan; cu ferestre lungi şi înguste, din care o parte sânt astupate. Ca proporţie generală şi configuraţie, turla ar părea că aparţine mai mult veacului al XVIII-lea; ea presintă colonetele verticale de la muchile feţelor, dar nu se vede legătura orizontală care taie de obiceiu ferestrele pe la jumătatea înălţimii lor. Turla are caractere din veacul al XVII-lea şi din al XVIII-lea şi e probabil că a fost refăcută odată cu pridvorul şi partea superioară a altarului.

Basa turlei este octogonală şi presintă pe feţele ei laterale mici firide joase, legate cu grinzi de lemn, care se văd la suprafaţa zidului şi al căror înţeles nu se poate precisa. Se poate ca forma primitivă a acestei base să fi fost asemănătoare cu aceia de la Bucovăţ de lângă Craiova, cu care biserică are de altfel multă asemănare. Numai cercetări amănunţite ar putea lămuri această chestiune.

Ferestrele au chenare de piatră simple, ca acele din veacul al XVI-lea, cu care seamănă întocmai.

Pridvorul e clădit din cărămizi mai ordinare şi este de o execuţie inferioară. Arcul din axul faţadei, care este mai îngust decât celelalte, arată o composiţie defectuoasă. Uşa de la intrare este de asemenea fără nicio formă. Rezultă din studiul acestui monument că partea cea mai veche, care poate să fie clădită în veacul al XVI-lea, este mult superioară părţilor adăugite în urmă, adecă pridvorului şi absidiolelor. Confusia de pe inscripţia din 1851, care dă ca an de fundaţie 1548 şi ca fondator pe Constantin-Vodă Cârnul, poate fi un indiciu că biserica a fost clădită în veacul al XVI-lea, ceia ce ar fi foarte plausibil, fiind date caracterele „vechiului stil" pe care le presintă corpul bisericii; ea ar fi fost reparată de către Constantin Cârnul, care ar fi reclădit altarul în partea lui superioară şi turla, adăugind absidiolele şi pridvorul.

BISERICA MĂNĂSTIRII PLĂTĂREŞTI (Ilfov) [1], clădită la 1646 de către Pârvu Clucerul în timpul Domniei lui Matei Basarab, este o clădire de douăzeci de metri lungime pe opt metri lărgime în exterior.

Naosul este pătrat, cu abside laterale, însă fără turlă; calota pe pandativi, care-l bolteşte, este proptită între patru arcade înalte având fiecare două arhivolte: cea d'intâiu mai îngustă şi a doua mai largă. Nu găsim aici nicio reminiscenţă a vechiului plan sârbesc.

Altarul, mai îngust ca arcurile naosului, este după „planul complex" şi presintă în dreapta şi în stânga câte o nişă încăpătoare, amenajată în grosimea zidului, care în aceste puncte are aproape doi metri grosime.

[1] *B. C. M. I.*, fasc. 63-6, pl. LXXXIX şi următoarele.

[1] Pl. CVIII şi următoarele.

Pronaosul este mic, aşezat în lăţime şi proptit prin două calote ovoidale, răzimate pe arcuri şi console.

Pridvorul, cu arcade pe stâlpi, are aproape aceleaşi conformaţii ca pronaosul, însă bolţile, în loc de a fi ovoidale, sânt sferice. În faţada principală, arcada de la mijloc, care serveşte ca intrare, este mai îngustă decât celelalte două, iar în faţada laterală se află câte o singură arcadă de fiecare latură. La colţurile pridvorului se formează astfel două masive de zidărie mai mari. Arcadele sânt în semicerc şi destul de largi; ele se razimă pe stâlpi cu colţurile ieşite.

Înfăţişarea exterioară se presintă astăzi tencuită în întregime, însă supt tencuială, în unele părţi unde ea este cojită, se vede zidăria de cărămidă, cu fâşiile orizontale aparente şi cu cărămizile aşezate în picioare două câte două.

Cele două registre de firide suprapuse sânt despărţite printr'un brâu mic şi simplu în formă de tor. Registrul inferior este format din firide arcuite, simple şi duble, din cărămizi de format obişnuit; ele fiind tencuite, nu se poate precisa conformaţia lor; registrul superior se compune din firide arcuite înguste şi înalte, încadrate printr'un ciubuc în relief, format din cărămizi rotunjite. Aceste firide sânt mai scurte în dreptul pridvorului, din causă că brâul se ridică aici în sus, ocolind în unghiu drept.

Soclul este un profil simplu.

Cornişa a dispărut.

Turle probabil că nu au fost la origine. Astăzi pe acoperiş se află două masive de zidărie teşite la colţuri şi decorate cu mici arcaturi în acoladă care arată o epocă foarte târzie. Se pare că s'au adăugit cândva pe acoperiş nişte turle falşe, probabil din lemn, care s'au dărâmat în urmă, rămânând basele lor, care sânt din zidărie tencuită.

Trebuie să mai observăm că masivul de zidărie de peste pronaos nu corespunde cu forma bolţilor şi încalecă peste amândouă; încă o probă că aceste adause de la partea superioară nu sânt organice, ci falşe şi dintr'o epocă relativ recentă, poate de la sfârşitul veacului al XVIII-lea sau de la începutul veacului al XIX-lea.

Ferestrele sânt largi, şi chenarele lor au dispărut. În registrul superior din faţade se mai văd ferestre mici, ce luminează bolţile, care sânt foarte înalte, ceia ce ar constitui un indiciu că nu au fost turle la origine, căci, în acest cas, nu ar fi fost nevoie de acele ferestre de la partea superioară a faţadei.

Mănăstirea Plătăreşti pare să fi avut pe vremuri oarecare importanţă, căci şi astăzi este înconjurată de ziduri înalte şi constituită din clădiri numeroase, în care a fost adăpostită o închisoare pentru femei şi acum în urmă se intenţiona instalarea unei tipografii bisericeşti.

BISERICA MĂNĂSTIRII PLUMBUITA (Ilfov)[1] este clădită la 1647 de către Matei Basarab, care a întemeiat şi mănăstirea.

Este o biserică de douăzeci de metri lungime pe şapte metri lărgime în exterior, cam de aceiaşi configuraţie ca şi cea de la Plătăreşti, cu deosebire că este mult mai incorect executată, mai ales la naos, a cărui formă este atât de neregulată, încât a trebuit corectată prin „porte à faux"-uri pentru a i se putea aşeza o boltă.

Altarul este de asemenea diform, cu o boltă conică, în loc de a fi cilindrică.

Pronaosul mic este fără boltă, iar zidul care îl desparte de naos a dispărut. Tot aşa a dispărut şi zidul din spre pridvor, iar acesta este înfundat cu zidărie. El a fost însă la origine cu arcade pe stâlpi, ale căror urme se ghicesc supt tencuială. Biserica pare a nu fi avut turle la origine.

Decorul exterior se asamănă în unele privinţi cu acel de la Plătăreşti, numai că registrul inferior se compune din panouri dreptunghiulare cu ciubuce rotunjite în relief, iar cel superior este compus din arcaturi mai largi, cu ciubuce rotunjite în relief şi împărechiate.

Brâul este larg; torul mijlociu este încadrat de-asupra şi dedesupt cu câte un rând de zimţi.

Cornişa lipseşte în cea mai mare parte.

Ferestrele au frumoase chenare de piatră inspirate de la cele moldoveneşti, cu un arc jos în acoladă şi cu câte o rosetă sculptată la partea inferioară a picioarelor verticale.

Uşa de la intrare are un frumos chenar sculptat în acelaş gen cu ferestrele, cu colonete supţiri terminate jos cu base decorate, inspirate după cele gotice, însă cu detalii amintind crestăturile stâlpilor de lemn sculptaţi. Arcul superior al uşii este festonat şi se asamănă cu acel de la uşa bisericii Sfinţii Împăraţi din Târgovişte, clădită în acelaşi an. Pisania pe piatră a dispărut.

Mănăstirea Plumbuita de lângă Bucureşti a fost de sigur o importantă aşezare. Ea formează un patrulater înconjurat cu ziduri înalte şi având

[1] Pl. CXIV şi următoarele.

70—80 metri lungime pe 50 metri lărgime aproximativă. Intrarea în incintă se face pe supt o clopotniţă înaltă, care este refăcută într'o epocă târzie; numai partea de jos pare a fi de la origine. La dreapta intrării se găsesc ruinele unei importante clădiri compusă dintr'o pivniţă mare boltită în arcuri de cerc şi bolţi cilindrice; partea superioară se compune din mai multe încăperi de diferite dimensiuni, din care unele au păstrat bolţile vechi, şi dintr'un pridvor spaţios, cu arcade frumos proporţionate, stând pe coloane rotunde, în număr de zece pe laturea principală şi de trei pe laturea secundară.

Se pot observa zidării din diferite epoci, dintre care cele mai vechi sânt probabil din veacul al XVII-lea şi altele din al XVIII-lea. Cele două camere boltite de la etaj, din care una este în „arc de cloître" şi cealaltă cu penetraţiuni, par a fi din aceiaşi zidărie, şi probabil din al XVIII-lea veac sau de la sfârşitul veacului al XVII-lea.

La stânga intrării se văd ruinele unei alte clădiri mai mici şi mai deteriorate decât cea d'intâiu.

Pe laturea din fund, dincolo de biserică, aceasta ocupând centrul incintei, se mai văd câteva încăperi, dintre care una, boltită, pare a fi fost bucătăria mănăstirii. Ea este de formă pătrată în plan şi este frumos boltită, cu patru trompe de colţ, peste care stă, prin intermediul unei bolţi pe pandantivi, un turnuleţ scund cu ferestre care serviau probabil pentru evacuarea fumului şi a aburilor. Asemenea bolţi se găsesc la multe mănăstiri; ele sânt şi astăzi în parte conservate la Hurezi, unde sânt foarte înalte, la Cotroceni, unde presintă mai multe sisteme de trompe suprapuse, la Antim, la Văcăreşti, etc. Ele par a fi fost usitate de la sfârşitul veacului al XVII-lea încoace, când se perfecţionează şi se întrebuinţează de preferinţă bolţile pe pandantivi în locul celor cilindrice, care aparţin mai mult veacurilor anterioare. Astfel pivniţele de la Comana, de la Brebu sânt din acest din urmă model, ca şi cele de la Plumbuita, pe când la Hurezi sânt mat mult calote cu pandantivi: acest din urmă model ca şi bolţile cu penetraţiuni par a aparţine noului stil din veacul al XVIII-lea.

Astăzi, în incinta pustie a foastei mănăstiri Plumbuita nu este decât un singur păzitor, iar împrejurul bisericii curtea a devenit un cimitir.

BISERICA DIN VERBILA (Prahova)[1]. Se crede că ar fi clădită de Radu-Vodă Basarab la 1510; totuşi arhitectura ei nu se deosebeşte de aceia a bisericilor din veacul al XVII-lea. Ea este în stare foarte rea, proptită din toate părţile cu picioare de zid. Dimensiunile sânt de nouăsprezece metri lungime fără pridvor pe şapte metri lăţime în exterior.

[1] Pl. CXXXVIII şi următoarele.

Planul se asamănă cu acel de la biserica mănăstirii Plumbuita.

Naosul are ca şi cel de la Plumbuita un traseu defectuos în formă de trapez, în loc de a fi pătrat.

Altarul de asemenea, cu păreţii laterali formând un unghiu în loc de a fi paralele.

Pronaosul este pătrat.

Păretele intermediar între naos şi pronaos a dispărut; bolţile au căzut, iar zidurile exterioare s'au menţinut numai până de-asupra brâului; registrul superior al faţadei lipseşte.

Pridvorul este adăugit în urmă; el are cu totul altă arhitectură, cu arcade scurte, astăzi înfundate cu zidărie.

De-asupra pridvorului se găseşte un soiu de foişor de lemnărie cu stâlpi şi cosoroabă frumos cioplite.

Decorul exterior se compune din arcaturi în semicerc, formate din două ciubuce în relief alăturate, zidite cu cărămizi rotunjite, şi peste aceste firide se vede brâul obişnuit, cu torul încadrat între frisuri de zimţi.

Ferestrele au frumoase chenare de piatră, inspirate de la cele moldoveneşti.

Uşa de la intrare, frumos sculptată în acelaşi gen; ea se asamănă mult cu aceia de la biserica Stelea din Târgovişte şi cu aceia de la Gura Motrului.

Arhitectura exterioară este cea curentă din veacul al XVII-lea, şi mai ales chenarele uşii şi ale ferestrelor sânt cele aduse în arta Munteniei şi a Olteniei de către Vasile Lupu cu clădirea bisericii Stelea (1646).

BISERICA SCHITULUI TOPOLNIŢA (Mehedinţi)[1] este zidită de Vel Căpitan Buliga Mehedinţeanul la 1645. E o biserică de şaptesprezece metri lungime pe şapte metri lărgime în exterior.

Planul ei presintă multă asămănarc cu acela al bisericii Sfânta Treime din Sirete (Bucovina). Aceiaşi dispoziţie a **naosului** cu absidele şi altarul rotunjite atât în exterior, cât şi în interior şi acelaşi **pronaos** dreptunghiular.

Dispoziţia bolţilor diferă în detaliile lor, căci la Sirete arcurile se razimă pe console, pe când

[1] Pl. CXXXI şi următoarele.

aici ele stau pe patru picioare de zidărie dispuse după sistemul sârbesc. La Sirete nu este turlă, doar o calotă, pe când la Topolniţa avem o turlă înaltă cu opt feţe, dar această turlă presintă oarecare caractere moldoveneşti, şi anume ea are numai patru ferestre îndreptate spre punctele cardinale ca în Moldova; ferestrele sânt însă înalte şi înguste, în loc de a fi scurte; pe celelalte patru feţe diagonale vedem două arcade mici cu o consolă comună la mijloc. Această disposiţie este iarăşi moldovenească şi e complectată printr'o stea ca acelea de la Aroneanu de lângă Iaşi; această stea, dispărută din nefericire astăzi, se vede pe o fotografie veche, unde se disting şi urmele micului contrafort, caracteristic al turlelor moldoveneşti.

Pronaosul este boltit, cu o calotă sferică, pe când acel de la Sirete este boltit cilindric.

Exteriorul bisericii este tencuit şi nu are astăzi niciun fel de decoraţie afară de cornişa în gen bizantin; nici firide, nici brâu, nici soclu profilat, dar nu este exclus ca supt tencuială să se găsească oarecare elemente interesante.

Ferestrele sânt mici şi dreptunghiulare; au chenare de piatră simple.

Uşa de la întrare are arcul superior în acoladă şi de-asupra ei se găseşte o firidă în formă de arc în semicerc.

Schitul Topolniţa, situat într'o frumoasă posiţie singuratecă, în vârful unei ridicături de deal, se compune dintr'un patrulater împrejmuit cu ziduri înalte; o clopotniţă înaltă şi masivă, cu păreţi drepţi, străjuieşte întrarea în schit, care se face printr'un gang boltit. O singură chilie a mai rămas în picioare, şi un călugăr păzeşte vechea aşezare, care se zăreşte din depărtare, în valea singuratecă a râului Topolniţa.

BISERICA FOSTULUI SCHIT FLĂMÂNDA (jud. Argeş[1]) e o biserică al cării an de fundaţie nu se cunoaşte până azi, nici ctitorul, căci nu se găseşte nicio inscripţie, nici pisanie. E situată la margenea unui sat îndepărtat de pe malul stâng al Oltului, în mijlocul unei curţi încunjurate de ziduri înalte, în care se pătrunde numai pe supt gangul unei clopotniţe rustice de piatră brută. Nicio clădire a fostului schit nu se mai găseşte azi în picioare, şi bălăriile umplu toată curtea.

În biserică se găsesc pietre de mormânt încă necercetate şi nedescifrate.

[1] Pl. CLX şi următoarele.

Biserica este înaltă şi de proporţii frumoase de o simplicitate arhaică. Turlele vechi au dispărut şi sânt înlocuite cu altele de scânduri. Planul este frumos compus, bine proporţionat şi trasat cu măestrie de către un meşter bun cunoscător al tradiţiunii arhitectonice de pe acele vremuri.

Lungimea bisericii este de douăzeci de metri, cu pridvor cu tot, pe şase metri lărgime aproximativă în exterior.

Naosul, în formă de treflă, are conformaţia arhaică a bisericilor din vechea şcoală sârbească, cu cele patru masive de zidărie proeminente supt turla pantocratorului; arcurile laterale oarbe interioare din spre Apus sânt înalte şi înguste; cele din spre altar sânt însă mai largi şi mai joase.

Absidele sânt semicercuri pline în plan, iar nu segmente, ca în unele biserici din veacul al XVII-lea (Ciutura); absida altarului este adâncă şi spaţioasă; ea aparţine „planului simplu". Păreţii masivi au o grosime de circa un metru.

Pronaosul, pătrat, are, ca şi cel de la Cornet, patru picioare de zid la colţuri, peste care stau arcurile ce susţin bolţile. Această configuraţie am văzut că este aceia a bisericilor cu clopotniţă peste pronaos, ceia ce dă de bănuit la prima vedere că aceasta ar fi fost şi aici disposiţia primitivă, dar turnuleţul ce conţine scara nu există aici, şi nici în interiorul zidului nu pare a fi fost o scară, căci urmele ei nu se văd nicăiri.

Pridvorul, pe arcade, este alipit bisericii la o altă epocă, dar probabil tot în veacul al XVII-lea, de oare ce arhitectura lui este specifică acestui veac şi asemănătoare cu a pridvoarelor de la Arnota, de la Gura Motrului, de la Ciutura şi altele din epoca lui Matei Basarab. Arcadele, în formă de semicerc, sânt înalte, răzimate pe stâlpi de secţiune octogonală, încoronate cu capitele simple de cărămidă. La colţurile pridvorului se găseşte câte un masiv de zidărie mai mare, iar arcul din mijlocul faţadei este mai larg decât celelalte, spre a permite întrarea în pridvor, care se face printr'o uşă rotunjită la partea superioară: ea este astăzi fără chenar de piatră, nici inscripţie. Acest pridvor, tencuit atât pe din afară, cât şi pe dinăuntru, este în stare rea şi biserica este neîngrijită.

Decorul exterior este compus din două registre de firide bizantine, înalte şi înguste, cu arcuri în cărămidă aparentă cel puţin la registrul inferior, unde ele se văd foarte desluşit, pe când la registrul superior sânt acoperite cu o tencuială rustică şi informă, care nu permite a se stabili

cu precisie cum au fost la origine acele arcuri de sus.

Brâul şi **cornişele** sânt tencuite, dar se poate ca şi ele să fi fost în cărămidă aparentă rostuită, aşa cum pare a fi fost şi la biserica mănăstirii Dintr'un Lemn, unde dispoziţia este similară, cu deosebire că la Flămânda nu se vede reţeaua de linii orizontale şi verticale zugrăvită, care imită decorul din veacul al XVI-lea, ca la Dintr'un Lemn. Aici, la Flămânda, cărămizile din faţade formează o suprafaţă uniformă fără vre-o încercare de apareiaj decorativ; ele sânt pe alocurea acoperite cu tencuială, pe alocurea visibile supt tencuiala care în parte este căzută.

Ferestrele au chenare de piatră simple, ca la bisericile din veacul al XVI-lea; cornişa, brâul, etc., nu presintă nimic particular.

În interior biserica este nezugrăvită; nişte pietre mormântale încă necetite ar da de sigur indicaţii preţioase asupra trecutului acestui monument anonim şi mut.

BISERICA MĂNĂSTIRII DINTR'UN LEMN (Vâlcea)[1] este clădită probabil de către Matei Basarab, iar anul fundării nu se cunoaşte. Ea era la origine fără pridvor şi avea treisprezece metri şi jumătate lungime în exterior pe opt metri aproximativ în partea ei cea mai largă, adecă în dreptul absidelor laterale. Forma planului este neregulată, nesimetrică şi rău trasată. Ea nu avea la început decât un singur turn înalt peste naos.

Acest **naos** nu mai are conformaţia tradiţională a vechiului plan sârbesc, pe care l-am găsit până aici la aproape totalitatea bisericilor în formă de treflă. Spre altar nu se găsesc decât două nişe scunde, iar spre pronaos nu se vede nicio travee sau arcadă oarbă pe laturile din spre Nord şi Sud, aşa cum sânt bisericile care urmează tradiţia planului sârbesc.

Bolta altarului nu este a „planului simplu", ci o parte a bolţii este un „berceau" mai ridicat, întocmai ca la bisericile de la Ostrov şi de la mănăstirea Valea, din veacul al XVI-lea. Am arătat mai sus legătura constructivă dintre „planul simplu" cu structura planului sârbesc şi se poate ca aici să fi fost cândva şi arcuri oarbe interioare spre altar; astăzi însă ele nu se mai văd, căci zidăria a fost, în această parte, cioplită, probabil pentru a se mări spaţiul liber din această biserică îngustă şi neîncăpătoare.

Pronaosul este mic şi mai larg decât adânc, ca la bisericile din veacurile anterioare. El era probabil la origine acoperit cu o calotă sferică între două arcuri largi, disposiţie care este a veacului al XVII-lea.

În timpul Domniei lui Ştefan Cantacuzino (1715) s'a adăugit **pridvorul**, pe stâlpi de piatră, asemănător cu acela de la Biserica Doamnei din Bucureşti şi de la biserica mănăstirii Cotroceni, cu capitele în stalactite arabe. Tot în acelaşi timp s'a adăugit şi turla de pe pronaos şi s'au deschis ferestre în bolţile naosului, care corespund în exterior pe feţele laterale ale basei turlei pantocratorului.

Acest pridvor a fost închis cu zidărie la 1840 de către maica Platonida, stareţa de pe atunci, spre a se mări încăperea bisericii; s'au umplut atunci arcadele cu cărămidă, care s'a tencuit, şi s'a mutat uşa de la locul ei, aşezându-se între stâlpii de la mijloc ai pridvorului. Abia după războiul cel mare, cu ocasia unor reparaţii, s'au regăsit în zidărie şi supt tencuială frumoşii stâlpi de piatră, cari s'au reconstituit cum au fost.

Decorul exterior este şi el destul de neregulat; firidele inegale care decorează faţada au arcurile în cărămidă aparentă, ca la Flămânda. Ele au o lărgime mai mică la naştere decât la cheie, din causă că picioarele lor prea înguste nu lasă loc pentru desvoltarea complectă a arhivoltelor celor două arcuri alăturate. Firidele de la registrul superior sânt împărechiate două câte două şi se razimă la mijloc pe o măruntă consolă, ca la biserica din Căluiu, din veacul al XVI-lea.

Brâul, format dintr'un tor aşezat pe un fris de cărămizi în zimţi, poate să fi fost şi el la origine în cărămidă aparentă; de asemenea şi cornişa, care astăzi este tencuită şi zugrăvită cu galben şi verde, într'o epocă recentă.

Tencuiala de pe faţadă este zugrăvită cu liniaturi orizontale şi verticale, imitând apareiajul din vechiul stil al veacului al XVI-lea; se mai văd, pe jumătate şterse, diferite motive florale şi geometrice zgâriate pe suprafaţa tencuielilor. Sânt de sigur aici tencuieli cu decoraţiuni şi ornamente din mai multe epoci, suprapuse unele peste altele, care ar trebui studiate.

Ferestrele au frumoase chenare de piatră inspirate de la acelea ale bisericii Stelea.

Uşa pare a fi din aceiaşi epocă cu pridvorul; ea face parte din noul stil al veacului al XVIII-lea. Arcul de la partea superioară este în formă de acoladă joasă, şi părţile verticale ale chenarului de piatră sânt decorate cu un bogat chenar înflorit.

[1] Pl. CXLIII şi următoarele.

Turla pantocratorului este de proporţii inalte, dar de composiţie arhaică, cu feţele plane şi cu arcurile în semicerc, din cărămidă aparentă. Ea are opt feţe, fiecare cu câte o fereastră destul de largă şi inaltă, terminată în semicerc la partea superioară şi încadrată cu două arcade concentrice. Basa turlei este patrată şi decorată cu firide în semicerc, dispuse in mod neobişnuit.

Cornişa turlei se compuue din cărămizi în zimţi, după tradiţia bizantină veche.

Turla de pe pronaos, care este probabil aceia făcută de Ştefan Vodă Cantacuzino, are cu totul altă arhitectură. Ea este tencuită în întregime, are tot opt feţe ca şi cealaltă, însă ferestrele sânt foarte înguste, lungi şi fără arcuri la partea de sus, iar chenarele care decorează feţele sânt dreptunghiulare şi compuse din două ciubuce rotunjite şi alăturate, în relief. Basa turlei presintă de asemenea panouri dreptunghiulare. Acoperişul este de aramă şi poartă săpată în metal data 1837.

Stâlpii de piatră de la pridvor sânt dintr'o singură bucată; proporţia arcadelor care le leagă este largă şi destul de scundă: e aceia a pridvoarelor din noul stil al veacului al XVIII-lea, în oposiţie cu aceleaşi din veacul al XVII-lea, care ştim că au proporţii mai înguste şi mai inalte, cu o deschidere mai largă şi de obiceiu mai joasă în dreptul intrării, ca la Biserica Domnească din Târgovişte, la Arnota, la Flămânda, etc.

Capitelele şi basele acestor stâlpi sânt sculptate cu motive arabe, cu stalactite ca şi cele de la Biserica Doamnei din Bucureşti şi de la biserica mănăstirii Cotroceni. Fusul stâlpilor este decorat pe fiecare muche verticală cu un ciubuc rotunjit în relief, care îl încunjoară şi orizontal, atât sus, supt capitel, cât şi jos, de asupra basei.

Mănăstirea dintr'un lemn[1] este astăzi compusă din clădiri din diferite epoci, afară de biserică despre care se crede că este întemeiată de către Matei-Vodă Basarab şi în urmă a fost complectată de către Ştefan-Vodă Cantacuzino cu pridvorul şi turla de pe pronaos.

Dintre celelalte clădiri, unele sânt în parte de la începutul veacului al XVIII-lea, şi anume clopotnita de sus de la curtea a doua şi foişorul de la stăreţie, cu frumoşii stâlpi de piatră şi frumoasa boltă zugrăvită. Clădirea stăreţiei este în parte refăcută de către maica Platonida, foastă stareţă a mănăstirii pe la 1840. Aceste clădiri sânt în stare rea şi partea de la spate este în parte prăbuşită. Celelalte clădirii sânt case mici ţărăneşti cu cerdacuri rustice. O fântână F, aflată în partea de Nord a curţii de jos, pare a fi dintr'o epocă destul de bună, dar este părăsită.

Mai sus de mănăstire se află o mică bisericuţă de lemn, foarte interesantă; ea este situată la umbra unor prea frumoşi stejari bătrâni de dimensiuni uriaşe. Această bisericuţă este descrisă în Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, anul III, pagina 35.

[1] Vezi *B. C. M. I.*, anul III, p. 35 (I. Traianescu.)

BISERICA FOASTEI MĂNĂSTIRI GURA MOTRULUI[1], în judeţul Mehedinţi, este clădită în 1653 de către Preda Brâncoveanu, bunicul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu.

Este o biserică impunătoare, de douăzeci şi doi de metri lungime pe şapte metri şi jumătate lărgime în exterior. Este una din primele biserici bine evoluate ca stil de la sfârşitul perioadei de transiţie din veacul al XVII-lea şi are unele din caracterele noului stil, acum destul de bine exprimate. Nu mai găsim aici disposiţia naosului moştenit de la vechea şcoală sârbească, cu picioarele proeminente supt turla pantocratorului, şi nici arcadele oarbe din interior, alipite de păreţii Nord şi Sud. Ultimele reminescenţe ale acestei formule au dispărut, păreţii interiori sânt drepţi, fără alte ieşituri şi intrături decât spre altar, firidele joase, care servesc drept proscomidie şi diaconicon.

Naosul, în formă de treflă, aminteşte prin simplicitatea sa pe acelea de la Căluiul şi de la Mărcuţa, din veacul al XVI-lea, cărora li lipsesc de asemenea cele patru picioare proeminente, de origine sârbească, supt turla pantocratorului.

Trebuie să observăm arcurile mari de supt turlă, care sânt duble, ca la Plătăreşti, Ludeşti, etc., şi forma conică a bolţilor de supt turla pantocratorului, care permite reducerea diametrului acesteia.

Pronaosul, mic, mai lat decât adânc, este despărţit de naos printr'un părete care este susţinut de doi stâlpi prin intermediarul a trei arcade. Peste pronaos se ridică două turle mici rezemate pe un sistem de arcuri în genul celor de la Dealul şi de la Brebu, asemănătoare ca principiu cu disposiţiunea de la Bucovăţ şi Tutana din veacul al XVI-lea.

Aceste turle mici sânt foarte apropiate una de alta şi basele lor se unesc într'una singură. Un cas asemănător avem la biserica mănăstirii Brebu, cam din aceeaşi epocă (1650).

Pridvorul este după tipul celor ridicate în vea-

[1] Pl. CLXXII şi următoarele.

cul al XVII-lea, cu stâlpi de cărămidă de secţiune octogonală şi cu arcade în semicerc; cea din mijloc este mai joasă, şi uşa aşezată supt ea are un chenar de piatră sculptat frumos, profilat cu un arc în festone. Pridvoare în acelaşi gen avem la Flămânda, la Arnota, la Bisdrica Domnească din Târgovişte şi la Sf. Cumitru din Craiova. Aici însă arcadele sânt mai largi, ceia ce este un caracter al noului stil şi aceasta dă putinţa de a obţine două intrări laterale prin câte o arcadă în dreptul cărora postamentul pridvorului este întrerupt. O dispoziţie asămănătoare găsim la multe biserici din stilul nou, ca mănăstirea Hurezi, Govora, etc. Boltirea pridvorului este aceiaşi ca a pronausului, cu deosebirea că cele două spaţii pătrate ce se formează sânt acoperite cu calote sferice pe pandantivi, dar fără turle.

Decorul exterior este frumos proporţionat şi format din două registre de panouri compuse din toruri duble şi triple la părţile verticale; registrul inferior are panourile dreptunghiulare, iar cel superior este compus din arcade lungi în semicerc, de o proporţie elegantă; la sânuri şi altar, două arcade corespund la un panou din registrul inferior, iar în celelalte părţi cam trei arcade la două panouri ale registrului inferior.

Brâul orizontal care desparte cele două registre are forma obişnuită; el se ridică la un nivel mai înalt în dreptul pridvorului, întocmai ca la Biserica Domnească din Târgovişte şi ca la multe biserici din noul stil.

Turlele sânt de proporţii relativ scunde; ele au fost înălţate cândva, ca şi toată zidăria bisericii de la cornişă în sus, probabil în veacul al XIX-lea. Turla mare are douăsprezece laturi, iar cele mici câte zece laturi.

Uşile şi ferestrele au frumoase chenare de piatră asemănătoare cu cele de la biserica Stelea şi inspirate după formele gotice din Moldova, cu colonete verticale şi cu arcuri turtite în acoladă.

Uşa pridvorului este mai puţin influenţată de formele gotice şi are arcul în formă de acoladă complexă, compusă din mai multe segmente de arcuri de cerc.

Uşa de la intrare în pronaos este o imitaţie, aproape identică, a uşii de la Stelea, care ea însăşi nu e decât o inspiraţie stângace a uşilor moldoveneşti.

Soclul este profilat printr'un tor in relief, întrerupt în dreptul intrărilor.

Acest frumos monument, unul din cele mai bine compuse şi din cele mai frumos proporţionate, dacă i s'ar restabili formele ei de la origine, este de sigur clădit de unul dintre cei mai buni meşteri din epocă, un meşter imediat premergător celor cari au dat expresia sa desăvârşită noului stil, la formarea căruia el a adus o contribuţiune importantă. Trebuie să mai observăm că dispoziţiile interioare ale acestei biserici au multă asemănare cu acelea de la biserica Stelea, care a contribuit şi ea la cristalisarea noului stil din veacul al XVIII-lea.

Mănăstirea Gura Motrului este astăzi în parte ocupată de o şcoală; ea mai păstrează şi o clopotniţă care se aseamănă mult cu cea de la mănăstirea Căluiul (Romanaţi). Amândouă sânt dintr'o epocă târzie şi nu presintă vre-un caracter deosebit.

SCHITUL CLOCOCIOV [1], situat lângă Slatina, pare a fi fost la origine de oarecare importanţă; el era încunjurat cu ziduri, care sânt încă în parte în picioare şi au fost complectate cu ocasia lucrărilor de reparaţie ce i s'au făcut în anii din urmă, căci era complect ruinat şi părăsit. Într'un colţ al încintei se văd ruinele stăreţiei, cu bolţi frumoase la pivniţe, şi urmele altor clădiri ale schitului. O clopotniţă de zid se află în faţa bisericii, formând şi poarta care serveşte ca intrare în încinta schitului.

Biserica e zidită la 1645 de către jupân Diicu Vel Aga, în timpul Domniei lui Matei Basarab. Ea are nouăsprezece metri lungime pe şapte metri lărgime în exterior.

Planul este foarte frumos, compus dintr'un **naos** având mult pronunţată structura sârbească, cu patru picioare foarte proeminente supt bolta pantocratorului; turla a dispărut; cele care s'au găsit înainte de reparaţie erau de lemn şi complect ruinate.

Pronaosul, dreptunghiular aşezat, în lărgime, e boltit cu două calote sferice alăturate, peste care par a fi fost două turle.

Pridvorul, cu arcade pe stâlpi, este din altă epocă; el este tăvănit; arhitectura lui, mult mai rudimentară ca a restului bisericii, arată o epocă târzie.

Decorul exterior, foarte deteriorat, presintă cele două registre de firide formate din cărămizi simple, separate printr'un brâu orizontal de formă cunoscută.

În interior se mai află urme de zugrăveli în

[1] Pl. CLXI şi următoarele.

rea stare şi rămăşiţile unei tâmple de lemn sculptat, care ar putea fi de la întemeierea bisericii.

Pardoseala interioară mai păstrează câteva pietre lucrate, formând patru trapeze în jurul unei rosete centrale; un al cincilea trapez similar se găseşte în faţa uşii de la intrare.

Uşa de la intrare este frumos sculptată cu chenar, amintind factura rosetelor în gen armenesc.

BISERICA MĂNĂSTIRII BREBU (Prahova) [1], clădită de către Matei Basarab la 1650, are o lungime de treizeci de metri pe o lărgime de zece metri în exterior, cu ziduri de doi metri grosime.

Naosul, in formă de treflă, presintă cele patru puncte de razim masive şi proeminente supt turlă după vechiul tip sârbesc, şi spre Apus vedem cele două arcade interioare alipite de păreţii de Nord şi Sud; în spre altar însă nu se văd acele arcade, ci numai nişte nişe joase.

Pronaosul, despărţit de naos printr'un părete cu o deschidere în formă de arcadă scundă, se împarte, ca la Dealul, în două părţi; una mai mică spre Răsărit, peste care se ridică cele două turle egale, răzimate pe arcuri alipite de ziduri şi proptite în axul bisericii printr'un alt arc larg şi puternic stând pe două console; partea din spre Apus a pronaosului este boltită în „arc de cloître", aceste două părţi sânt despărţite printr'un părete care stă pe două coloane octogonale, pe care se razimă trei arcade. Acest motiv, foarte răspândit în arhitectura Munteniei din veacul al XVIII-lea, începe a se intrebuinţa numai la sfârşitul veacului al XVII-lea şi s'ar părea că a fost introdus în arhitectura Munteniei odată cu clădirea bisericii Stelea, care ni-ar fi adus această inovaţie din Moldova, unde era utilisată mai de mult, căci o vedem la biserica mănăstirii Galata şi la biserica din Aroneanu, ambele lângă Iaşi şi care sânt clădite la 1594.

Această din urmă biserică are însă mai mult caracterele arhitecturii munteneşti decât ale celei moldoveneşti; la Aroneanu vedem pridvorul pe stâlpi în faţa bisericii, turla e de conformaţie mai mult muntenească şi contraforturile caracteristice arhitecturii moldoveneşti lipsesc. Aceste consideraţii ne îndreptăţesc a ne întreba dacă şi motivul interior al celor trei arcade pe doi stâlpi aflat între naosul şi pronaosul bisericilor nu este de origine muntenească, adus de aici în Moldova, şi dacă, pe de altă parte, comparăm planul bisericii de la mănăstirea Brebu cu acela al bisericii Mănăstirii Dealului, vedem că, afară de pridvor, ele sânt identice; ne putem atunci întreba dacă la început nu a fost şi la Dealu acelaşi motiv arhitectonic al celor trei arcade pe doi stâlpi, şi anume în acelaşi loc ca la Brebu, supt arcul cel mare din pronaos, care, aşa cum este, se presintă stingher şi fără rost.

Săpături viitoare ar putea răspunde poate la această întrebare, care se pune de altfel şi pentru biserica mănăstirii Tutana, unde găsim cam aceiaşi conformaţie a pronaosului.

Pridvorul este mic, pătrat şi răzimat pe doi stâlpi octogonali. Această formă de pridvor este câte odată intrebuinţată în al XVIII-lea veac şi nu-l întâlnim la bisericile din veacul al XVII-lea; din această causă se poate presupune că el a fost adăugit la o epocă mai târzie.

Decorul exterior este în întregime tencuit, şi zidăria pare a fi executată din cărămidă ordinară, care este departe de a avea calităţile de resistenţă ale cărămizii aparente întrebuinţate la clopotniţa acestei mănăstiri, care poate fi contemporană cu ea. Aceasta din urmă este în întregime din cărămidă aparentă, de bună calitate, frumos lucrată şi relativ bine conservată. Ea este de sigur lucrată de un alt meşter decât al bisericii. Exteriorul bisericii presintă cele două registre suprapuse, încadrate în ciubuce rotunjite şi tăiate la mijloc prin brâul orizontal obişnuit. Registrul inferior este compus din panouri dreptunghiulare şi cel superior din arcade scurte cu arcul turtit.

Ferestrele par a fi fost în genul celor de la biserica Stelea din Târgovişte; ele au fost însă lărgite şi remaniate, astfel încât chenarele nu mai sânt astăzi la locul lor.

Turlele sânt căzute, şi numai basele lor de formă cubică se mai văd. În afară de planul ei, care este dintre cele mai interesante din acest veac, această biserică pare mediocru executată, cu cărămizi de calitate slabă, iar decorul ei exterior este astăzi tencuit simplu şi rustic. În câmpul unora din panourile de la registrul inferior se găsesc nişte ciubuce verticale, rotunjite în relief, amintind de departe pe acelea de la Biserica Episcopală din Curtea-de-Argeş, care sânt aşezate între ferestre cam în aceleaşi locuri; acolo însă ele sânt de marmură frumos lucrată, pe când aici apar mult mai rustice şi tencuite.

BISERICA MĂNĂSTIRII CĂLDĂRUŞANI (Ilfov) [1] este clădită de Matei-Vodă Basarab în anul

[1] Pl. CLXV şi următoarele.

[1] Pl. CLXXX şi următoarele.

1638. E o monumentală biserică, având 34 metri lungime pe 13 metri lărgime în exterior.

Forma şi disposiţia planului este un intermediar între grupa 18 şi 19. Într'adevăr, ea are trei turle ca şi biserica Brebu şi Gura Motrului din grupa a 18-a, dar are şi pronaosul lărgit şi desvoltat al bisericilor Radu-Vodă, Cotroceni şi Mitropolia din Bucureşti, din grupa a 19-a.

Principala deosebire este conformaţia pronaosului, diferită de aceia de la bisericile de mai sus, fiindcă nu se formează în centru un spaţiu pătrat pe care să se ridice o turlă, ci se formează în ax o navă longitudinală fără turlă, boltită printr'un cilindru aşezat pe arcuri care se razimă pe doi stâlpi octogonali aflaţi în centrul pronaosului; în părţile laterale se formează patru pătrate, din care două sânt boltite prin calote sferice pe pandantivi şi celelalte două, din spre Răsărit, sânt încoronate cu câte o turlă. Acest pronaos este mai larg ca naosul, însă ieşitura lui în exterior nu este decât de un metru de fiecare parte. La biserica Brebu, ieşitura este şi mai mică, în genul celei de la Lopuşnia, iar rostul ei nu se înţelege bine.

Naosul, format dintr'un pătrat central de mai bine de cinci metri laturi, este încoronat cu turla pantocratorului răzimată pe patru arcuri largi şi puternice de proporţii relativ scunde, care se traduc în plan prin patru picioare de zidărie presintând forma şi disposiţia vechiului plan sârbesc, cu arcurile oarbe laterale bine acusate. **Absidele** laterale sânt largi şi adânci.

Altarul, foarte spaţios, cu nişe mari, servind drept proscomidie şi veşmântar. Forma bolţii este a „planului complex", cu o parte cilindrică mai ridicată, ca la unele biserici din veacul al XVI-lea. Trebuieşte observat că toate arcurile presintă nişte retrageri în formă de console, formând „porte à faux"-uri stabilite la două nivele orizonale diferite şi care permit micşorarea deschiderii arcurilor şi a bolţilor şi uşurează construcţiea acestora, reducând „lumina" lor. Această judicioasă disposiţie se explică foarte bine, căci dimensiunile bisericii sânt considerabile, şi se ştie că dificultatea construcţiunii unei bolţi creşte foarte răpede în raport cu lărgimea ei.

Pronaosul, cum am văzut mai sus, are o disposiţie specială, care nu se întâlneşte în ţara noastră la nicio altă biserică dintre acelea care ni-au rămas. Asemenea formă se găseşte însă adese ori la bisericile de la Muntele Athos, cum este la mănăstirile Chilandariu, Dionisiu, Ivir, Caracal, etc.

Cei doi stâlpi interiori împart spaţiul de boltitură în şase pătrate egale, ceia ce uşurează mult construcţia acestor bolţi, reducând spaţiul. Bolta cilindrică centrală longitudinală este ceva mai înaltă decât calotele laterale. Două turle mici de formă octogonală în plan se ridică pe pătratele laterale din spre Răsărit. Între naos şi pronaos se găseşte o trecere în formă de arc aflată în ax şi două deschideri circulare în dreapta şi în stânga trecerii; aceste deschideri, care au un metru şi cincizeci în diametru, permit vederea naosului şi a altarului din pronaos. Această disposiţie unică în arhitectura noastră trebuieşte, cred, considerată ca o îndrumare către comunicaţia mai lesnicioasă între naos şi pronaos, pe care o vedem realisată la bisericile din a doua jumătate a veacului al XVII-lea prin cele trei arcade răzimate pe doi stâlpi.

Pridvorul bisericii este astăzi modificat; fotografii mai vechi ni-l arată cu arcade pe stâlpi, ca la Biserica Domnească din Târgovişte, iar bolta ei a dispărut.

Decorul exterior a fost renovat după o restaurare a bisericii făcută de Mitropolitul Ghenadie înainte de războiu (1915); disposiţia sa este probabil cea de la origine, cu două registre de firide despărţite printr'un brâu orizontal. Proporţiile exterioare lasă de dorit, ele fiind prea scunde faţă cu dimensiunile mari ale bisericii.

Uşa este decorată printr'o frumoasă inscripţie în litere săpate în piatră, care se întinde şi pe stâlpii verticali. Arcul de la partea superioară este în formă de acoladă joasă cu vârf; totul este încadrat într'un ciubuc în relief având forma unei funii răsucite.

Ferestrele par a fi fost modificate; ele nu mai au chenarele lor de piatră.

MITROPOLIA DIN BUCUREŞTI[1] este un frumos şi impunător monument, care a avut de suferit oarecare modificări, mai mult însă de ordin superficial. Este clădită de către Constantin-Vodă Cârnul la 1655 şi terminată mai târziu, când s'a mutat Scaunul Mitropoliei de la Târgovişte la Bucureşti. E o biserică mare, de 38 metri lungime pe 18 metri lărgime în exterior. E tipul bisericii episcopale din Curtea-de-Argeş, cu pronaosul lărgit, căruia i se mai adaugă şi un pridvor spaţios, cu arcade pe stâlpi.

Naosul se inspiră întru câtva din structura vechiului plan sârbesc; cele patru picioare de zidărie pe care stau arcurile ce susţin turla sânt destul de visibile spre Apus, cele din spre Răsărit însă mult mai puţin. Arcurile oarbe alipite de pereţii

Nord și Sud sânt de asemenea existente spre Apus, pe când cele din spre Răsărit sânt reduse la firide joase, ce servesc drept proscomidie și diaconicon. Arcurile mari care susțin turlele sânt duble, ceia ce s'ar putea explica prin dimensiunile relativ mari ale bisericii și prin lărgimea acestor arcuri, care au peste șase metri diametru.

Altarul este separat de naos printr'un arc mai jos stând pe console, iar bolta altarului este o calotă sferică stând pe pandantivi și arcuri. Această frumoasă dispoziție este destul de rară; o mai găsim la Biserica Doamnei din București (1683) și la biserica din Ludești (Dâmbovița) (1680), ambele clădite de către Șerban-Vodă Cantacuzino.

Pronaosul are configurația celui de la Biserica Episcopală din Curtea-de-Argeș, cu deosebire că are proporția mai lărgită față cu lungimea lui; dispoziția coloanelor interioare este cam aceiași, afară numai că acelea de la colțurile din spre Răsărit sânt angajate în zid, în loc de a fi libere, ca la Curtea-de-Argeș; cele două coloane mijlocii de pe laturea din spre Răsărit au fost cândva dărâmate și așezate înlături spre intrare, pentru a susținea cafasul, ce s'a adăugit în urmă.

Pridvorul spațios ce se găsește în fața bisericii pare a fi de la origine; el este frumos boltit cu calote sferice pe pandantivi sprijinite pe arcuri în semicerc răzimate pe console. Arcadele exterioare ale pridvorului sânt de proporții largi și scunde; ele sânt grupate două câte două, cu o coloană între ele, și proptite în părțile laterale prin masive de zidărie cu coloane angajate; aceste arcade stau pe un postament înalt și masiv.

Arcul de la mijloc pare a fi fost de la început mai larg și mai scund decât celelalte. Actualmente se mai văd trei pridvoare mici: unul în fațada principală și câte unul pe fețele laterale; ele adăpostesc intrările și sânt dintr'o epocă mult mai târzie.

Fațadele, astăzi tencuite, presintă un decor compus din cele două registre de arcaturi obișnuite, despărțite printr'un brâu orizontal. Arcaturile de la registrul inferior sânt largi, compuse din ciubuce rotunde în relief; cele de la registrul superior mai înguste și grupate două câte două.

Soclul are o profilație simplă.

Brâul are torul mijlociu compus din alte trei toruri, formând ca o funie răsucită; această formă pare venită de la arhitectura moldovenească, unde este curentă, pe când în Muntenia ea este foarte rară; o mai găsim la biserica Stelea și la chenarul unei ferestre de la biserica din Golești. Cornișa este refăcută într'o epocă târzie; ea presintă un profil în gen clasic italienesc, care s'a întrebuințat numai în veacul al XIX-lea.

Partea superioară a pridvorului pare a fi și ea dintr'o epocă mai târzie; arcurile de la rândul superior de firide au o formă puțin obișnuită în arta noastră. E probabil că la origine acest pridvor avea un singur rând de firide și era cu cornișa la un nivel inferior celui de la corpul bisericii, ca la Biserica Domnească din Târgoviște.

Ferestrele par a fi fost lărgite și înălțate cândva, probabil la epoca aceia când s'au lărgit și cele de la Sf. Gheorghe Nou din București și de la biserica mănăstirii Brâncoveni, cu care se aseamănă mult, adecă în veacul al XVIII-lea. Același gen de ferestre mai găsim și la biserica mare de la mănăstirea Văcărești; ele sânt largi și înalte, cu arcul în semicerc și cu chenare de piatră decorate cu „rinceau"-uri de flori.

Ferestrele mici de la registrul superior sânt dreptunghiulare, cu chenare de piatră simple, care întrerup partea superioară a brâului.

Turlele sânt de proporții relativ scunde, în genul celor de la Biserica Domnească din Târgoviște și de la vechea Mitropolie din acest oraș. Cele două turle mari au câte douăsprezece fețe, cu ferestre lungi încadrate fiecare cu trei arcade concentrice, încoronate la partea superioară cu trei rânduri de dinți, formând ca o cornișă festonată, care urmează forma arcadelor și peste care stă direct învelitoarea de plumb, de formă joasă și turtită, încoronată cu o cruce înfiptă într'o piatră în formă de ghem împletit, care formează cheia bolții turlei. Unele din aceste ferestre sânt oarbe.

Turlele mici au opt fețe, cu aceiași formă și același decor ca și cele mari.

Basele turlelor par a fi fost modificate cândva; aceia de la turla pantocratorului este pătrată și decorată cu un rând de firide scurte în semicerc. Basele celorlalte turle sânt cu opt fețe, adecă cu colțurile teșite, și cornișele ce li s'au adăugit le-au diformat.

Bolțile acestei biserici sânt dintre cele mai frumoase; ele urmează formele celor de la Biserica Episcopală din Argeș, însă sânt de proporții mai scunde, fiindcă și dimensiunile bisericii sânt aici mai mari decât la Curtea-de-Argeș.

Pronaosul, în special, cu coloanele interioare destul de scurte, a fost cândva deschis spre naos prin dărâmarea celor două coloane cu arcurile și zidăria care se află de-asupra și care se ridica probabil până la boltă. Coloanele au fost acoperite

atunci cu o tencuială imitând marmora, iar capitelele cu o decoraţie poleită cu bronz, care denaturează caracterul lor de la origine. Cafasul existent este de asemenea un adaos dăunător. Interiorul bisericii este decorat cu o zugrăveală înegrită de fum; ea este dintr'o epocă decadentă şi se pare că aceia de la origine n'a existat niciodată, de oare ce se ştie că, Constantin-Vodă Basarab a murit înainte de a putea termina biserica.

BISERICA RADU-VODĂ DIN BUCUREŞTI[1] este clădită de către Radu Mihnea la 1613 pe locul unei alte biserici mai mici, clădită de către Alexandru-Vodă la 1568 şi distrusă de Sinan-Paşa. E o biserică de tipul meşterului Manole, cu naosul in formă de treflă, cu pronaosul lărgit şi cu un pridvor în faţă, ca şi Mitropolia din Bucureşti. Ea avea patru turle, ca şi aceasta: una pe naos, alta pe centrul pronaosului şi încă două mici pe colţurile din spre Apus ale pronaosului. În anul 1838 un cutremur ii aduce mari stricăciuni şi i se face reparaţie în genul neo-gotic austriac, care bântuia pe atunci; la 1863 se zugrăveşte din nou interiorul în stilul lui Tătărăscu, după ce i se distruge zugrăveala veche. Astăzi turlele, care se refăcuseră din lemn şi tablă, au trebuit să fie date jos, căci ameninţau cu prăbuşirea. Zidăria de la naos pare a fi aceia din veacul al XVII-lea, pe când cea de la pronaos, cel puţin în părţile ei superioare, pare mai nouă; aici calota centrală e probabil din veacul al XIX-lea, ca şi pridvorul, care e complect reinoit. Supt invelitoare se găseşte în pod decoraţia exterioară a basei turlei pantocratorului, cu arcaturi joase răzimate pe stâlpi canelaţi în elice; acest gen de decoraţie, foarte rar in arhitectura exterioară, a fost mai mult întrebuinţat la decoraţii interioare (Mihai-Vodă) sau la tâmplele de zid mult obişnuite in veacul al XVIII-lea (Sfinţii Impăraţi din Târgovişte). Cei patru stâlpi din pronaos au fost poate de altă formă, ca la biserica din Văcăreşti, de exemplu, şi probabil refăcuţi şi consolidaţi cu ocasia reparaţiei din veacul al XIX-lea. Într'adevăr, se poate vedea şi astăzi locul bolţii vechi, care pare a fi fost clădită direct pe cei patru stâlpi prin intermediarul unor arcuri, in genul celor de la Biserica Episcopală de la Curtea-de-Argeş şi de la Văcăreşti, şi care a trebuit probabil să fie consolidată in urmă.

Cercetările sânt anevoioase, însă ele ar putea da resultate interesante, fiindcă inceputul veacului al XVII-lea este una din epocile în care s'a clădit puţin şi din care ni-au rămas foarte rare documente.

[1] Pl. CCI şi următoarele. V. Săndulescu-Verna, *Biserica Radu-Vodă*, Bucureşti, 1930.

BISERICA MĂNĂSTIRII COTROCENI[1], clădită de Şerban-Vodă Cantacuzino la 1679, a fost de sigur cea mai frumoasă şi cea mai strălucită dintre cele clădite in a doua jumătate a veacului al XVII-lea; ea poate rivalisa cu biserica mănăstirii Hurezi (1698), precum şi mănăstirea Cotroceni putea rivalisa cu splendida ctitorie a lui Constantin Brâncoveanu din Oltenia. Astăzi din biserica lui Şerban Cantacuzino nu a rămas nimic din înfăţişarea exterioară decât doar pridvorul; numai in interior se mai poate judeca frumoasa disposiţie şi elegantele proporţii ale monumentului, iar din vechea mănăstire, astăzi transformată în Palat Regal, nu au rămas decât câteva chilii aşezate in rând cu clopotniţa, şi aceasta transformată, şi care servesc ca dependinţe; aici sânt instalate corpul de gardă şi bucătăriile. Frumoşii stâlpi de piatră ai acestor chilii, precum şi un mare număr de coloane sculptate cu capitele şi base inflorate, care se găsesc aşezate prin porticurile şi pergolele din prejur, ni dovedesc bogăţia arhitecturii acestui falnic aşezământ. Ca plan, această biserică se inspiră de la Mitropolia lui Constantin-Vodă Cârnul; dimensiunile ei sânt însă mai reduse: ea are treizeci şi trei de metri lungime pe treisprezece metri lărgime la pronaos şi pridvor.

Naosul se deosebeşte in proporţiile generale de acel de la Mitropolie prin forma absidelor laterale, care sânt segmente de cerc, in loc de a fi semicercuri.

Pronaosul este mai puţin lărgit ca la Mitropolie, unde ieşiturile laterale au câte patru metri in exterior, pe când aici nu au decât un metru şi jumătate în fiecare parte. Disposiţia stâlpilor interiori este mai raţională ca la Mitropolie şi proporţia lor mult mai frumoasă şi elegantă. Stâlpii din faţa uşii de la intrare sânt mai depărtaţi unul de altul decât celelalte, astfel că traveele centrale sânt mai largi. Această disposiţie uşurează mult circulaţia, iar la Mitropolie, unde stâlpii sânt toţi egal depărtaţi unul de altul, a trebuit să se scoată cei doi stâlpi din spre naos.

Pridvorul este mai degajat decât cel de la Mitropolie şi stâlpii de piatră sculptată sânt toţi isolaţi, iar ritmul lor nu este intrerupt ca la Mitropolie prin masive de zidărie.

Arhitectura in genere este mult mai bogată decât la Mitropolie; piatra sculptată este răspândită in mod imbelşugat la Cotroceni, pe când la Mitropolie e rară (ferestrele acesteia sânt din altă epocă şi probabil contemporane cu clădirea para-

[1] Pl. CXC şi următoarele.

clisului, 1720-30). În schimb, Mitropolia pare să fi fost mai solid construită. La Cotroceni decorul exterior a fost complect transformat. Numai pridvorul mai păstrează arcadele sale în semicerc așezate pe stâlpi de piatră cu capitele și base asămănătoare cu cele de la Biserica Doamnei din București.

Ferestrele sânt în genul celor din epoca lui Matei Basarab și inspirate după biserica Stelea din Târgoviște.

Ușa, cu arcul în acoladă joasă, cu pisania încadrată cu două capete de îngeri având aripile întinse, are chenarul de piatră sculptat și decorat cu un „rinceau" de flori în gen oriental, bogat și fin lucrat; el se apropie mai mult de chenarele din „noul stil" a veacului al XVIII-lea.

Interiorul bisericii este ceva mai bine conservat, mai ales în părțile inferioare, dar turlele au dispărut și au fost înlocuite cu altele noi mult mai în urmă.

Trebuiește să menționăm frumoasele proporțiuni ale stâlpilor din pronaos, cari au șase metri înălțime, cu fusurile formate fiecare din câte trei pietre; ele sânt canelate și au capitele și base sculptate cu flori de crin stilisate ca la Biserica Doamnei, la Filipeștii-de-Pădure, etc., care par inspirate de la Biserica Episcopală a lui Neagoe-Vodă din Curtea-de-Argeș.

Bolțile presintă cam aceleași dispoziții ca și cele de la Mitropolia din București și cele de la Episcopia din Argeș. Turlele mici din pronaos, care au existat, fiindcă ele se văd pe tabloul votiv, ce arată biserica cu patru turle, au fost suprimate, și bolta de supt ele a fost închisă prin câte o calotă sferică.

Din vechea mănăstire mai găsim chilii boltite cu penetrațiuni și bucătăria veche cu bolți pe trompe, suprapuse unele peste altele și presintând cel mai frumos efect. Chiliile sânt legate între ele prin portice cu arcade în semicerc, răzimate pe stâlpi canelați, scurți, de proporții dorice, cari contrastează cu o serie de alți stâlpi, înalți și svelți, cu fusul canelat, cu capitele în gen „composit", cu frunze de acant care susțin un „tailloir" pătrat, puternic profilat. Basa acestor stâlpi are forma unui vas în patru colțuri, decorat cu foi de acant, din care iese fusul elegant al stâlpului. Acești din urmă stâlpi sânt probabil acei de la foișorul stăreției vechii mănăstiri astăzi distrusă. Ele sânt încadrate în porticurile Palatului.

Domnia lui Șerban Cantacuzino pare a constitui o epocă de transiție între arhitectura lui Matei Basarab și a lui Constantin Cârnul, pe de oparte, și aceia a lui Constantin Brâncoveanu, pe de altă parte; ea constituie o introducere la stitul nou din veacul al XVIII-lea. Neamul Cantacuzineștilor, fiii bătrânului Postelnic, oameni culți și bogați, trăiți în Constantinopol sau la Veneția, se pare că au jucat aici un rol foarte important, căci ei au clădit multe și frumoase biserici, din care ni s'au păstrat o parte; au avut și frumoase palate, de care ni vorbesc cronicarii, însă ele s'au ruinat. În afară de intemeierile lui Șerban-Vodă de la Cotroceni și de la Biserica Doamnei, cunoaștem ctitoriile Spătarului Mihail Cantacuzino de la Sinaia, de la Colțea, de la Fundenii Doamnei; acesta se pare că învățase chiar arhitectura. Mai cunoaștem biserica de la Filipeștii-de-Pădure (1688), ctitorie a lui Toma Cantacuzino, biserica de la Pătroaia (1715), ctitorie a lui Pârvu Cantacuzino, aceia de la Măgureni (1671), ctitorie a lui Drăghici Cantacuzino, mănăstirea Comana, restaurată de Păharnicul Șerban Cantacuzino la 1700, și altele la Râfov, Lespezi, Turbați, Coeni, etc.

În Moldova găsim biserica și palatul de la Pașcani (1664), clădite de Iordachi Cantacuzino, care era cumnat cu Vasile-Vodă Lupu, la Deleni, 1769, ctitorie a lui Todirașcu Cantacuzino, la Horodniceni și la Fântâna Mare (Suceava), la Hoisești (Iași), ctitorii ale Marelui Logofăt Nicolae Cantacuzino, la Erbiceni și Dumești, ctitorii ale lui Lascar Cantacuzino Pașcanu, la Budeștii Ghicăi (jud. Neamțu) ctitoria lui Toma Cantacuzino.

SCHITUL CORNET (Vâlcea)[1], este clădit în timpul Domniei lui Radu-Vodă Leon la 1666. El se află situat într'o pitorească posiție muntoasă, pe malul Oltului, nu departe de vechea graniță din Câineni. Schitul se compune dintr'un patrulater împrejmuit cu ziduri de piatră, având la colțurile din spre Miază-noapte câte un turn de apărare de formă poligonală. Înspre Miază-zi se află chiliile mănăstirești, astăzi în mare parte transformate, din care nu a mai rămas decât un mic corp de clădire cu câteva încăperi boltite și un foișor care domină vederea Oltului și a munților din prejur. Acest foișor cu arcade este boltit, și la el se ajunge printr'o scară exterioară alipită de zidul de împrejmuire. În centrul patrulaterului se află biserica, ce și-a păstrat bine caracterul ei de la origine. Întrarea în incinta schitului se face printr'o poartă boltită, situată la mijlocul laturii din spre Apus a zidului de împrejmuire, în fața unui pod supt care trece calea ferată. Schitul depinde astăzi de Eforia Spitalelor Civile, proprietara pădurilor din prejur, care a instalat acolo un silvicultor cu locuința într'un

[1] Pl. CCIV și următoarele.

canton, clădit, pare-se, pe locul unde au fost vechile chilii.

Biserica are şaptesprezece metri lungime pe şase metri şi jumătate lărgime în exterior; ea este dintre cele mai interesante ca plan şi dintre cele mai pitoreşti din această vreme, ca arhitectură exterioară. Frumoasa ei siluetă impresionează din depărtare, cu turla ei înaltă şi elegantă pe naos şi cu clopotniţa masivă şi scundă pe pronaos.

Planul ei presintă structura vechii şcoli sârbeşti şi aminteşte pe acel al bisericii mari a mănăstirii Cozia, cu deosebirea că aici avem în plus o scară într'un turn exterior, care duce la clopotniţă.

În naos, cele patru arcuri mari care susţin turla pantocratorului se razimă pe patru picioare masive şi proeminente, complectate cu patru arcuri oarbe laterale, alipite de păreţii din spre Nord şi Sud, cari contravântează împingerile provenite de la greutatea turlei. Acest sistem constructiv a fost studiat în partea întâia a acestei lucrări [1].

El este bine chibzuit şi are avantagiul de a mări spaţiul interior disponibil, permiţând amenajarea proscomidiei şi a diaconiconului în nişele formate supt arcurile oarbe laterale.

Pronaosul este pătrat şi boltit cu o calotă sferică, răzimată pe patru arcuri puternice, care stau pe patru picioare de zidărie, situate în unghiurile încăperii şi care ajută la susţinerea clopotniţei de la partea superioară. Cum am arătat mai sus, o scară în elice, cuprinsă într'un turnuleţ poligonal şi alipit faţadei din spre Nord, duce la încăperea clopotelor. Biserica nu are pridvor.

Decorul exterior este asemănător cu acel din veacul al XVI-lea şi compus din cunoscutele făşii orizontale de cărămizi aparente, alternate cu făşii tencuite, care şi ele sânt despărţite în dreptunghiuri lungi prin cărămizi aparente verticale, aşezate două câte două. Corpul bisericii este fără firide, nici la registrul superior, nici la cel inferior; el este încins cam pe la mijlocul înălţimii sale printr'un **brâu orizontal**, compus dintr'un tor format din cărămizi aparente rotunjite, aşezate pe muche. Acest brâu se încovoaie în arc de cerc, pe faţada principală de-asupra uşii de la intrare.

Soclul este profilat şi presintă o ieşitură destul de pronunţată; el este lucrat din piatră brută de munte neregulată.

Cornişele sânt din cărămidă aparentă, aşezate în zimţi după tehnica bizantină cunoscută. Supt cornişa principală şi supt prâu se află câte un fris de butoni în teracotă smălţuită; se mai găseşte imediat supt acesta un alt fris din plăci de teracote de formă pătrată şi de colori variate. Butonii rotunzi de teracotă sânt de sigur de la origine, căci acest gen de decoraţii era foarte obişnuit în arhitectura din timpul lui Matei Basarab; îl găsim la Goleşti (1646), la Vlădeşti (1657), la Stelea (1646), la clopotniţa mănăstirii Negru-Vodă din Câmpu-Lung, etc. În ceia ce priveşte frisul de teracote de formă pătrată, nu putem afirma nimic, căci nu cunoaştem niciun alt cas similar şi se poate ca acest fris să fie dintr'o altă epocă, atunci când, după cum vom vedea mai jos, biserica de la Cornet a suferit o restaurare, care din fericire a fost numai superficială.

Turla pantocratorului, de proporţie înaltă şi sveltă, stă pe o basă pătrată, pe feţele căreia se găseşte, ca la Cozia, câte o arcadă în semicerc; aici nu pare a fi fost câte o ferestruie rotundă în mijlocul arcului, ca la Cozia; un asemenea ochiu rotund se vede însă în dreptul absidelor, de-asupra brâului.

Turla are zece feţe şi un număr egal de ferestre înalte, despărţite la mijlocul lor printr'o legătură orizontală.

Turla clopotniţei are opt feţe egale, cu patru deschideri largi şi mai scunde, care sânt arcuite în semicerc; basa clopotniţei este pătrată şi decorată cu un rând de firide mici şi scurte, în centrul cărora se găseşte câte un buton smălţuit; un alt rând de asemenea butoni se mai găsesc în timpanele dintre aceste firide. Forma arcurilor acestor firide se deosebeşte de aceia a arcurilor de la turle. Acestea din urmă sânt simple, formate din cărămizi drepte, pe când firidele de la basa clopotniţei, ca şi acelea de la partea superioară a turnuleţului care cuprinde scara, sânt încadrate cu un profil proeminent, compus dintr'un ciubuc rotunjit în relief, formând un tor care încunjoară aceste firide. Turnuleţul în care se află scara este bine legat de corpul bisericii prin elementele arhitectonice orizontale care încing toată biserica. La o epocă ce nu se poate fixa se pare că exteriorul bisericii a fost reîmprospătat şi acoperit cu o tencuială sau zugrăveală care imită decorul de la origine: acesta, probabil din causa climei aspre a regiunii muntoase, suferise stricăciuni, mai ales la părţile superioare, unde şi astăzi se vede, mai bine conservată în unele părţi şi mai ştearsă în altele. Sulemeneala aceasta a decorului a avut meritul de a conserva supt ea arhitectura de la origine a monumentului. Nu se poate precisa dacă zidăria turlelor era la început lucrată din

[1] *B. C. M. I.*, fasc. 53-54, p. 13.

cărămizi aparente, ca la părţile inferioare, căci ea este acoperită cu o tencuială pe care s'au zugrăvit, în afară de reţeaua de cărămizi orizontale şi verticale, şi diferite forme geometrice şi florale simple în două colori, roşii şi galbene; ele sânt dispuse orizontal şi formează ca nişte frisuri. Se poate ca aceste zugrăveli să fie din mai multe epoci, care ar corespunde cu reparaţiile succesive ce s'au făcut bisericii.

Uşa de la intrare are un chenar de piatră simplu şi este încoronată la partea superioară cu un arc în acoladă, peste care se găseşte, săpată în piatră, pisania. Hramul bisericii este zugrăvit în arcada de de-asupra uşii.

Ferestrele sânt foarte înguste şi chenarele lor de piatră fără profile; cele de la turnuleţul scării sânt mai mici şi lipsite de chenare. Cum am mai spus, în dreptul altarului şi al absidelor laterale, de-asupra brâului orizontal, se mai vede câte o ferestruie rotundă, formată din cărămizi aparente apareliate.

Interiorul are proporţii înalte şi elegante, care amintesc pe acelea din vechea şcoală sârbească, cu arcade supţiate şi trase în lungime.

Acest monument a suferit mult în timpul războiului, când a fost bombardat de inamic şi lovit în trei puncte. Unul la altar, în partea de Nord, unde avea o gaură mare de obuz, care provocase dărâmarea unei părţi din zid; un al doilea punct la basa turlei pantocratorului şi la bolta acesteia, un al treilea punct la partea de sus a turlei pantocratorului, unde se dărâmase o parte a zidăriei în spre Nord-Est.

Biserica a fost restaurată în anii 1923-25 de către Comisiunea Monumentelor Istorice, supt îngrijirea şi conducerea arhitectului ei, Al. Referendaru.

BISERICA DIN FILIPEŞTII-DE-PĂDURE (judeţul Prahova)[1], clădită de către Spătarul Toma Cantacuzino în anul 1688, este foarte rară ca disposiţie de plan, cu pridvorul ei poligonal şi pe de-asupra lui cu un foişor care serveşte ca clopotniţă. Ea are treizeci de metri lungime pe zece metri lăţime, în exterior.

Naosul este în formă de treflă, cu păreţii interiori netezi, fără masivele proeminente, nici arcadele oarbe laterale, rămăşiţe ale vechii şcoli sârbeşti, care dispar complect în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Pronaosul este pătrat, boltit cu o calotă sferică pe pandantivi, cari stau pe patru arcuri laterale alipite de păreţi şi se razimă la rândul lor pe console, care se văd la colţurile încăperii. Pronaosul este mai larg ca naosul şi ieşit în lături, ca la Lăpuşna şi la Brebu. Acest pronaos este despărţit de naos printr'un zid care stă pe doi stâlpi de piatră prin intermediul a trei arcade în formă de semicerc, cu vârf la mijlocul arcadei. Am mai întâlnit această disposiţie la multe alte biserici din a doua jumătate a veacului al XVII-lea (Sfinţii Împăraţi din Târgovişte şi Sf. Nicolae din Târgovişte, Biserica Doamnei, etc.). Ea pare a fi fost introdusă în Muntenia odată cu zidirea bisericii Stelea din Târgovişte; o găsim în acelaşi veac şi în unele biserici din Moldova şi, lucru de luat în samă, tocmai la unele biserici unde se constată înrâurirea muntenească, cum este biserica din satul Aroneanu şi cea de la mănăstirea Galata (Iaşi), biserica Mirăuţilor din Suceava, restaurată în veacul al XVII-lea, etc. Disposiţia de mai sus tinde în veacul al XVII-lea să înlocuiască uşa de comunicaţie amenajată în zidul despărţitor dintre naos şi pronaos, care a fost regulă generală până atunci, atât în Muntenia, cât şi în Moldova, conform ritului ortodox. Până acum nu s'a putut încă desluşi precis originea acestei disposiţiuni, care se răspândeşte în ambele ţeri surori cam în acelaşi timp. Ceia ce constituie o particularitate a acestei biserici este **pridvorul** cu arcade, care este poligonal şi are peste el o clopotniţă cu aceiaşi conformaţie ca şi pridvorul. O scară interioară aflată în păretele din spre Nord al pronaosului duce la această clopotniţă. Pridvorul pare a fi fost adăugit în urma clădirii bisericii, sau poate în timpul clădirii, căci pe tabloul votiv ea este represintată cu acest pridvor, ceia ce probează că el a fost clădit de către ctitorul care a întemeiat biserica; în tot casul, pridvorul nu a fost construit odată cu biserica, de oare ce zidăria nu este legată şi arhitectura lui este diferită de a restului bisericii, fără unitatea în liniile arhitectonice orizontale, care constituiesc în genere legătura dintre diferitele părţi ale unui monument.

Arhitectura exterioară este cea obişnuită în veacul al XVII-lea şi presintă două registre de arcade oarbe în semicerc, despărţite printr'un brâu orizontal; registrul inferior se compune din arcade largi şi înalte; cel superior din arcade mai scurte; fiecare panou este format din două arcade alăturate. Soclul şi cornişele sânt profilate după formele cunoscute; toată suprafaţa exterioară este tencuită.

Turla este înaltă şi bine proporţionată; basa ei, relativ joasă, este prevăzută cu un brâu ori-

[1] Pl. CCXIII şi următoarele.

zontal asemănător, ca profil, cu brâul cel mare și cu soclul bisericii.

Ferestrele au chenare de piatră sculptate în genul celor de la biserica Stelea, după modelul celor moldovenești; arcurile superioare ale ferestrelor sânt în acoladă cu vârful ridicat în sus.

Ușa are arcul în acoladă joasă și un chenar bogat sculptat în „rinceau"-uri. Caracterul acestei sculpturi, inspirat de decorația armenească, este însă de o factură nouă, cu forme florale mai rotunjite și mai bine modelate în locul planurilor inclinate opuse unul altuia și a formelor geometrice de altă dată. Această decorație se apropie ca tehnică mai mult de aceia a noului stil din veacul al XVIII-lea.

Stâlpii de piatră din interior sânt frumos sculptați cu motive arabe, represintând flori de crin stilisate. Același motiv l-am găsit la Biserica Episcopală din Curtea-de-Argeș, și anume la parapetul de piatră din prejurul bisericii, la aghiazmatarul din fața bisericii, apoi la Biserica Doamnei și la Cotroceni (monumente cantacuzinești): stâlpii de la Filipeștii-de-Pădure au capitelele și basele identice cu acelea, iar fusul stâlpului este canelat [1]; arcul este semicircular cu vârful întors în sus.

Stâlpii de zid de la pridvor și de la clopotniță sânt poligonali cu zece fețe din causa formei pridvorului, care este el însuși poligonal; capitelele și basele lor sânt simple și abia profilate, de asemenea și arcadele care se sprijină pe ele. Aceste arcade sânt în număr de șapte la pridvor și numai de cinci la clopotniță. Un brâu simplu desparte cele două rânduri de arcade. Acest brâu se află la alt nivel decât acel de la biserică, ceia ce confirmă în de ajuns că pridvorul nu este clădit odată cu biserica, ci probabil puțin în urmă. S'ar putea presupune că biserica a fost croită după planul cu clopotniță peste pronaos, căci găsim scara în interiorul zidului, și că în timpul când se clădia, acea clopotniță s'ar fi surpat din causa dimensiunilor ei prea largi, ceia ce ar fi motivat adaosul pridvorului și modificarea planului de la origine.

BISERICA DIN LUDEȘTI (Dâmbovița) [2], clădită de cronicarul Stoica Ludescu al lui Șerban Vodă Cantacuzino, la anul 1680 [3], are nouăsprezece metri lungime pe șase metri lățime în exterior.

[1] Pl. CCXIII–CCXVI.
[2] Pl. CCXVIII și următoarele.
[3] A. Lăpĕdatu, *B. C. M. I.*, 1908, p. 161.

Este o biserică originală ca disposiție de plan și ca înfățișare.

Naosul este dispus în lărgime și boltit cu o calotă sferică.

Altarul are și el o calotă sferică pe pandantivi răzimată pe patru arcuri dispuse în formă de trapez: disposiția este aceiași ca la Biserica Doamnei din București.

Pronaosul presintă de asemenea o boltire originală: suprafața lui este despărțită în două părți egale printr'un arc median longitudinal ca la pronaosul bisericii mănăstirii Dealului și a mănăstirii Brebu, cu deosebire că la aceste două biserici se găsesc pe pronaos două turle egale, pe când la Ludești sânt două bolți „a vella" fără turle.

Între naos și pronaos se află cunoscutul motiv compus din trei arcuri stând pe doi stâlpi de secțiune octogonală.

Pridvorul are de asemenea o dispozițiune neobișnuită pe care nu o mai întâlnim decât la biserica din Filipeștii-de-Pădure. E o colonadă dispusă în cerc și adosată de păretele bisericii; coloanele sânt legate între ele prin arcuri cu vârf și sânt trasate destul de neregulat. Totul este boltit printr'o calotă sferică pe pandantivi răzimată pe arcuri neegale și dispuse fără simetrie. Coloanele stau pe un postament înalt întrerupt în dreptul intrării. Nu se poate precisa dacă acest pridvor este de la origine sau dacă a fost adăugit în urmă, căci arhitectura lui nu este legată cu acea a bisericii; firidele care îi decorează în exterior nu sânt la acelaș nivel nici de aceeași formă ca acelea de la corpul bisericii; cornișa este la un nivel mai jos și pare a fi fost înălțat păretele în urmă până la cornișa principală a bisericii.

Decorul exterior care este tencuit se compune din fețe drepte fără profile nici brâu; numai la partea superioară sub cornișă se găsește un rând de firide scurte și neregulat desemnate. O decorație rustică și desigur dintr'o epocă recentă ornamentează firidele cu figuri de sfinți și frizul de sub strașina din dreptul pridvorului, cu tablouri religioase foarte rudimentar executate.

Ferestrele nu au chenare și sânt de sigur noi; în dreptul absidelor altarului și a pronaosului se văd niște ferestruici rotunde cari răspund în firidele fațadei și cari luminează bolțile interioare. Peste pridvor se ridică o clopotniță de lemn rustică la care urcă o scară exterioară alipită de păretele din spre Nord. Se poate ca la origine,

această clopotniță să fi avut o altă conformație, căci cea de astăzi este de sigur de dată recentă, dar nu avem niciun indiciu care să ni permită a da vre-o indicație sau a face vre-o ipotesă în această privință. Cadrul de verdeață dinprejur, precum și bradul bătrân ce străjuește biserica, mărește încă farmecul enigmatic al acestui monument stingher.

BISERICA JITIANU[1] din comuna Balta Verde, lângă Craiova, este clădită de către Constanttn-Vodă Basarab zis Cârnul. Anul fondării nu se cunoaște. E o biserică imposantă, având douăzeci și opt metri lungime pe șapte metri și jumătate lățime. Naosul are forma tradițională a bisericilor în formă de treflă, care păstrează rămășițele vechii tradiții sârbești exprimate prin cele patru picioare proeminente supt turlă și arcadele oarbe laterale, alipite pe păreții Nord și Sud. Acestea sânt aici nișe destul de joase, cum sânt de altfel și arcurile, bolțile și proporțiile generale ale monumentului. Trebuie să observăm că cele patru picioare interioare de supt turla pantocratorului sânt de proporții foarte mici, dacă le comparăm cu cele din veacurile XIV-lea și XVI-lea de la Cozia și de la Dealu, care sânt tipurile din care derivă; pare a fi mai mult o disposiție tradițională care se repetă prin rutină, fără ca să mai corespundă unei cerințe a rațiunii. O particularitate a acestei biserici, care se mai întâlnește și la Bălteni și la Comana, este conformația exterioară a absidelor laterale, care sânt încadrate în fiecare parte prin masive puternice de zidărie care formează ca niște contraforturi de formă specială; același principiu, însă altfel tratat, îl găsim la Călinești, unde aceste contraforturi sânt rău dispuse astfel că nu pot juca niciun rol, și la biserica Sf. Arhangheli unde sânt numai la colțurile din spre Apus și lipsesc la colțurile din spre Răsărit. Un cas asemănător mai găsim la biserica din Războeni (jud. Neamț). Principiul în sine este logic din punct de vedere constructiv, și aici, la Jitianu, se explică și mai bine din causa dimensiunilor destul de mari ale bisericii (arcurile de supt turlă au un diametru de 5 m., deci turla are un diametru egal); și construcțiunea a resistat perfect până astăzi, cu toate că ea a stat părăsită și ruinată timp destul de îndelungat[2], până a fost restaurată de Comisiunea Monumentelor Istorice.

Pronaosul este pătrat și boltit cu o calotă sferică, răzimată pe arcuri alipite de ziduri și stând pe patru picioare așezate la colțurile încăperii. Trebuie să observăm că această structură este aceia care se cuvine pronaosului, care are o clopotniță răzimată pe el, cum este la Cornetu și la Sf. Împărați din Târgoviște, unde ea este mai explicabilă; la Bălteni și la Polovraci, tipuri mai vechi, găsim încă bolta cilindrică, ca în veacul al XVI-lea, însă tendința generală este ca bolțile în „berceau“, adecă în formă de cilindru, să fie înlocuite prin calote sferice stând pe arcuri, și în veacul al XVIII-lea această nouă formă de bolți se întinde nu numai la pronaos, dar și la pridvorul mai tuturor bisericilor.

Pridvorul cu clopotnița peste el e o disposiție foarte rară, de altfel în casul de față el este un adaos ulterior, dar probabil tot din veacul al XVII-lea; aceasta se dovedește prin soclul bisericii, care se întoarce în unghiu drept în jurul pronaosului, pe când lipsește la pridvor.

Pridvorul, la partea lui inferioară, presintă o ușă laterală spre Sud și arcade largi și joase pe două fețe; în grosimea zidului de pe latura nordică se găsește scara care duce la etajele de sus.

Clopotnița e înaltă și masivă, de formă pătrată, cu încăperi intermediare supt camera clopotelor; la încăperea superioară găsim cele patru deschideri obișnuite, în formă de arcuri de cerc largi; brâul bisericii cu firidele registrului superior se prelungește și împrejurul clopotniței, iar la părțile de sus alte brâuri orizontale și un alt rând de arcade cu ciubuce rotunjite înconjoară fețele clopotniței.

Decorul exterior este cel obișnuit; ambele registre de firide sânt arcuri în semicerc; cele din rândul inferior mai înalte, cele din rândul superior mai scurte; ele nu sânt tocmai exact suprapuse unul altuia, căci nu au aceiași lărgime; între ele se află obișnuitul brâu orizontal; firidele sânt simple, fără ciubuc profilat. Totul este tencuit și văruit, însă cercetând mai de aproape se constată că arcurile firidelor și picioarele lor verticale sânt zidite cu cărămizi de bună calitate cu rosturile umplute cu mortar. Este deci probabil că această zidărie nu era destinată la origine a fi tencuită; cărămida nu este de calitatea celei din veacul al XVI-lea, nu este presată și nici lustruită la suprafață, iar rosturile nu sânt lucrate ca la zidăria bisericilor din vechiul stil românesc, însă cărămida este foarte bine arsă și lucrată cu oarecare îngrijire, cu un procedeu altul decât cel din veacul al XVI-lea și de o calitate ceva inferioară la înfățișare.

226
[1] Pl. CCXXIX și următoarele.
[2] Pl. CCXXIX.

Soclul este profilat simplu fără ciubuce.

Cornişele sânt după tipicul bizantin cunoscut.

Brâul de asemenea are conformaţia obişnuită cu torul încadrat între zimţuri.

Uşa originală a bisericii, între pridvor şi pronaos, are chenar de piatră simplă, cea de la pridvor spre exterior nu are chenar deloc.

Ferestrele au avut probabil la origină chenare de piatră; în urmă, prin lărgirea lor, chenarele au fost scoase. Cele de astăzi sânt moderne. Ferestruicile de la registrul superior lipsesc probabil fiindcă proporţiile interioare sânt joase, iar turla largă şi bine luminată prin zece ferestre este suficientă. Această biserică este caracterisată prin corectitudinea şi simplicitatea composiţiunii ei, fără decoraţii, nici ornamente de niciun fel.

MĂNĂSTIREA JITIANU nu mai există; ruinele unei clădiri destul de importante cu pivniţe şi cu un etaj dărâmat se mai văd la Nordul bisericii. Ea se află situată în exteriorul satului, în localitatea zisă Balta-Verde. Sforţările îndelungate depuse de Comisiunea Monumentelor Istorice pentru a readuce biserica în stare de funcţiune sânt pe cale de a izbuti, rămânând numai de terminat în interiorul bisericii zugrăveala, care se face de către parohie.

BISERICI ȘI MĂNĂSTIRI

ALTE TIPURI DE BISERICI. CLOPOTNIȚELE.

BISERICA DIN TURBAȚI (jud. Ilfov) [1], e un monument care nu-și găsește locul în grupele ce-am căutat a desluși și a determina, fiindcă are caractere speciale atât ca plan cât și ca înfățișare exterioară. Ca plan ea nu este în formă de treflă în exterior dar în interior presintă sânuri laterale în formă de segment neobișnuită. **Naosul** pare a fi avut o turlă la origină, astăzi însă e boltit cu o calotă sferică. **Pronaosul** de o configurație tot atât de specială, este disimetric; o scară duce la o cameră boltită aflată de-asupra lui, dar care nu este o clopotniță, căci este ascunsă supt învelitoare. Se văd și urmele unui pridvor care se pare că nu este de la origine, ci din altă epocă.

Decorul exterior este iarăși puțin obișnuit, căci partea sa inferioară este fără firide sau panouri, dar din cărămidă, care pare a fi fost aparentă și uniform lucrată și fără fâșiile orizontale cunoscute din vechiul stil, nici cărămizile așezate vertical. În spre Miază-zi partea inferioară a fațadei este tencuită și pe suprafața tencuielii se văd desemnate dreptunghiuri imitând cărămizi cu fâșiile orizontale și cu despărțiturile verticale ale apareiagiului din arhitectura veche.

Partea superioară a fațadei este formată dintr'un brâu de forma obișnuită peste care stau un rând de firide în semicerc formate din cărămizi rotunjite; această parte a fațadei nu poartă urmele de tencuială ca la partea inferioară și pare a fi încă de la origine din cărămidă aparentă. Din causa caracterelor particulare pe care le are această biserică o dăm ca un tip isolat.

Biserica este clădită în anul 1693 de către copiii Postelnicului Cantacuzino, în amintirea tatălui lor omorît la Snagov. Ea are o lungime de doisprezece metri fără pridvor pe cinci metri și jumătate lățime în exterior.

Naosul are absidele laterale puțin desvoltate în formă de segmente de cercuri turtite; pare a fi avut la origine o turlă care astăzi a dispărut.

Altarul are un diametru mai mare decât lărgimea naosului și cam în desacord cu acesta din punct de vedere al formei arcurilor și al bolților cari la naos sânt în „porte à faux“ și așezate pe o eșitură destinată a micșora diametrul lor, pe când la altar bolta se razimă direct pe zid. Se constată aici presența a doua picioare interioare așezate de fiecare parte a altarului, al căror rost nu se vede și care par dintr'o altă epocă. Acestea ar putea fi urmele unei tâmple de zid.

Pronaosul este mic, scund și disimetric din causa scării interioare care duce la o încăpere superioară boltită cilindric; ea nu poate fi o ascunzătoare căci ușa care duce la scară se află chiar la întrarea în biserică și la stânga acesteia.

Pridvorul, astăzi distrus, dar al cărui postament este încă visibil este de sigur adăugit în altă epocă căci zidăria lui nu se leagă și nu se aseamană cu aceea a bisericii propriu zisă. **Înfățișarea exterioară** ni arată două modalități de lucru diferite pe aceeași fațadă; partea inferioară este tencuită și nu are nici firide nici profile; pe suprafața sa se găsește desemnat apareiajul de cărămizi orizontale și verticale, caracteristicul decor al bisericilor de stil vechiu, iar partea superioară a fațadelor este compusă dintrun rând de arcade și un brâu; aci cărămida este aparentă și pare a fi astfel de la origine, căci nici o urmă de tencuială nu se vede pe aceste arcade, nici pe suprafețele dintre ele. Chenarele arcadelor sânt în semicerc și compuse din cărămizi rotunjite; arcul are pe extradosul său un rând de cărămidă așezat pe lat, cărămizile sânt de dimensiuni relativ mari cu rostul larg: și apareiajul lor este dispus cu fețele lungi în fațadă.

Soclul este compus dintr'un rând de cărămizi cu profil concav așezate pe muchie.

Ferestrele primitive par a fi fost înguste și în forma rotunjită la partea superioară.

[1] Pl. CCXLIX și următoarele.

Uşa şi pisania bisericii au dispărut.

În faţada principală, ascunsă astăzi de pridvorul de scânduri, se vede cum brâul orizontal se întoarce în unghiu drept de-asupra uşii de la întrare spre a face loc firidei unde se află zugrăvit hramul bisericii; de-asupra brâului se mai văd în faţada principală firide conţinând figuri de sfinţi zugrăviţi.

Cornişa este de formă obişnuită, compusă din mai multe rânduri de zimţi.

Disposiţia neobişnuită a acestei biserici precum şi faptul că ea a fost făcută în amintirea Postelnicului Cantacuzino de către fiii săi, ni permite a crede că este o capelă comemorativă şi că încăperea boltită de peste pronaos a fost poate locul unde s'au adunat oasele sau rămăşiţele ce s'au putut salva de familia lui după tragedia de la Snagov.

BISERICA DIN CĂLINEŞTI (Prahova)[1], ar fi clădită la 1615? dimensiunile ei sânt de douăzeci de metri pe şapte şi jumătate. Aşa cum se presintă astăzi ea este greu de clasificat în grupele ce am stabilit.

Într'adevăr ca şi biserica din Bălteni ea nu are turlă pe **naos**; acesta este constituit tot după principiile şi structura vechii şcoli sârbeşti, cu picioarele de razim ale bolţii centrale, proeminente; aci ele nu se văd decât spre Apus unde avem arcurile interioare secundare alipite de pereţii Nord şi Sud; spre altar, acestea nu se mai văd; absidele laterale presintă la naşterea lor, adecă în punctele unde ele se leagă cu corpul bisericii nişte contraforturi mici aşezate în diagonală şi destinaţie a întări aceste puncte de legătură; ele sânt însă atât de mici încât din punct de vedere constructiv nu se vede utilitatea lor; de altfel ele nu sânt logic aşezate cum sânt cele de la Bălteni şi de la Jitianu cu care se pot asămăna întrucâtva; mai cunoaştem un cas asămănător, e acel de la biserica Sf. Arhangheli din Târgovişte unde sânt numai două mici contraforturi diagonale aşezate tot oblic ca şi aci, însă numai în colţurile exterioare din spre Apus ale naosului.

Pronaosul este pătrat şi despărţit de naos printr'un părete în care s'a amenajat o arcadă în locul uşii obişnuite. Bolta este o calotă sferică răzimată pe patru arcuri largi alipite de păreţi şi răzimate pe patru picioare mici de zidărie aşezate în colţurile încăperii.

Până acum elementele descrise ale bisericii nu presintă nimic în afară de cele cunoscute; însă nedumerirea începe cu cele două turnuleţe cari flanchează pronaosul de ambele părţi, cu forma clopotniţii şi a frontonului trapezoidal aşezate peste pronaos; căci aceste elemente sânt cu totul în afară de formele tradiţionale ale arhitecturii din Muntenia.

Se pot face mai multe ipotese: ori clădirea bisericii a fost la început pornită după tradiţia veche aşa cum arată forma naosului şi a pronaosului, şi a fost transformată în urma unui foc sau a unui cutremur cari ar fi vătămat-o în mod destul de puternic pentru a motiva transformarea ei, ori ea nu a fost terminată decât mult mai târziu de către un alt meşter care, poate, în necunoştinţa planului iniţial a lucrat-o după altă inspiraţie.

Cercetări amănunţite ar resolva probabil această problemă. S'ar putea presupune că, cornişa primitivă şi deci tot acoperişul bisericii erau la început mai jos decât astăzi, căci zona superioară de de-asupra firidelor registrului superior nu se explică şi pare a fi din altă epocă; tot astfel s'ar putea bănui că firidele mici de la partea de sus ale basei clopotniţei sânt şi ele adause in urmă, căci au altă conformaţie decât rândul de firide de supt ele; acestea sânt într'adevăr formate din cărămizi rotunjite formând chenare în relief în jurul arcadelor ca la Cornetu, pe când firidele mici, deasupra lor, sânt formate din cărămizi simple.

Dacă am presupune că aceste părţi superioare de la corpul bisericii şi de la basa clopotniţei împreună cu turnuleţele şi părţile de sus ar lipsi am vedea numai decât că ne apropiem de dispoziţiunile de la biserica Mănăstirii Cornetu cu care planul de la Călineşti seamănă mult dacă se suprimă unul din cele două turnuleţe ale scărilor. Motivul din faţada principală cu brâul ocolind în formă de arc uşa de la intrare este iarăşi asemănător cu cel de la Cornetu, de asemenea la ambele monumente găsim butonii de teracotă împodobind firidele şi timpanele. Mergând mai departe cu ipoteza de mai sus, s'ar putea presupune, la origine, existenţa unei clopotniţe patrate sau octogonale peste pronaos ca la Cornetu sau la Vlădeşti; astfel biserica din Călineşti şi-ar găsi locul alături de bisericile din grupa a 19-a care sânt destul de numeroase în veacul al XVII-lea, unde ele constituesc **tipul cel nou**, creat de această epocă.

Decorul exterior este acel al bisericilor în stilul vechiu din veacul al XVI-lea, cu fâşiile alternate de cărămizi aparente şi de tencuială cu cărămizile verticale caracteristice.

[1] Pl. şi CCLVIII următoarele.

Cele două registre de firide sânt, cel de jos în formă de dreptunghiu și cel de sus în formă de arcuri în semicerc, împărăchiate două câte două.

Brâul este foarte larg și compus din trei rânduri de cărămizi mai retrase, așezate în diagonală și formând dinți de ferestrău.

Cornișele originale lipsesc. **Soclul** este simplu neprofilat.

Ferestrele sânt astăzi fără chenare de piatră, ele au fost cândva lărgite și atunci chenarele s'au scos, căci, dacă trebuie să judecăm după ușa de la intrare, este probabil că trebuie să fi fost chenare de piatră și la ferestre.

Ușa este cu chenar frumos de piatră sculptată inspirată de la ușile moldovenești, însă arcul superior are o formă festonată de origine orientală; peste ușă un arc de cărămidă care o încadrează și în jurul căruia brâul se încovoaie formând un frumos motiv de fațadă, care amintește pe acel de la Cornetu.

Ornamente de teracotă, în formă de butoni mici, ca la Stelea, la Cornetu și la Golești, sânt răsfirate în diferite puncte.

Turlele sânt, după părerea noastră, din altă epocă și nu fac parte din concepția de la origine a planului bisericii.

Pare foarte probabil că biserica a fost supusă unor însemnate modificări la o epocă ce nu se poate precisa. Ea presintă evidente caractere din epoca lui Matei Basarab. Rămâne de precisat care sânt părțile rămase de la întemeierea ei în 1615.

BISERICA MĂNĂSTIRII TURNU (Argeș [1]), clădită de Duca-Vodă la 1676, este o biserică mică, de zece metri lungime pe cinci metri lărgime aproximativă, măsurată în exterior.

Forma dreptunghiulară a planului și disposiția altarului îl apropie de acel al bisericii Sân Nicoară din Curtea-de-Argeș.

Structura este însă cu totul alta, cum vom vedea mai jos.

Un foc a distrus biserica în anul 1932.

Naosul este pătrat și cupola stă pe patru arcuri largi; turla a dispărut în incendiu, fiindcă era de lemn, dar se poate ca la origine să fi fost o turlă de zid.

Altarul este spațios și frumos alcătuit dintr'o nișă centrală mai largă, flancată de alte două nișe mai mici, ca la Sân Nicoară; alte două firide se mai văd la zidurile laterale; nișa centrală este aparentă în exterior supt forma unei mici abside cu invelitoare proprie mai joasă decât a bisericii.

Pronaosul este mic și dreptunghiular, cu o calotă proptită în lături cu două arcuri largi.

Exteriorul este tencuit și decorat cu un singur rând de firide lungi și înguste, ca la Cotmeana și la Cobia, fără brâu orizontal. Cornișa este largă și de formă bizantină, cu mai multe rânduri de zimți.

Ferestrele sânt dreptunghiulare, cu chenare de piatră, simple.

Ușa are arcul superior în formă de acoladă joasă și peste ea se află o nișă largă pentru icoana hramului.

Fațada principală este în întregime acoperită cu o zugrăveală „al fresco". Acoperișul de șindrilă cu panta răpede avea o siluetă plăcută.

Mănăstirea Turnu, situată într'o frumoasă poziție muntoasă pe malul stâng al Oltului, cuprinde și o clopotniță, cu alte clădiri mai moderne care presintă puțin interes.

MĂNĂSTIREA COMANA (Vlașca) [1] este întemeiată de Vlad-Vodă Țepeș la 1462 [2], apoi rezidită de Radu-Vodă Șerban la 1588; dar ni s'au păstrat prea puține rămășițe din aceste vremuri îndepărtate; numai catul de jos de la chiliile din stânga intrării pot fi de la Radu Șerban, precum și frumoasele beciuri de la clădirea din spre apa Câlniștii, cu bolțile lor cilindrice, lucrate cu măiestrie. Mai bine de un veac după Radu Șerban, un strănepot al lui, Vel Paharnicul Șerban Cantacuzino, restaurează mănăstirea la 1699-1700, adăugindu-i și frumosul foișor cu stâlpi de piatră de pe laturea nordică. Mai în urmă, la 1854, călugării greci amenajează și repară clădirile vechi și restaurează biserica; din punct de vedere arhitectonic această restaurare nu presintă niciun interes, ba, din contra, s'ar părea că s'a căutat distrugerea elementelor vechii noastre arte strămoșești.

Biserica este, în cea mai mare parte, refăcută, numai pronaosul și partea din spre Apus a naosului par a fi păstrat o parte din zidurile vechi; acestea ni arată o disposiție asemănătoare cu aceia de la biserica din Bălteni (1626) și de la Jitianu clădită de Constantin-Vodă Cârnu, fiul lui Radu-Vodă Șerban. Această disposiție constă din

[1] Pl. CCLXIII și următoarele.

[1] Pl. CCLXVI și următoarele.

[2] Al. Lăpĕdatu și N. Ghika-Budești. Mănăstirea Comana, *B. C. M. I.*, anul 1908.

cele patru colţuri ale naosului, care sânt proeminente în afară, aşa că pronaosul pare mai îngust decât naosul. Nu cunoaştem decât cele trei biserici, mai sus citate, cu această particularitate în composiţia planului. Atât altarul cu o parte a naosului, turlele, cât şi pridvorul sânt reînoite de călugării greci, la 1854.

Clopotniţa mănăstirii este probabil din aceiaşi epocă, afară poate de partea inferioară a arcului de la intrare, care poate fi mai vechiu.

Chiliile de la stânga intrării par a fi vechi. Ele sânt compuse din încăperi mici boltite, care au un pridvor cu arcade în faţa lor. Aceste arcade sânt în formă de semicerc şi se razimă pe stâlpi rotunzi de cărămidă, care toată a fost aparentă la origine. Catul superior de chilii pare a fi din veacul al XIX-lea.

Foişorul Paharnicului Şerban Cantacuzino (acelaşi care a restaurat mănăstirea Cozia şi paraclisul mănăstirii Bistriţa din Oltenia, unde a clădit pridvorul în care se găseşte zugrăvit al fresco portretul său şi al soţiei sale Andriana) este destul de bine conservat. El este de formă pătrată în plan şi ridicat pe un postament înalt, întărit cu două contraforturi spre râpa care coboară la apa Câlniştii ce curge la picioarele mănăstirii.

Cei zece stâlpi de piatră cioplită ce înconjoară foişorul pe trei laturi sânt legaţi cu arcuri în semicerc; ei sânt frumos proporţionaţi şi cioopliţi cu măiestrie; basa şi capitelul sânt pătrate şi puternic profilate; fusul rotunjit are un galb elegant şi este decorat cu două brăţări ornamentate, unul imediat de-asupra basei şi celălalt supt capitel. Capitelele stâlpilor din spre păretele clădirii, unde ei sânt încastraţi, sânt diferite de celelalte; ele poartă sculptat în relief vulturul cu două capete ale Împăraţilor din Bizanţ, care este şi al Cantacuzinilor.

Pivniţele de supt clădirea de pe laturea de Miazănoapte sânt largi şi frumos proporţionate; ele constau din două nâvi paralele, boltite cilindric şi comunicând între ele prin arcade largi; ele par dintr'o epocă îndepărtată şi contrastează prin calitatea lor, atât ca concepţie, cât şi ca execuţie, faţă de celelalte clădiri de dată mai recentă.

Zidurile mănăstirii sânt înalte şi relativ bine păstrate; ele formează un patrulater de vre-o şaizeci metri lungime pe cincizeci metri lăţime; se mai găsesc destul de bine păstrate unele mici încăperi boltite ale clădirilor vechi, ce în vechime erau alipite de aceste ziduri, de jur împrejurul curţii.

Unele din ele par dintr'o epocă bună, cele mai multe însă sânt dărâmate şi urmele temeliilor lor răsar din pământ în toate părţile. Clădirile de pe latura de Miazăzi a incintei mănăstirii au fost dărâmate în timpul războiului. Tot aici, în colţul dinspre Sud-Est, se găsiau ruinele unui paraclis care a fost cu totul distrus; el pare a fi fost clădit în veacul al XIX-lea, tot de către călugării greci, peste ruinele altuia mai vechiu.

CURTEA ŞI MĂNĂSTIREA BRÂNCOVENI (Romanaţi) [1]. În satul Brâncoveni, aşezat pe malul drept al Oltului, în jos de gara Piatra, se găsesc două aşezări vechi:

1. **Curtea Brâncovenilor**, întemeiată de boierii Brâncoveni, mărită şi transformată în cetate de apărare de către Matei-Vodă Basarab, care clădeşte aici un palat, acum complect ruinat, şi o biserică, care serveşte şi astăzi satului. Aceasta este dreptunghiulară ca plan, fără abside laterale, dimensiunile ei sânt de vre-o douăzeci şi cinci metri lungime pe opt metri lărgime aproximativă; ea se compune dintr'un naos acoperit cu o calotă sferică, un pronaos pătrat peste care se ridica la origine o clopotniţă, după cum dovedeşte scara ce se află în interiorul zidului dinspre Miazănoapte şi dinspre Răsărit; un pridvor, care este înfundat cu zidărie, se află în faţa bisericii. Este un monument având caracterele veacului al XVII-lea care trebuie clasificat în grupa a 14-a.

Exteriorul este decorat cu două rânduri de panouri suprapuse despărţite printr'un brâu orizontal; panourile dreptunghiulare de la registrul inferior, precum şi cele de la registrul superior, care sânt formate din arcuri alăturate două câte două, urmează plastica cunoscută a veacului al XVII-lea, cu ciubucele rotunjite în relief; brâul este cel obişnuit în această epocă.

2. **Mănăstirea Brâncoveni** [2], situată în acelaşi sat, ceva mai la vale, se compune dintr'un patrulater împrejmuit cu ziduri care are vre-o şaizeci metri lungime pe cincizeci metri lăţime aproximativă; pe latura nordică, cam în mijlocul ei, se ridică o frumoasă clopotniţă; ea este monumentală, cu toate că partea ei superioară a dispărut, şi se impune prin frumoasa ei composiţie.

Partea sa inferioară este pătrată ca plan, cu o boltă în formă de semicerc care serveşte ca intrare în mănăstire; pe de-asupra se află un corp octogonal, care servia probabil ca ascunzătoare, fiindcă este lipsit de ferestre şi se află în comu-

[1] Pl. CCLXXVII şi următoarele.

[2] V. Drăghiceanu, Curţile Domneşti Brâncoveneşti, *B. C. M. I.*, anul 1911, pp. 49.

nicaţie numai cu încăperile alăturate din spre Apus. Exteriorul este decorat cu firide înalte şi svelte care se întretaie între ele; la partea superioară se găseşte camera clopotelor, care este refăcută din lemn. O scară în elice, situată într'un turnuleţ şi în colţul din spre Sud-Est al clopotniţei, urcă între ziduri până la etajul 1-iu şi de acolo trece într'un turn alipit clopotniţei spre a urca mai sus. Acest turnuleţ este reconstruit mai târziu. Elementele acestei clopotniţe sânt ale veacului al XVII-lea şi ea este de sigur clădită de Matei-Vodă Basarab, de la care datează şi casele egumeneşti, astăzi ruinate, care se găsesc în colţul din spre Nord-Vest al incintei la dreapta clopotniţei cu care erau în legătură. Forma bolţilor şi chenarele de piatră ale ferestrelor sânt caracteristice ale epocii lui Matei Basarab.

Celelalte clădiri au fost amenajate pentru adăpostirea asilului de infirmi instalat aici. Latura din spre Nord a incintei, care este cea mai mare, este flancată la extremităţi cu două turnuri de pază. În centrul patrulaterului se află biserica lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, iar în afară de zidurile mănăstirii, spre Sud, se mai află un paraclis din aceiaşi epocă. Aceste două biserici vor fi studiate la timpul lor, căci ele aparţin veacului al XVIII-lea.

BISERICA STELEA din Târgovişte[1] este clădită de Vasile Lupu, Domnul Moldovei, în anul 1645, atunci când şi Matei Basarab, Domnul Ţerii-Româneşti ridică pe pământul Moldovei biserica din Soveja.

Biserica Stelea are alt caracter arhitectonic şi altă structură decât cele din Muntenia; e o replică a bisericii Trei Ierarhi din Iaşi şi studiul ei este un bun prilej pentru a ni da samă de deosebirile dintre principiile arhitectonice şi constructive ale artei monumentale din Muntenia şi din Moldova.

Aceste deosebiri sânt însemnate şi numeroase; examinarea planurilor ni va permite a le precisa pentru fiecare parte a bisericii.

Naosul, în formă de treflă, are, în linii generale, aceiaşi composiţie ca şi la bisericile din Muntenia, căci este format din aceleaşi elemente: Un sistem de patru arcuri pe plan pătrat, care suportă turla pantocratorului, flancat într'o parte şi într'alta cu cele două abside laterale şi terminat spre Răsărit cu absida altarului.

Structura naosului bisericii Stelea presintă următoarele diferenţe faţă cu bisericile munteneşti:

[1] Pl. CCLXXXII şi următoarele.

În arhitectura Munteniei cunoaştem până acum două sisteme constructive: vechiul sistem bizantin şi o variantă a acestuia, vechiul sistem sârbesc. Ambele au fost studiate în partea I-a şi a II-a a acestei lucrări[1]. În sistemul bizantin mai primitiv, zidurile bisericii primesc direct împingerile arcurilor care susţin turla şi le anulează prin masivitatea lor. Împingerile arcurilor transversale sânt anulate de zidurile absidelor laterale, care se leagă cu zidurile din spre Nord şi Sud ale bisericii tocmai în dreptul acestor arcuri transversale, iar împingerile arcurilor laterale sânt anulate de zidurile din spre Nord şi Sud ale bisericii. În varianta sârbească mai evoluată, împingerile arcurilor cari susţin turla sânt primite de către patru masive de zidărie proeminente şi visibile în interiorul bisericii; un sistem de arcuri secundare dispuse lateral şi alipite de zidurile din spre Nord şi Sud, contraventează şi anulează împingerile împreună cu zidurile absidelor laterale ca şi în sistemul bizantin.

Dacă trecem acum la examinarea naosului bisericii Stelea, adică a sistemului moldovenesc, vedem mai întâiu că conformaţia zidurilor este asemănătoare cu aceia a sistemului bizantin; ele sânt drepte şi masive şi nu presintă arcurile laterale interioare ale sistemului sârbesc; în al doilea rând constatăm presenţa a patru contraforturi exterioare care flanchează absidele laterale.

Aceste contraforturi sânt destinate a ajuta la anularea împingerilor arcurilor transversale care în genere sânt mai înalte în arhitectura moldovenească decât în arhitectura muntenească; împingerile arcurilor laterale sânt anulate de înseşi zidurile din spre Nord şi Sud ca şi în sistemul bizantin.

Aşa dar în sistemul moldovenesc elementele constructive ajutătoare sânt exterioare şi au forma de contraforturi. Acest sistem ştim că este de origină gotică, pe când în sistemul muntenesc aceste elemente ajutătoare sânt interioare şi constituite din înseşi masivele de zidărie ale păreţilor; în sistemul sârbesc aceste elemente sânt aparente în interiorul bisericii şi sânt complectate cu arcuri laterale oarbe care li sânt adosate. Acest din urmă sistem cu puncte de sprijin interioare ştim că este şi el de origine bizantină.

Dacă examinăm bolţile de la turlele bisericii Stelea, în comparaţie cu acelea de la turlele bisericilor din Muntenia şi din Oltenia, vedem că peste cele patru arcuri mari care formează în

[1] N. Ghika-Budeşti: *Evoluţia arhitecturii în Muntenia*, „B. C. M. I.", fasc. 53-54 şi 63-66.

plan un pătrat, se suprapun alte patru arcuri formând în plan un alt pătrat înscris în cel d'intâiu şi aşezat pe diagonală; peste acest al doilea sistem de bolţi destinat a micşora diametrul turlei se inalţă tamburul cilindric vertical al acesteia.

Pronaosul, şi el pătrat, este despărţit de naos prin trei arcade răzimate pe stâlpi octogonali. Această dispoziţie apare şi se răspândeşte atât in Moldova cât şi în Muntenia prin veacul al XVII-lea; primele exemple par insă a fi de la sfârşitul veacului al XVI-lea, le găsim atât la Galata şi Aroneanu, de lângă Iaşi (1594), cât şi la biserica Mihai-Vodă din Bucureşti (1594), unde urmele acestor arcuri şi ale stâlpilor s'au regăsit cu ocasia lucrărilor făcute in anii din urmă.

Nu se poate până acum stabili cu precisiune originea zisei dispoziţiuni. Aceste arcade dintre naos şi pronaos par mai scunde în bisericile moldoveneşti: Aroneanu, Golia, Trei-Ierarhi şi Stelea, şi mai inalte in Muntenia: Mihai-Vodă şi Brebu; în acest din urmă cas coloanele sânt ridicate pe un postament masiv şi inalt de peste doi metri. Cert este că atât in Muntenia cât şi in Moldova, până la sfârşitul veacului al XVI-lea, naosul şi pronaosul erau despărţite printr'un părete plin, cu o singură uşă de comunicaţie; rămâne de stabilit prin ce inrâuriri s'a introdus noua disposiţie în arhitectura principatelor române. Boltirea pronaosului de la Stelea este şi ea specific moldovenească. Turla stă pe un dublu sistem de arcuri dispuse ca şi la naos. Pandantivii de la sistemul de sus transmit sarcina turlei pe cele patru arcuri dispuse în diagonală, care se razimă pe cheile arcurilor sistemului de jos; prin pandantivii mari ai acestui sistem, sarcinile sânt transmise direct păreţilor, iar la margenea lor inferioară pandantivii sânt delimitaţi cu arcuri de piatră care se razimă la rândul lor în unghiurile pronaosului pe câte o coloană de piatră stând pe un postament masiv. Aceste arcuri au forma unei funii cu şuviţe răsucite, când intr'un sens, când într'altul. Ele se continuă in jos prin patru coloane verticale având aceiaşi formă. Această dispoziţiune o găsim atât la pronaos cât şi la naos; ea imitează pe aceia de la biserica Trei-Ierarhi din Iaşi şi de la Putna reînoită in veacul al XVII-lea[1]. Trebuie să mai observăm că pronaosul pătrat, cu o turlă, este curent in Moldova de la sfârşitul veacului al XVI-lea încoace, pe când in Muntenia este necunoscut la această epocă. Aici găsim numai pronaosul cu două turle alăturate, ca la Dealu, biserica Domnească din Târgovişte, Gura Motrului, Brebu, etc.; in veacul al XVII-lea cunoaştem un singur exemplu de pronaos cu o turlă: este acel de la biserica foastei mănăstiri Flămânda (Argeş); la biserica Mănăstirii Dintr'un Lemn ştim că turla pronaosului a fost adăugită în urmă, la 1715, pe când biserica este clădită de Matei Basarab. Numai in veacul al XVIII-lea mai găsim în Muntenia şi în Oltenia biserici cu o turlă pe pronaos, însă acea turlă este atunci o clopotniţă şi este despărţită de interiorul bisericii printr'o calotă sferică şi găsim in aceste casuri in totdeauna şi scara clopotelor, aşezată într'un turnuleţ ca la biserica din Brădeşti (Dolj) şi Buna-Vestire (Râmnicul-Vâlcii).

Pridvorul de la Stelea are o formă necunoscută până atunci in Muntenia. E un dreptunghiu inchis cu ziduri inalte având numai câte o uşă pe fiecare latură. Cele două colţuri exterioare ale pridvorului sânt proptite cu câte un contrafort aşezat pe diagonală, ca la Trei-Ierarhi din Iaşi.

Arhitectura exterioară este un amestec de dispoziţiuni şi de forme munteneşti şi moldoveneşti. Decorul păreţilor, care este de zidărie de cărămidă tencuită, se aseamănă cu cel muntenesc şi este compus din cele două registre de firide arcuite despărţite printr'un brâu orizontal. Acest brâu are o formă specific moldovenească; el este de piatră şi represintă o funie răsucită ca şi cea de la arcurile din interiorul bisericii; vom găsi întocmai acelaşi brâu la Mitropolia din Bucureşti, care de sigur este inspirat de la Stelea. Se mai găsesc la Stelea în părţile superioare ale faţadelor şi la turle diferite ornamente de teracotă smălţuită, de coloare verde, ca la multe biserici clădite de Matei Basarab (Goleşti, Vlădeşti, Cornet, clopotniţa din Câmpu-Lung, etc.),

Turlele sânt de asemenea inspirate după cele moldoveneşti, dar sânt mai scunde şi mai late decât acestea. Ele au opt feţe şi stau pe două base, din care cea de jos este pătrată în plan ca şi cele din Muntenia şi cea de-a doua are forma unui poligon stelat ca cele din Moldova. Ferestrele turlei sânt scurte, aşezate la partea inferioară a tamburului şi in număr numai de patru, fiind orientate in direcţia axelor bisericii; pe celelalte feţe vedem câte un mic contrafort caracteristic turlelor moldoveneşti; un brâu de piatră ca şi cel de la corpul bisericii încinge turla mai sus de jumătatea inălţimii ei şi desparte arcaturile lungi de la partea inferioară a turlei de cele de sus, care sânt mai mici şi mai scurte.

Uşa bisericii, ca şi **ferestrele**, sânt inspirate după cele moldoveneşti, cu ciubuce rotunjite în

[1] G. Balş, *Bisericile lui Ştefan-cel-Mare*, p. 143.

relief, dar ele sânt dispuse şi interpretate în mod diferit; profilele moldoveneşti ca şi cele gotice sânt retrase succesiv unele faţă de cele vecine, pe când la Stelea ele sânt în acelaşi plan vertical, ceia ce reduce relieful şi schimbă mult caracterul lor.

Ferestrele sânt inspirate după cele de la Trei Ierarhi din Iaşi; acolo însă ele au arcuri în semicerc cu vârful întors în sus, pe când la Stelea arcul este turtit şi forma lui se aseamănă mai mult cu acolada din stilurile orientale. Trebue să mai observăm o disposiţie necunoscută în arhitectura din Muntenia şi anume cornişa superioară şi pragul de jos al acestor ferestre.

Ambele sânt profilate cu relief puternic: cornişa este la o distanţă destul de mare de chenarul propriu zis al ferestrei, iar pragul îl formează chiar piatra de jos a chenarului. Forma acestui chenar, în formă de arc, cu profile alternate convexe şi concave, este iarăşi o inovaţie adusă din Moldova, căci la chenarele de ferestre din Muntenia nu am întâlnit decât forma dreptunghiulară şi profile cu relief foarte slab. Roseta sculptată de la partea de jos a pietrelor verticale ale chenarului sânt tot de origină moldovenească, ca şi decoraţia cu caneluri oblice de la partea de jos a colonetelor pe care le formează torul în relief ce înconjoară fereastra pe laturile verticale şi latura superioară. Formele uşii şi ale ferestrelor de la Stelea le vom regăsi, în veacul al XVII-lea, la mai multe biserici din Muntenia şi din Oltenia: la Plumbuita, la Verbila, la Gura Motrului, la Horez, etc.

Bolţile, după cum am arătat mai sus, urmează principiile moldoveneşti şi aspectul lor, văzut din interior, este din cele mai frumoase; mai ales la turle, cele două rânduri de arcuri suprapuse, din care cele de sus aşezate în diagonală şi răzimându-se pe cheile celor de jos, sânt pe cât de originale, pe atât de admirabile din punctul de vedere constructiv şi decorativ.

Biserica are treizeci şi doi metri lungime pe zece metri lărgime în exterior. Faţă de bisericile munteneşti din această epocă, impresionează cantitatea de piatră întrebuinţată în construcţie, atât în exterior cât şi în interior, bogăţia sculpturii, a profilelor de la uşă, ferestre, brâu, etc.

Se mai observă alte elemente noi, ca arcada de la mormântul din pronaos, unde se crede că este îngropat Nicolae Vel Aga, tatăl lui Vasile-Vodă Lupu. El este încadrat într'un arc ogival cu o decoraţie bogată, răzimat pe două colonete scurte şi groase în formă de baluştri clasici, bogat sculptaţi în foi de acantus. Apoi arcadele uşilor de la intrarea în pridvor, de forme gotice, cu brâul răsucit şi cu mici scuturi (ecusoane) sculptate pe ele; profilatura puternică de piatră cioplită a soclului exterior în formă de bancă, ca la Trei Ierarhi şi Probota, este astăzi aproape complect distrusă şi în parte îngropată în pământ. Trebue să mai observăm, din punctul de vedere constructiv, o deosebire de o importanţă deosebită, în comparaţia dintre structura arcurilor şi a bolţilor în Muntenia şi în Moldova. La Stelea vedem, pentru prima oară în Muntenia, arcurile interioare, transversale, din naos, răzimate pe console, ceia ce este o structură curentă în arhitectura Moldovei.

În vechiul sistem sârbesc acest gen de console este necunoscut la bolţile cilindrice, iar în vechiul sistem bizantin ele se văd numai supt formă de „encorbellement", adică ca o consolă continuă, care filează orizontal la nivelul naşterii arcurilor şi bolţilor şi care are de scop o micşorare a „luminii", adecă a lărgimii bolţilor şi o uşurare a construcţiunii prin micşorarea împingerilor laterale; un asemenea profil în „parte à faux" se găseşte la Snagov, la Valea, Căluiu, Mărcuţa, Mihai-Vodă, Bucovăţ şi la Domneasca din Târgovişte. Dar arcurile pe console, la bolţile cilindrice, nu le întâlnim nicăiri în arhitectura Munteniei, până la mijlocul veacului al XVII-lea. (Nu vorbim aici, bine înţeles, de structura turlelor de la Nicopole sau de la Cozia, unde ştim că există console de colţ visibile din interior, ceia ce este o construcţiune încă diferită.) De la clădirea Stelei încoace, arcurile interioare, pe console, vor deveni frecvente; le vedem atât în naos cât şi în pronaos la bisericile Sfântul Nicolae din Târgovişte, Doamnei din Bucureşti şi altele; trebue să conchidem că ele sânt de origine moldovenească. În boltirile din pronaos vom întâlni adese ori şi consolele de colţ pătrate, mai ales la bisericile cu o clopotniţă peste pronaos; această construcţiune se leagă evident mai de aproape cu cele de la Cozia şi de la Nicopole, amintite mai sus, decât cu cele din Moldova, unde aceste console sânt de formă lungă, dreptunghiulară, iar nu pătrată. O ultimă observaţiune, care are încă importanţa sa în studiul comparativ dintre procedeele de arhitectură din Muntenia şi din Moldova şi care este în legătură cu cele de mai sus, este următoarea: Cele patru arcuri mari de supt turlă sânt egal de largi în sistemul sârbesc; lărgimea lor este determinată de aceia a picioarelor de zidărie proeminente, pe care se razimă; în sistemul bizantin, ca şi în cel moldovenesc, aceste picioare lipsind, arcurile laterale sânt înguste, pe când cele transversale, singure, rămân largi; cele

d'ntâiu sânt însoţite de bolţile absidelor laterale, care le întăresc. Şi în sistemul moldovenesc aceste arcuri laterale sânt răzimate pe console lungi şi înguste, care primesc şi cele două arcuri transversale, formând un sistem perfect întărit prin tiranţii de lemn orizontali cari le solidarisează între ele. Aceste console sânt în genere de piatră când sânt mai proeminente şi de cărămidă numai când ieşitura lor în „porte a faux" este mică.

Cornişa bisericii, care a dispărut, era probabil cea bizantină, cu cărămizile aşezate in formă de dinţi de ferăstrău; ea poate însă să fi fost şi de piatră, ca la bisericile moldoveneşti. Cercetările viitoare vor precisa probabil acest punct de întrebare.

Pisania aflată de-asupra uşii principale, prin care se pătrunde în pronaos, este incadrată într'un chenar de piatră masivă; de o parte şi de alta se află câte un balustru scurt şi gros, ca şi cele de la mormântul din pronaos, amintit mai sus; aceiaşi baluştri îi găsim şi la uşa bisericii Sf-ţii Împăraţi din Târgovişte; ele sânt copiate după cele de la pronaosul Trei Ierarhilor, unde încadrează arcadele mormântale menajate supt ferestre în ambele părţi ale pronaosului. Arhitectura interioară a bisericii Stelea, am văzut că se aseamănă mai mult cu cea moldovenească, proporţiile generale sânt însă mai puţin elegante ca cele din Moldova; este mai ales remarcabilă conformaţia nervurilor de piatră decorată cu brâul în formă de funie răsucită, care desenează şi urmează curba arcurilor; ele sânt o reminiscenţă a principiilor constructive gotice, unde se ştie că nervurile bolţilor erau elementele de resistenţă şi formau osatura întregii construcţii. Decoraţiunea păreţilor interiori se compune mai ales din zugrăveli orientale, mai mult turco-arabe, care sânt probabil de la restaurarea făcută bisericii atunci când s'a reconstruit turla pantocratorului, căzută în urma unui cutremur. Toate aceste zugrăveli sânt dintr'o epocă foarte târzie şi nu pare a fi rămas nimic de la frumoasa pictură făcută de Vasile-Vodă Lupu, care, după memoriile arhidiaconului Paul de Alep, a fost executată, împreună cu alte zugrăveli de la unele biserici din Ţara-Românească, de către meşterul care executase pe aceia de la Trei Ierarhi şi care fusese adus aici de către Vasile-Vodă Lupu.

Mănăstirea Stelea a fost pe vremuri de o deosebită importanţă. Astăzi, în afară de biserică, a mai rămas clopotniţa, care a fost studiată în partea a doua a acestei lucrări [1].

[1] *B. C. M. I.*, fasc. 63-66, fig. 185-186.

Ea a fost construită probabil în veacul al XVI-lea; partea inferioară, cu gangul ce trece pe supt ea, este de la origine, partea superioară este însă refăcută în urmă.

Lângă biserică se văd urme de ziduri cu bolţi şi pivniţe adânci, care făceau parte din construcţiile mănăstirii împreună cu casele de lângă clopotniţă, unde erau de sigur chilii.

Astăzi locul bisericii este delimitat de trei străzi ale oraşului, care, din fericire, lasă monumentul degajat de construcţiunile parasite ce în majoritatea casurilor ascund bisericile vechi din oraşele noastre.

BISERICA OLARĪ din Curtea-de-Argeş [1] este o biserică mică, de cinsprezece metri lungime pe şase metri lăţime în exterior.

Forma şi disposiţia ei este originală şi foarte diferită de bisericile noastre din vechea Ţară-Românească; disimetria produsă de clopotniţă, care este aşezată pe latura sudică, şi forma poligonală, atât la altar, spre Răsărit, cât şi la pronaos spre Apus, ar apropia-o ca plan de unele biserici din Moldova, în special de aceia din Bălineşti (Dorohoiu [2]), apoi de biserica Mirăuţi (Suceava), Sf. Sava şi Talpalari (Iaşi), etc. Această clopotniţă nu este un adaus ulterior ca zidărie, ci este legată cu aceia a corpului bisericii, ceia ce dovedeşte că ambele sânt contimporane.

Naosul este pătrat şi calota sferică care il înveleşte este proptită de patru arcuri largi, ca la biserica mănăstirii Turnu.

Cele două compartimente mici ale naosului spre altar şi spre pronaos nu sânt o reminiscenţă a vechiului plan sârbesc, cum s'ar putea crede, căci arcurile oarbe laterale din interior lipsesc şi bolţile cilindrice, în aceste puncte, sânt ridicate mai sus decât arcurile mari şi concentrice cu ele.

Altarul are un traseu destul de neregulat atât în exterior unde este poligonal cât şi in interior unde este un arc de cerc deformat.

Pronaosul este despărţit de naos prin trei arcade răzimate pe stâlpi octogonali; arcada de la mijloc este mai scundă decât cele laterale şi deasupra ei se găseşte o firidă (caractere din veacul al XVII-lea); forma pronaosului cu teşituri spre Apus şi bolta lui cu penetraţii (lunete) este un cas unic în arhitectura bisericilor din Muntenia; acest gen de bolţi nu pare a fi mai vechiu decât veacul al XVII-lea; toate bolţile mai vechi sânt în

[1] Pl. CCXXXIX şi următoarele.
[2] *B. C. M. I.*, anul 1911, p. 203.

majoritatea casurilor numai „berceaux"-uri și cupole pe pandantivi, nu mai cunoaștem niciun cas de boltă cu penetrațiuni la monumente mai vechi.

Clopotnița pătrată în plan servește ca pridvor în fața intrării bisericii care se află pe latura sudică; la partea superioară este camera, clopotelor, luminată prin deschideri mari în formă de arcade în semicerc. O scară de lemn exterioară, așesată pe latura din spre Răsărit, duce la clopote. Un acoperiș de șindrilă, rustic, acopere treptele scării.

Exteriorul bisericii este in parte tencuit și zugrăvit cu frescuri, în alte părți se vede zidăria, care este de piatră bolovani, alternată cu cărămizi mici lucrate cu rosturi late.

Ferestrele sânt fără chenare de piatră și de formă dreptunghiulară. Se pot observa pe fațadele din spre Nord și din spre Sud niște pilaștri așezați la egală distanță și puțin proeminenți.

Aceștia nu sânt nici contraforturi, fiindcă nu corespund cerințelor constructive, și nu sânt nici picioare de arcaturi sau de firide ca la unele biserici din Orient, căci această biserică nu presintă nicăiri în fațadă arcaturi sau firide, așa că rostul acestor pilaștri nu se poate explica. In spre latura de Apus se observă un masiv de zidărie adăugit în urmă pentru a propti zidul probabil crăpat în acest loc. Acest masiv de zidărie formează ca un contrafort, dar el nu face corp cu păretele pe care ar trebui să-l proptească, ci este despărțit de el.

Forma pitorească și rustică a acestui mic monument îl deosebește și mai mult de celelalte biserici românești și este foarte greu de precisat originea din care se trage.

Zidăria de piatră bolovani amestecată cu cărămidă, asemănătoare cu aceia a bisericii Domnești din Curtea-de-Argeș, nu este un argument valabil pentru a presupune acestui monument o vechime egală cu aceia a acestei biserici; zidărie de acest gen se mai execută și astăzi în Curtea-de-Argeș, ca și în alte localități de lângă râurile muntoase, care dau din bielșug piatră bolovani; de asemenea cărămida îngustă se fabrică și acum în Curtea-de-Argeș.

O piatră de mormânt aflată în biserică datează din domnia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu și se poate ca aceasta să fie și epoca clădirii bisericii.

BISERICA SF. GHEORGHE din Câmpu-Lung[1] este o biserică gotică, a cării dată de fondare nu o cunoaștem, căci nu se mai găsește nicio inscripție de la întemeierea ei. E o biserică mică, de treisprezece metri lungime pe șapte metri lărgime în exterior, de formă dreptunghiulară și compusă dintr'o singură încăpere, la care se adaugă altarul poligonal în afară și înăuntru, având o formă trasă în lungime și îngustânduse spre extremitate.

Zidăria este din piatră brută rostuită. Se mai văd frumoase chenare sculptate la ușa de la intrare și la fereastra de la altar. Aceasta din urmă este singura care se mai găsește astăzi complectă; o altă fereastră, pe latura de Sud, este probabil tot de la origine, însă nu este sculptată și a rămas neterminată. Soclul are profil gotic, dar piatra nu se găsește decât la colțuri; restul profilului este făcut din cărămizi pe muche, profilate după aceiași formă ca piatra; se mai găsește o parte din cornișa din spre altar, care e din zimți de cărămidă.

Bolta actuală a bisericii este un „berceau" în semicerc, dar este probabil că forma primitivă a bolții să fi fost gotică, adică cu nervuri de piatră, actuala boltă fiind refăcută în veacul al XVII-lea, când s'a adăugit bisericii pronaosul actual cu clopotnița ridicată de-asupra lui și o scară într'un turn așezat pe latura de Sud a bisericii.

Clopotnița are înfățișarea celor rămase de la Matei Basarab; ea este tencuită și decorată cu arcaturi în semicerc, formate din ciubuce rotunjite în relief. La partea superioară se găsesc patru deschideri largi arcuite la camera clopotelor.

Ușa veche a bisericii, aflată între pronaos și naos, este un frumos și unic exemplar de artă gotică în vechea Țară-Românească. O comparație între această ușă și cele moldovenești, pe de o parte, și cu cele muntenești pe de altă parte, este instructivă; ni arată mai întâiu că tehnica pietrei sculptate la monumentele din Moldova este foarte apropiată de cea gotică — meșterii pietrari din Moldova fiind probabil sași ori polonesi — și apoi ni mai arată că această tehnică, trecând din Moldova în Muntenia cu meșterii cari au clădit biserica Stelea din Târgoviște, se alterează, pierzând din vigoarea profilelor și din relieful lor, îndulcindu-se prin readucerea acestora în acelaș plan, după tehnica orientală (Stelea, Gura Motrului, Verbila, etc.).

Fereastra de la altar este și ea interesantă pentru aceleași motive. (A se compara cu ferestrele de la Coieni, Stelea, Doamnei, Plumbuita, etc.).

Exteriorul bisericii este astăzi tencuit; partea veche este lucrată din piatră brută neregulată și,

[1] Pl. CCXCI și următoarele.

cu ocasia unei recente reparaţiuni, aceasta s'a readus la iveală, rostuindu-se din nou. S'a păstrat însă tencuiala la unele părţi de pe faţa din spre Nord, unde se găseşte o zugrăveală veche cu panouri al fresco şi alte decoraţiuni zugrăvite. Faţada principală este şi ea zugrăvită în acelaşi gen bizantin.

Interiorul bisericii este în întregime zugrăvit, ca şi tâmpla de zid, la o epocă ce, după inscripţiile găsite, pare a fi al XVII-lea veac.

CLOPOTNIŢELE.

Clopotniţele din veacul al XVII-lea erau în genere înalte şi impunătoare; în afară de cele descrise mai sus, de la Mănăstirea Brebu, de la Strehaia, de la Brâncoveni, de la Mănăstirea Dintr'un Lemn (aceasta din urmă este probabil de la începutul veacului al XVIII-lea), mai avem câteva clopotniţe păstrate până astăzi în stare destul de bună pentru a putea fi studiate.

CLOPOTNIŢA DE LA SCHITUL CODRENI (Ilfov [1]**)** nu are inscripţie şi nu cunoaştem niciun document care să ni preciseze data clădirii ei; ea poate fi de la sfârşitul veacului al XVII-lea, când Constantin-Vodă Brâncoveanu clădi aici un conac. Ea este relativ mică, de patru metri şi jumătate lărgime la basă şi de nouă metri înălţime până la cornişă, zidită din cărămidă care poate să fi fost aparentă de la început; basa ei este aproape pătrată în plan; în partea de spre Sud se află o scară îngustă care este ascunsă în zid şi duce la clopote; partea superioară este octogonală în plan şi presintă câte o deschidere arcuită pe fiecare latură; la partea superioară ea este învelită cu o boltă de cărămidă în formă de calotă sferică.

CLOPOTNIŢA DE LA MĂNĂSTIREA NEGRU-VODĂ din Câmpulung [2], este mult mai înaltă şi mai masivă; ea are peste zece metri lărgime la basa ei şi treizeci şi cinci metri înălţime până la cruce; forma planului rămâne pătrată până sus la acoperiş. Faţadele sânt decorate cu cinci rânduri de panouri suprapuse şi despărţite prin trei brâuri orizontale: primul rând de panouri este dreptunghiular, al doilea cu arcaturi în semicerc, al treilea şi al patrulea de asemenea, dar primul mai scurt şi celălalt mai înalt, în sfârşit rândul de sus se compune din arcaturi mai mari şi mai largi, în număr de trei pe fiecare latură; arcul de mijloc al laturei este deschis.

Se văd la diferite nivele butonii rotunzi de teracotă.

O scară aflată într'un turn poligonal urcă până la etajul al doilea şi de acolo înainte urcarea se face pe o scară de lemn aşezată în interiorul clopotniţei.

Suprafaţa exterioară este tencuită şi acoperită peste tot cu o reţea de linii orizontale şi verticale formând dreptunghiu, care imitează decorul din veacul al XVI-lea; coloarea roşie însă a dispărut şi este cert că această tencuială a fost reparată de mai multe ori, aşa că este greu de a se cunoaşte aspectul de la origine al monumentului. În spre exterior, la stânga intrării, se află, frumos sculptată în piatră, şi în relief, o căprioară culcată.

Alături de clopotniţă, în interiorul curţii Mănăstirii şi la dreapta intrării, se găseşte o casă veche cu încăperi boltite de aspect pitoresc, a cării dată de clădire este greu de fixat [1].

CLOPOTNIŢA BĂRĂŢIEI din Câmpulung [2] este de dimensiuni mai mici ca cea precedentă; ea este de formă pătrată pe toată înălţimea ei şi are cinci metri lărgime la basă şi treisprezece metri înălţime până la cornişă.

Genul decoraţiei exterioare este acelaşi ca la clopotniţa de la Negru-Vodă, cu trei rânduri suprapuse de arcaturi şi panouri. Partea superioară care se află peste cornişa principală, este de sigur un adaus ulterior.

La biserica Sf. Dumitru din Craiova a fost o clopotniţă înaltă şi masivă, care astăzi a dispărut. O fotografie mai veche ni-o arată la fig. 126. Ea nu diferă mult de cele precedent descrise.

[1] Pl. CCXCVIII.
[2] Pl. CCXCIX şi următoarele.

[1] Pl. CCCV.
[2] Pl. CCCIII.-CCCIV.

DECORAŢIA ÎN LEGĂTURĂ CU ARHITECTURA

Sculptura în piatră şi sculptura în lemn, care sânt strâns legate cu arhitectura, păstrează până pe la sfârşitul veacului al XVII-lea formele şi tehnica din veacurile precedente. Din puţinele exemplare care ni-au rămas putem constata că această tehnică este orientală şi în special armenească; ea este mai mult o gravură decât o sculptură, mai mult un desemn cu relief foarte mic în care câmpul, adecă fundul pe care se desemnează, este săpat şi retras cu un centimetru sau doi. Formele utilisate sânt mai mult geometrice, linii drepte sau circulare, sau segmente de cerc, împletituri complicate amintind pe cele din arta arabă (biserica episcopală din Curtea-de-Argeş), la care se adaugă câte odată flori şi animale stilisate, venite probabil din Serbia şi acolo din arta medievală lombardă sau veneţiană (Cozia).

Profilele sânt şi ele destul de simple şi cu relief mic, cum le vedem la chenarele ferestrelor şi uşilor Bisericii Domneşti din Târgovişte, unde ele sânt probabil din veacul al XVI-lea (1583), când acest monument a fost ridicat de către Petre-Vodă Cercel.

Evoluţia formelor la chenarele ferestrelor şi ale uşilor se poate urmări uşor la monumentele din veacul al XVI-lea, când ele sânt mai întâiu cu suprafeţe plane neprofilate, apoi cu muchia teşită sau cu câteva profile slabe; decoraţia fiind redusă numai la inscripţia frumos săpată în piatra de de-asupra uşii (Ostrov, Căluiu, Cobia)[2], mai pe urmă vedem această piatră de de-asupra uşii profilându-se la intrados în arc cu vârful ridicat în sus (Biserica Domnească din Târgovişte, mănăstirea Valea, Aninoasa, Căldăruşani, etc.); pietrele laterale verticale ale uşilor sânt decorate cu motive geometrice formând o ţesătură de linii drepte şi curbe, o împletitură cu relief slab, cu planuri înclinate opuse unul altuia şi provocând un joc de lumini şi de umbre alternate (Biserica Domnească din Târgovişte).

La o altă uşă de la această biserică, cea dintre pronaos şi naos[1], vedem profile mai pronunţate şi câte o rosetă sculptată în forme geometrice de o tehnică asemănătoare cu cele descrise mai sus.

In veacul al XVII-lea, în timpul domniei lui Matei Basarab, se poate observa o continuare destul de bine afirmată a acestei evoluţiuni. Profilele sânt mai adânci şi compuse din eşinde şi intrânde alternate, de forme rotunjite, adecă convexe şi concave, care-şi au originea la biserica Stelea, unde au fost aduse de meşterii lui Vasile-Vodă Lupu. Arcul de la partea superioară a uşilor se complică, formele arcuite sânt acoladele sau festoanele cu mai multe vârfuri; forma acestora fiind subliniată de aceleaşi profile rotunjite convexe şi concave ca la Stelea, ale căror origine trebuie căutată în arta gotică adusă din Moldova de către meşterii saşi sau polonesi şi poate şi în arta armenească, care ştim că utilisează mult torul rotunjit ce însoţeşte profilele arcurilor şi ale părţilor verticale de la uşi şi ferestre. Uşile de la monumentele lui Matei Basarab sânt destul de variate, unele păstrează formele şi meşteşugul oriental al veacurilor trecute: (Căldăruşani, Aninoasa, etc.), altele urmează pe acelea aduse din Moldova (Gura Motrului, Verbila, etc.).

Tot în biserica Domnească din Târgovişte se găseşte în naos şi în altar o întreagă podoabă de piatră sculptată, care cuprinde scara ce coboară de la cafasul domnesc în biserică, decoraţia proscomidiei şi în sfârşit jeţul arhieresc în piatră situat supt fereastra altarului.

---

[1] B. C. M. I., anul 1910, pp. 110-114.

[2] N. Ghika Budeşti, *Evoluţia Arhitecturii în Muntenia şi Oltenia*, veacul al XVI-lea, fig. 24, 97, 167 şi 172.

[1] Pl. 280 şi următoarele.

Aici găsim o decoraţie mai evoluată, care este caracteristică pentru domnia lui Matei Basarab. Scara cafasului este păzită de parapete formate din lespezi de piatră plină, pe care sânt sculptate motive decorative care amintesc pe acelea turceşti şi persane, cu panouri festonate terminate la capete cu flori de crin stilisate; interiorul panourilor este împodobit cu împletituri de flori şi de frunze, un fel de lalele stilisate de o factură elegantă şi de o execuţie fină şi nervoasă, cu acelaşi relief slab al decoraţiilor de stil armenesc, însă de o factură diferită: în decoraţia armenească toată suprafaţa este acoperită, aşa că nu se vede fundul aproape de loc, pe când în decoraţia de la aceste balustrade, florile şi foile sânt resfirate pe suprafaţa fundului şi legate între ele prin linii curbe elegante, simetrice faţă cu un ax şi chiar cu două axe. Parapetele scării de la Biserica Domnească din Târgovişte sânt legate între ele prin stâlpi verticali, terminaţi la partea superioară cu vârfuri în formă de ghem împletit. O colonetă sveltă, cu fusul canelat în elice cu capitel şi basă împodobite cu flori şi amintind unele capitele bizantine din Veneţia, susţine grinda cafasului.

O colonetă asemănătoare se găseşte la proscomidia acestei biserici, unde susţine un arc trilob. Două plăci de piatră plină, decorate cu panouri festonate, împodobite cu flori stilisate în genul celor de la parapetele scării de la cafas, formează balustrada de la proscomidie.

Această prea frumoasă composiţie, împreună cu scara cafasului descrisă mai sus şi cu jeţul arhieresc de la altar, decorat în acelaşi gen, constituie un ansamblu omogen, care ni arată deosebirea dintre sculptura decorativă din veacul al XVI-lea şi începutul veacului al XVII-lea, pe de o parte, şi aceia de la mijlocul veacului al XVII-lea şi de la sfârşitul acestui veac, pe de altă parte. Atunci, supt domnia lui Şerban Cantacuzino şi a lui Constantin Brâncoveanu, caracterul decorativ se modifică în mod simţitor odată cu începerea noului stil din veacul al XVIII-lea.

Pentru a ni da sama de aceste deosebiri este interesant de a compara decoraţia descrisă mai sus cu aceia de la uşa bisericilor de la Cotroceni, de la Biserica Doamnei şi de la Filipeştii-de-Pădure, unde chenarele sânt decorate cu „rinceau"-uri de flori bogate de o tehnică foarte diferită. Florile şi foile acopere aproape toată suprafaţa liberă; ele sânt sculptate printr'un „modelaj" mai gras şi mai realist, cu relieful mai adânc, în locul traseului geometric şi al technicei cam mecanice a planurilor înclinate, opuse unul altuia, pe care am constatat-o mai sus în veacul al XVI-lea şi apoi mai puţin pronunţată şi cu un alt caracter în veacul al XVII-lea.

Motivele decorative din stilul nou sânt tratate mai realist şi sânt mai puţin stilisate decât cele anterioare, studiate mai sus; ele sânt legate între ele cu ramuri dispuse în „rinceau"-uri de formă şi de composiţiune clasică, moştenite de la arta antică romană şi reîntronate în timpul Renaşterii, care le întrebuintează atât în Italia cât şi în celelalte ţeri ale Europei; fiecare epocă, fiecare stil le interpretează în felul său, ca fiind un bun comun al patrimoniului antic; le găsim larg utilisate în toate veacurile de la Renaştere încoace, mai ales în stilurile francese Ludovic al XIV-lea şi al XVI-lea, apoi în stilul Empire, când ele se reîmprospătează printr'o inspiraţie mai directă de la stilul roman din timpul Imperiului. Tot veacul al XIX-lea ca şi stilurile moderne le mai întrebuinţează încă.

În monumentele noastre vechi, începând cu cele din ultima parte a veacului al XVII-lea şi în al XVIII-lea, la începutul acestuia, formele decorative par inspirate direct de la cele italieneşti, mai ales în monumentele Cantacuzineştilor, pe când mai târziu în veacul al XVIII-lea, pe la sfârşitul domniei lui Constantin Brâncoveanu şi supt Mavrocordaţi, ele evoluiază iarăşi spre o interpretare mai orientală; în adevăr vom vedea că la această epocă relieful devine mai puternic; scara, adecă dimensiunea diferitelor elemente decorative, se măreşte; de asemenea şi suprafeţele decorate; meşteşugul se afirmă mai îndrăzneţ şi formele devin mai exuberante şi tot mai bogate.

În factura acestor sculpturi se observă o revenire la tehnica orientală de altă dată cu planurile înclinate paralele şi opuse unul altuia şi, dacă observăm mai de aproape sculpturile de la Văcăreşti şi de la Stavropoleos, vom vedea că fiecare frunză, fiecare petală de floare este astfel tratată; ele nu mai sânt executate geometriceşte şi rigid, ca în arta armenească, ci formele sânt grase şi molatice, iar suprafeţele sânt ondulate şi striate de linii paralele de lumini şi de umbre. Acest procedeu oriental monoton aplicat pe o sculptură de o vitalitate occidentală este caracteristica acestui stil nou şi el ar dovedi că meşterii pietrari cari executau aceste lucrări inspirate din Occident erau de origine orientală.

Sculptura în lemn urmează cam aceiaşi evoluţie; ea este mai greu de urmărit, căci documentele până în veacul al XVII-lea sânt mai rare. Posedăm totuşi câteva exemple care ni permit a o studia.

O **ușă de lemn**, provenind de la biserica Sfinții Împărați de la Târgoviște și aflată la Museul Comisiunii Monumentelor Istorice, are desemnat la partea superioară arcul în acoladă caracteristic al veacului al XVII-lea și un chenar decorat în „rinceau"-uri amintind formele orientale cu relieful slab și cu elemente de dimensiuni relativ mici; factura este din epoca de transiție între „vechiul stil" și noul stil, ale căror caractere am căutat a le fixa mai sus; ea datează de la mijlocul veacului al XVII-lea, care corespunde și cu clădirea bisericii Sfinții Împărați.

Un jeț cu baldachin, aflat la Museul Comisiunii Monumentelor Istorice, cu colonete canelate în elice, ca la cele de piatră din Biserica Domnească de la Târgoviște, studiate mai sus, cu capitelul împodobit cu o pasere sculptată în relief și cu un coronament în arc trilob, decorat cu foi și fructe, are aceiași factură ca sculpturile în lemn de pe ușa bisericii din Cobia (1572) [1].

Un tetrapod aflat la mănăstirea Valea (Muscel) ni arată o decorație compusă din baluștri mici dați la strung și mici motive geometrice compuse din linii drepte gravate pe suprafața părților pline; **strane de biserică** de același gen, cu baluștri dați la strung și cu panouri pline nesculptate în care sânt tăiate arcuri în acoladă cu vârf sau flori ajurate de forme geometrice, se găsesc în multe biserici [2].

Sfeșnice de lemn cu piciorul profilat din strung, cu basa și capitelul formate din talere circulare, de asemenea date la strung; altele cu piciorul sculptat cu profile verticale crestate sau în formă de funie răsucită fac parte din stilul vechiu [2].

Alte sfeșnice de lemn, cu aceleași profile, însă mai bogate, mai mari și decorate cu foi de acantus, ove, mărgele și alte motive clasice, ni arată o origine occidentală venită din Italia Renașterii [3]. Basa acestor sfeșnice este decorată ori cu paseri sculptate, ori cu îngerași cu aripi, ca la Gorgota (1626), Verbila, Vieroși, biserica Bucur și altele. Acestea din urmă sânt de aproape inspirate de la candelabrele italienești; sfeșnicul de la Verbila s'ar apropia de formele stilului Louis XVI.

Tâmplele mai vechi sânt foarte rare; nu cunoaștem nici una din veacul al XVII-lea, afară poate de unele părți de la tâmplele bisericilor Stelea din Târgoviște, paraclisul Bistriții și biserica Bucur; tâmpla vechii Mitropolii din Târgoviște, care este de la Constantin-Vodă Brâncoveanu, se află la Museul Comisiunii Monumentelor Istorice și aceia de la Biserica Domnească din Târgoviște este datată de la 1696. Ele sânt din epoca de transiție, dar mult mai aproape, în ce privește caracterul decorativ, de stilul nou decât de acel vechiu. Studiul comparativ al sculpturii acestor tâmple precum și aceia a mobilierului bisericesc din „stilul nou" ni permite a constata evoluția formelor și a facturii. Mai dăm un panou de iconostas care este decorat cu un singur motiv decorativ care se întinde pe toată suprafața lui. El este compus din „rinceau"-uri largi cu foi și flori pe scară mică, cu relief slab, încadrând două medalioane rotunde aflate pe linia mediană; la partea inferioară regăsim arcul în acoladă joasă caracteristic al veacului al XVII-lea. Această lucrare este din epoca de transiție, poate dintr'o biserică cantacuzinească; composiția și elementele decorative sânt ale Renașterii, însă factura este supt influența orientală din veacul al XVII-lea, cu elemente de dimensiuni mici, și sculptura deja „modelată" în loc de a fi „gravată" la suprafața lemnului ca în „stilul vechiu".

Spre a se înlesni studiul evoluțiunii artei decorative, încă atât de puțin lămurită, dăm la sfârșitul acestei lucrări o serie de fotografii: câteva base de cruci provenind de la vechea Mitropolie din Târgoviște și aflate la Museul din acel oraș; unele sânt în formă de pară lungă cu decorațiuni desemnate naiv, cu relieful slab; ele sânt probabil de la întemeiarea bisericii de către Neagoe-Vodă Basarab și se aseamănă cu acele de la biserica episcopală din Curtea-de-Argeș care sânt contimporane; acestea din urmă sânt însă mult mai artistic și mai precis executate; alte base de cruci în formă de ghem cu împletituri par din veacul al XVII-lea, căci le găsim și la biserica Mănăstirii Arnota, la Dintr'un Lemn, la Hurez, etc.; cea aflată la Museul din Târgoviște provine probabil de la partea din față a vechii Mitropolii, care este adăugită în urmă în veacul al XVII-lea.

Câteva fotografii ale ferestrelor de la biserica Mănăstirii Cozia sânt interesante din punctul de vedere care ne preocupă, fiindcă partea de sus a acestor ferestre este foarte probabil de la întemeierea bisericii; unele din ele presintă de-asupra arcului acvilele cu două capete ale lui Mircea-cel-Bătrân și la părțile verticale ale chenarelor se văd împletituri în gen armenesc care se aseamănă cu decorațiile de la bisericile din Serbia; partea de mai jos de brâul orizontal de piatră al bisericii este adăugită în urmă, la o epocă care cores-

[1] Ghika-Budești. „Evoluția arhitecturii in Muntenia și Oltenia", partea II, fig. 173-189.

[2] A Zagoritz. Mobilierul bisericesc. Buc. 1915 fig. 1.

[3] *Ibid.*, fig. 6, 9, 10, 11, 13, 14.

punde probabil cu o restaurare făcută sub domnia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, când s'a adăugit bisericii şi pridvorul din faţă.

Tot atunci poate ferestrele de la naos au fost lungite în jos şi li s'au adăugit chenarele de piatră care le complectează şi caută să imite pe cele vechi. Se poate observa că rosetele de la colţurile de jos sânt altfel tratate decât cele de sus; ele nu au împletituri, cum au acestea, ci sânt compuse din foi tratate destul de realist, cu o floare la centru, cum sânt unele din ferestrele din epoca lui Matei Basarab până la Constantin Brâncoveanu (Plumbuita, Stelea, Doamnei, Horez, etc); aceiaşi observaţie se aplică şi la pragul orizontal inferior al chenarelor, unde se pot constata forme mai greoaie şi mai grase, caracteristice ale veacului al XVIII-lea; examinarea acestor fotografii arată destul de desluşit deosebirea dintre sculptura din stilul vechiu şi „stilul nou"

O fotografie mai veche represintă fântâna de la mănăstirea Vieroşi (Muscel), unde se poate, de asemenea, compara tehnica veche a sculpturii în piatră de la arcul superior cu aceia mai nouă de la părţile inferioare.

Câteva cruci de piatră, din care cele de la Parcul Carol, aduse cu ocasia Expoziţiei din 1906, ni arată o tehnică veche, cu frumoase împletituri geometrice, din veacul al XVI-lea; alta cu o funie răsucită pe muchie şi cu o floare stilisată în centru; altele cu patru rotocoale, în care sânt gravate monogramele lui Isus Hristos; alta, cu cinci rotocoale şi cu un mic acoperiş la partea superioară, este crucea meşterului italian Pesena Levin, îngropat la Brâncoveni[1].

O fereastră de piatră cu arc în festoane, fără sculptură, aflată la chiliile mănăstirii Aninoasa din Muscel, ni arată veacul al XVII-lea.

Ca o complectare, mai adăugim câteva icoane de la mănăstirea Arnota, care sânt din epoca lui Matei Basarab; în sfârşit, o icoană a Sfântului Gheorghe şi o cruce de fildeş de la mănăstirea Viforâta.

---

[1] V. Drăghiceanu, *Curţile Domneşti Brâncoveneşti*, B. C. M. I., anul 1911, pg. 57.

RESUMAT

Studiul precedent, al monumentelor celor mai importante care ni-au rămas din veacul al XVII-lea, ni permite a stabili, în linii generale, caracteristica arhitecturii veacului și evoluția sa. Veacul al XVII-lea este, evident, o epocă de transiție, căci nici formele arhitectonice, nici aspectul în general, nici tehnica monumentelor nu presintă ceva nou, care să merite numele de „stil". Se constată încercări diverse și sforțări multiple pentru adaptarea formelor tradiționale la nevoile și la posibilitățile timpului. E o epocă instabilă și frământată de războaie, mai ales în prima jumătate a veacului, când se clădește foarte puțin; ajungem astfel la domnia de douăzeci de ani a lui Matei-Vodă Basarab, care ridică importante și numeroase monumente.

Tradiția veche, școala bizantină și școala sârbească rămân la basa tendințelor noi: suprafața bisericilor se mărește; cele două încăperi, naosul și pronaosul, se leagă mai strâns între ele, printr'o comunicație mai lesnicioasă și mai largă, și a treia încăpere din fața bisericii, pridvorul, se mai adaugă spre a mări încă capacitatea acesteia. Unii meșteri, urmașii celor din veacul precedent, se inspiră din „stilul vechiu" din trecut și ni dau monumente ca bisericile din Arnota, Bălteni, Plătărești, Cornet, etc.; alții, mai puțin stăpâni pe meseria lor sau aflați în condiții locale mai puțin prielnice, se mulțămesc cu un meșteșug mai sumar și imitează cu mijloace superficiale frumoasa tehnică din veacul precedent; alții încă, probabil de origine străină și veniți din țerile dinspre Miazăzi, introduc procedeul tencuielii generale, care acopere toată suprafața exterioară a monumentelor.

Din studiul nostru am putut vedea că mai toate tipurile de biserici din veacul al XVII-lea sânt o urmare a celor anterioare din veacul al XIV-lea și de la începutul veacului al XVI-lea, pe care le-am studiat în partea I-a și a II-a a acestei lucrări și care constituiesc prototipurile din care derivă toate celelalte, afară de un mic număr de biserici răzlețe de tipuri diferite.

O dispoziție nouă, care apare pentru întâiași dată în acest veac, este aceia a bisericilor care au o clopotniță făcând parte integrantă din biserică și care este așezată peste pronaos. Am putut număra, în acest veac, opt grupe de biserici, din care șase derivă din prototipurile anterioare și două sânt cele care presintă noua dispoziție de care am vorbit mai sus; ea se găsește întrebuințată și la bisericile cu abside laterale, dar și mai adese ori la cele fără abside laterale. În ceia ce privește tehnica, meșteșugul din care resultă aspectul exterior al monumentelor, am putut constata că chestiunea este mai delicată și că ea cere, pentru a fi precisată, investigații mai amănunțite decât acelea ce am putut face până acum și anume analise comparative dintre diferitele tehnice, precum și acelea ale materialelor întrebuințate, cărămizi, tencuieli, rostuieli, mortare, etc. Până la stabilirea resultatelor ce vor putea da aceste studii, am întocmit o clasificare sumară la capitolul: caractere generale și la paragraful plasticei decorative.

Am mai putut constata că înrâuririle din afară sânt ca și inexistente în veacul al XVII-lea, în ce privește arhitectura, și că abia în decorația pietrei și a lemnului se pot găsi câteva forme de origine orientală, așa că înrâurirea cea mai reală, singura efectivă, cu toate că și aceasta foarte vremelnică și mărgenită la unele forme de detaliu și la câteva dispoziții constructive, este aceia venită din Moldova cu clădirea bisericii Stelea din Târgoviște, care credem că nu poate fi calificată drept străină. Se poate dar considera că veacul al XVII-lea a fost în arhitectură cel mai românesc din toate; într'adevăr, în veacurile anterioare, bisericile sânt mai mult bizantine sau sârbești; în veacul al XVI-lea, care este mai unitar și mai caracteristic românesc, arhitectura este totuși întemeiată pe principiile vechiului plan sârbesc și pe decorația armenească, pe când în veacul al XVII-lea ea trăiește pe tradiția sa proprie. Cât despre veacul al XVIII-lea, vom vedea că el încheagă sforțările din veacul al XVII-lea, dând monumentelor forme și tehnică desăvârșite; din punctul de vedere al artelor decorative, însă, veacul al XVIII-lea este infeodat Orientului și Veneției, pe când veacul al XVII-lea și din acest punct de vedere păstrează o tradiție mai simplă și mai sobră, tot de origine străină, dar împământenită mai de mult și prin urmare mai puțin influențată de aporturile directe din afară.

Sforțările multiple ce s'au făcut în arhitectura

din veacul al XVII-lea au drept resultat trecerea de la starea de stagnare și de regres de la începutul veacului, la o redeșteptare, la o renaștere a artei noastre monumentale și, mai precis, o renaștere pur națională, fără alte înrâuriri din afară. Această constatare este cu atât mai interesantă, cu cât veacul al XVII-lea este acela în care Renașterea din Occidentul european, începută în Italia în veacul al XV-lea, se întinde și în Orient, după ce în veacul precedent cuprinsese tot occidentul Europei.

În vechea Țară-Românească, însă, înrâurirea Renașterii nu se simte decât la sfârșitul veacului și în mod foarte limitat, supt domnia lui Șerban Cantacuzino și a lui Constantin Brâncoveanu, numai prin o reîmprospătare a artelor decorative, în care se strecoară câteva elemente occidentale din Italia, interpretate însă într'o tehnică orientală (Veneția), ceia ce ar probà că aceste înrâuriri ni-au venit prin Orient cu meșteri italieni, cum este, de exemplu, meșterul, sculptor în piatră, Pesena Levin [1] al lui Constantin Brâncoveanu, și prin comerțul obiectelor fabricate importate din Italia și din Orient, cum sânt stofele, brocardurile, mobilele și altele.

Trebuie să mai arătăm că înrâurirea Renașterii occidentale, aproape nulă asupra artei din Țara-Românească, este destul de simțită în Moldova, unde este venită prin Polonia ori prin Galiția; biserica Golia din Iași presintă în architectura fațadelor un decor cu pilaștri corintici și cu arcade clasice, cu o cornișă cu console, care este pur italienesc, și datează de la Vasile-Vodă Lupu [2].

Alte biserici și mănăstiri din veacul al XVII-lea, destul de rău conservate sau transformate, dacă nu complect ruinate, se mai găsesc în următoarele localități: Sfinții Apostoli din București de la Matei Basarab și Ștefan Cantacuzino; Negoeștii (Ilfov), 1650, de la Matei Basarab; Slobozia (Ialomița) de la Matei Basarab, complect ruinată; Vărzărești (R.-Sărat) 1644; M-rea Berca (Buzău) 1694; M-rea Barbu (Buzău) 1662; Bucov (Prahova) 1679; M-rea Bâldana (Dâmbovița), dispărută; Lăculețe (Dâmbovița) 1642; Răsvadul-de-Sus (Dâmbovița), de la Matei Basarab; Băjești (Muscel) 1666; Bunea (Dâmbovița) 1654; Pârscoveni (Romanați) 1656; Țințăreni (Dolj), de la Matei Basarab și Constantin Brâncoveanu; Sadova (Dolj) 1639, de la Matei Basarab; Crasna (Gorj), de la marele Pitar Dumitru Filișanu, 1659; Văděni (Gorj) 1641; Bălești (Gorj) 1688; Bârza (Gorj) 1690; Mănăilești (Vâlcea) 1686; Costești-Petreni (Vâlcea) 1696, și altele.

Cunoaștem o singură biserică de lemn rămasă din veacul al XVII-lea: este aceia din Grămești (Vâlcea) [3], unde se găsește pictat pe pânză un frumos portret al Mitropolitului Ștefan din timpul domniei lui Matei Basarab.

---

[1] V. Drăghiceanu. *B. C. M. I.*, anul 1911, pag. 60.
[2] Biserica Golia din Iași. S. Zotta și N. Ghika-Budești, *B. C. M. I.*, anul 1924, pag. 107.
[3] *B. C. M. I.*, anul 1910, pag. 110-114.

RÉSUMÉ FRANÇAIS

L'ÉVOLUTION DE L'ARCHITECTURE EN VALACHIE

—o—

III.

LE DIX-SEPTIEME SIÈCLE

INTRODUCTION.

Un regard rétrospectif jeté sur l'ensemble des monuments precédemment étudiés nous prouvera que, des six types principaux d'églises que nous avons trouvés à l'origine de l'art valaque et que nous avons analysés dans la première partie de cette étude, il n'en est que quatre qui aient eu une influence réelle sur le développement de l'art monumental roumain, tandis que les deux autres n'en eurent pour ainsi dire aucune.

De ces quatre types, il en est deux qui datent du XIV-ème siècle; se sont les prototypes, les véritables sources dont dérivent la presque totalité des églises des siècles suivants: le type constantinopolitain, au plan en forme de croix grecque, représenté par **l'Église princière de Curtea-de-Argeș** et le type serbe, au plan tréflé, représenté par **l'Église centrale du monastère de Cozia.** Quant au troisième type du XIV-ème siècle, celui de l'église du Cotmeana, au plan droit (les absides latérales sont rajoutées) et à la voûte en berceau, c'est nous l'avons vu, un plan désuèt; son influence sur le développement ultérieur de l'architecture est nulle.

Parmi les trois autres types, qui datent du début du XVI-ème siècle, nous trouverons deux autres prototypes; ce sont: **l'Église du monastère de Dealu**, au plan tréflé, aux trois tours dont l'une principale au-dessus du naos et les deux autres plus petites et égales sur le pronaos, et enfin **l'Église Épiscopale de Curtea-de-Argeș,** aux quatre tours, dont l'une sur le naos et les trois autres sur le pronaos très développé en largeur; de ces trois tours l'une, centrale, pose sur un système de douze colonnes qui forment, en plan, un carré et les deux autres plus petites et égales sont posées aux angles de la façade principale. Quant au troisième type du début du XVI-ème siècle, au plan tréflé caractéristique du Mont Athos, au naos carré surmonté d'une tour posant sur quatre piliers isolés, il est représenté par l'église de Snagov, qui reste un type isolé et sans influence.

Examinons maintenant séparément chacun de ces prototypes et voyons les principales églises qui en dérivent.

I. **Le prototype byzantin de Constantinople,** au plan en forme de croix grecque, est l'origine de monuments importants, mais peu nombreux; ce sont: l'ancienne Métropole de Târgoviște (1517) voir (1-ère partie), l'Église princière de Tîrgoviște (1583) (voir 2-me partie) et l'église St. Démètre de Craïova (1650) (voir ci après), qui paraît être le dernier monument de ce type.

II. **Le prototype serbe de la Morava**, au plan tréflé, est l'origine d'un grand nombre d'églises du XVI-e, du XVII-e et du XVIII-e siècle: ce sont, entre autres, celles d'Ostrov, de Stănești, la petite église de Cozia, Căluiu, Mărcuța, toutes du XVI-e siècle (voir II-e partie). Nous en trouverons de même, au XVII-e siècle, à Arnota, Plătărești, Plumbuita, (etc. voir ci-après); enfin nous en retrouverons au XVIII-e siècle, mais en moins grand nombre: à Colțea de Bucarest, à Surpatele, à Aninoasa, à Stavropoleos etc.; ces dernières églises sont, en général, pourvues d'un porche à arcades.

III. **Le type de l'église de Dealu**, au plan serbe et au décor arménien, sert de modèle à un certain nombre de monuments importants, autant au XVI-e siècle, à Bucovătz et à Tutana (voir II-e partie) qu'au XVII-e siècle, à Brebu, à Gura Motrului, à Căldărușani (voir ci-après) et au XVIII-e où elles paraissent bien moins nombreuses (Tous les Saints, à Râmnicul-Vâlcii). Le décor en pierre sculptée du Dealu disparaît et se trouve remplacé par la brique et l'enduit à la chaux.

IV. **Le type complexe de l'Église Épiscopale de Curtea-de-Argeș** ne se retrouve pas au XVI-e siècle, si ce n'est à Cobia, qui en est une réduction en brique (voir II-e partie); au XVII-e siècle nous trouvons l'Église Métropolitaine de Bucarest,

celle du monastère de Cotroceni (voir ci-après); au XVIII-e siècle nous trouverons encore les grandes églises de Văcărești et de Cernica près de Bucarest; une grande partie de ces églises du XVII-e siècle et toutes celles du XVIII-e siècle sont pourvues d'un porche ouvert à arcades et à colonnes de pierre.

V. A part les groupes de monuments que nous venons de passer rapidement en revue et qui, nous l'avons vu, dérivent directement des types traditionnels, nous voyons naître, vers le milieu du XVII-ème siècle, un type nouveaux d'église, qui comporte un clocher s'élevant au dessus du pronaos; nous trouvons ce nouvel élément adapté aussi bien aux églises à plan tréflé: à Cornet, à Vlădești, etc., qu'à celles au plan rectangulaire, sans absides latérales, à Bărbuleț, Golești, etc. L'accès au clocher se fait par un escalier qui est tantôt caché à l'intérteur du mur, comme à Golești et à Doamnei, tantôt placé dans une tourelle, visible du dehors, et située en général sur le côté nord, comme à Cornet et à Bărbuleț. Parfois le clocher se trouve au dessus du porche d'entrée, comme à Jitianu et à Filipești.

VI. **Le porche ouvert**, avec arcades posant sur des piliers ou des colonnes, est un élément dont l'emploi se généralise au XVII-ème siècle. Les arcades sont en plein cintre, au début, plus tard en forme d'accolade, d'arc trilobé on bien festonné au XVIII-ème siècle. Les piliers sont d'abord en brique et plus tard en pierre de taille; leurs chapiteaux et leurs bases s'ornent de profils, leurs fûts s'agrémentent de cannelures on de bracelets richement sculptés, surtout au XVIII-ème siècle.

VII. Un évènement qui eut un certain retentissement et une influence sensible sur l'évolution de l'architecture valaque de la seconde moitié du XVII-ème siècle fut la construction de l'église de Stelea à Târgoviște, en 1645. Cette église de style moldave fut élevée dans la Capitale de la Valachie par le prince de Moldavie, Basile Lupu après sa réconciliation avec le prince de Valachie, Mathieu Basarab.

VIII. C'est vers cette même époque que l'on voit se répandre une nouvelle disposition intérieure, qui donne aux églises plus d'unité; c'est un ensemble de trois ouvertures en forme d'arcades, posées sur des colonnes, par où le pronaos communique largement avec le naos. Cette disposition remplacera dorénavant l'unique petite porte qui se trouvait dans l'axe du mur qui séparait les deux parties de l'église, selon la tradition ancienne, et qui les isolait presque l'une de l'autre.

IX. Au XVII-ème siècle de nombreux monastères furent édifiés, mais un petit nombre seulement ont conservé jusqu'à nos jours leurs cellules voûtées ou leurs portiques en arcades, leurs clochers ou leur soubassements aux belles caves voûtées en berceau. Nous étudierons les monuments les plus caractéristiques et les mieux conservés de ce siècle, en les groupant de façon à pouvoir mieux suivre l'évolution des types et des formes. Nous serons ainsi conduits, en partant du style unitaire du XVI-ème siècle et à travers une période de transition, d'abord à une rénovation de la tradition de l'ancienne architecture valaque, sous le règne du prince Mathieu Basarab et ensuite au „nouveau style“, qui commence vers la fin du XVII-e siècle et s'étend à travers le XVIII-e siècle jusqu'au début du XIX-e.

CARACTÈRES GÉNÉRAUX

Comme disposition de plan et comme formes architecturales, les églises du XVII-e siècle dérivent, nous le verrons plus loin, des monuments antérieurs. Nous y trouverons cependant une beaucoup plus grande variété. Non seulement les types qui nous sont déjà connus y figurent tous, mais encore d'autres types nouveaux, ainsi que de nombreuses dispositions de détail imposées par les nouveaux programmes de l'époque.

Le plan tréflé est celui qui domine ici comme au siècle précédent; nous trouverons cependant aussi un certain nombre d'églises au plan rectangulaire.

Le XVII-e siècle peut se subdiviser en trois époques: La première s'étend jusque vers son milieu, sous le règne du prince Mathieu Basarab: elle est pauvre en monuments et le niveau d'art en est assez bas; ce n'est qu'une pâle imitation des églises de l'ancien style du XVI-e siècle. Celles-ci, nous l'avons vu, étaient de modestes monuments, de petites dimensions, mais en général bien construits, en brique et en matériaux simples, mais de belle qualité et d'une technique remarquable, malgré leur aspect rustique. Nous ne trouverons plus ces qualités, au début du XVII-e siècle. Les briques y sont, en général, de fabrication médiocre et recouvertes d'un enduit sur lequel l'on a imité souvent à la peinture les jeux de briques de jadis.

La seconde époque est en progrès considérable sur la première. Les églises bâties par le prince Mathieu Basarab et par ses successeurs sont nombreuses, leurs dimensions plus grandes de même que leur variété. On y retrouve les différents types traditionnels au plan tréflé et au plan rectangulaire; on y trouve en plus un type nouveau qui est une création du siècle. Ce sont les églises au clocher posé sur le pronaos. La troisième époque de la fin du siècle appartient déjà au „nouveau style valaque". Nous l'étudierons plus tard.

Le décor extérieur est assez variable. Certains monuments gardent l'aspect des églises de l'ancien style du XVI-e siècle, tel que nous le connaissons, avec ses belles briques apparentes disposées en zones alternées, posées horizontalement et verticalement, ses larges points réguliers soigneusement exécutés. D'autres églises ont les arcs, les corniches, les bandeaux, le socle et en général toutes leurs parties profilées exécutées en briques apparentes, tandis que les surfaces nues des façades, sont recouvertes d'un enduit sur lequel on voit parfois un réseau de lignes horizontales et verticales peintes en rouge et imitant le bel appareil de briques du XVI-e siècle. Ces différents procédés font supposer que le prince Mathieu Basarab qui a beaucoup bâti, avait à sa disposition un certain nombre de maitres d'œuvres de différentes origines et que chacun d'eux avait ses procédés suivant la tradition à laquelle il avait été formé.

Matériaux et procédés de construction. Le matériel presqu'exclusivement employé est ici encore la brique, comme au siècle précédent. La pierre est rare: on ne s'en sert que pour les cadres des portes et des fenêtres. Elle est parfois profilée, mais rarement sculptée. On trouve parfois des rosaces au dessin géométrique des arcs au profil en accolade; sous le règne du prince Mathieu Basarab on trouve aussi certains motifs sculptés, des rinceaux de feuillages d'inspiration orientale, au relief très faible. A la même époque, on emploie la terre cuite émaillée sous formes de boutons, de disques ou de plaques formant frise sous la corniche ou sous le bandeau, on encore aux tympans des arcs.

La plastique monumentale ne diffère pas, en général, dans la première moitié du siècle, de celle du XVI-e; ce n'est que dans la seconde moitié que l'adjonction d'éléments nouveaux, tel que le porche ouvert ou bien le clocher superposé au pronaos, modifie l'équilibre général de la composition et en déplace le centre de gravité vers l'Ouest: c'est sur le pronaos que le centre de la composition se trouve reporté, dans certains cas, en opposition avec les églises du

XVI-e siècle, où la tour du pantocrator et les absides latérales le situaient sur le naos.

La plastique décorative ne varie que dans les détails. Les éléments qui la composent sont en général les deux registres d'arcades aveugles superposés et séparés par le bandeau horizontal ensuite les corniches et le socle aux profils résultant des formes variées de la brique, tels que nous les avons étudiées au XVI-e siècle. Mais, comme nous l'avons fait remarquer précédemment, l'aspect extérieur de ces églises est assez varié selon qu'on y emploie l'appareil en briques apparentes horizontales et verticales, hérité du XVI-e siècle, ou bien la brique apparente sur toute la surface du monument, on bien encore que cette surface soit recouverte en entier par un enduit passé à la chaux, ou enfin que l'on imite à la couleur sur l'enduit le réseau de briques horizontales et verticales du XVI-e siècle. L'aspect extérieur varie encore, selon que les arcades aveugles des façades sont des niches au champ en retrait, héritage de l'école byzantine, ou bien des arcatures en relief composées de boudins formant des cadres doubles ou triples juxtaposés les uns aux autres, héritage de l'école arménienne. Le XVII-e siècle est le dernier où l'on emploie encore la brique apparente appareillée: c'est pourquoi c'est aussi le dernier où l'on retrouve l'arc en plein cintre qui résulte logiquement de l'appareillage des briques. Au XVIII-e siècle, on ne le retrouve que très exceptionnellement. Ce sont dorénavant les arcs trilobés ou bien les arcs surbaissés en accolades ou en festons inspirés des formes orientales qui dominent; l'appareillage des briques aux arcs n'a plus d'importance, car il est recouvert par l'enduit extérieur.

L'emploi des arcades aveugles, nous l'avons dit, est presque général dans la décoration des façades; il existe cependant certains cas où on ne trouve qu'un registre d'arcades entre le bandeau et la corniche; le reste de la façade entre le bandeau et le socle est nu; dans d'autres cas, c'est la façade entière qui est nue et sans arcades: ces derniers cas sont toutefois assez rares.

Détails. Dans l'évolution des formes, au XVII-e siècle **le naos** varie peu, il est en général tréflé avec une tour s'élevant au centre; parfois aussi il est sans tour, c'est en général le cas, lorsqu'il est sans absides latérales.

Le pronaos est d'abord peu développé et séparé du naos par un mur plein, percé d'une porte comme au XVI-e siècle. Dans la seconde moitié du siècle, le pronaos s'agrandit; il devient carré ou à peu près; la tour du clocher le surmonte parfois et entre lui et le naos la communication devient plus aisée, grâce à une nouvelle disposition de trois ouvertures en forme d'arcades qui trouent le mur intermédiaire. Parfois le pronaos s'agrandit considérablement, surtout en largeur; des piliers intérieurs en divisent alors la surface afin de faciliter la construction des voûtes qui le recouvrent: une tour et parfois même trois tours le surmontent.

Le porche ouvert manque aux églises du début de ce siècle; ensuite il devient usuel, et on le rajoute même devant les églises plus anciennes. Les porches du XVII-e siècle sont en général composés d'arcades en plein cintre, posant sur des piliers en briques de section octogonale. Les arcades en sont hautes et étroites, posées sur un socle massif, qui n'est interrompu qu'au droit de la porte d'entrée; celle-ci est une ouverture plus large et plus basse, au-dessus de laquelle se trouve une niche, où l'on voit représenté à la fresque le Saint à qui l'église est dédiée. L'intérieur du porche comporte un banc de pierre, qui court tout le long des arcades. Les porches des églises plus importantes comportent parfois des entrées secondaires sur les côtés, comme à l'Eglise Métropolitaine de Bucarest et à l'église de Gura Motrului. La voûte du porche est un berceau au début du siècle. ensuite elle se subdivise en espaces carrés par des arcs transversaux; les voûtes sont alors des calottes sphériques sur pendantifs. Parfois au milieu du porche se trouve une coupole plus élevée ou même une tour basse éclairée par des jours latéraux, comme à Arnota. Ou trouve aussi des porches de forme polygonale recouverts de voûtes à lunettes; au dessus du porche se trouve parfois le clocher comme à Filipeşti.

Les arcades aveugles et les niches recouvrent eu général toute la surface extérieure des églises du XVII-e siècle, comme de celles du XVI-e. Leur aspect est cependant assez variable, comme nous l'avons déjà dit, selon le genre du décor qui les recouvre: appareillage apparent du XVI-e siècle, à zones alternées de briques et d'enduit à la chaux, ou bien surfaces entièrement en briques appareillées, ou bien encore entièrement enduites à la chaux. Mais, qu'ils appartiennent à l'une ou à l'autre de ces catégories, la composition des monuments reste à peu près la même et les éléments de la décoration sont ceux que nous connaissons déjà. Ce sont les socles, les bandeaux et les corniches aux briques profilées; ce sont les niches plates de style byzantin ou les arcatures

à boudins en relief du style arménien. La structure de tous ces éléments de décoration est la même et résulte de la forme des briques : parfois elles restent apparentes, d'autres fois elles sont recouvertes d'enduit à la chaux. Comme nous l'avons déjà dit, cet enduit est quelquefois décoré par un réseau de lignes peintes, imitant l'appareil des briques du XVI-e siècle. Vers la fin du XVII-e apparaît la décoration à la fresque peinte sur l'enduit, mais ces procédés font déjà partie du nouveau style que nous étudierons dans la quatrième partie de cet ouvrage.

Socles. bandeaux et corniches sont en général identiques à ceux du XVI-e siècle. Leurs profils résultent de la forme spéciale des briques pressées : demi cercle, doucine, talon, dents de scie, etc. Ces formes persistent plus tard lorsque l'enduit à la chaux remplace la brique apparente et recouvre ces profils.

Piliers, chapiteaux et bases sont en général en brique, rarement en pierre sauf à la fin du siècle ; les piliers sont en général de section octogonale, parfois circulaire, ou carrée. Les chapiteaux, d'abord de simples tailloirs parallélipipédiques, formés de briques, s'agrémentant ensuite d'une corniche en briques profilées, posées sur champ et de consoles faisant la transition avec le fût. Les bases ont parfois la même forme que les chapiteaux, mais renversée.

Les portes et les fenêtres sont en général encadrées de pierre, d'abord sans profils ni ornements, comme au XVI-e siècle ; plus tard on trouve des profils rectilinéaires simples; les linteaux de portes se profilent en forme d'accolade ou de festons; quelques rosaces taillées à facettes font leur apparition ; des entrelacs recouvrent les montants. Le linteau porte une inscription aux belles lettres décoratives.

De Moldavie nous viennent vers le milieu du siècle des cadres de portes et de fenêtres de style gothique. Leur caractère s'altère par une interprétation gauche, les arcs ogifs ou en plein cintre se dépriment en accolades ou en arcs surbaissés; les profils gothiques aux reliefs puissants s'amolissent et s'étalent sur un même plan.

Les voûtes ne diffèrent pas sensiblement de celles du XVI-e siècle. Tant que se maintient l'ancien plan serbe, elles ne varient pour ainsi dire pas, quant au naos; ensuite les grands arcs reposent sur des consoles au lieu de descendre jusqu'au niveau du sol, ce qui donne au naos plus d'espace disponible.

Lorsque parait le nouveau type d'église au clocher surmontant le pronaos, la voûte prend une nouvelle forme: L'espace carré du pronaos est recouvert d'une voûte sphérique posant sur pendantifs, renforcée de quatre arcs latéraux puissants, accolés aux murs et reposant sur des piliers situés aux quatre angles, on bien sur des consoles.

Les voûtes des porches extérieurs sont au début ou en berceau on bien en arc de cloître ; ensuite des arcs transversaux divisent la surface du porche en carrés que recouvrent des calottes sphériques sur pendantifs.

Les tours paraissent au premier abord de formes assez variées, mais, si on les étudie de plus près, on doit admettre qu'un certain nombre d'entre elles ne sont point contemporaines des églises dont elles font partie, mais qu'elles furent détruites par quelqu'accident et rebâties plus tard. Une fois ceci admis, leur évolution se déduit assez clairement. Chronologiquement elles peuvent se grouper en quatre familles à partir du XIV-e siècle et jusqu'au XVIII-e.

I. Les tours les plus anciennes, qui sont aussi les plus trapues comme proportions, sont rares aujourd'hui ; on ne peut guère considérer comme authentiques que celle de l'église princière de Curtea-de-Argeș et celle de l'église centrale du monastère de Cozia (voir I-ère partie).

Leur diamètre étant assez considérable, le nombre des côtés du poligone qui les délimitent à l'extérieur est de seize pour la première et de douze pour la seconde. Leurs fenêtres sont au nombre de quatre à Argeș et de douze à Cozia. A Argeș les douze côtés sans fenêtres présentent des arcades aveugles vers l'extérieur et des niches arrondies vers l'intérieur. A Argeș comme à Cozia les fenêtres sont longues et étroites, couronnées en arcs plein cintre. Notons que ni l'une ni l'autre ne sont pourvues, comme les tours byzantines en général, de colonnettes verticales aux angles extérieurs ; notons encore que leurs corniches sont horizontales et non pas festonnées suivant les arcs qui encadrent les fenêtres comme à Nicopolis, par exemple ; ce qui ne veut pas dire qu'elles aient été ainsi dès leur origine, car il est fort possible que ces corniches aient été rajoutées après coup.

La hauteur de ces tours depuis leur base carrée jusqu'à leur corniche est à peu près égale à leur largeur. Ce sont les seuls exemplaires qui nous soient restés du XIV-e siècle.

II. Une seconde famille de tours apparaît au XVI-e siècle. Leur plan est généralement octogonal et leur diamètre assez réduit comme dimensions ; elles sont caractérisées par leurs faces

extérieures planes et sans relief; une seule arcade en plein cintre, rarement deux, entoure leurs fenêtres; celles d'entre elles qui ont des colonnettes verticales byzantines aux angles extérieurs sont rares (Ostrov, Hârtiești); celles qui n'en ont pas sont très simples, parfois en briques apparentes et sans arcades (Brădet, Stănești). Leur hauteur est à peu près une fois et demie à deux fois leur diamètre. Les tours de certaines églises du XVI-e siècle, comme Snagov et l'ancienne Métropole de Târgoviște, sont très probablement reconstruites au XVII-e siècle ou plus tard: elles font partie de la quatrième famille (voir plus loin).

III. Une troisième famille de tours parait dater aussi du XVI-e siècle; elle est caractérisée par des profils en relief, en forme de boudins, qui soulignent les moulures des corniches et des arcades, ou encadrent les faces extérieures. Leur origine est probablement arménienne et nous les trouvons au début à l'église de Dealu et à l'Église Episcopale de Curtea-de-Argeș ainsi qu'à Lopouchnia; au XVII-e siècle nous les retrouvons à Arnota, Păpușa et à Dintr'un Lemn (à la tour du pronaos, qui date très probablement de 1715), c'est ce qui explique ses proportions plus hautes. Les bases de ces tours sont aussi décorées de panneaux encadrés de boudins; leurs formes sont rectangulaires.

IV. La quatrième famille de tours est caractérisée par des proportions encore plus élancées; les faces extérieures ne sont plus des plans, mais des surfaces brisées formant des arcades concentriques en retrait les unes par rapport aux autres. Ces arcades encadrent les fenêtres tongues et étroites qui descendent jusqu'à la loiture et sont en général coupées à mi-hauteur par un tirant horizontal. Ce type de tour est le plus répandu: on le trouve au XVII-e et surtout au XVIII-e siècle.

Nous mentionnerons encore les tours de l'église de Stelea, qui sont d'un genre très différent et inspirées de l'architecture moldave: plan octogonal, surfaces extérieures planes ou à faible relief, fenêtres rectangulaires, courtes, au nombre de quatre et dirigées vers les axes de l'église; sur les quatre autres faces diagonales l'on voit un petit contrefort.

Le contrefort extérieur fait son apparition vers le milieu du siècle. Nous en avons trouvé, toutefois, exceptionnellement un cas au XVI-e siècle, à l'église de l'ancienne Cour princière (voir 2-e partie). C'est un élément d'origine gothique, qui nous vient par la Moldavie et en même temps que la construction de l'église de Stelea à Târgoviște; il est en Valachie très passager, y est interprété très gauchement et disparait vers la fin du siècle; son rôle est plutôt décoratif que constructif, et il n'a pas sa raison d'être dans l'architecture valaque, qui suit la tradition byzantine.

Les monastères. Il nous est resté du XVII-e siècle d'importants fragments de constructions monastiques, avec des galeries de cloîtres, des cellules voûtées, des clochers et d'importantes constructions à voûtes de belles proportions; la plupart sout malheureusement en très mauvais état de conservation.

Les monastères sont en général des enceintes fermées et entourées de murs élevés, sans ouvertures vers l'extérieur, sauf le porche d'entrée que surmonte le clocher.

Tous les bâtiments qui composent le monastère prennent jour sur la cour intérieure, au centre de laquelle s'élève l'église. Nous ne trouverons pas en Valachie, sinon exceptionnellement, les tours crénelées aux angles du quadrilatère, comme l'on en voit en Moldavie.

Les clochers du XVII-e siècle sont en général plus élevés que ceux du XVI-e; ils sont souvent composés de plusieurs étages indiqués à l'extérieur par des registres, d'arcades superposées et séparées par des bandeaux. Le plan est en général carré à la partie inférieure, où se trouve le passage voûté qui sert d'entrée au monastère; aux étages intermédiaires se trouvent des salles voûtées qui servent de cachettes et à la partie supérieure de grandes arcades s'ouvrent dans toutes les directions pour faciliter la transmission à distance du son des cloches; la partie supérieure des clochers est parfois de plan octogonal.

Les cellules monastiques et les cloîtres ont été en grande partie détruits ou transformés par la suite. Il ne nous en reste que de rares fragments, dont l'étude n'est pas sans difficulté.

SUBDIVISION ET DESCRIPTION DES MONUMENTS. ÉGLISES AU PLAN RECTANGULAIRE, SANS ABSIDES LATÉRALES

Des deux grandes familles d'églises que nous connaissons, celles au plan rectangulaire et celles au plan tréflé, la première est la moins nombreuse. Elle peut cependant se diviser elle-même en plusieurs groupes comme il suit:

ÉGLISES DU TREIZIEME GROUPE, en commençant par l'origine:

Plan rectangulaire sans absides latérales. Naos avec ou sans tour, pronaos sans tour. Provient comme plan des chapelles de Turnu-Severin et de Cotmeana.

L'église de Zlătioarele (Vâlcea) est la chapelle d'un hermitage aujourd'hui détruit. Elle est de petites dimensions et en très mauvais état de conservation. Les murs extérieurs seuls sont encore debout et ils gardent sous les enduits et la chaux le décor en brique apparente semblable à celui du XVI-e siècle. Les briques sont de très petites dimensions et posées sans relief à la surface du mur. Les tours et les voûtes ont disparu; un porche à arcades, datant probablement du XVIII-e siècle, y fut rajouté en même temps qu'un clocher que nous montre une photographie plus ancienne.

L'église de Săcuieni (Dâmbovița), bâtie en 1606, est de plus grandes dimensions que la précédente; ses voûtes ont disparu, et elle parait avoir subi d'importantes transformations dans la seconde moitié du siècle, quand on y rajouta le pronaos surmonté d'un clocher flanqué d'un escalier en tourelle et des contreforts extérieurs. L'architecture extérieure se compose aujourd'hui d'un registre d'arcades étroites de forme archaïque et d'un bandeau horizontal; au dessus du bandeau on voit une maçonnerie toute simple, raportée après coup. A l'intérieur on a remis au jour de belles peintures à la fresque, datant de 1651, date qui correspond probablement avec les transformations dont il est question plus haut.

L'église St. Nicolas de Târgoviște est plus développée, de dimensions plus importantes et mieux conservée que les précédentés. Elle date probablement du milieu du siècle. La tour qui surmonte le naos est moderne; le pronaos carré présente une conformation nouvelle; quatre massifs de maçonnerie placés dans les augles reçoivent quatre arcs formerets sur lesquelles repose une calotte sphérique à pendantif. Cette dispositions se retrouve en général dans les églises dont le pronaos est surmonté d'un clocher.

Ce n'est pas le cas ici, car on ne voit aucune trace de l'escalier que comporte une semblable disposition. Un porche à arcades posant sur des piliers complète la composition parfaite de ce monument.

ÉGLISES DU QUATORZIEME GROUPE. Plan rectangulaire sans absides latérales. Naos avec ou, le plus souvent, sans tour; pronaos surmonté d'un clocher; à l'origine sans porche; parfois avec un porche à arcades dans la seconde moitié du siècle. Type nouveau, création de ce siècle ayant peut-être un lointain rapport avec l'église de Sân-Nicoară (voir 1-ère partie), où l'on trouve de même un clocher au dessus du pronaos, mais d'un tout autre caractère.

L'église de Gherghița (1641). Plan à réminiscences serbes, aux quatre massifs intérieurs sous la coupole, mais sans arcades latérales, sans tour sur le naos; avec un clocher sur le pronaos; escalier à l'intérieur du mur; sans porche. Décor extérieur recouvert d'un enduit; panneaux aux cadres en boudins, de formes rectangulaires, disposés en deux registres superposés, séparés par un bandeau horizontal.

L'église de Bărbuleț. Sans tour sur le naos et sans porche. Pronaos surmonté d'un clocher; escalier situé dans une tourelle extérieure. Composition harmonieuse; jeu de toitures. Décor extérieur des plus simples, sans registres d'arcades on de panneaux; un simple bandeau horizontal, une frise peinte.

L'église de Goleşti (1646), de dimensions plus importantes que les précédentes. Naos sans tour; pronaos à la même configuration qu'à l'église St. Nicolas de Târgovişte décrite plus haut; escalier dérobé à l'intérieur du mur; clocher aujourd'hui détruit. Église sans porche. Décor extérieur à deux registres superposés de panneaux à cadres en boudins, séparés par le bandeau horizontal. Sous la dernière couche de chaux on retrouve, imité à la couleur rouge, le réseau des lignes horizontales et verticales disposées comme dans le décor en brique apparente du XVI-e siècle. La façade principale est d'une belle composition. La porte d'entrée est encadrée d'une arcade de forme élancée, dont l'arc en accolade rappelle certaines portes de mosquées. Quatre contreforts extérieurs, indiquant l'influence moldave, sont inspirés de l'église de Stelea, avec la différence qu'ils sont plus longs et montent jusqu'à la corniche. Une rangée de boutons en terre cuite vernissée forme, comme à l'église de Stelea, une frise aux tympans des arcades du registre supérieur.

L'église des Saints Empereurs Constantin et Hélène à Târgovişte, aujourd'hui ruinée, présente à peu près les mêmes dispositions que la précédente, cependant les naos et le pronaos communiquent plus largement entre eux, car, à la place de la seule porte ménagée dans le mur intermédiaire, nous trouvons ici trois arcades reposant sur des piliers. L'escalier qui mène au clocher est contenu dans une tourelle extérieure. Le clocher a disparu; quant à la tour du pantocrator, elle n'a probablement jamais existé, autant qu'on en peut juger de par ce qui reste de la maçonnerie des voûtes. Les contreforts, disposés comme à Goleşti, sont moins élevés et plus semblables à ceux de Moldavie et de Stelea. Les cadres en pierre des fenêtres sont aussi d'inspiration moldave. La porte d'entrée, au linteau en festons, n'est pas moldave, mais ressemble aux portes de Gherghiţa, d'Aninoasa de Brebu, etc. Le décor extérieur parait avoir été, dès l'origine, recouvert d'un enduit; la maçonnerie est de qualité médiocre et l'enduit est décoré d'un réseau de lignes horizontales et verticales peintes et imitant l'appareil de briques apparentes du XVI-e siècle. Les arcs des niches sont terminés en pointe; le tout est d'une exécution assez irréqulière. L'intérieur contient d'importants restes de fresques, ainsi qu'un iconostase de maçonnerie, richement décoré, qui parait être du XVIII-e siècle.

L'église Doamnei à Bucarest (1683), bâtie par le prince Şerban Cantacuzène, est d'une belle composition. Les arcs sur lesquels reposent les voûtes sont tous terminés en forme de consoles. Cette nouvelle disposition parait âtre originaire de Moldavie, oû elle était employée de longue date. Le naos est sans tour; l'autel est voûté d'une calotte sphérique sur pendentif, disposition assez rare, que l'on retrouve à l'église de Golia à Jassy et aussi à l'Église Métropolitaine de Bucarest. Le pronaos était surmonté d'un clocher dont on retrouve la partie inférieure, l'escalier qui y accédait est à l'intérieur du mur. Le porche ouvert est composé d'arcs en plein centre, reposant sur des piliers en pierre de taille; ces nouvelles dispositions annoncent déjà le nouveau style, qui est dès lors en formation.

Mentionnons encore dans le même groupe les églises de Vlădeşti (1657), de Stréhaia (1645), de Cojeni (1668), toutes sans four sur le naos, mais seulement avec un clocher sur le pronaos; elles forment avec celles du vingtième groupe la nouvelle famille des églises du XVII-e siècle.

ÉGLISES DU QUINZIEME GROUPE. Plan rectangulaire, sans absides latérales; naos à trois nefs avec une tour posant sur quatre piliers isolés; pronaos rectangulaire avec deux tours plus petites, un porche ouvert avec arcades posant sur des piliers.

Type constantinopolitain, dérivé de l'Église Princière de Curtea-de-Argeş et de l'ancienne Métropole de Târgovişte, ainsi que de l'église princière de Târgovişte.

Il nous reste aujourd'hui une seule église de ce type, et encore est elle entièrement reconstruite par l'architecte Lecomte du Noüy; c'est St. Démètre de Craiova, à laquelle nous devons adjoindre l'ancienne église de Sărindar de Bucarest, aujourd'hui détruite. Elles furent toutes deux bâties par le prince Mathieu Basarab et sont les derniers exemplaires du type byzantin classique dit „en forme de croix grecque".

L'église de St. Démètre de Craiova (1652) ne nous est connue que d'après quelques rares photographies que nous publions; le relevé n'en a pas été conservé, et les dispositions intérieures ne nous sont pas connues.

Le décor extérieur est celui du XVI-e siècle, avec ses assises de briques apparentes alternant avec des assises recouvertes d'un enduit; elles-mêmes sont divisées en compartinents rectangulaires par des briques posées verticalement. Ce fait laisserait supposer que ce monument fut commencé au XVI-e siècle et que le prince Mathieu Basarab le termina ou le restaura. Cette

hypothèse paraîtrait se confirmer après une observation plus approfondie des formes architecturales des parties supérieures de l'église, qui ont bien le caractère architectural du XVII-e siècle et différent de celles des parties inférieures, qui sont plus archaiques: les niches en creux aux arcs en plein cintre qui recouvrent les façades, ainsi que la base de la tour du pantocrator, sont de la première époque, tandis que les frontons latéraux aux arcs en pointes, les contreforts extérieurs, qui paraissent raportés, le porche aux arcs en pointes, les bases des tours secondaires aux cercles brisés sur les angles et formés de boudins sont bien de la seconde époque, c'est-à-dire la seconde moitié du dix-septième siècle.

La comparaison de l'église reconstruite et des documents que nous donnons de l'église ancienne nous indique les changements introduits lors de la restauration notamment aux absidioles et au porche. Les contreforts extérieurs ont été supprimés, ainsi que les briques verticales du réseau qui recouvre les façades. Nous en sommes réduits aux observations relatées plus haut, car la destruction de ce monument a rendu impossible toutes recherches archéologiques.

ÉGLISES AU PLAN TRÉFLÉ

ÉGLISES DU SEIZIEME GROUPE. Plan tréflé, naos surmonté d'une tour; pronaos sans tour. Sans porche au début du siècle, plus tard parfois un porche à arcades. Provient du prototype serbe de Cozia et fait suite au groupes neuvième et dixième du XVI-e siècle.

L'église du Monastère d'Arnota (1633) est de petites dimensions. Le naos conserve l'ancienne configuration du plan serbe, aux quatre massifs, bien accentués sous les arcs qui portent la tour. Le pronaos n'est plus voûté en berceau longitudinal ou transversal, comme jadis, mais par deux calottes sphériques sur pendantifs, séparées par un arc longitudinal; ces calottes sont épaulées sur les côtés par des arcs reposant sur des consoles. Le porche est certainement d'une autre époque et fut très probablement rajouté dans la seconde moitié du XVII-e siècle, dont il présente les caractères dans les proportions des arcades et la disposition de la porte d'entrée, qui rappelle les porches de l'église princière de Târgovişte, de St. Démètre de Craiova, de Flămânda, etc. La disposition des voûtes en croix, avec une tour à tambour bas et des frontons arrondis sur les trois faces du porche, est des plus originales. Le décor extérieur paraît avoir été, à l'origine, entièrement en briques apparentes, quoique certaines parties des façades soient aujourd'hui recouvertes par un enduit sur lequel l'on voit, imité à la peinture, l'appareil en brique, caractéristique du XVI-e siècle. Cet enduit fut peut-être appliqué à la façade à l'epoque on l'on rajouta le porche.

L'église de Ciutura (Dolj) (1658?) est de dimensions moyennes. Naos aux absides latérales peu dévelopées, en profondeur et en forme de segments. Autel flanqué de deux absidioles basses et montant jusqu'au bandeau horizontal. Pronaos en largeur, aux voûtes incertaines. Porche à arcades larges, rajouté après coup. Décor extérieur du XVI-e siècle, recouvert de plusieurs couches de chaux, aux deux registres d'arcades aveugles en plein cintre, de formes byzantines archaïques et séparés par un bandeau horizontal. La tour, de proportions élancées, ést refaite à une autre époque, ainsi que la partie supérieure de l'autel, car leur architecture est différente et se compose de boudins en relief.

L'église de Bălteni (1626) est de conformation assez spéciale. Le naos est sans tour, ce qui est rare dans les groupes au plan tréflé. Le pronaos, petit et carré, a la voûte en berceau, comme au XVI-e siècle, à Căluiu. Le porche qui s'éteng sur trois côtés du pronaos est d'une autre époque. Les contreforts, rajoutés probablement vers le milieu du siècle, ont la même architecture. Ils sont au nombre de cinq, dont deux, situés à l'abside de l'autel, montent jusqu'à la corniche, tandis que les trois autres sont courts et situés sous les fenêtres.

Le décor extérieur est celui du XVI-e siècle, sauf au porche, où la maçonnerie est en brique sans enduit. De petites fenêtres situées à la hauteur du bandeau horizontal éclairent les voûtes, ce qui serait peut-être une raison de plus pour que la tour du pantocrator n'ait jamais existé.

L'église de Strâmbeanu est de très petites dimensions. Plan sans réminiscences serbes. Naos aux absides latérales bien développées et profondes; tour élancée. Pronaos carré, voûté d'une calotte sur pendantif, le tout épaulé par des arcs posant sur des consoles. Porche ouvert, avec arcades en pointes posant sur des colonnes en brique, de forme cilindrique. Voûte en berceau. Décor extérieur sans arcades aveugles, un simple bandeau horizontal. Ensemble de proportions fines et élégantes. Serait peut-être du dixuitième siècle.

L'église des Saints Archanges à Târgovişte est de dimensions plus considérables. Plan ayant certaines réminiscences serbes. Naos à tour élancée. Pronaos en longueur, avec quatre massifs de maçonnerie aux angles. Porche à arcades larges, en plein cintre, posant sur des piliers à pans coupés, de belles proportions. Décor extérieur à double registre de panneaux, séparés par

un bandeau horizontal très simple. Le tout recouvert d'un enduit à la chaux. Une particularité de plan : Deux contreforts en diagonale montant jusqu'à la toiture (à rapprocher de Călinești). Fresques extérieures.

Mentionnons encore l'église de Topolnița (1645), qui présente certains caractères moldaves ; l'église de monastère de Plumbuita (1647), près de Bucarest, qui à des cadres de portes et de fenêtres en pierre inspirés de l'église de Stelea ; l'église de Plătărești (1646) de plan plus évolué et dont la partie inférieure laisse voir sous l'enduit la décor caractéristique du XVI-e siècle, etc.

ÉGLISES DU DIX-SEPTIEME GROUPE. Plan tréflé. Deux tours, dont l'une sur le naos et l'autre sur le pronaos. Plan peu différent des précédents. Porche rajouté après coup. Dérive des églises de Tismana et de Vodița. Exemples très peu nombreux.

L'église de Flămânda (Argeș) a de belles proportions élancées, mais malheureusement les tours ont disparu. Le naos dérive du plan serbe, le pronaos est carré et renforcé aux coins par quatre massifs de maçonnerie. Le porche est rajouté à une autre époque ; il est de proportions agréables, aux arcs plein cintre reposant sur des piliers au plan octogonal. L'arcade du milieu est plus large ; elle contient la porte d'entrée comme à Arnota, à St. Démètre de Craiova et à l'église princière de Târgoviște. Le décor extérieur, aux deux registres d'arcs longs et étroits de forme byzantines, séparés par un bandeau horizontal, est recouvert d'un enduit à la chaux; les arcs, la corniche et le bandeau paraissent avoir été dès l'origine en briques apparentes jointoyées. On n'y trouve pas le réseau de briques apparentes, horizontales et verticales caractéristique du XVI-e siècle.

L'église du Monastère Dintr'un Lemn est de dimension plus réduites que la précédente. Elle a conservé ces deux tours ; celle qui surmonte le pronaos est de 1715, tandis que celle du pantocrator est de l'origine. Le porche, bâti de même en 1715, est à arcades en plein-cintre, posant sur des piliers en pierre de taille semblables à ceux de l'église Doamnei et à ceus de Cotroceni. Le décor aux arcs aveugles archaïques est recouvert d'un enduit sur lequel est imité le décor du XVI-e siècle : on y voit aussi différents motifs géométriques et floraux, d'une exécution assez primitive. Les arcs, les corniches et les bandeaux paraissent avoir été, à l'origine, exécutés en briques apparentes comme à Flămânda.

ÉGLISES DU DIX-HUITIEME GROUPE. Plan tréflé. Trois tours, dont l'une plus importante au-dessus du naos et deux autres plus petites, égales, au-dessus du pronaos. Avec et parfois sans porche. Dérive de l'église de Dealu, de Bucovăț et de Tutana.

L'église du Monastère de Gura Motrului (1653). Beau plan bien composé et de belles proportions. Naos specieux sans réminiscences serbes, pronaos en largeur, séparé du naos par deux piliers, sur lesquels posent trois arcades. Porche large et de belles proportions. Tours bien conservées, mais surhaussées, ainsi que l'église en général, au siècle dernier. Les deux tourelles du pronaos sont très rapprochées l'une de l'autre et leurs bases forment un seul massif.

Le décor extérieur, entièrement recouvert d'un enduit, est peu différent de celui des autres églises de l'époque, aux arcades avengles formées de boudins.

L'église du Monastère de Brebu (1650). Église de belles proportions intérieures, elle a malheureusement perdu ses tours dont les bases seules ont été conservées. Le plan rappelle l'ancienne structure serbe, cependant les quatre massifs qui supportent la tour du pantocrator sont plus réduits. La communication entre le naos et le pronaos est en forme d'arcade basse, qui fut peut, être à l'origine une simple porte, comme à Dealu et, probablement, élargie par la suite.

Le pronaos est un rectangle allongé et divisé en deux porties par deux piliers, sur lesquels reposent des arcs élevés. Le plan et la structure de cette église sont identiquement ceux de Dealu, si bien que l'on est en droit de supposer que les deux piliers du pronaos ont existé de même à Dealu sous le grand arc transversal, qu'ils devaient agréablement accompagner et compléter.

Le décor extérieur, entièrement recouvert de différentes couches d'enduit et de chaux, semble avoir beaucoup souffert et ne présente aujourd'hui rien de spécial.

Mentionnons aussi l'église de l'hermitage de Clocociov (1645), au beau plan bien composé, dont les tours ont disparu et dont l'architecture a subi maintes transformations. Le porche parait d'une époque beaucoup plus tardive.

L'église du Monastère de Căldărușani mérite une mention toute spéciale ; elle fut construite par le prince Mathieu Basarab en 1638. Grande et beille église, aux voûtes bien conservées, mais dont les tours furent reconstruites au commencement de ce siècle. Naos aux proportions vastes

et aux absides profondes. Pronaos à conformation peu habituelle et qui rappelle celle de certaines églises de l'Athos (Chilandar, Ivir, Dionisiou, etc.). Le porche fut transformé lors de la dernière restauration. Belles fresques à l'intérieur.

ÉGLISES DU DIX-NEUVIEME GROUPE. Plan treflé. Quatre tours, dont l'une sur le naos et trois autres sur le pronaos, de forme élargie. Un porche spacieux. Dérive de l'Église Episcopale du Curtea-de-Argeş.

L'Église Métropolitaine de Bucarest (1655). Monument de belles proportions, relativement bien conservé. Le naos garde encore certaines réminiscences du plan serbe. La voûte de l'autel est une calotte sur pendantifs, disposition très rare. Le pronaos a ses colonnes disposées différemment de celles de Curtea-de-Argeş; celles des angles du côté Est sont engagées dans le mur au lieu d'être isolées. Le côté Est du carré formé par ses colonnes a été supprimé, et les deux colonnes du milieu paraissent avoir été placées à l'arrière et sur les côtés pour soutenir la tribune du chœur, qui fut construite beaucoup plus tard. Ces colonnes ont, du reste été recouvertes au siècle dernier par du simili-marbre, qui en cache les forms primitives. Le porche, très vaste, a trois entrées, une sur chaque côté; les arcades basses et larges sont groupées deux par deux; un soubassement élevé les réunit et un banc y est adossé tout au long, à l'intérieur.

Le décor exterieur a subi certains transformations dues à des réparations succesives; les différents éléments ont été relativement bien conservés, sauf les corniches, qui sont refaites.

La partie supérieure du porche est, très probablement, rajoutée, car le second rang d'arcades diffère comme forme du premier, qui est très probablement de l'origine.

L'église du monastère de Cotroceni (1679), bâtie par le prince Şerban Cantacuzène, est de dimensions plus réduites que la précédente et beaucoup plus déteriorée. Les tours et les voûtes sont en grande partie reconstruites; l'extérieur est complètement changé. Le porche seul s'est mieux maintenu. A L'intérieur les douze colonnes cannelées en pierre de taille du pronaos se sont bien conservées: elles sont de belles proportions élancées, et les formes en sont intactes. L'arcade du milieu est plus large que les autres ce qui facilite beaucoup la circulation. Les colonnes du porche sont trapucs et de plan octogonal comme celles de l'église Doamnei, bâtie par le même prince. Elles ont les mêmes chapiteaux à stalactites.

L'église de Radu-Vodă a Bucarest (1615) a subi tant de transformations que la forme générale du plan peut seule nous donner quelques indications. Le pronaos présente quatre massifs en maçonnerie reliés par des arcades basses. Cette disposition, rappelle celle du pronaos de l'ancienne Métropole de Târgovişte et aussi celle de la grande église du monastère de Văcăreşti (voir 4-ème partie). Des recherches qui n'ont pas encore pu été effectuées nous donneront très probablement de précieuses indications sur les formes primitives et les dispositions architecturales de cette église.

ÉGLISES DU VINGTIEME GROUPE. Plan tréflé, naos avec ou sans tour pronaos surmonté d'un clocher, avec ou sans porche.

Type nouveau, qui forme avec celui du quatorzieme groupe une nouvelle famille d'églises, qui est la création du XVII-e siècle.

L'église du Monastère de Cornet (1666) est l'une des plus intéressantes du XVII-e siècle, autant par les éléments, très caractéristiques, de son architecture que par son aspect pittoresque. On y retrouve au naos les dispositions de l'ancien plan serbe; sur les faces du soubassement de la tour du pantocrator l'on voit les arcs de décharge en plein cintre comme à Cozia. Le décor extérieur est celui du XVI-e siècle, moins les arcs aveugles. On y trouve aussi des éléments nouveaux. Le clocher de proportions trapues, qui contraste heureusement avec la tour élamée du naos; l'escalier dans la tourelle aux pans coupés. A la partie supérieure de cette tourelle, ainsi qu'à la base du clocher on trouve une rangée d'arcades courtes, formées de boudins en relief; on voit aussi sous la corniche, aux timpans des arcs, sous le bandeau et à la tour, des disques et des plaques eu terre cuite vernissée. Sur l'enduit extérieur du clocher on découvre le réseau de lignes horizontales et verticales peintes imitant le décor du XVI-e siècle. Ce monument est le dernier qui réunit encore d'importants éléments de l'architecture ancienne avec les dispositions nouvelles du XVII-e siècle.

Le monastère de Cornet, pittoresquement situé sur le cours de l'Olt, à son passage à travers la chaîne des Carpathes, est entouré de murs élevés, flanqués de tourelles aux angles. Les anciens bâtiments du monastère ont, en grande partie, disparu.

Une subdivision du vingtième groupe comprend quelques églises qui ont le clocher placé au-dessus du porche. Ce sont:

L'église de Filipeşti (1688), qui est de plan plus évolué et se rattache sous certains rapports plutôt au nouveau style du XVIII-e siècle. Plus aucune reminiscence serbe au naos; le pronaos est plus large que le naos, ce qui donne lieu à un décrochement extérieur. Le porche est polygonal, les colonnes qui le portent sont arrondies, et la voûte qui le recouvre est une calotte à pénétrations, caractère nouveau. Situé au-dessus du porche, le clocher est une sorte de loggia à colonnes, où l'on accède par un escalier dérobé dans l'intérieur du mur. Le décor extérieur n'a rien de particulier. L'intérieur est décoré de fresques de l'époque. A remarquer les belles colonnes en pierre de taille sculptée entre le naos et le pronaos, ainsi que le cadre de la porte d'entrée.

L'église de Ludeşti (1680) est de dimensions moindres et d'un type assez différent. Le naos et le pronaos sont sans tours, le porche, qui ressemble à celui de Filipeşti, est surmonté d'un petit clocher en bois, auquel on accède par un escalier droit, placé le long du mur, sur la façade du Nord.

L'église de l'ancien Monastère de Jitianu. Est une belle église, assez différente des précédentes. Le naos présente une configuration peu usitée. Quatre massif, extérieurs le consolident aux angles: cette disposition se retrouve à Bălteni et à Comana. Le pronaos carré est voûté par une calotte sphérique sur pendantif, posant sur des piliers situés aux quatre angles. Le porche, qui est rajouté à une époque ultérieure, est carré. Il est pourvu de larges arcades basses, qui semblent plutôt être des fenêtres. Le clocher qui le surmonte est très élevé et de proportions massives. L'escalier qui y mène est dérobé dans l'intérieur du mur. Ce monument est parfaitement bien composé et executé. Il s'est bien conservé, malgré l'état d'abandon complect où il est resté pendant de longues années, avant d'avoir été restauré par la Commission des Monuments historiques.

ÉGLISES DE TYPES DIFFÉRENTS. MONASTERES ET CLOCHERS

L'église de Turbaţi (1693), paraît avoir été une chapelle commémorative. Elle est aujourd'hui sans tour; le naos, aux absides latérales peu profondes et en forme de segments, est cependant rectangulaire à l'extérieur. Le pronaos est de forme irrégulière et désaxé à cause de l'escalier dérobé qui monte à une cachette voûtée située au dessus. Un porche, aujourd'hui détruit, fut rajouté à une autre epoque. Le décor extérieur paraît avoir été de briques apparentes. Une seule rangée d'arcades aveugles court entre le bandeau horizontal et la corniche; la partie inférieure de la façade est aujourd'hui recouverte d'un enduit sur, lequel se trouve imité à la couleur le réseau de lignes horizontales et verticales qui constitue le décor de l'ancien style du XVI-e siècle. La façade principale, en grande partie cachée par une construction en planches, conserve des peintures à la fresque.

L'église de Călineşti (1615) peut se rattacher au vingtième groupe si l'on suppose, ce qui paraît probable, que l'une des tourelles latérales et les parties supérieures du pronaos ont été modifiées ultérieurement.

L'église du monastère de Turnu (1676) est une chapelle de petites dimensions, dont le plan rappelle celui de Sân-Nicoară, sauf les voûtes (voir 1-ère partie). Une tour couronnait peut-être le naos à l'origine. L'extérieur conserve à la façade principale des peintures à la fresque.

L'église des Olari à Curtea-de-Argeş est un petit édifice tout différent des types que nous avons étudiés jusqu'ici. Son plan, composé d'un naos sans tour, d'un pronaos recouvert d'une calotte avec pénétrations et d'un clocher posé latéralement au-dessus d'un porche, est aussi caractérisé par les pans coupés qui le déterminent tant à l'Est qu'à l'Ouest. Nous retrouvons cette disposition à l'église de Bălineşti en Moldavie. Le clocher, posé sur le côté, se retrouve aussi à Mirăuţi, à Tălpălari de Jassy, mais nous n'en connaissons pas de cas en Valachie jusqu'au XVII-e siècle. La construction est faite de pierre brute, alternant avec des assiases de briques. A l'intérieur, entre le naos et le pronaos nous trouvons les trois arcades posant sur des colonnes.

L'église de Saint-Georges à Câmpulung est une ancienne chapelle gothique, dont nous ne connaissons pas la date de fondation. Elle fut restaurée au XVII-e siècle et on y rajouta à cette époque un porche avec un clocher au-dessus. Une belle porte en pierre de tăille sculptée et des fenêtres se sont conservées jusqu'à nos jours.

Les monastères du XVII-e siècle paraissent avoir été assez nombreux, mais il en est bien peu qui puissent nous donner des indications sur l'architecture de l'époque où ils furent construits.

Le monastère de Comana fut fondé au XV-e siècle et reconstruit au commencement du XVII-e. Il nous en est resté quelques cellules voûtées, s'ouvrant sous une galerie à arcades posant sur des colonnes en briques. De belles caves voûtées en berceau datent probablement du XVII-e siècle.

Le monastère de Plumbuita, bâti par le prince Mathieu Basarab, nous montre d'importantes ruines, ainsi que certains vestiges d'architecture monastique. Les murs d'enceinte sont encore debout; ils forment un rectangle. On y accède par une arcade voûtée, au-dessus de laquelle s'élève le clocher. Les bâtiments du monastère sont adossés au mur d'enceinte et prennent jour sur la cour intérieure, au centre de laquelle se trouve l'église.

A Brâncoveni on voit encore les ruines d'une forteresse élevée par le prince Mathieu Basarab au bord de l'Olt, et à peu de distance de là le monastère, qui a conservé un beau clocher et des ruines qui datent du XVII-e siècle.

LES CLOCHERS du XVII-e siècle sont souvent de belle composition et de proportions imposantes. Il nous en reste quelques-uns.

Le clocher de Codreni est de dimensions moyennes; il est construit en briques qui paraissent avoir été apparentes dès l'origine. Le plan,

qui est carré à la partie inférieure, avec une arcade voûtée servant de passage, devient octogonal à la partie supérieure, où huit larges arcades s'ouvrent dans toutes les directions. Un escalier dérobé dans la maçonnerie conduit aux cloches.

Le clocher du monastère de Negru-Vodă à Câmpulung est une construction élevée et massive: elle conserve son plan carré sur toute la hauteur. Le décor extérieur est composé de plusieurs registres d'arcades aveugles, de différentes dimensions, superposées et séparées par des bandeaux horizontaux. On y retrouve des disques en terre ciute vernissée, et sur l'enduit qui recouvre le tout une imitation de l'appareil en brique apparente du XVI-e siècle.

Le clocher de la Bărăţia dans la même ville est de dimensions moindres que le précédent et présente à peu près les mêmes dispositions.

Le clocher du monastère de Brebu est peut-être le plus intéressant et aussi le mieux conservé. Il a la même conformation que celui de Codreni, mais ses dimensions sont plus importantes, sa composition plus belle et son exécution plus soignée. Il est entièrement construit en briques apparentes de belle qualité jointoyée avec soin. Des arcades aveugles formées de briques en boudins décorent les façades; l'escalier est extérieur.

Le clocher du monastère de Brâncoveni est d'une belle composition; la partie supérieure en est malheureusement détruite. La décoration extérieure se compose d'arcades en boudins, de proportions élancées, qui s'entrecroisent. L'escalier intérieur est contenu dans une tourelle à pans coupés, juxtaposée au corps du clocher.

Notons encore le clocher de Strehaia et aussi celui de Dintr'un Lemn, qui pourrait bien être du commencement du XVIII-e siècle.

UNE ÉGLISE MOLDAVE, Stelea de Târgovişte, fut bâtie pour le prince de Moldavie Basile Lupu dans l'ancienne capitale de la Valachie en même temps que le prince de de Valachie, Mathieu Basarab bâtissait l'église de Soveja en Moldavie. L'étude de ce monument est pour nous l'occasion de nous mieux rendre compte des différences de l'architecture et de la construction des églises dans les deux pays voisins.

Le naos tréflé présente dans ses grandes lignes la même composition en Valachie qu'en Moldavie, étant formé des mêmes éléments : quatre arcs disposés sur plan carré supportent la tour par l'intermédiaire des pendantifs. Ce carré est flanqué de part et d'autre par les absides latérales et se termine à l'Est par l'abside du sanctuaire.

Dans l'architecture valaque nous connaissons deux systèmes constructifs : le système byzantin, où les poussées des voûtes sont contrebutées par les murs même, qui sont très massifs, et le système serbe, où ces poussées sont reçues par quatre piliers de maçonnerie et contrebutées par des arcs latéraux. Dans les deux systèmes, les murs des absides latérales contribuent à contrebuter les poussées des arcs transversaux.

Dans le système moldave, que nous trouvons à Stelea, les piliers intérieurs du système serbe sont remplacés par des contreforts extérieurs, motivés aussi par la hauteur plus grande des églises moldaves. C'est le principe gothique du soutien extérieur par opposition au principe byzantin, où le soutien est à l'intérieur.

Les voûtes moldaves de Stelea sont assez différentes des voûtes byzantines de Valachie, car au dessus des quatre arcs principaux nous trouvons quatre autres arcs disposés en diagonale, de façon qu'ils s'appuient sur les clefs des quatre arcs principaux. Ce système constructif, qui est du plus bel effet, réduit considérablement le diamètre de la tour qui le couronne.

Le pronaos carré est séparé du naos par un mur largement troué par trois arcades, reposant sur des colonnes à pans coupés. Cette disposition se répand au XVII-e siècle aussi bien en Moldavie qu'en Valachie, et il ne ressort pas clairement, jusqu'à présent, quelle est son origine. Les voûtes du pronaos sont à peu près les mêmes qu'au naos et se terminent de même par une tour de la même conformation. Nous savons que le pronaos à une tour est fort rare en Valachie, où l'on n'eu connaît qu'une seul exemple au XVII-e siècle, à Flămânda, tandis qu'il est au contraire très usité en Moldavie. Notons une autre disposition particulière aux voûtes moldaves : ce sont les nervures en pierre de taille qui accompagnent les grands arcs et qui rappellent les nervures gothiques.

Le porche est d'une forme toute nouvelle en Valachie. C'est un rectangle fermé, avec une porte d'entrée sur chaque face ; les voûtes en sont élevées et contrebutées par deux contraforts posés en diagonale aux augles des murs.

Le décor extérieur est un mélange d'éléments valaques et moldaves. Nous y trouvons les deux registres d'arcades aveugles, séparés par un bandeau horizontal. Celui-ci est en pierre de taille de forme moldave. Des disques et d'autres ornements en terre cuite vernisée décorent les arcades. Les portes et les fenêtres sont inspirées des formes gothiques de Moldavie, mais déformées par des influences orientales; des arcs surbaissés remplacent les ogives et les plein-cintres

Les tours sont moldaves, de plan octogonal ; elles sont percées de quatre petites fenêtres basses sur les faces normales, sur les faces diagonales — l'on voit les petits contreforts caractéristiques des tours de Moldavie.

Les grands arcs reposant sur des consoles se voient ici pour la première fois en Valachie, tandis que le procédé est courant en Moldavie.

LA DÉCORATION qui se rattache directement à l'architecture c'est-à-dire la sculpture de la pierre et du bois, est la seule dont nous nous occuperons ici.

Le dix-septième siècle est une époque de transformation pour l'ornement sculpté. Jusque là il est, nous l'avons vu, d'inspiration nettement orientale. Les formes en sont, en général, géométriques : des entrelacs ou des méandres, ou encore des rinceaux à fleurs très stylisées, de faible relief et d'exécution assez sèche, qui recouvrent entièrement la surface à décorer. L'effet est obtenu par l'opposition de plans inclinés dans un sens ou dans le sens opposé et qui produisent le contraste des lumières et des ombres.

An XVI-e siècle, dans les petites églises de l'ancien style la pierre de taille est rare, et on ne l'emploie guèrre qu' aux cadres des portes et des fenêtres, qui sont rectangulaires sans profil et sans sculpture. Seul le linteau qui surmonte la porte est décoré d'un inscription en lettres cyrilliques, d'un beau dessin, qui commémore le saint auquel l'église est dédiée, le nom du fondateur et la date de la fondation.

Plus tard la pierre s'orne de profils rectiliniaires de faible relief ; on trouve aussi de petites rosaces isolées, taillées à facettes. Le linteau de la porte s'échancre à l'intrados d'un profit en accolade, s'élevant en pointe à son milieu. Les montants se recouvrent d'entrelacs en relief méplat.

Au milieu du siècle, après la construction de l'église de Stelea, les formes moldaves d'origine gothique se répandent. Les profils sont plus accentués et se composent de courbes successivement concaves et convexes, où domine le boudin (tore). Ces profils, qui dans l'art gothique et moldave ont un relief vigoureux et qui s'étagent sur des plans différents, perdent en Valachie une partie de ce relief et sont ramenés sur le même plan vertical, ce qui en modifie le caractère. Aux bases des piédroits l'on voit des rosaces en forme de fleurs à pétales, et non plus géométriques ; les arcs en forme d'ogive ou de plein cintre de l'art moldave se déforment en accolades, en arcs surbaissés ou à festons d'inspiration orientale.

A l'Église Princière de Târgoviște, l'on voit dans le naos une parure en pierre sculptée qui est le premier pas vers l'évolution qui s'accomplit à la fin du siècle et qui aboutit au „nouveau style valaque“.

Cette parure se compose d'un escalier aux balustrades formées de dalles pleines fixées entre des montants terminés en forme de pelote et qui rappellent certaines pierres tombales musulmanes. Une colonette svelte recouverte de cannelures en spirale, à la base et au chapiteau fleuri rappelle certaines formes vénitiennes. La proscomidie du sanctuaire et un siège episcopal de pierre situé sous la fenêtre, derrière l'autel, sont exécutés par le même sculpteur. Les dalles de pierre sont décorées de motifs d'origine turque ou arabe, aux formes élégantes et fines, représentant des tulipes et des lys stylisés reliés par des tiges gracieusement dessinées. Le tout est comme gravé sur la surface de la pierre dont le champ est légèrement en retrait. Cet ensemble décoratif n'a pas son équivalent dans d'autres églises.

Vers la fin du siècle le caractère de la sculpture change encore. Cette fois ce sont des motifs de la Renaissance italienne qui servent de modèles. Ce sont des rinceaux au relief modelé et non plus méplat ou gravé comme jusqu-ici, des chapitaux à feuilles d'acanthe, des profils décorés d'oves et de perles, des bracelets richement décorés, dont la facture rappelle l'art vénitien.

Au XVIII-e siècle le procédé se modifie encore, le relief s'accentue, la composition devient plus riche et plus mouvementée, la feuille d'acanthe aux longues fibres arrondies et molles, la tulipe aux pétales épanouies, au calice fleuri, en sont les principaux éléments. Le modèlé se décompose en zones parallèles, formant des fibres qui rappellent les plans inclinés de jadis. Les motifs décoratifs sont bien de la Renaissance, mais le procédé redevient oriental.

La sculpture sur bois suit une évolution parallèle. Ce sont d'abord des motifs géométriques au trait, gravés à la surface du bois ou découpés à jour ; des balustres tournés, rappelant ceux de certains meubles d'Orient ; puis des fleurs et des

feuilles, stylisées, au relief peu accentué, puis, plus tard, certaines formes de la Renaissance, modelées d'une façon assez primitive par des sculpteurs orientaux dont les procedés reprennent le dessus.

Résumé. Le dix-septième siècle est une époque de transition, car ni les formes architecturales, ni le décor extérieur, ni la technique ne présentent de caractères nouveaux qui puissent prétendre au style. On y constate cependant des idées nouvelles, des recherches et des efforts continus, en vue de la réadaptation des formes traditionelles aux besoins et aux possibilités de cette époque troublée, où seul le règne du prince Mathieu Basarab et celui de quelques uns de ses successeurs constituent quelques moments de répit, pendant lesquels s'élèvent d'importants et de nombreux monuments.

L'ancienne tradition suit son évolution; le type constantinopolitain disparaît, l'ancien plan serbe aussi, mais de nouveaux tipes d'églises paraissent qui ont le pronaos surmonté d'un clocher. Nous avons pu distinguer en ce siècle huit groupes d'églises, dont six proviennent des types traditionnels, tandis que les deux autres sont des types nouveaux. Les églises deviennent plus spacieuses, les deux parties qui les constituent, le naos et le pronaos, s'unissent par une communication plus large; une troisième partie, le porche, en augmente encore la surface utile.

Le décor extérieur des églises continue les formes et les procédés du XVI-e siècle; parfois il se contente d'en imiter l'aspect par des moyens superficiels dus à la peinture; d'autres fois toute la surface extérieure se recouvre d'un enduit à la chaux.

Les influences étrangèrs sont, pour ainsi dire, nulles, car c'est à peine si l'on trouve quelques formes décoratives d'origine orientale ou vénitienne, si bien que la seule influence effective, quoique très limitée aussi, est l'influence moldave.

Le dix-septième siècle est donc le plus national, car aux siècles antérieurs les églises sont encore byzantines de type ou serbes de plan; au seizième siècle elles sont bien roumaines, mais c'est encore le plan serbe qui en est la base et la décoration arménienne qui en fait les frais, tandis que le dix-septième siècle ne doit rien à personne.

Nous verrons que le dix-huitième siècle condense et cristallise les efforts du dix-septième en un style nouveau. Ce style au point de vue décoratif est cependant tributaire de l'Orient et de Venise, tandis que le dix-septième échappe à tout apport extérieur direct. Ce fait est d'autant plus notoire que c'est précisément au moment où la Renaissance pénêtre dans tout l'Orient; en Moldavie, les traces en sont très visibles dès le dix-septième siècle, tandis qu'en Valachie l'art conserve mieux et plus longtemps son caractère particulier.

Flăticoarele 16--
Jitcuieni 1606
Sf. Niculae Tgviște 16--
Gherghita 1641
Golești 1646
Sf. Împărați Tgviște 1650
Doamnei București 1683
Strehaia 1645
Vlădești 1657

Sg. Dtru Craiova 1652
Coremi - Mironești 1668
Arnota 1633
Strâmbeanu 16--
Cintura 1658
Sf. Arhangheli Tgviște 16--
Plătărești 1645
Plumbuita 1647
Polovraci (1521) 1643
Topolnita 164
Verbilă (1516) 16--
Dintr'un Lemn 1635
Flămânda -
Clocociov 1645
Brebu 1650
Gura Motrului 165
Căldărușani 1638
Mitropolia Buc. 165
Cotroceni 167
Radu Vodă Buc. 16
Comet 16
Filipeștii de Pădure 16
Ludești 16
Jitianu 16--
Băileni 162
Olari
Turbați 16

P L A N Ş E

Comana 1588
Brâncoveni
Stelea 1645
Sf. Gh. Câmpulung
Clopotnița Codreni
" Negru V. C. lung
" Bărăția

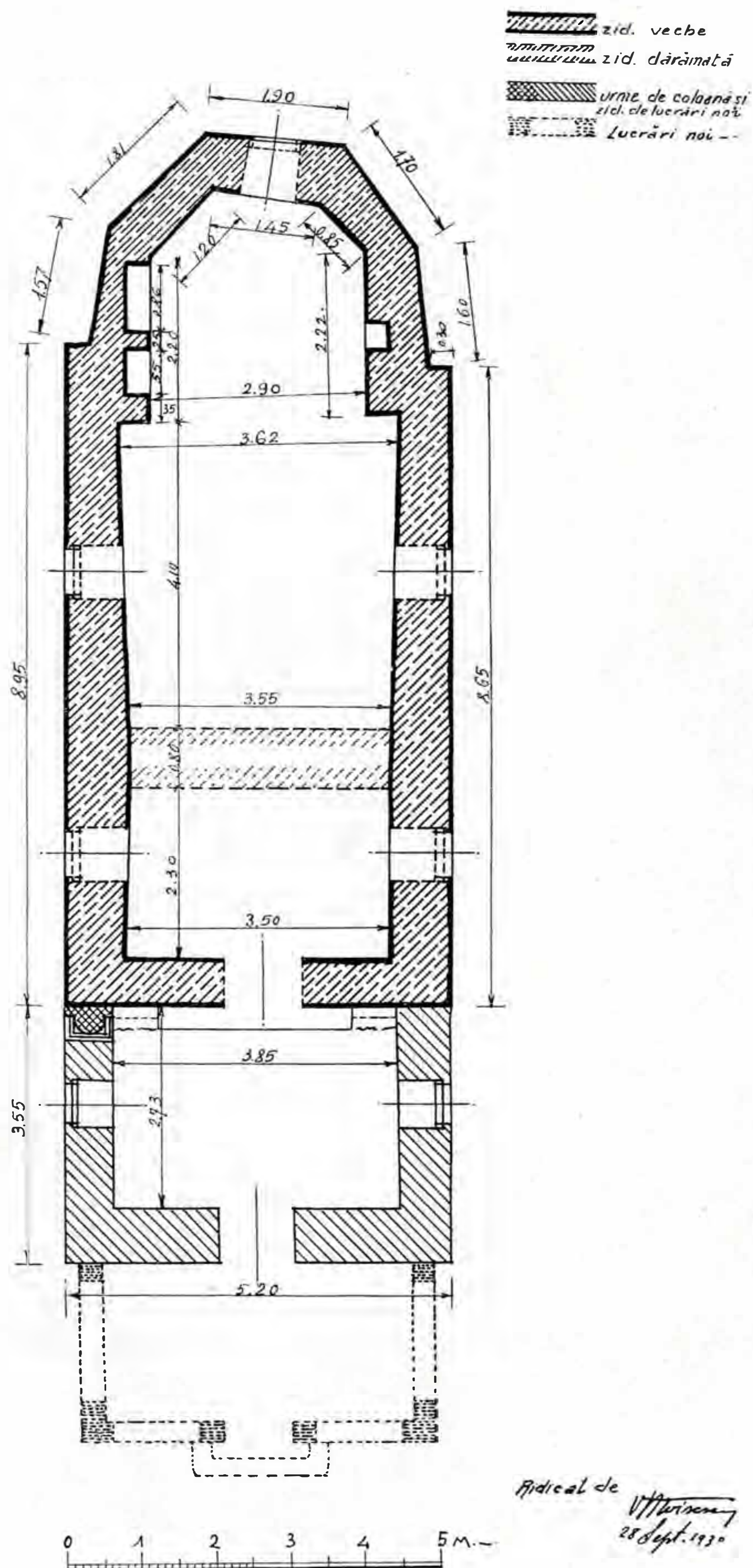

Fig. 1. — Biserica Schitului Zlătioarele (Vâlcea).

Planul orizontal.

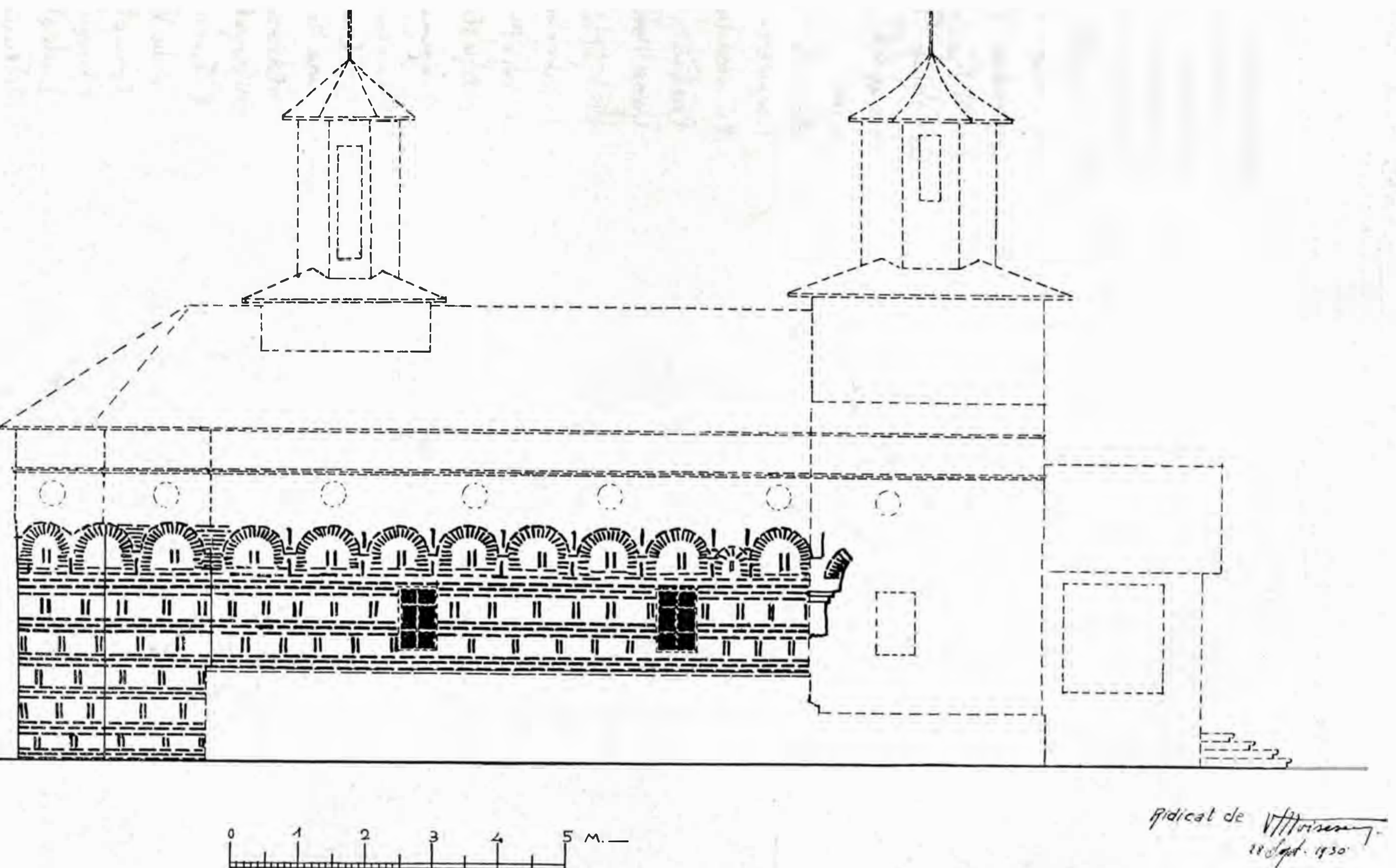

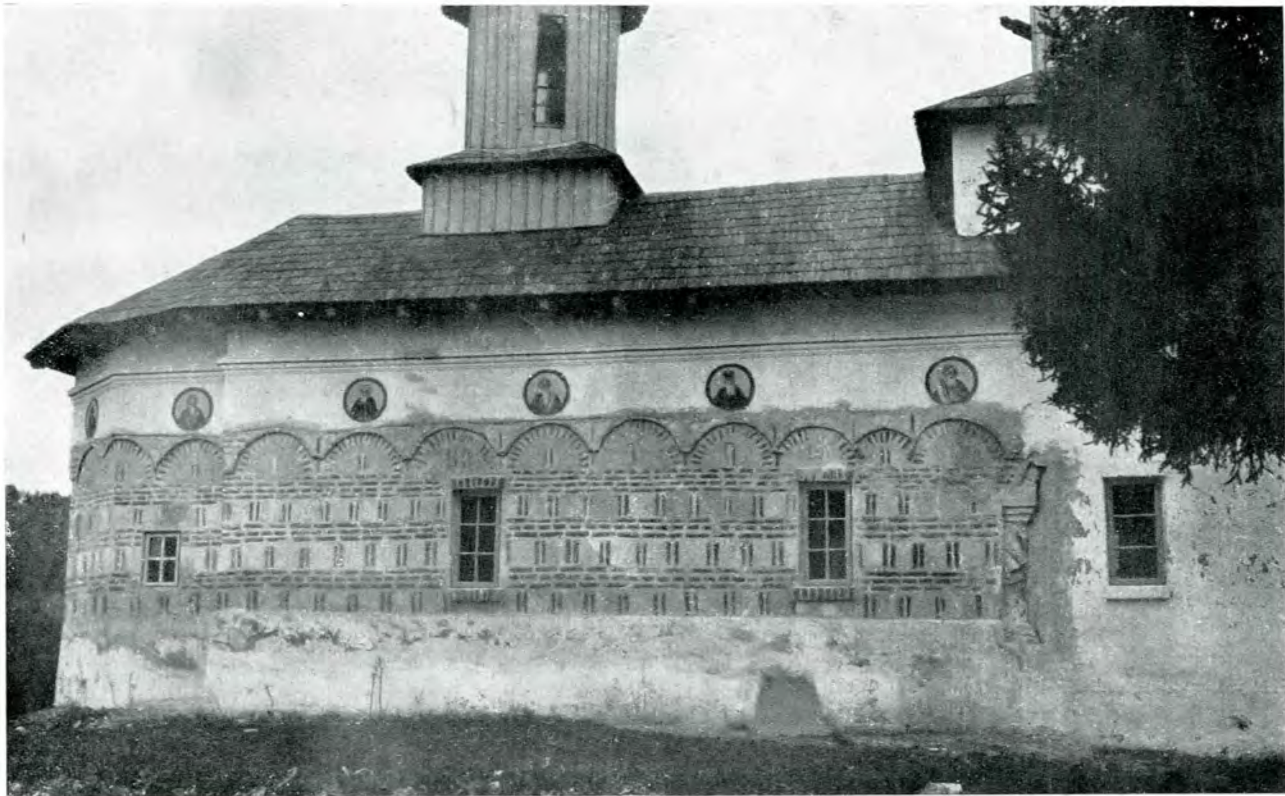
Fig. 2. — Biserica Schitului Zlătioarele (Vâlcea). Fațada laterală.

Fig. 3. — Biserica Schitului Zlătioarele (Vâlcea). Vedere laterală.

Fig. 4. — Biserica Schitului Zlătioarele (Vâlcea). Vedere spre altar.

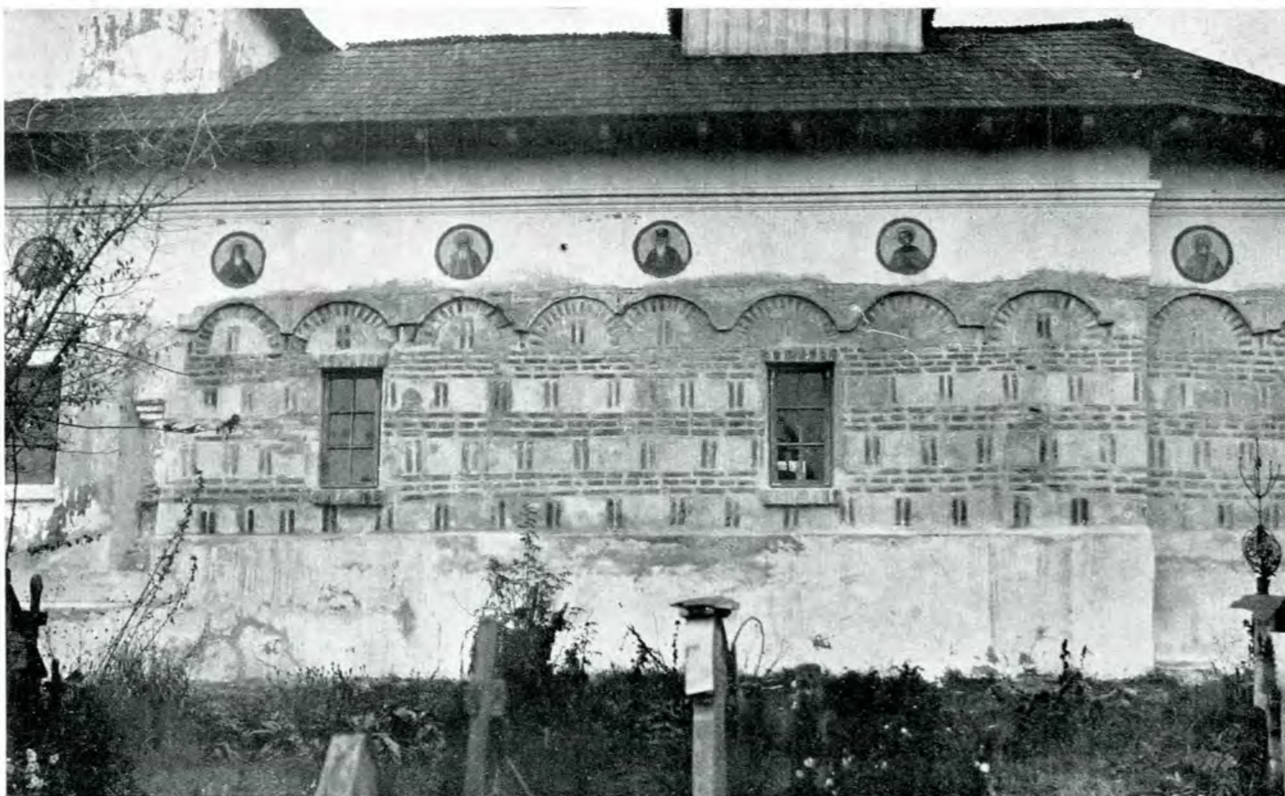
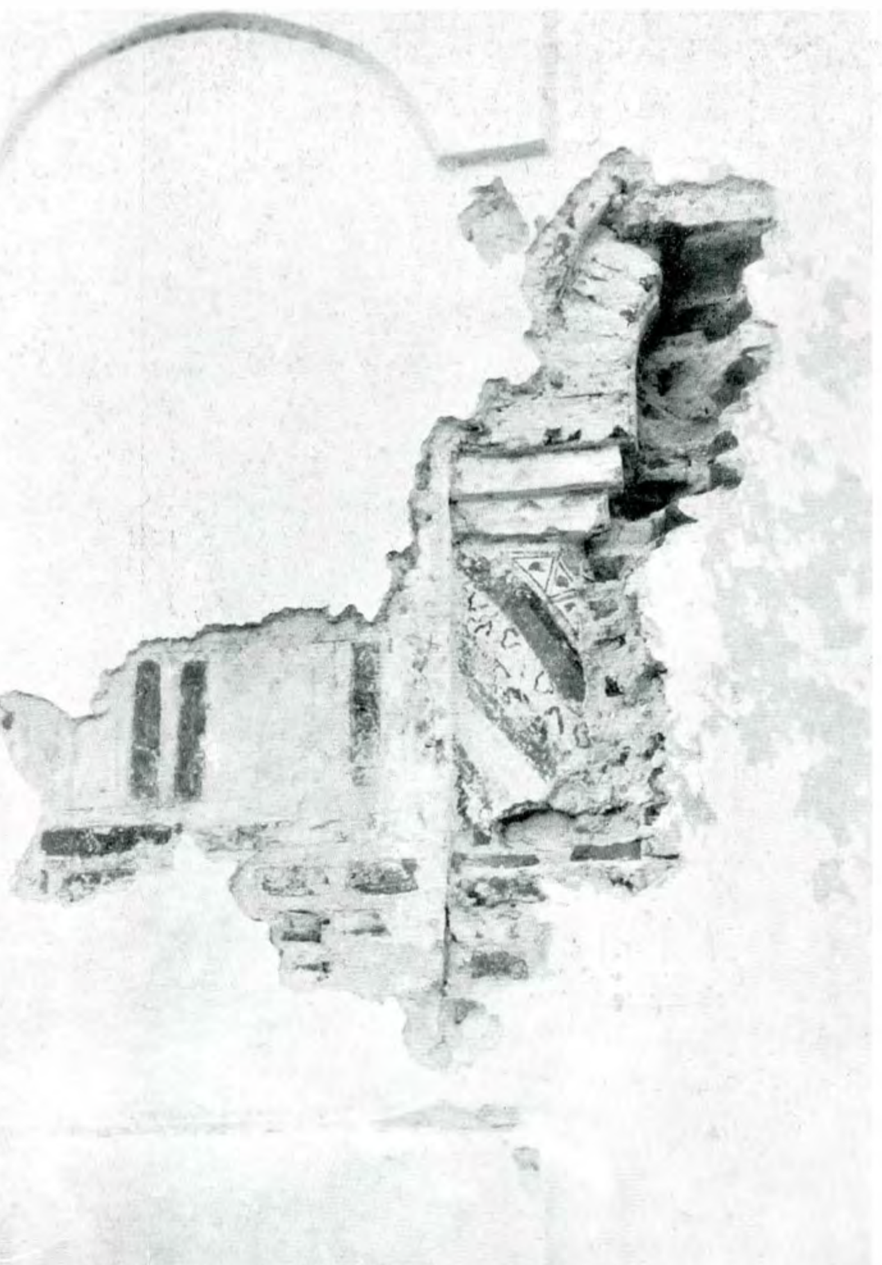

Fig. 5. Fig. 6. — Biserica Schitului Zlătioarele (Vâlcea).
Vederi laterale după curăţirea faţadelor.

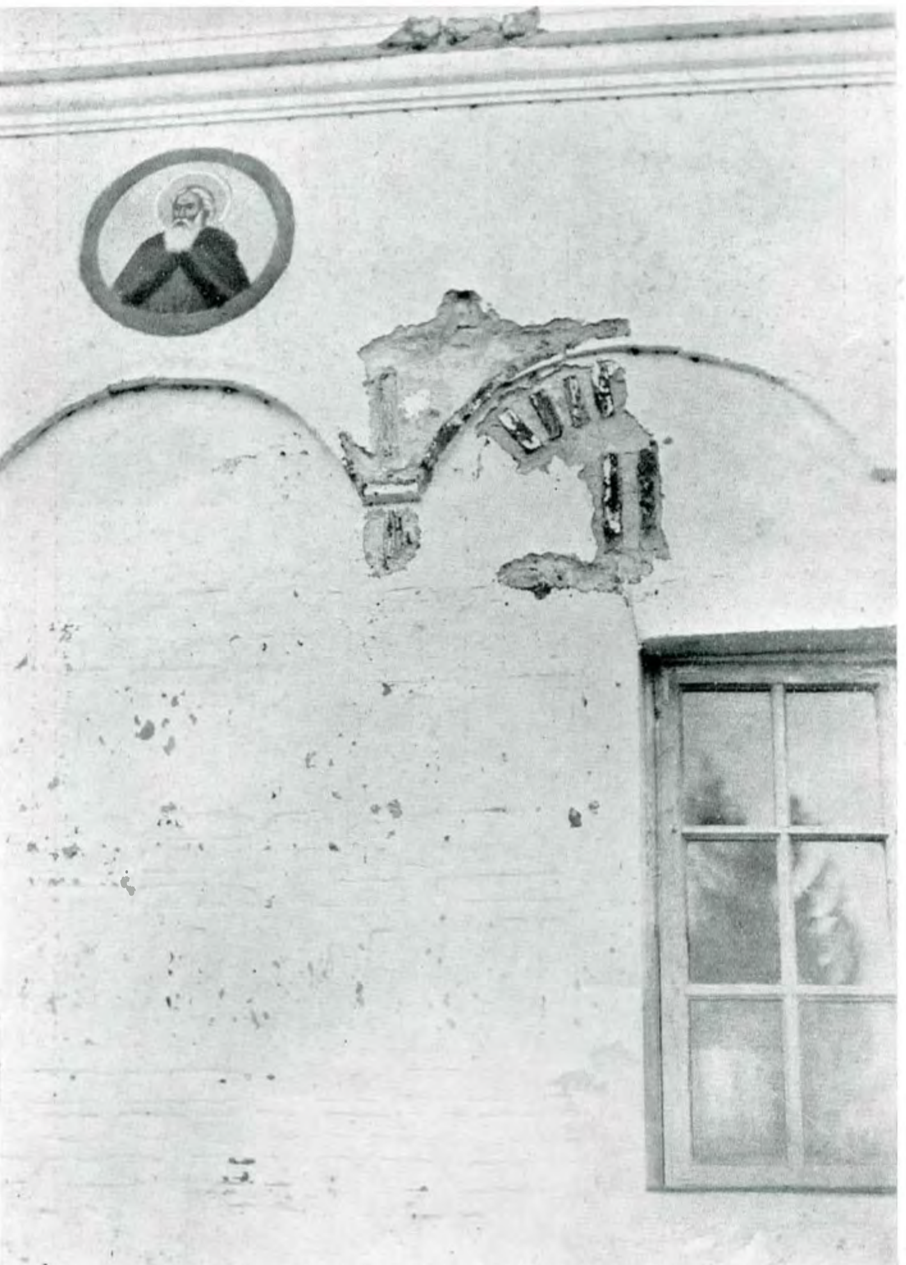

Fig. 7. — Biserica Schitului Zlătioarele (Vâlcea). Detaliul arcadei pridvorului.
Fig. 8. — „ „ „ „ Detaliul arcului din faţadă.

Fig. 9. — Biserica Schitului Zlătioarele (Vâlcea). O vedere mai veche cu clopotniță.

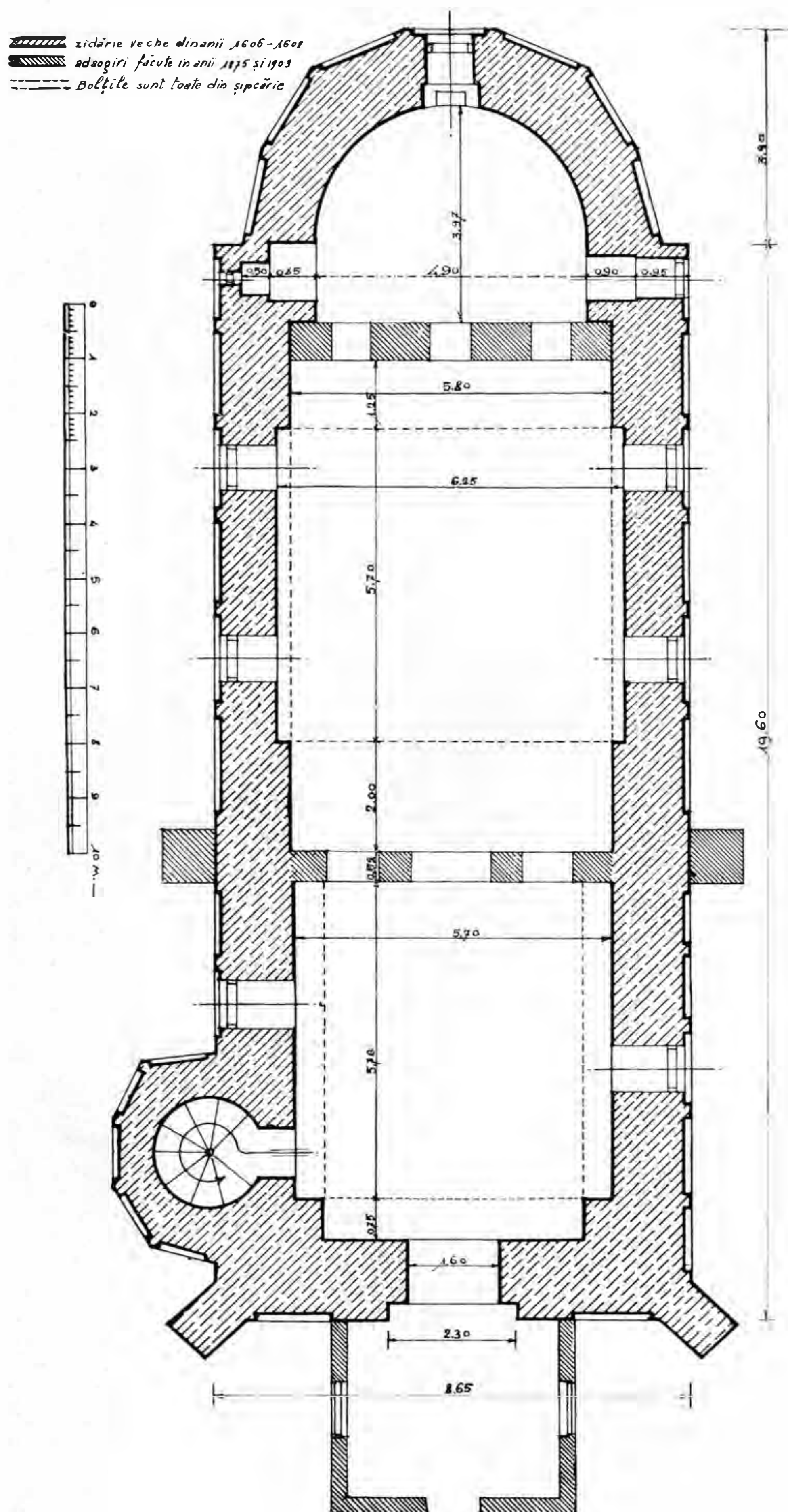

Fig. 10. — Bigerica Săcuieni (Dâmboviţa).
Planul orizontal.

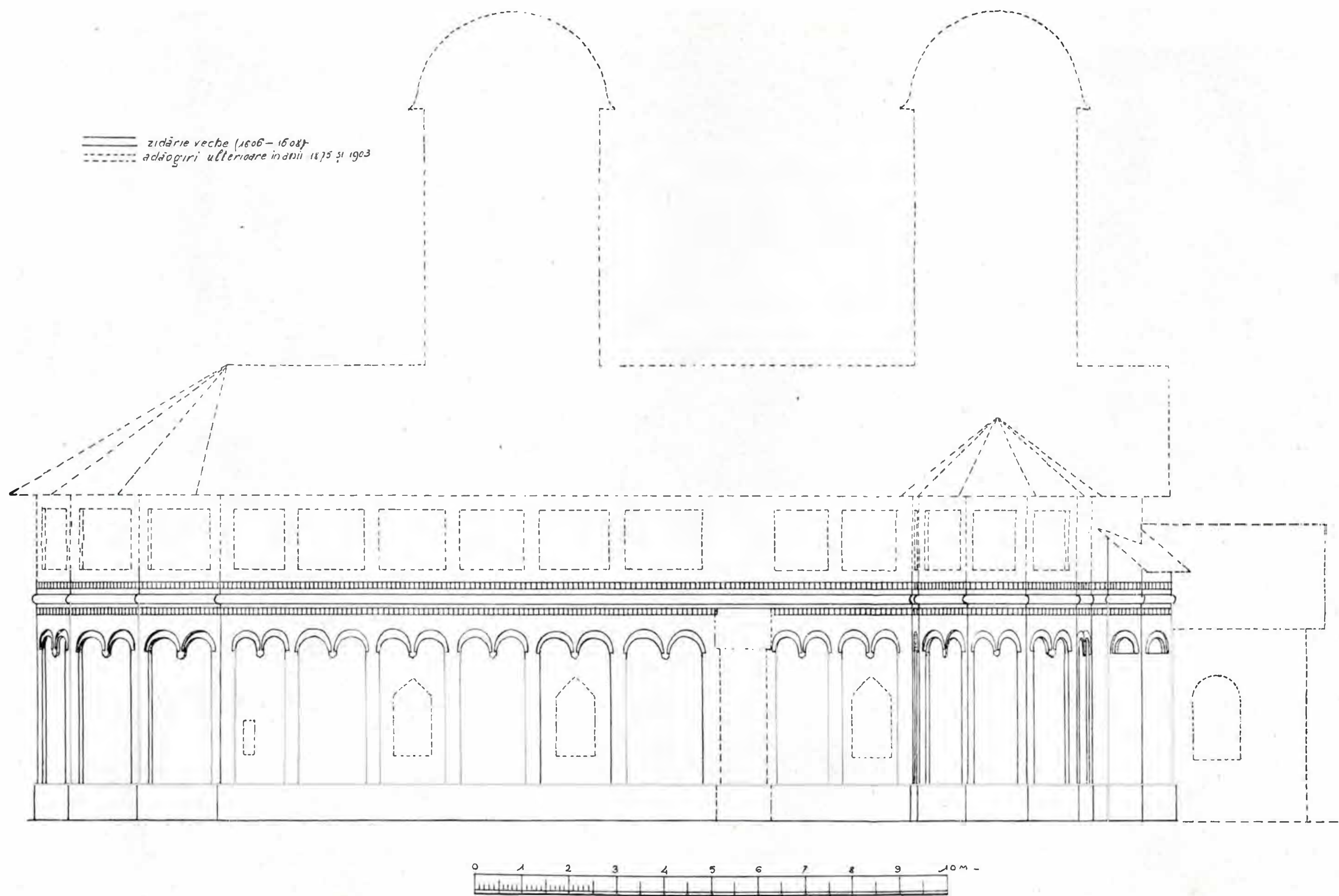

Fig. 11. — Biserica din Săcuieni (Dâmboviţa). Faţada laterală.

Fig. 12. — Biserica din Săcuieni (Dâmbovița). Vedere spre altar.

Fig. 13. — Biserica din Săcuieni (Dâmbovița). Vedere spre intrare.

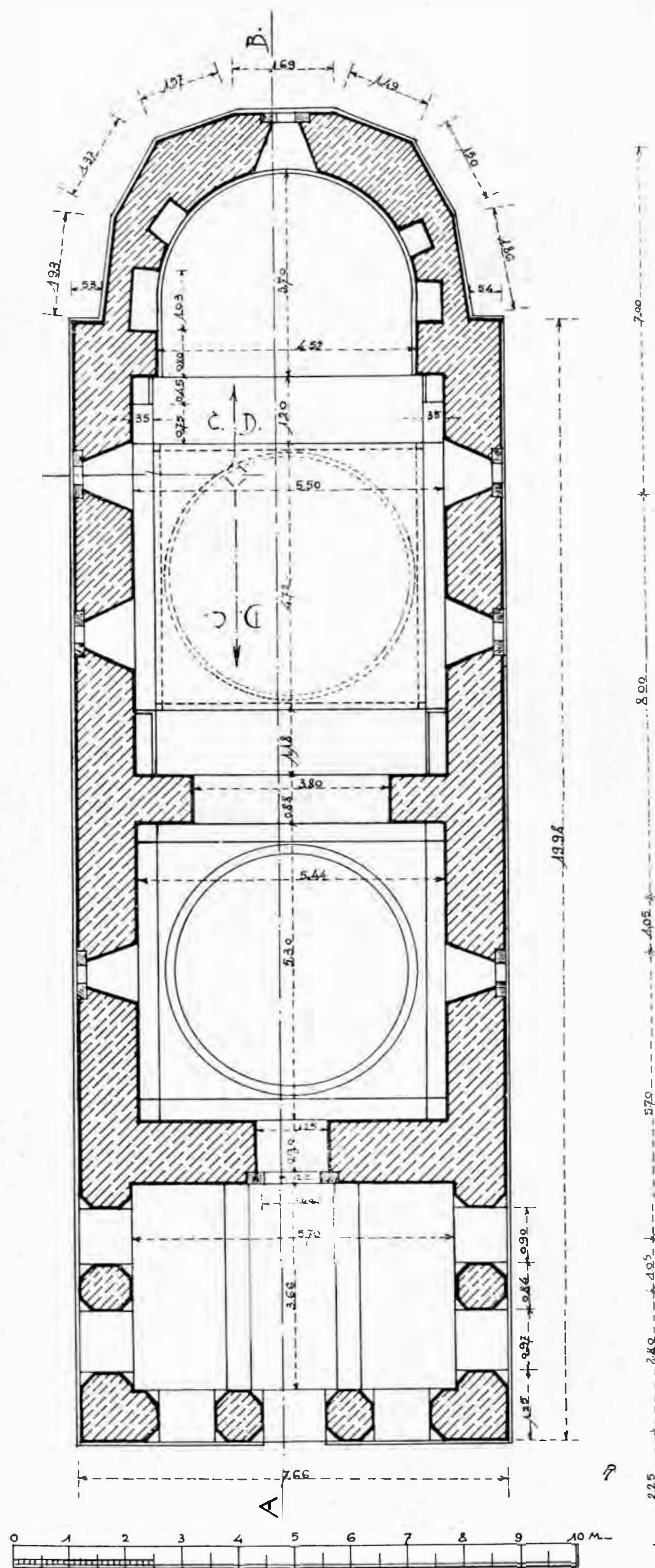

Fig. 14. — Biserica Sf-tul Nicolae din Târgovişte. Planul orizontal.

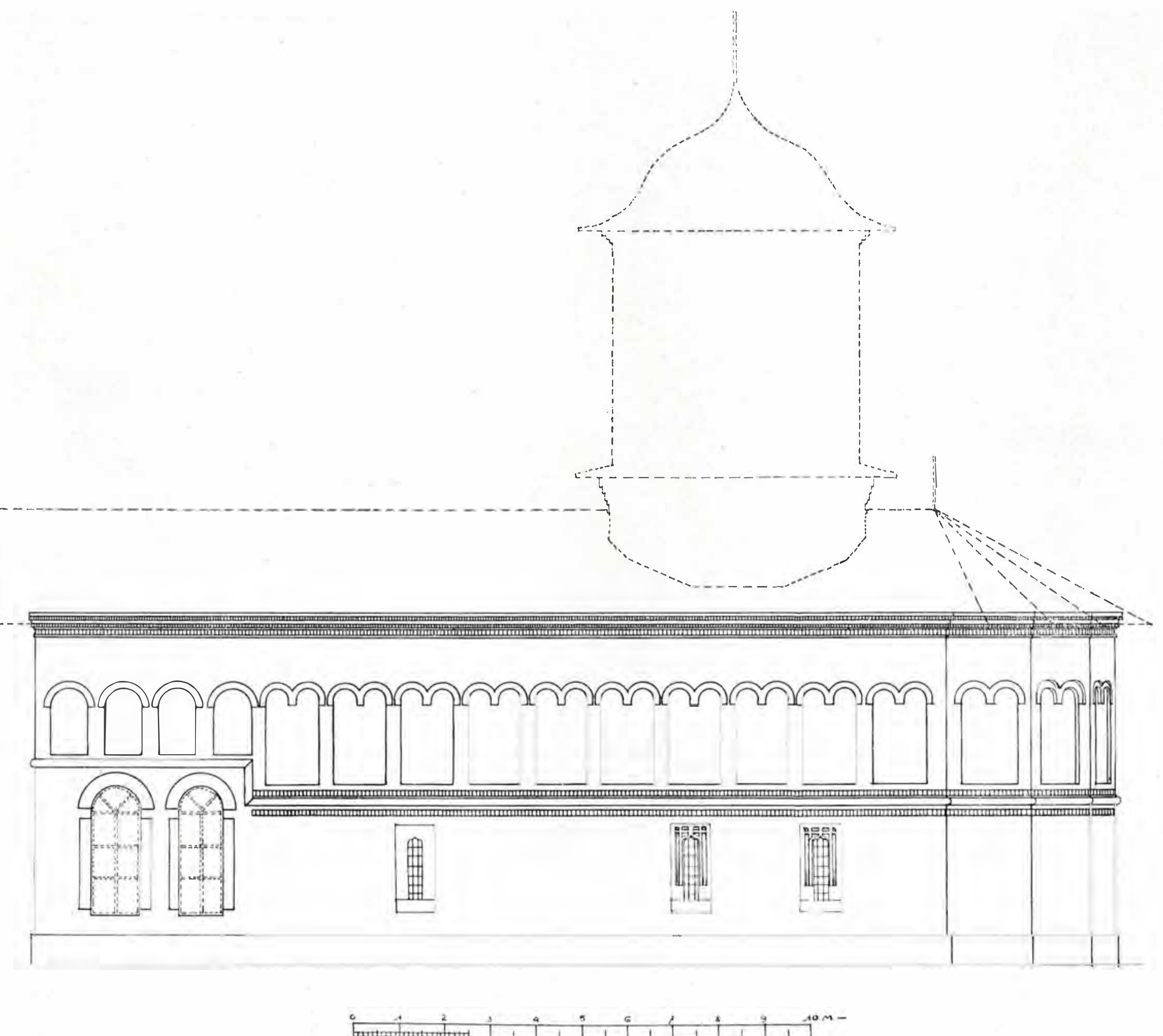
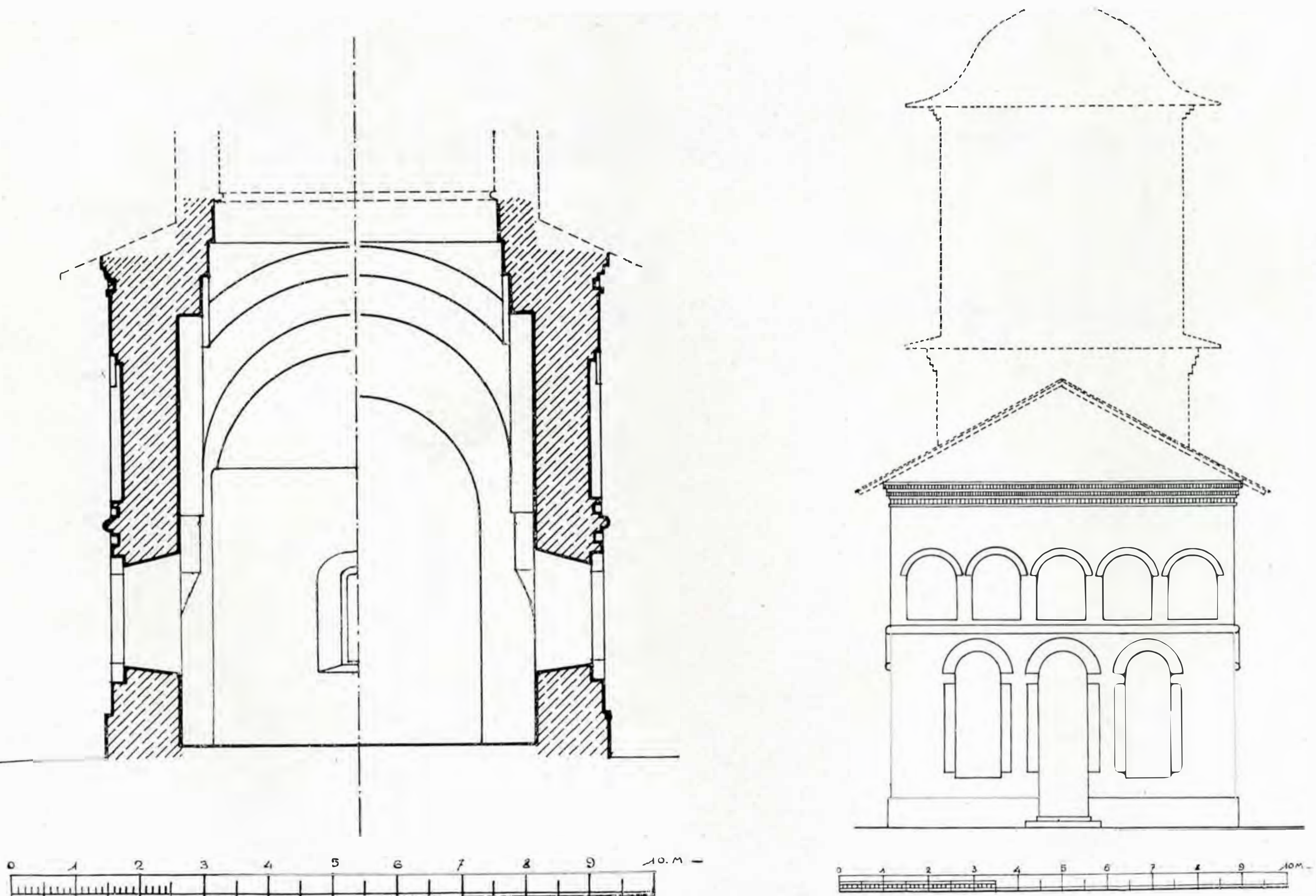

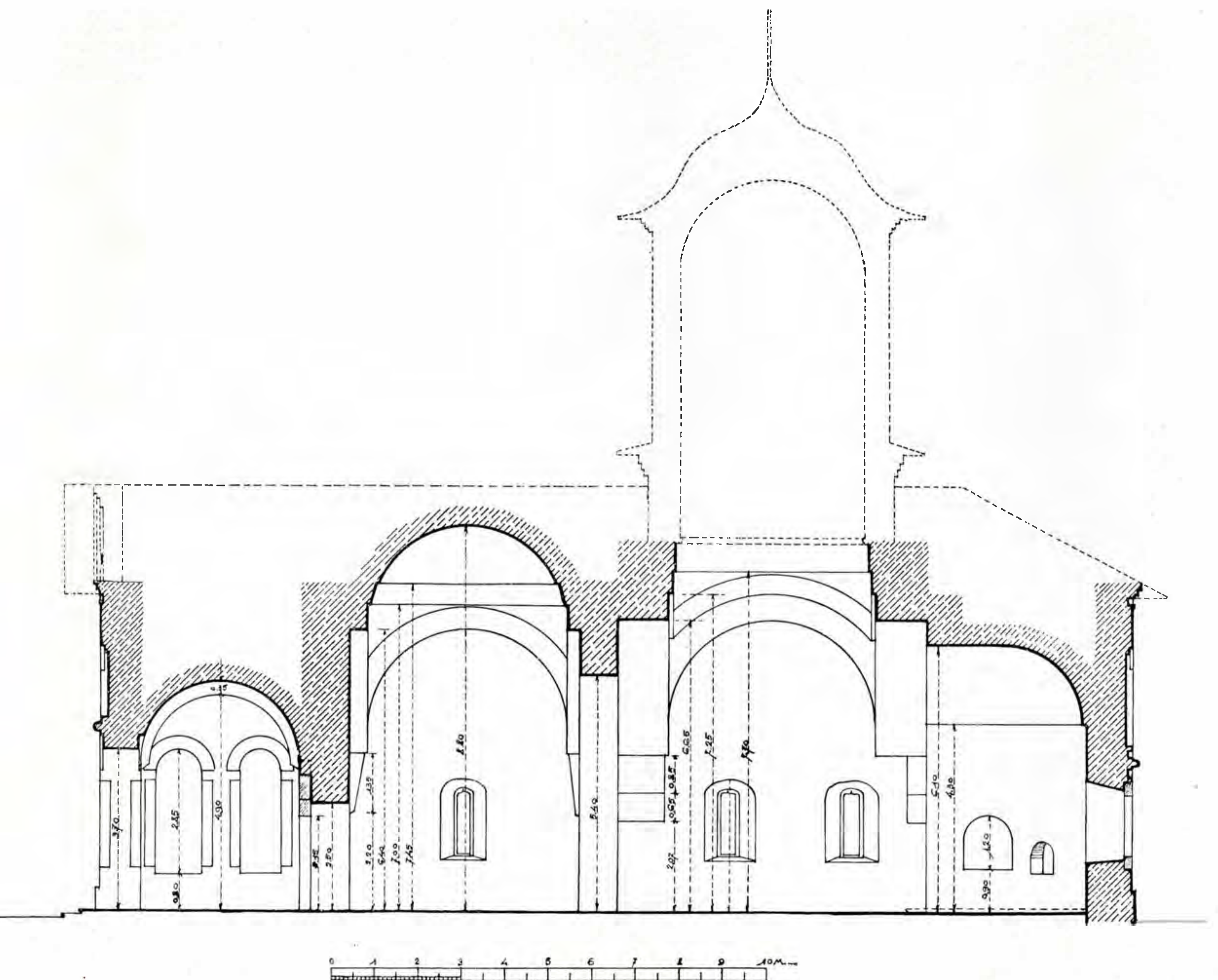
Fig. 15 — Biserica Sf-tul Nicolae din Târgovişte. Faţada laterală.

Biserica Sf.-tul Nicolae din Târgoviște.

Fig. 16. — Secţiuni transversale.

Fig. 17. — Fațada principală.

Biserica Sf.tul Nicolae din Târgoviște.
Fig. 18. — Secțiune longitudinală.

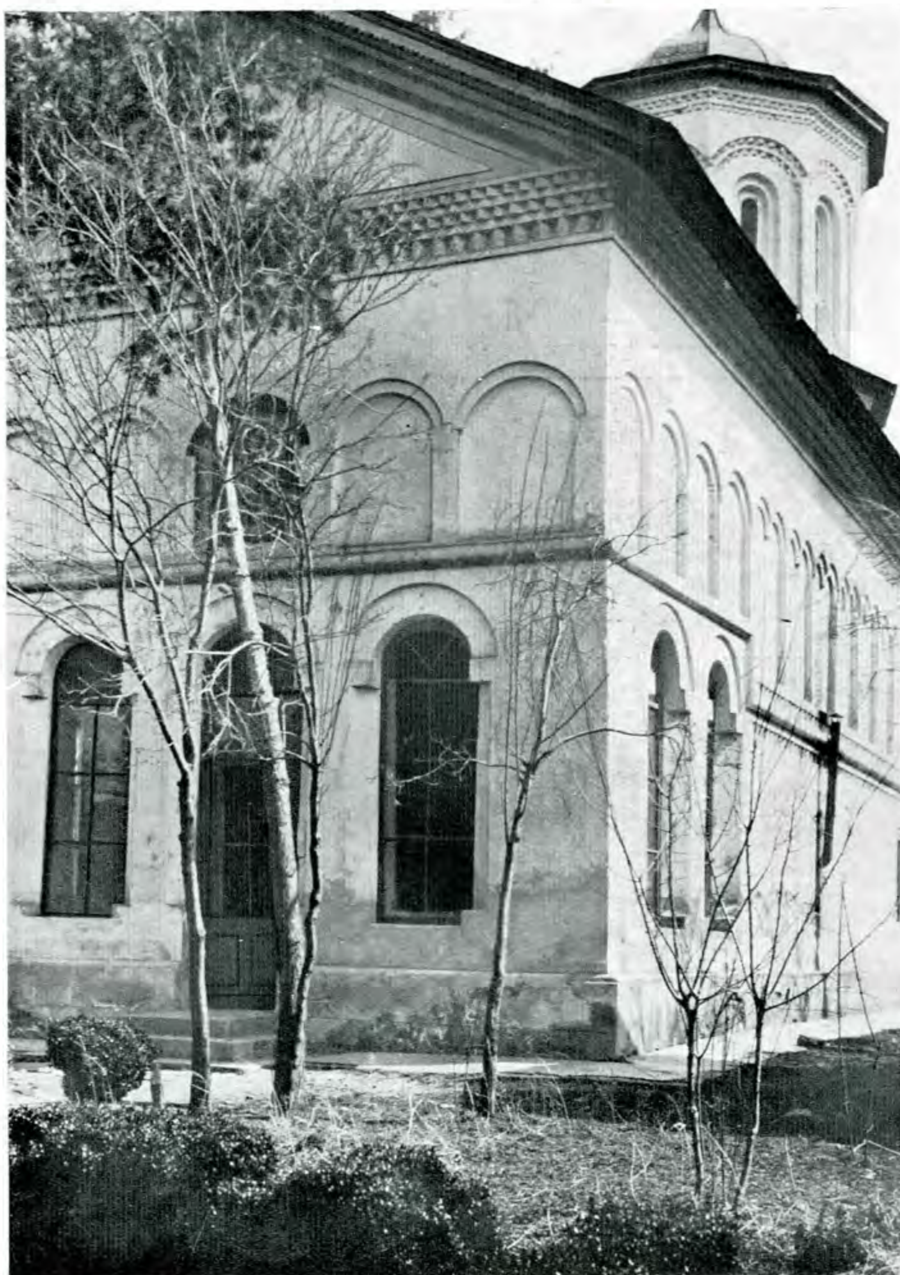
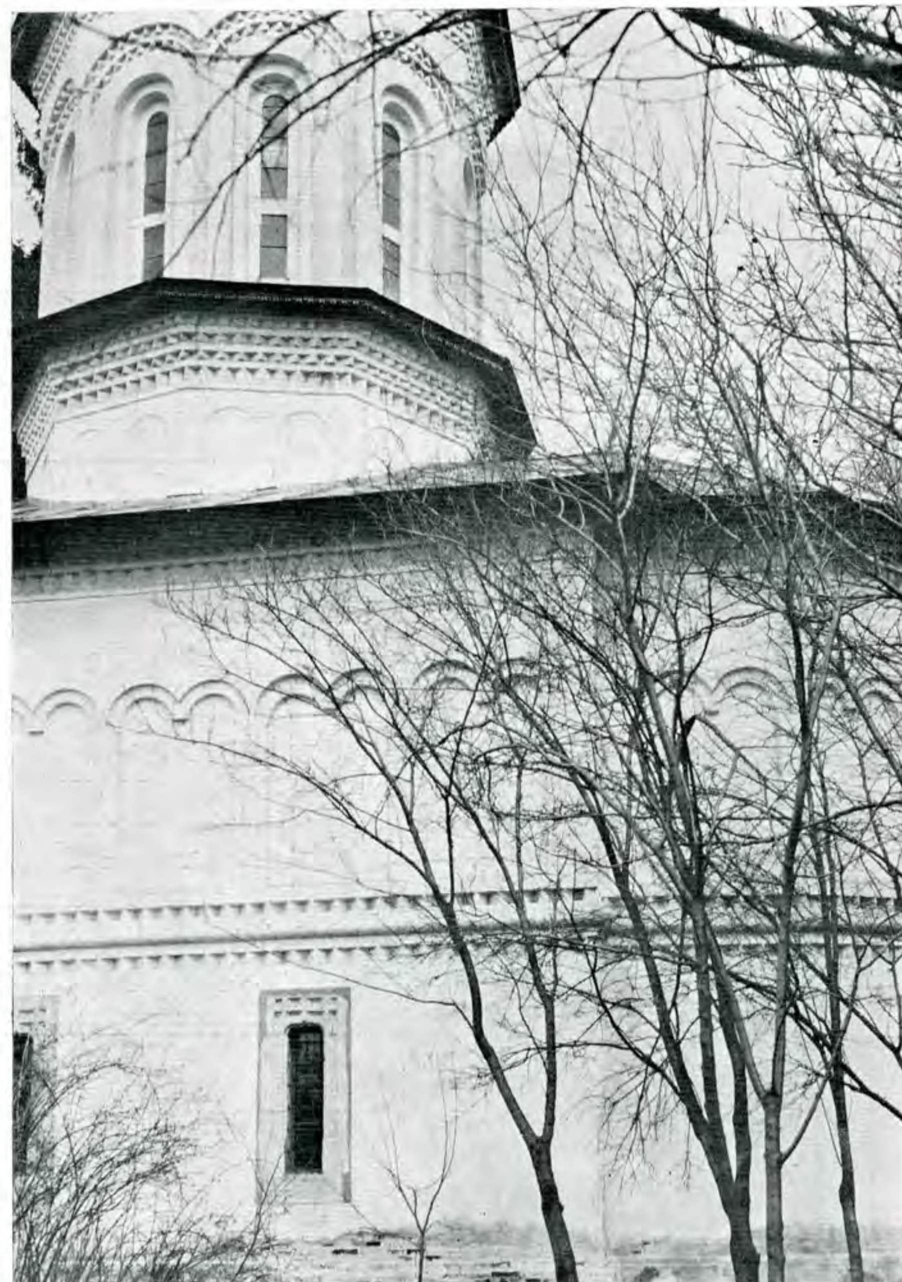

Fig. 19 — Biserica Sf-tul Nicolae din Târgovişte.
Vedere spre intrare.

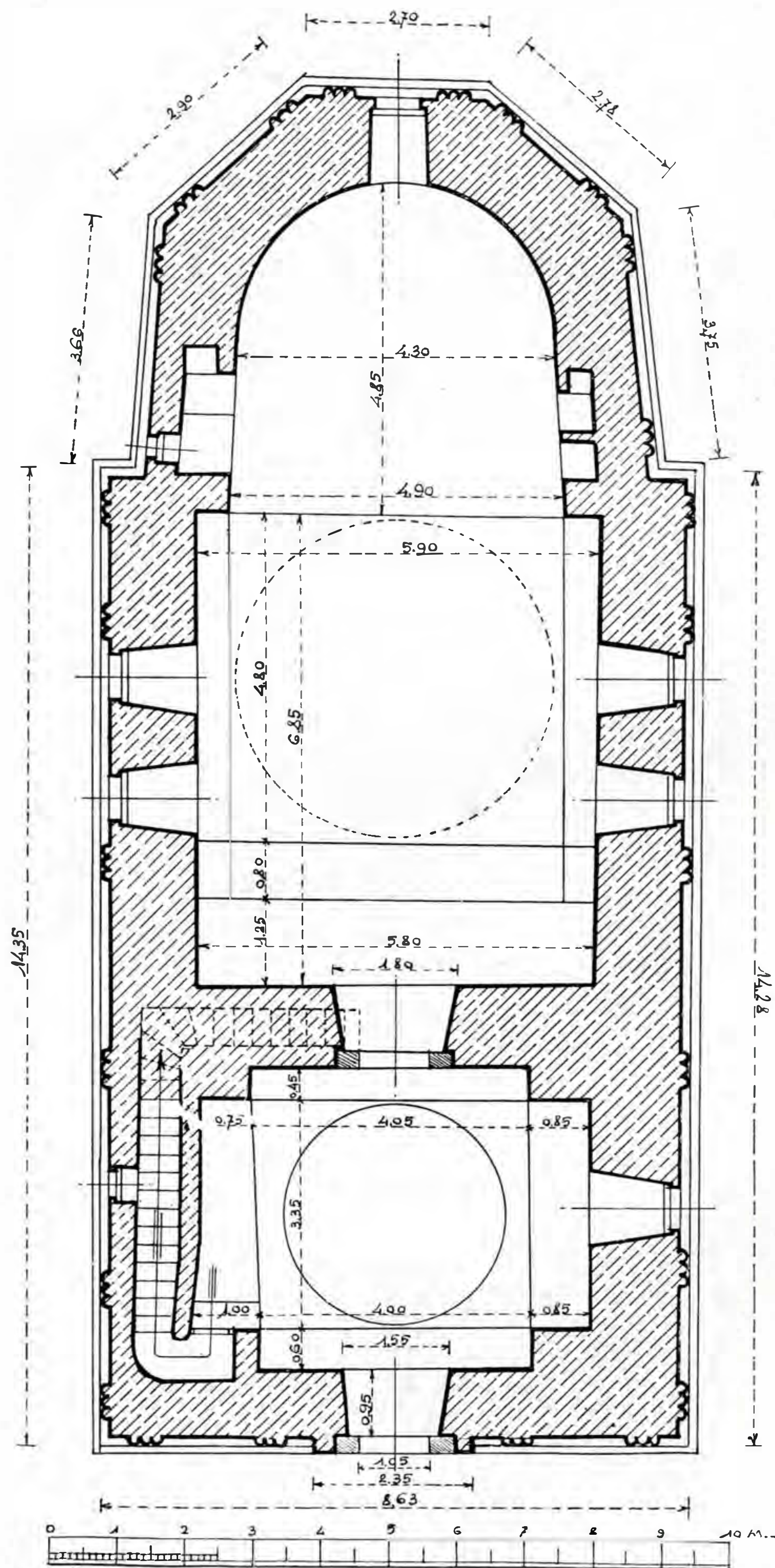

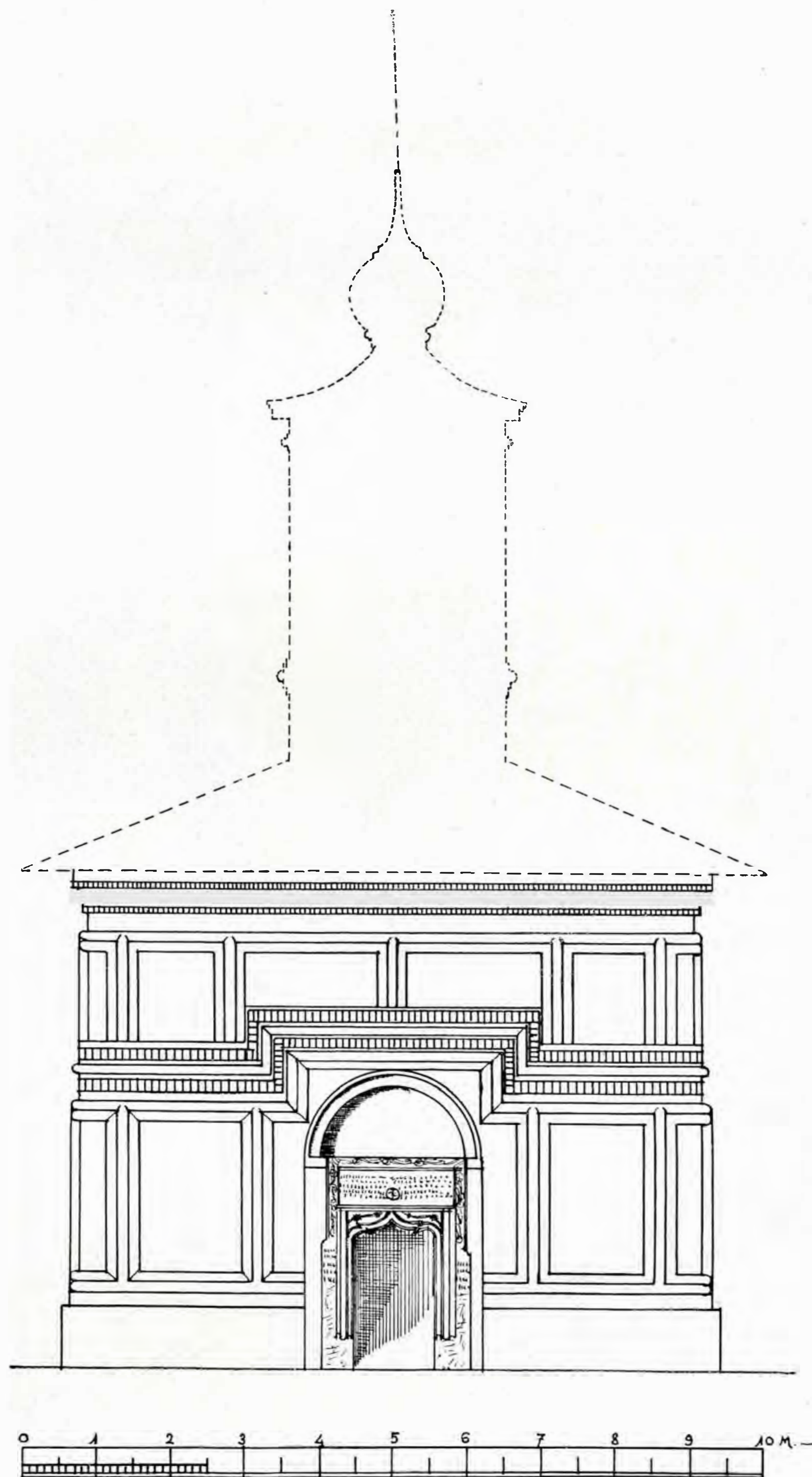
Biserica Sf-tul Nicolae din Târgovişte.

Fig. 20. — Fereastra şi brîul.

Fig. 21. — Vedere laterală.

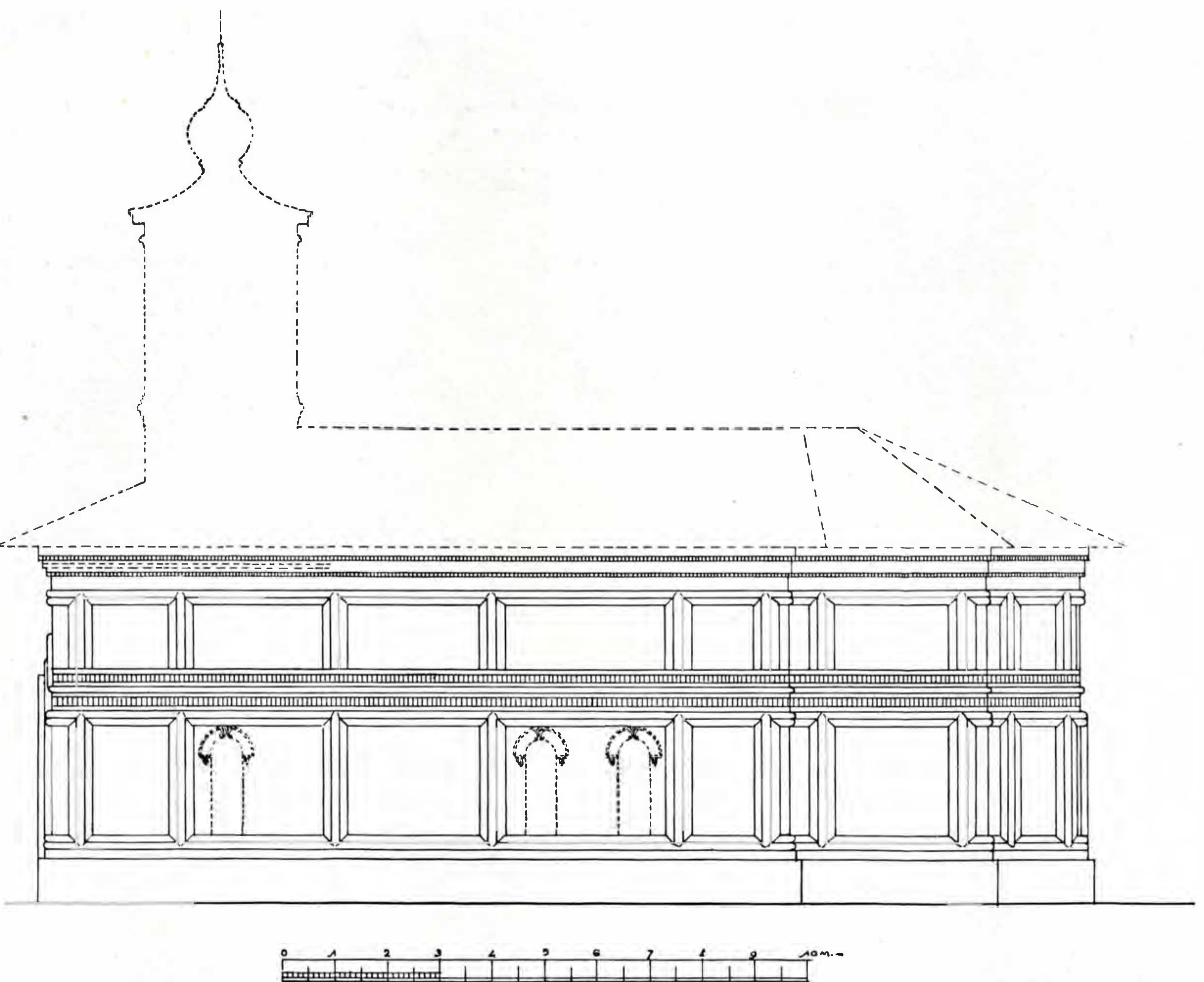

Biserica din Gherghiţa (Prahova).
Fig. 22. — Planul orizontal.

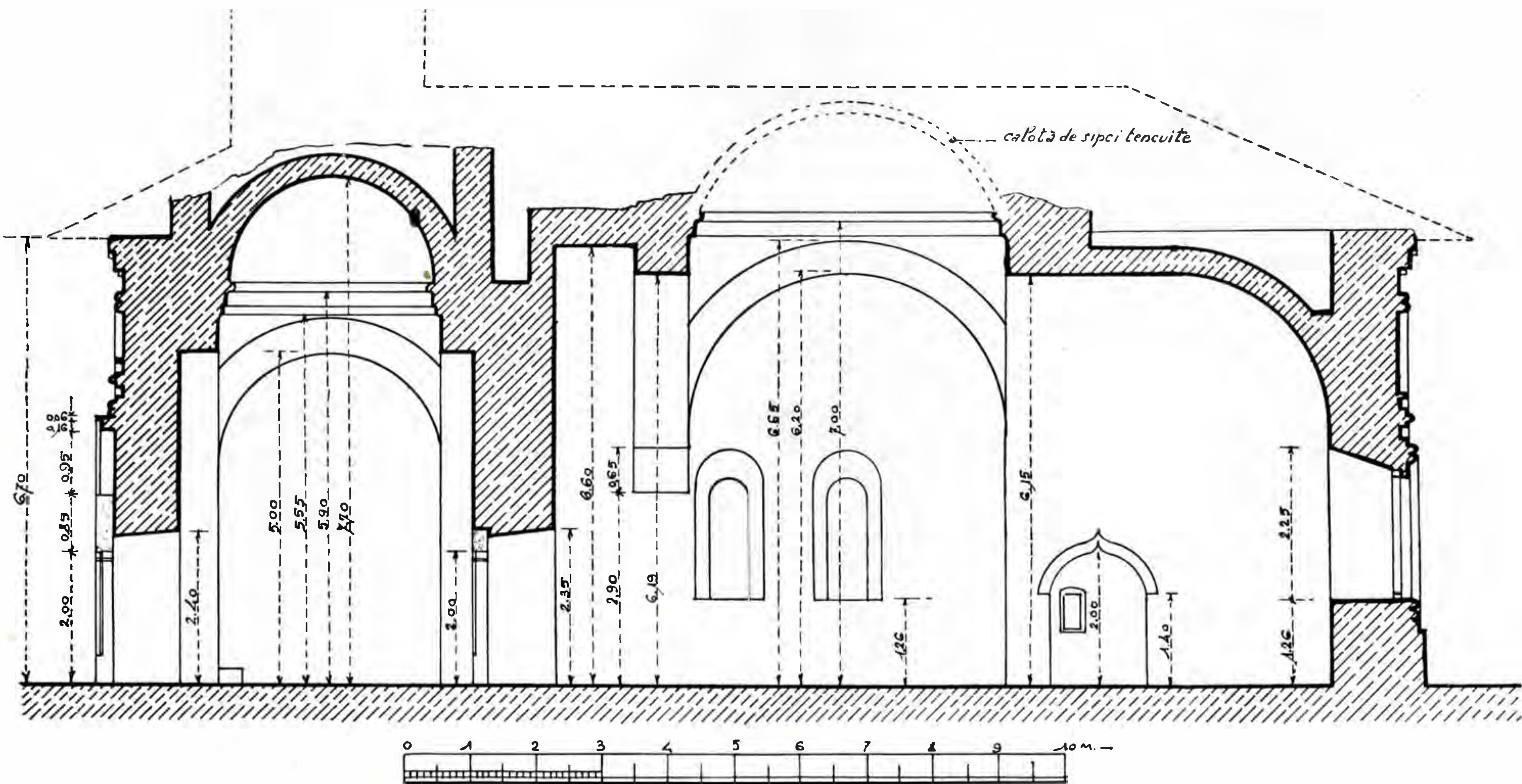

Biserica din Gherghiţa (Prahova).

Fig. 23. — Faţada principală.

Biserica din Gherghiţa (Prahova).
Fig. 24. — Faţada laterală.

Biserica din Gherghiţa (Prahova).

Fig. 25. — Secţiune longitudinală.

Biserica din Gherghița (Prahova).

Fig. 26. — Vedere generală.

Fig. 27. — Vedere spre intrare.

Biserica din Gherghița (Prahova).
Fig. 28. — Ușa cu inscripție.

Biserica din Bărbuleţ (Dâmbovița).

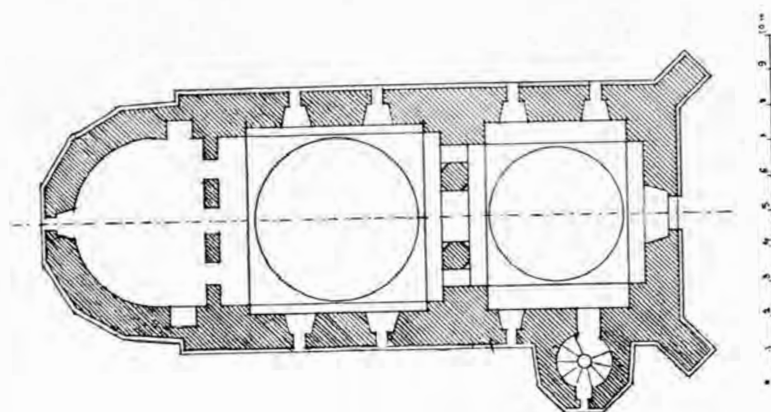

Fig. 30. — Planul orizontal.

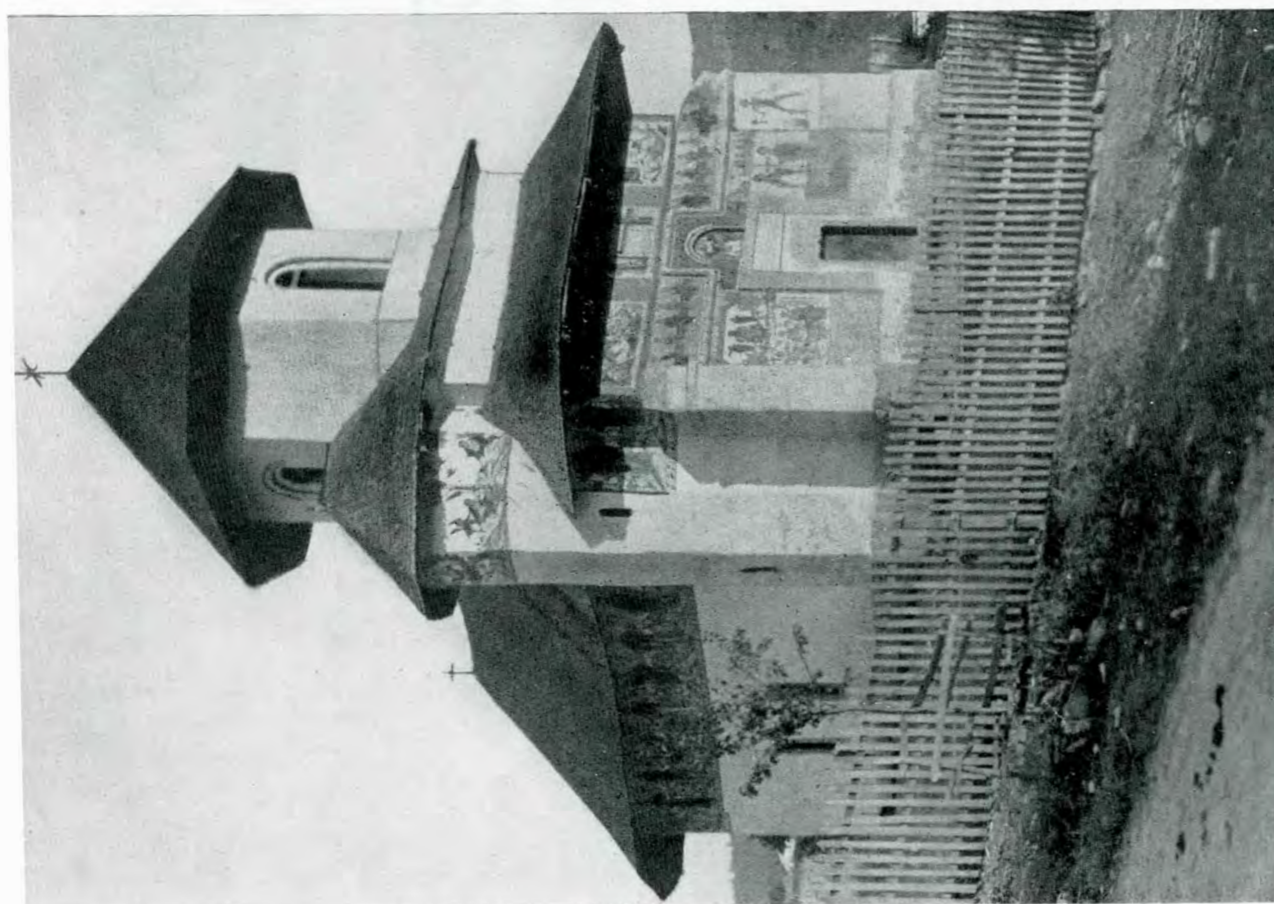
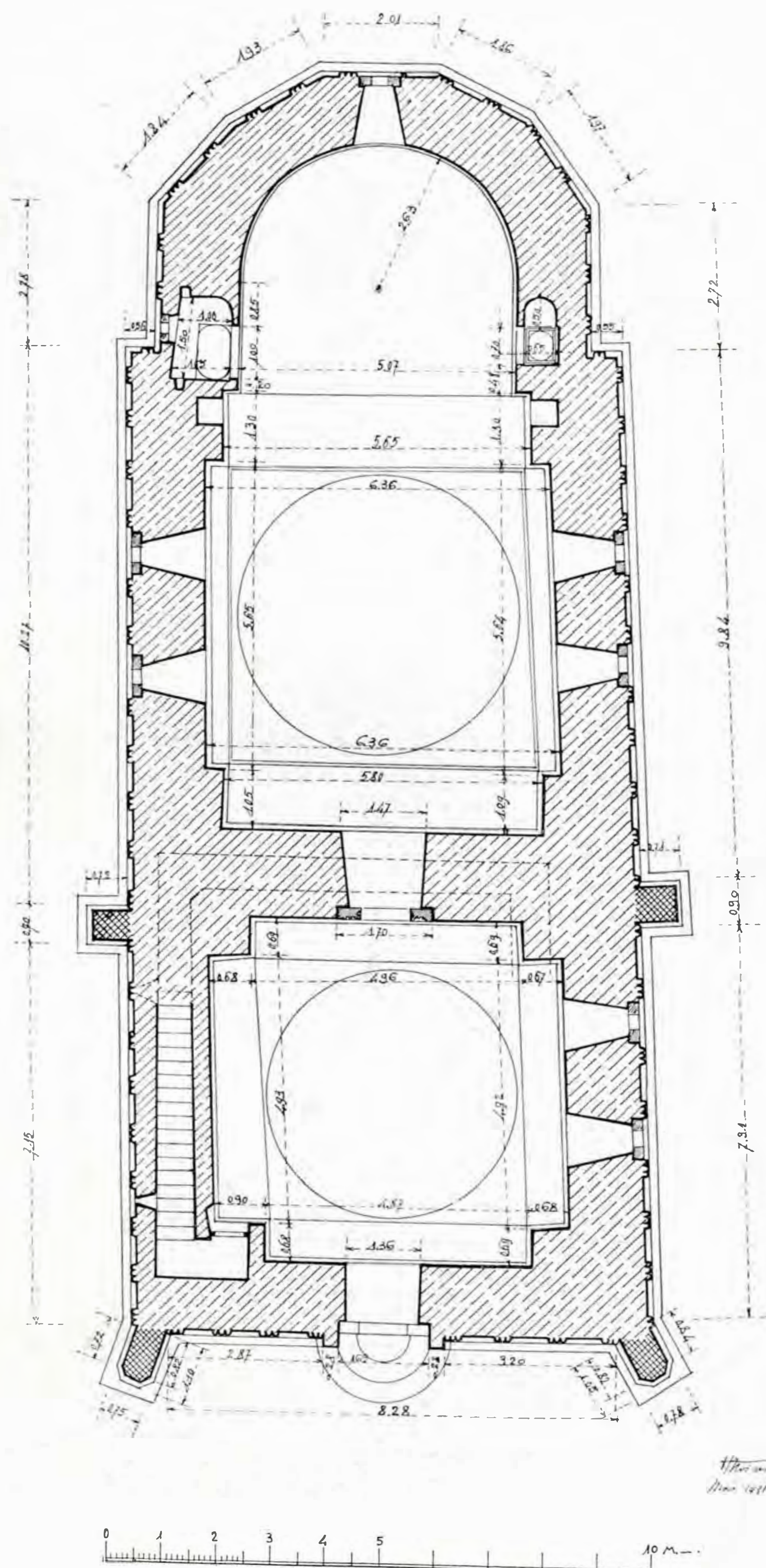
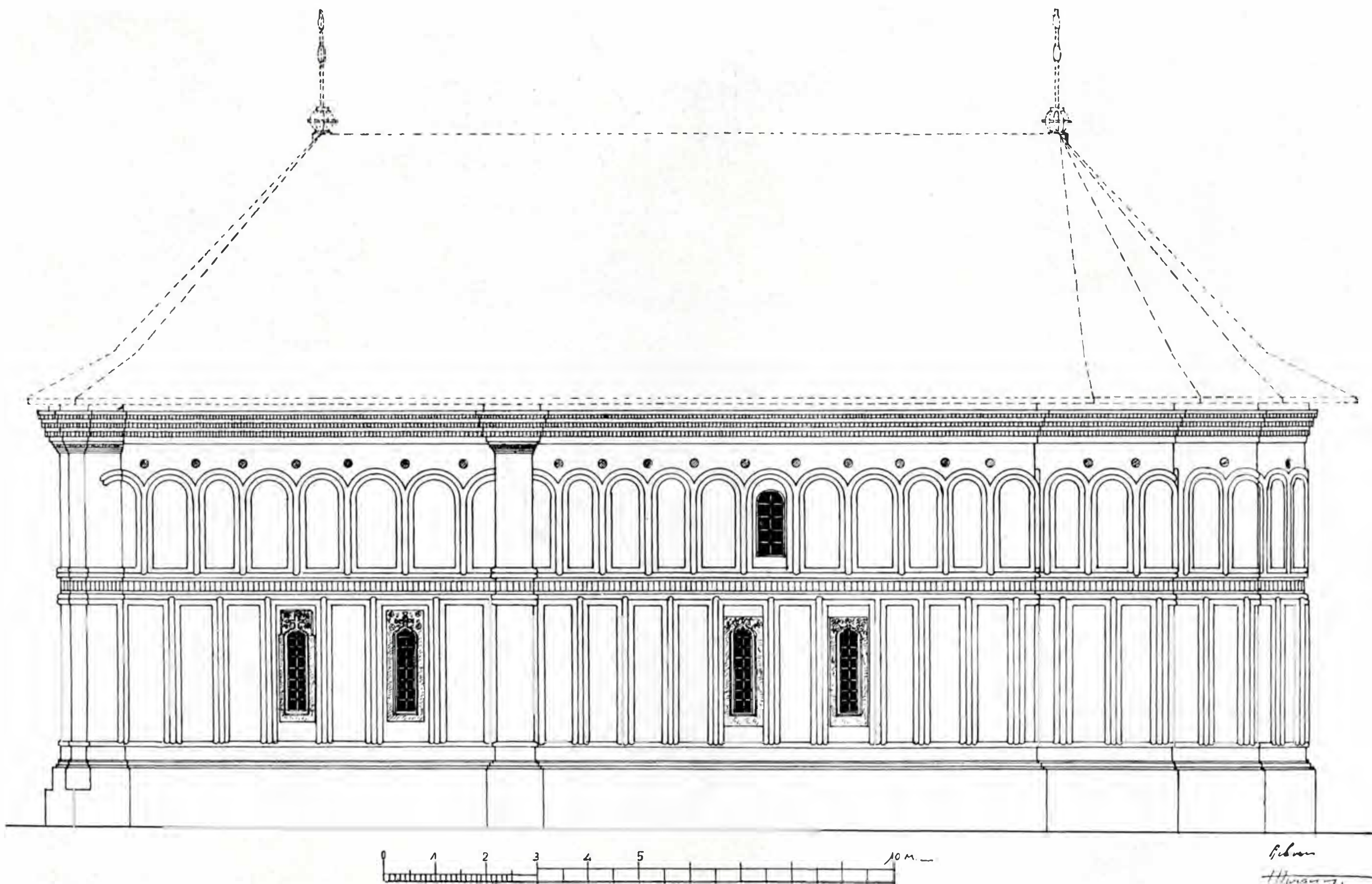

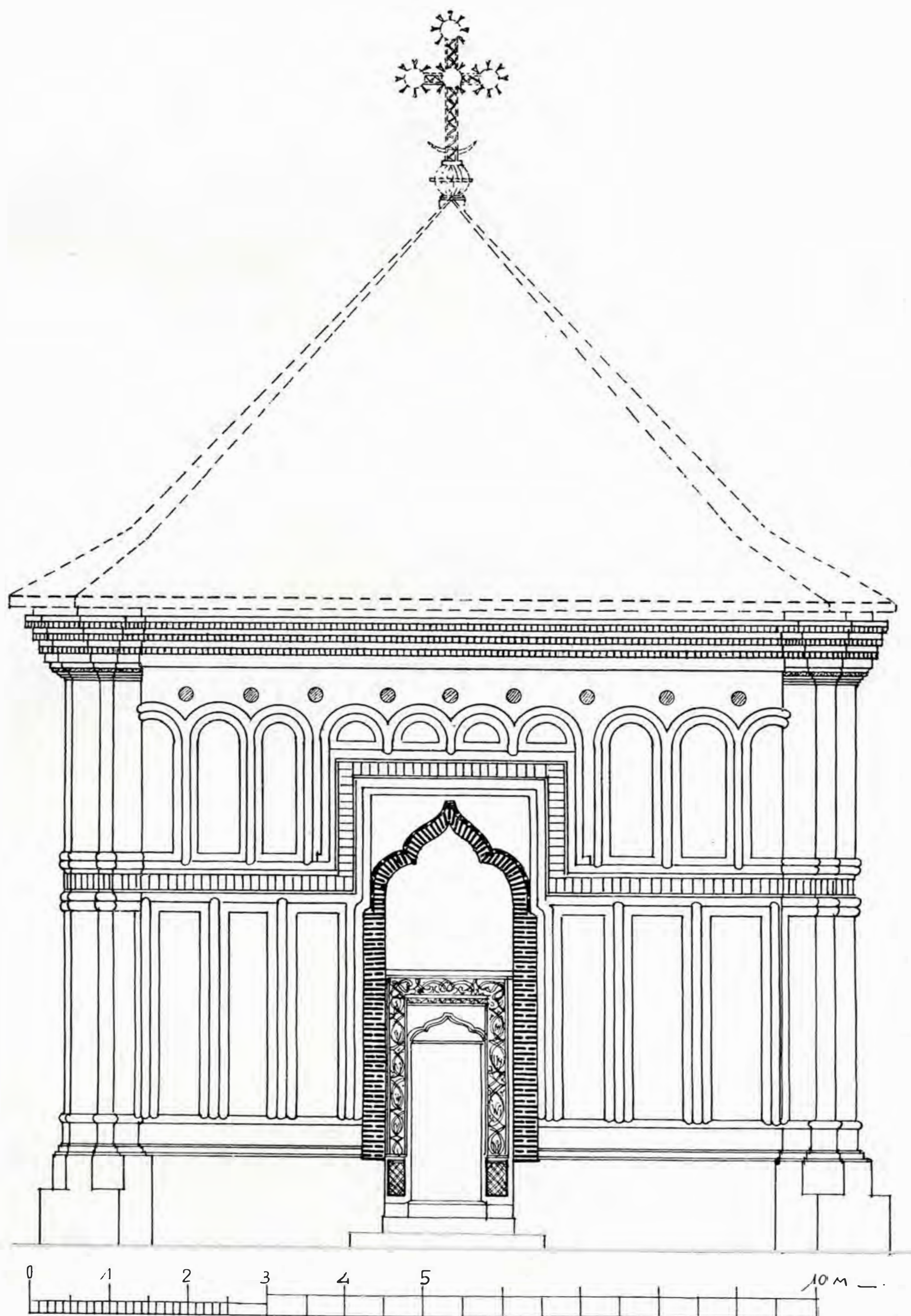
Fig. 29. — Vederea bisericii.

Biserica din Golești (Muscel).
Fig. 31. — Planul orizontal.

Biserica din Goleşti (Muscel).
Fig. 32. — Faţada laterală.

Biserica din Golești (Muscel).
Fig. 33. — Fațada principală.

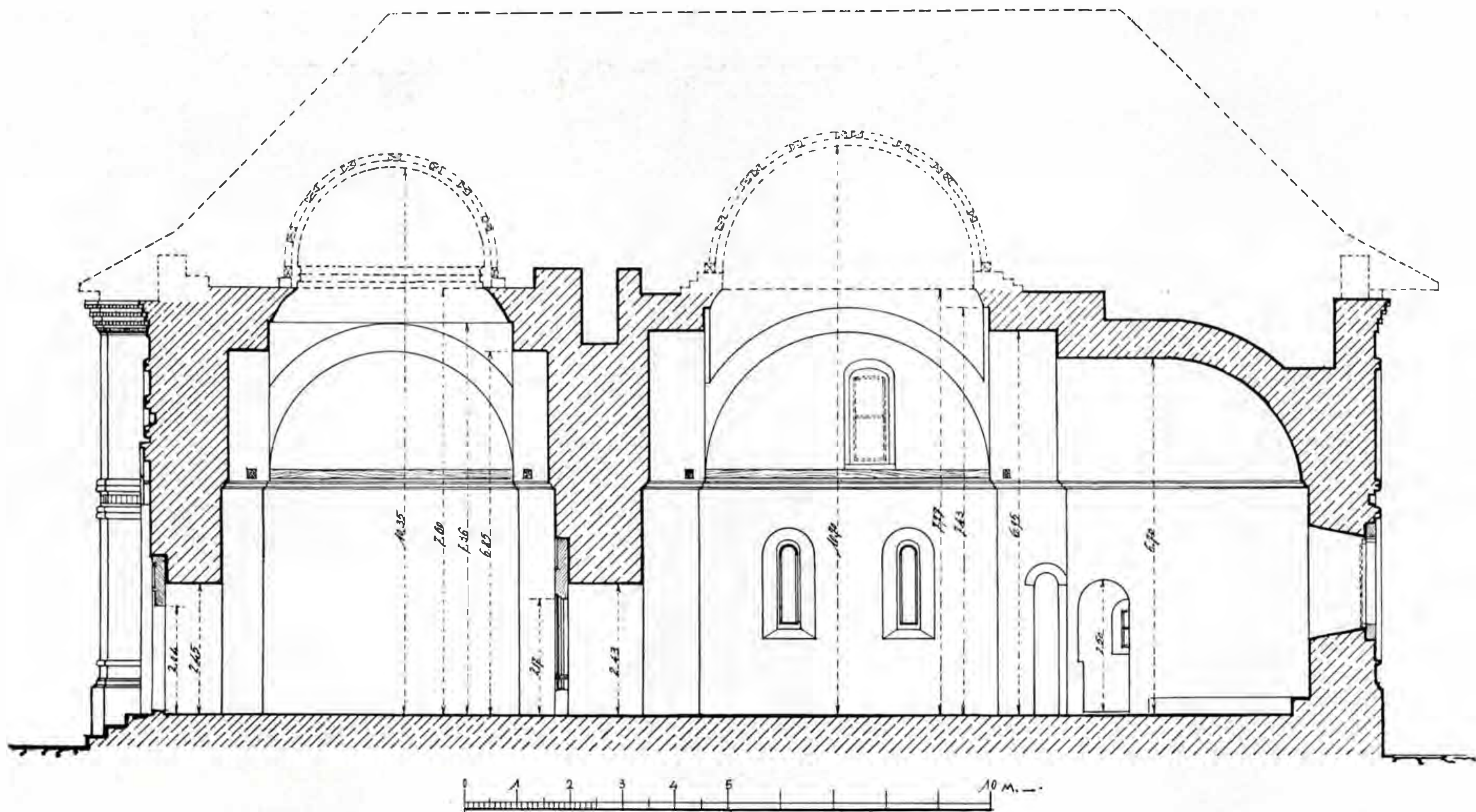
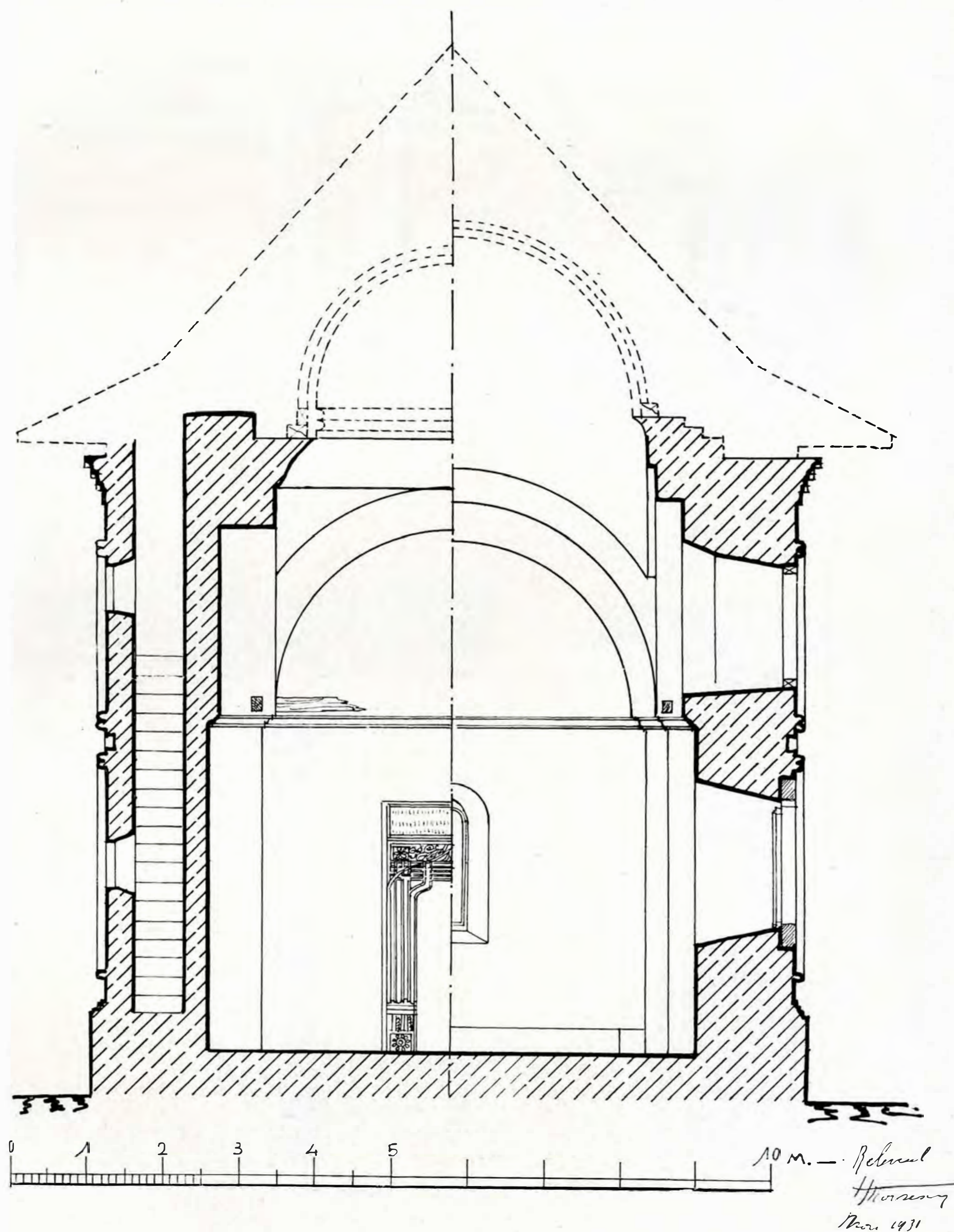

Fig. 34. — Biserica din Goleşti (Muscel). Secţia longitudinală.

Biserica din Goleşti (Muscel)
Secţii transversale
Fig. 35. — Prin pronaos Fig. 36. — Prin naos

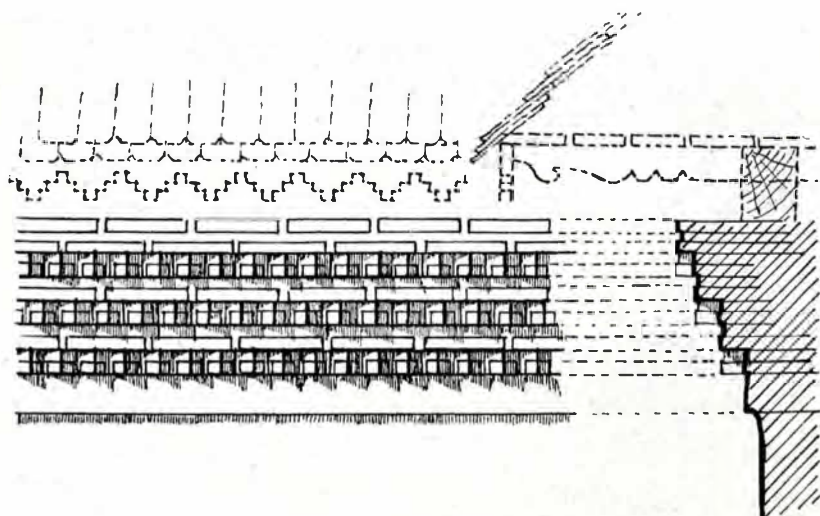

Fig. 37. — Detaliul cornişei

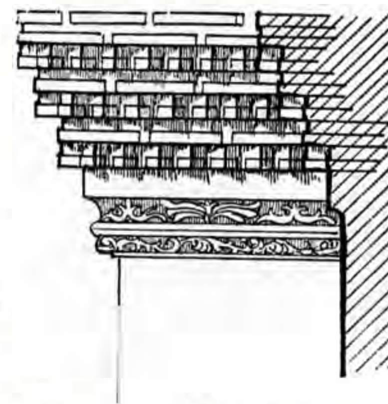

Fig. 38. — Detaliul capitelului de piatră de la contrafort

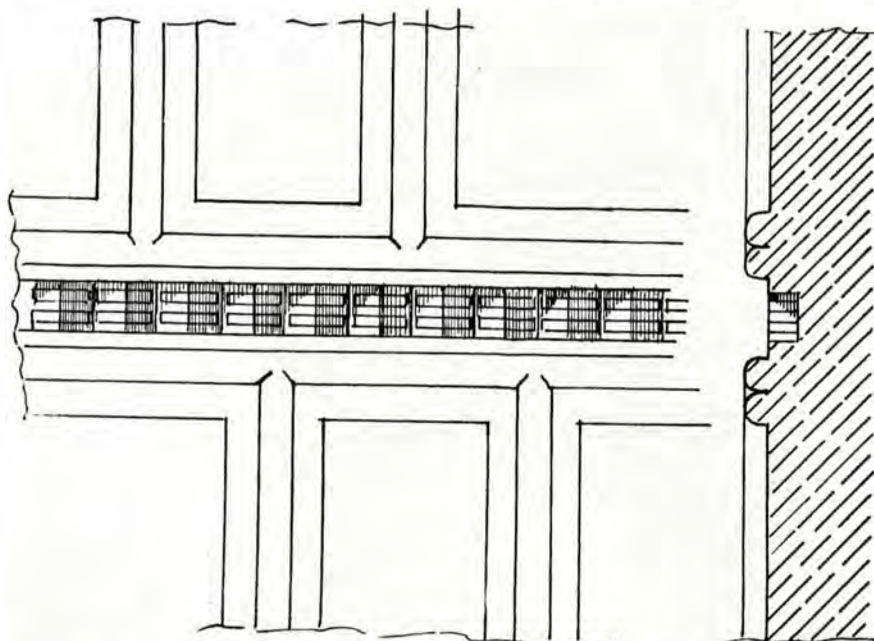

Fig. 39. — Detaliul briului

Biserica din Goleşti (Muscel)

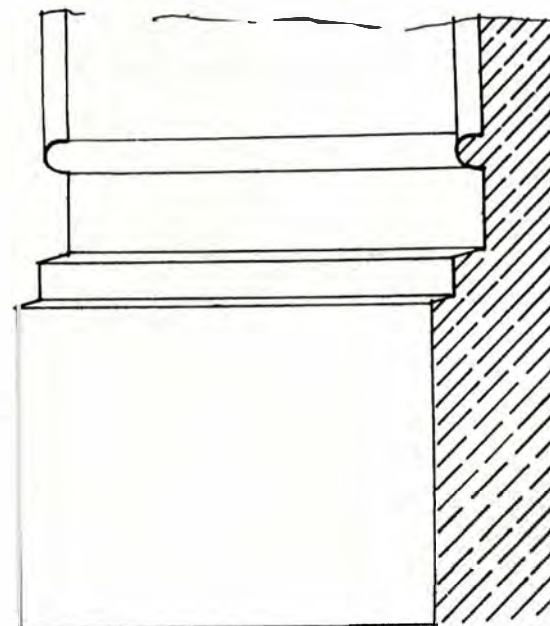

Fig. 40. — Deialiul soclului

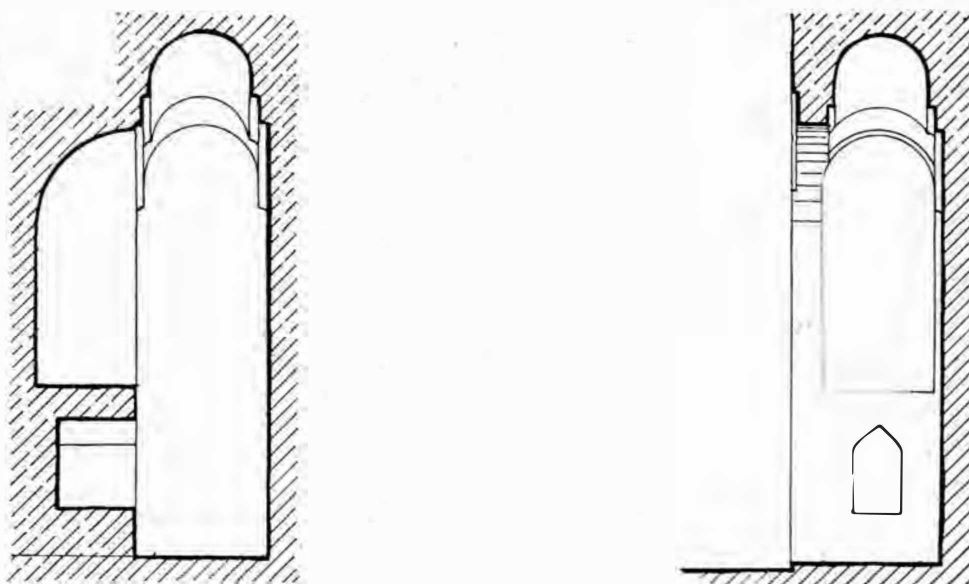

Fig. 41, 42. — Secţii prin diaconicon.

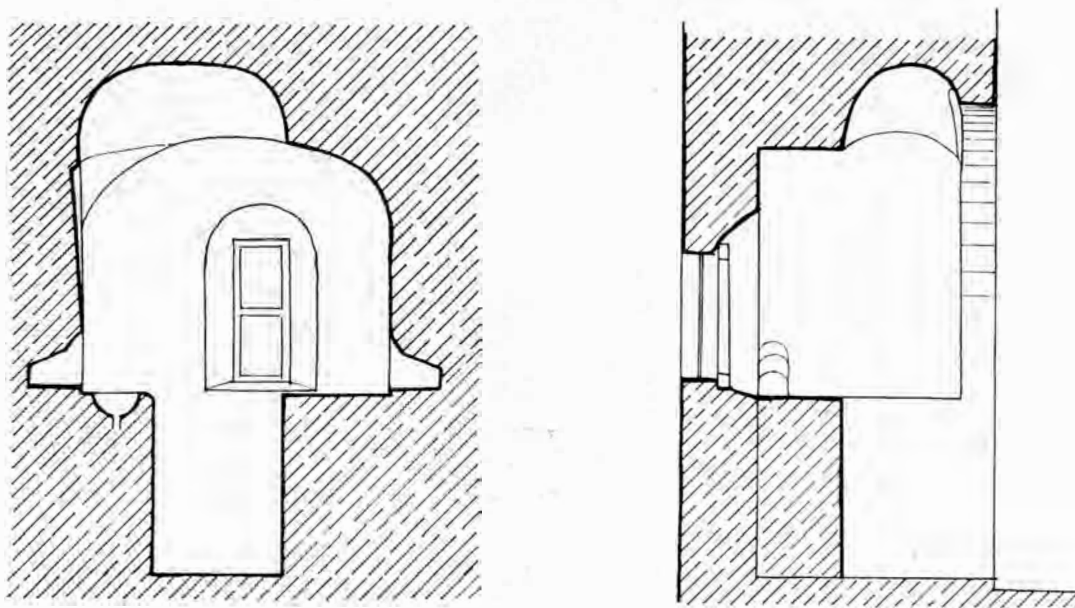

Fig. 43, 44. — Secţii prin proscomidie.

Biserica din Goleşti (Muscel).

Fig. 45. — Biserica din Golești (Muscel).
Vedere mai veche.

Fig. 46. — Biserica din Golești (Muscel) Vedere generală.

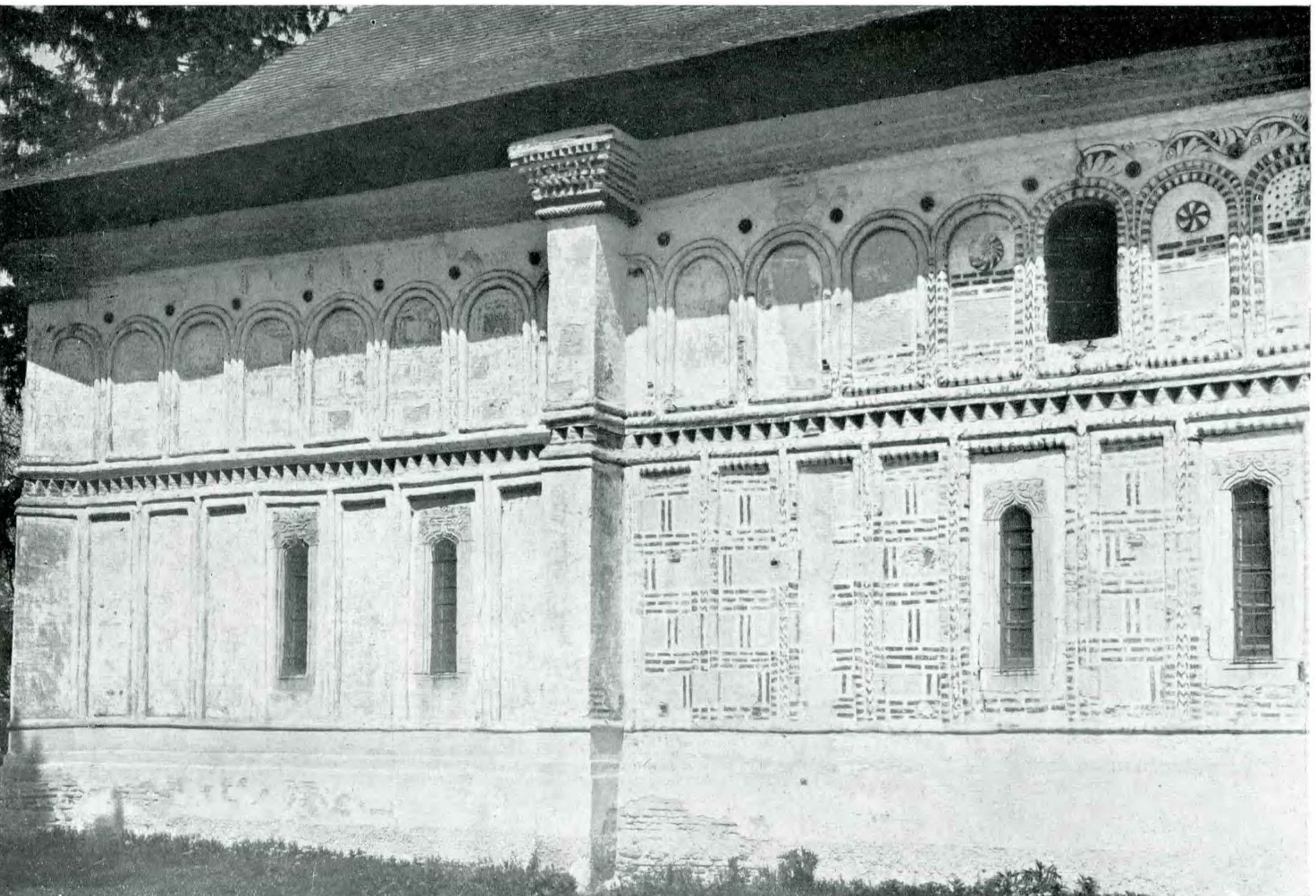

Fig. 47. — Biserica din Goleşti (Muscel), Vedere dinspre miazăzi.

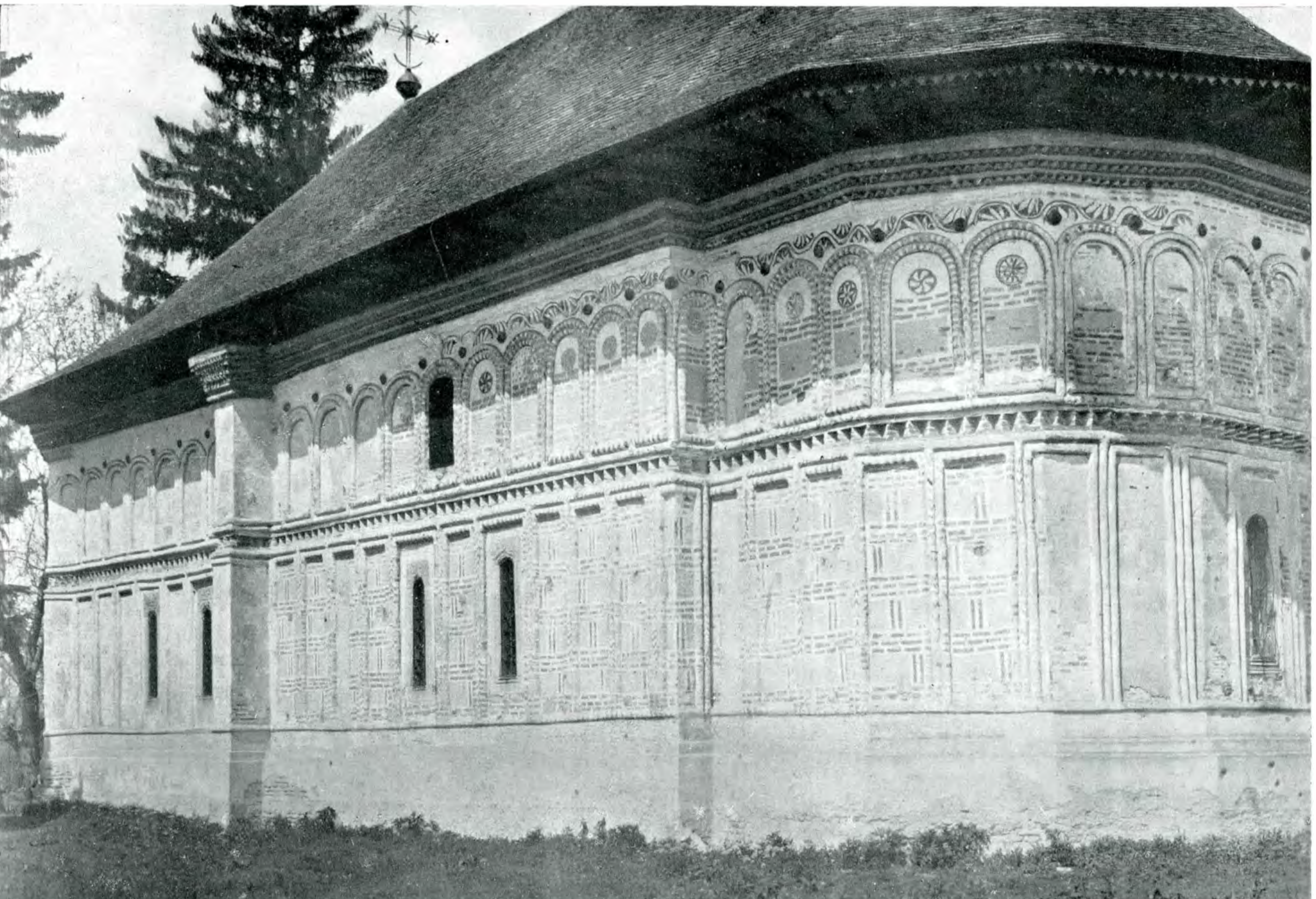

Fig. 48. — Biserica din Goleşti (Muscel). Vedere dinspre miază-zi.

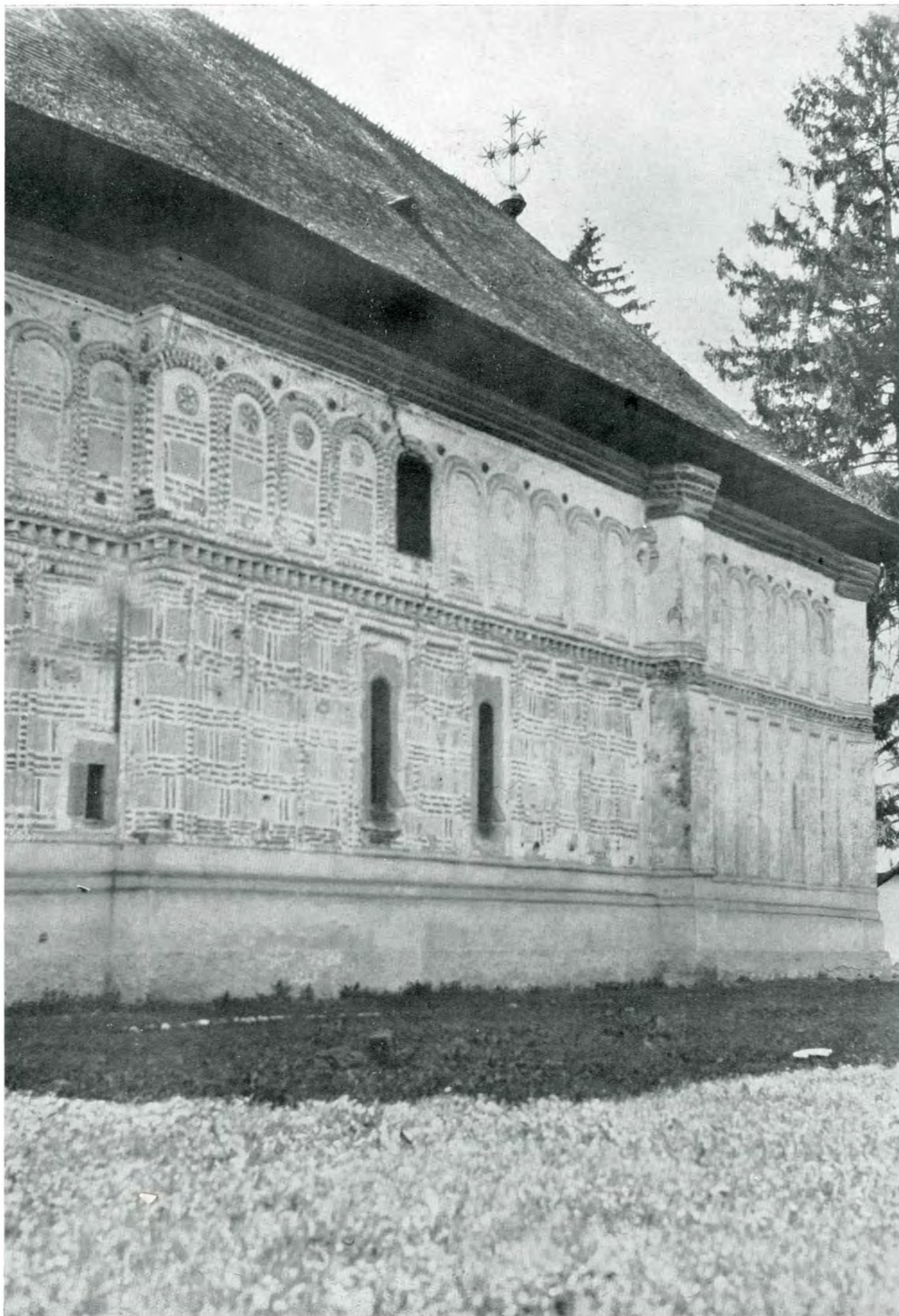
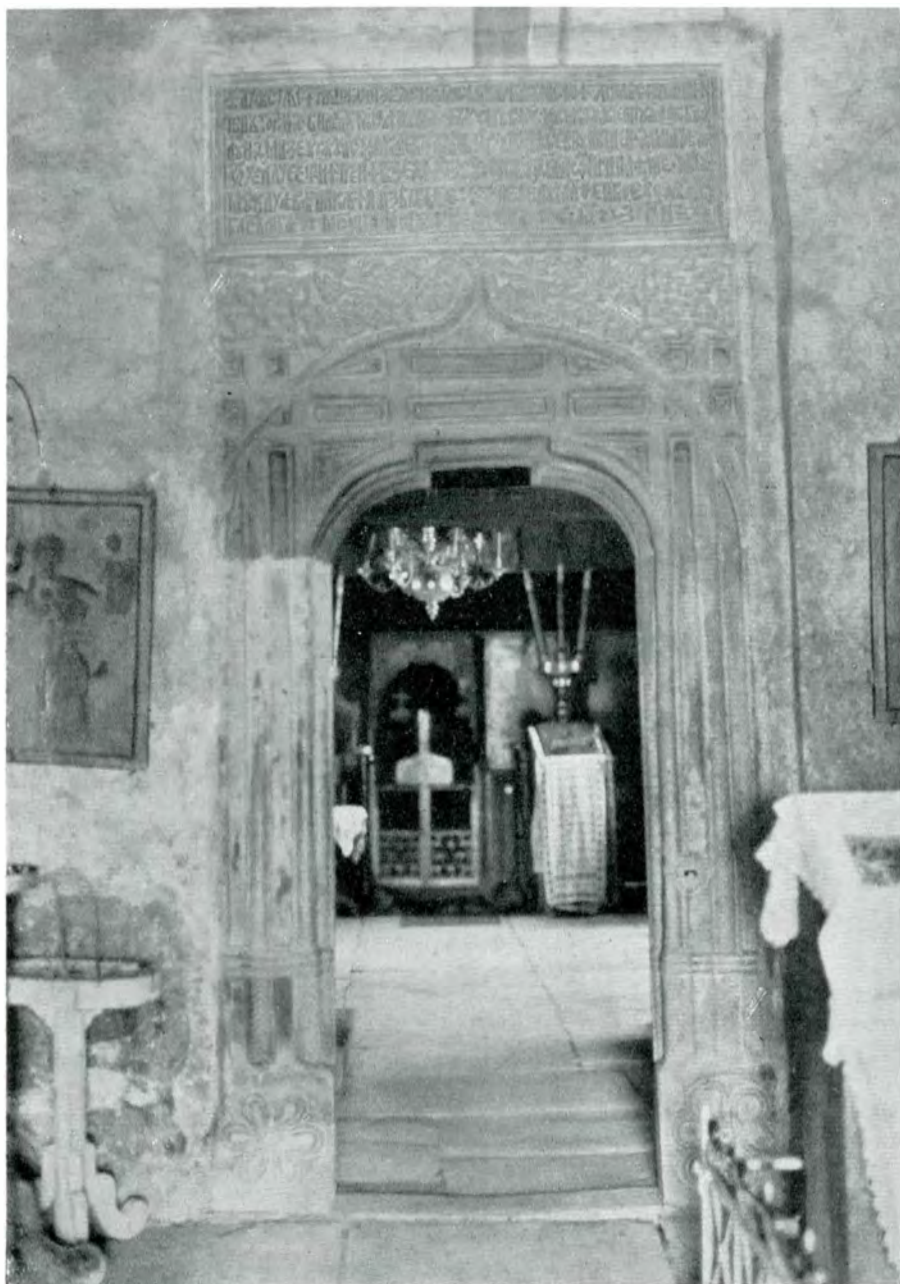

Fig. 49. — Biserica din Goleşti (Muscel), Vedere dinspre miază-noapte.

Fig. 50. -- Biserica din Goleşti (Muscel). Vedere dinspre altar.

Biserica din Goleşti (Muscel)

Fig. 51. — Uşa interioară spre naos.

Fig. 52. — Uşa de la intrare.

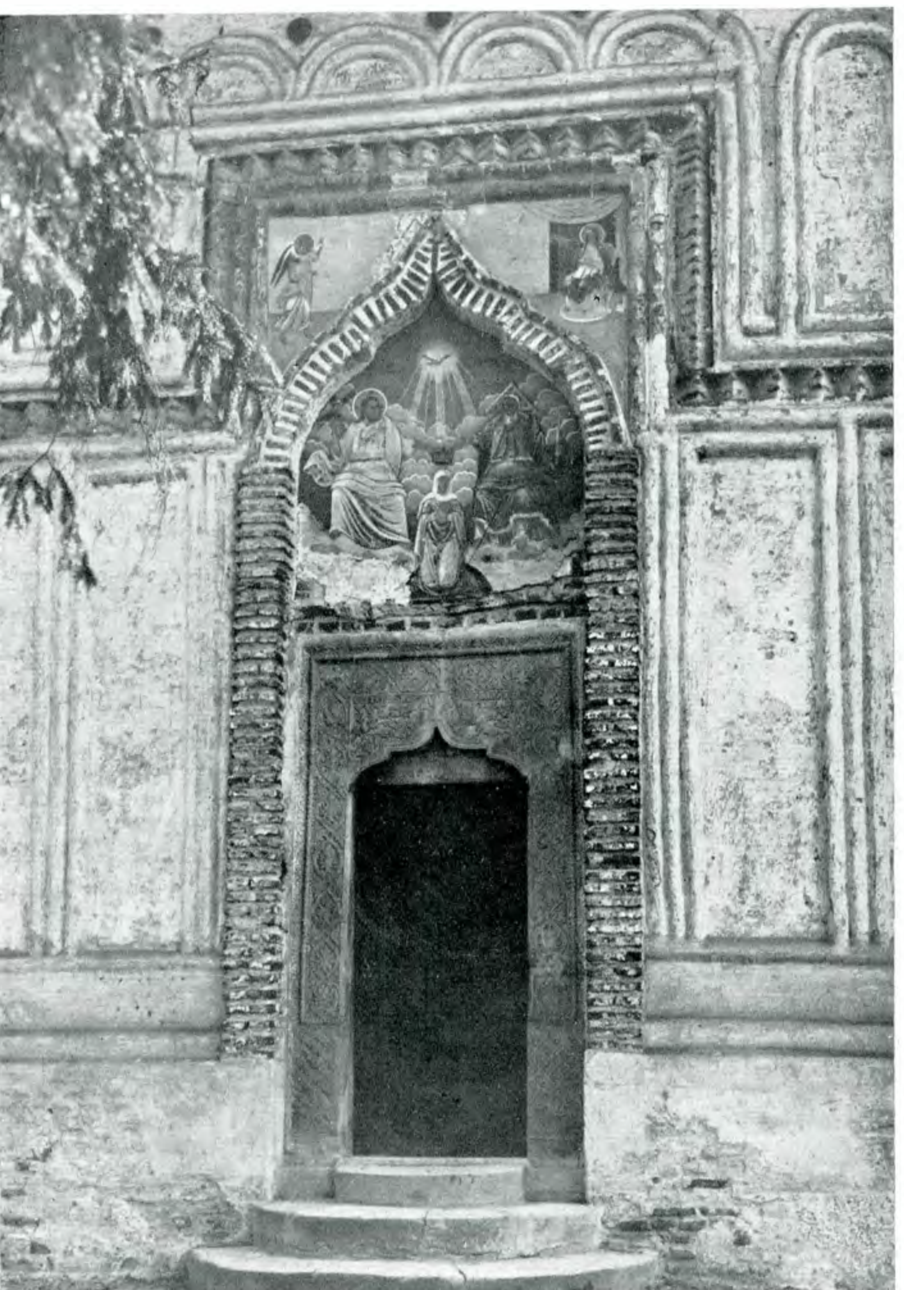

Fig. 53. — Detaliile uşei de la intrare.

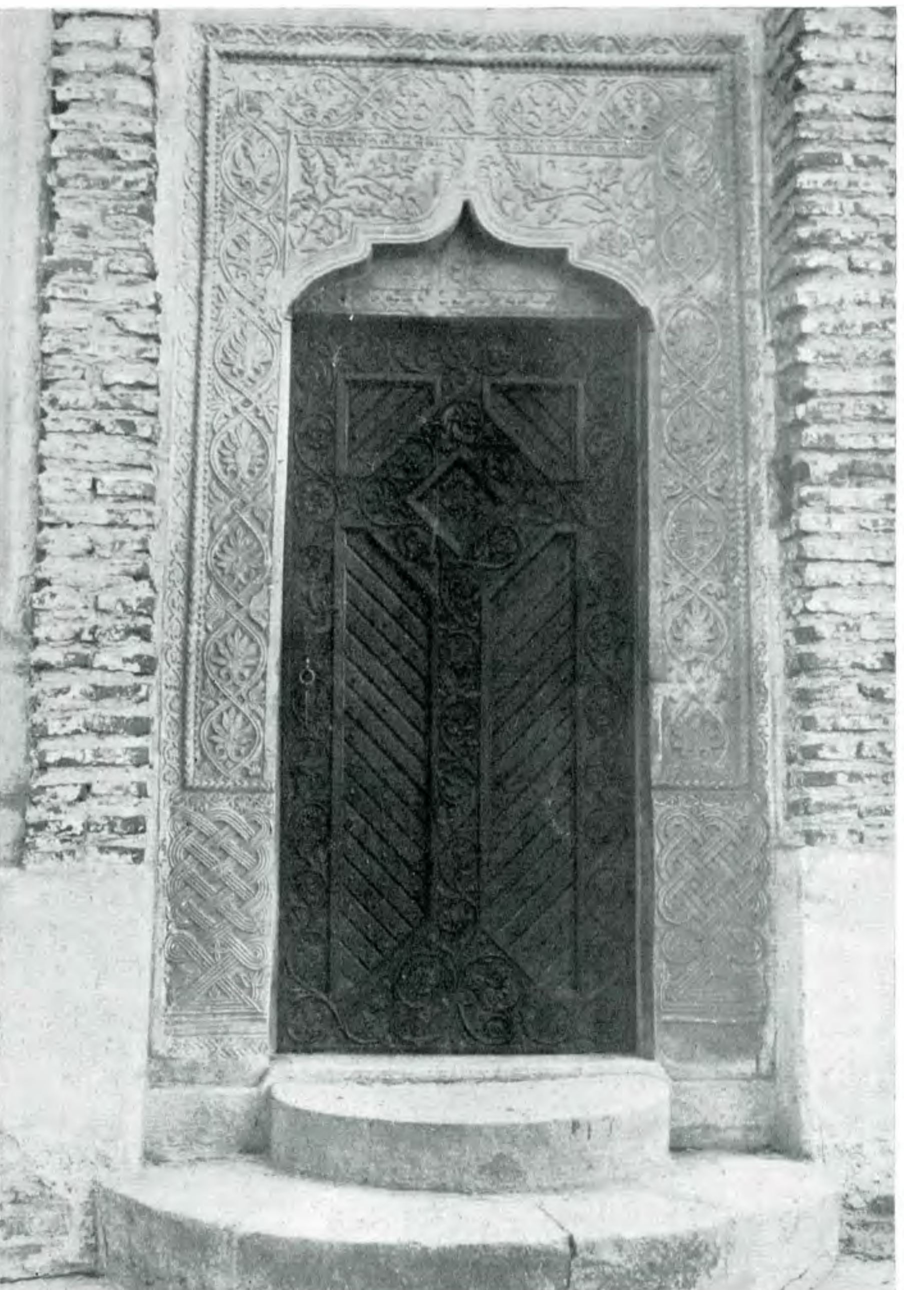

Fig. 54. — Detaliul de la chenar.

Biserica din Goleşti (Muscel)

Fig. 55. — Detalii de faţadă cu ferestrele proscomidiei.

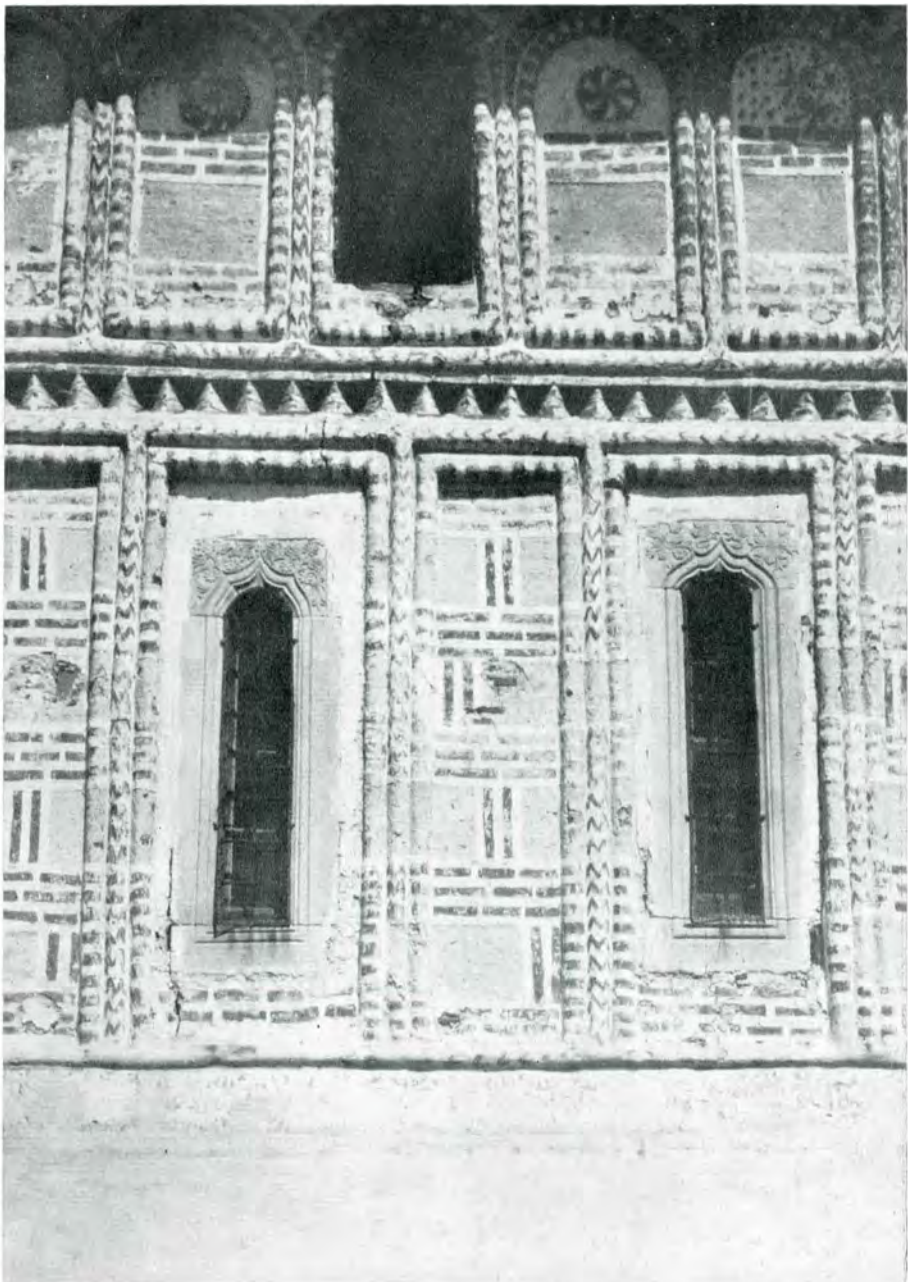

Fig. 56. — Ferestrele de la naos.

Biserica din Goleşti (Muscel)

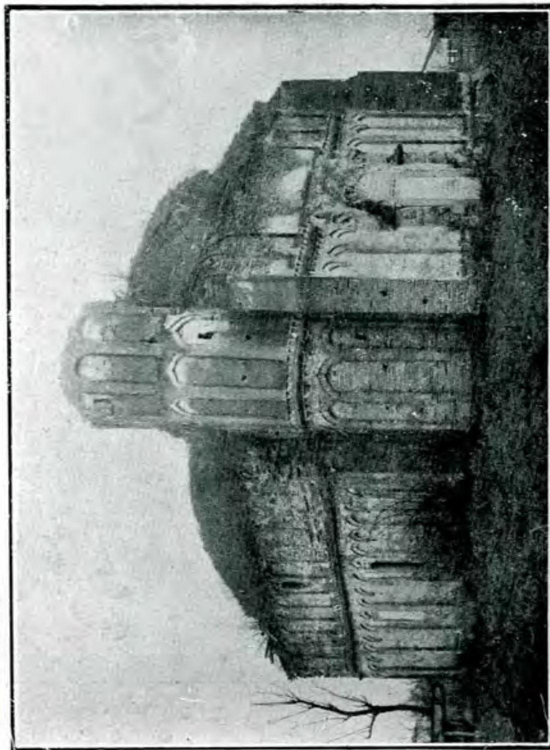

Biserica din Golești (Muscel)

Fig. 57. — Detaliul ferestrelor de la fațada de miază-zi.

Fig. 58. — Detaliul ferestrei de la altar.

Biserica S-ţii Împăraţi din Târgovişte. Fig. 60. — Vederea Bisericii.

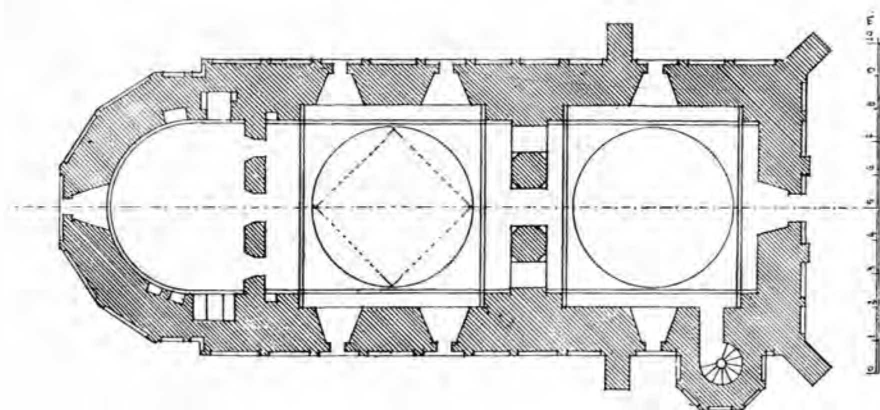

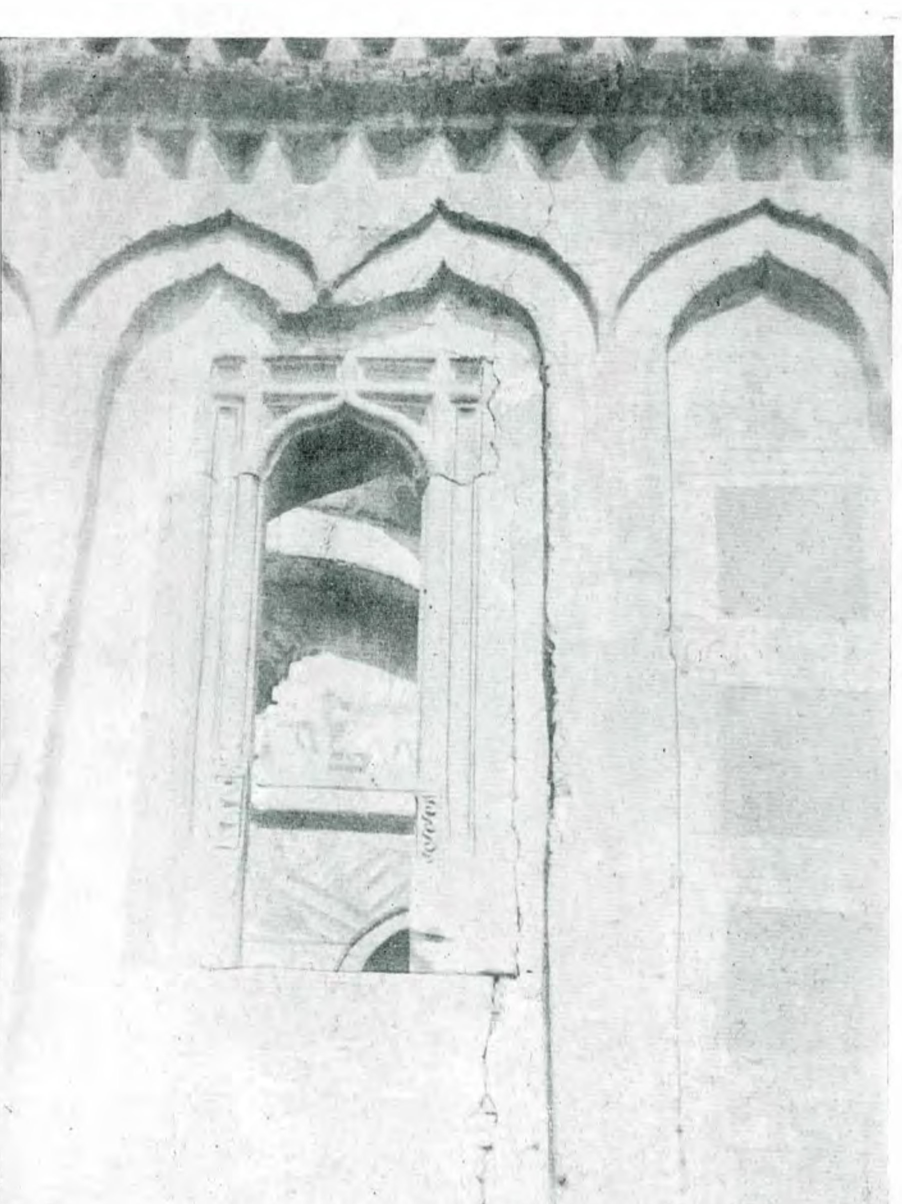
Fig. 59. — Planul orizontal.

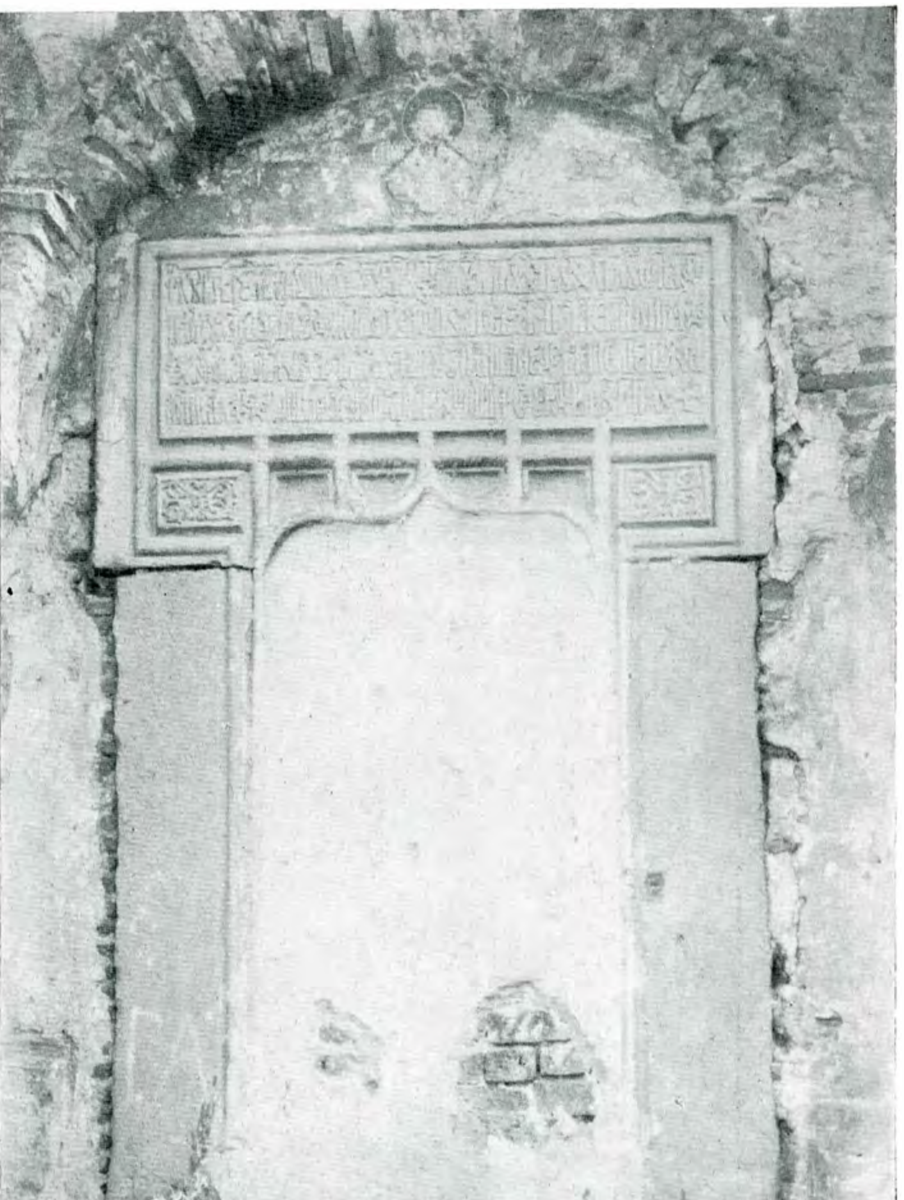

Biserica S-ţii Împăraţi din Târgovişte.
Fig. 61. — Vederea bisericii după un tablou mai vechiu.

Fig. 62. — Biserica Sf. Împăraţi din Târgovişte. Uşa de la intrare.

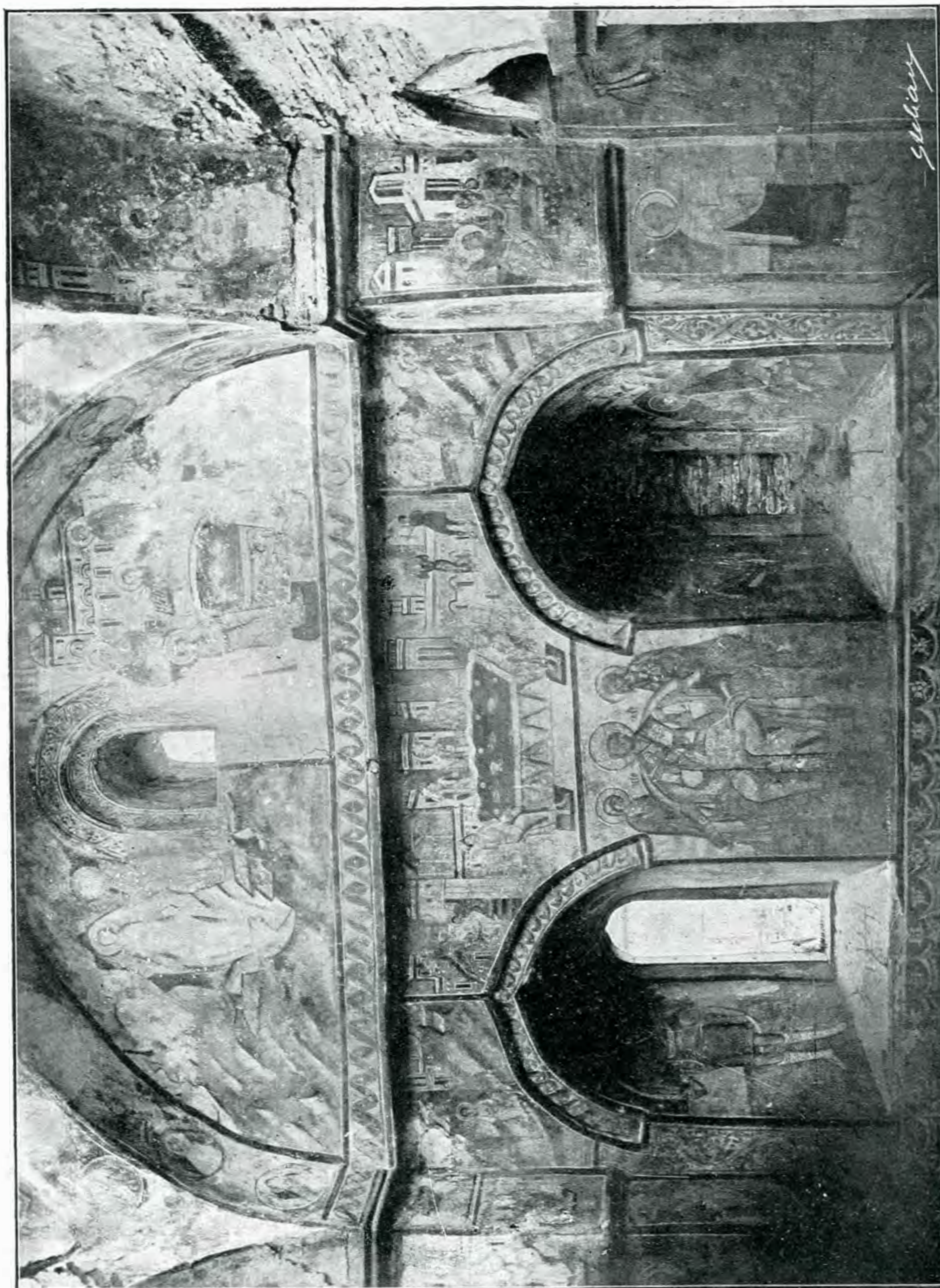

Biserica Sf.ţii Împăraţi din Târgovişte.

Fig. 63. — Detaliul ferestrei.

Fig. 64. — Detaliul uşii.

Biserica S-ţii Jmpăraţi din Târgovişte.
Fig. 65. — Vedere interioară.

Fig. 66. — Biserica S-ţii Impăraţi din Târgovişte. Vedere interioară.

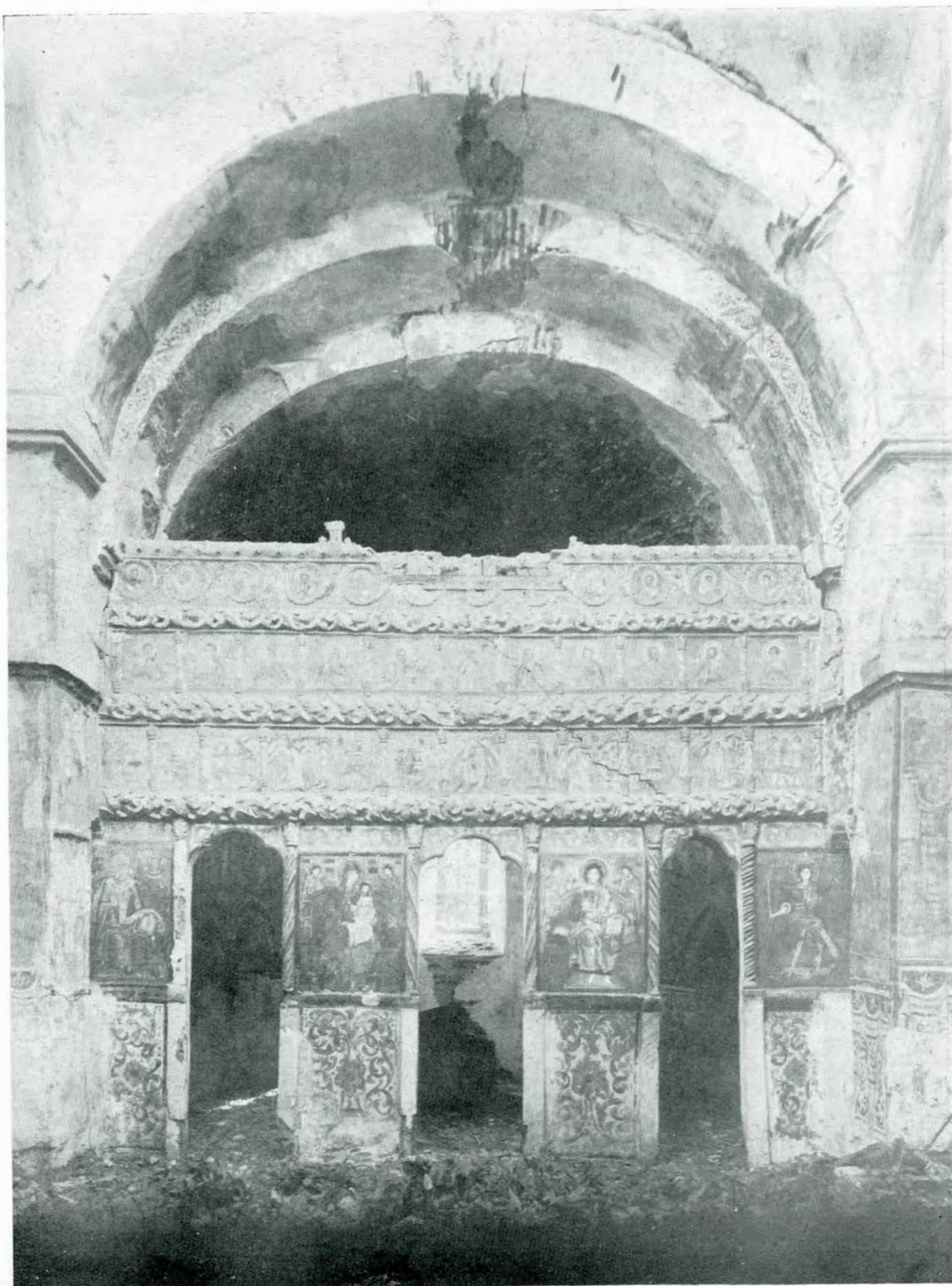
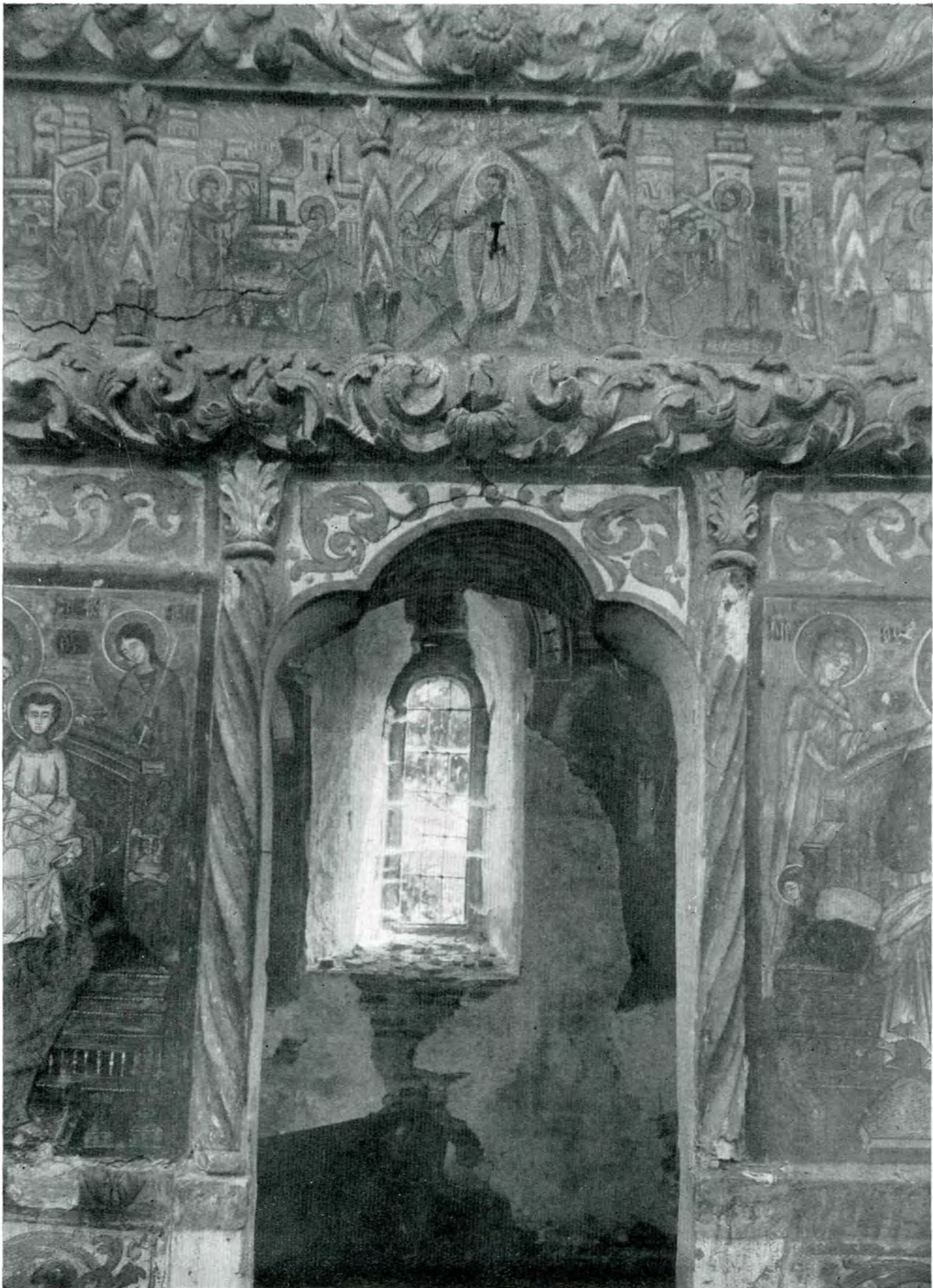
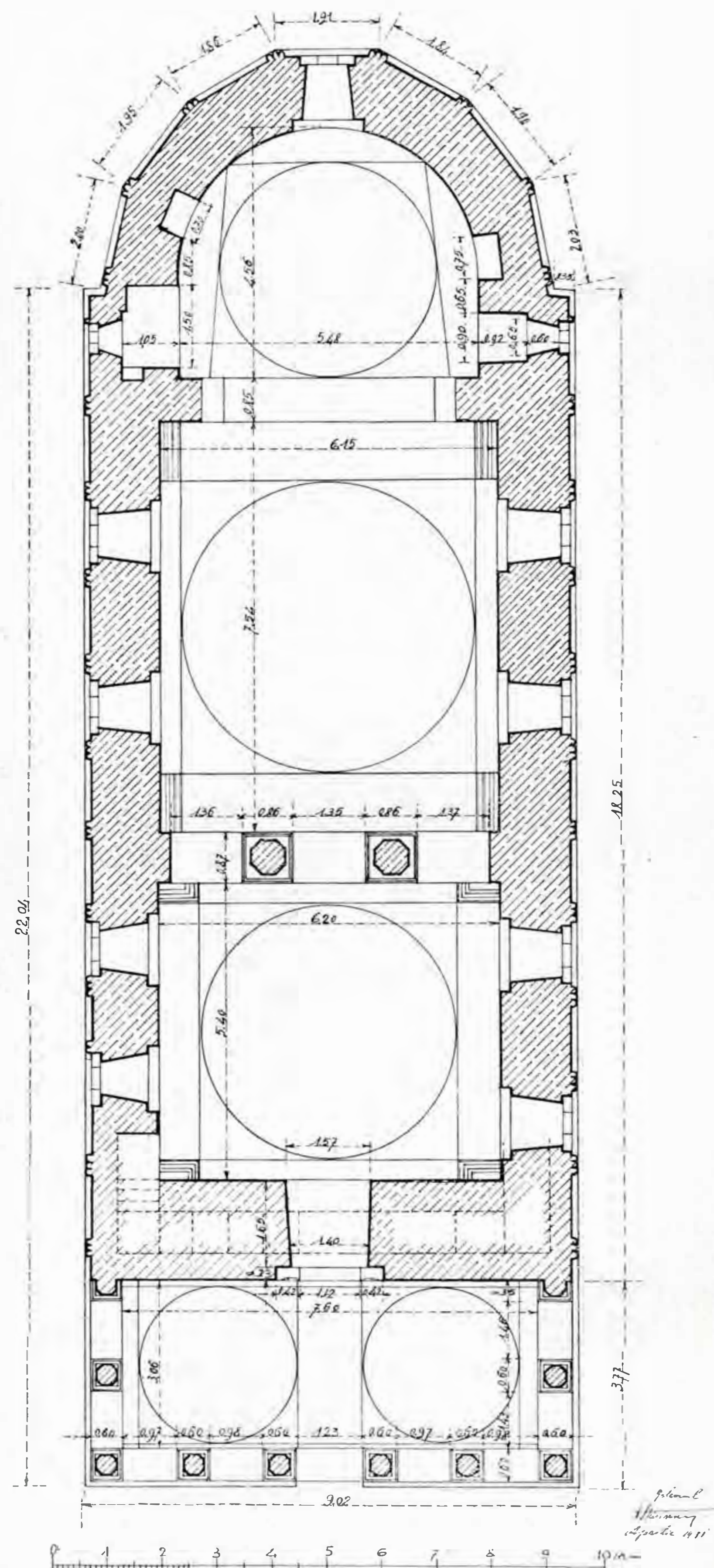

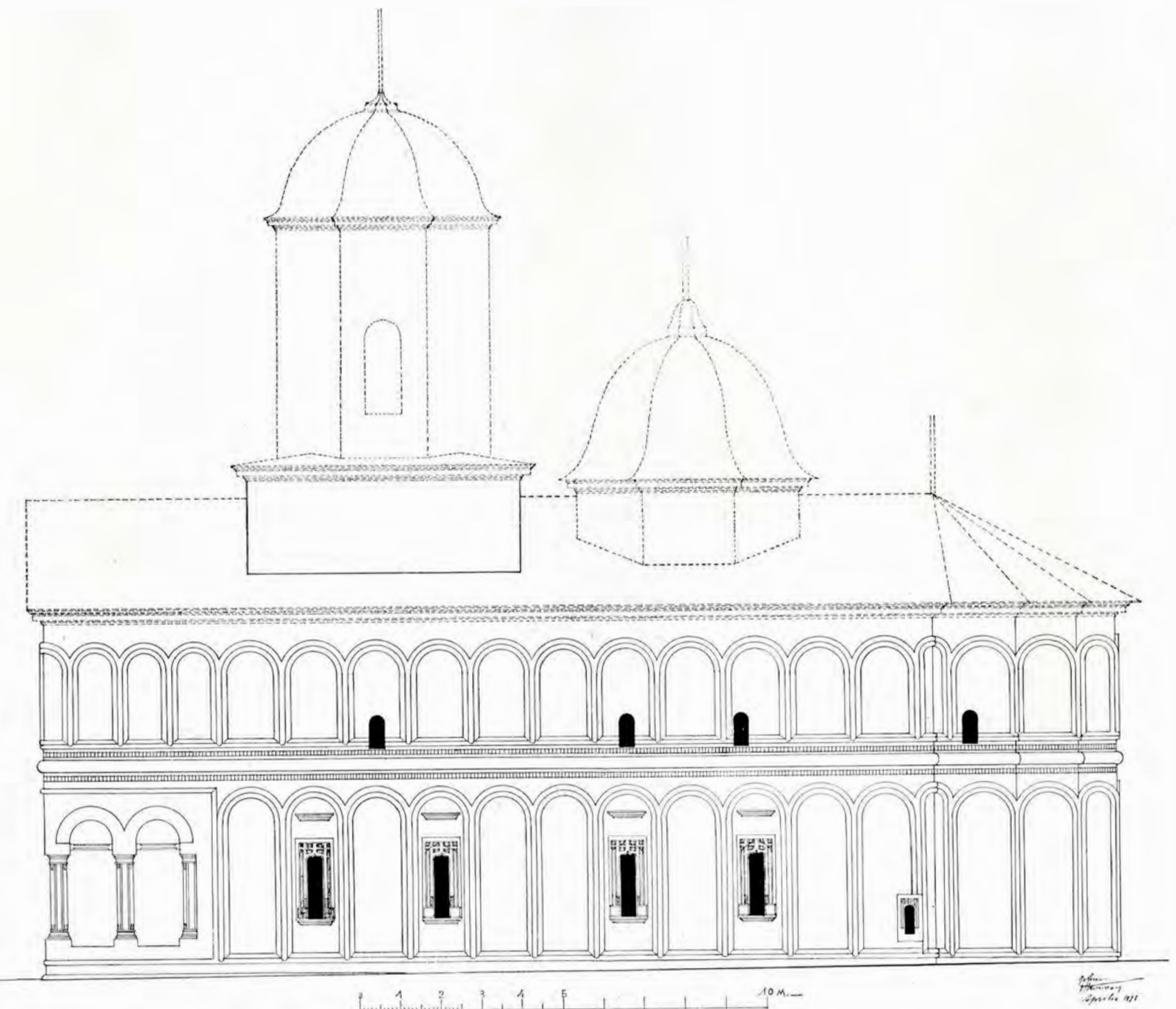
Fig. 67. — Biserica Sf-ţii Impăraţi din Târgovişte. Tâmpla de zid a bisericei.

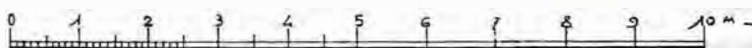
Biserica Sf=ţii Impăraţi din Târgovişte.
Fig. 68. — Detaliul tâmplei de zid.

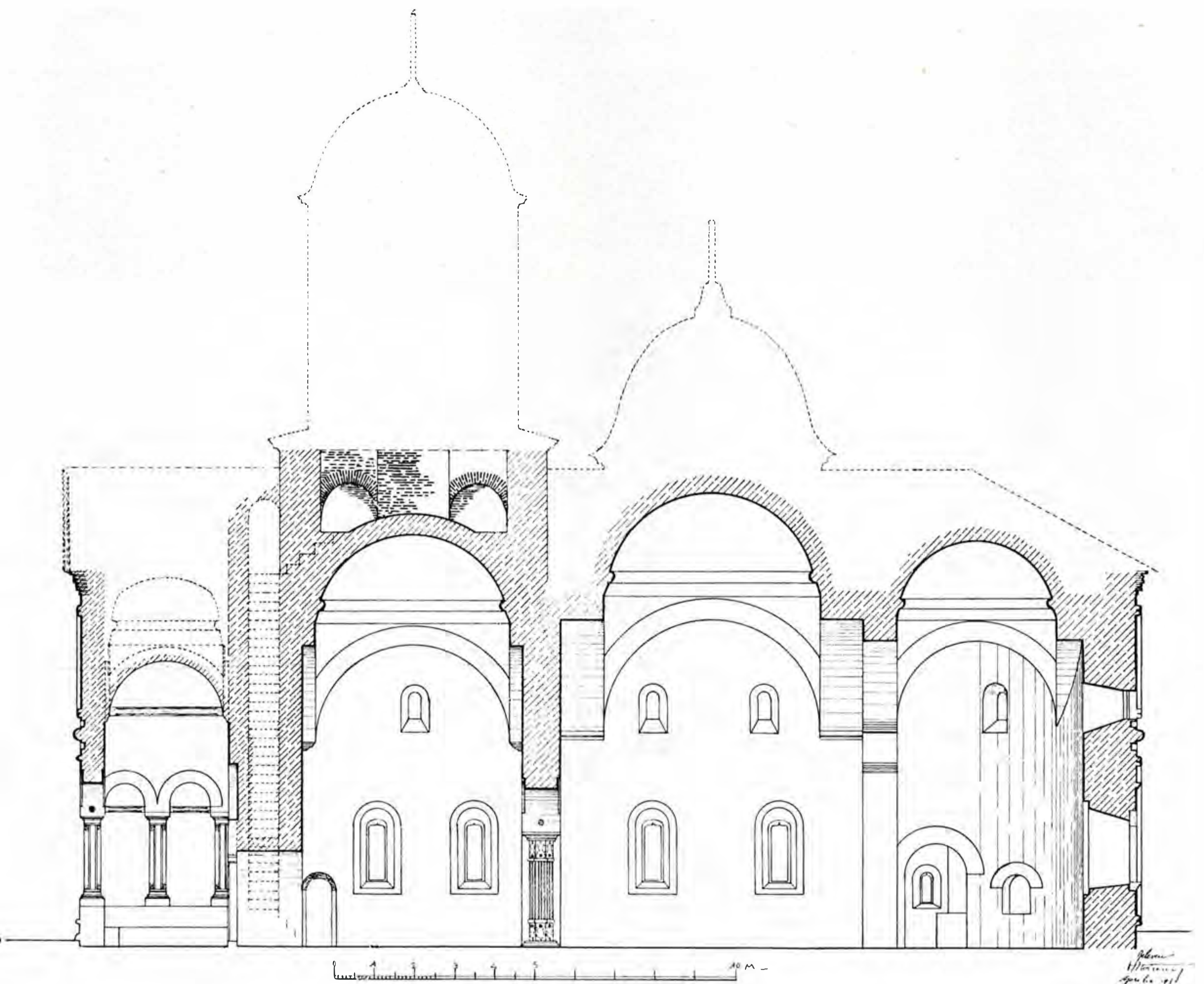
Biserica Doamnei din Bucureşti.
Fig. 69. — Planul orizontal.

Biserica Doamnei din Bucureşti.
Fig. 70. — Faţada laterală.

Biserica Doamnei din Bucureşti.
Fig. 71. — Faţada principală.

Biserica Doamnei din Bucureşti.
Fig. 72. — Secţia longitudinală.

Biserica Doamnei din București.

Fig. 73. — Vedere din față.

Fig. 74. — Detaliul pridvorului.

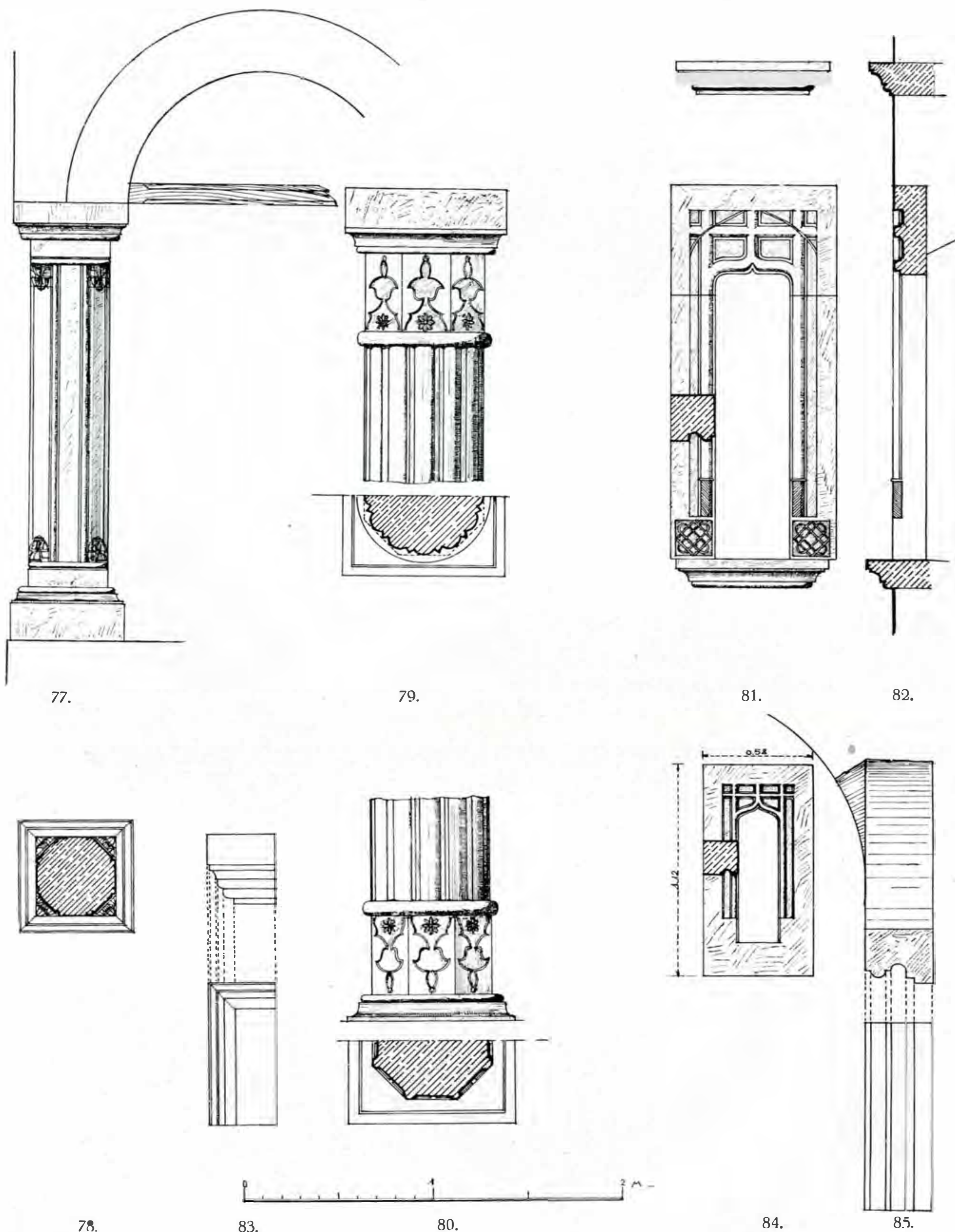

Biserica Doamnei din Bucureşti.

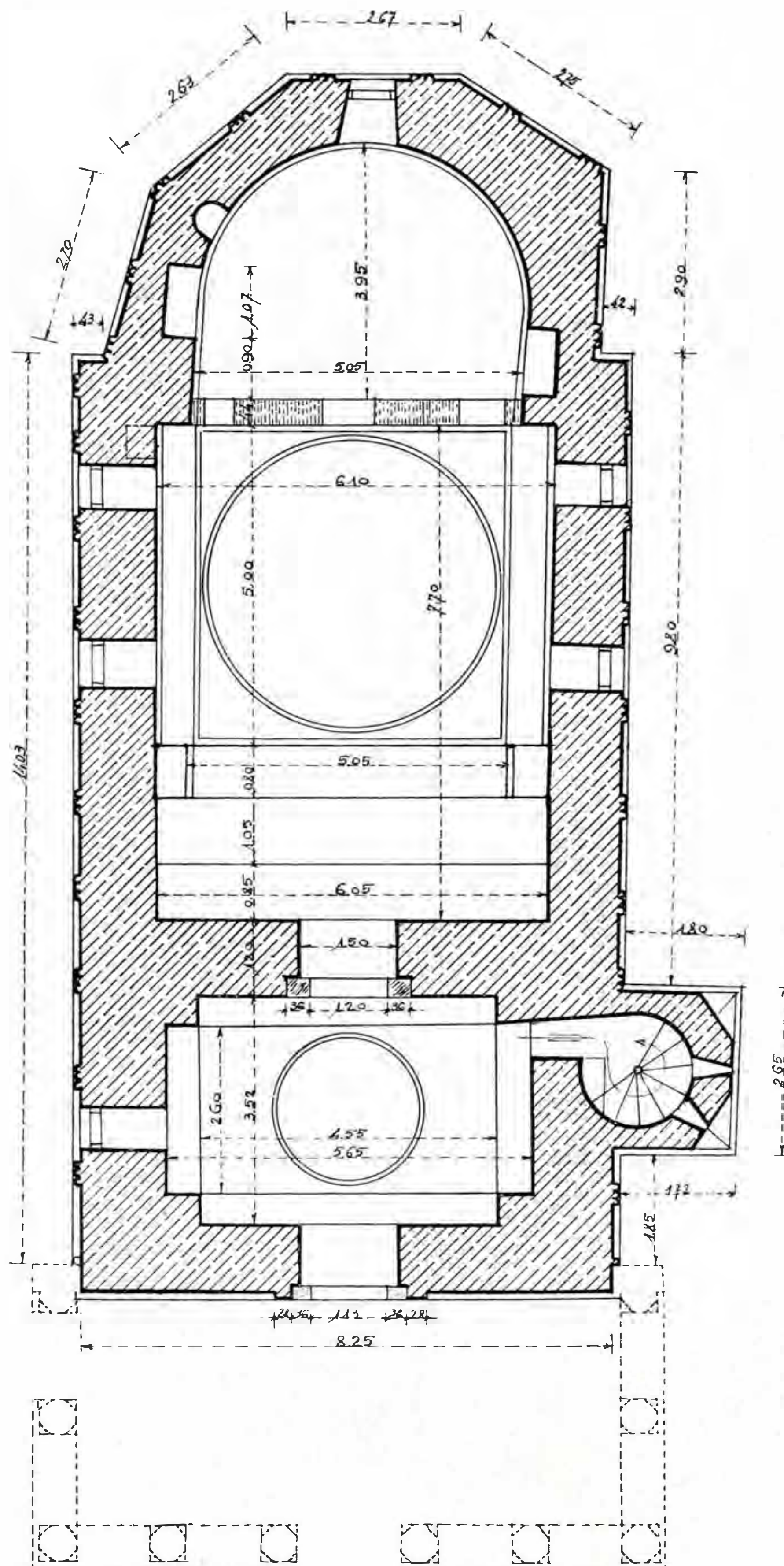
Fig. 75. — Detaliul ferestrei.

Fig. 76. — Uşa de la intrare.

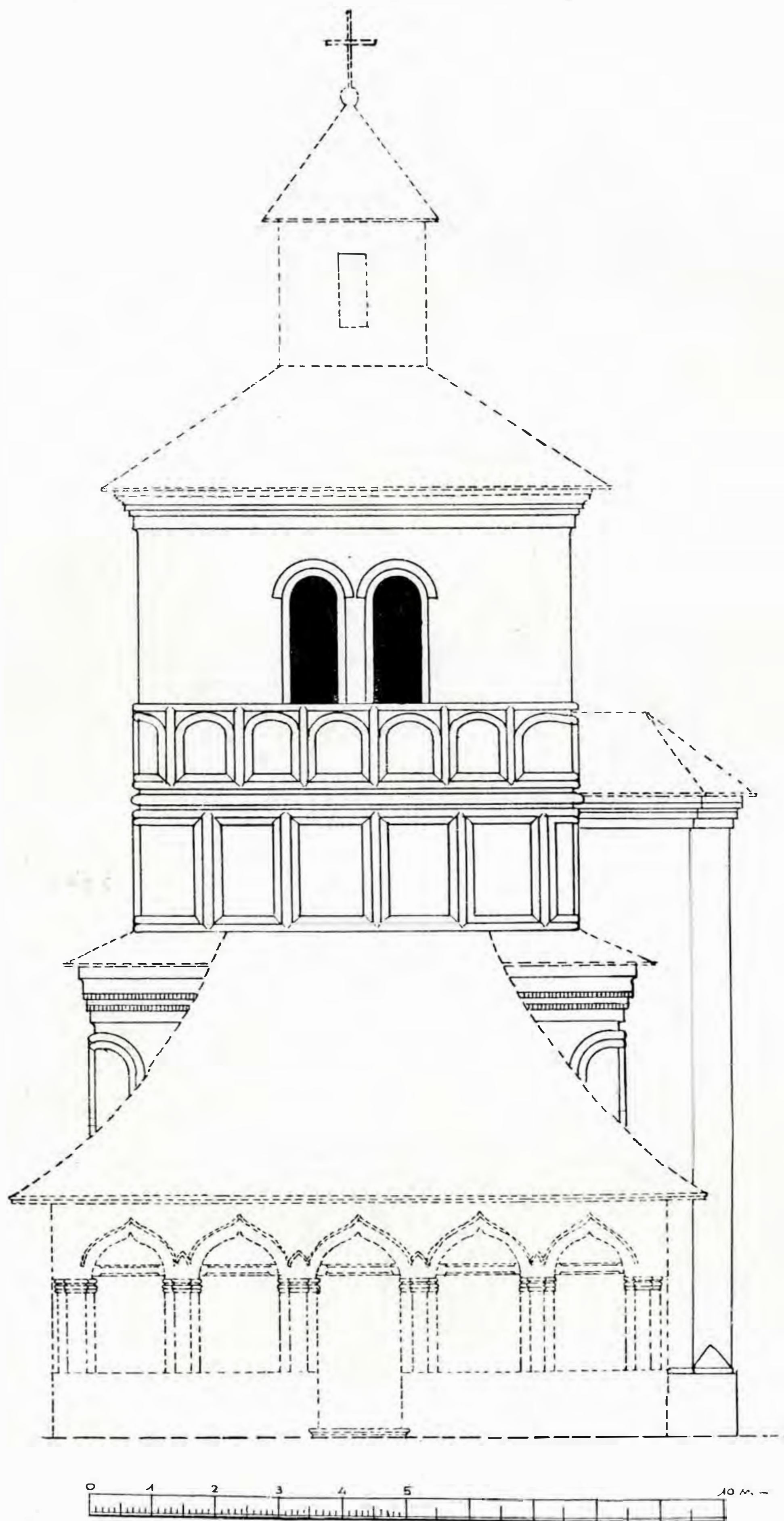

Biserica Doamnei din Bucuresti.

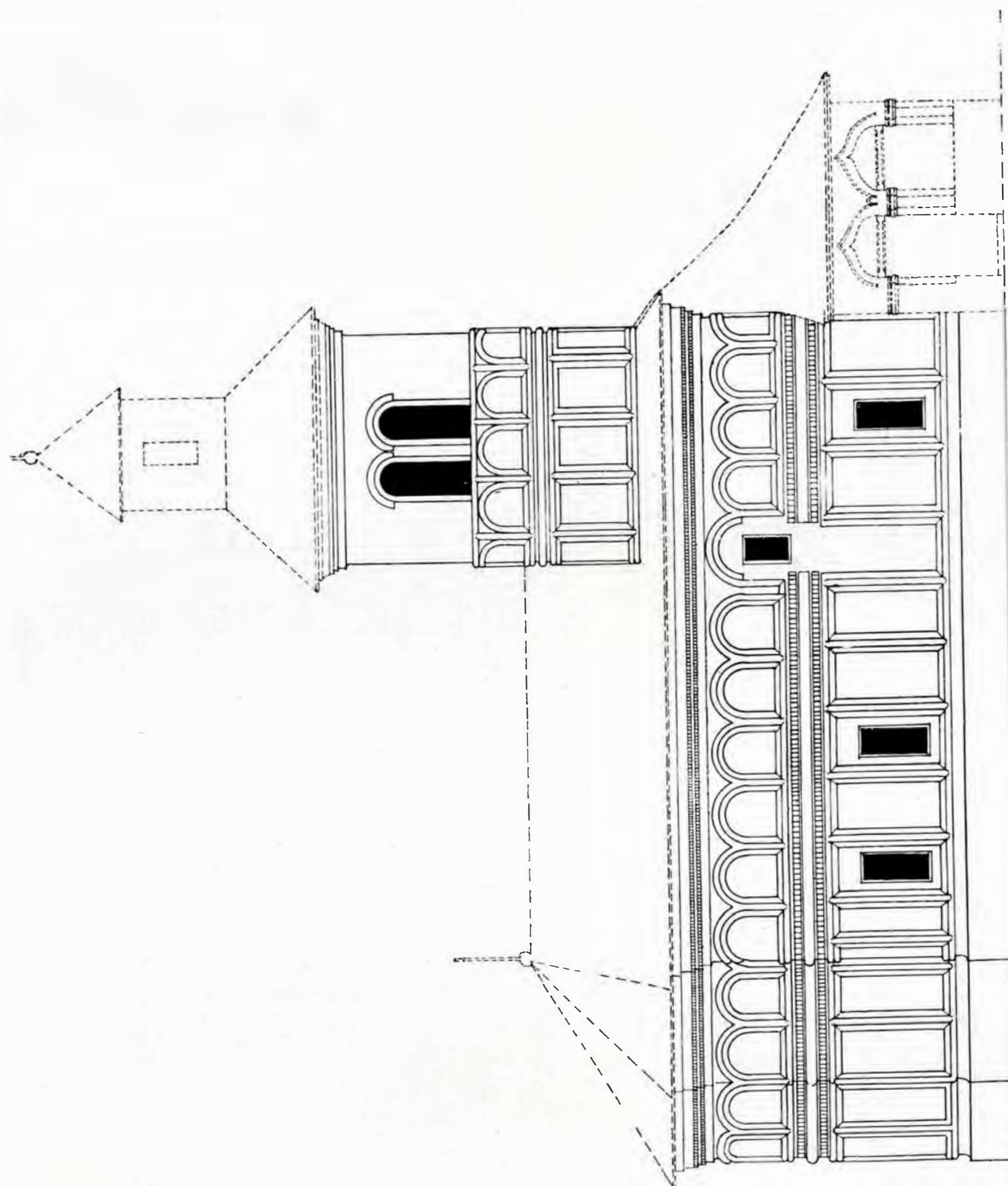
Fig. 77-78. — Elevaţia şi planul coloanei pridvorului.
Fig. 79-80. — Elevaţia şi planul coloanei inferioare.
Fig. 81-82. -- Elevaţia şi secţia ferestrei.
Fig. 83. — Elevaţia şi planul consolei din pronaos.
Fig. 84. — Fereastra de la procomidie.
Fig. 85. — Elevaţia şi planul consolei din naos.

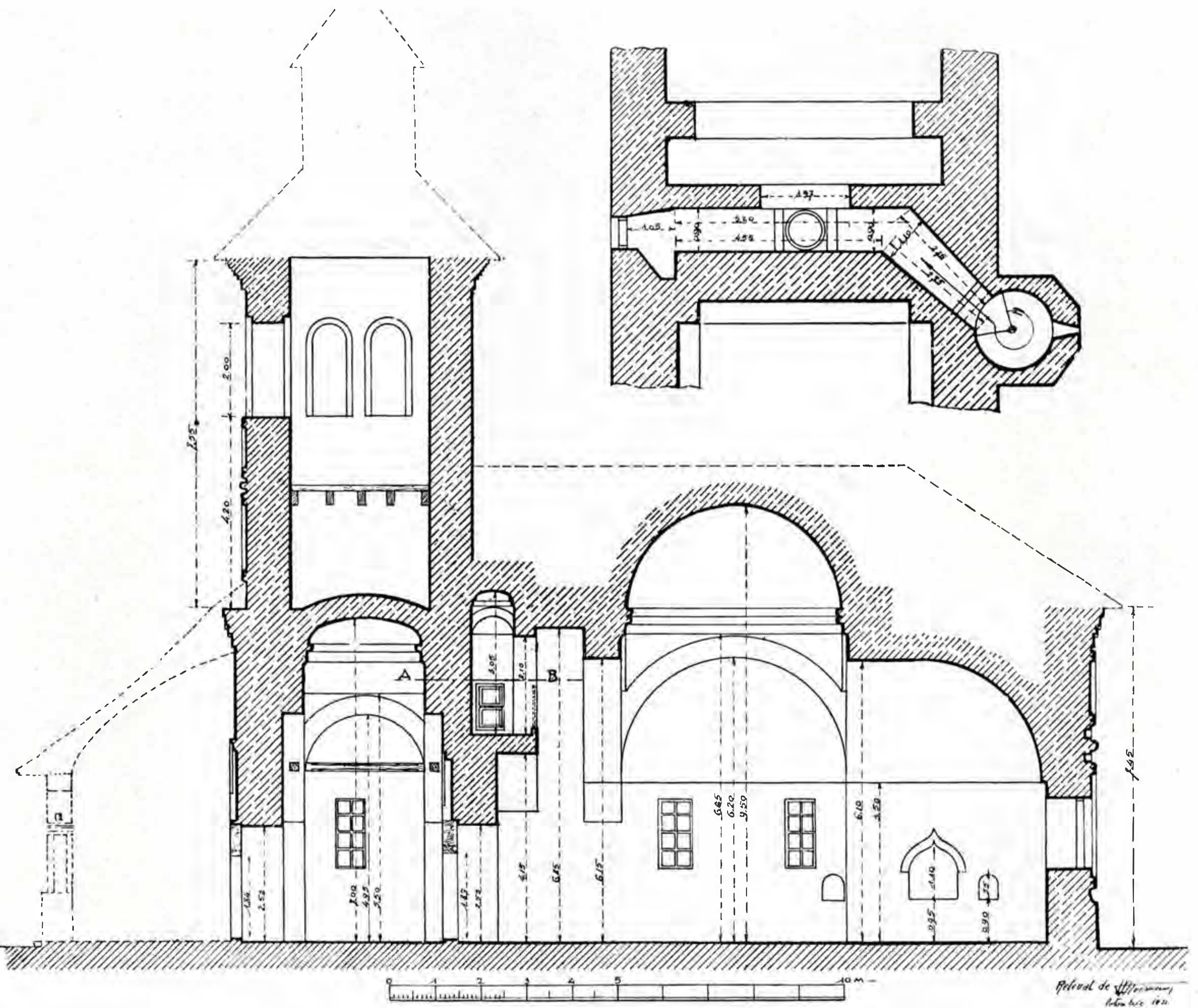
Biserica Mânăstirei Strehaia (Mehedinţi).
Fig. 86. — Planul orizontal.

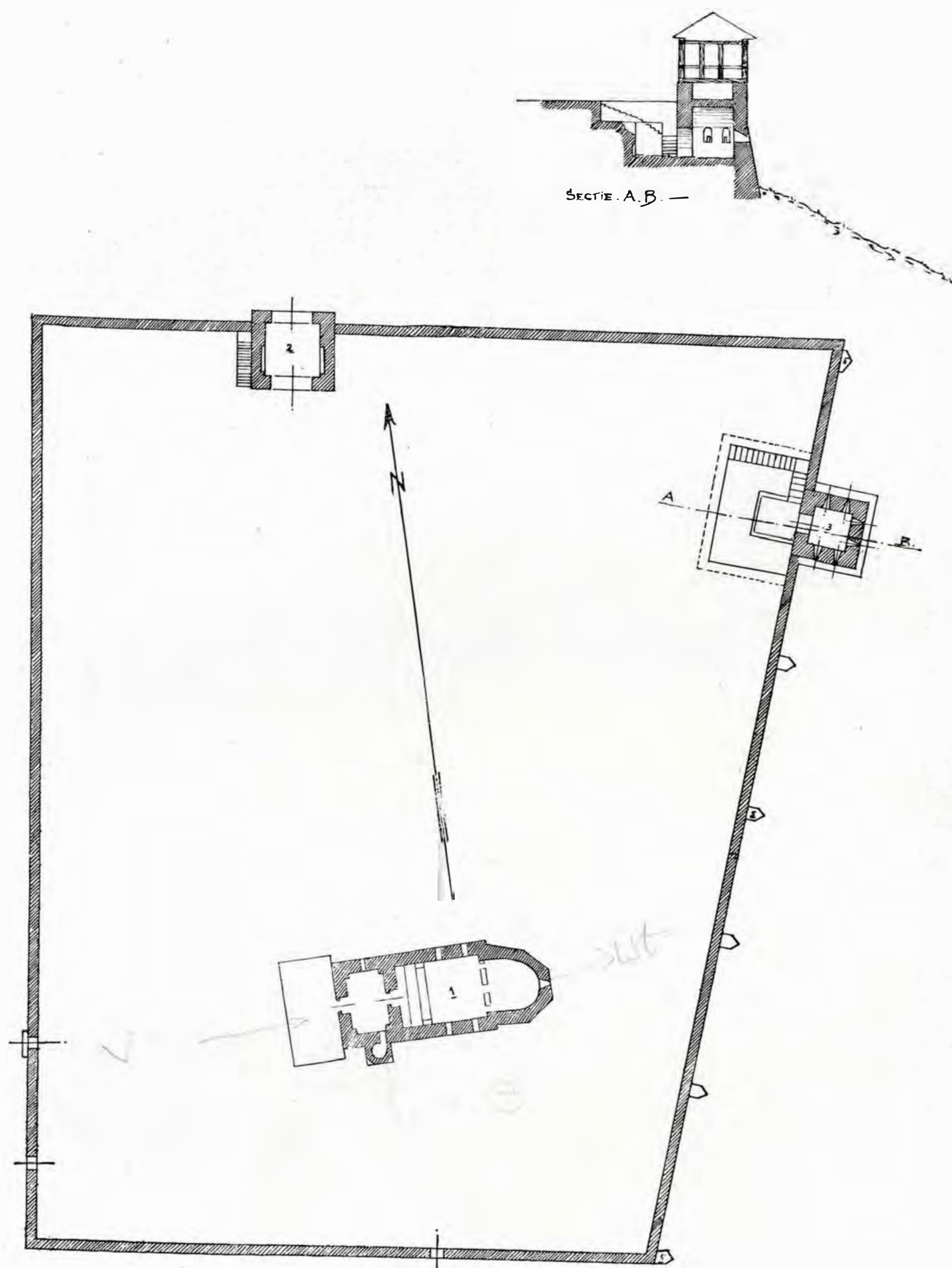
Biserica Mânăstirei Strehaia (Mehedinţi).
Fig. 87. — Faţada principală.

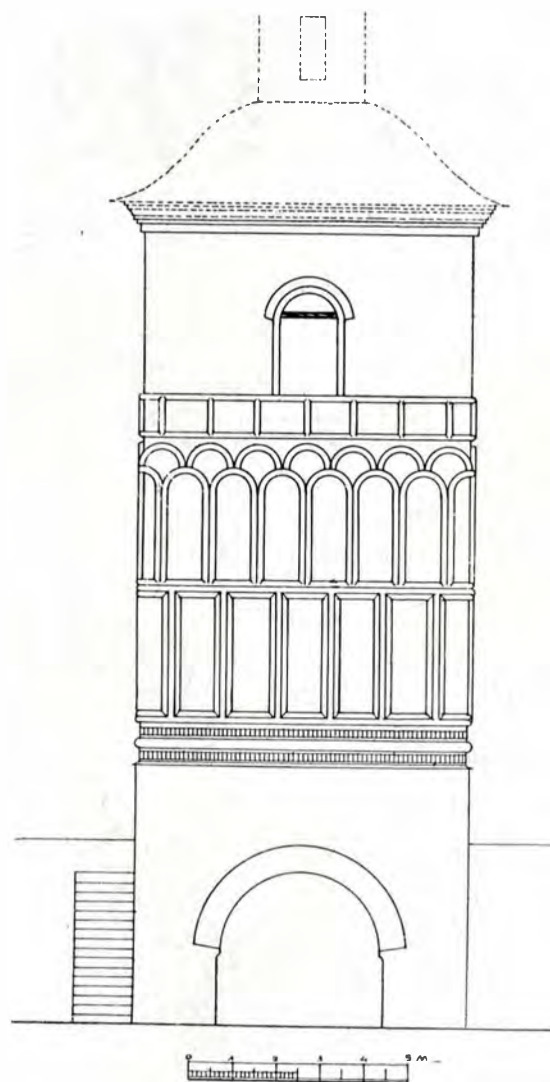
Biserica Mânăstirei Strehaia (Mehedinți).
Fig. 88. — Fațada laterală.

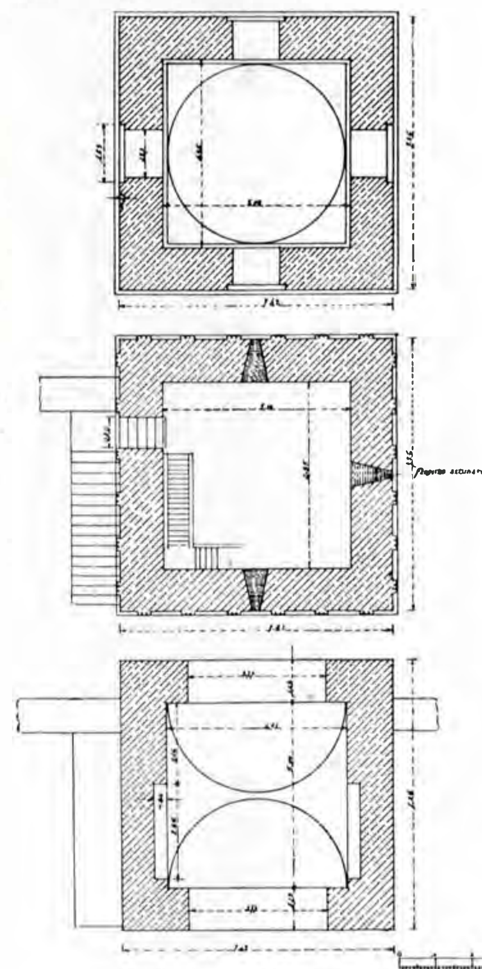

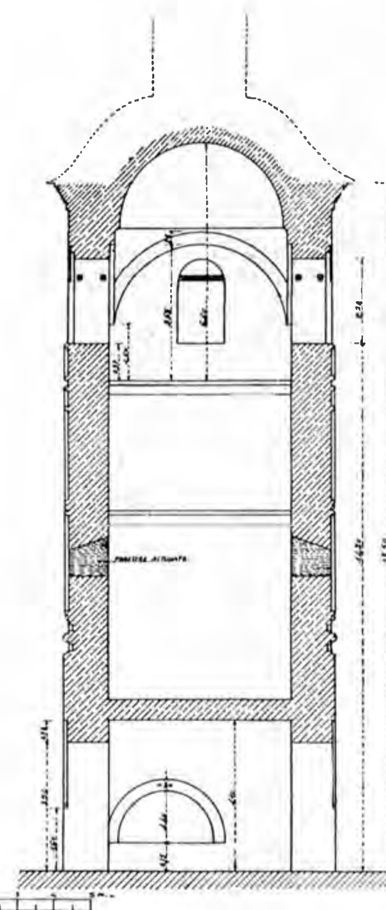
Biserica Mânăstirei Strehaia (Mehedinți).
Fig. 89. — Secțiune longitudinală. Fig. 90. — Planul capasului.

Mânăstirea Strehaia.
Fig. 91. — Planul de situaţii.

Clopotniţa Mânăstirei Strehaia Mehedinţi.

Fig. 92. — Faţada.

Fig. 93. — Planurile orizontale.

Fig. 94. — Secţiune.

Biserica Mânăstirii Strehaia (Mehedinţi).
Fig. 95. — Vedere generală.

Biserica Mânăstirei Strehaia (Mehedinţi).

Fig. 96. — Vedere dinspre nord.

Fig. 97. — Vedere dinspre sud.

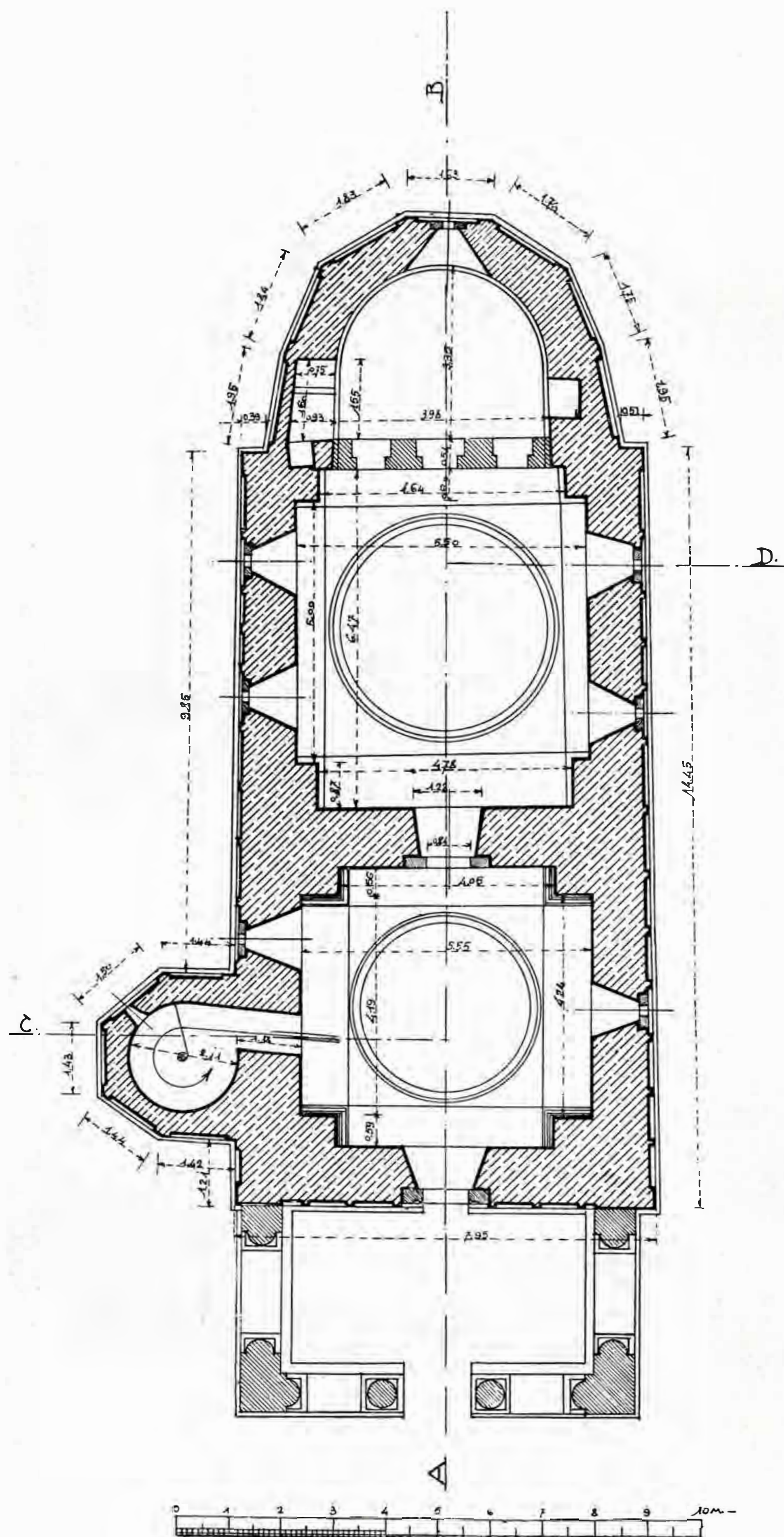
Biserica Mânăstirii Strehaia (Mehedinţi).

Fig. 98. — Vederea bisericii spre altar.

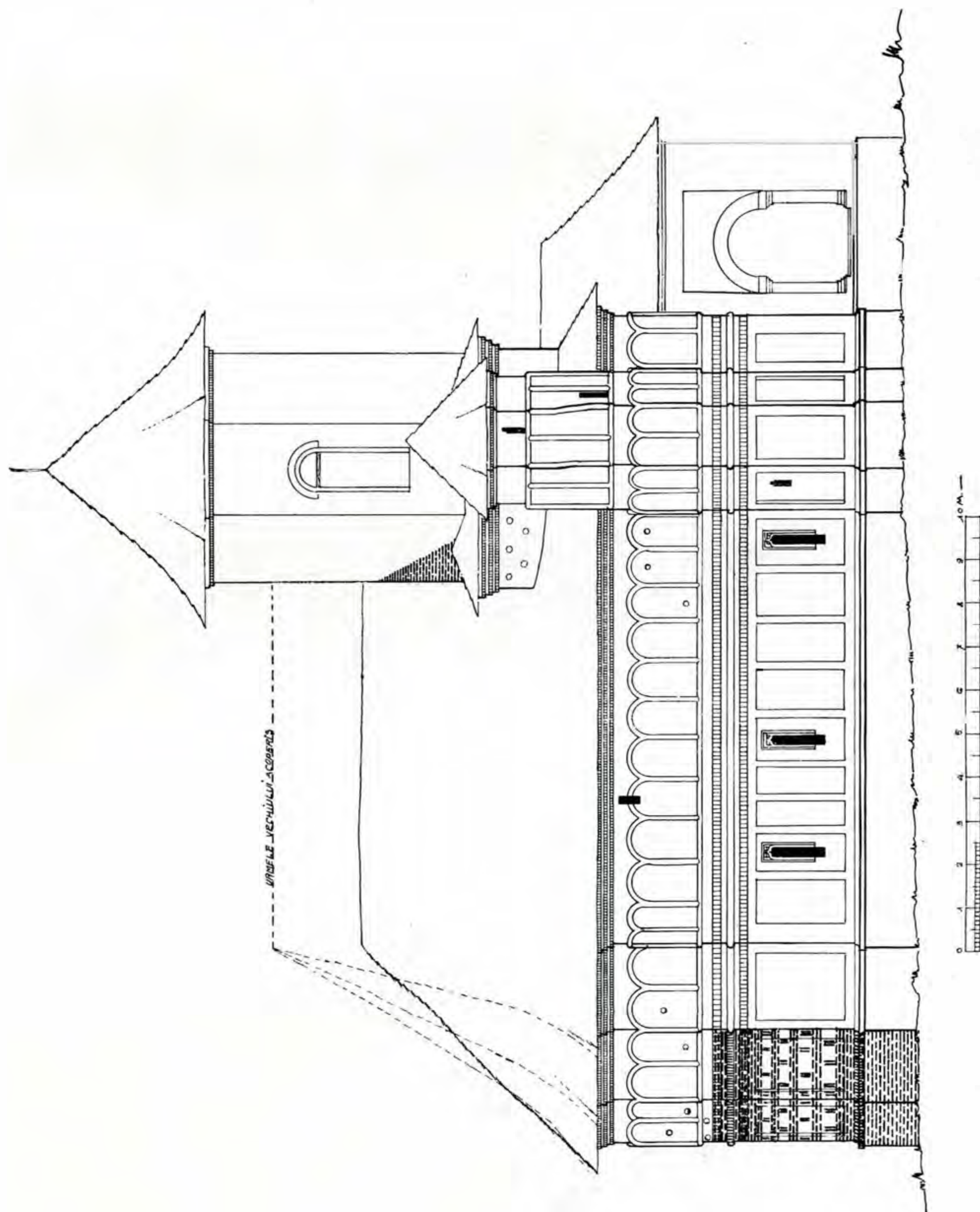

Fig. 99. — Vederea clopotniţii.

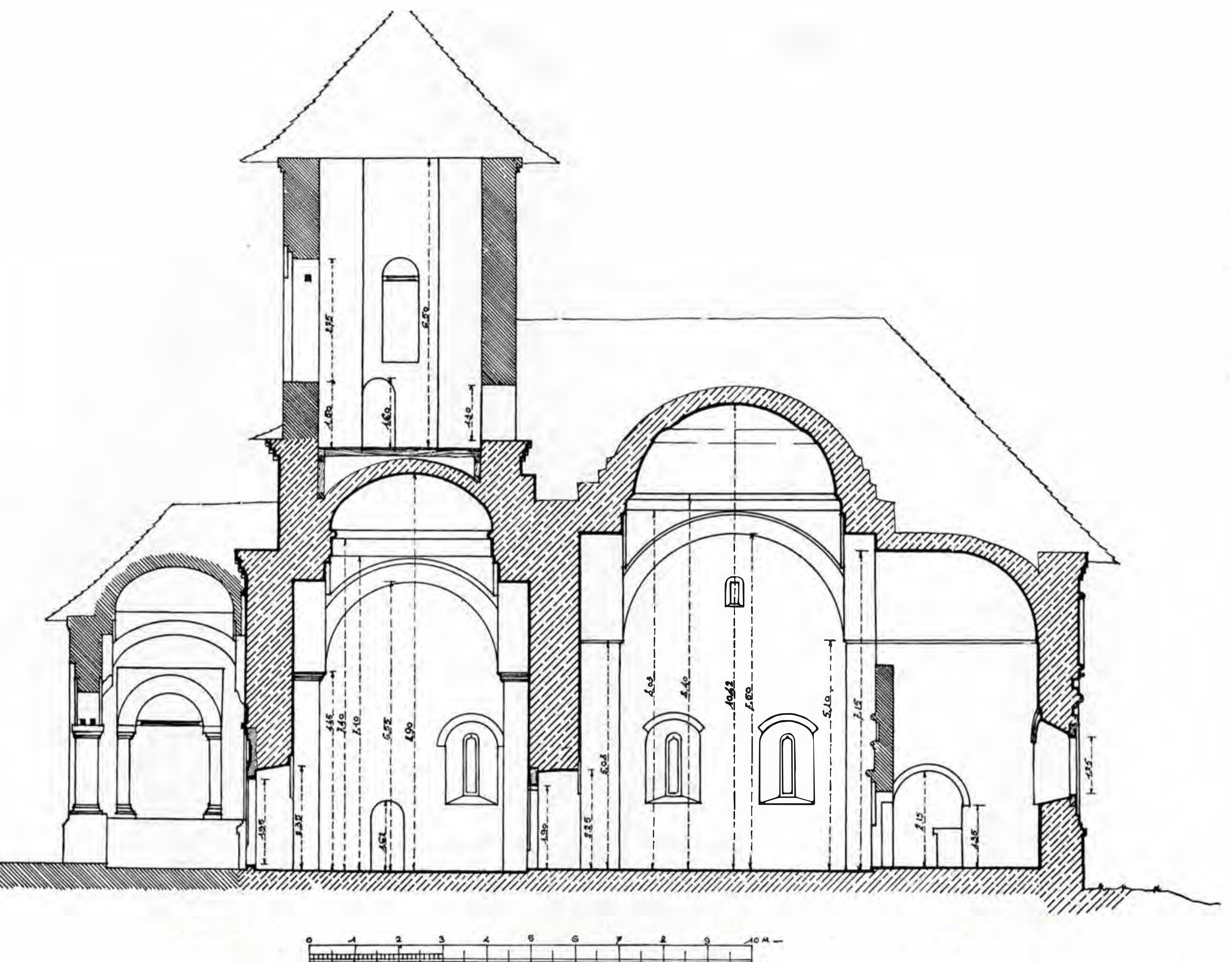

Biserica din Vlădeşti (Muscel)

Fig. 100. — Planul orizontal.

Biserica din Vlădești (Muscel)
Fig. 101. — Fațada laterală.

Biserica din Vlădeşti (Muscel)

Fig. 102. — Secţie longitudinală

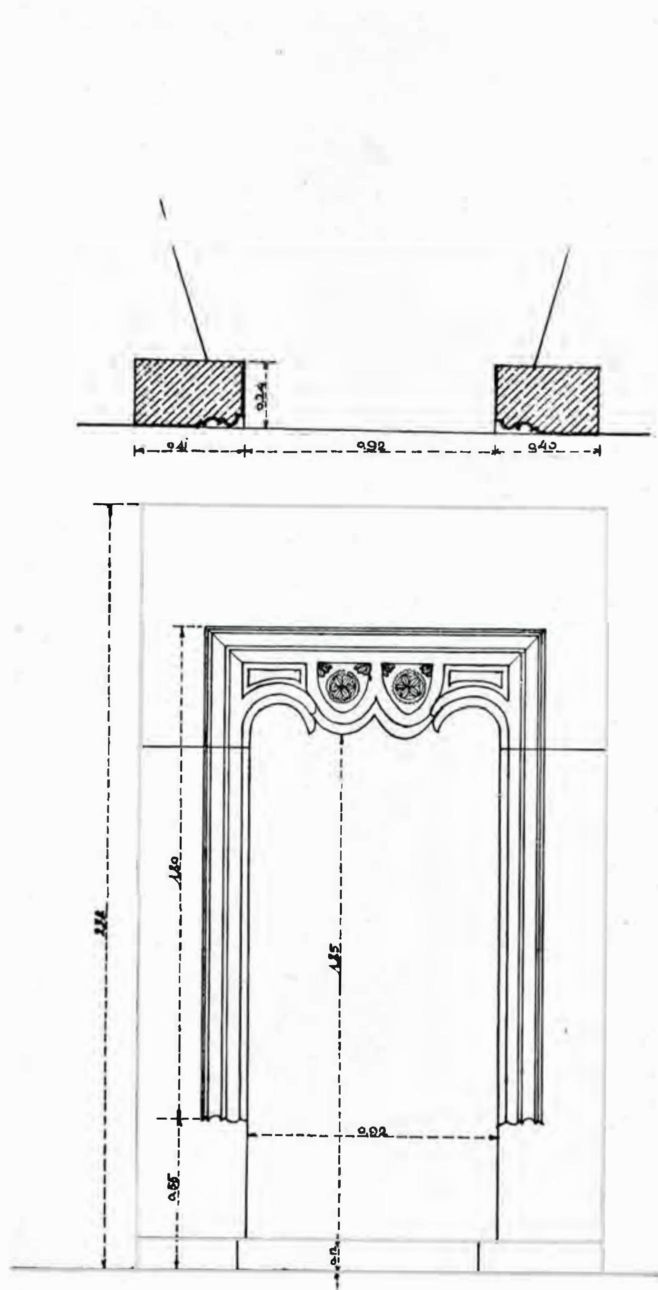
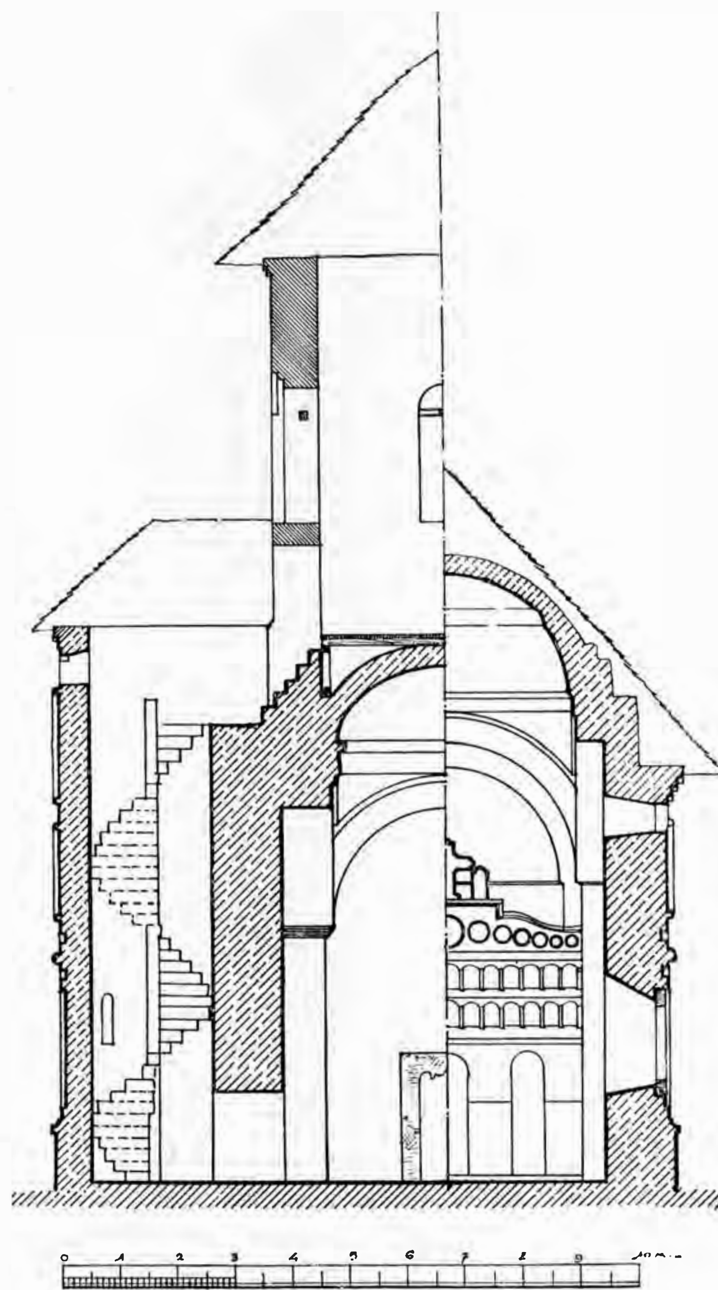

Fig. 103. — Detaliul uşii.

Biserica din Vlădeşti (Muscel)

Fig. 104. — Secţie transversală prin pronaos. Fig. 105. — Secţie transversală prin naos.

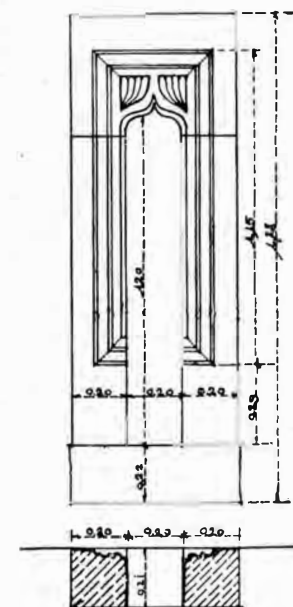
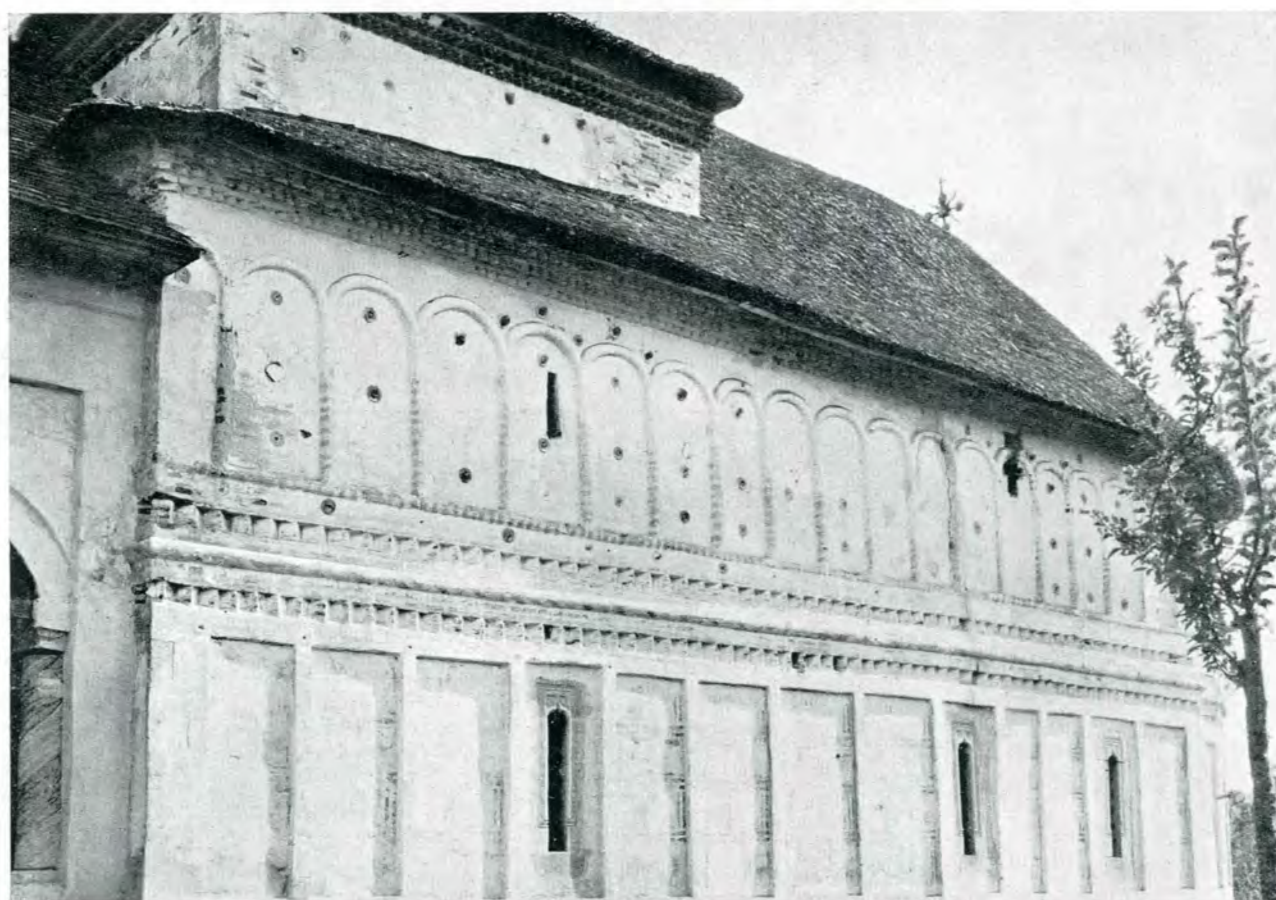

Fig. 106. — Detaliul ferestrii

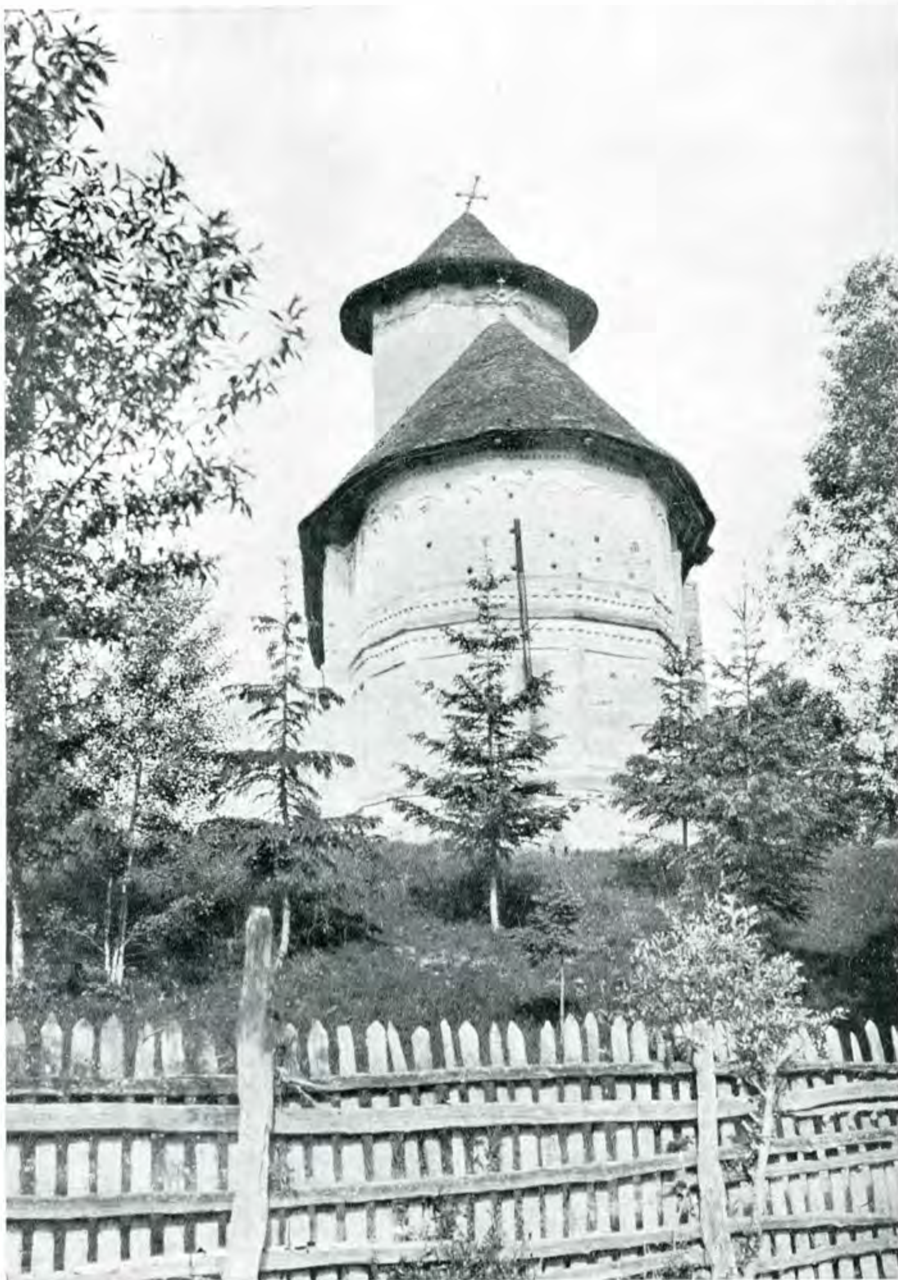

Biserica din Vlădeşti (Muscel)

Fig. 107. — Vedere spre altar.

Fig. 108. — Vedere dinspre miază zi.

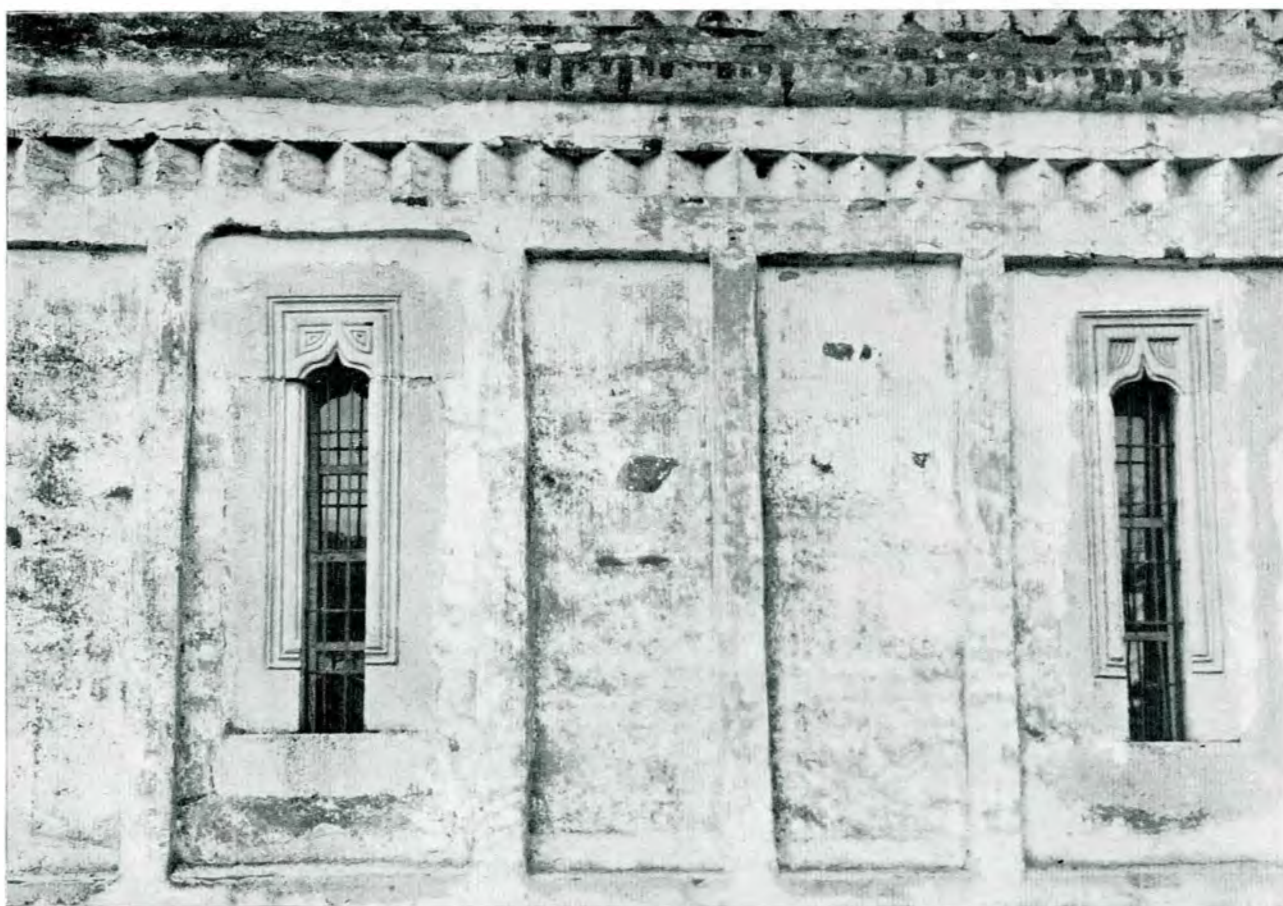
Biserica din Vlădești (Muscel)

Fig. 109. — Vedere spre altar

Fig. 110. — Vedere spre intrare.

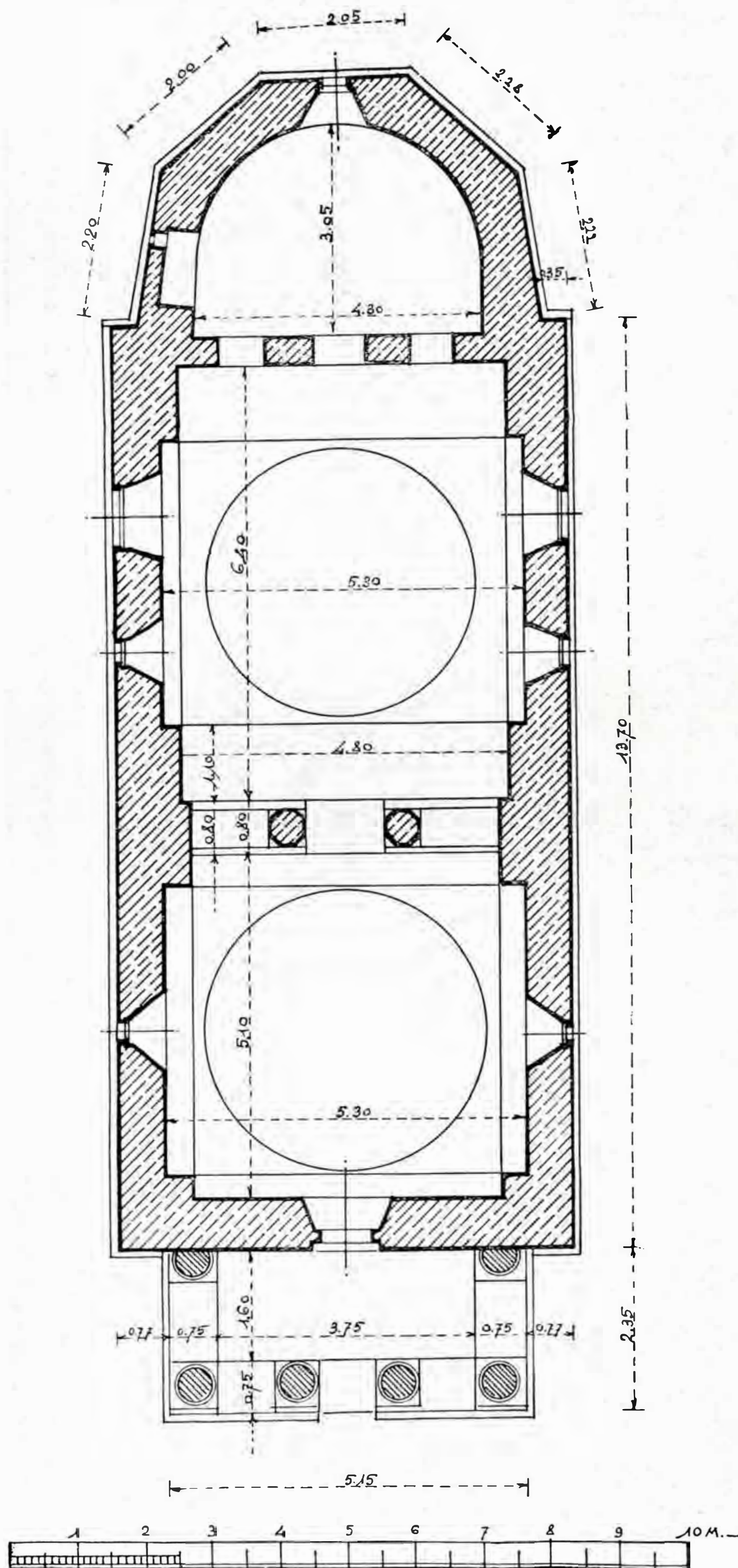
PL. LXXI

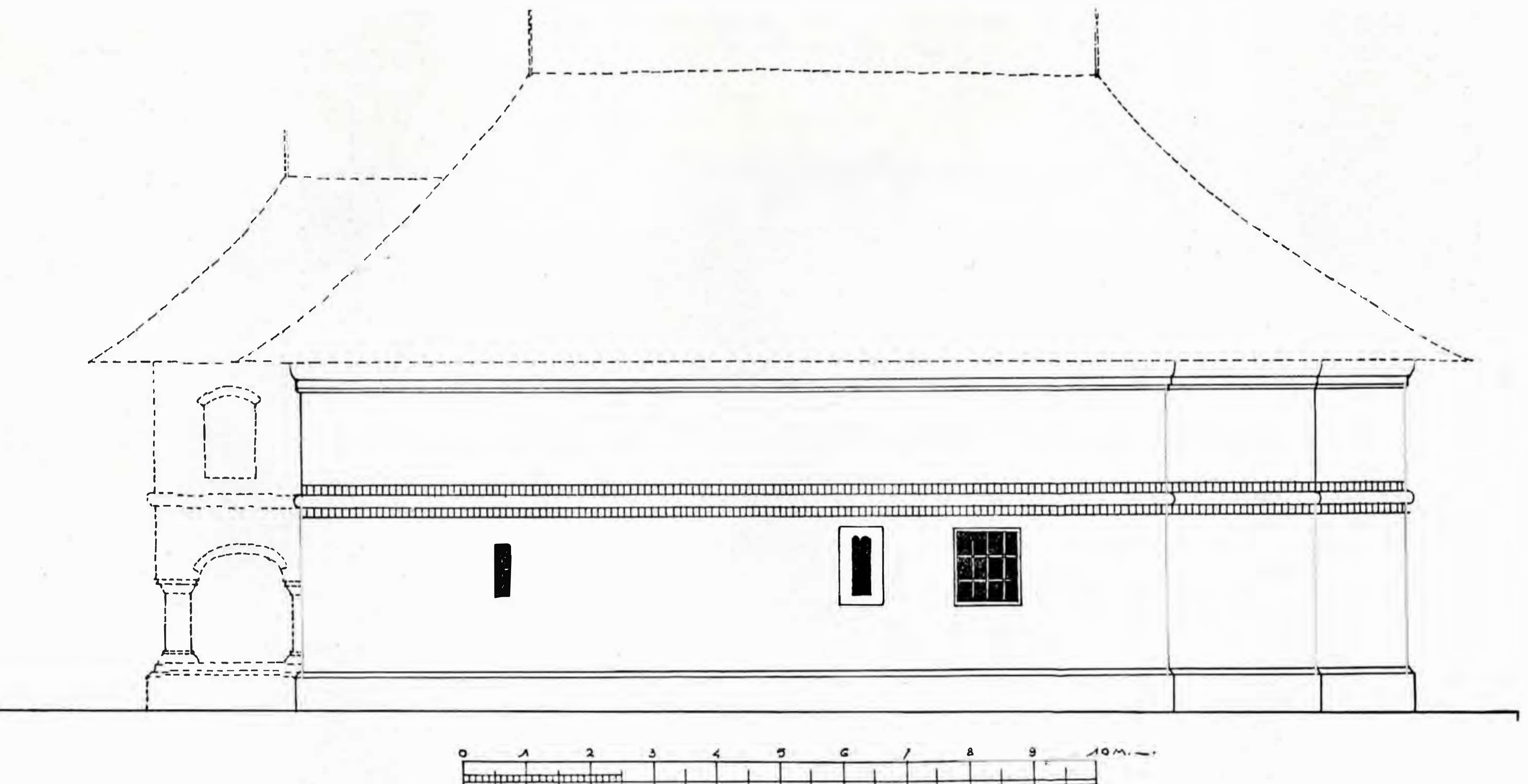

Biserica din Vlădești (Muscel)

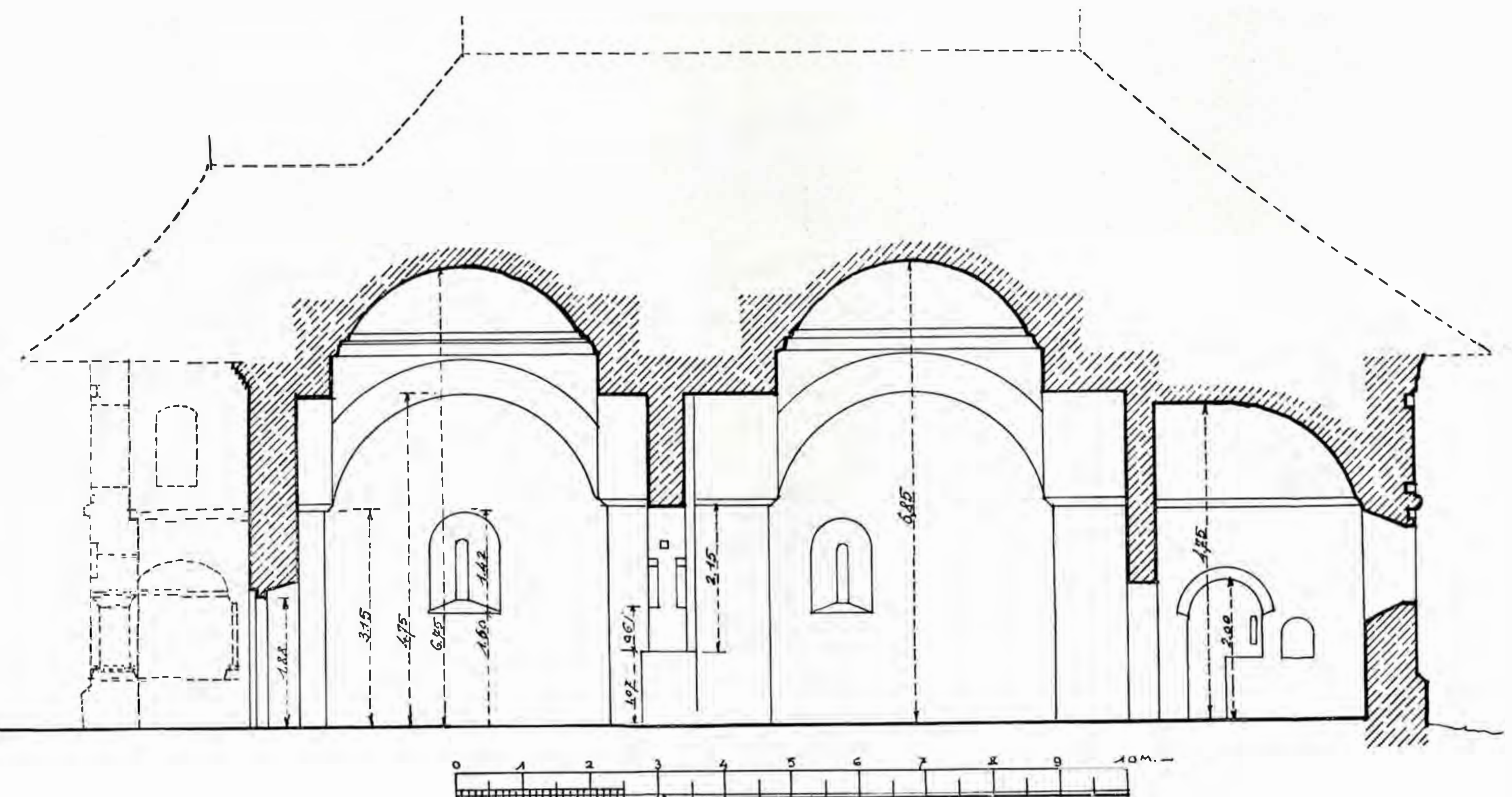
Fig. 111. — Detaliul ferestrelor. Fig. 112. — Detaliul ușii.

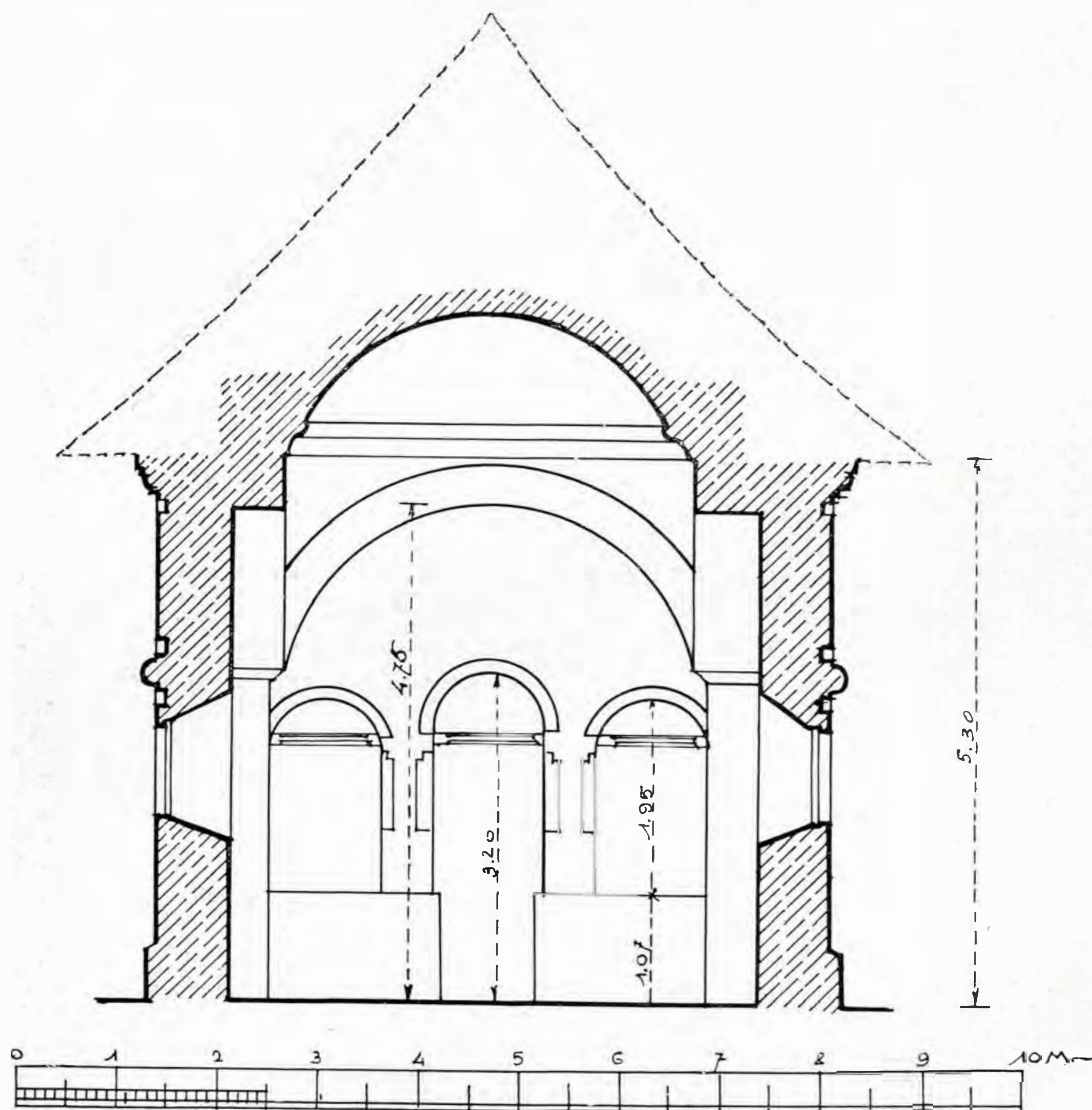
Biserica Fundeni din Câmpu Lung.
Fig. 113. — Planul orizontal.

Biserica Fundeni din Câmpu Lung.
Fig. 114. — Faţada laterală.

Biserica Fundeni din Câmpu Lung.
Fig. 115. — Secție longitudinală.

Biserica Fundeni din Câmpu Lung
Fig. 116. — Secţie transversală prin pronaos.

Biserica Fundeni din Câmpu Lung.
Fig. 117. — Vedere spre intrare.

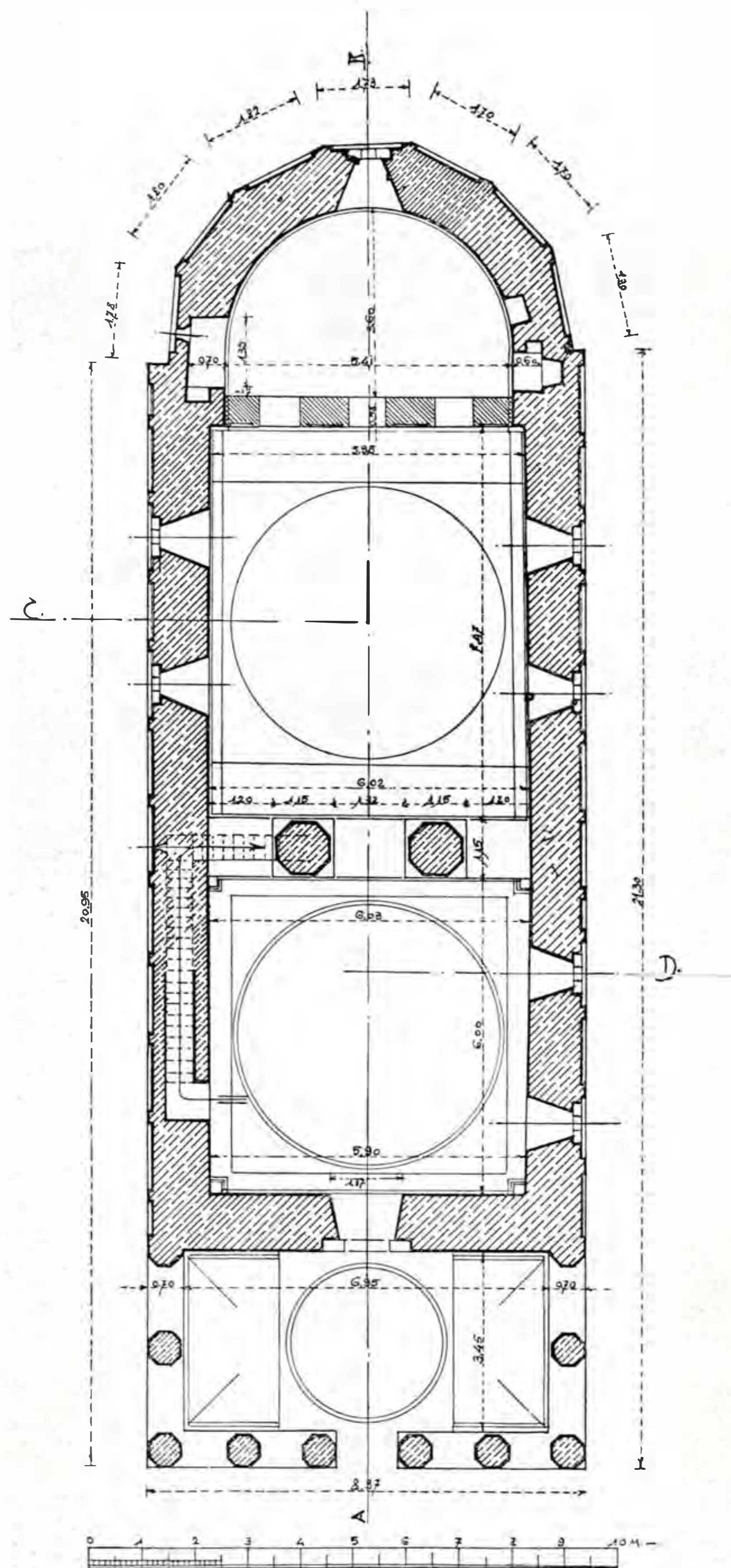

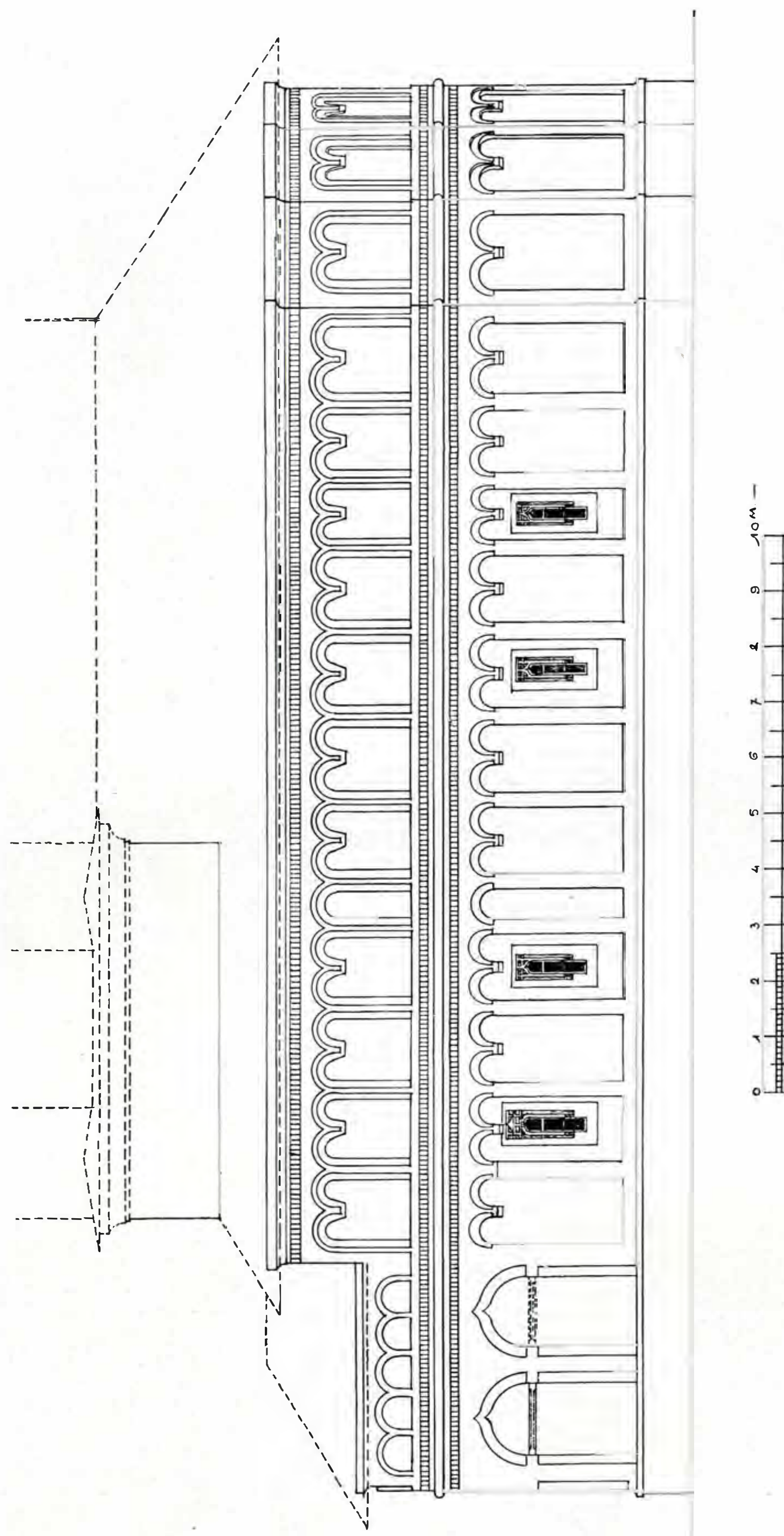
Biserica Fundeni din Câmpu Lung.

118. — Vedere laterală.

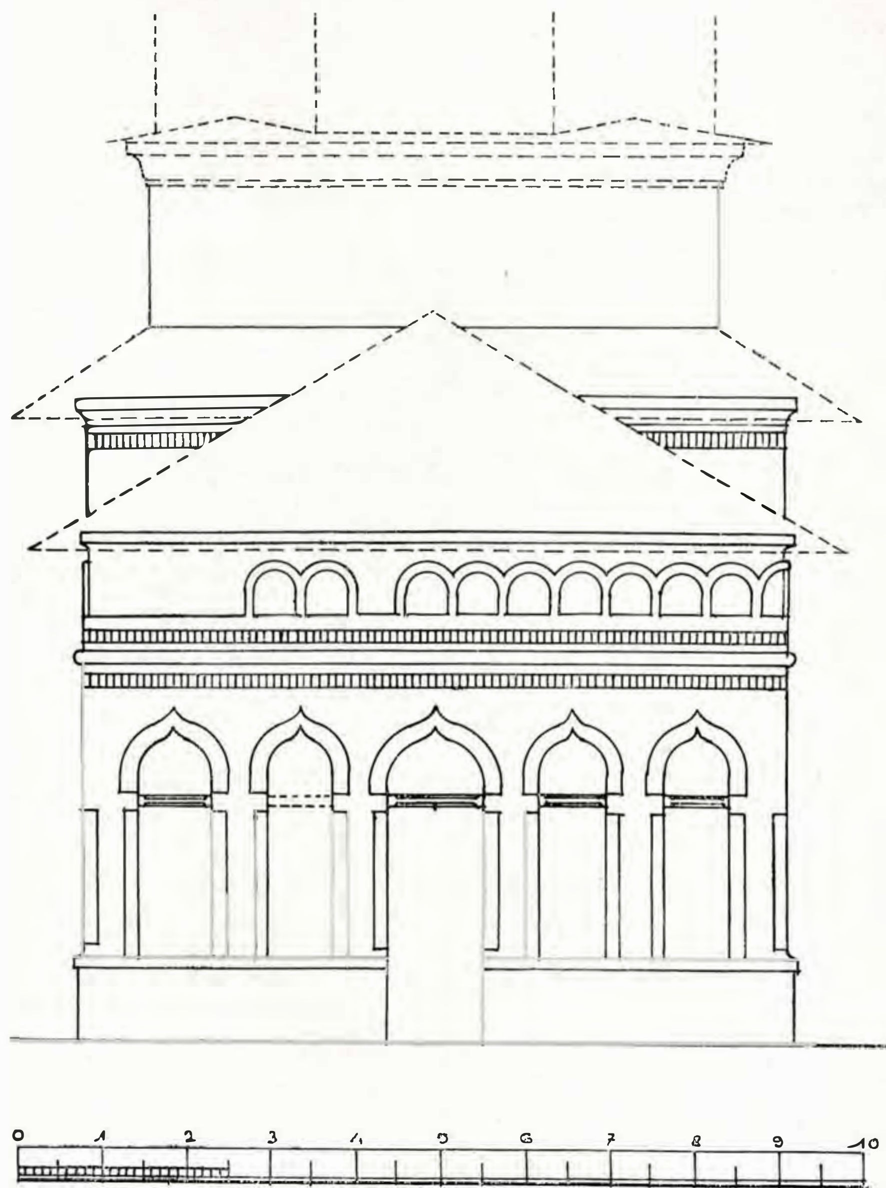
Fig. 119. — Vedere spre altar.

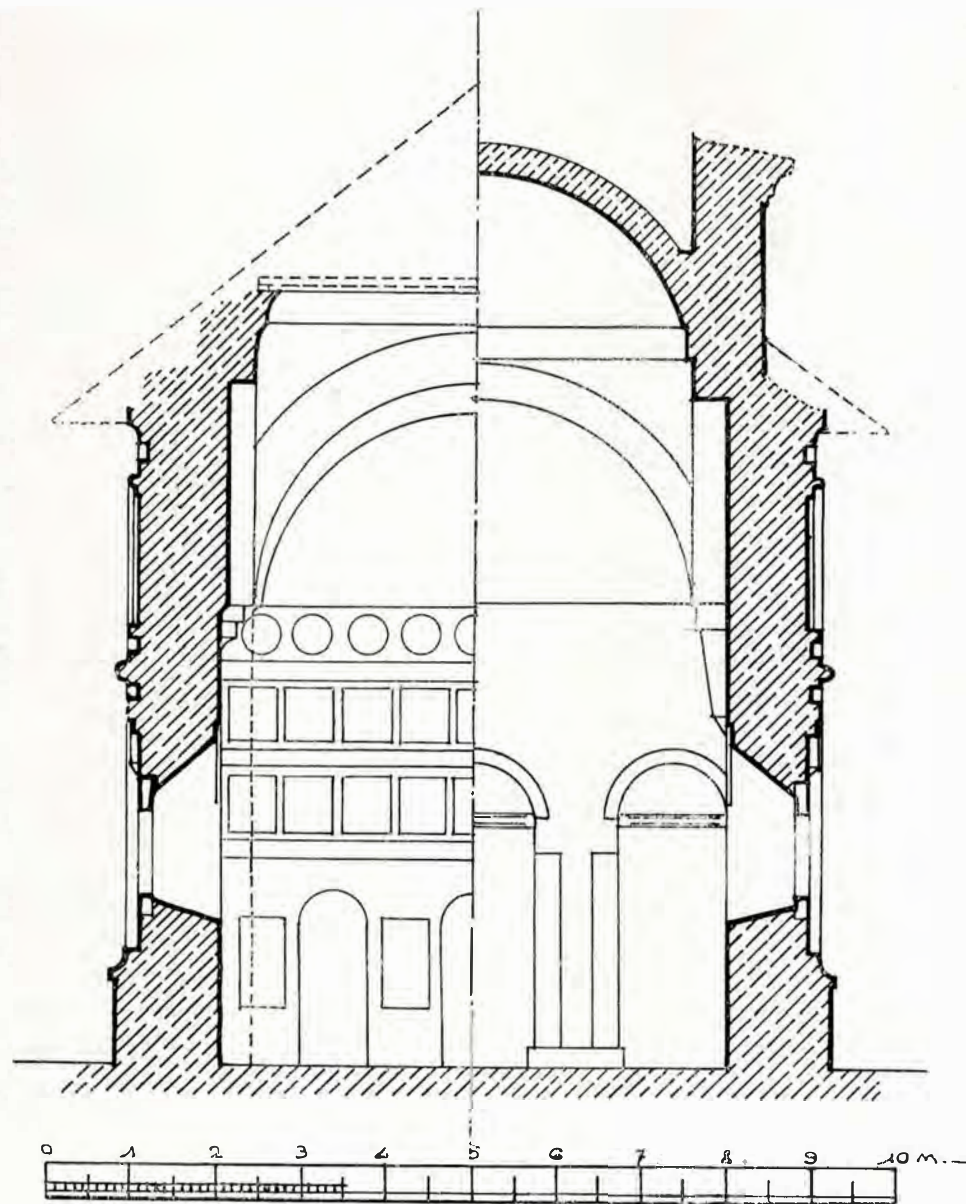

Biserica din Coieni-Mironeşti (Ilfov).
Fig. 120. – Planul orizontal.

Biserica din Coreni — Mehedinți (Ilfov).
Fig. 121. — Fațada laterală.

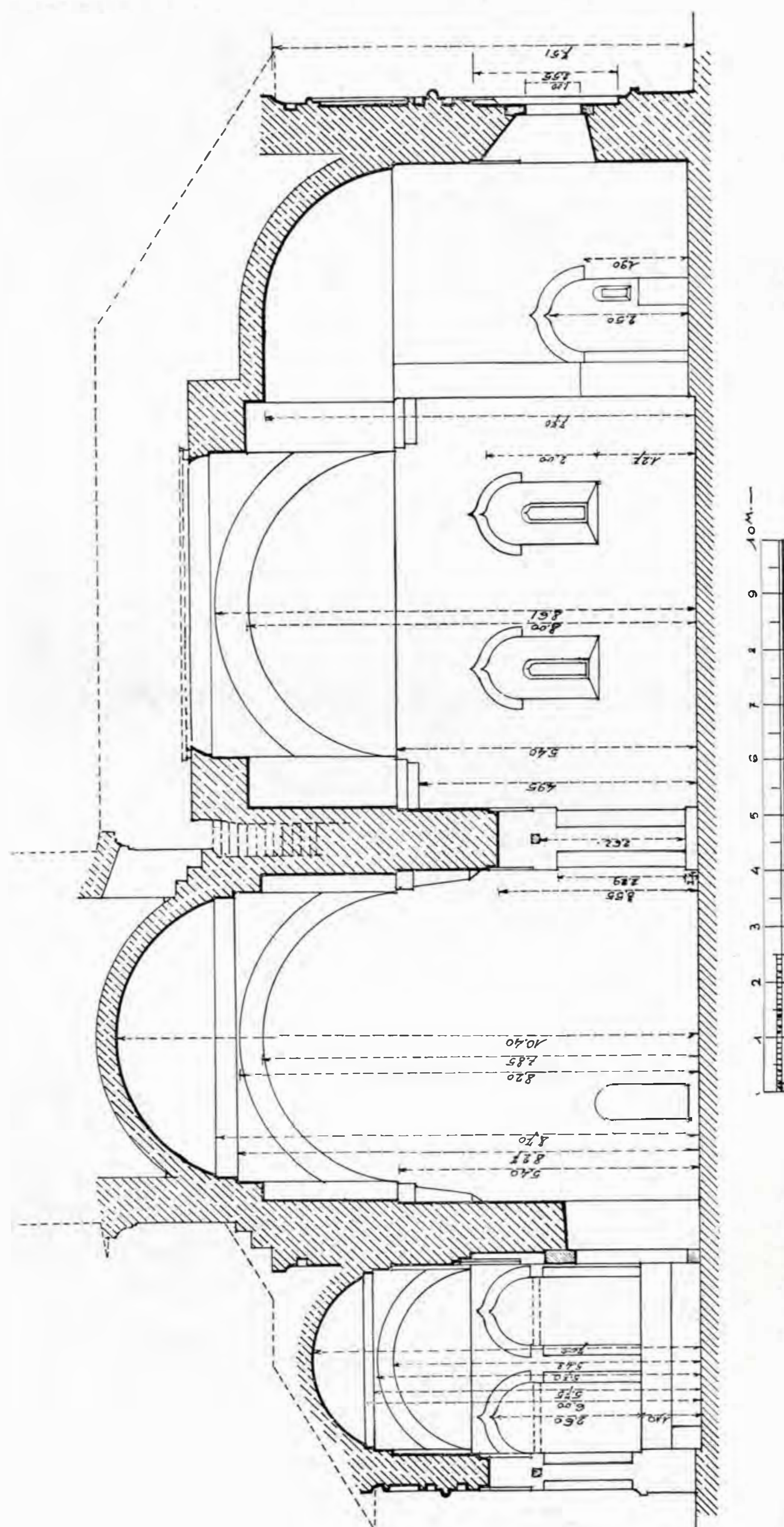

Biserica din Coieni-Mironeşti (Ilfov)

Fig. 122. — Faţada principală.

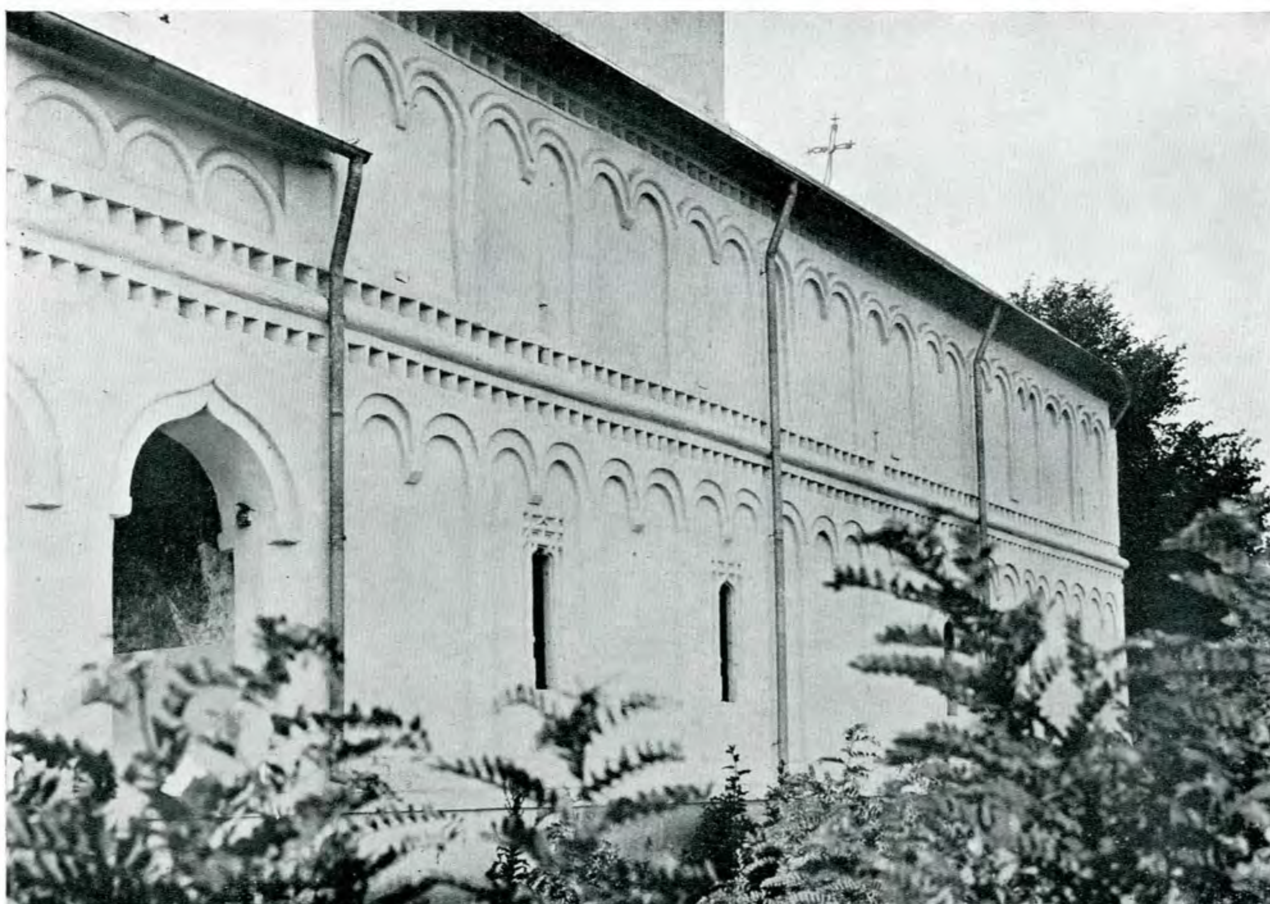
Fig. 123. — Secţie prin naos.

Fig. 124. — Prin pronaos

Biserica din Cozeni Mironești (Ilfov)
Fig. 125. — Secție longitudinală.

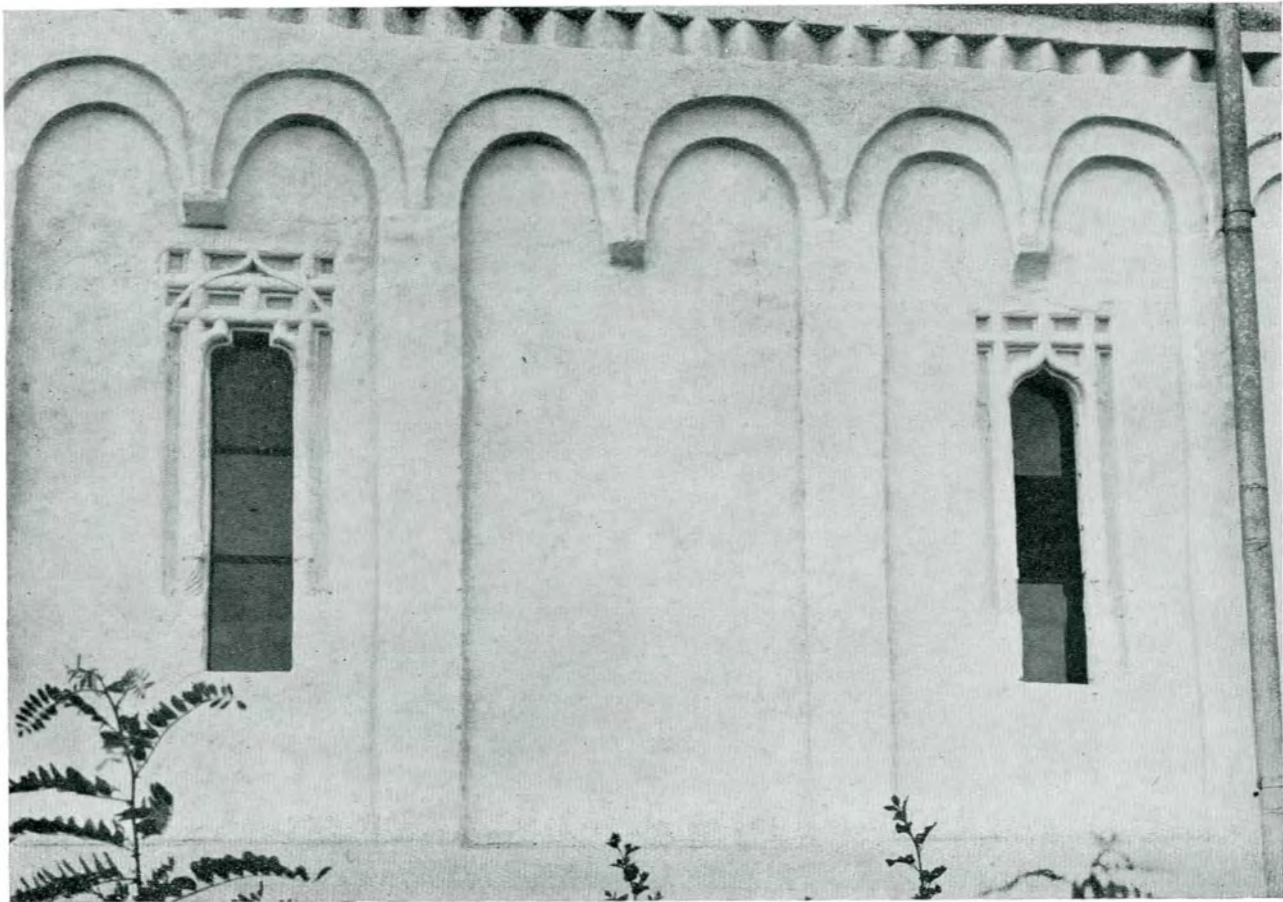

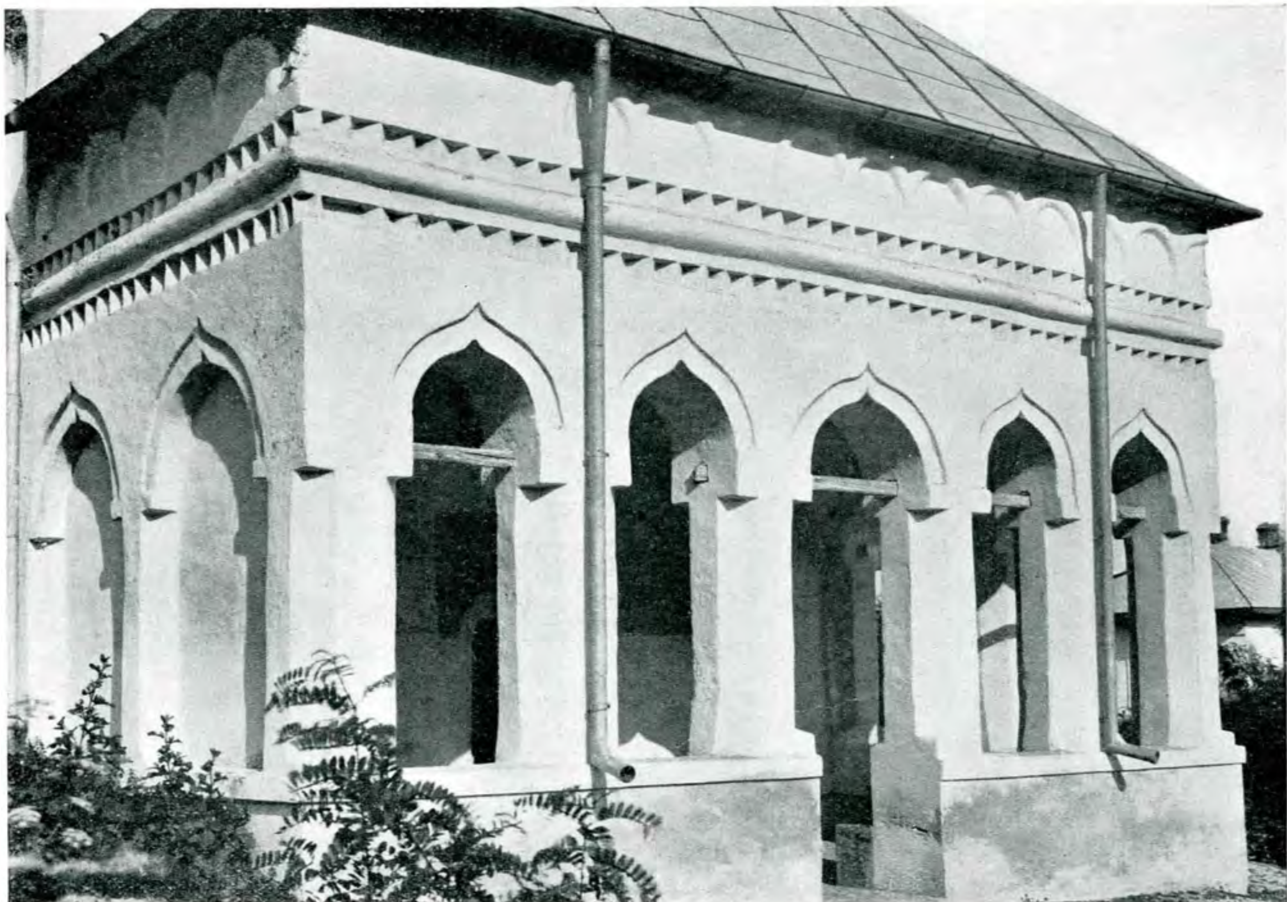

Biserica din Coceni-Mironeşti (Ilfov)

Fig. 126. — Vedere dinspre nord.

Fig. 127. — Vedere dinspre sud.

Biserica din Coieni-Mironeşti (Ilfov)

128. — Detaliu de faţadă cu ferestrele.

Fig. 129. — Vedere spre pridvor.

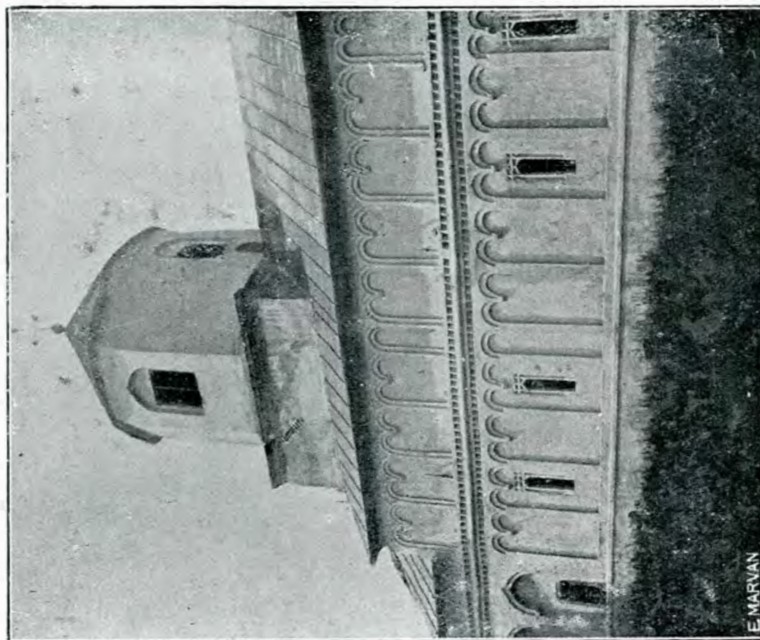

Biserica din Coieni-Mironeşti (Ilfov)

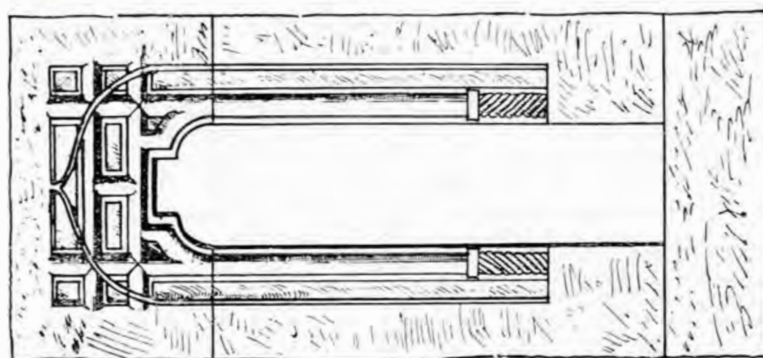
Fig. 130. — Uşa bisericii

Fig. 131. — Detaliul arcului şi a inscripţiei

Biserica din Coreni-Mironești (Ilfov)

Fig. 132. — Vedere generală.

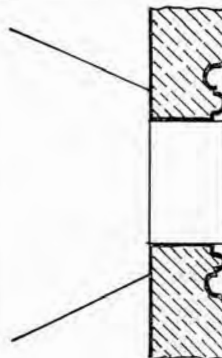
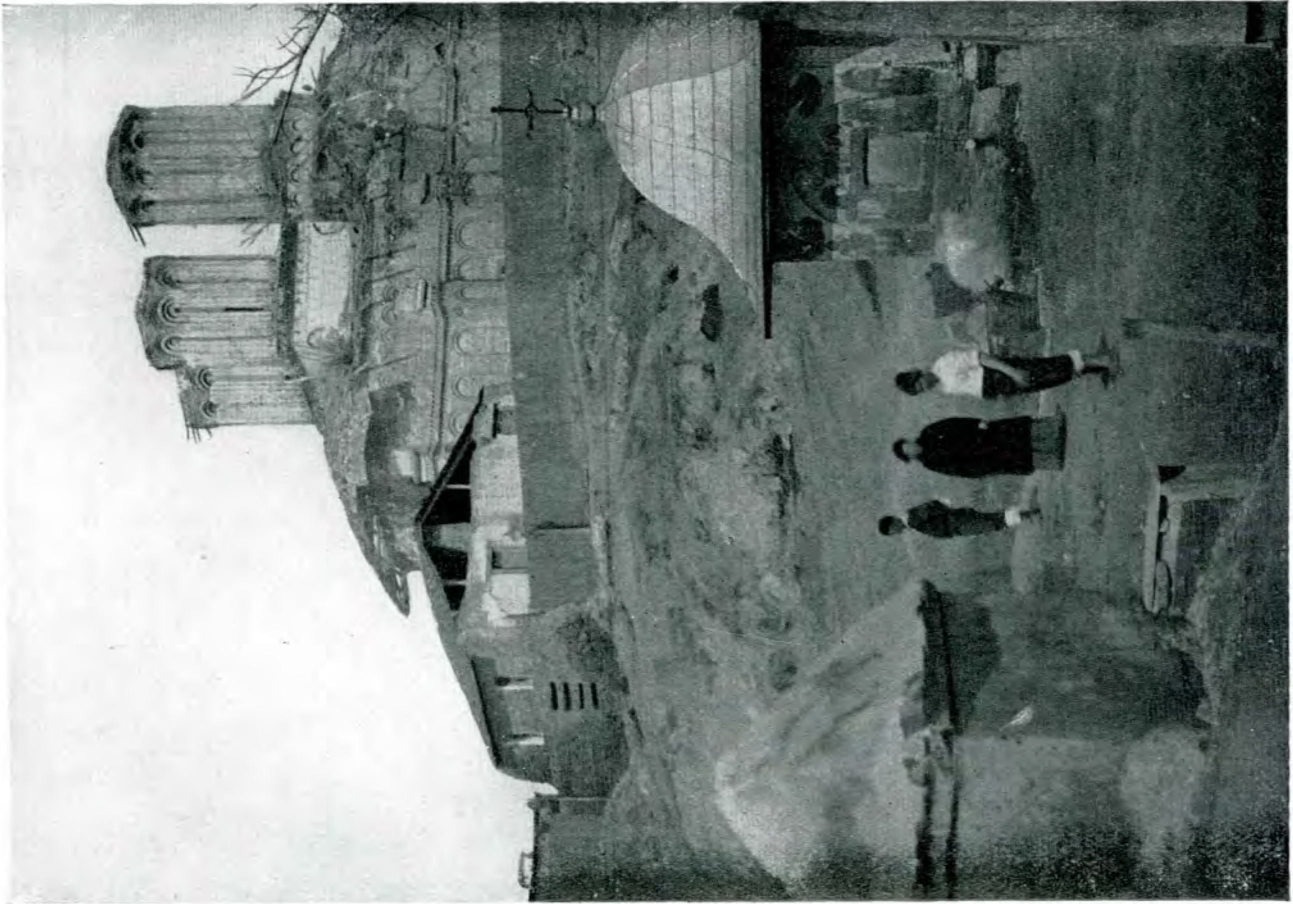
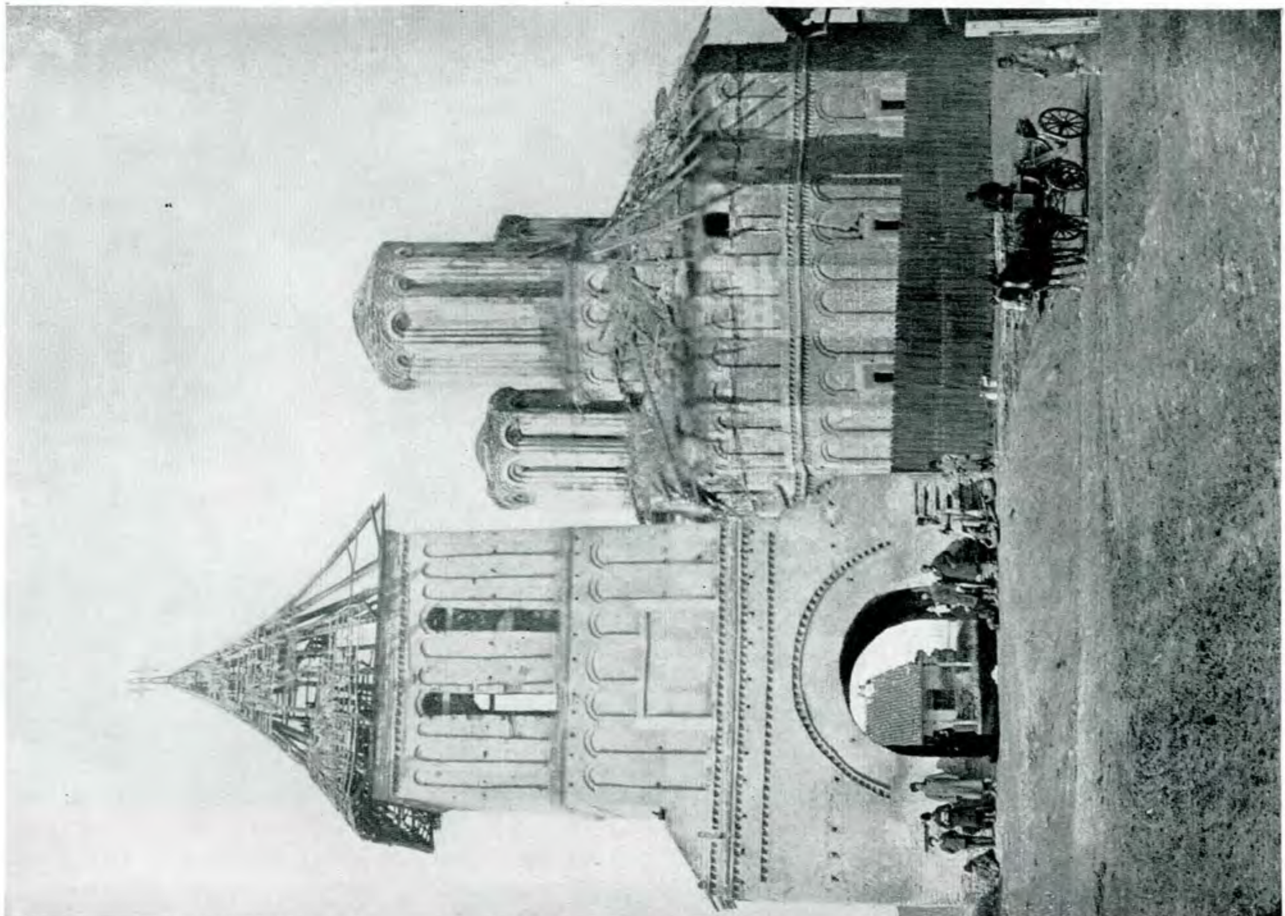

Fig. 133. — Detaliul ferestrei dela pronaos.

Biserica Sf-tul Dumitru din Craiova.

Fig. 134. — Vedere generală.

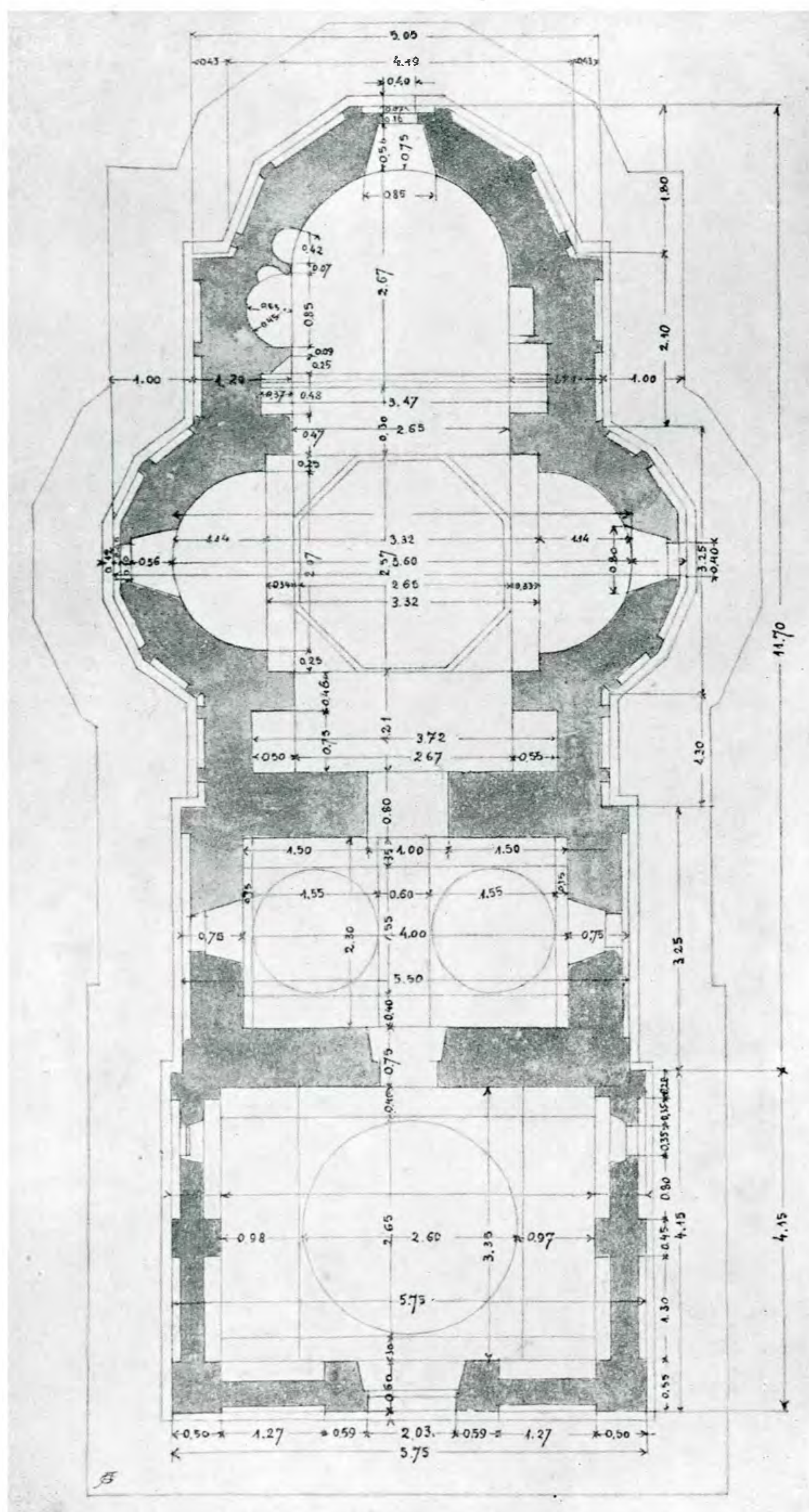
Fig. 135. — Vedere generală cu clopotniţa dărâmată.

Biserica Sf-tul Dumitru din Craiova.
Fig. 136. — Vedere spre pridvor.

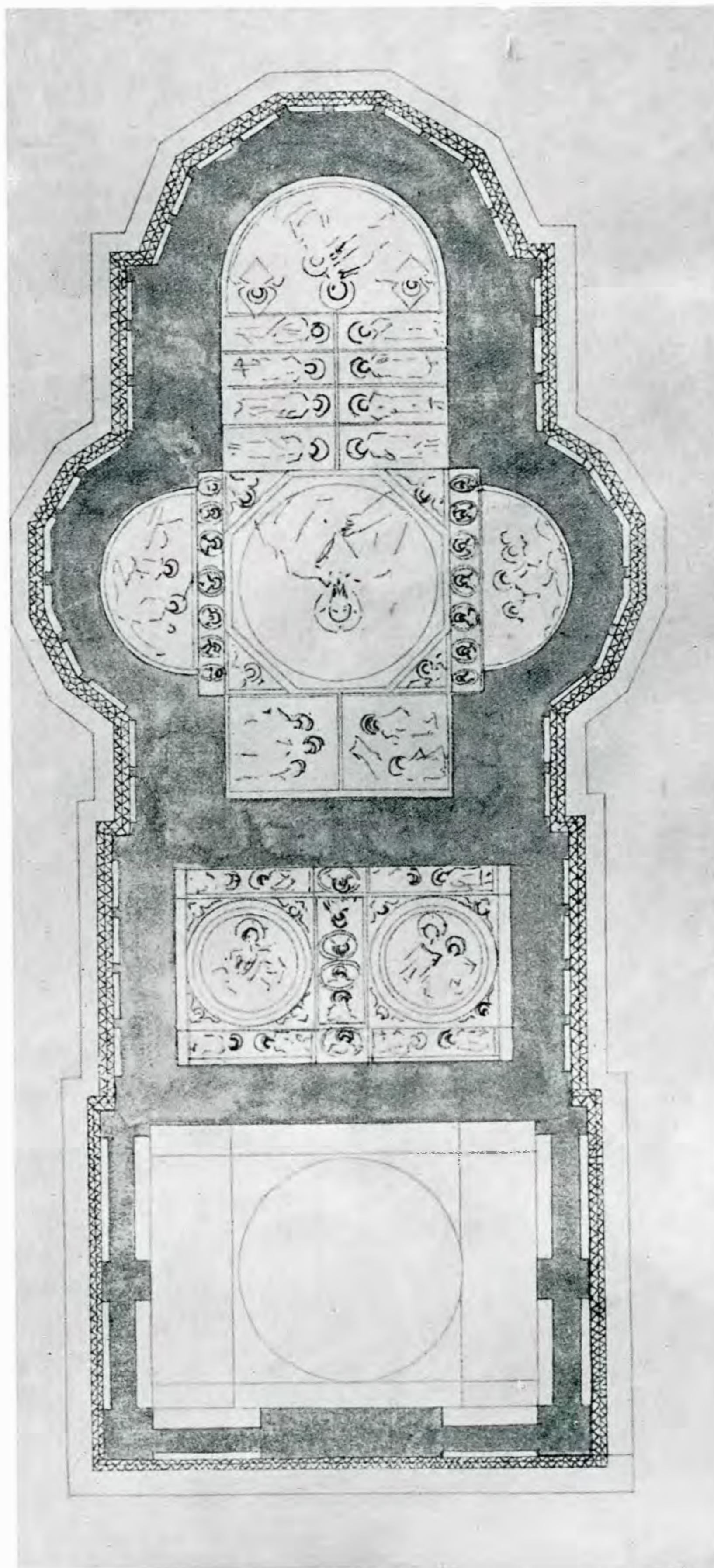

Biserica Sf.-tul Dumitru din Craiova.
Fig. 137. — Vedere dinspre miază noapte.

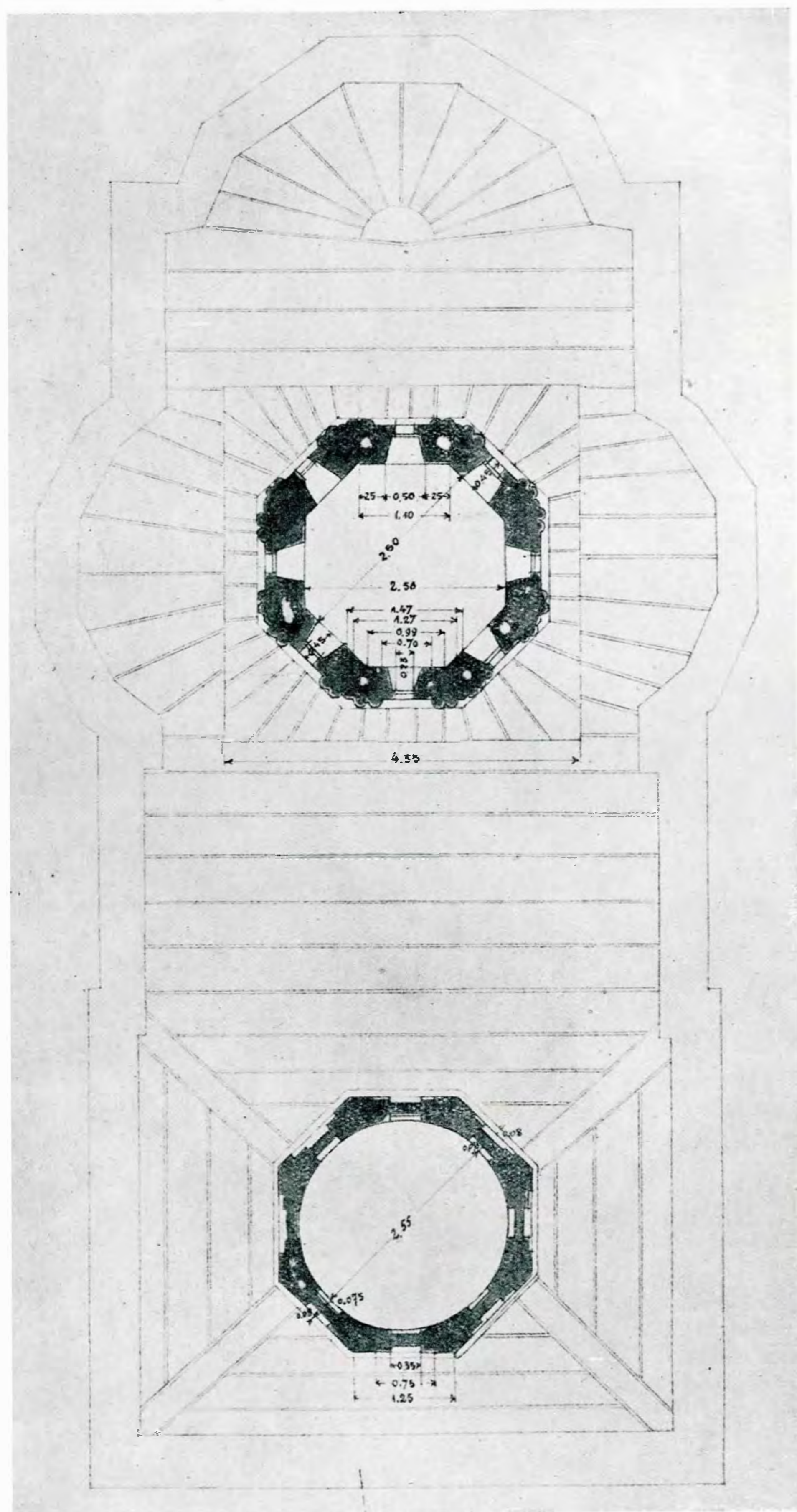
Biserica Mănăstirii Arnota (Vâlcea)
Fig. 138. — Planul orizontal.

Releveu arhitect L. Vulcan.

Biserica Mănăstirii Arnota
Fig. 139. — Planul bolţilor

Releveu arhitect I. Vulcan

Biserica Mănăstirii Arnota (Vâlcea)
Fig. 140. — Planul turlelor şi a acoperişului

Releveu arhitect I Vulcan

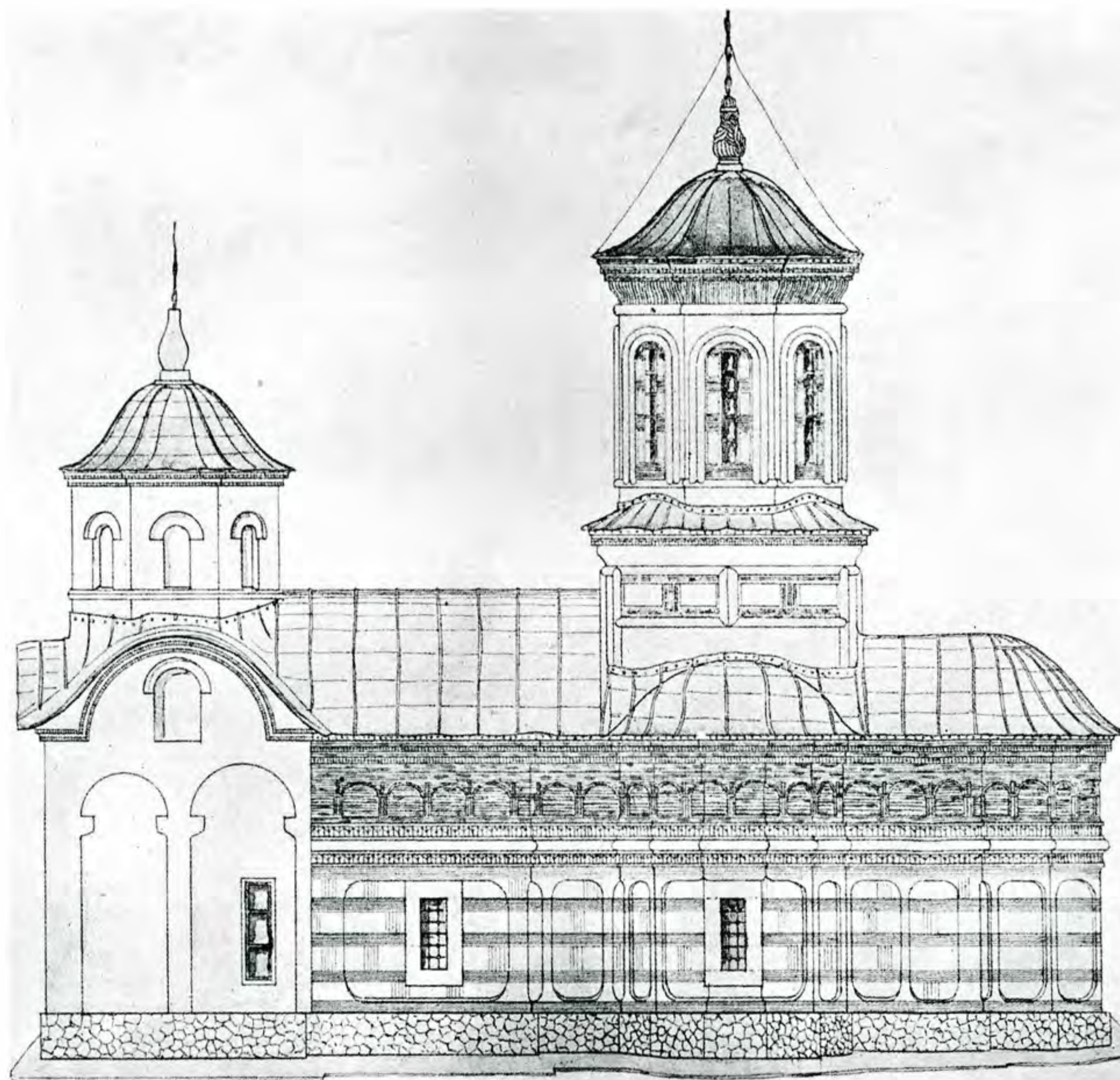

Biserica Mănăstirii Arnota (Vâlcea)

Fig. 141. — Faţada principală

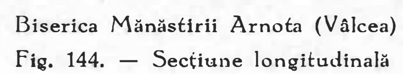
Fig. 142. — Faţada dinspre altar

Releveu arhitect I. Vulcan

Biserica Mănăstirii Arnota (Vâlcea)
Fig. 143. — Faţada laterală

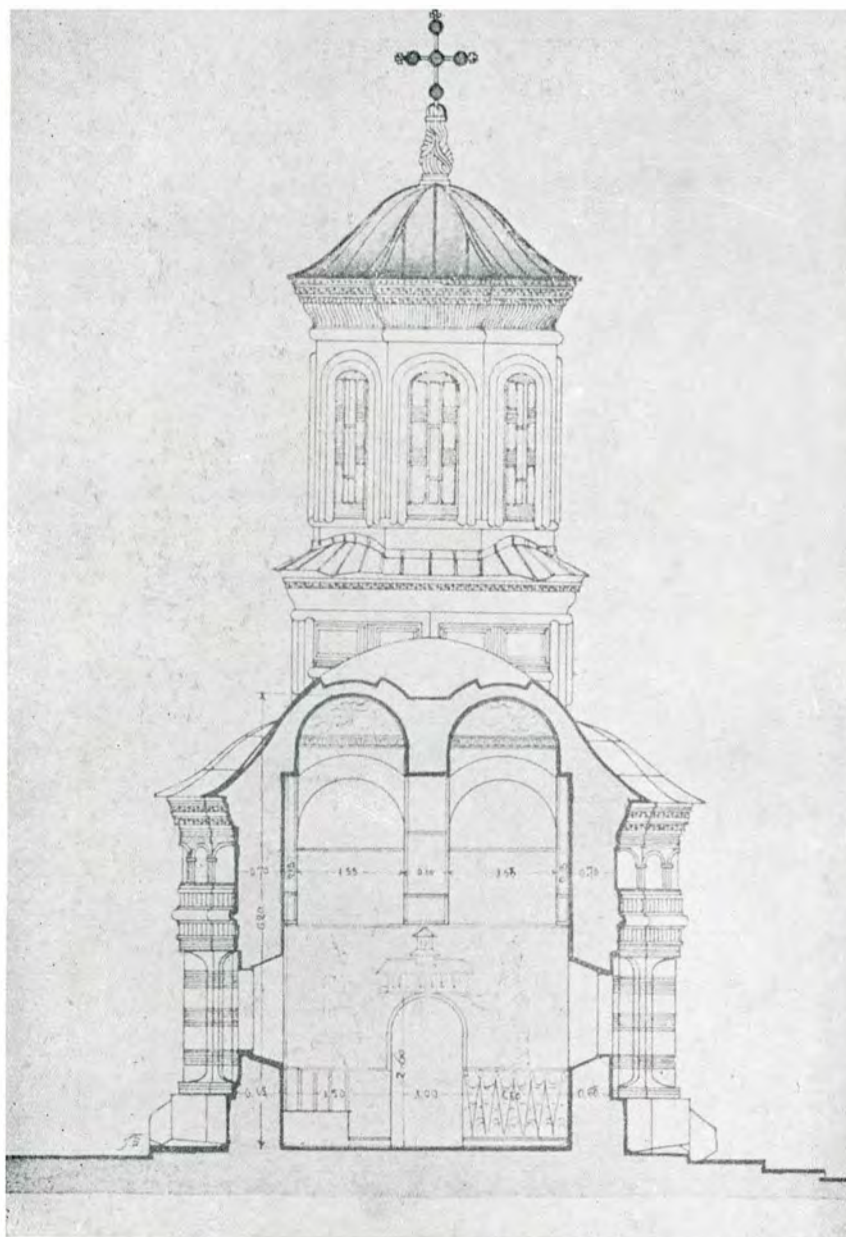
Releveu arhitect I. Vulcan

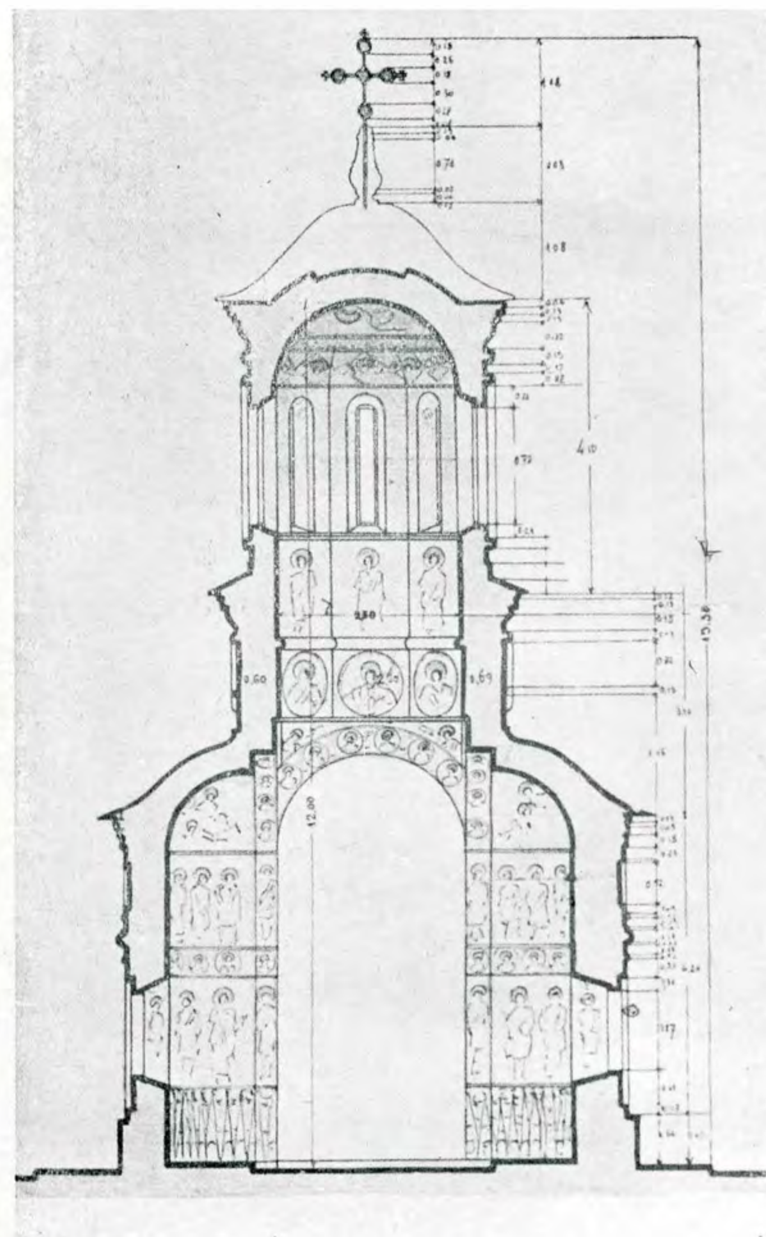

Biserica Mănăstirii Arnota (Vâlcea)

Fig. 144. — Secţiune longitudinală

Releveu arhitect I Vulcan

Biserica Mănăstirii Arnota (Vâlcea)

Fig. 145. — Secţiune prin pronaos

Fig. 146. — Secţiuni prin naos

Releveu arhitect I. Vulcan

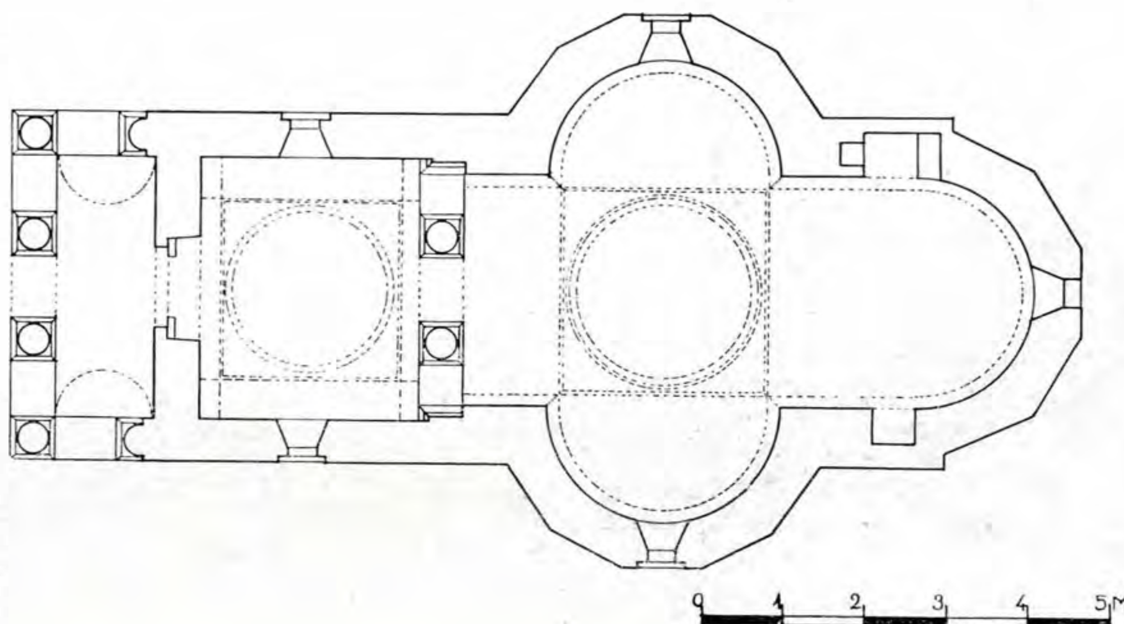

Biserica Mănăstirii Arnota.
Fig. 147. — Vedere generală.

Biserica Mănăstirii Arnota

Fig. 148. — Vedere spre intrare

Biserica din Strîmbeanu (Dîmbovița)

Fig. 149. — Secțiune longitudinală. Fig. 150. — Planul orizontal

Releveu arhitect Șt. Balș

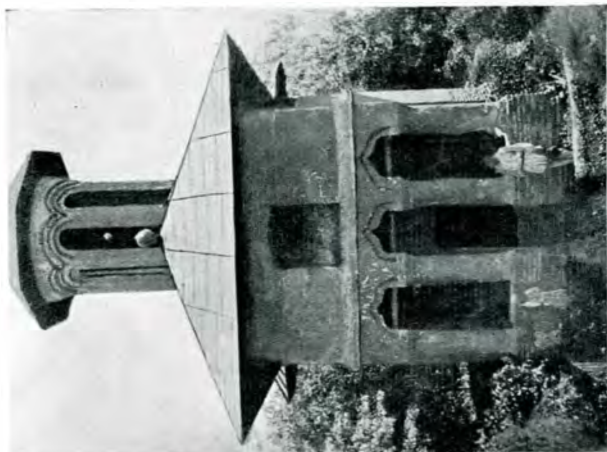

Fig. 152 și Fig. 153. — Vederi ale bisericii.

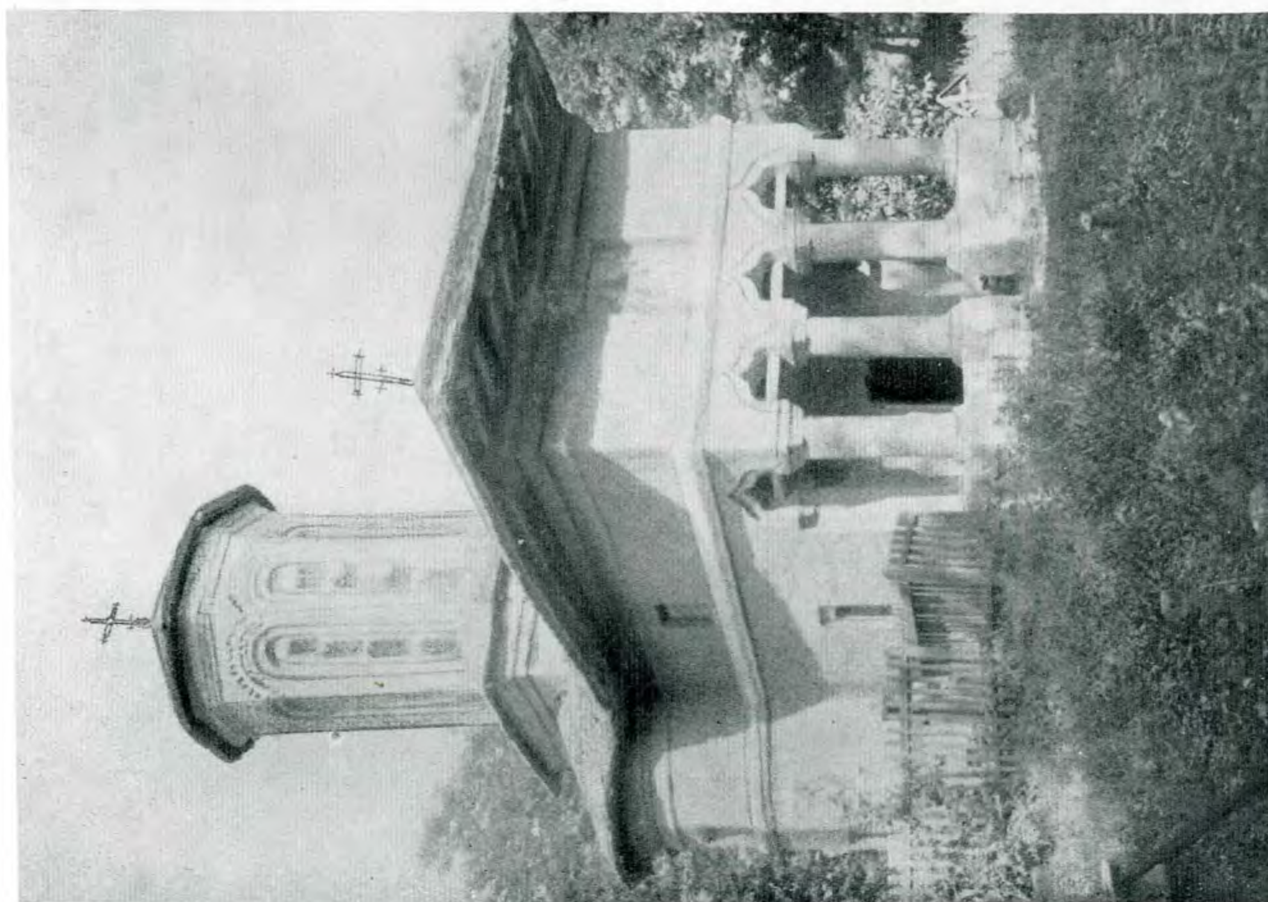
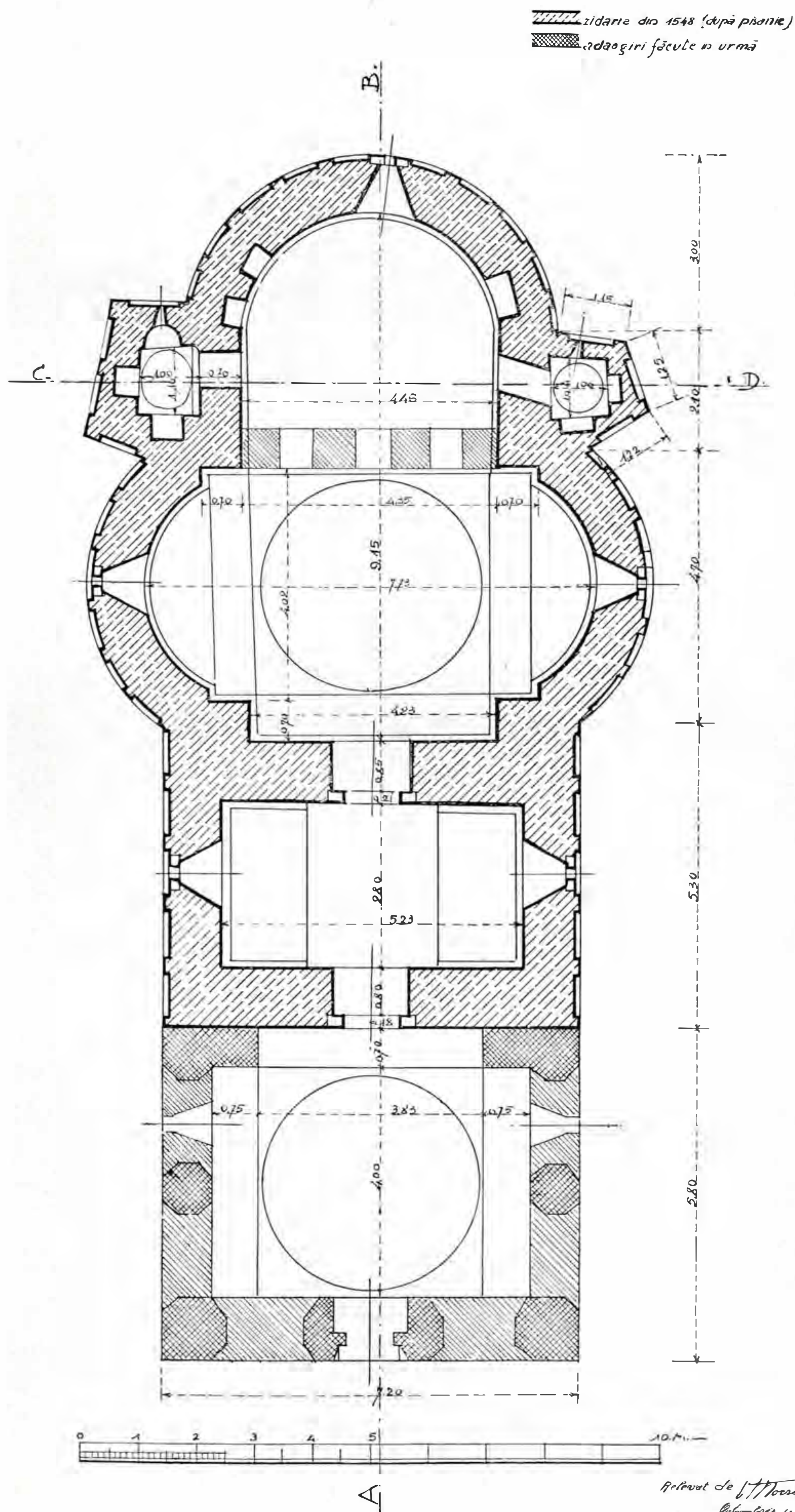

Fig. 151. — Vedere spre intrare.

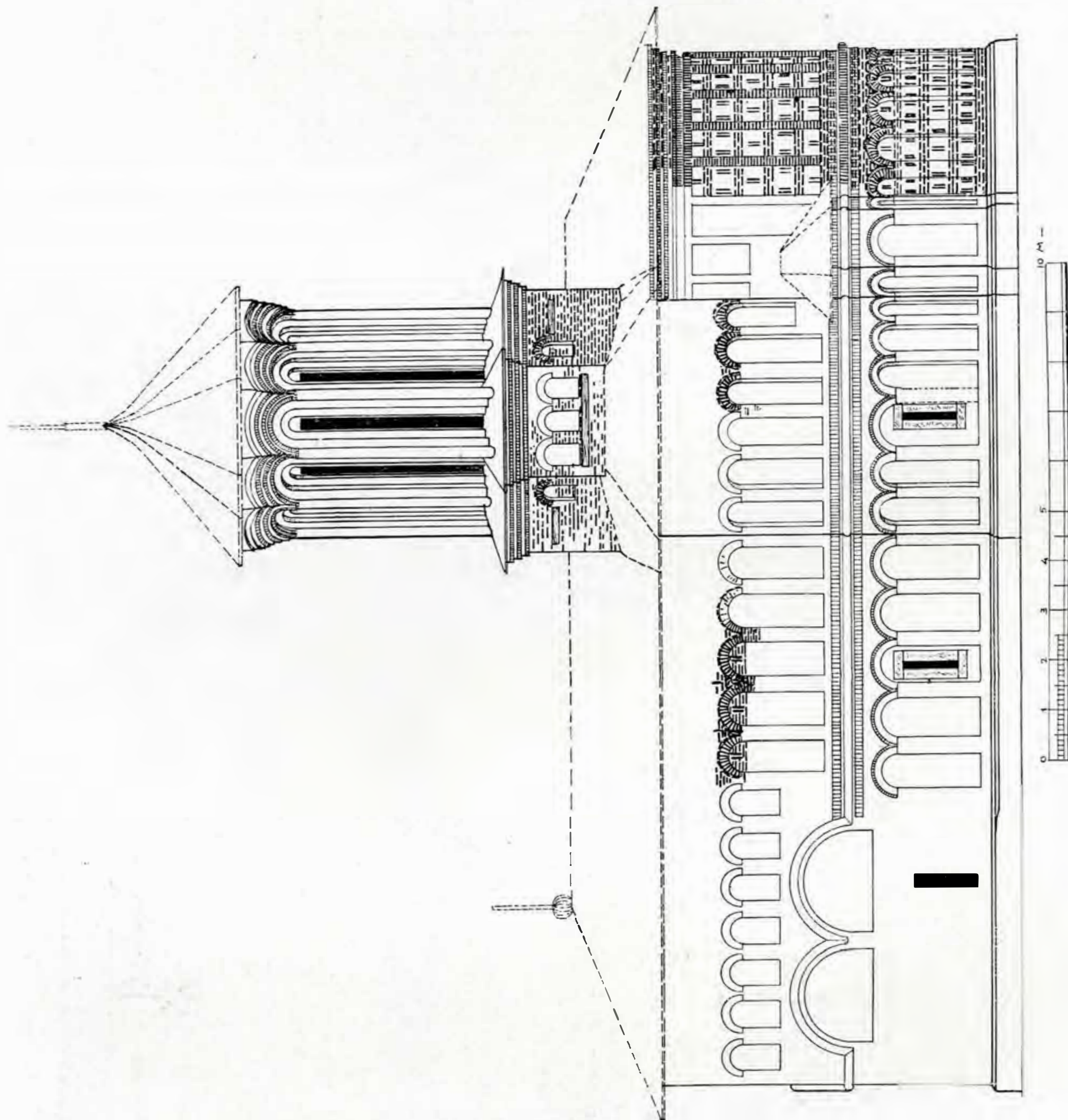
Biserica din Strâmbeanu (Dâmbovița)

Biserica din Ciutura (Dolj).

Fig. 154. — Planul orizontal.

Releveu V. Moisescu

Biserica din Ciutura (Dolj)

Fig. 155. — Fațada laterală

Releveu V. Moisescu

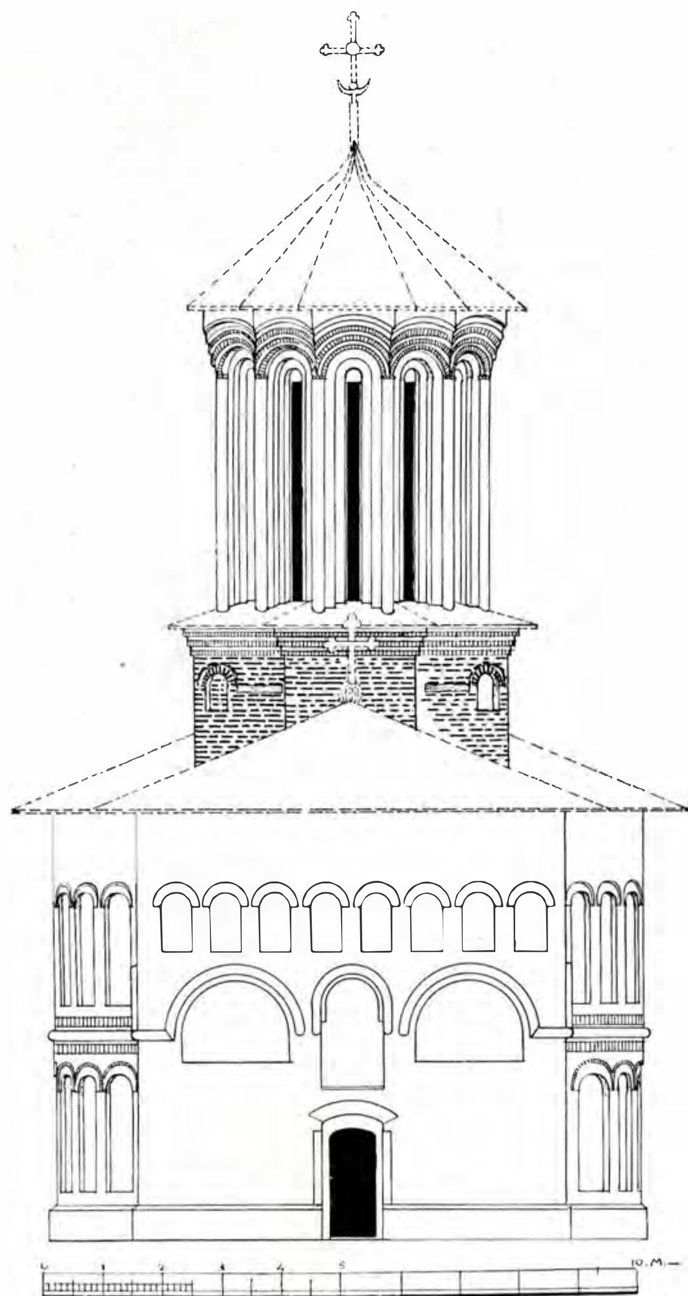

Fig. 156. — Fațada principală

Biserica din Ciutura (Dolj)

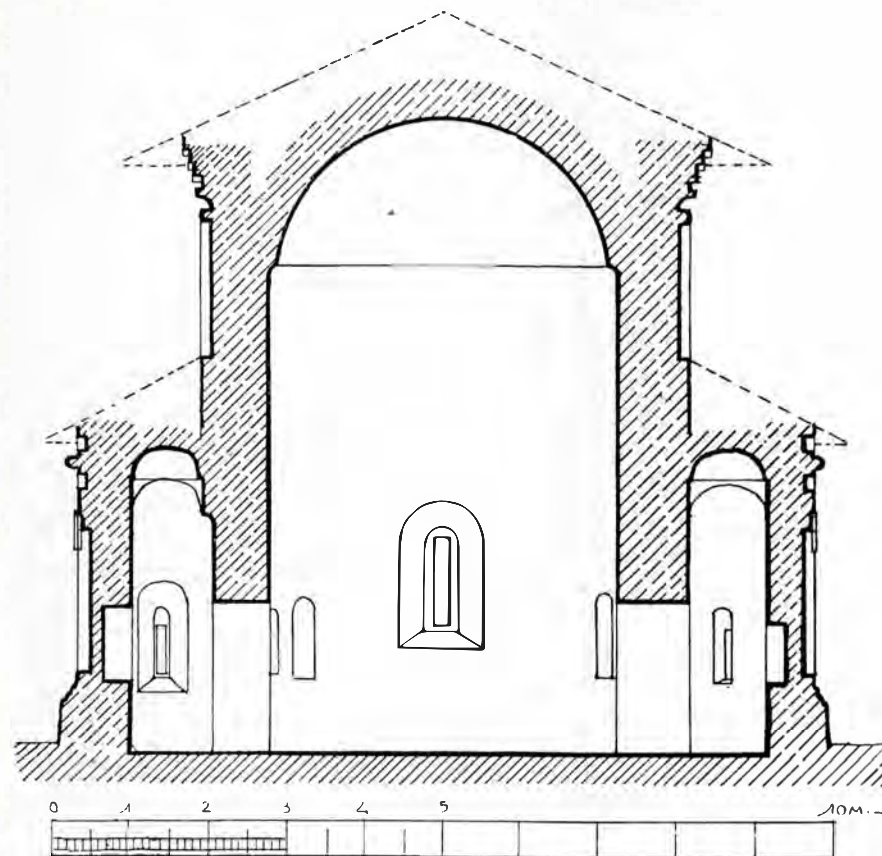

Fig. 157. — Secția transversală prin altar

Releveu V. Moisescu

Biserica din Ciutura (Dolj).

Fig. 158. — Secție longitudinală.

Releveu V. Moisescu

Fig. 159. — Vedere spre altar.

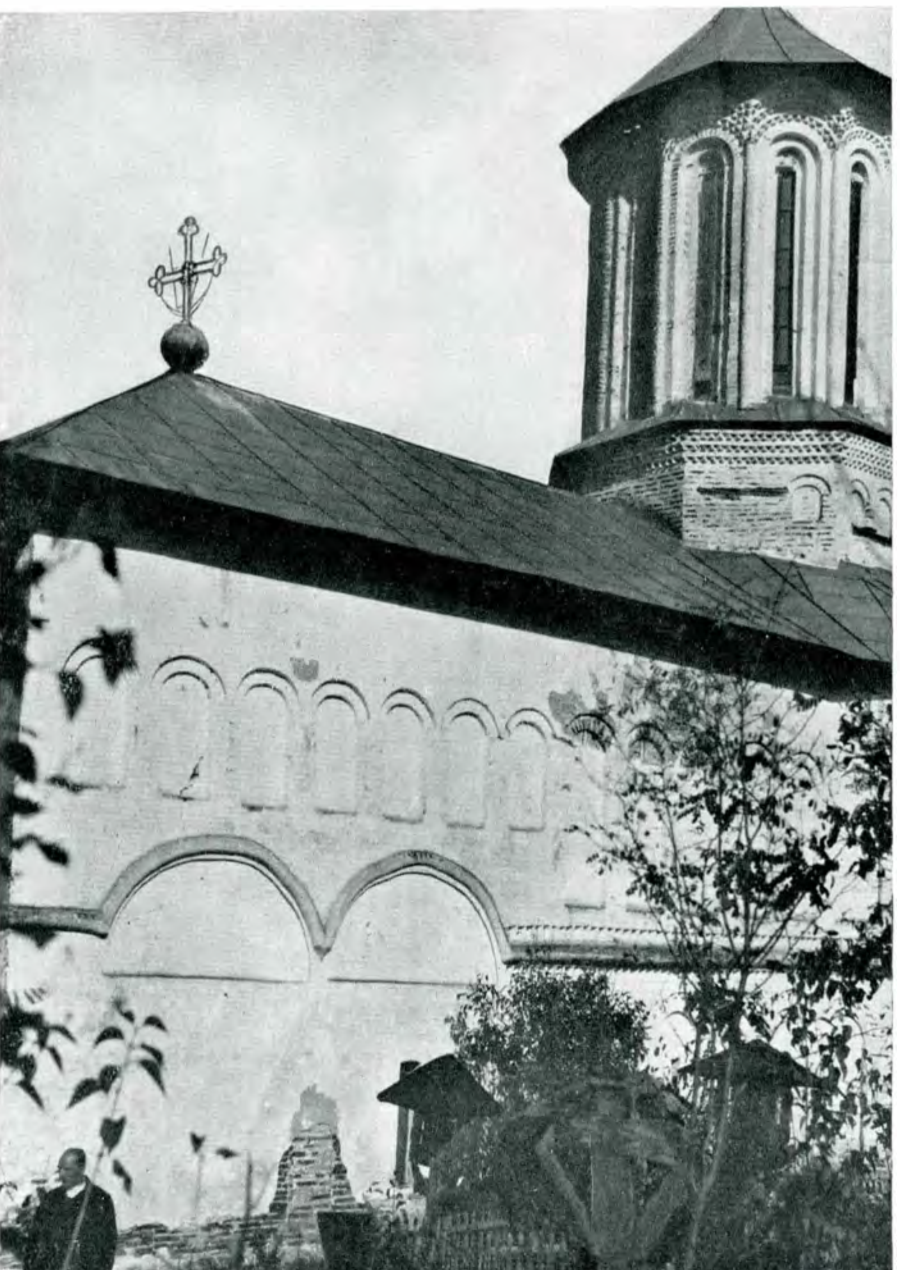
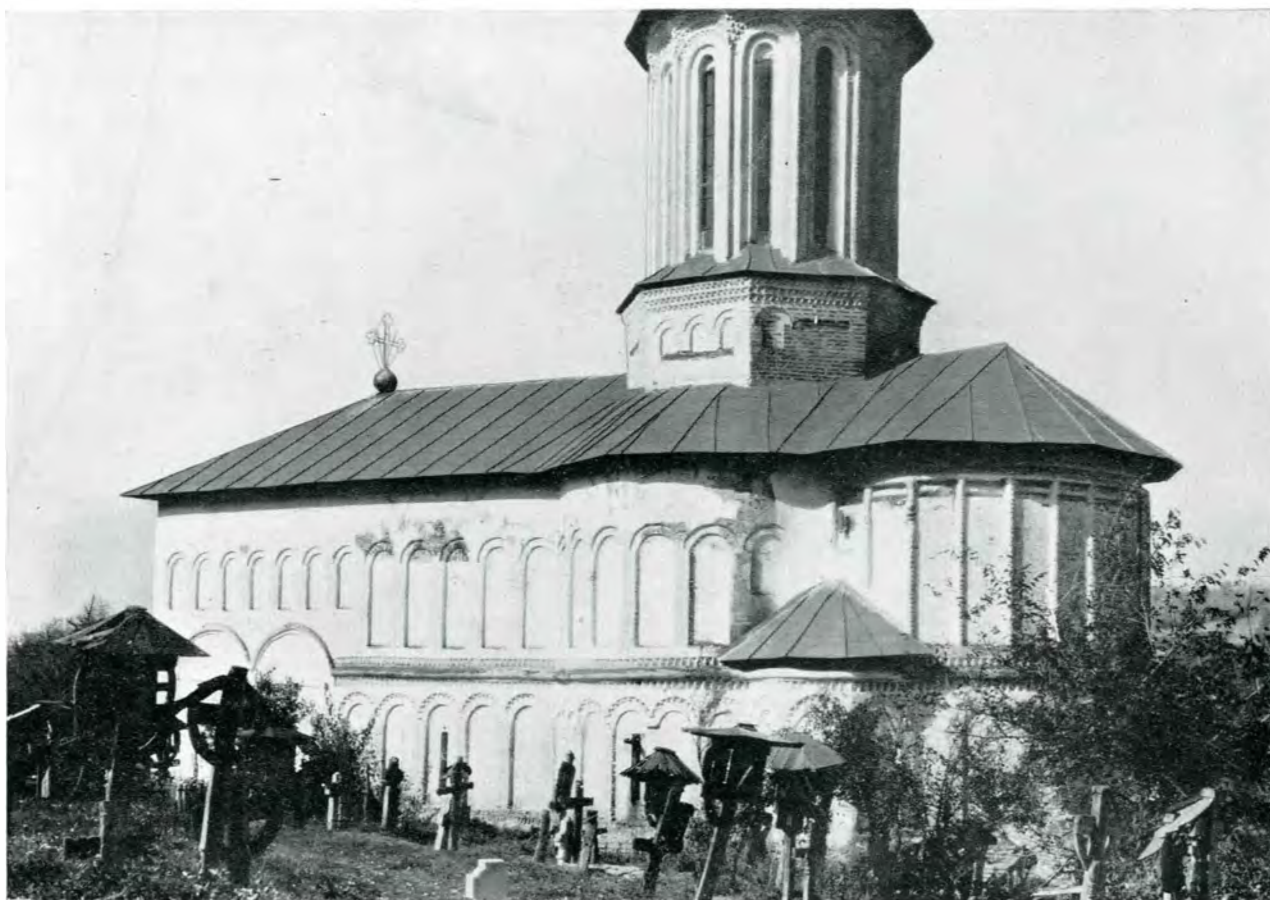

Fig. 160. — Vedere laterală.

Biserica din Ciutura (Dolj).

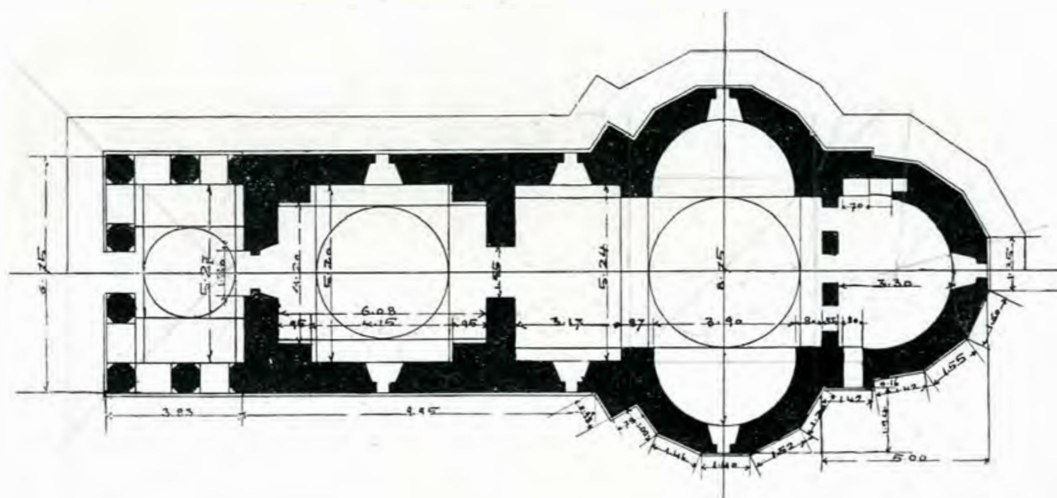

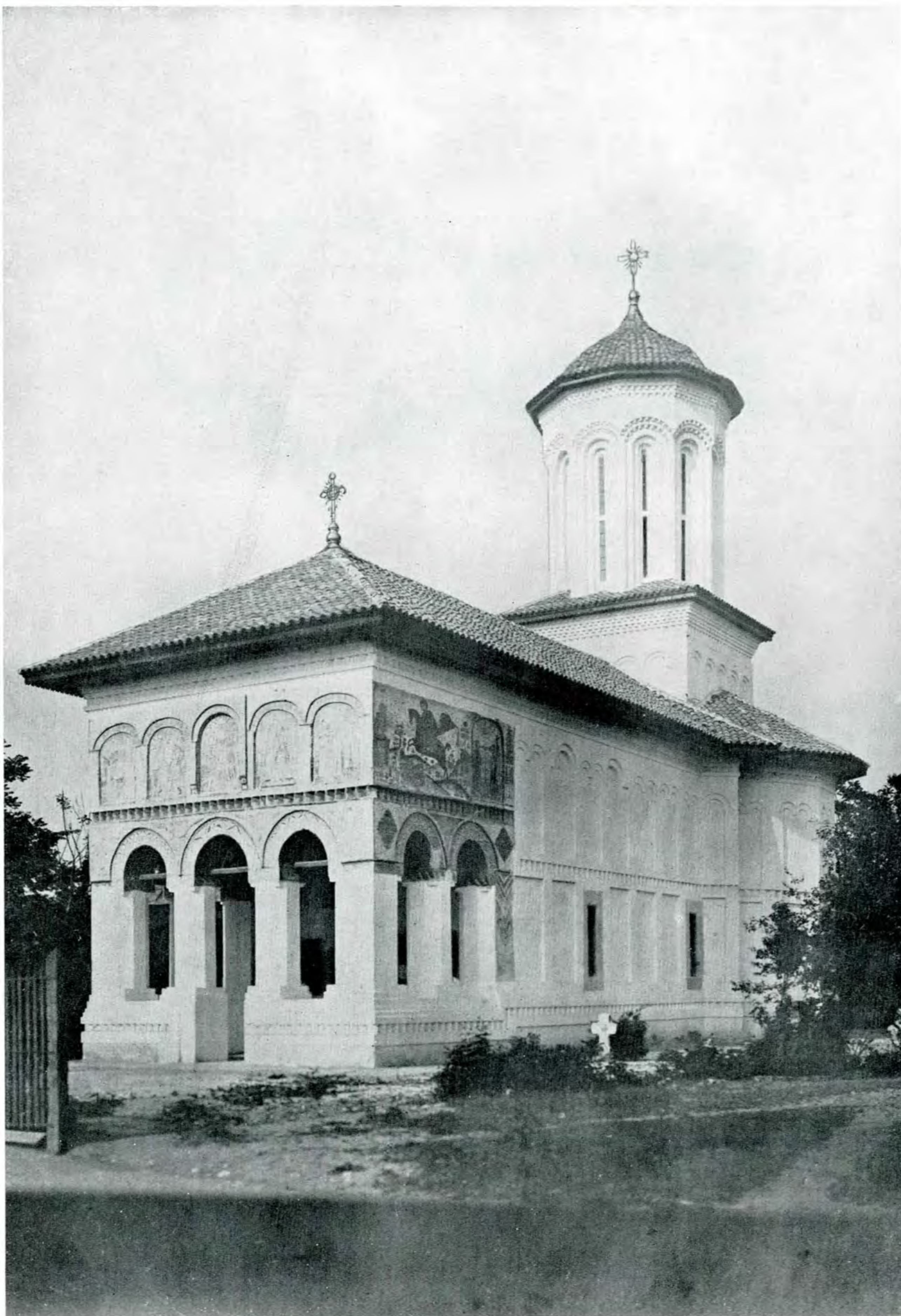
Biserica din Ciutura (Dolj)

Fig. 161. — Vedere laterală Fig. 162. — Vedere dinspre nord Fig. 163 — Vedere spre pridvor

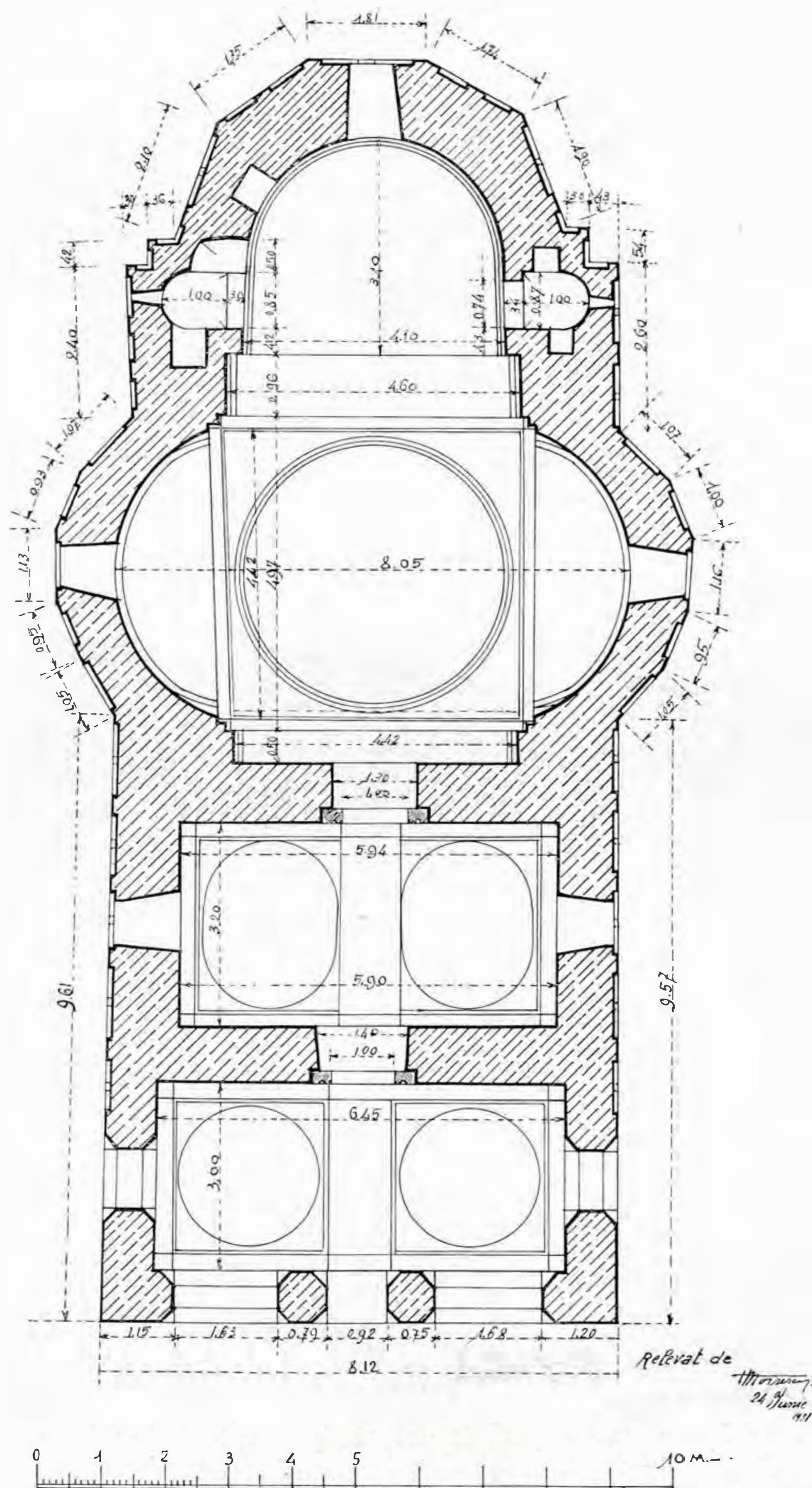

Biserica Sf-ţii Arhangheli din Târgovişte

Fig. 164. — Planul orizontal Fig. 165. — Secţiune longitudinală

Biserica Sf.ţii Arhangheli din Târgovişte.
Fig. 166. — Vedere după reparaţie.

Biserica Mănăstirii Plătăreşti.
Fig. 167. — Planul orizontal.

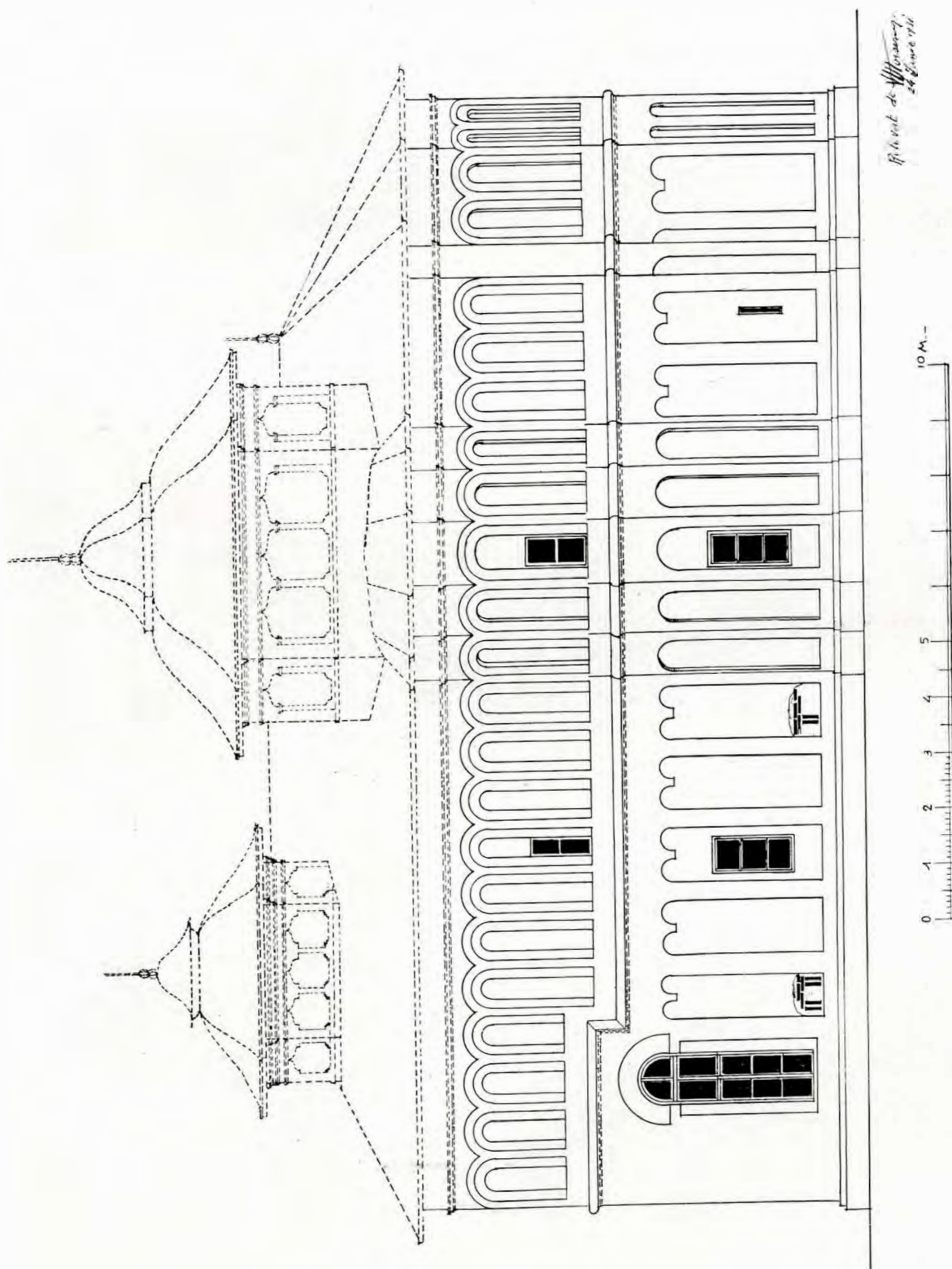

Fig. 168. — Biserica Mănăstirii Plătărești fațada laterală

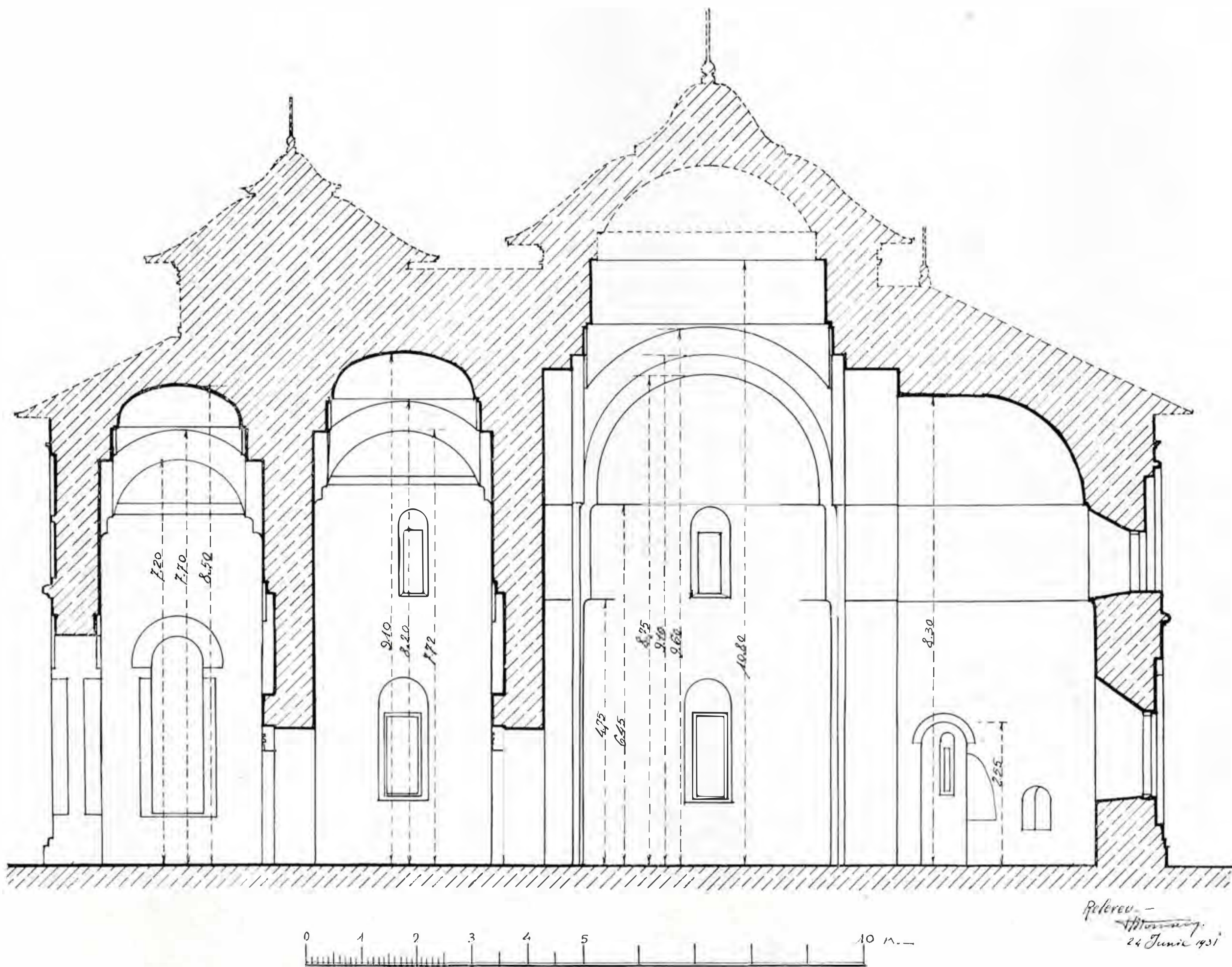
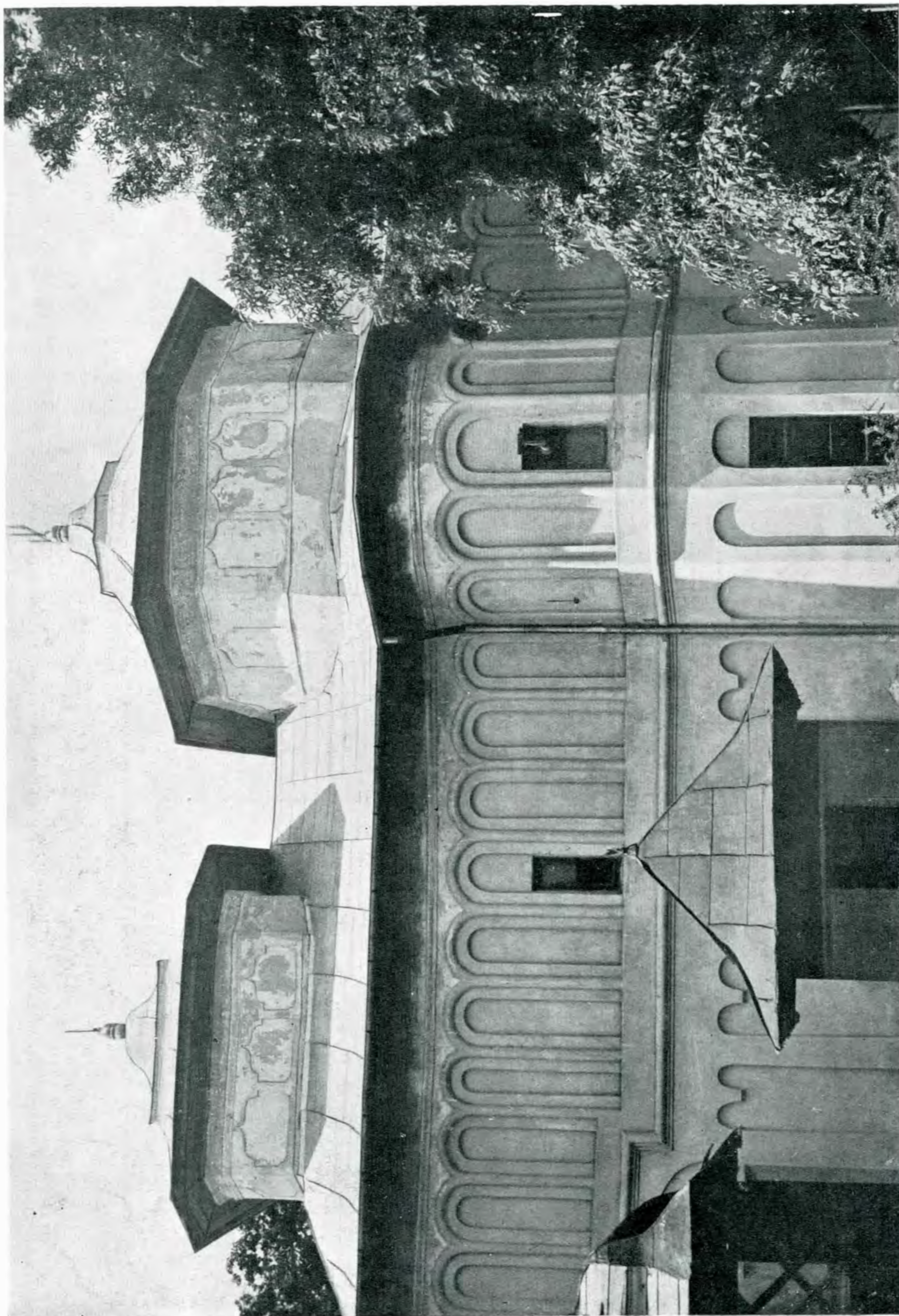

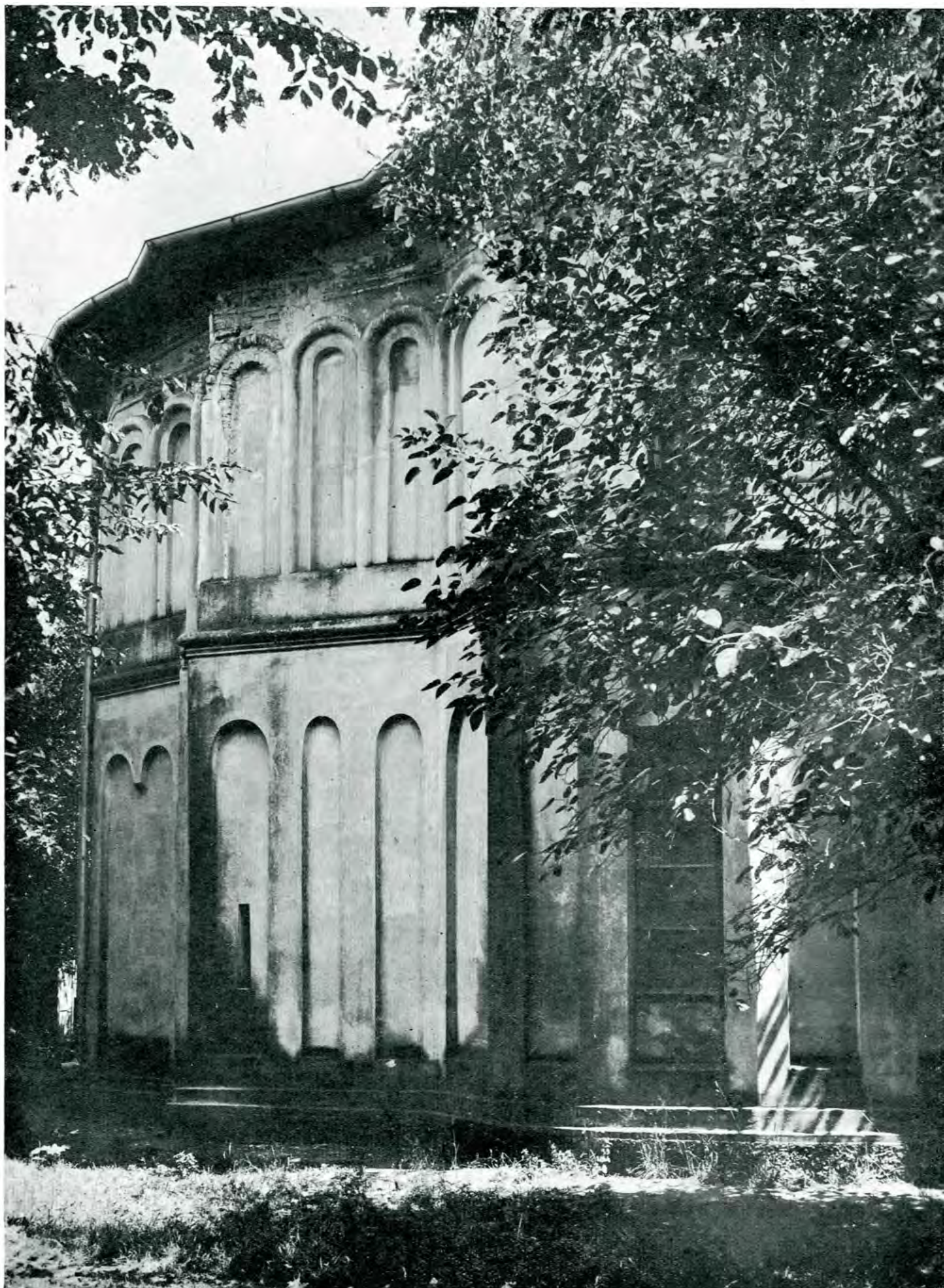
Fig. 169. — Biserica Mănăstirii Plătăreşti. Secţia longitudinală

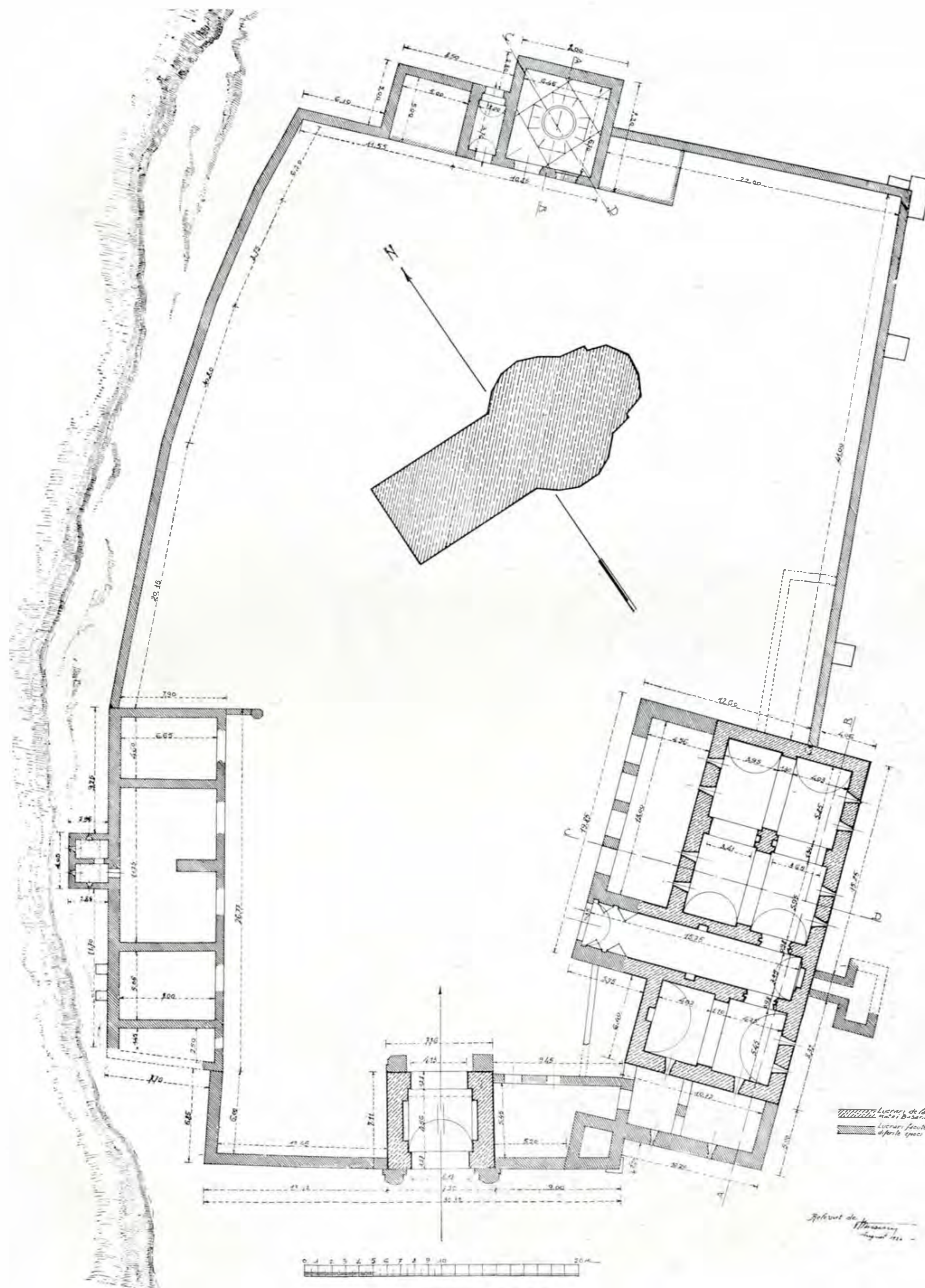
Biserica Mănăstirii Plătăreşti (Ilfov)
Fig. 170. — Vedere dinspre miază-zi.

Biserica Mănăstirea Plătareşti (Ilfov).
Fig. 171. — Vedere spre intrare.

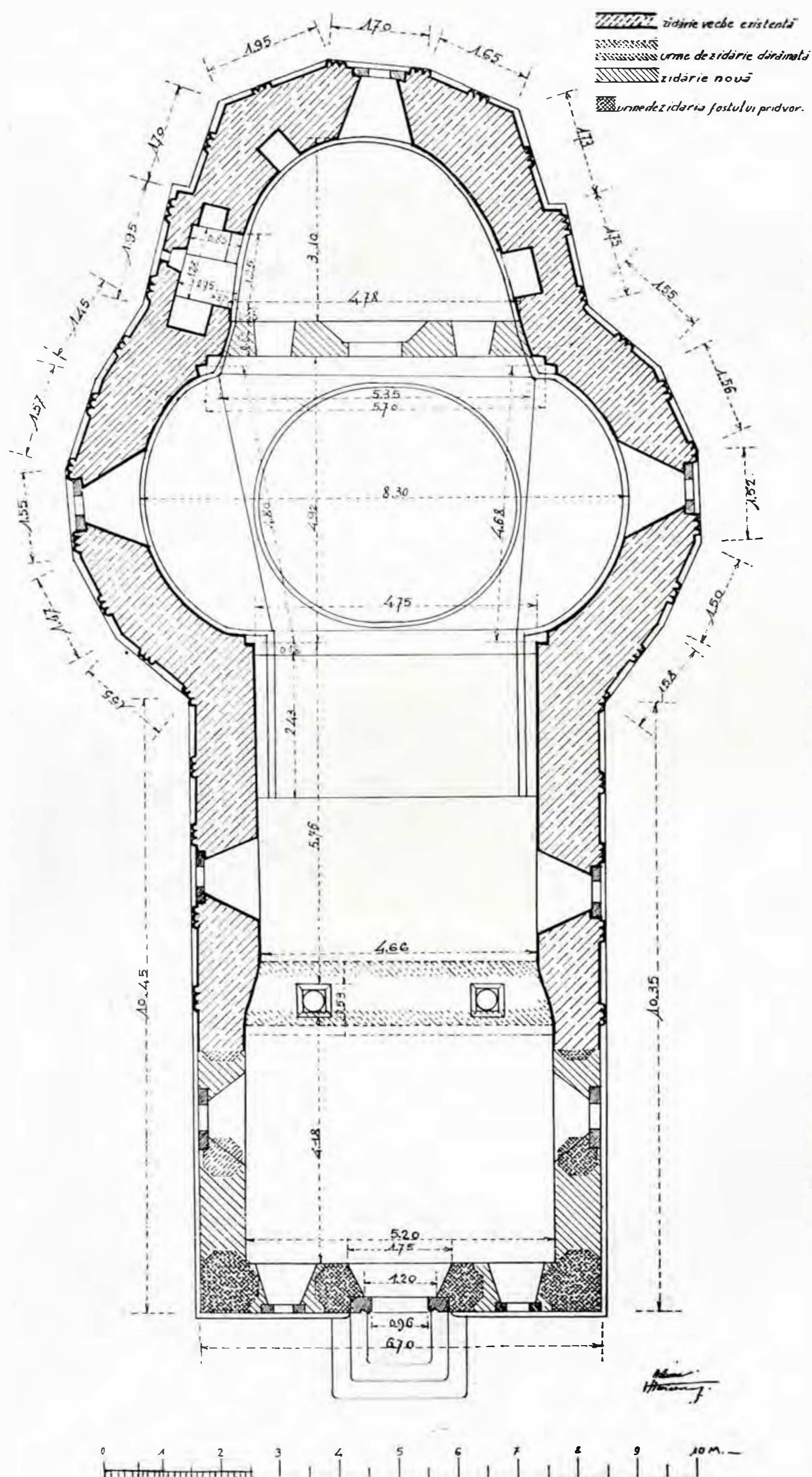

Biserica Mănăstirii Plătăreşti (Ilfov).
Fig. 172. — Vedere dinspre miază-noapte.

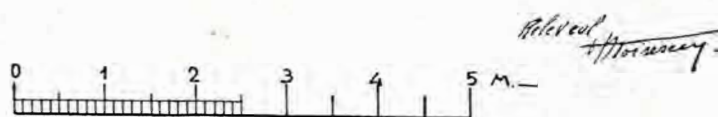
Mănăstirea Plumbuita (Ilfov).
Fig. 173. — Planul de situaţie al Mănăstirii.

Releveu V. Moisescu

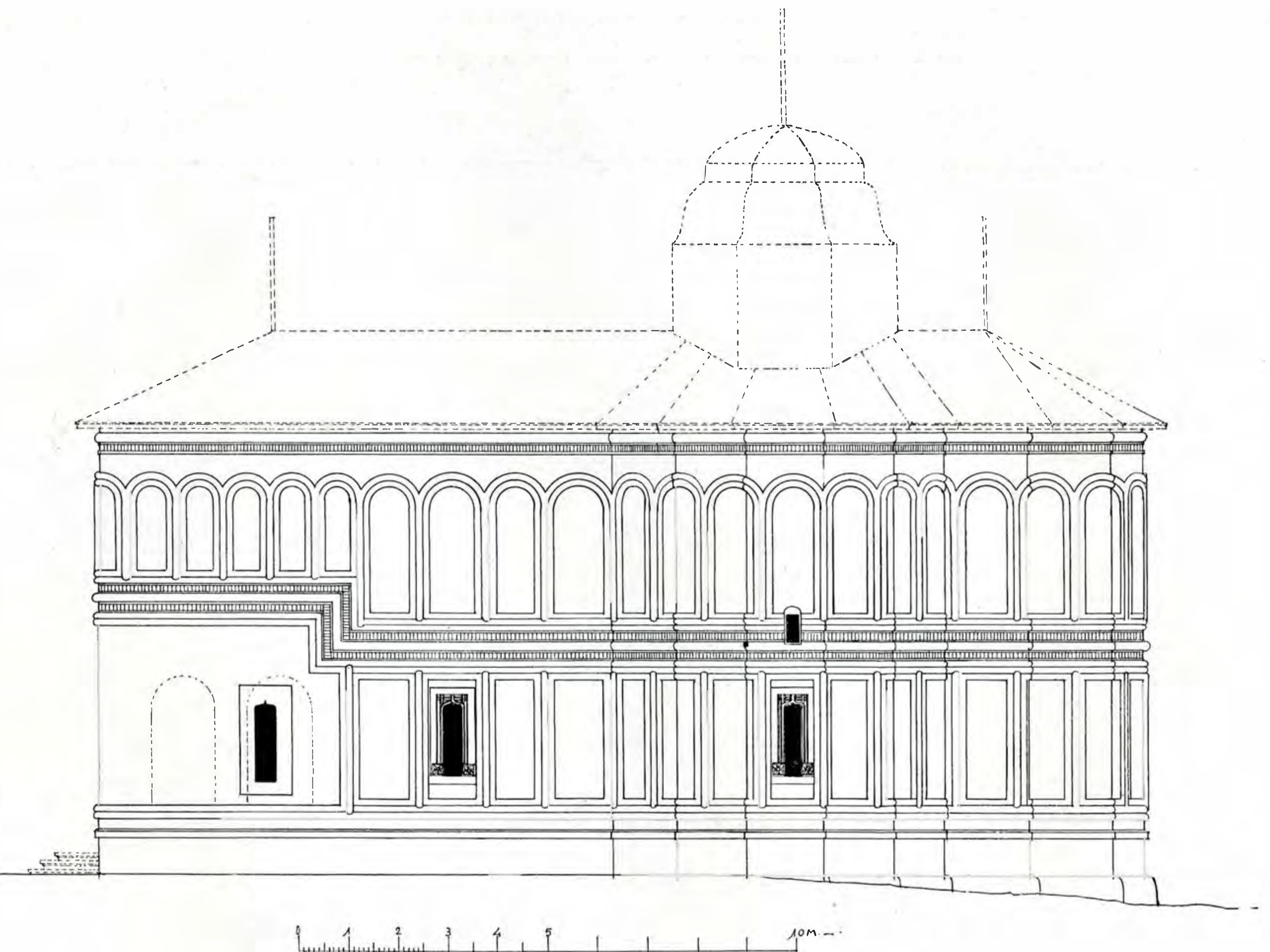

Biserica Mănăstirii Plumbuita (Ilfov).
Fig. 174. — Planul orizontal.

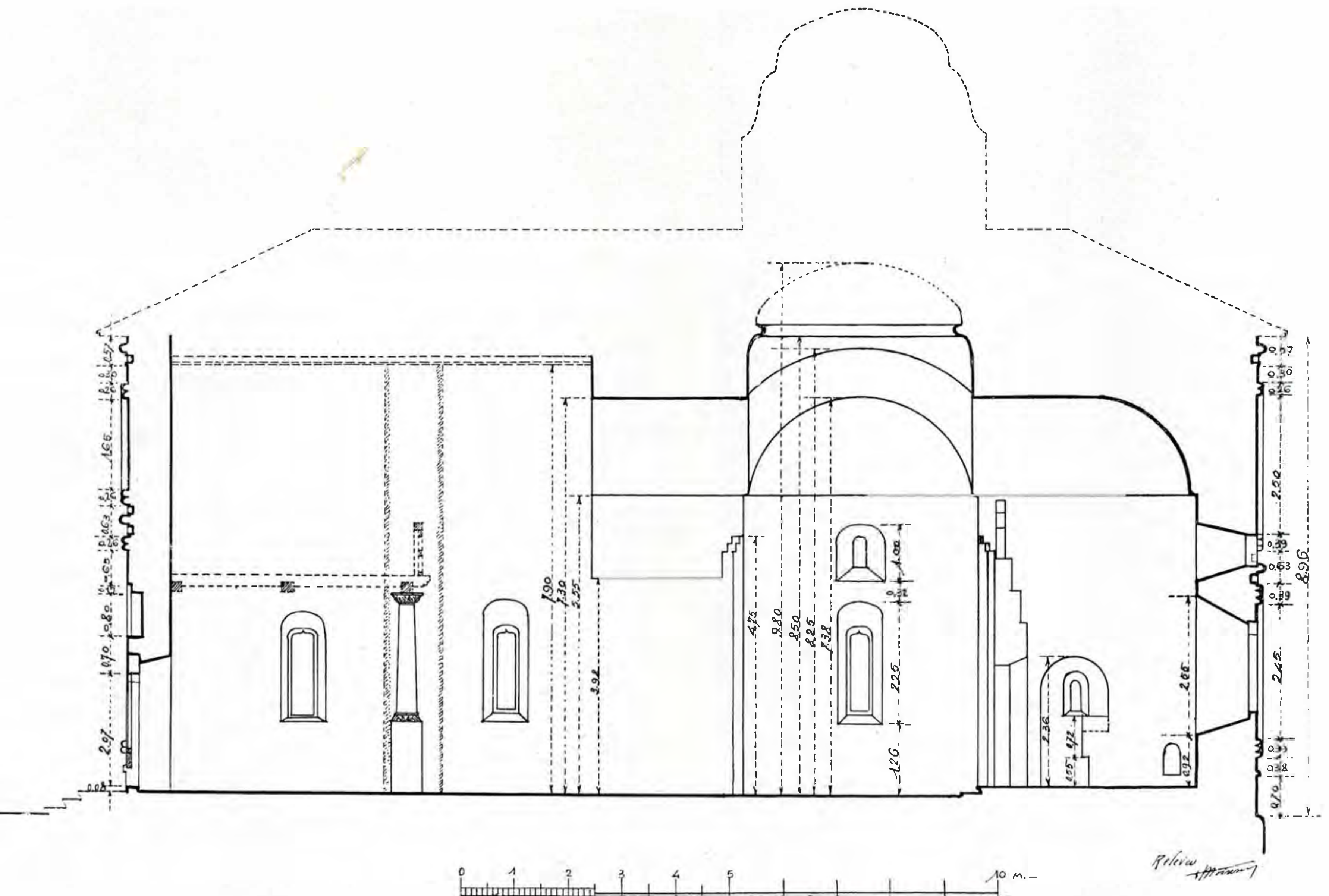
Releveu V. Moisescu

Biserica Mănăstirii Plumbuita (Ilfov).
Fig. 175. — Faţada principală.

Biserica Mănăstirii Plumbuita (Ilfov).
Fig. 176. — Faţada laterală.

Biserica Mănăstirii Plumbuița (Ilfov).
Fig. 177. — Secția longitudinală.

Mănăstirea Plumbuita (Ilfov).

Fig. 178. — Vederea bisericei.

Fig. 179. — Vederea exterioară a ruinilor mănăstirii.

Mănăstirea Plumbuita (Ilfov).

Fig. 180. — Vederea bisericii spre intrare.

Fig. 181. — Vederea bisericii spre altar.

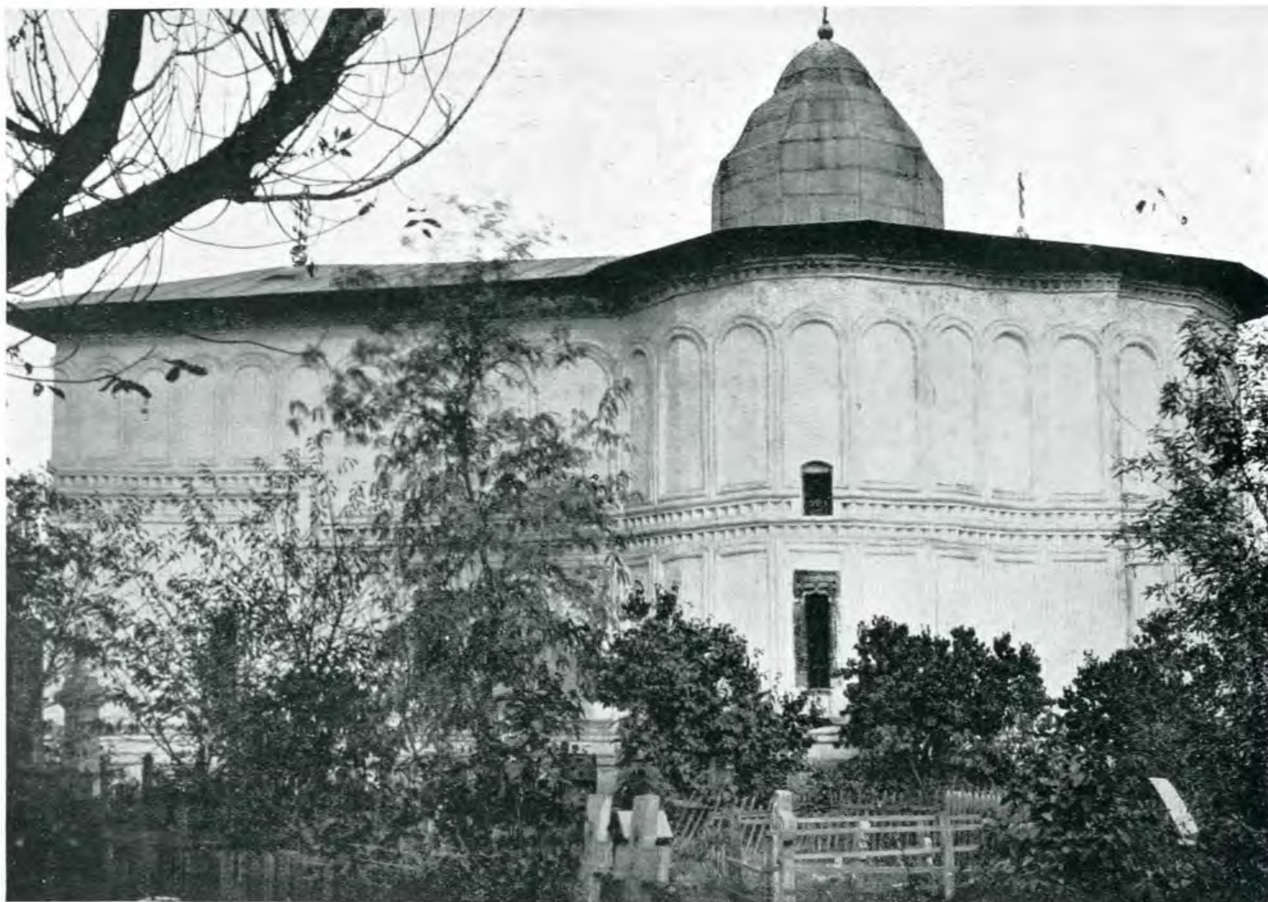

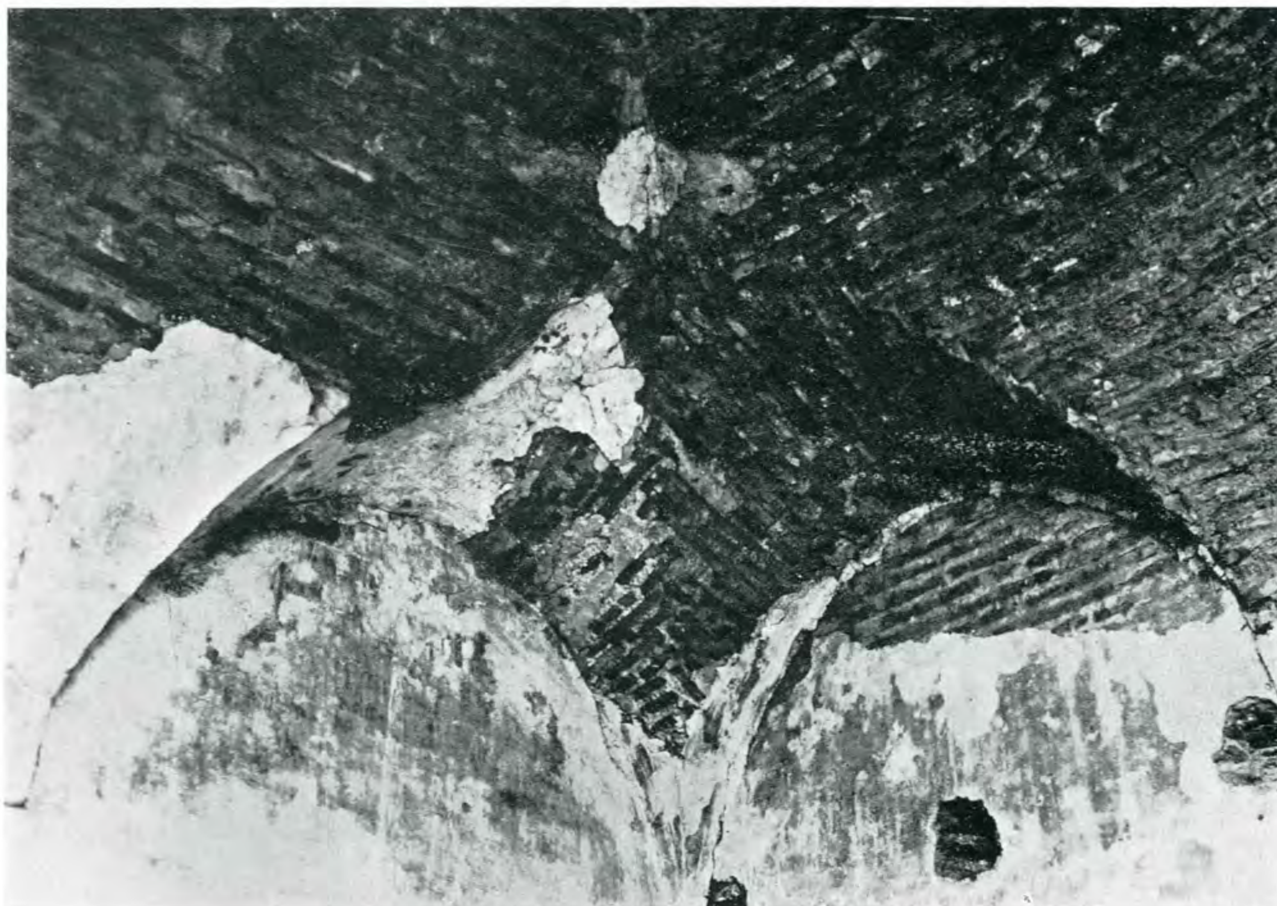

Mănăstirea Plumbuita (Ilfov).

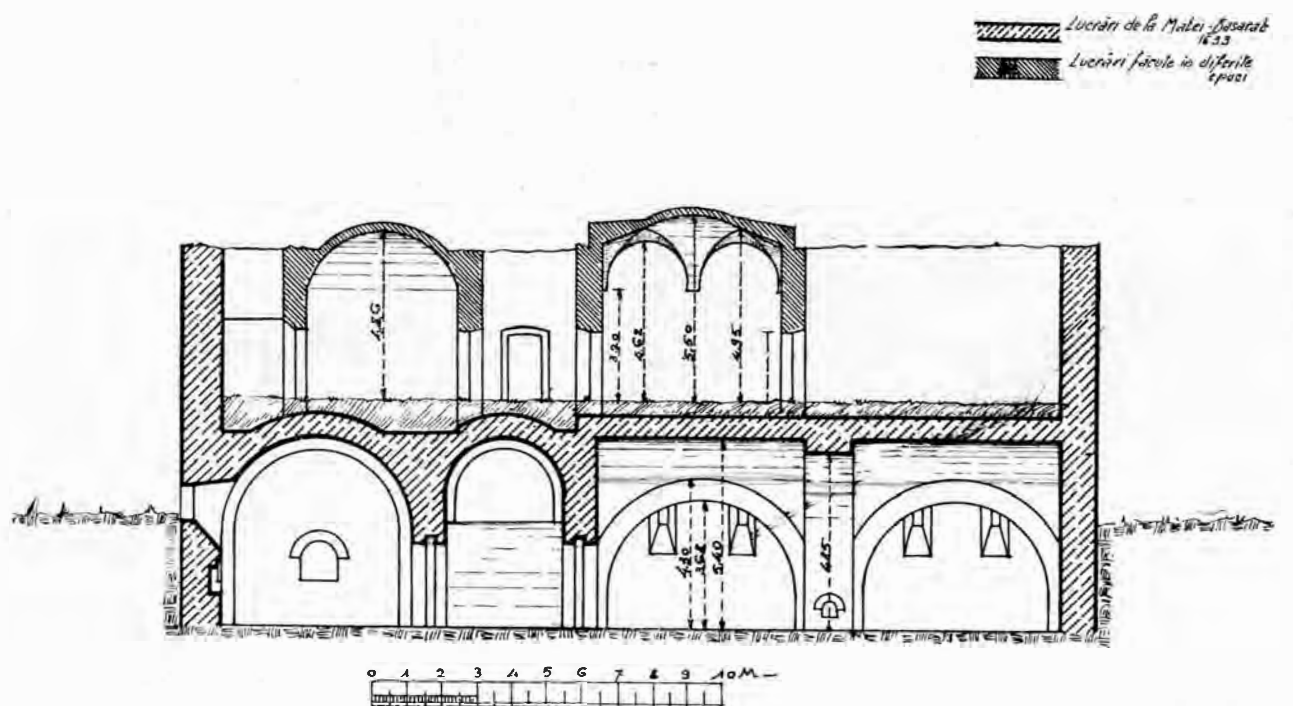
Fig. 182. — Fosta bucătărie a Mănăstirii.

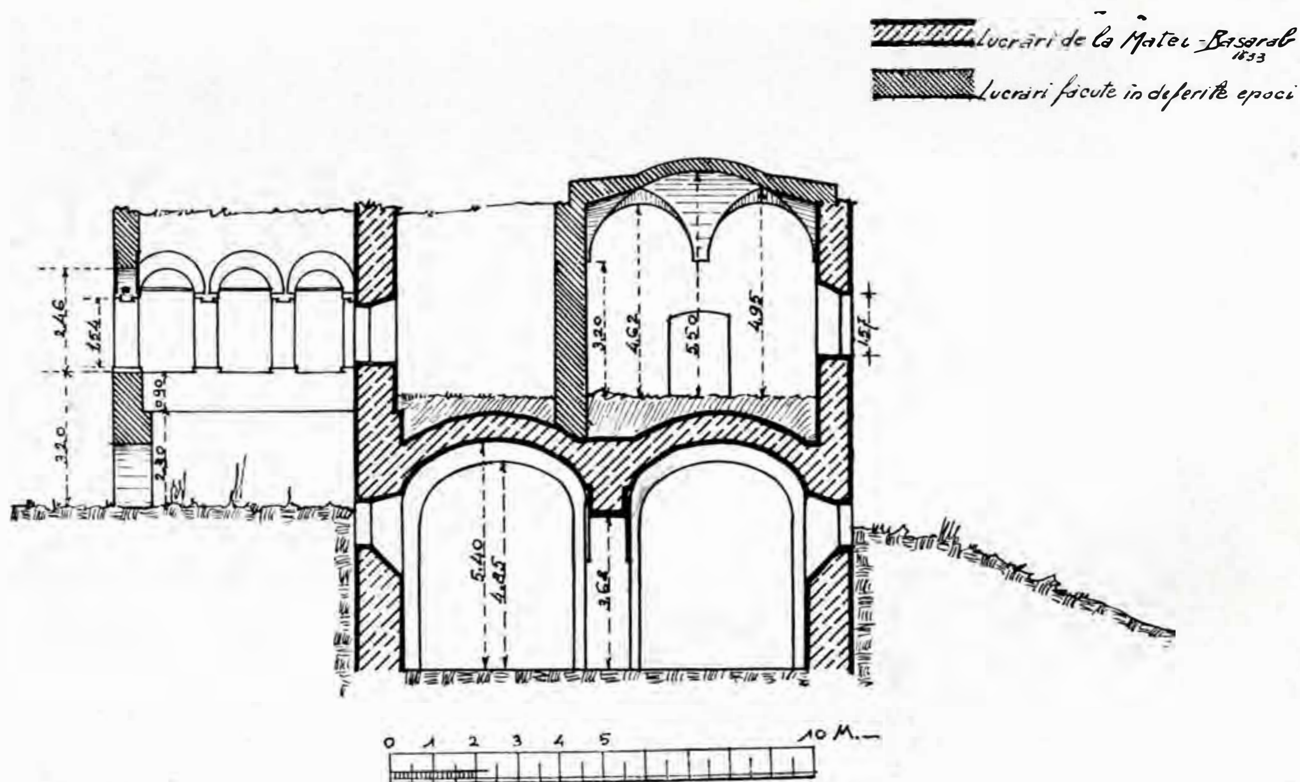
Fig. 183. — Ruinele din curtea Mănăstirii.

Mănăstirea Plumbuita (Ilfov).

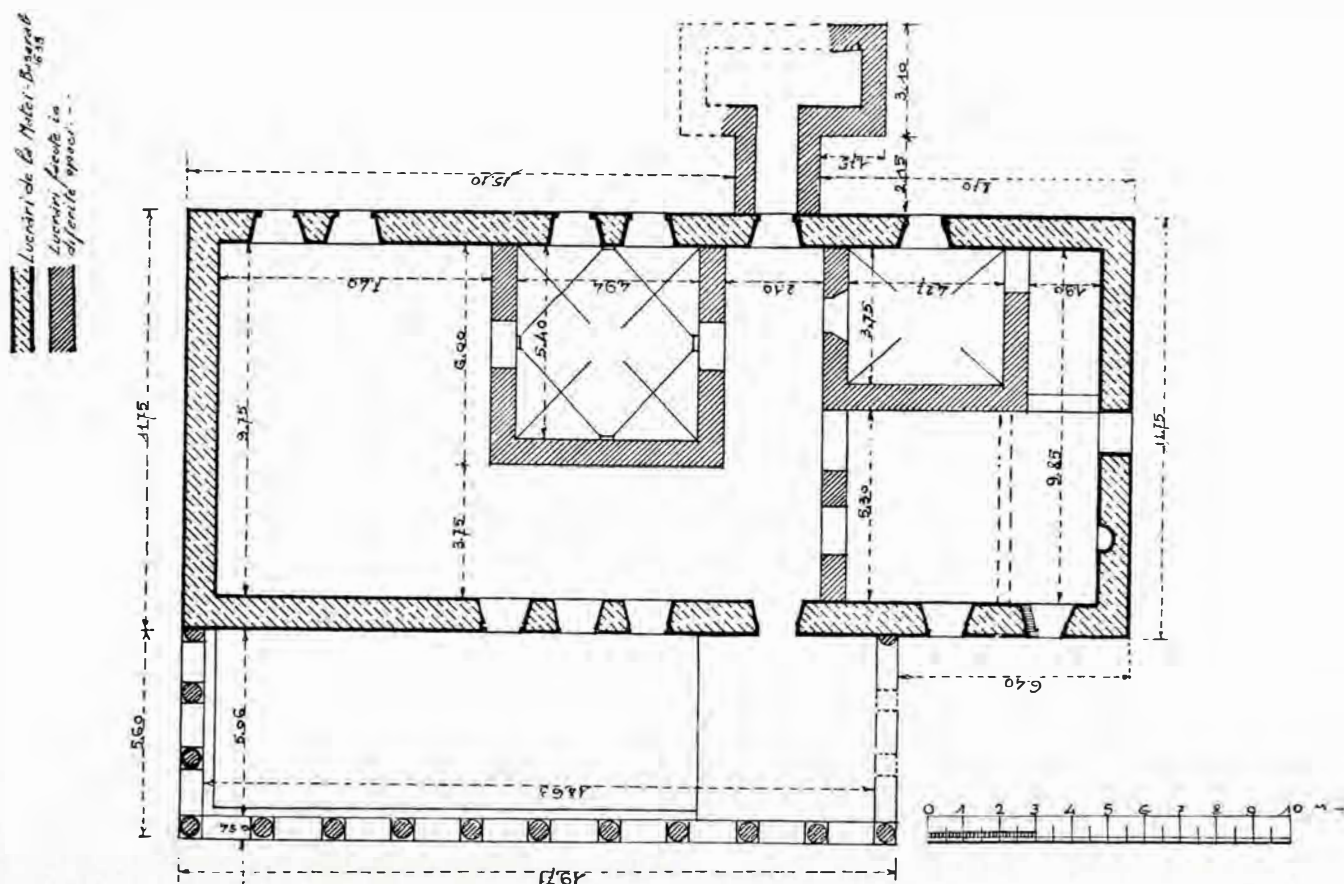

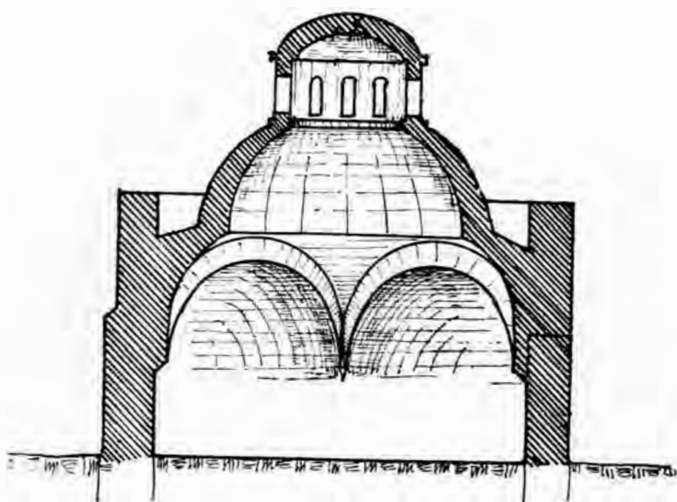
Mănăstirea Plumbuita (Ilfov).

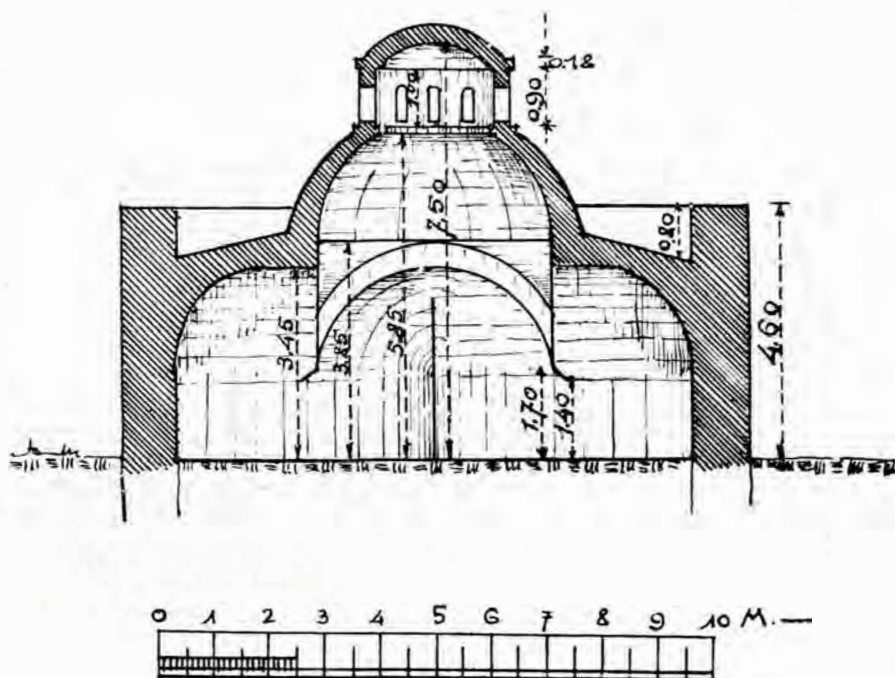
186. — Secţia transversală prin stăreţie.

Fig. 187. — Secţia longitudinală prin stăreţie.

Releveu V. Moisescu

Mănăstirea Plumbuita (Ilfov).

Fig. 188. — Planul etajului stărețiu.

Fig. 189. — Secția prin bucătărie.

Fig 190. — Secția diagonală prin bucătărie.

Releveu V. Moisescu

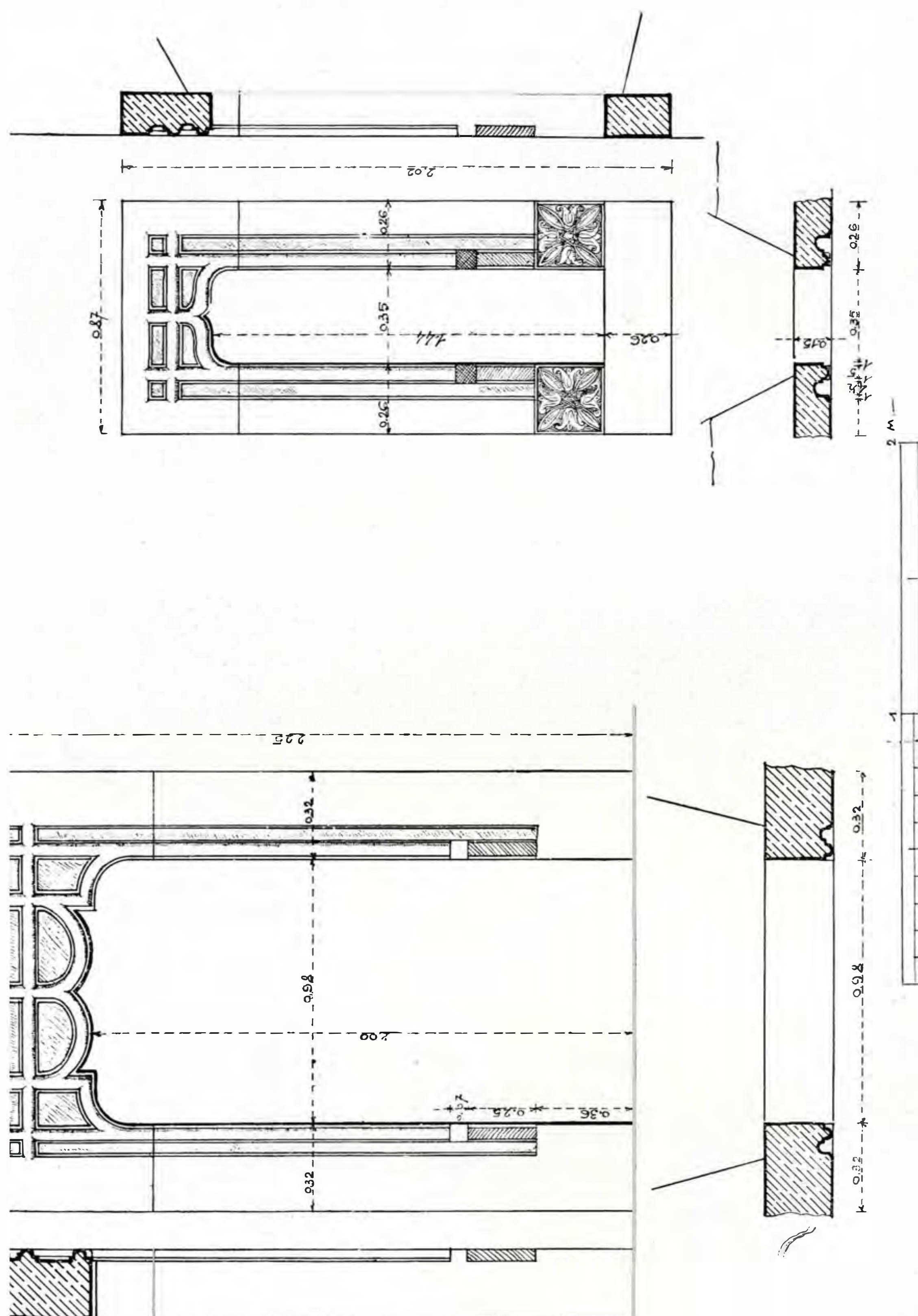
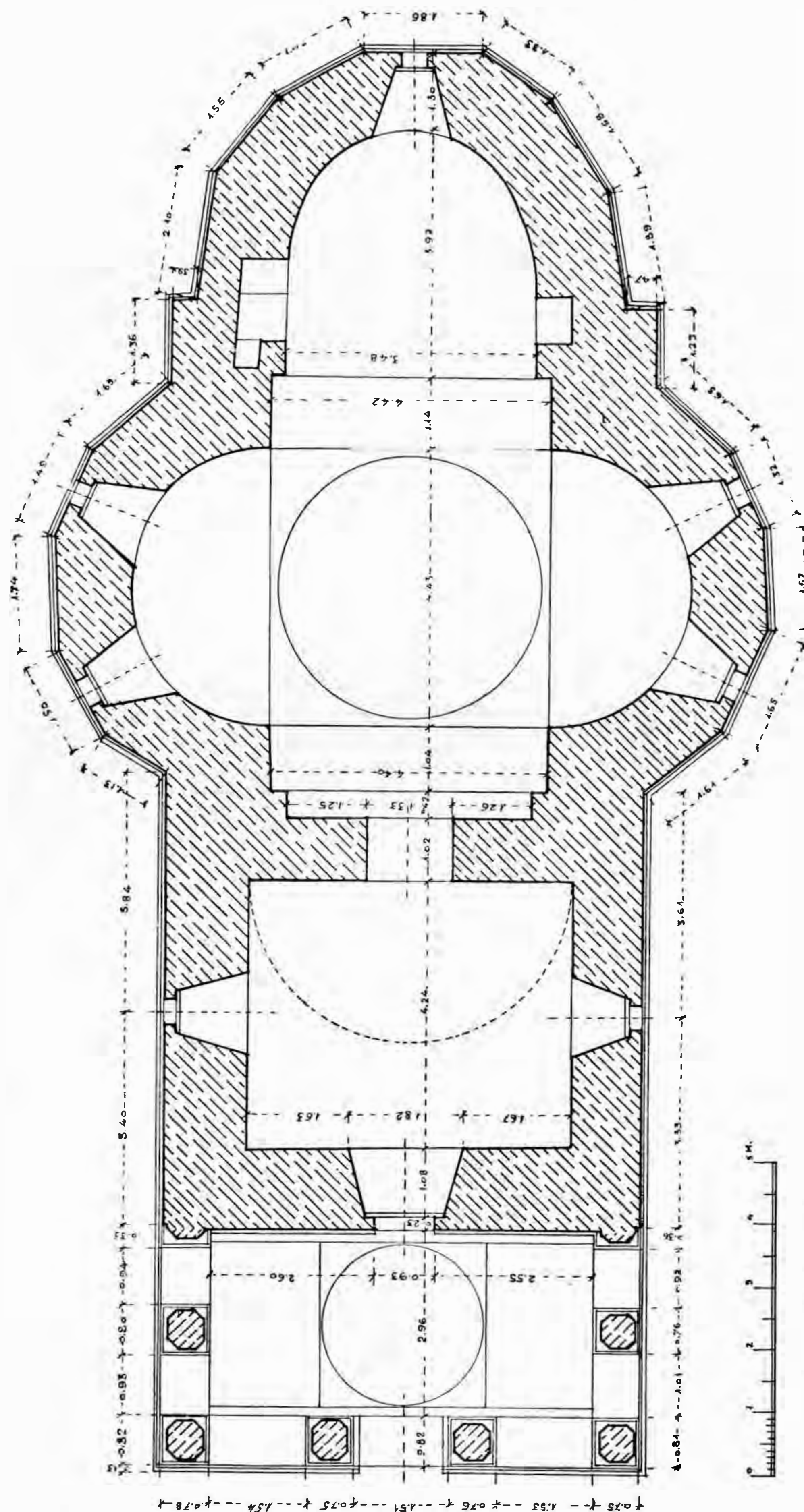

Fig. 192. Fereastra de la biserică.

Biserica Mânăstirii Plumbuita (Ilfov).

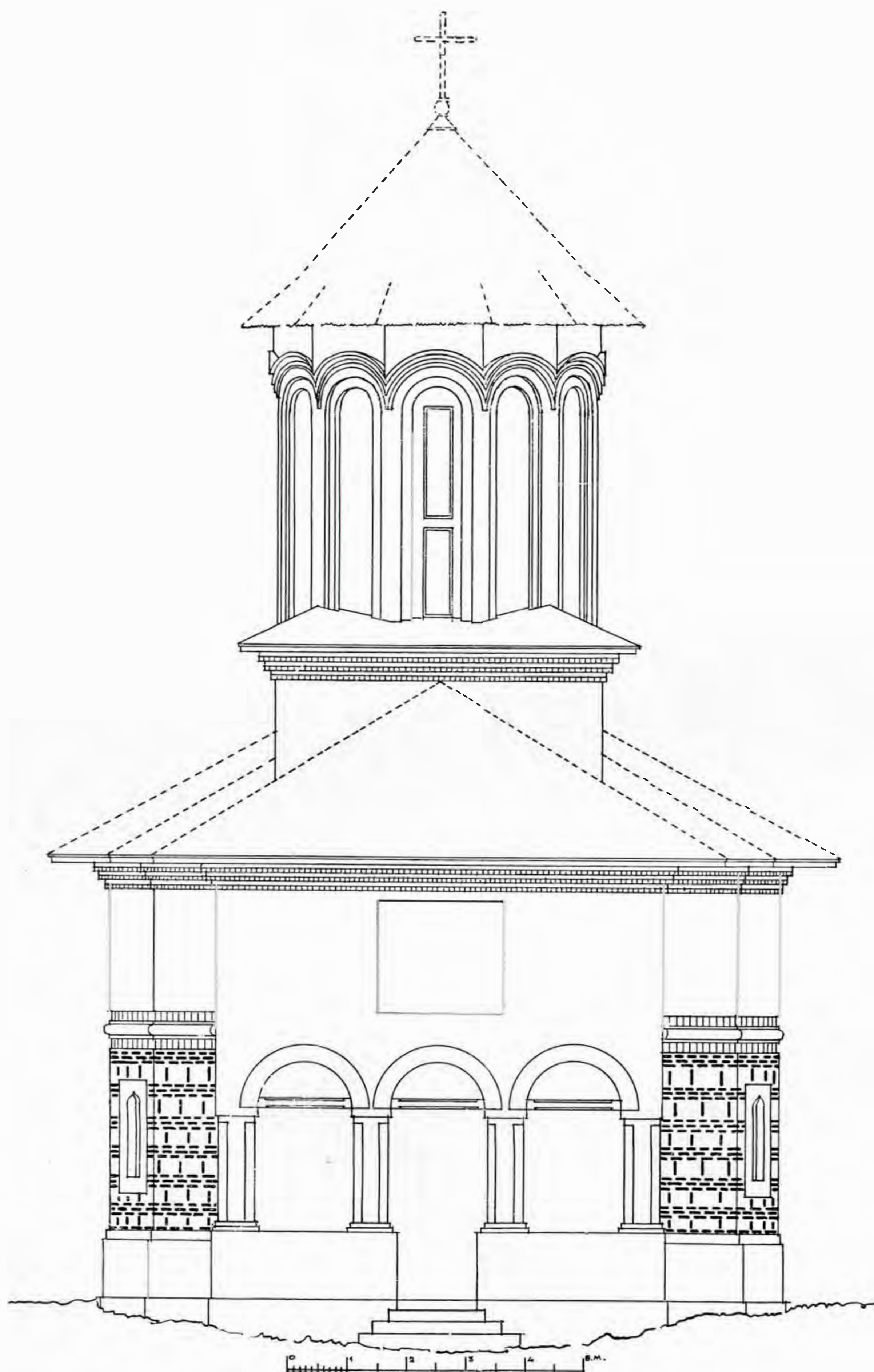
Fig. 191. — Uşa bisericii.

Biserica Mănăstirii Polovraci (Gorj).

Fig. 193. — Planul orizontal.

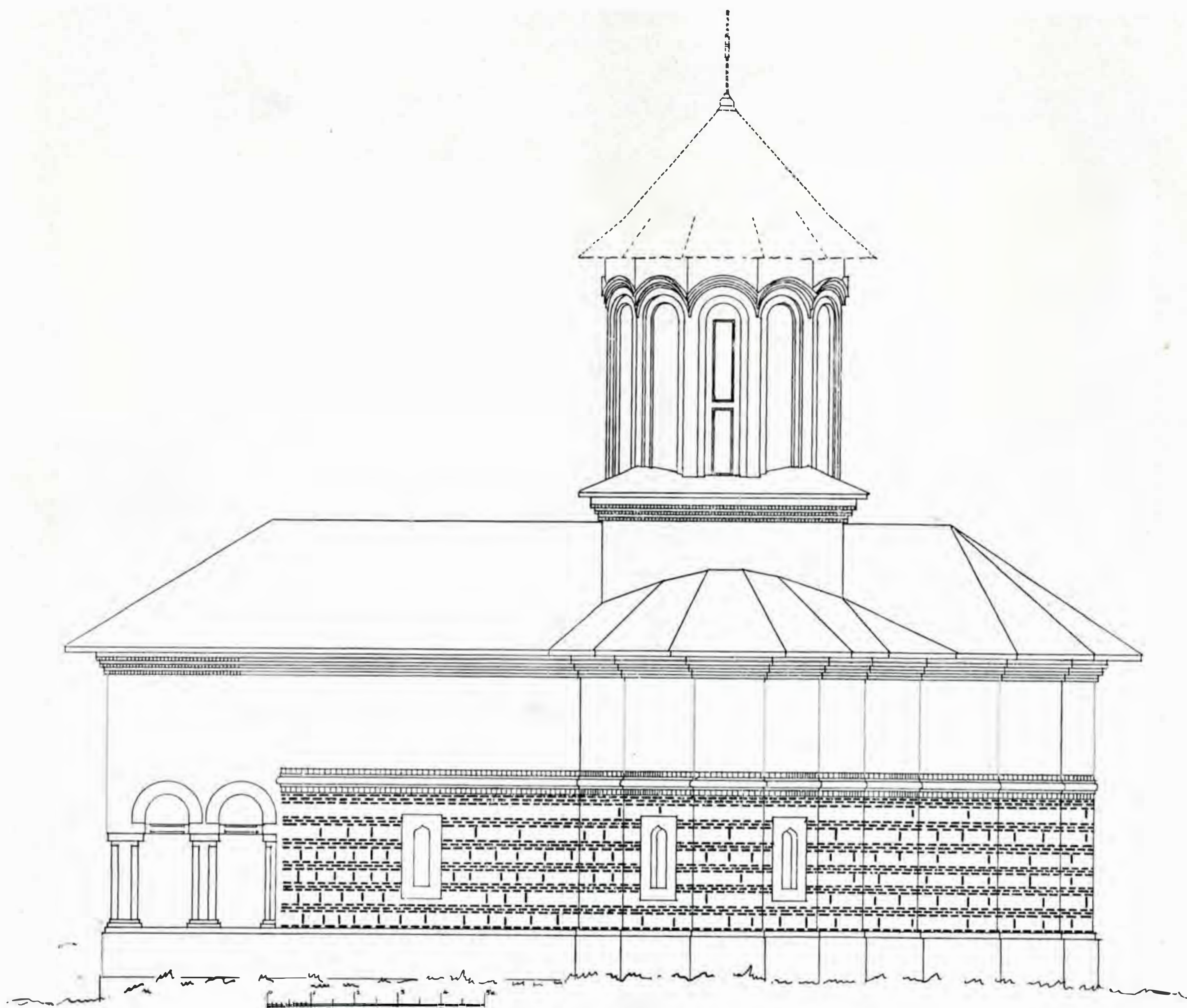
Releveu arhitect I. Atanasescu

Biserica Mănăstirii Polovraci (Gorj).

Fig. 194. — Faţada principală.

Releveu arhitect I. Atanasescu

Biserica Mănăstirii Polovraci (Gorj).

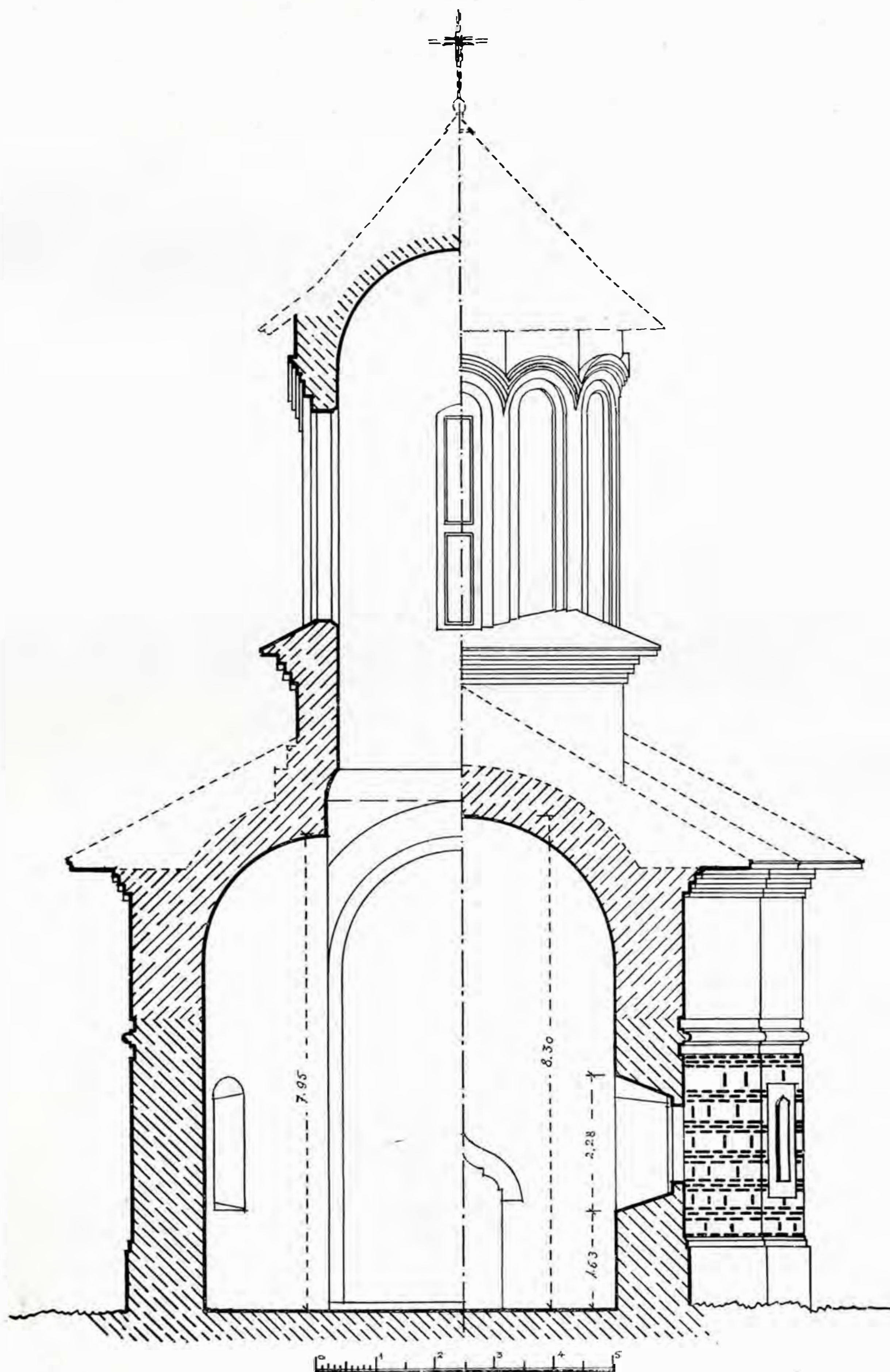
Fig. 195. — Faţada laterală.

Releveu arhitect I. Atanasescu

Biserica Mănăstirii Polovraci (Gorj).
Fig. 196. — Secția longitudinală.

Releveu arhitect I. Atanasescu

Biserica Mănăstirii Polovraci (Gorj).

Fig. 197. — Secţia prin naos. Fig. 198. — Secţia prin pronaos.

Releveu arhitect I. Atanasescu

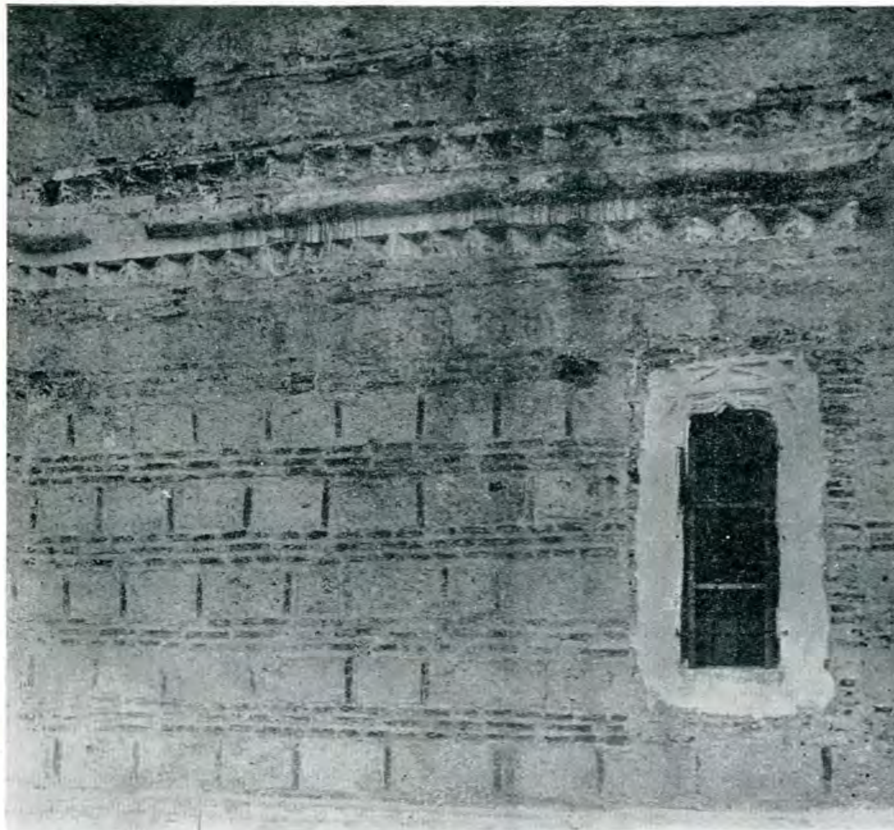
Mănăstirea Polovraci (Gorj).

199. — Vedere exterioară

Fig. 200. — Vedere în curte.

După Ştefulescu

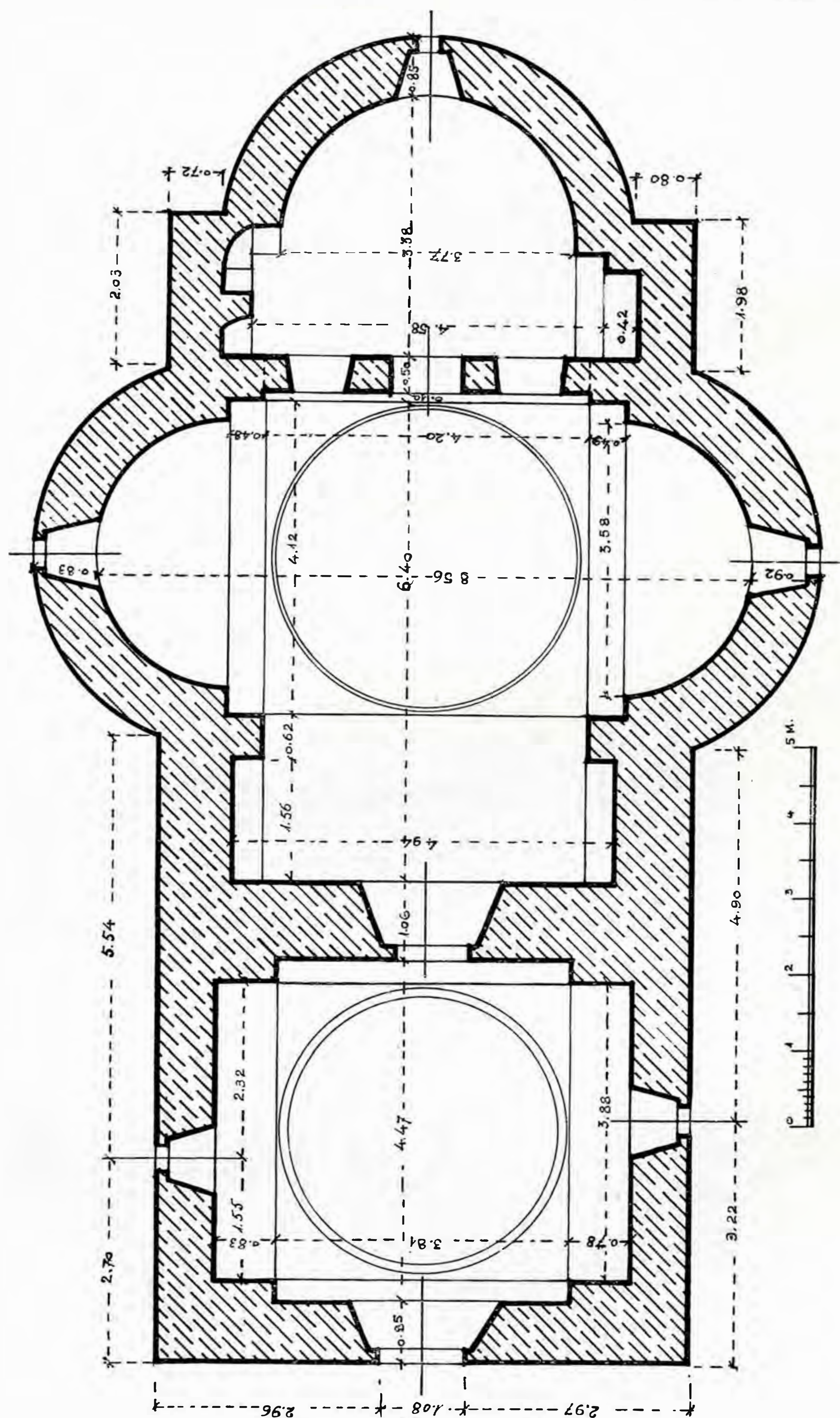

Mănăstirea Polovraci (Gorj)

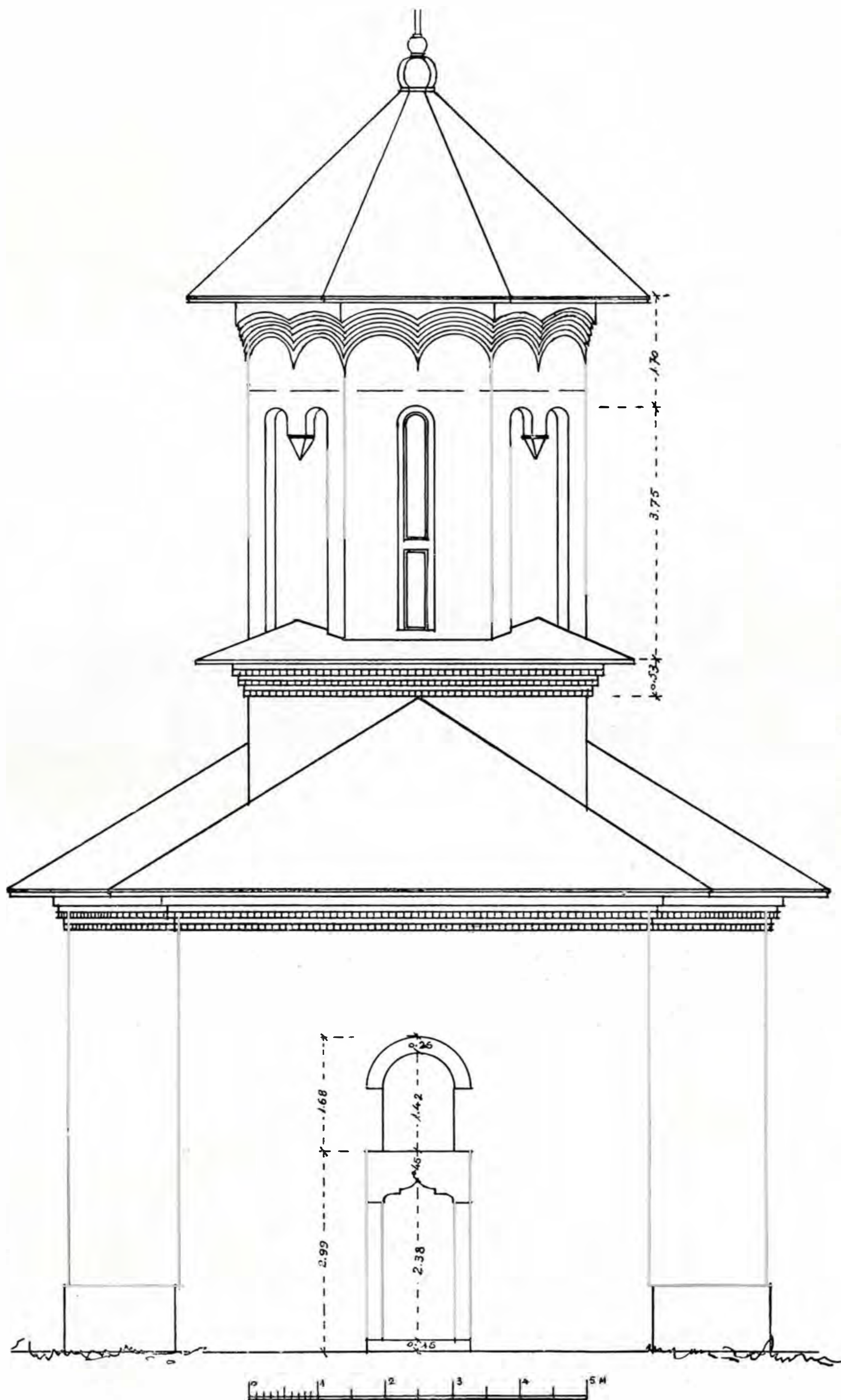
Fig. 201. — Vederea bisericii.

Fig. 202. — Detaliul zidăriei la biserică.

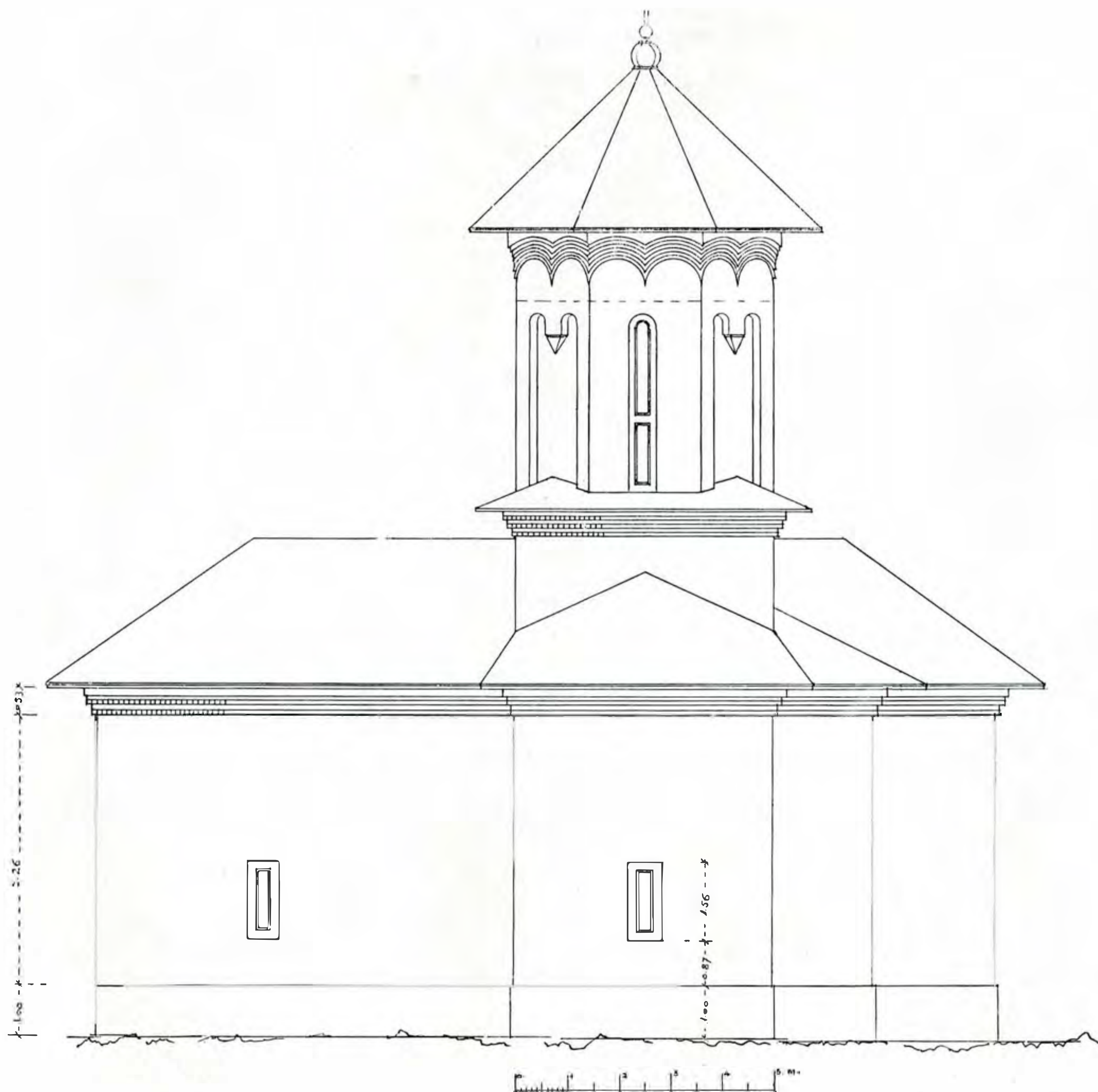
Biserica schitului Topolnita (Mehedinţi).
Fig. 203. — Planul orizontal.

Releveu arhitect I. Atanasescu

Biserica schitului Topolniţa (Mehedinţi).
Fig. 204. — Faţada principală.

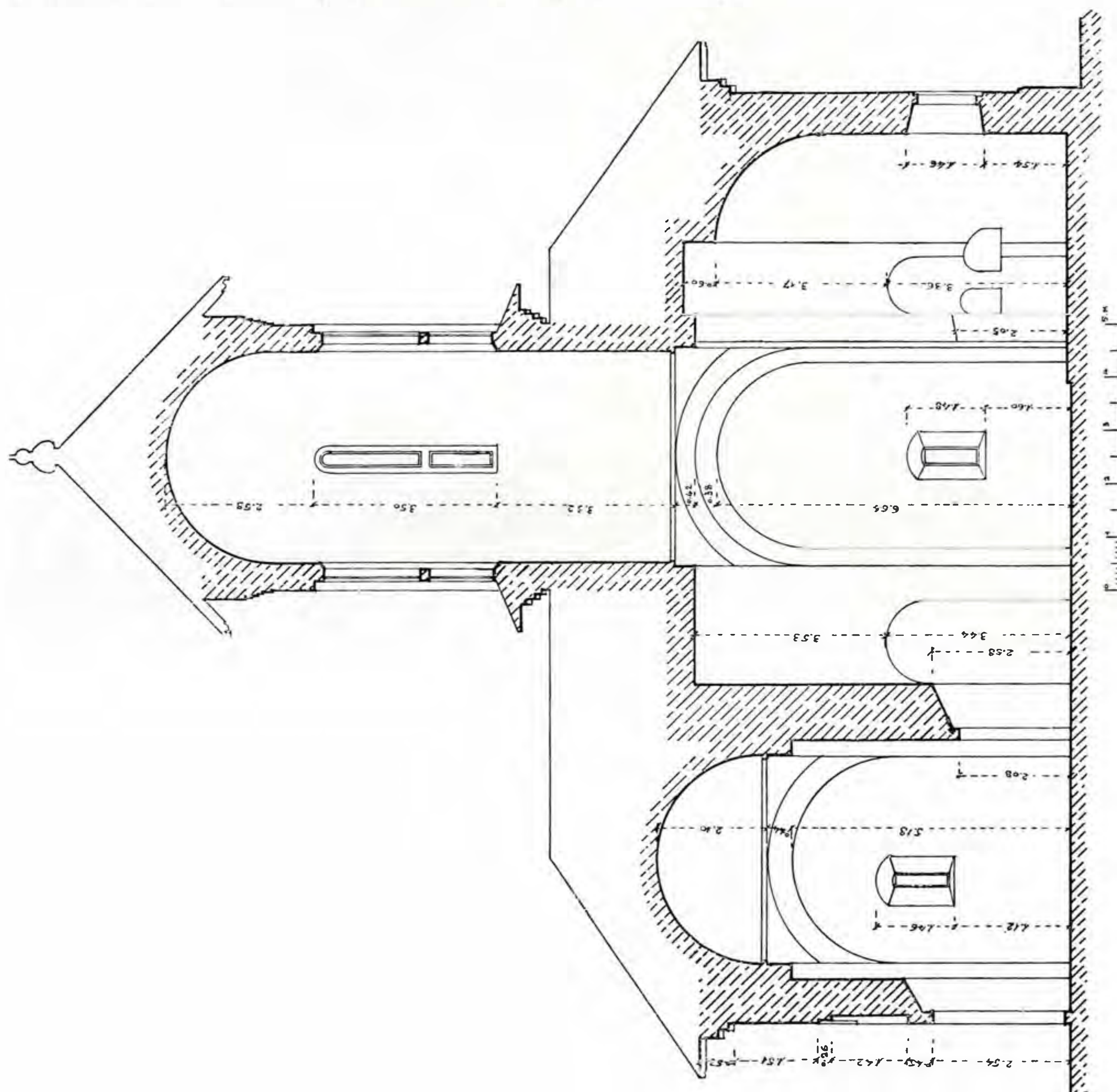
Releveu arhitect I. Atanasescu

Biserica schitului Topolniţa (Mehedinţi).

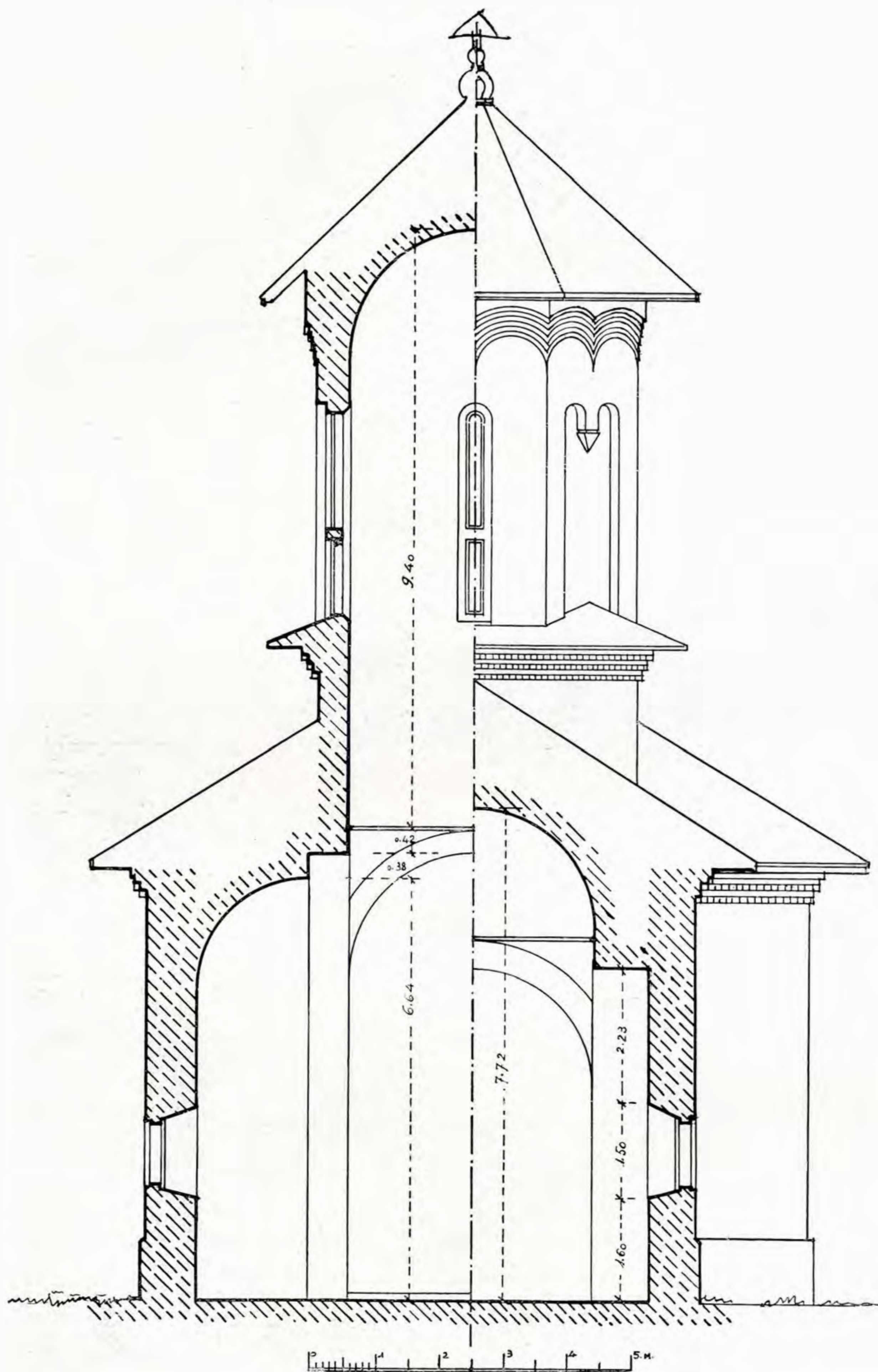
Fig. 205. — Faţada laterală.

Releveu arhitect I. Atanasescu

Biserica Schitului Topolnița (Mehedinți).
Fig. 206. Secțiune longitudinală.

Releveu arhitect I. Atanasescu.

Biserica schitului Topolniţa (Mehedinţi).

Fig. 207. — Secţia transversală prin naos, Fig. 208. — Secţia transversală prin pronaos.

Releveu arhitect I. Atanasescu

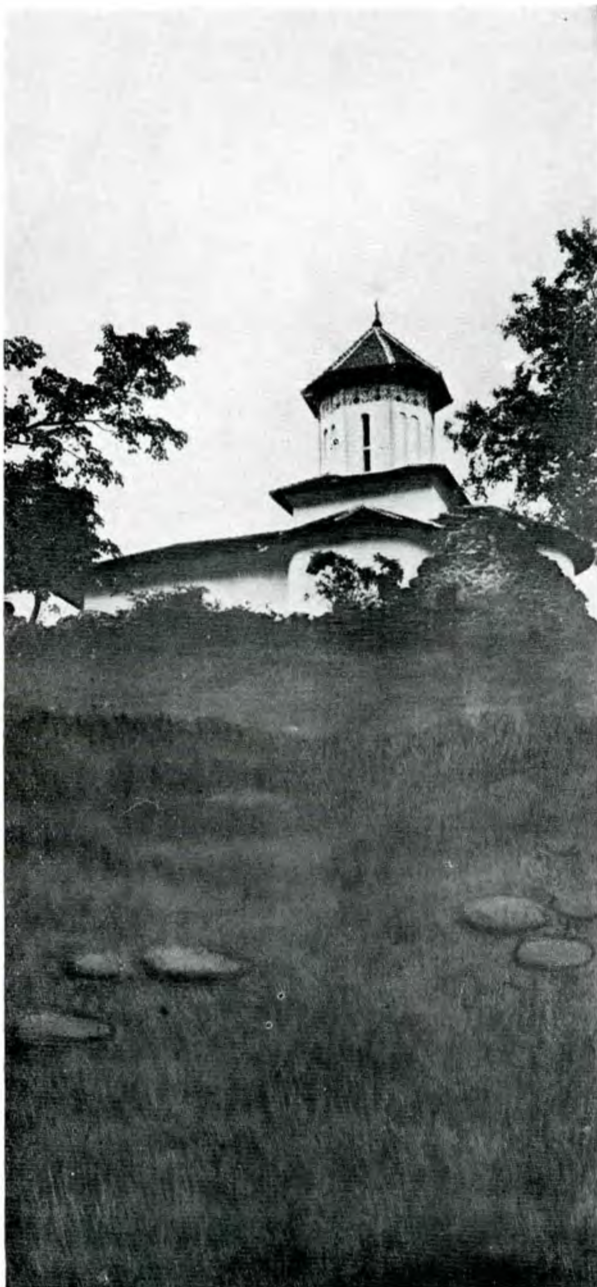

Fig. 209. — Vederea bisericii.

Schitul Topolniţa (Mehedinţi).

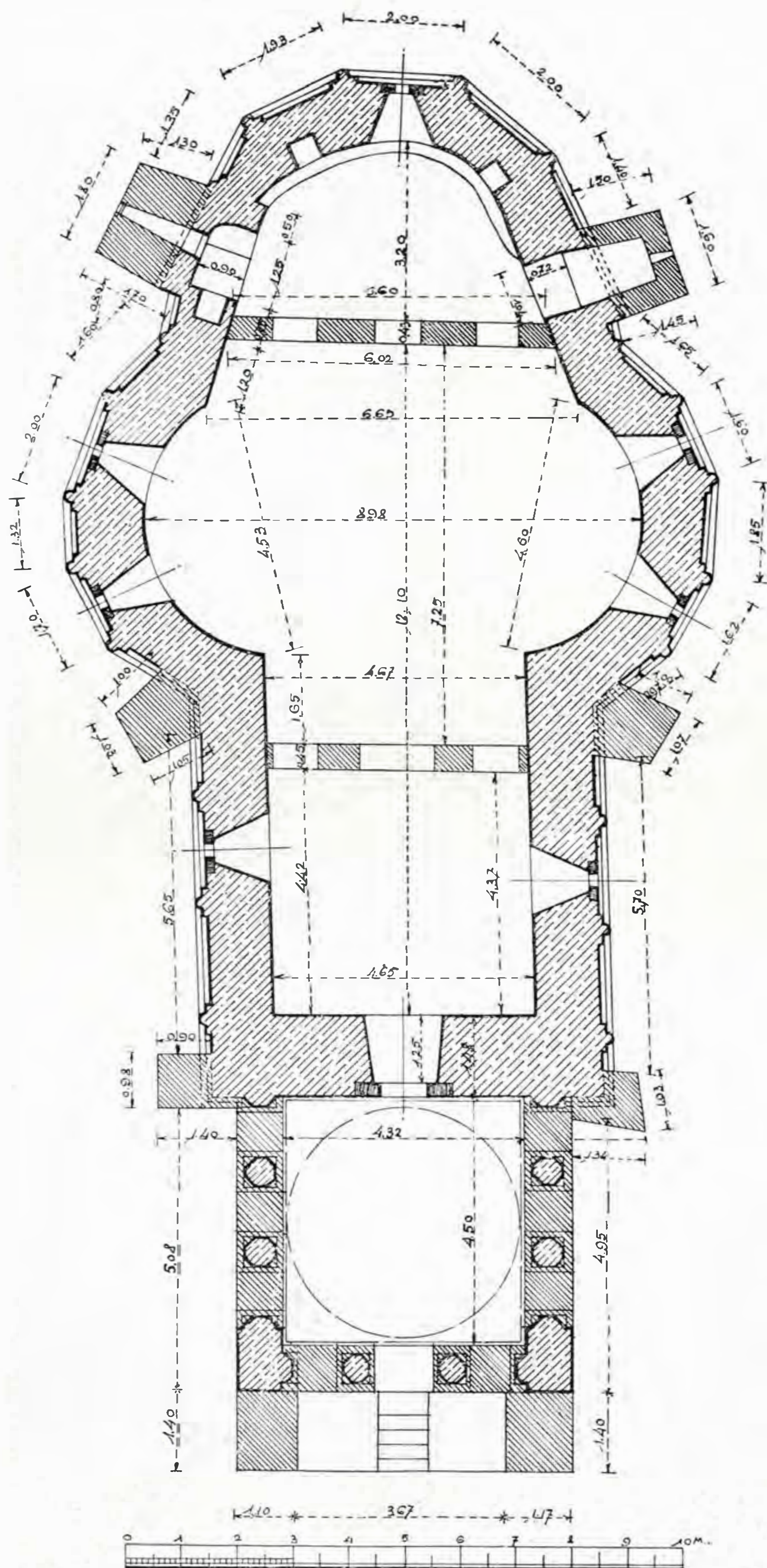
Fig. 210. — Vederea generală.

Fig. 211. — Clopotniţa schitului.

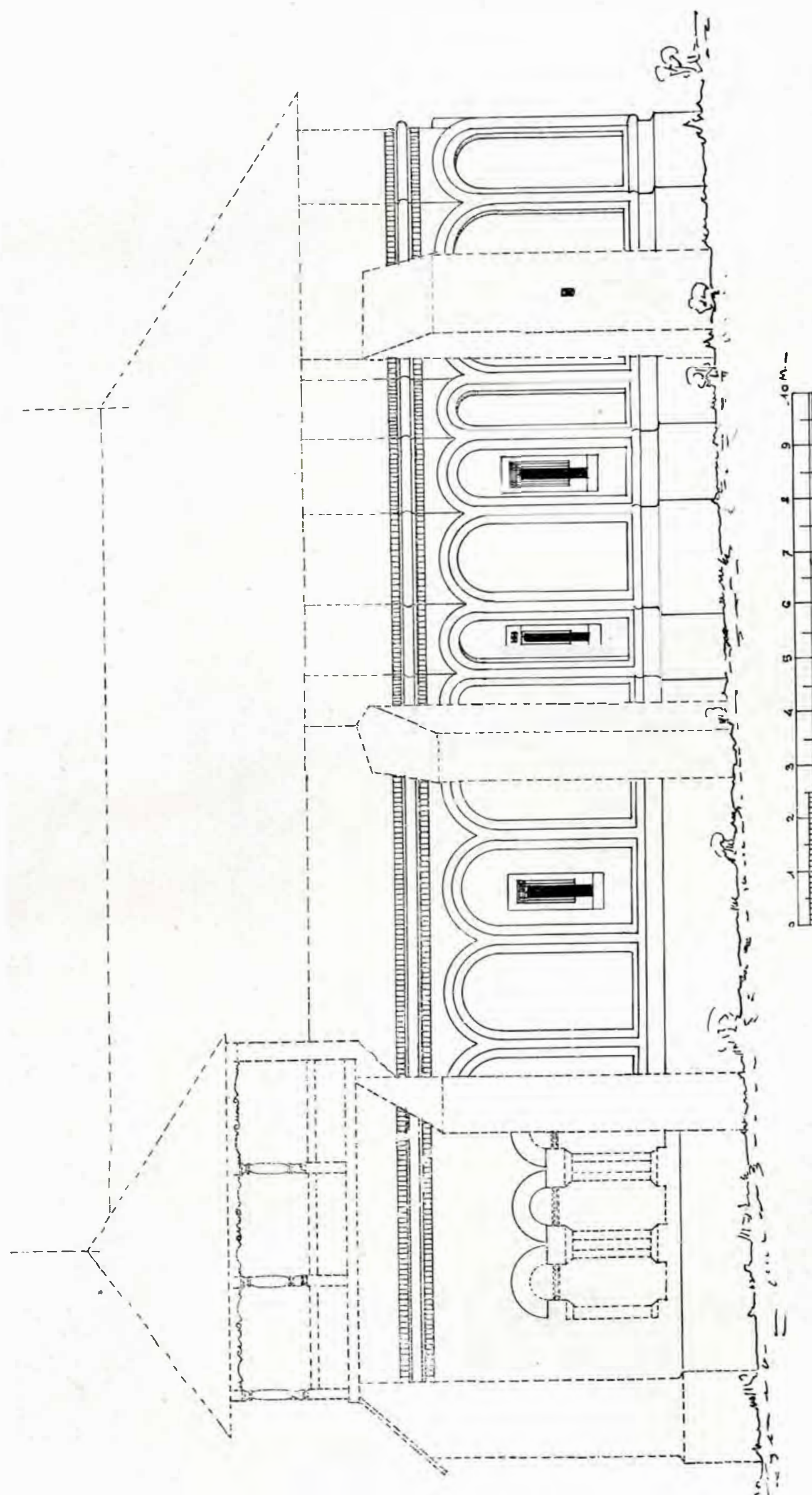

Biserica Schitului Topolniţa.
Fig. 212. — După o fotografie mai veche.

Biserica Mănăstirii Verbila (Prahova).
Fig. 213. — Planul orizontal.

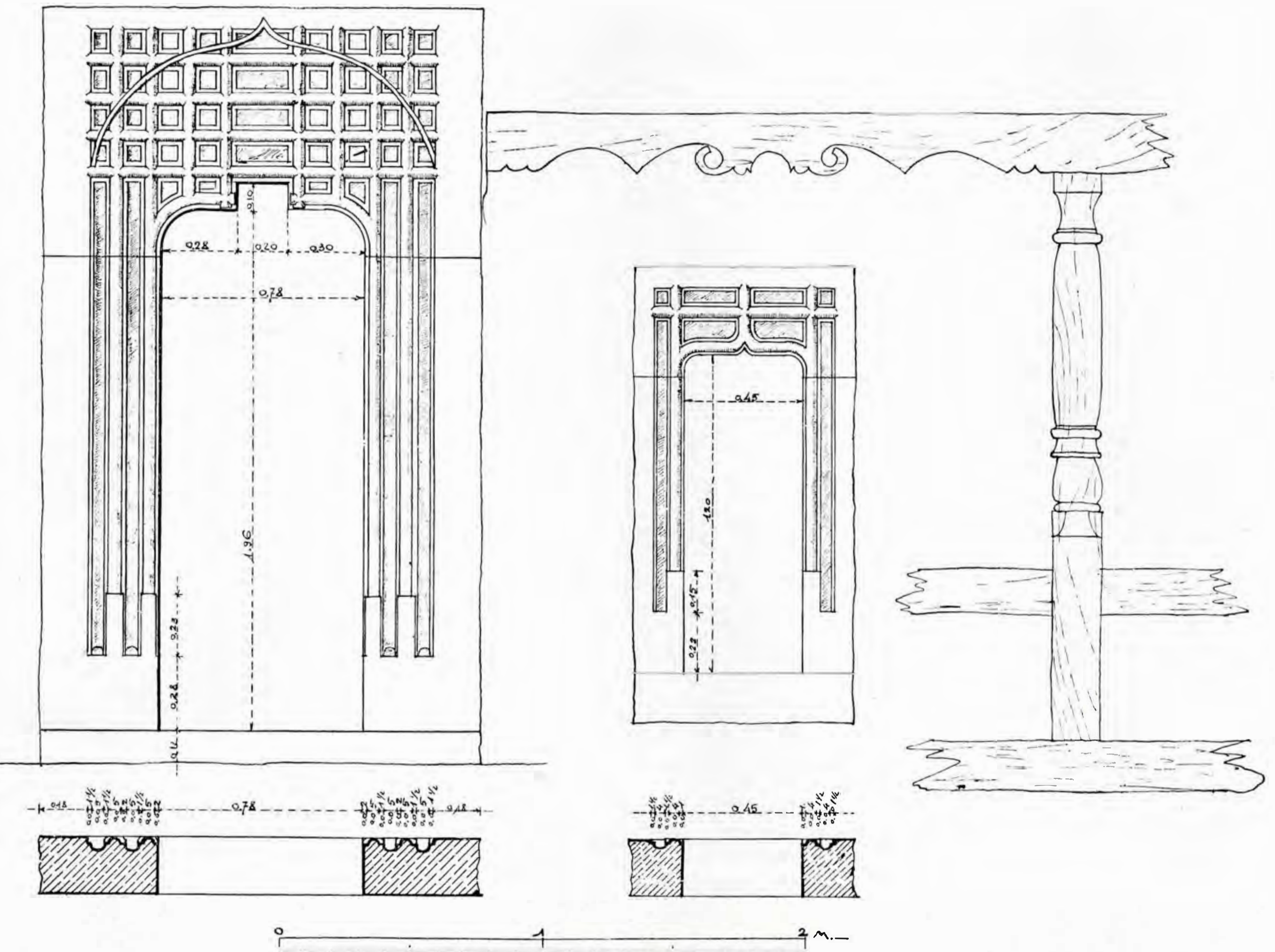
Releveu V. Moisescu

Biserica fostei Mănăstiri Verbila (Prahova).

Fig. 214. — Faţada laterală.

Releveu V. Moisescu

Biserica fostei Mănăstiri Verbila (Prahova).

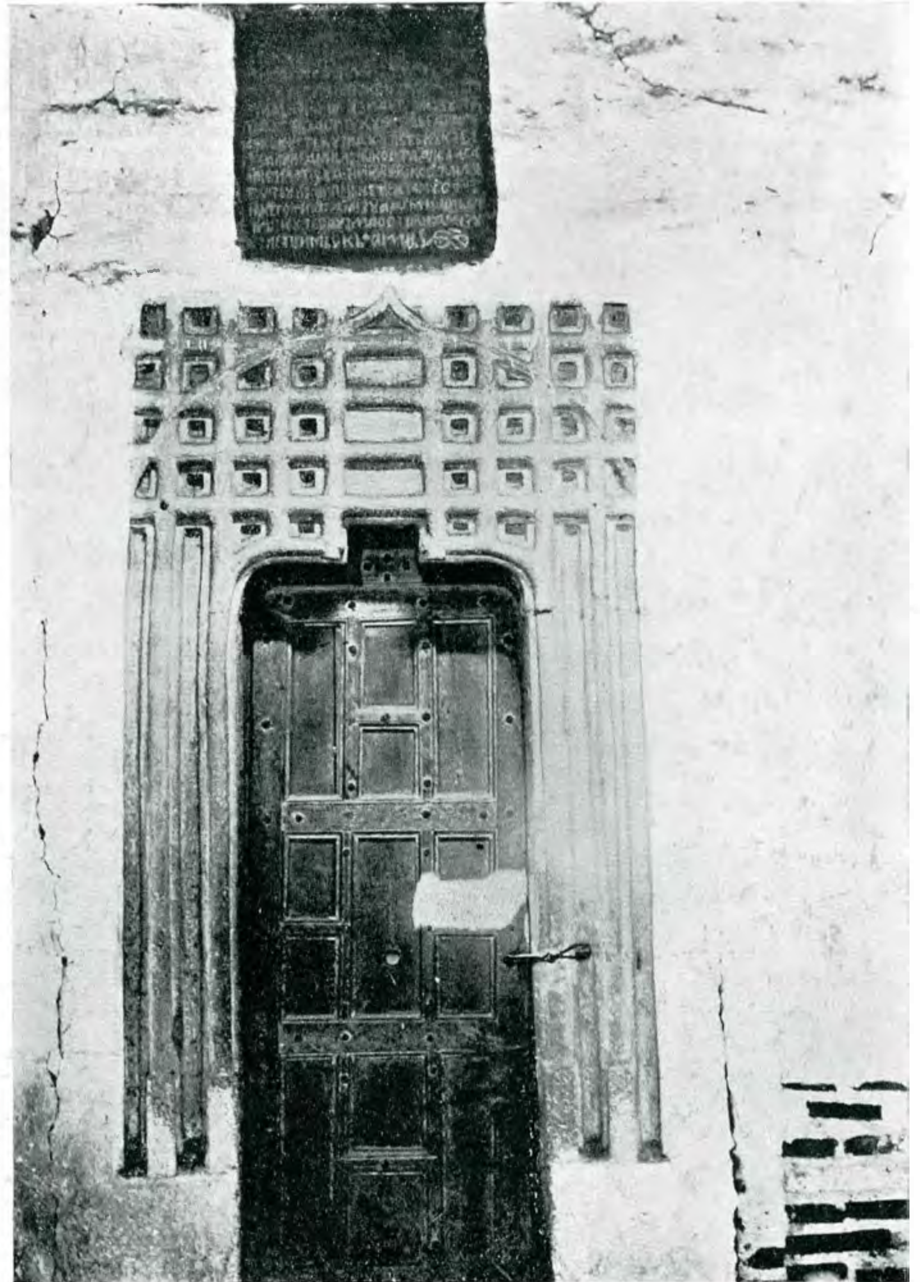
Fig. 215. — Detaliu uşii.

Fig. 216. — Detaliu de fereastră şi de cosoroabă.
Releveu V. Moisescu

Biserica fostei mănăstiri Verbila (Prahova).
Fig. 217. — Vedere laterală.

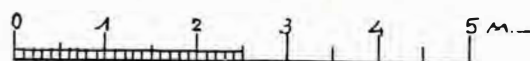

Biserica fostei Mănăstiri Verbila (Prahova).

Fig. 218. — Vedere spre pridvorul înfundat.

Fig. 219. — Detaliul ușei.

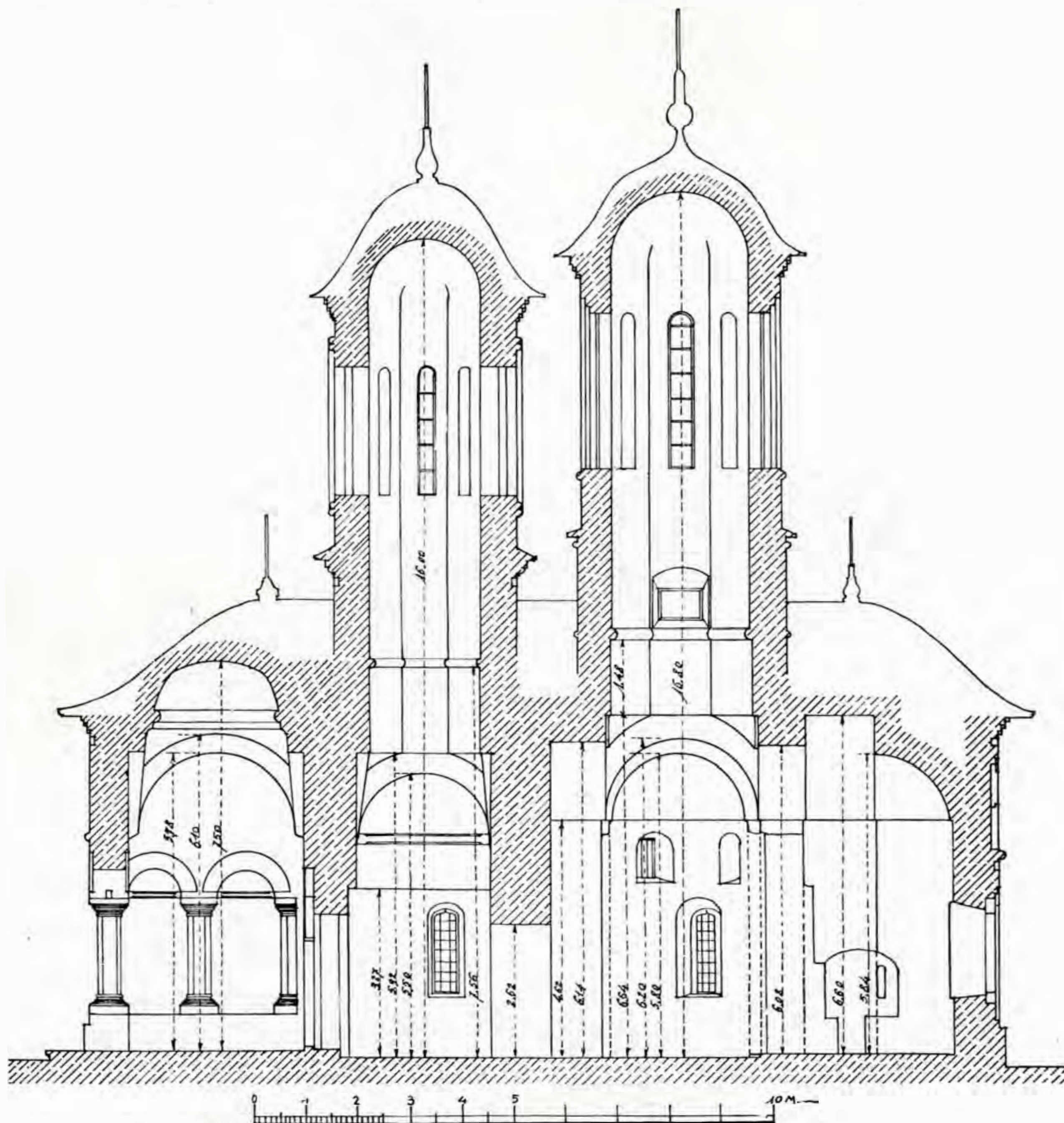
Biserica Mănăstirii Dintr'un Lemn (Vâlcea).
Fig. 220. — Planul orizontal.

Releveu V. Moisescu

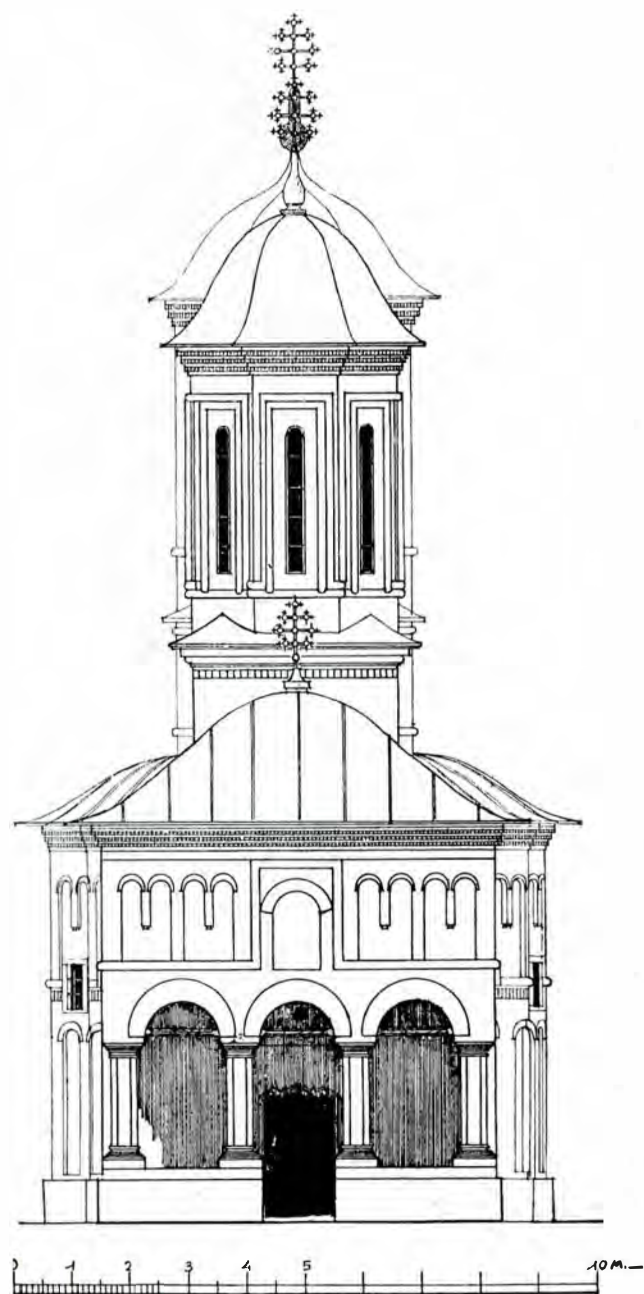
Mănăstirea Dintr'un Lemn (Vâlcea).
Fig. 221. — Faţada laterală.

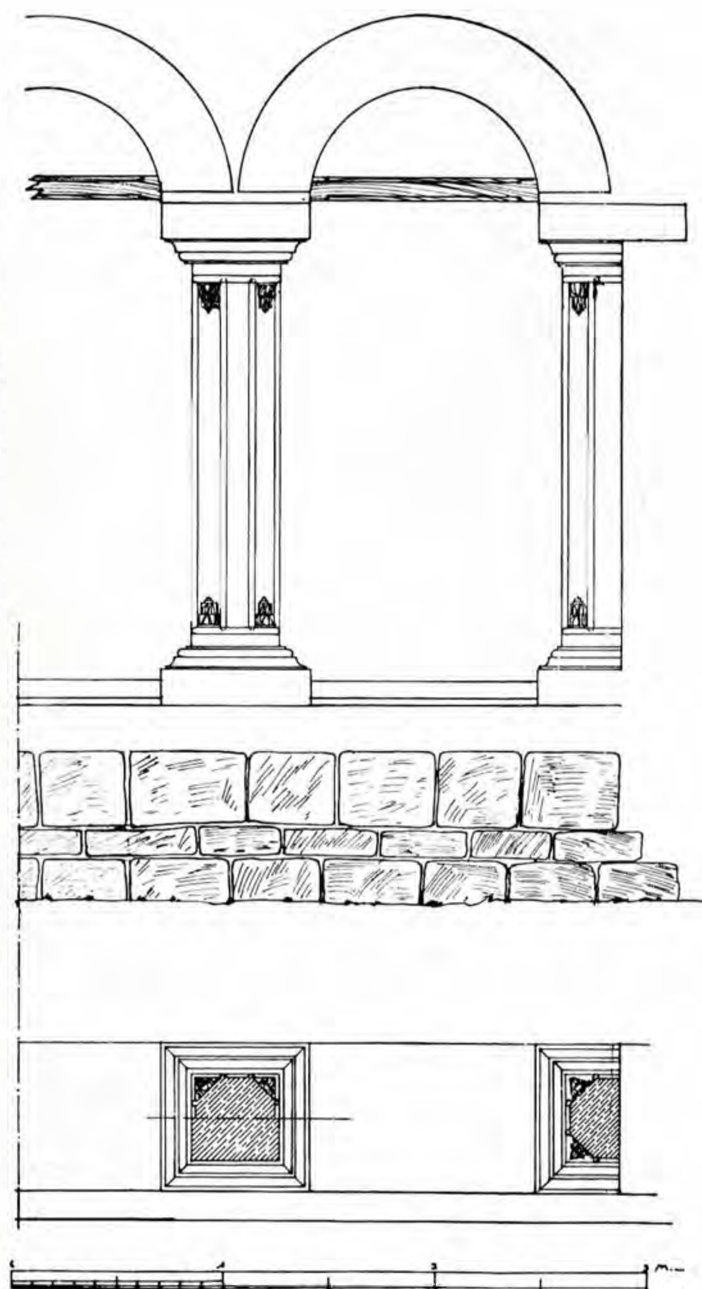
Releveu V. Moisescu.

Biserica Mănăstirii Dintr'un Lemn (Vâlcea).
Fig. 222. — Secţia longitudinală.

Releveu V. Moisescu

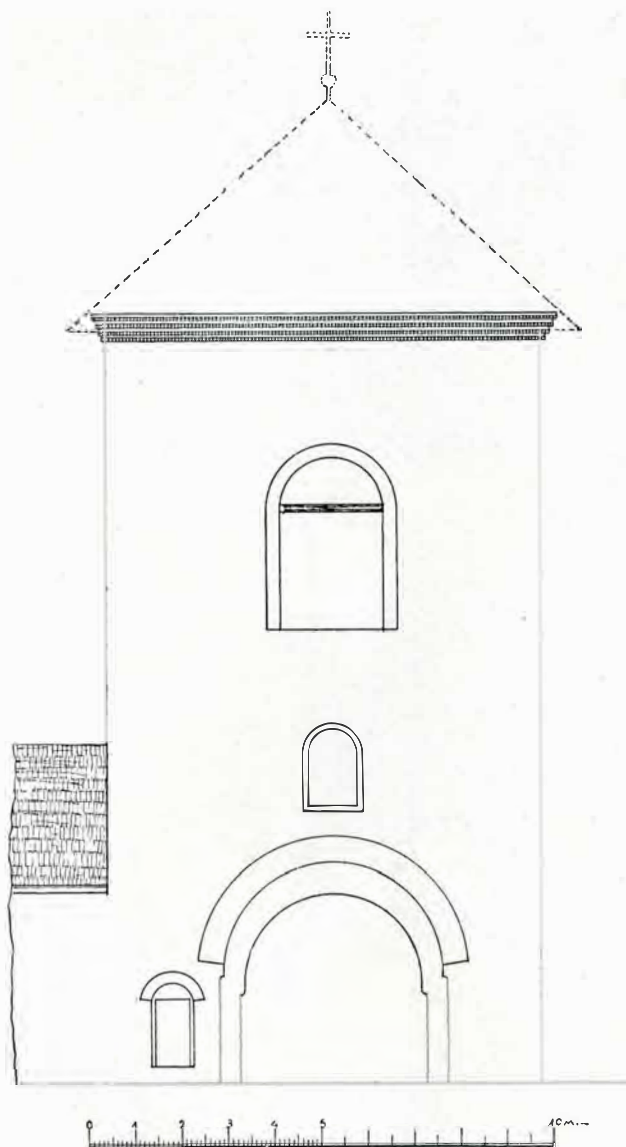

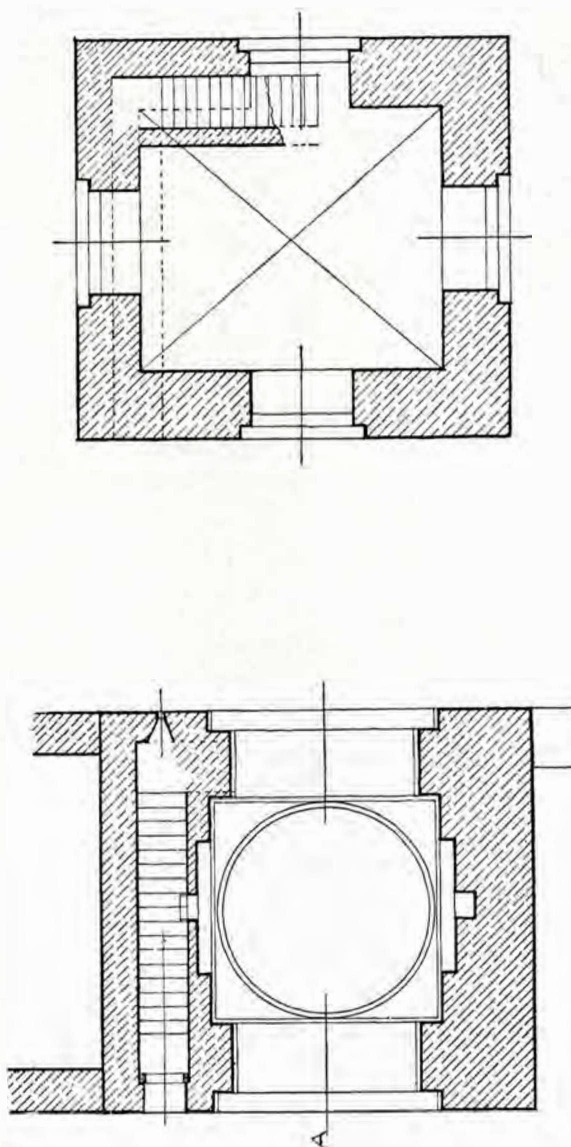
Biserica Mănăstirii Dintr'un Lemn (Vâlcea).

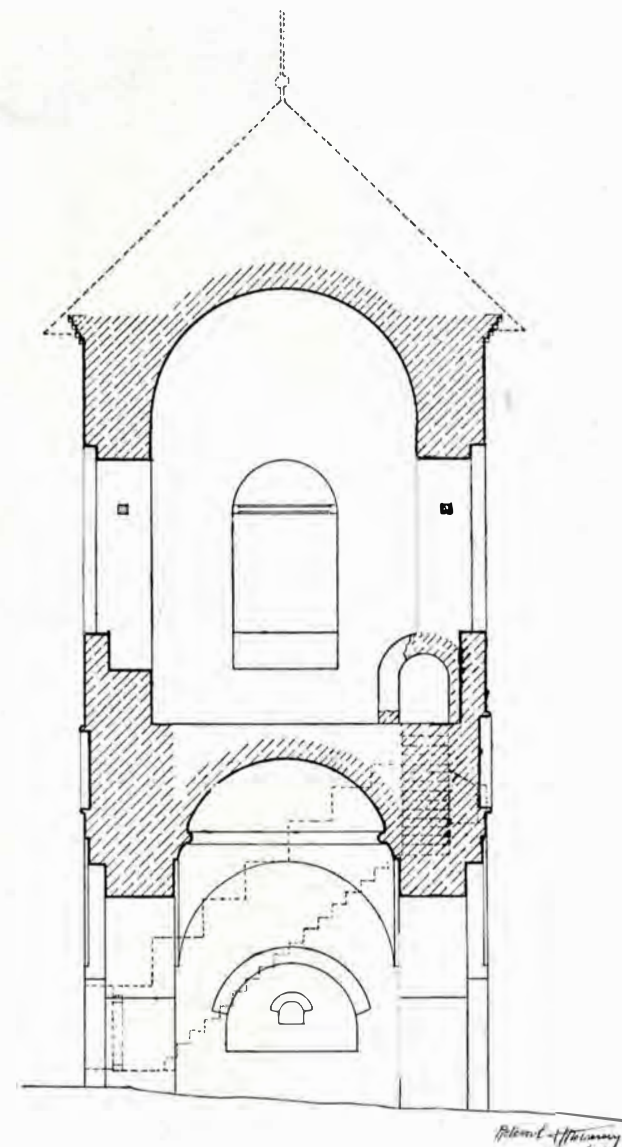
Fig. 223. — Faţada principală.

Fig. 224. — Detaliul pridvorului.

Releveu V. Moisescu

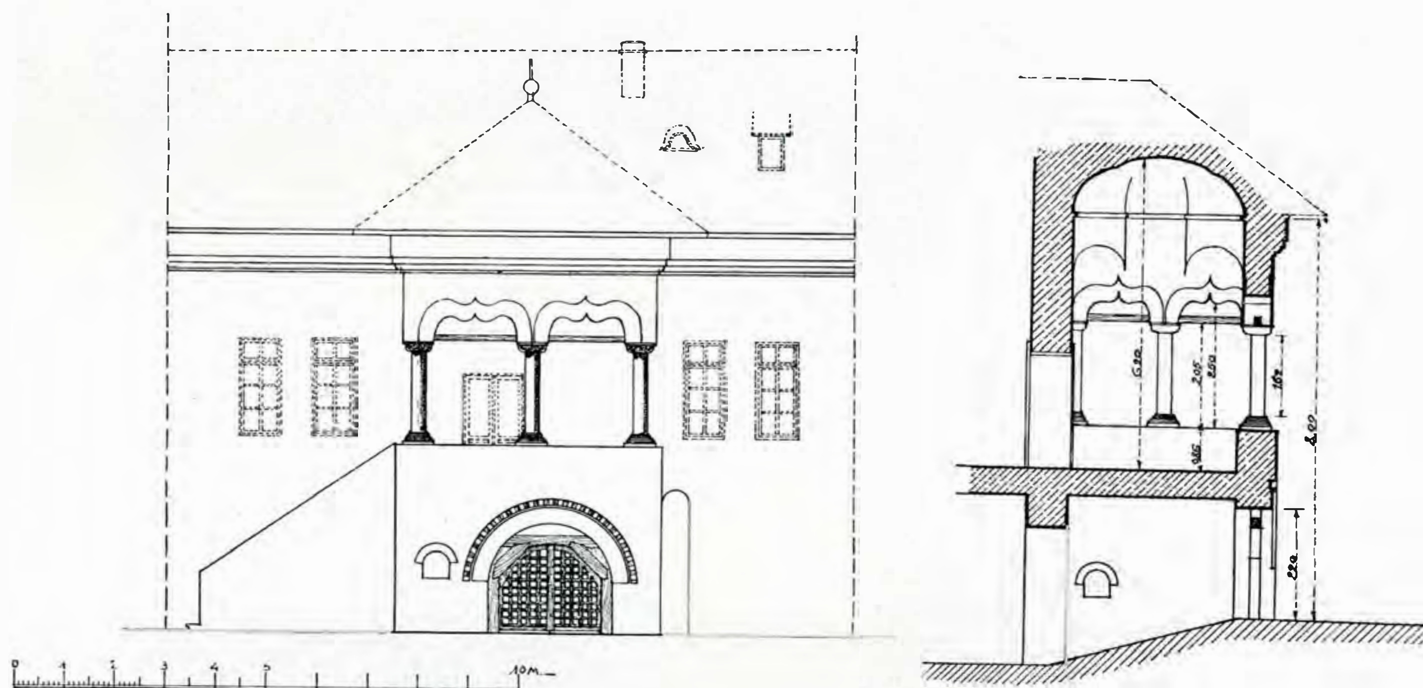
Clopotniţa Mănăstirii Dintr'un Lemn (Vâlcea).

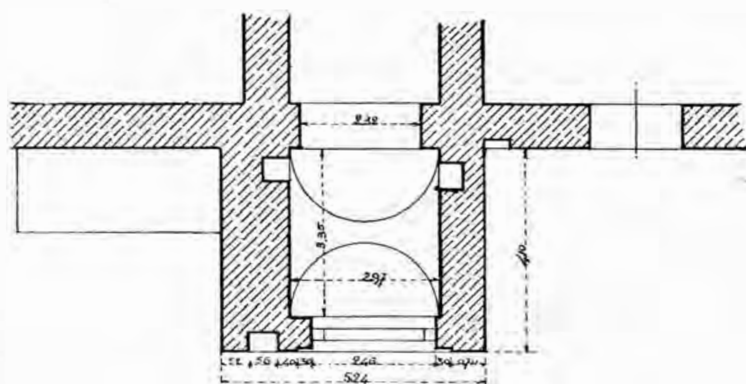
Fig. 225. — Faţada.

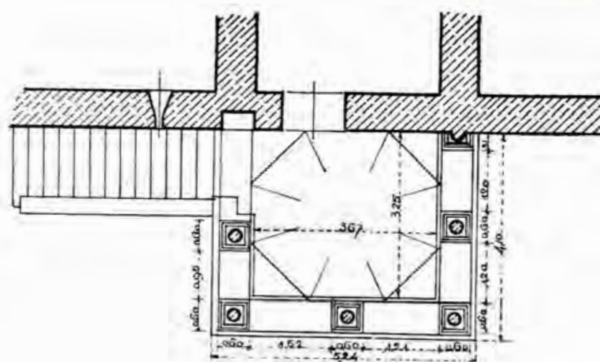
Fig 226-227. — Planul parterului şi al etajului.

Fig. 228. — Secţiunea verticală.

Releveu V. Moisescu

Foişorul stăreţiei dela Mănăstirea Dintr'un Lemn (Vâlcea).

Fig. 229. — Faţada.

Fig. 230. — Planul parterului.

Fig. 231. — Secţiune.

Fig. 232. — Planul etajului.

Releveu V. Moisescu

Mănăstirea Dintr'un Lemn (Vâlcea).
Fig. 233. — Biserica şi stăreţia văzute de sub bolta clopotniţii.

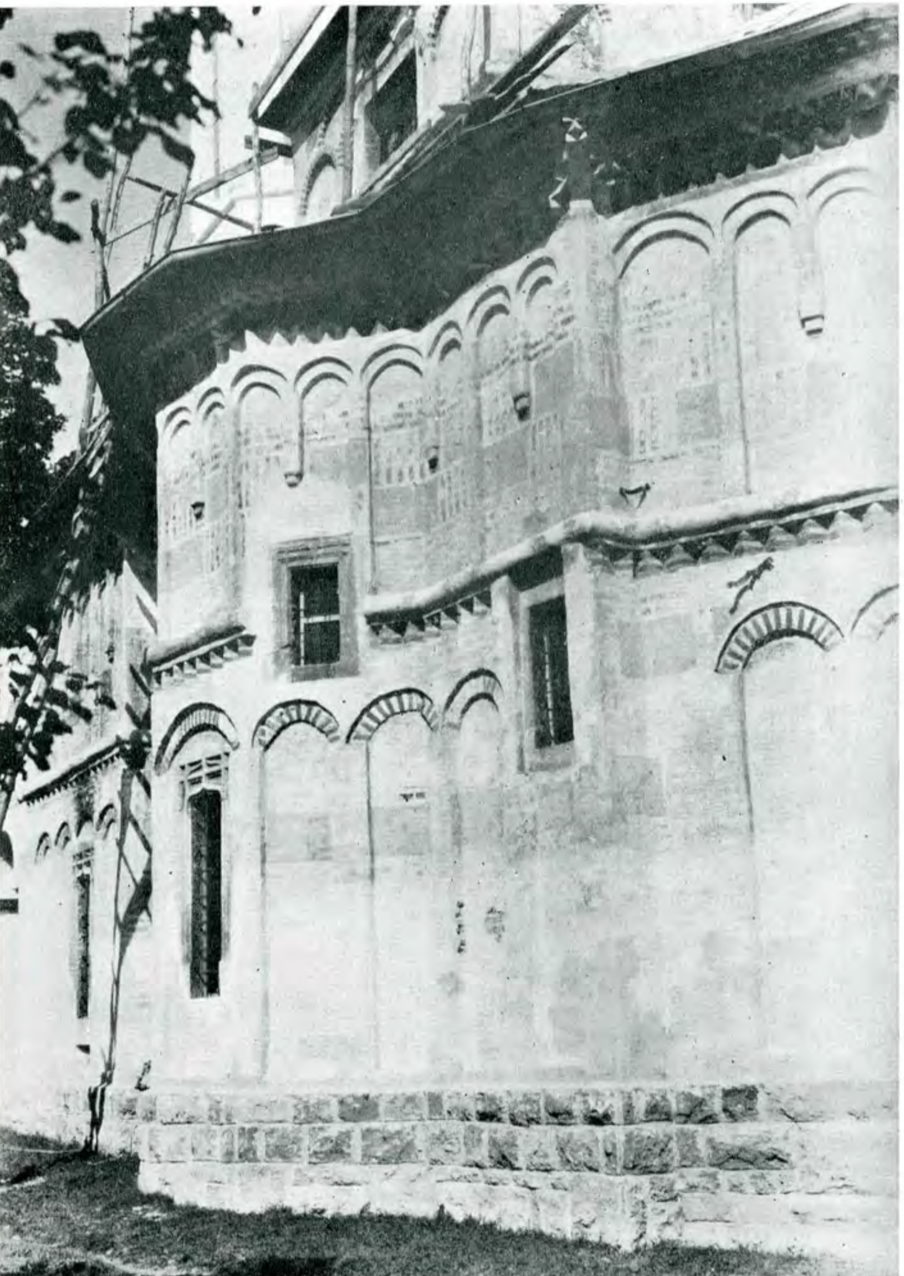

Mânăstirea Dintr'un Lemn (Vâlcea).

Fig. 234. — Biserica spre intrare.

Fig. 235. — Stăreţia şi foişorul ei.

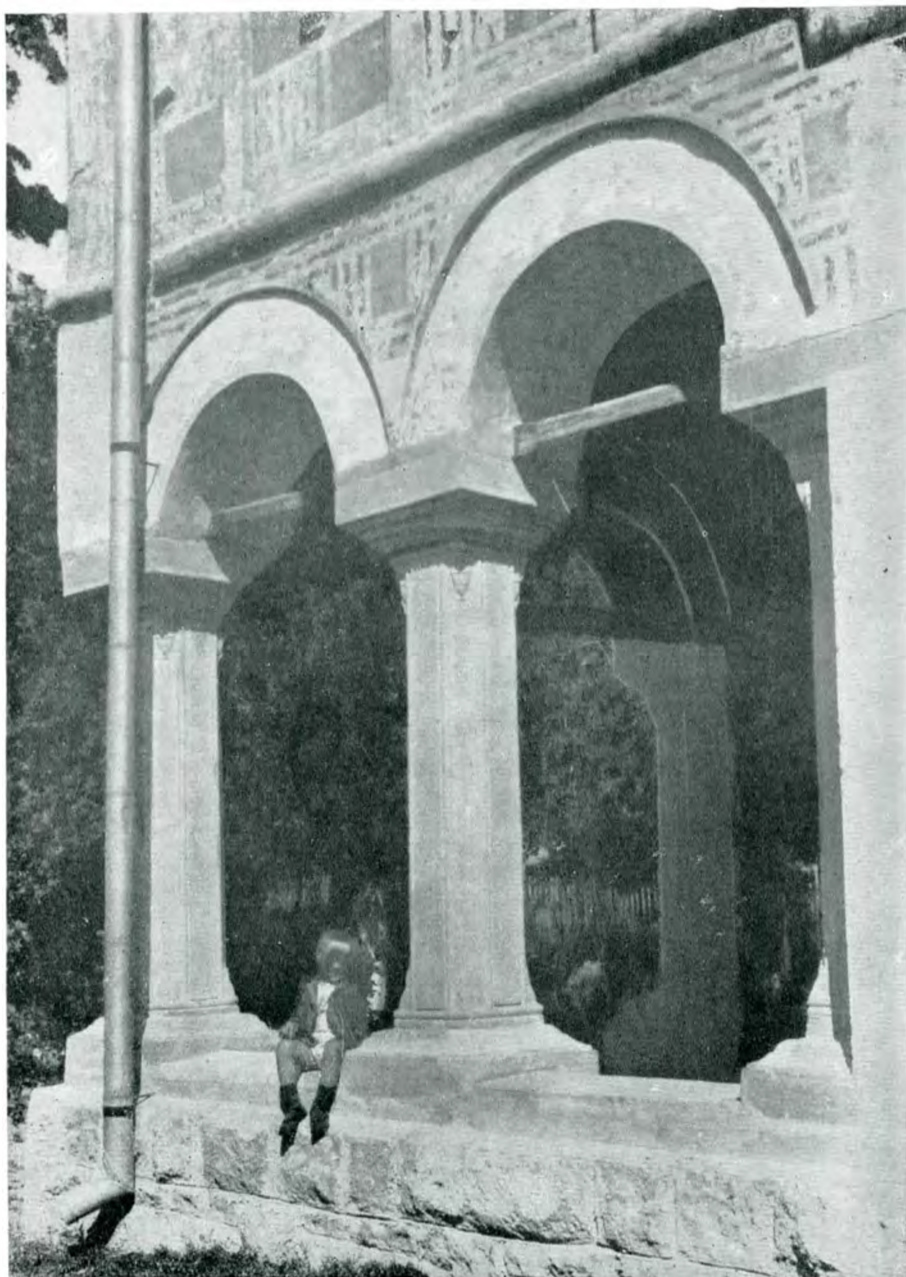

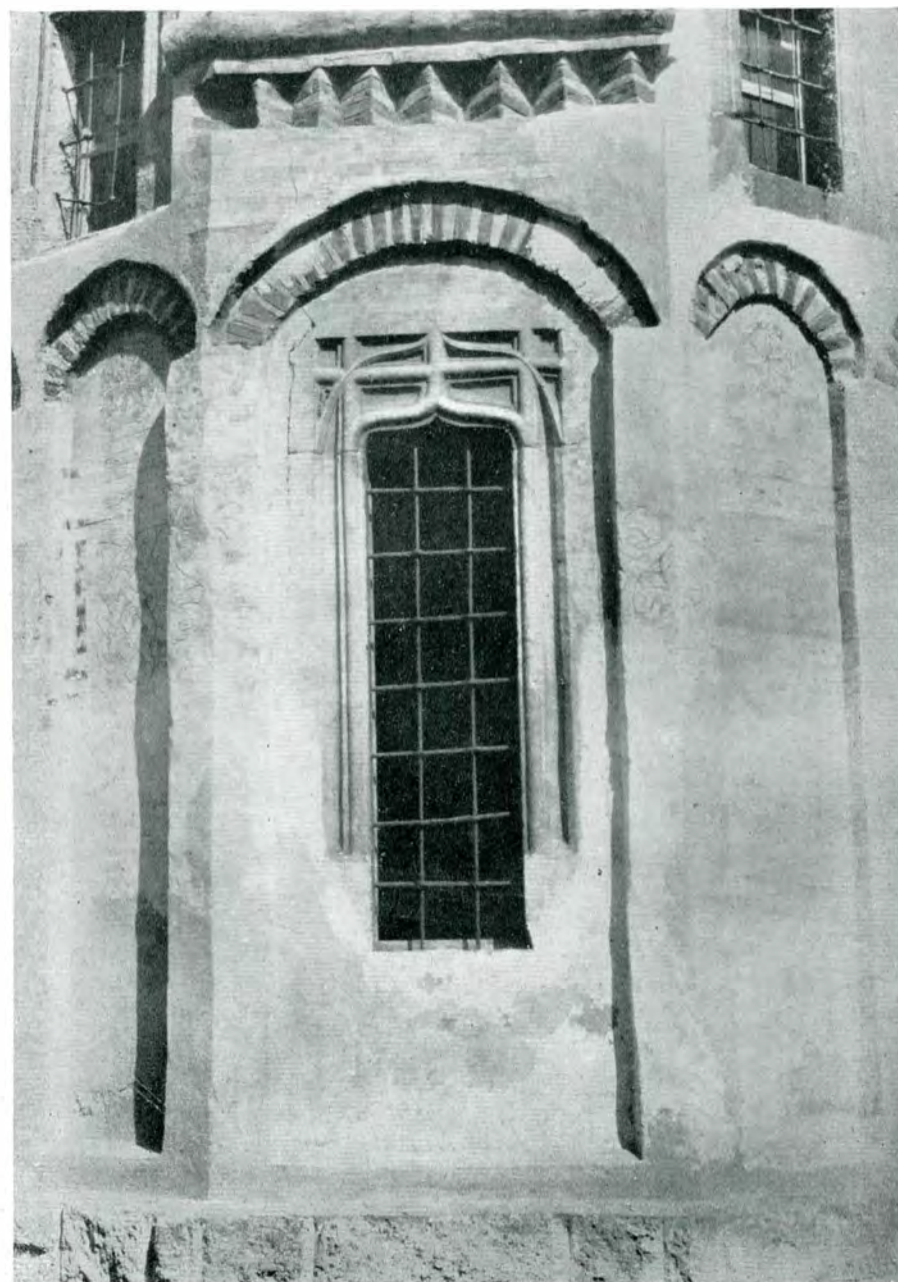

Biserica Mănăstirii Dintr'un Lemn (Vâlcea).

Fig. 236. — Vederea spre altar.

Fig. 237. — Detaliu de faţadă.

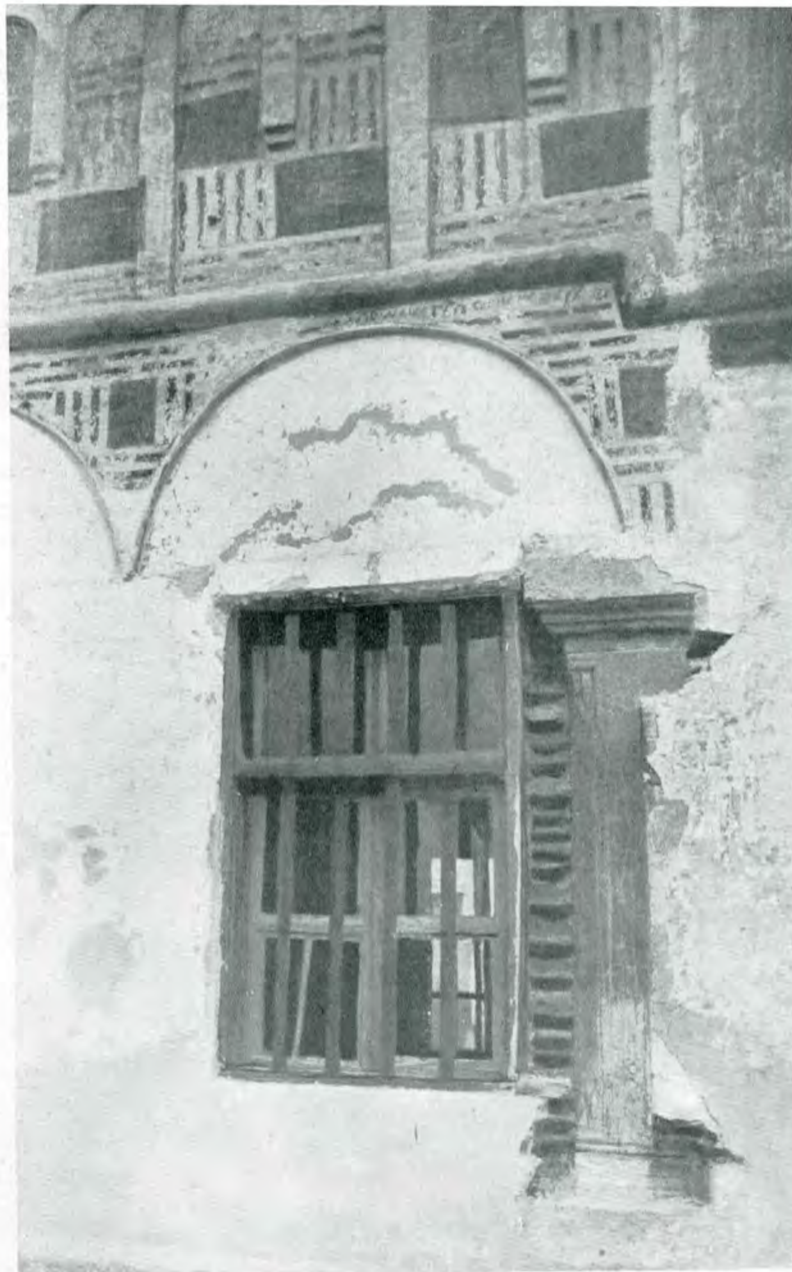

Biserica Mănăstirii Dintr'un Lemn (Vâlcea).

Fig. 238. — Pridvorul restaurat.

Fig. 239. — Fereastra dela naos.

Biserica Mănăstirii Dintr'un Lemn (Vâlcea).

Fig. 240. — Stâlpul pridvorului și chenarul ușii înainte de restaurare.

Fig. 241. — Pridvorul înainte de restaurare.

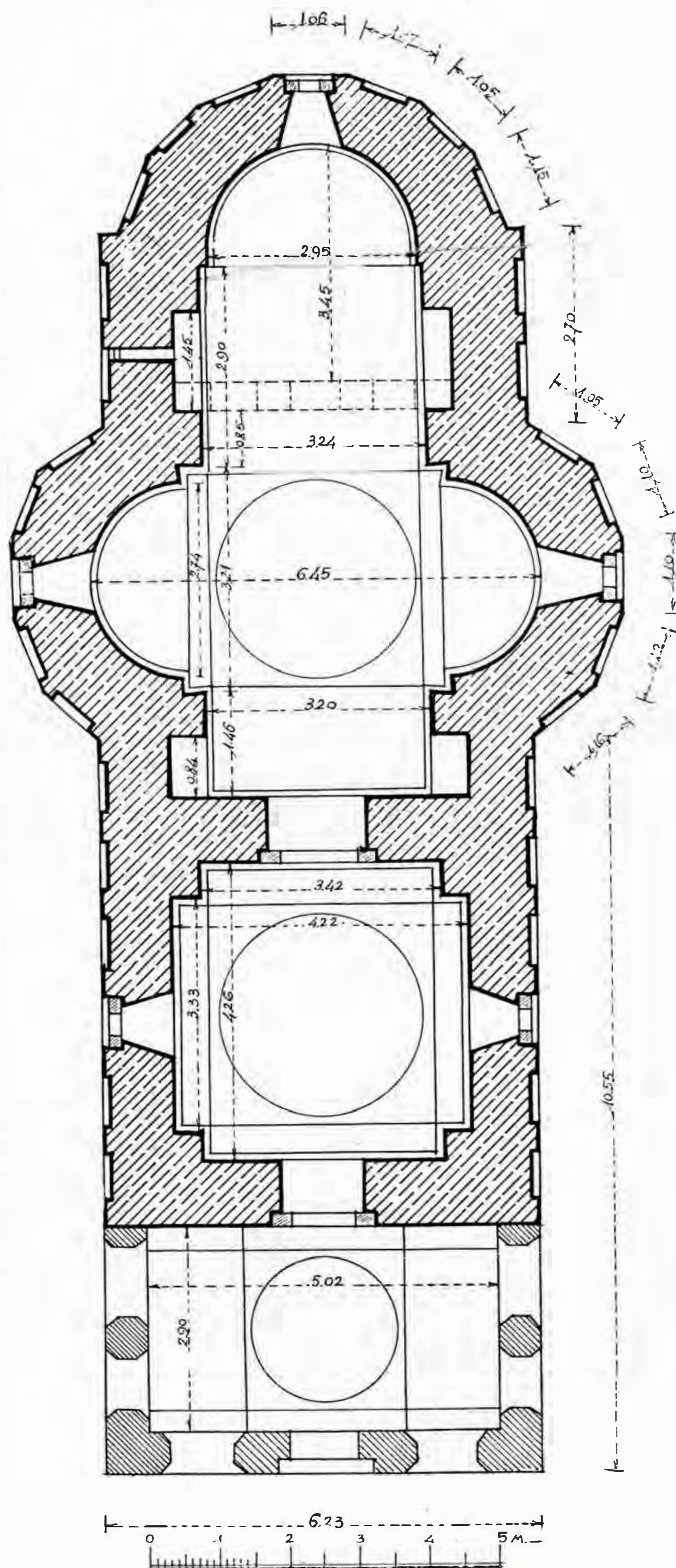

Mănăstirea Dintr'un Lemn (Vâlcea).

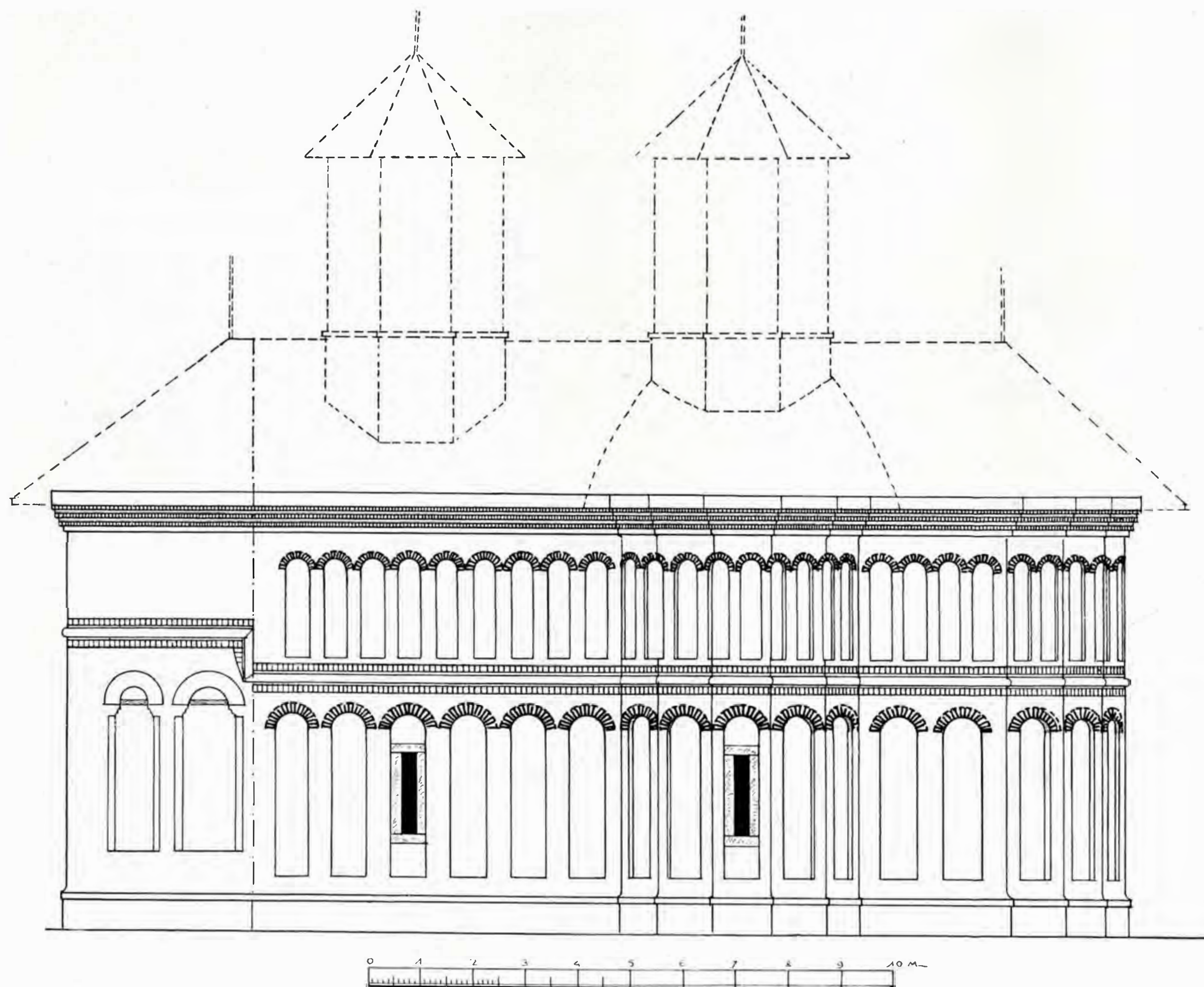
Fig. 242. — Vedere generală dinspre apus.

Fig. 243. — Vederea clopotniţei.

Biserica fostei Mănăstiri Flămânda (Argeş).
Fig. 244. — Planul orizontal.

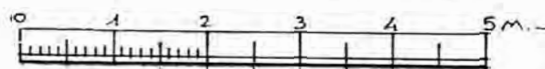
Releveu V. Moisescu

Biserica fostei Mănăstiri Flămânda (Argeş).

Fig. 245. — Faţada laterală.

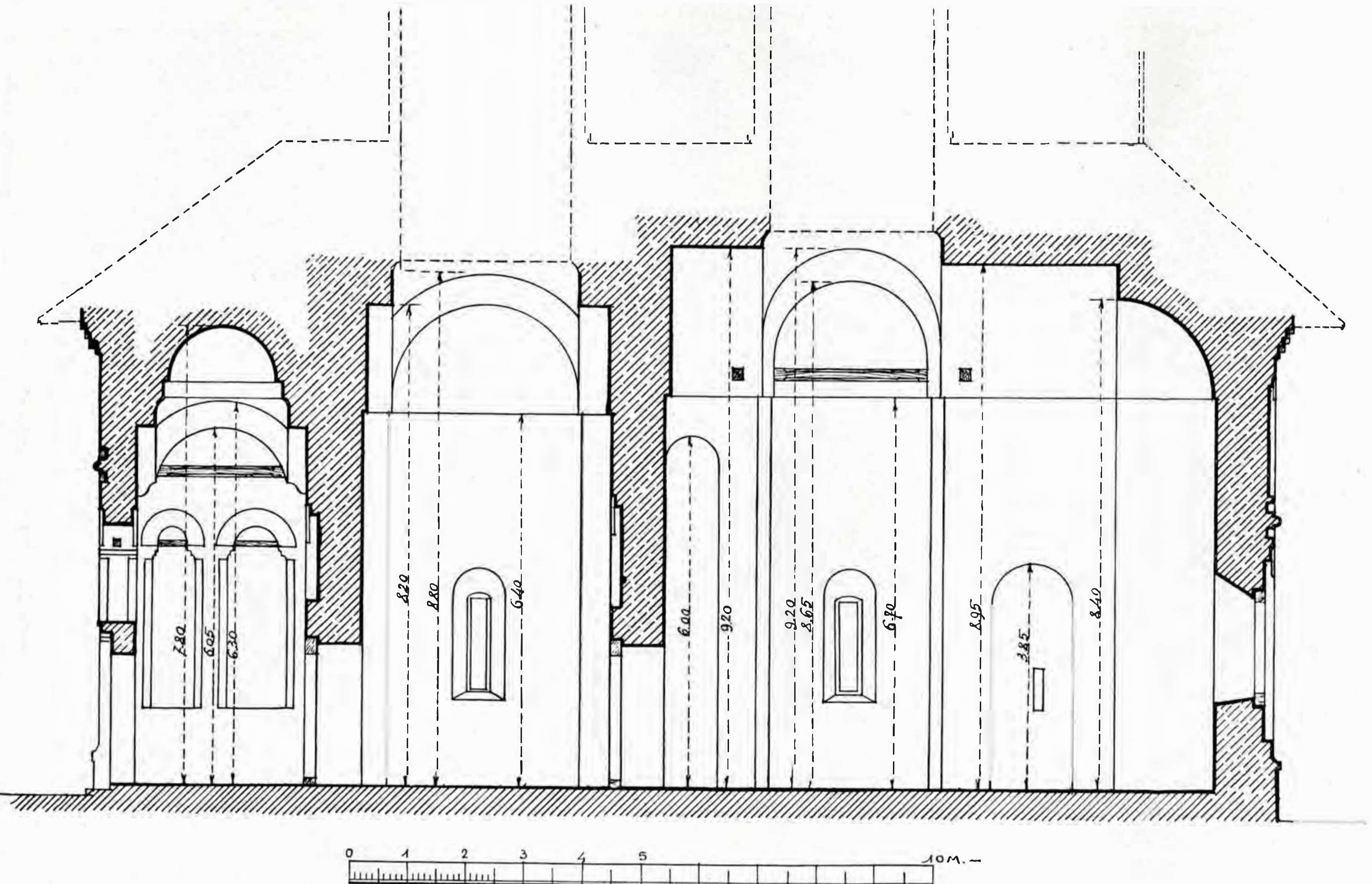
Releveu V. Moisescu

Biserica fostei Mănăstiri Flămânda (Argeş).

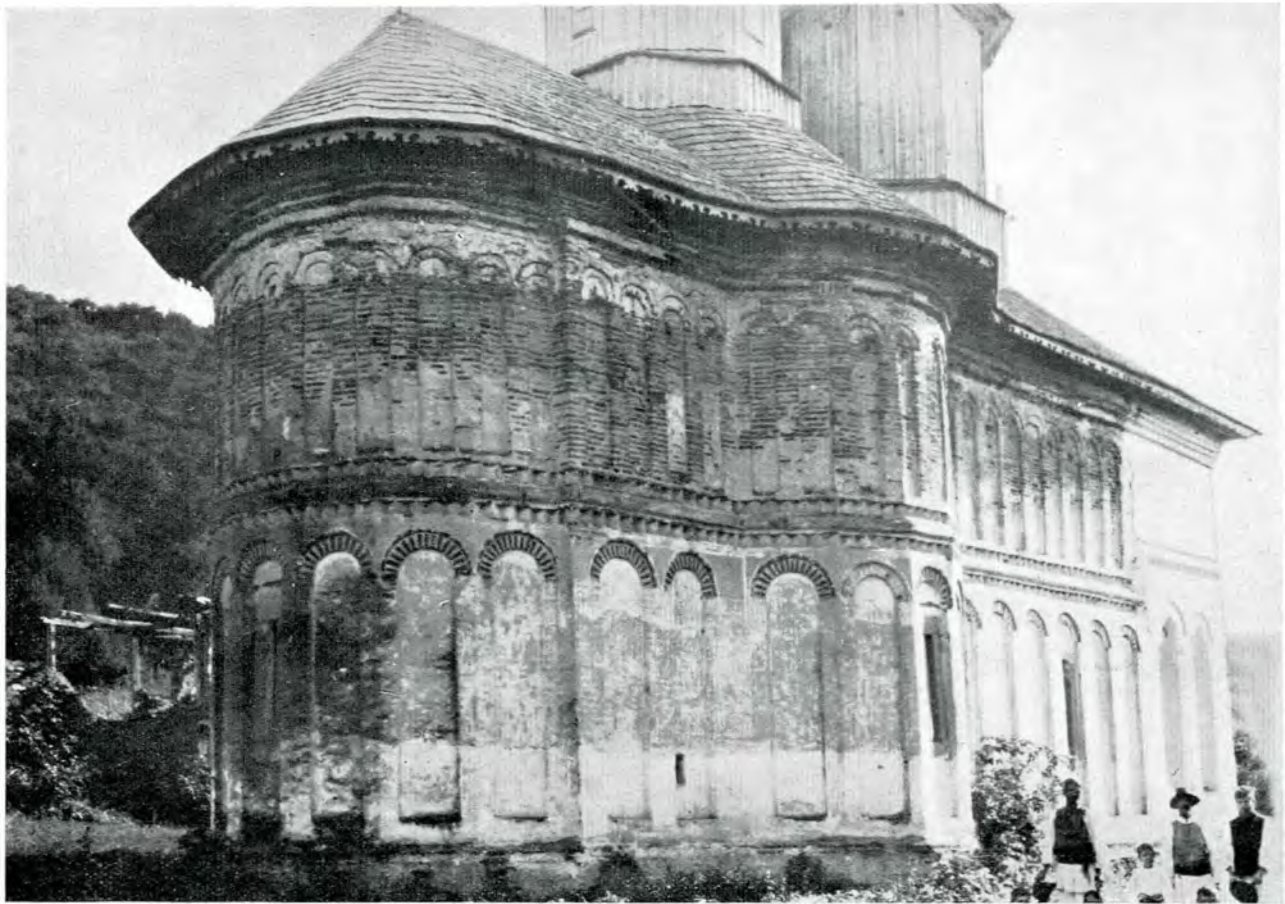
Fig. 246. — Faţada principală.

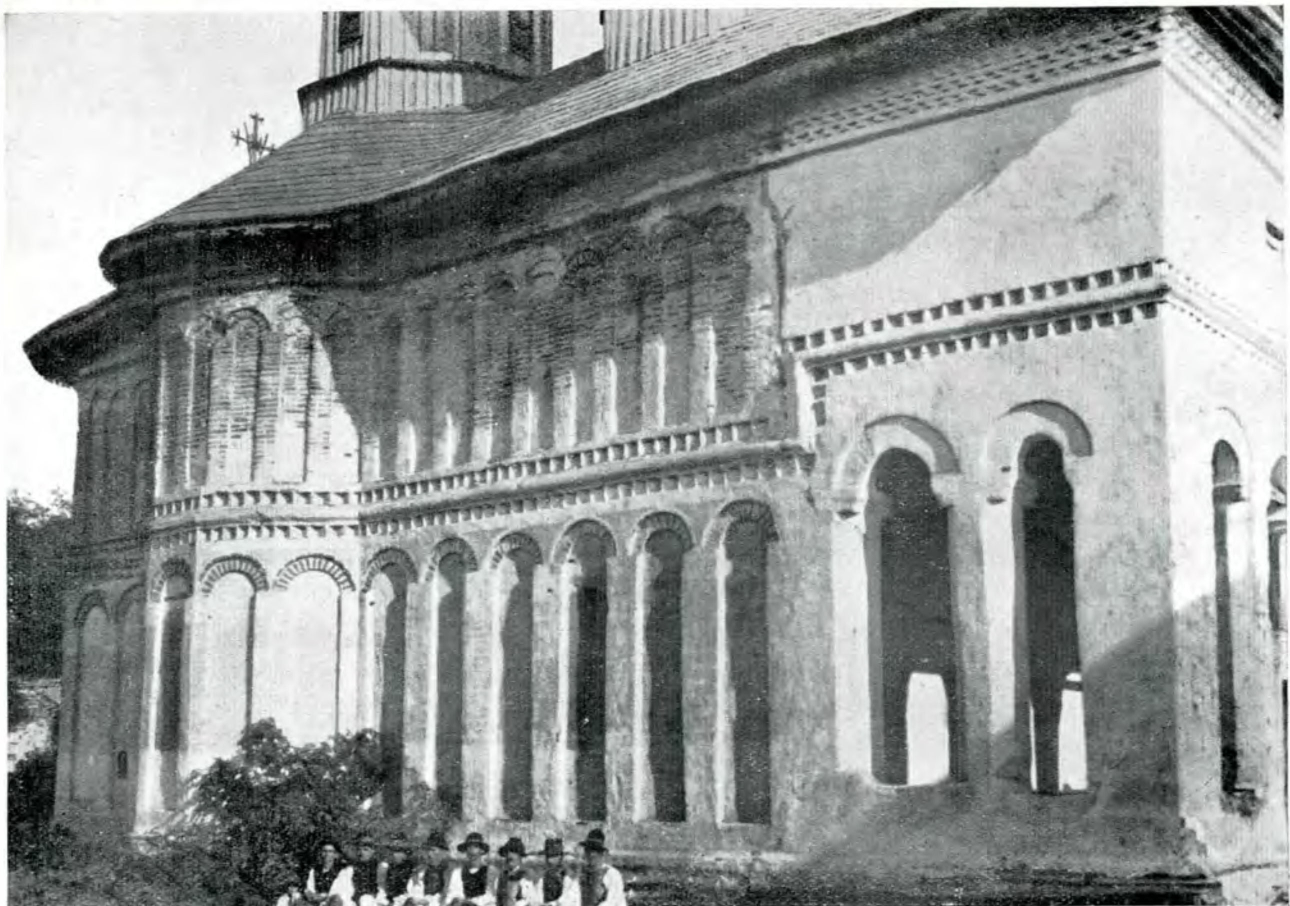
Releveu V. Moisescu

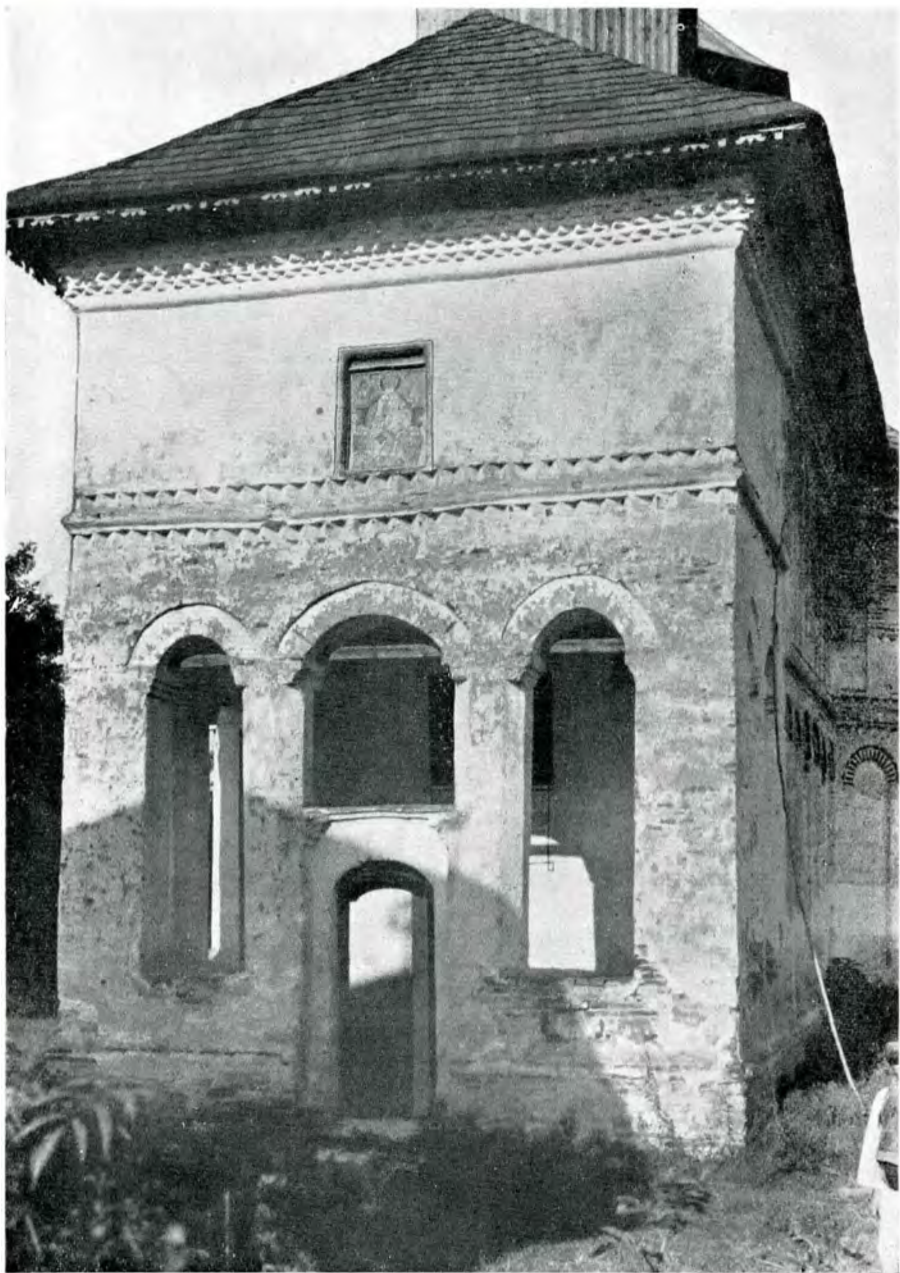
Biserica fostei Mănăstiri Flămânda (Argeș).
Fig. 247. — Secțiune longitudinală.

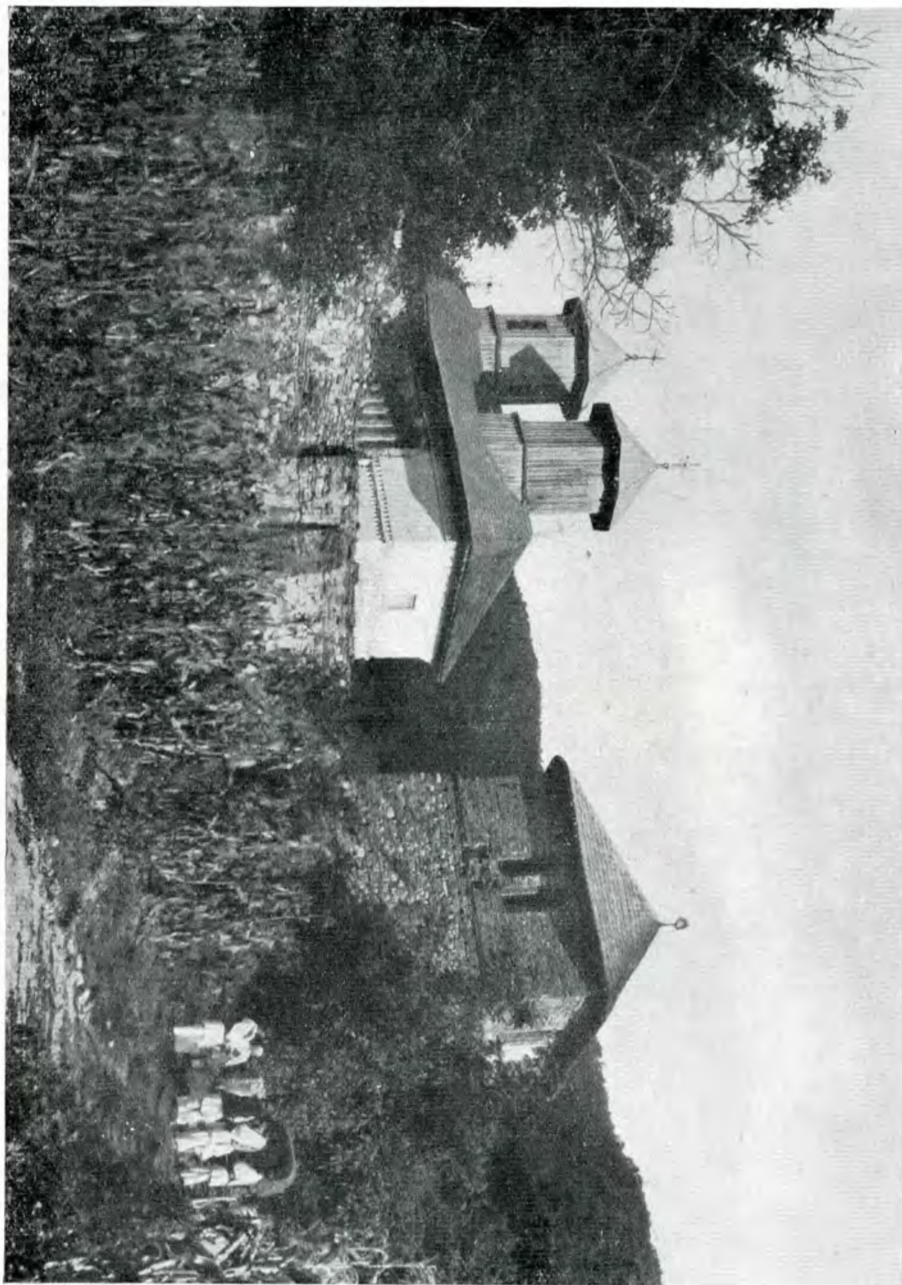
Releveu V. Moisescu

Biserica fostei Mănăstiri Flămânda (Argeş).

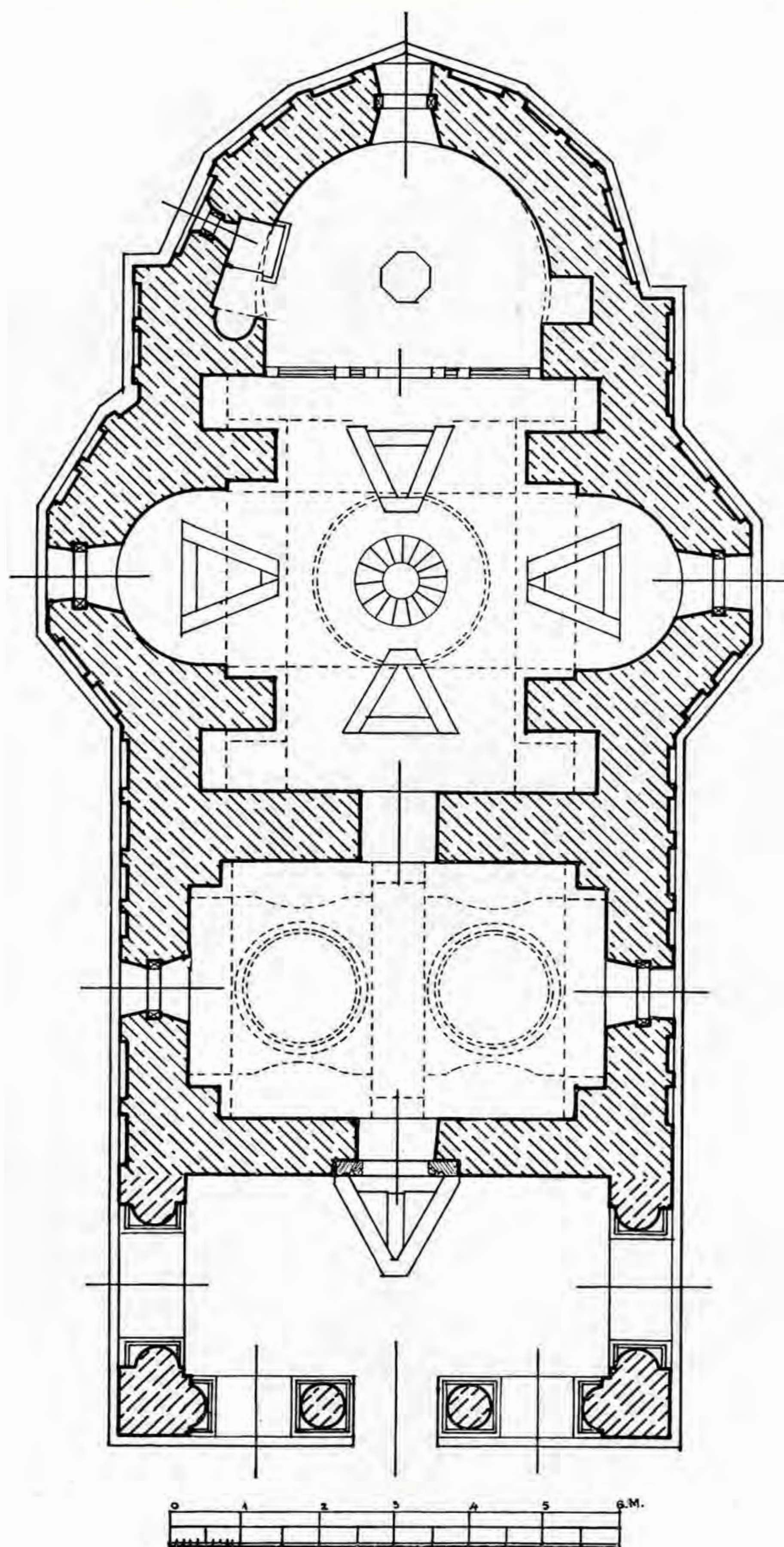

Biserica fostei Mănăstiri Flămânda (Argeş).

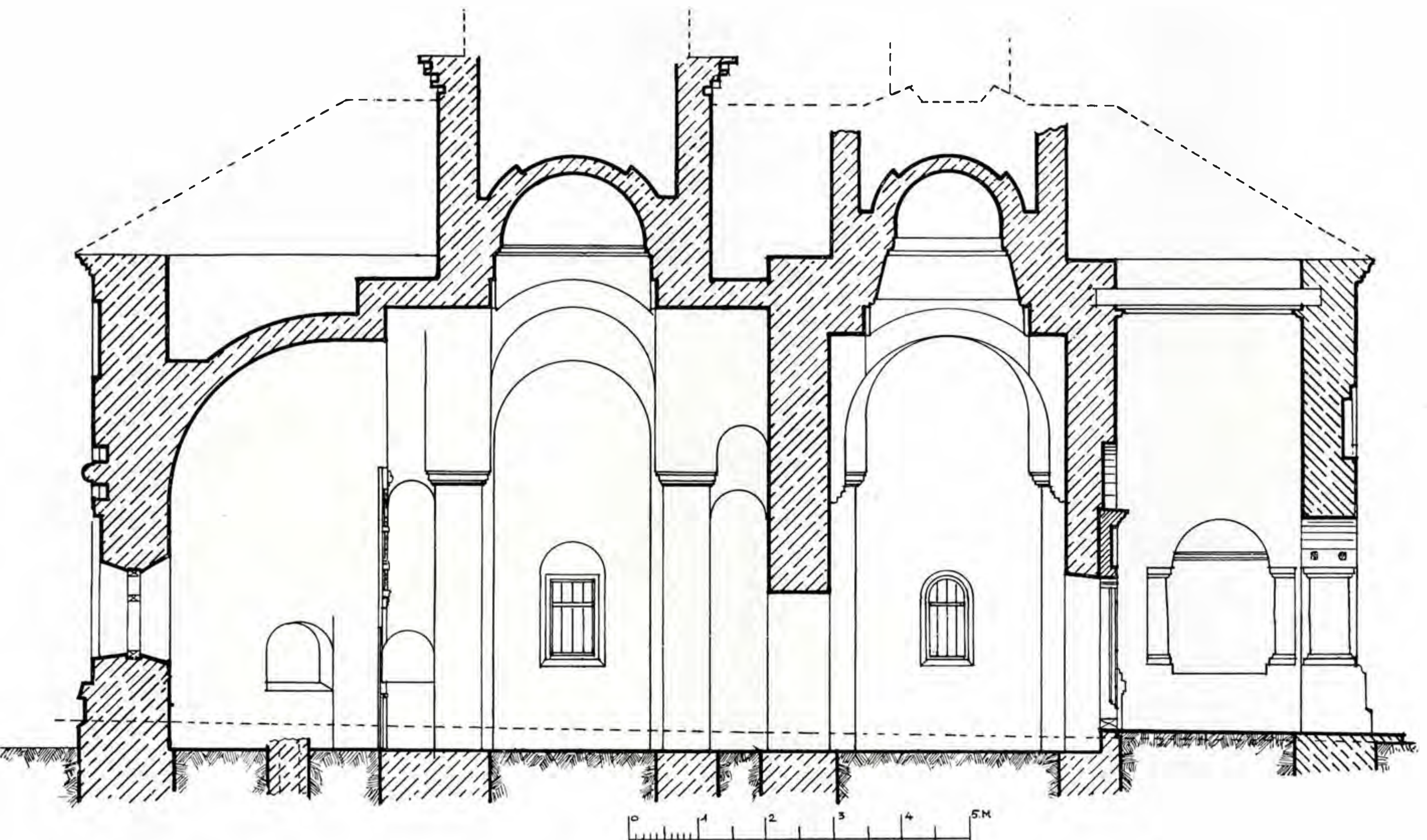
Fig. 250. — Vedere spre intrare.

Fig. 251. — Vedere generală.

Biserica Schitului Clocociov (Olt).
Fig. 252. — Planul orizontal.

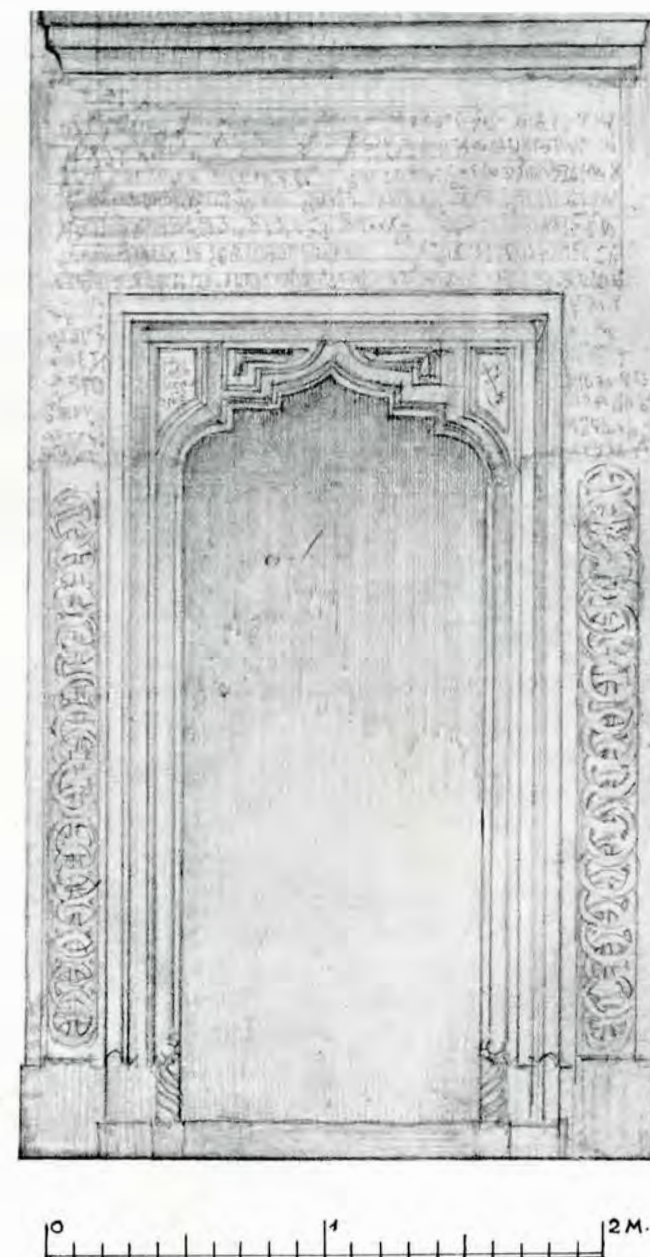
Releveu arhitect A. Referendaru

Biserica schitului Clocociov (Olt).
Fig. 253. — Secţiune longitudinală.

Releveu arhitect A. Referendaru

0 1 2 3 4 5.M.

Biserica schitului Clocociov (Olt).

Fig. 254-255. — Secțiune transversală.

Fig. 256. — Ușa bisericii.

Releveu arhitect A. Referendaru

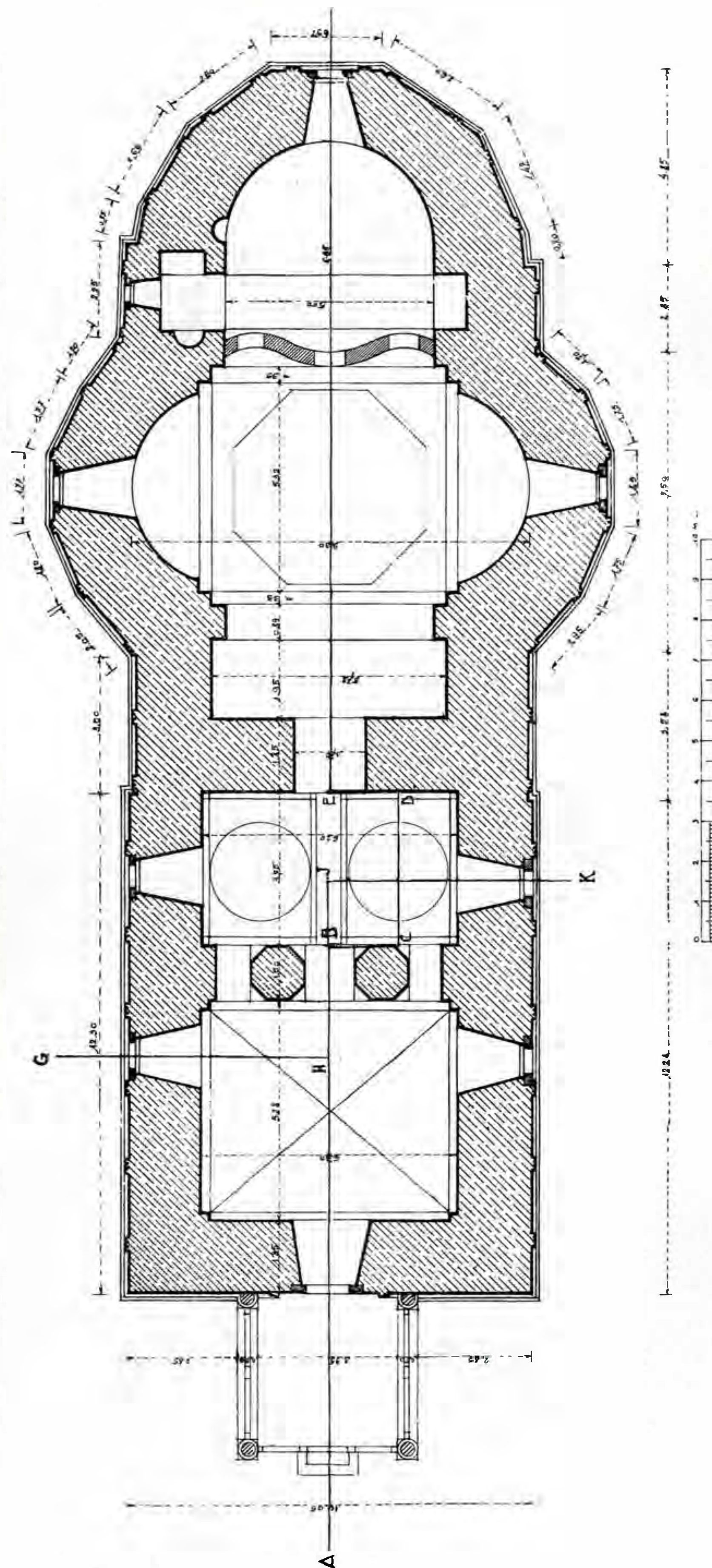

Biserica schitului Clocociov (Olt).

Fig. 257. — Biserica înainte de reparaţii.

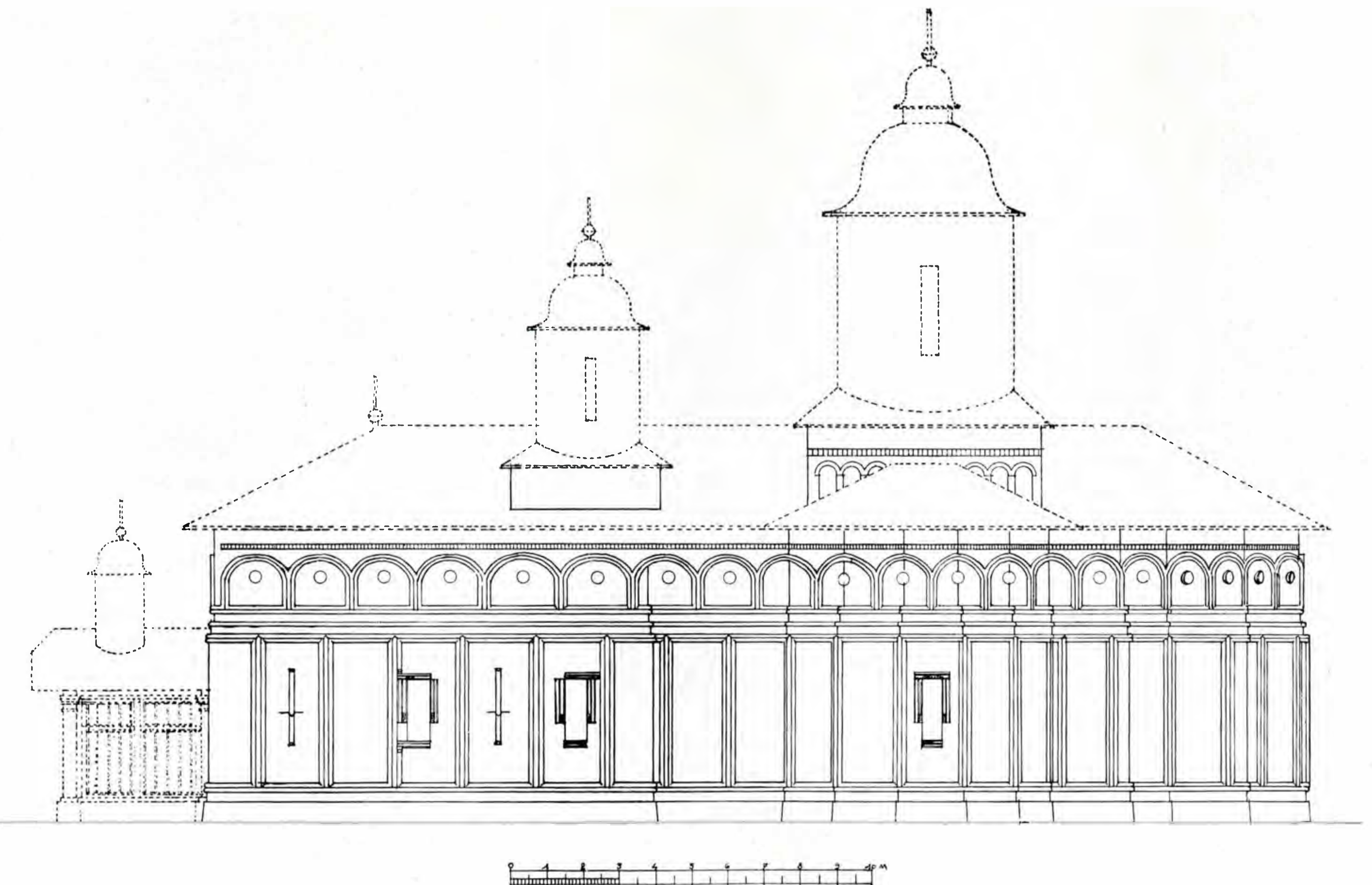
Fig. 258. — Clopotniţa înainte de reparaţii.

Fig. 259. — Faţada bisericii.

Biserica Mănăstirii Brebu (Prahova).
Fig. 260. — Planul orizontal.

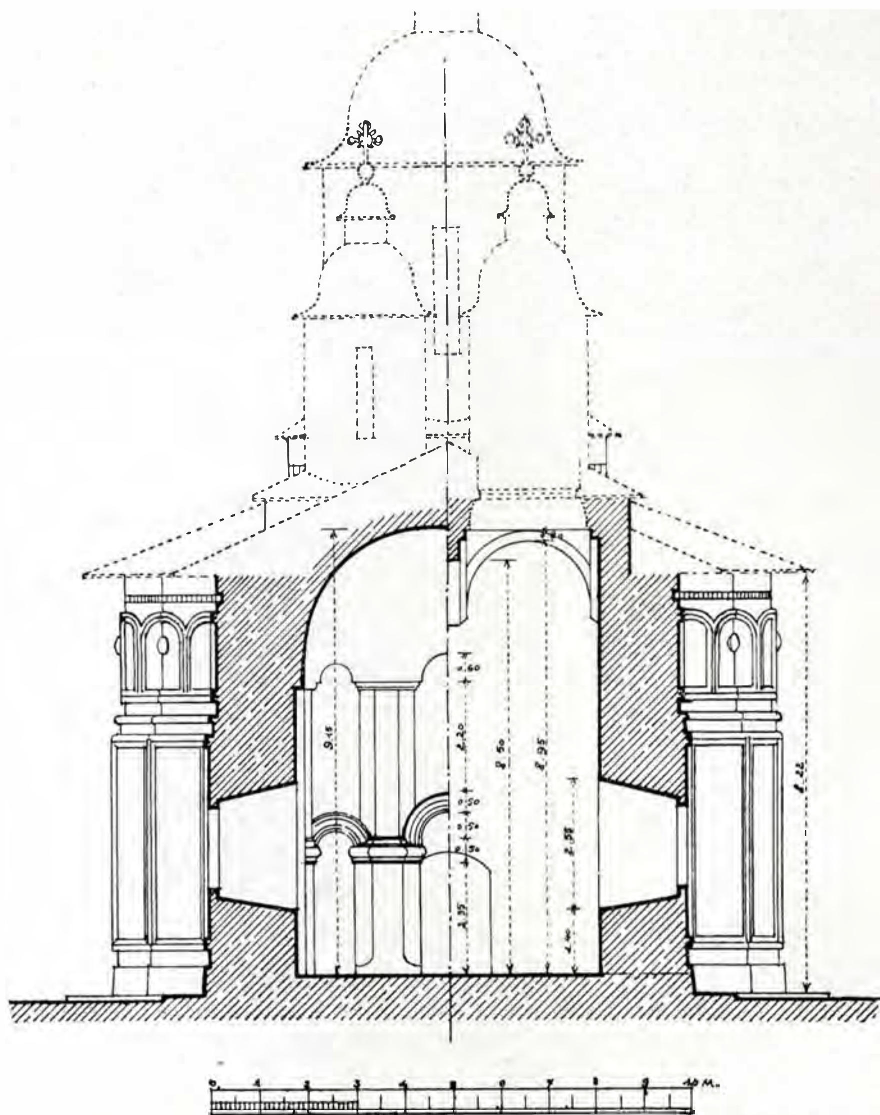
Releveu arhitect S. Becu

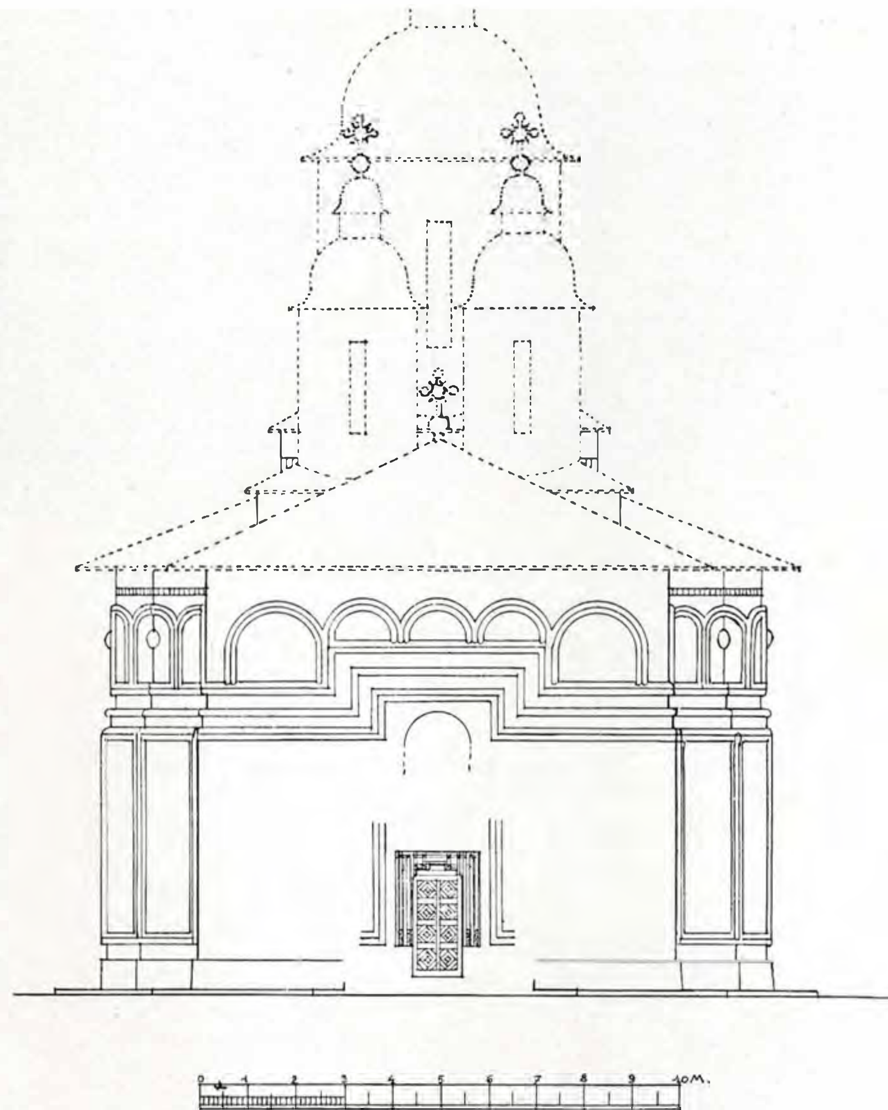

Biserica Mănăstirii Brebu (Prahova).

Fig. 261. — Faţada laterală.

Releveu arhitect S. Becu

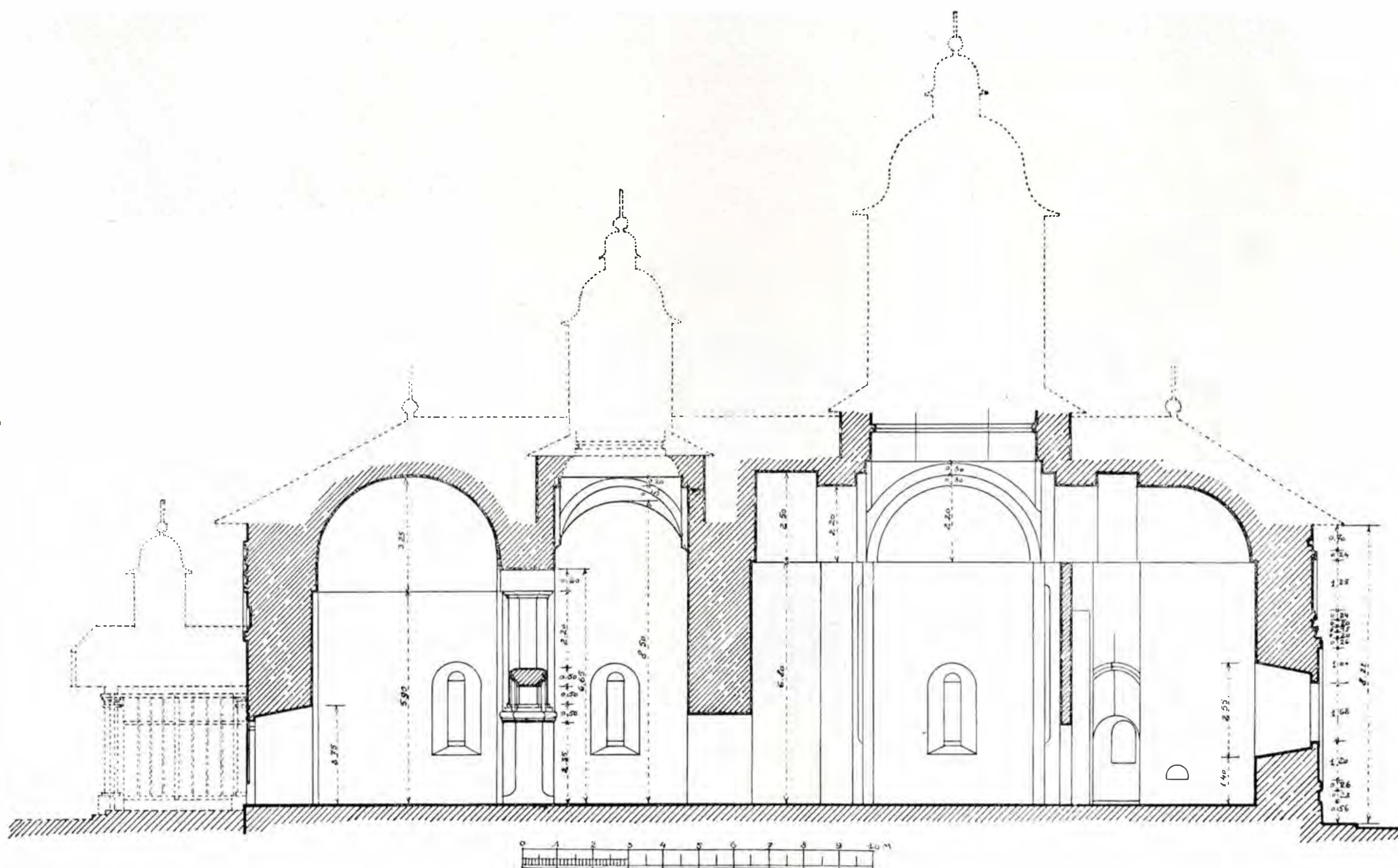

Biserica Mănăstirii Brebu (Prahova).

Fig. 262. — Secţiuni prin pronaos.

Fig. 263. — Faţada principală.

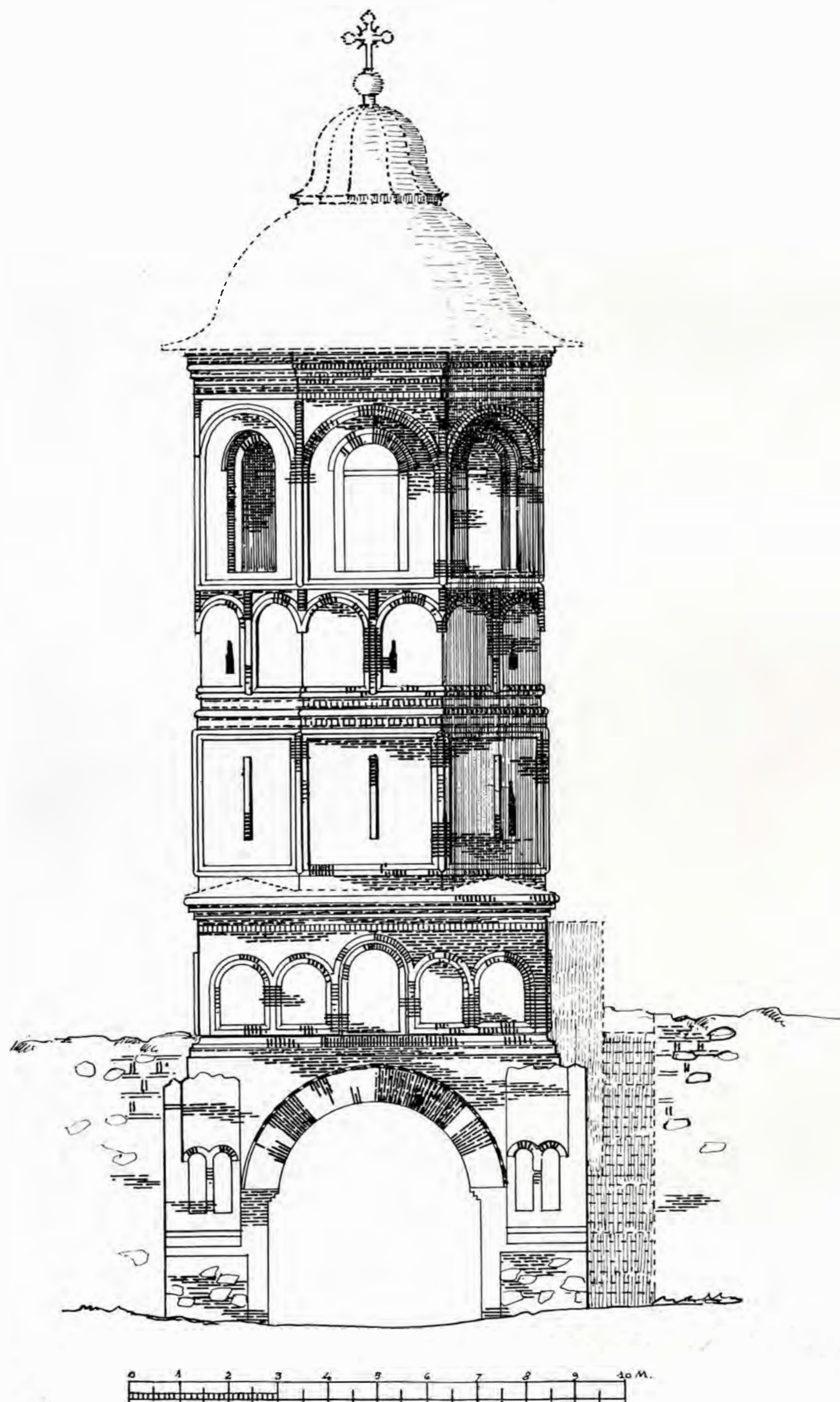
Relevеu arhitect S. Becu

Biserica Mănăstirii Brebu (Prahova).

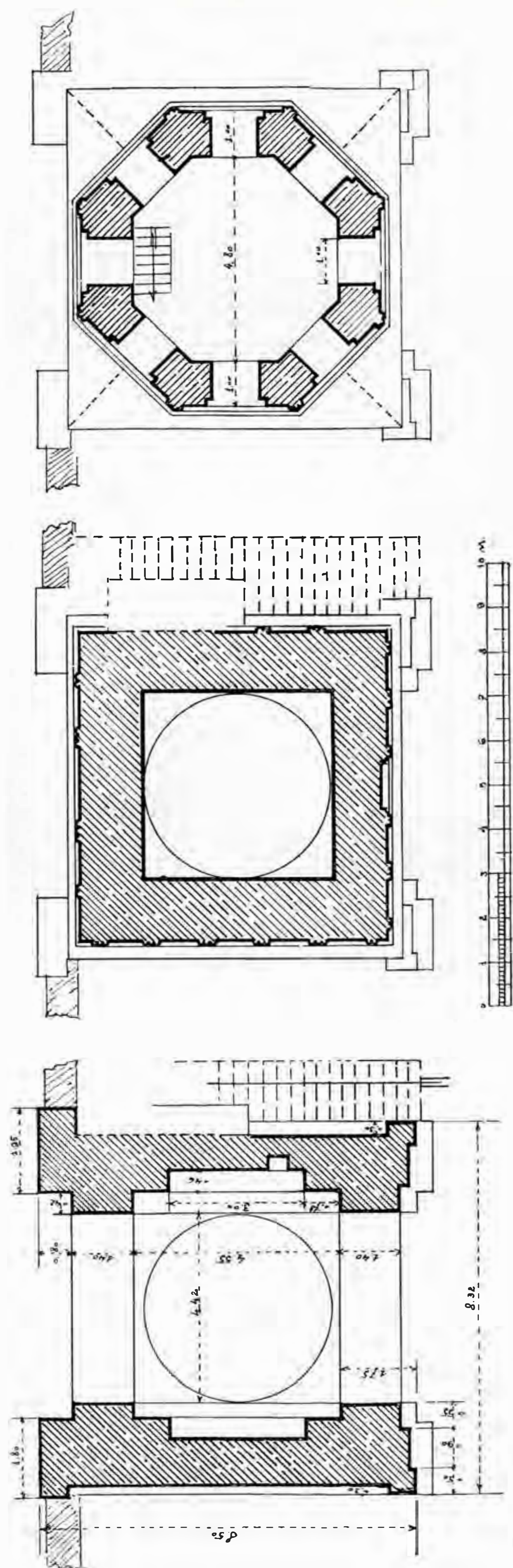
Fig. 264. — Secțiune longitudinală.

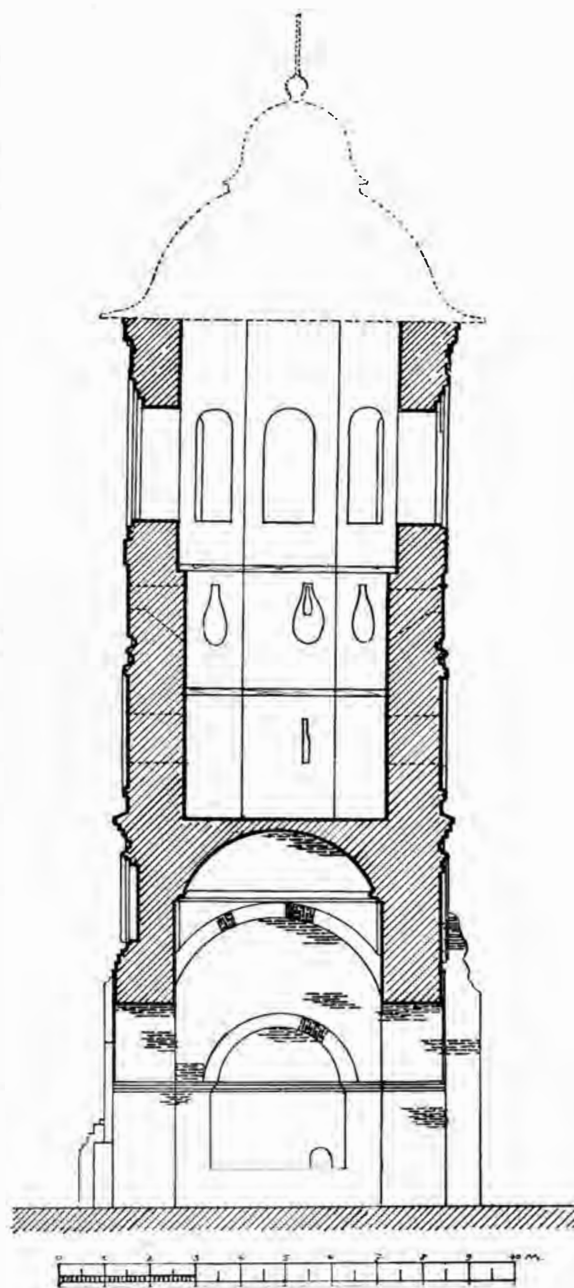
Releveu arhitect S. Becu

Clopotniţa Mănăstirii Brebu (Prahova)
Fig. 265. — Faţada principală

Releveu arhitect S. Becu

Clopotniţa Mănăstirii Brebu (Prahova).

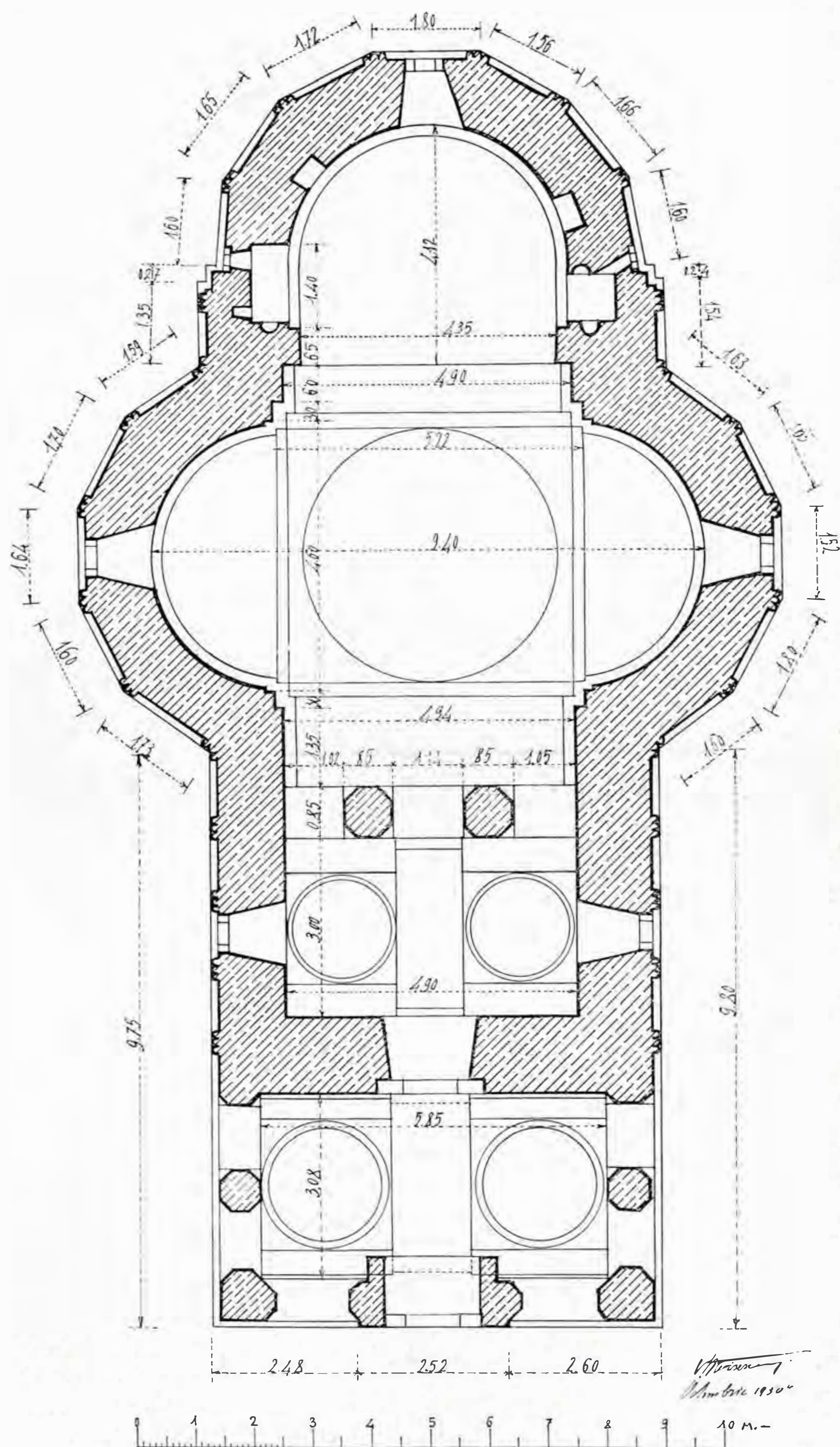
Fig. 266-267-268. — Planuri orizontale.

Fig. 269. — Secţiune verticală.

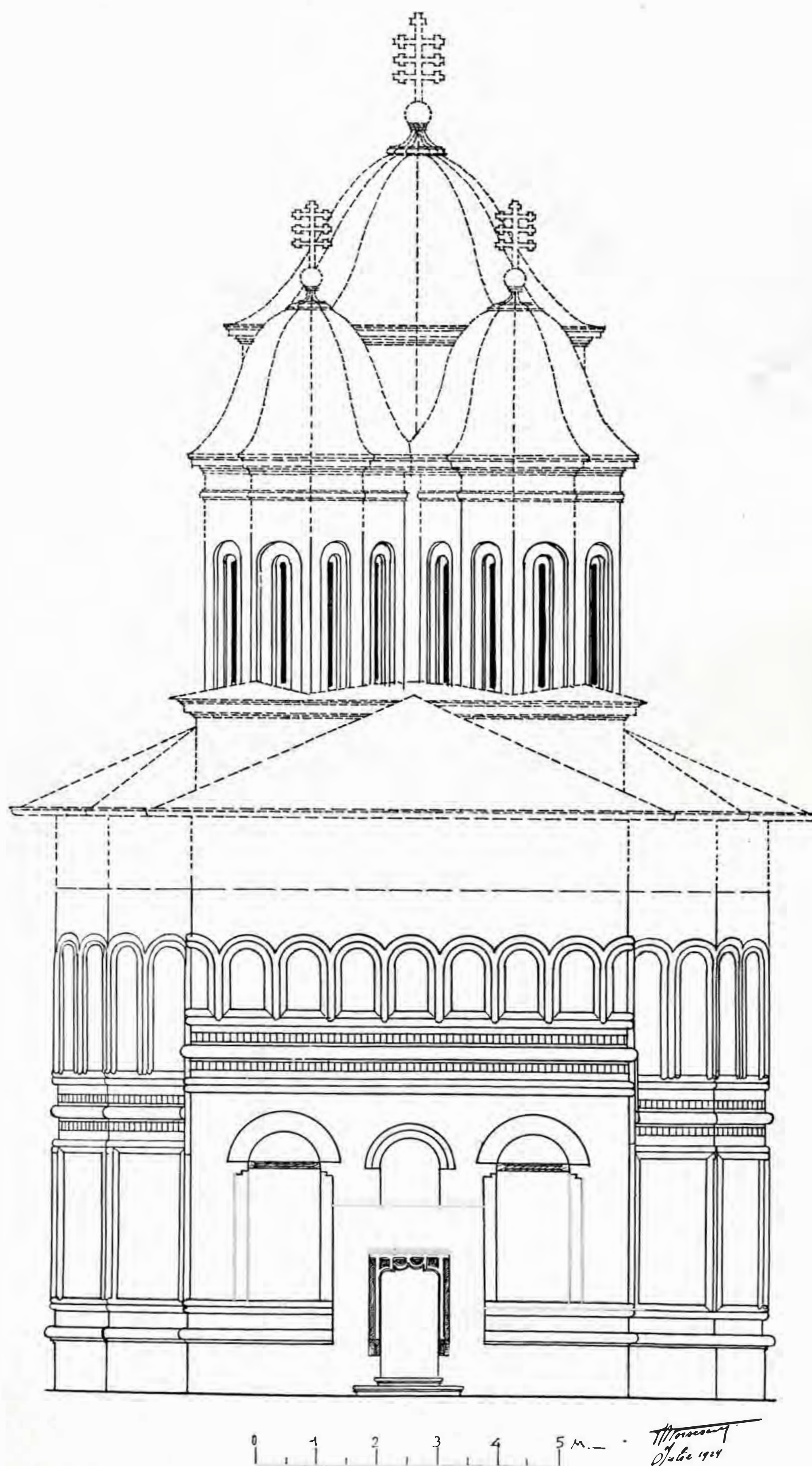
Releveu arhitect S. Becu

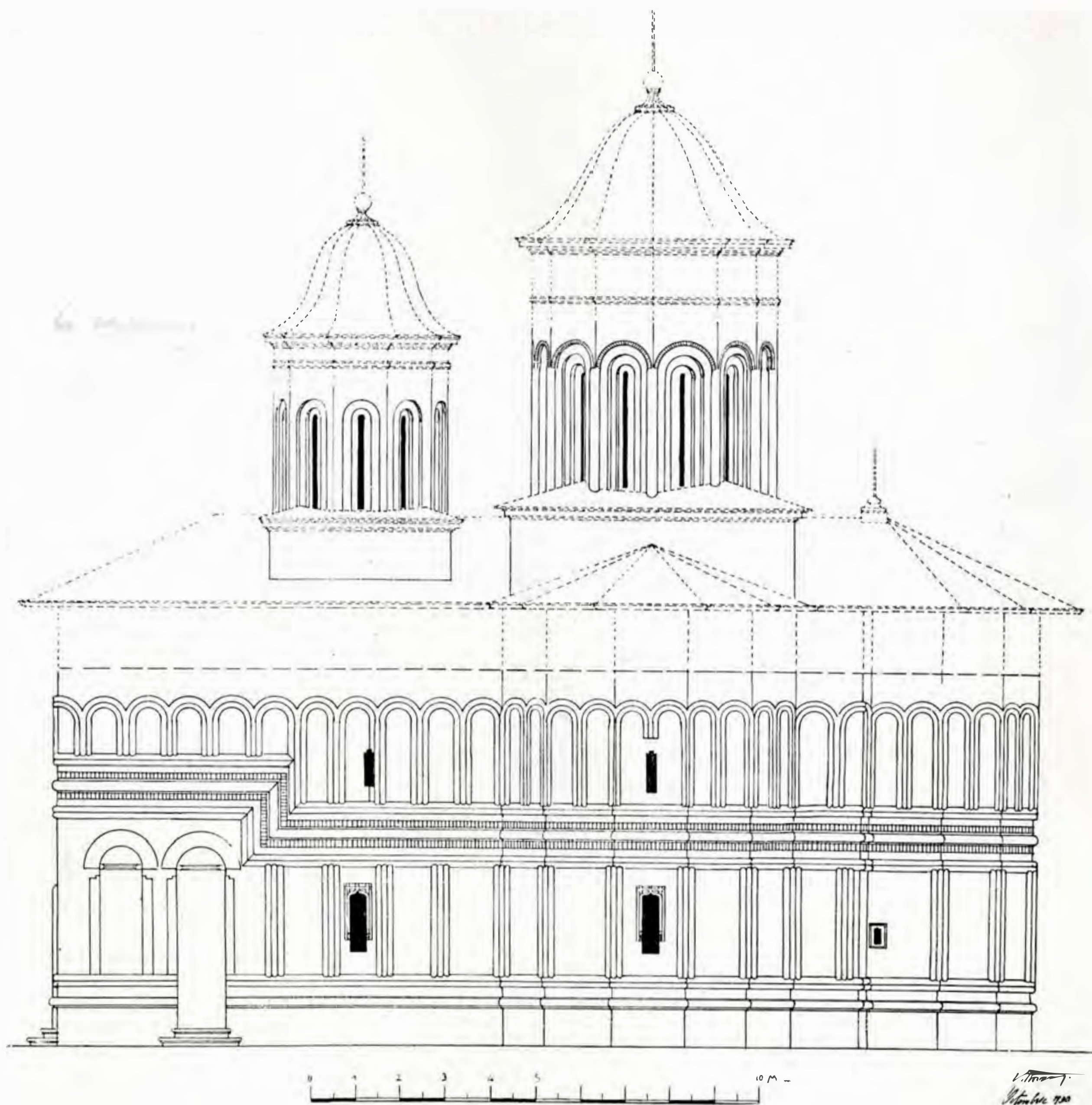
Clopotnița Mănăstirii Brebu (Prahova)
Fig. 270. = Vedere din exteriorul mănăstirii.

Biserica Mănăstirii Gura Motrului (Mehedinţi).
Fig. 271. — Planul orizontal.

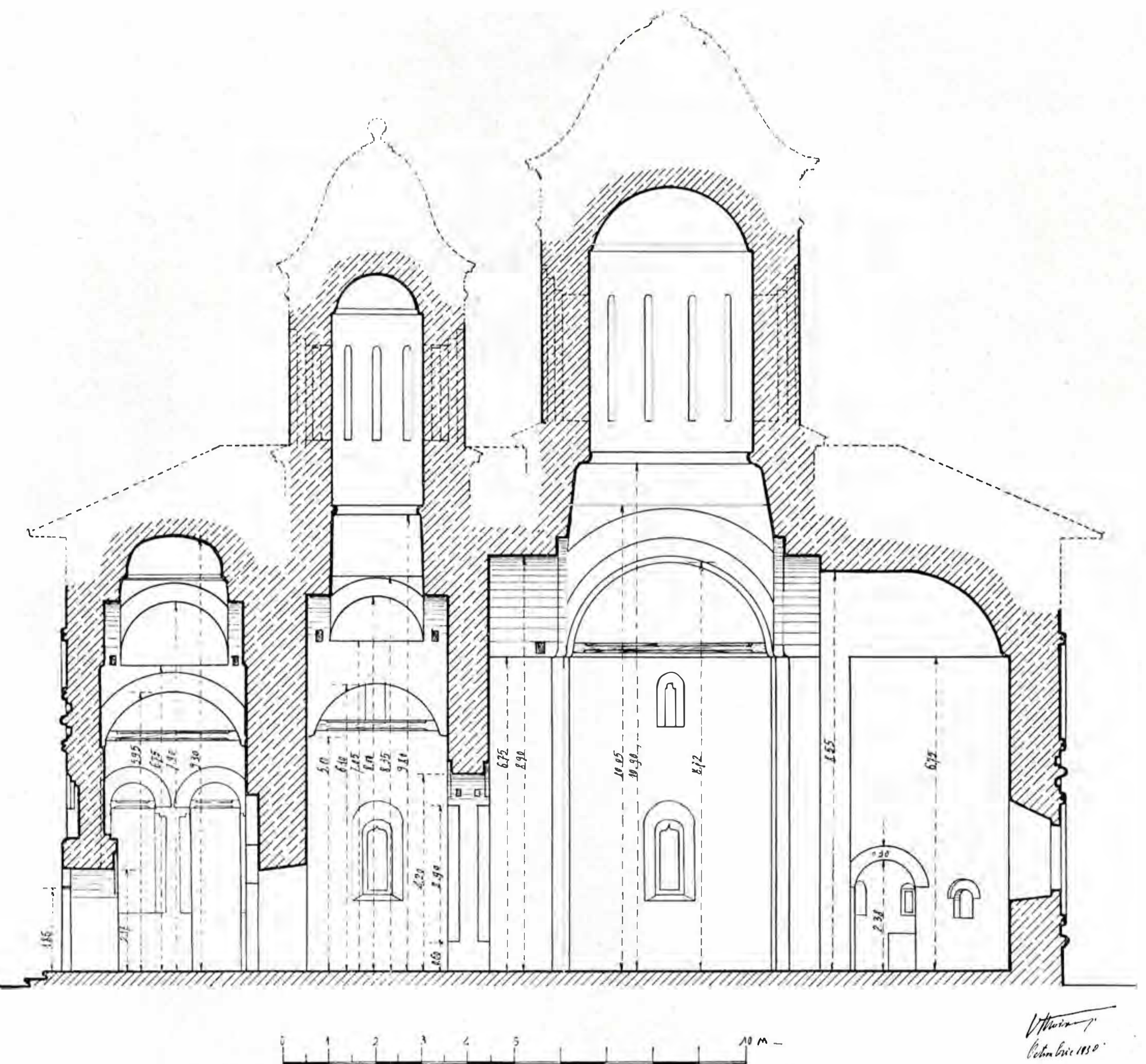

Biserica Mănăstirii Gura Motrului (Mehedinţi)
Fig. 272. — Faţada principală.

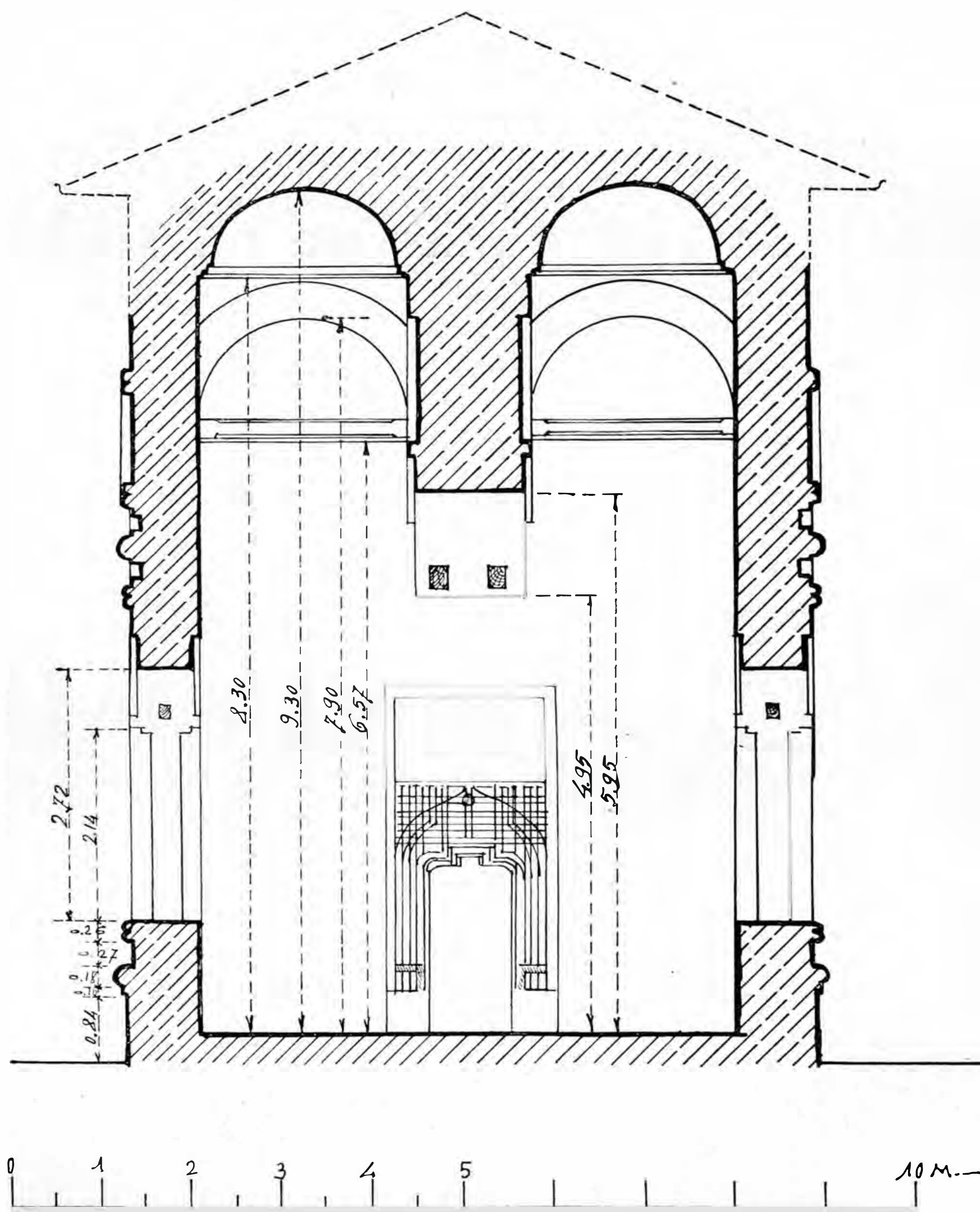

Biserica Mănăstirii Gura Motrului (Mehedinţi)

Fig. 273. — Faţada laterală.

Biserica Mănăstirii Gura Motrului (Mehedinți)
Fig. 274. — Secțiune longitudinală

Biserica Mănăstirii Gura Motrului (Mehedinţi)
Fig. 275. — Secţiune prin pridvor.

Mănăstirea Gura Motrului

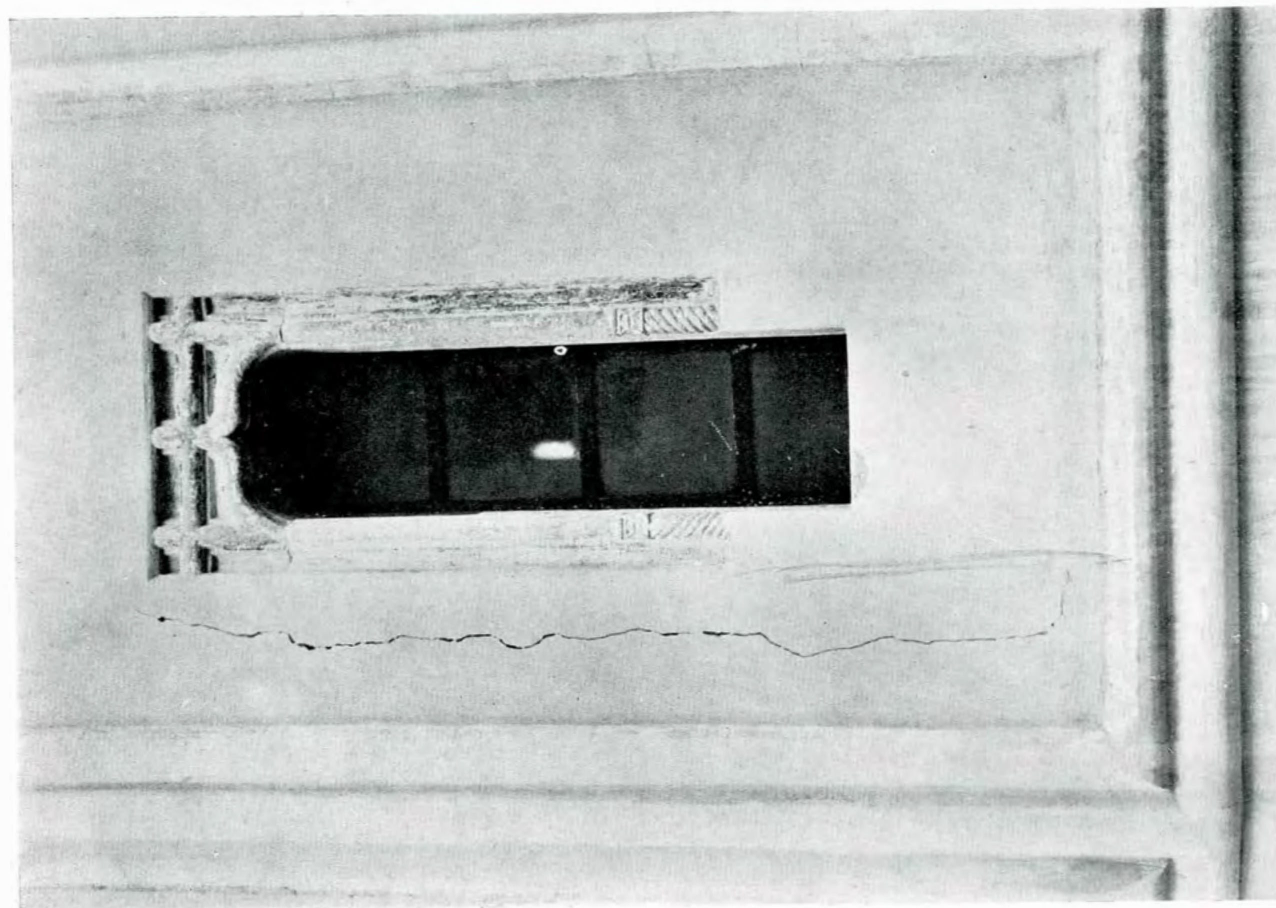
Fig. 276. — Vedere spre altar. Fig. 277. — Vedere laterală

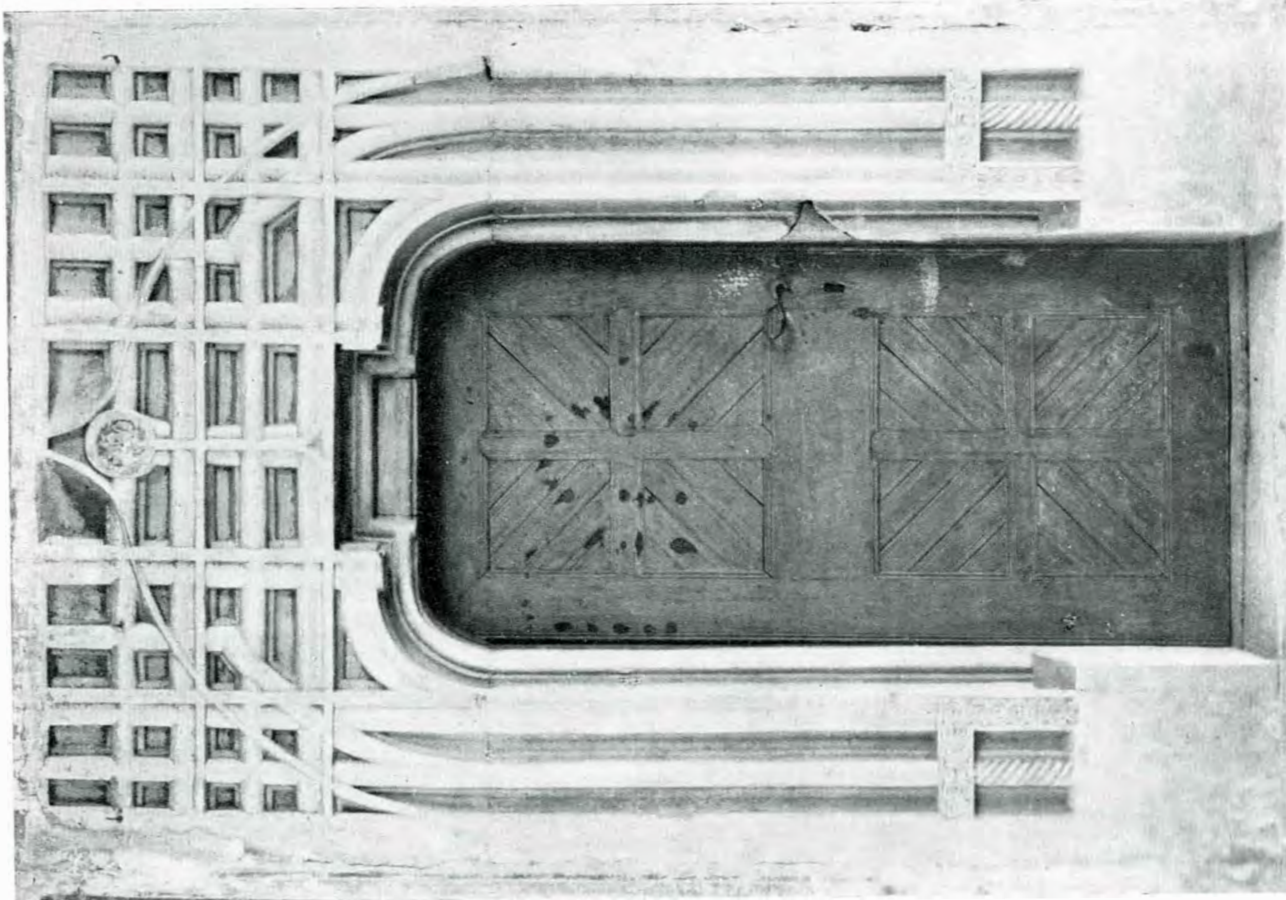

Mănăstirea Gura Motrului (Mehedinți)

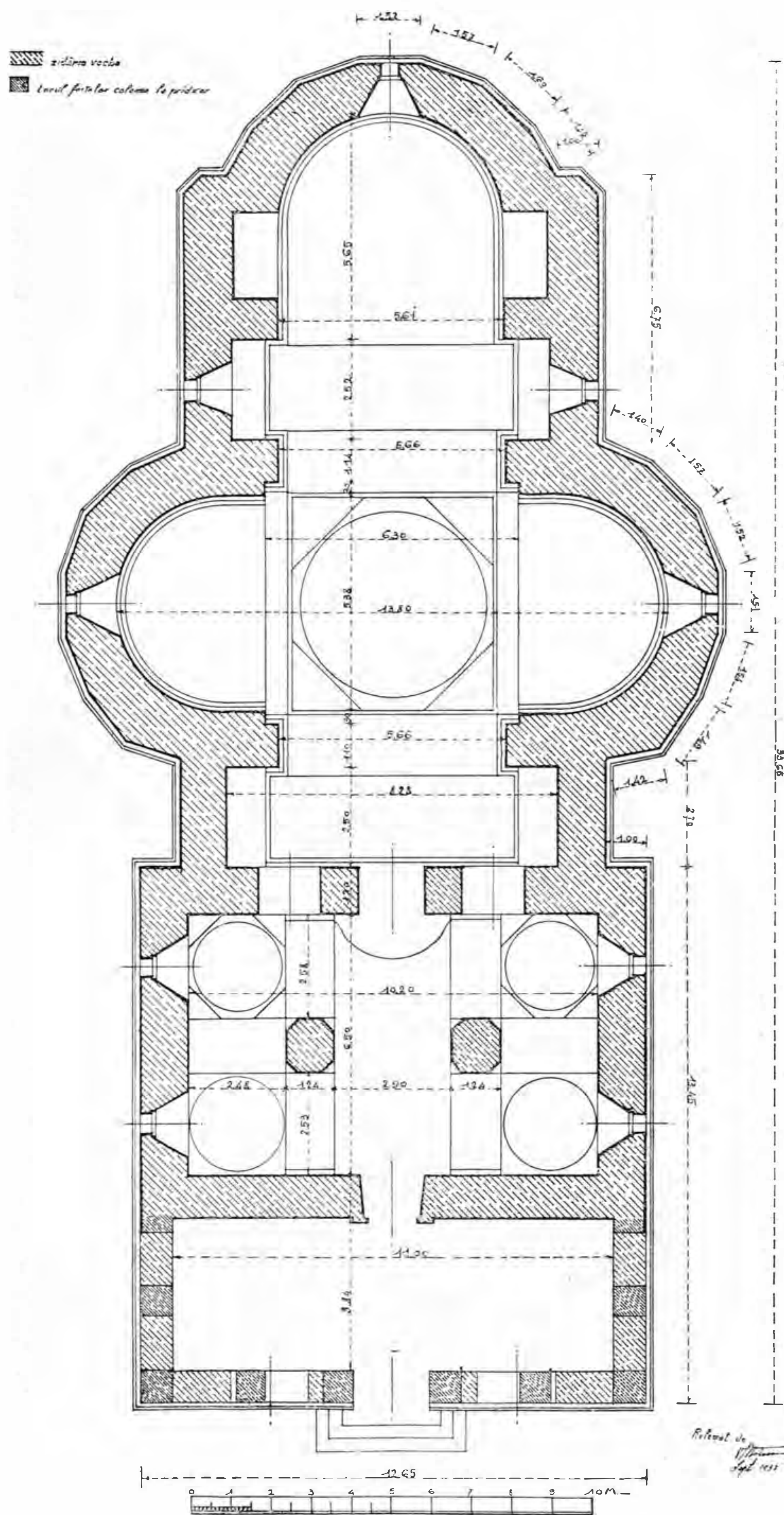
Fig. 278. — Vedere spre intrare Fig. 279. — Ușa dela intrare în pridvor.

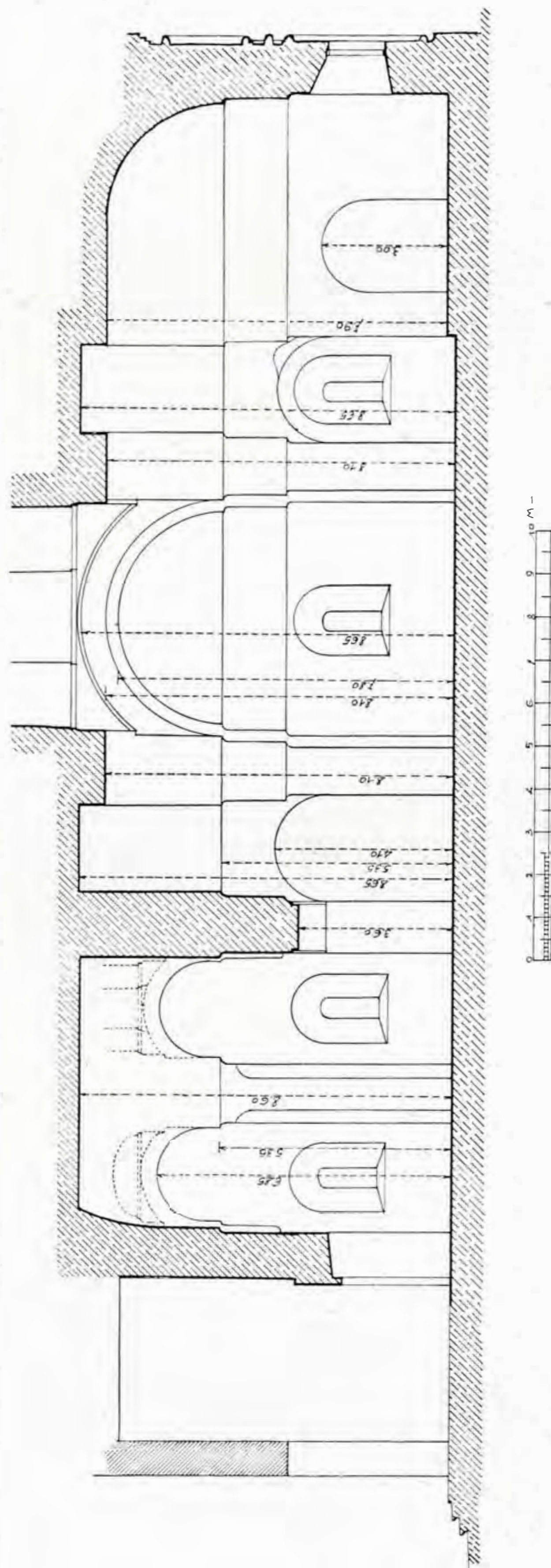
Mânăstirea Gura Motrului

Fig. 280. — Uşa de intrare în pronaos   Fig. 812. — Fereastră

Biserica Mănăstirii Căldăruşani (Ilfov)
Fig. 282. — Planul orizontal

Releveu V. Moisescu

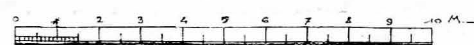

Biserica Mănăstirii Căldăruşani (Ilfov)
Fig. 283. — Secţiune longitudinală

Releveu V. Moisescu

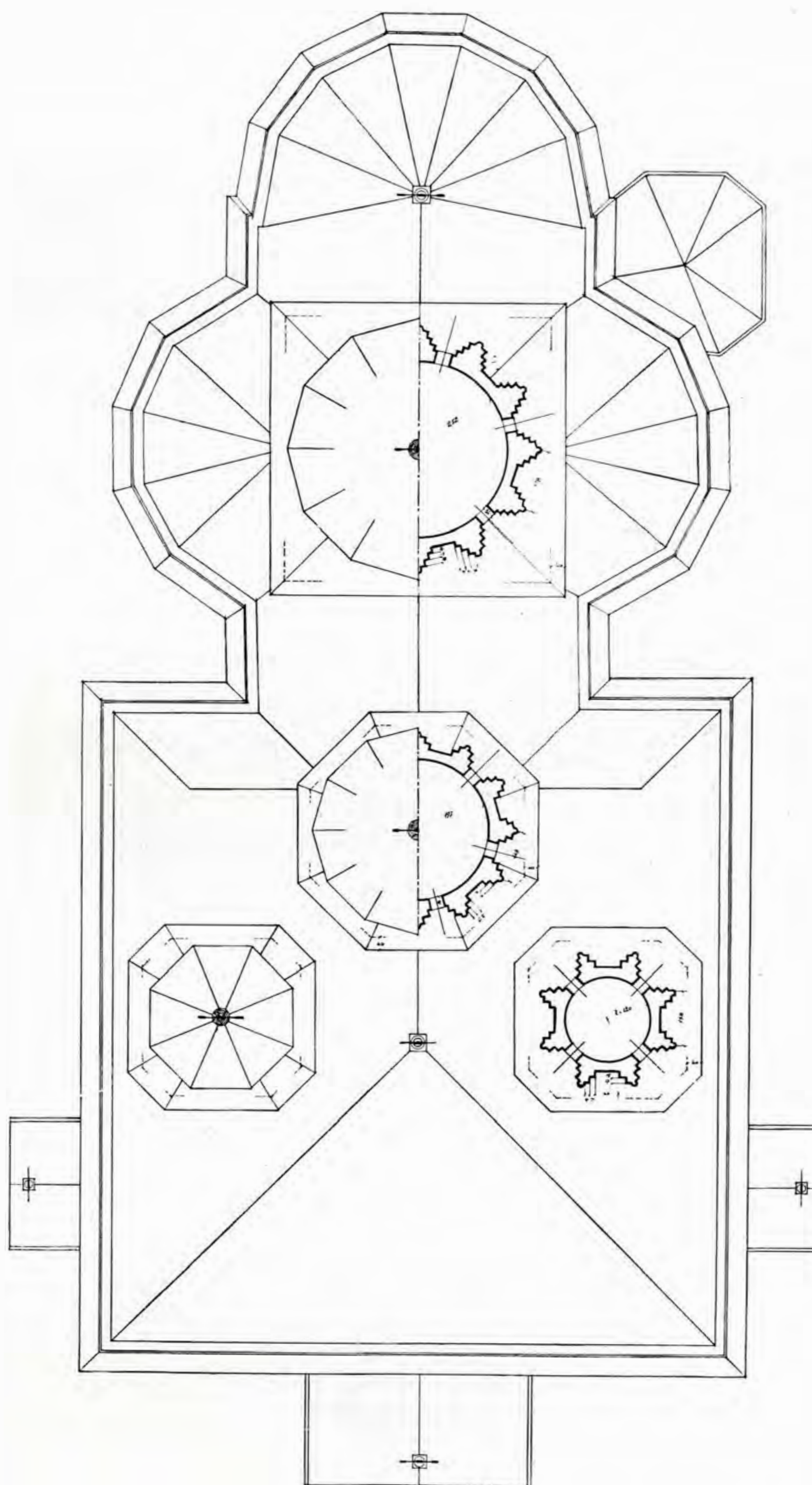
Biserica Mănăstirii Căldăruşani (Ilfov)
Fig. 284. — Uşa bisericii. 1638.
Inscripţia a fost complectată şi uşa lărgită în 1915.

Biserica Mitropoliei din Bucureşti

Fig. 285. — Planul orizontal

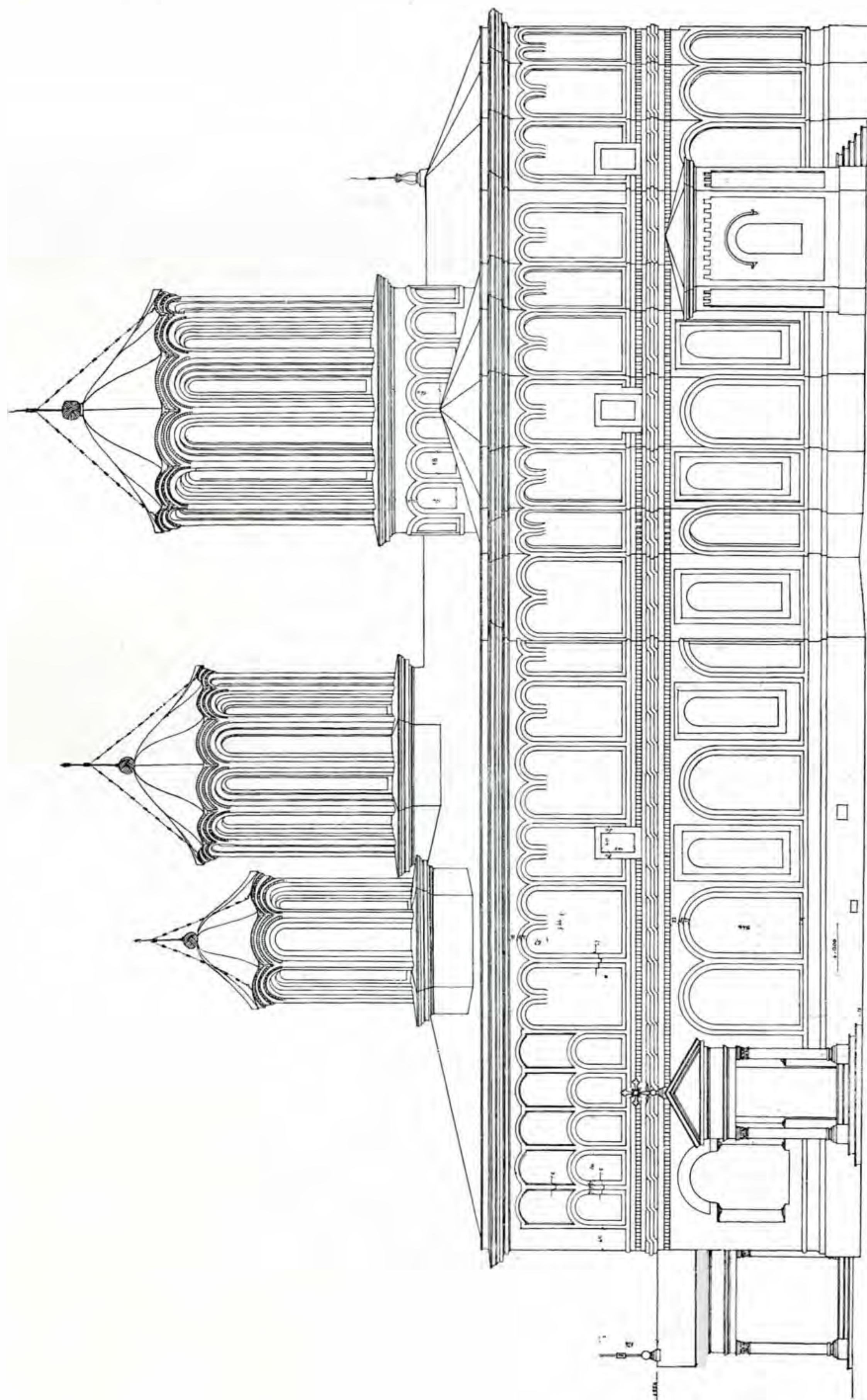
Releveu arh. C. Hârjeu şi Naumescu

Biserica Mitropoliei din Bucureşti
Fig. 286. — Planul turlelor şi al invelitoarei
Releveu arh. C. Hârjeu şi Naumescu

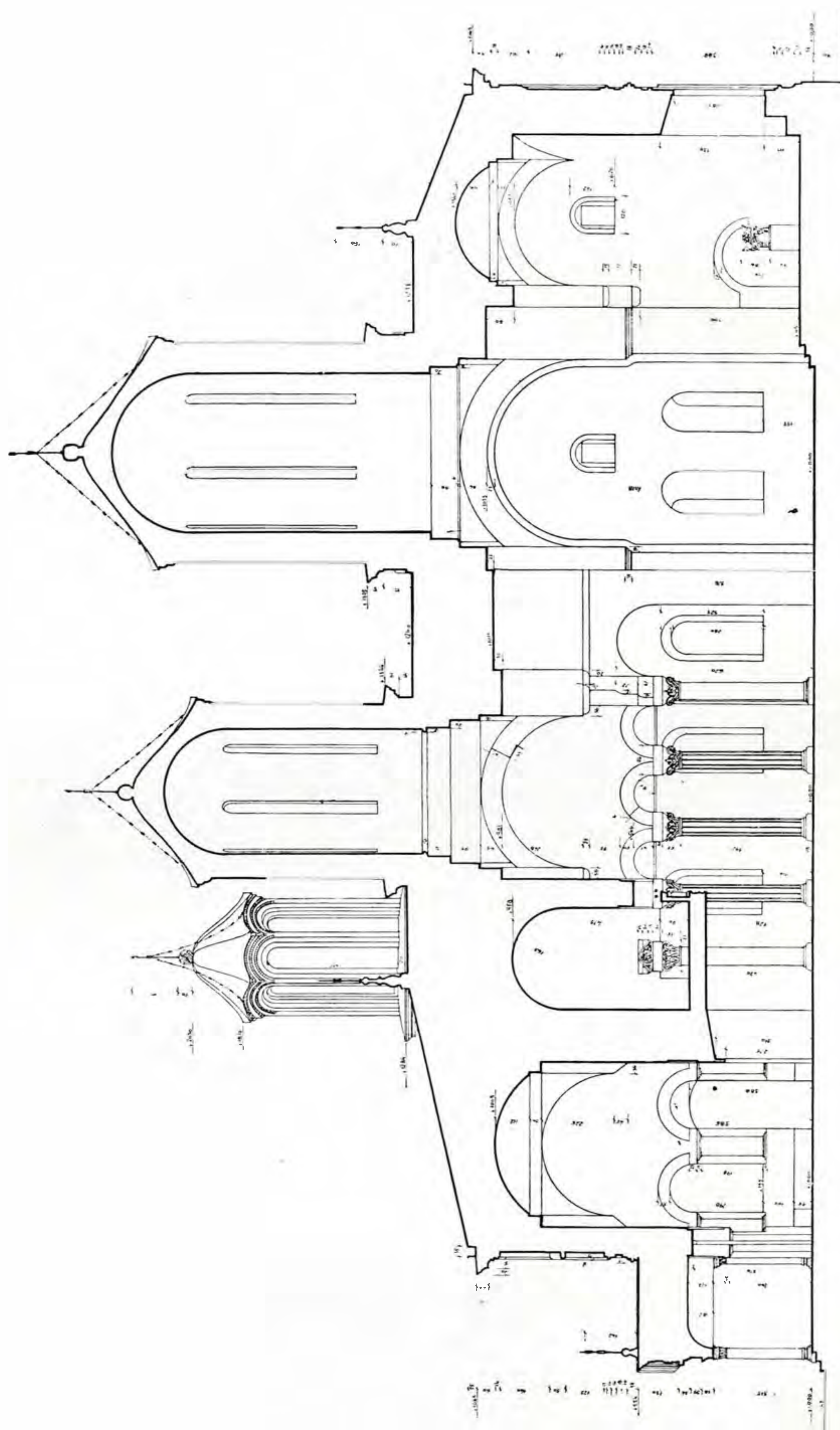

Biserica Mitropoliei din București
Fig. 287. — Fațada principală
Releveu arh. C. Hârjeu și Naumescu

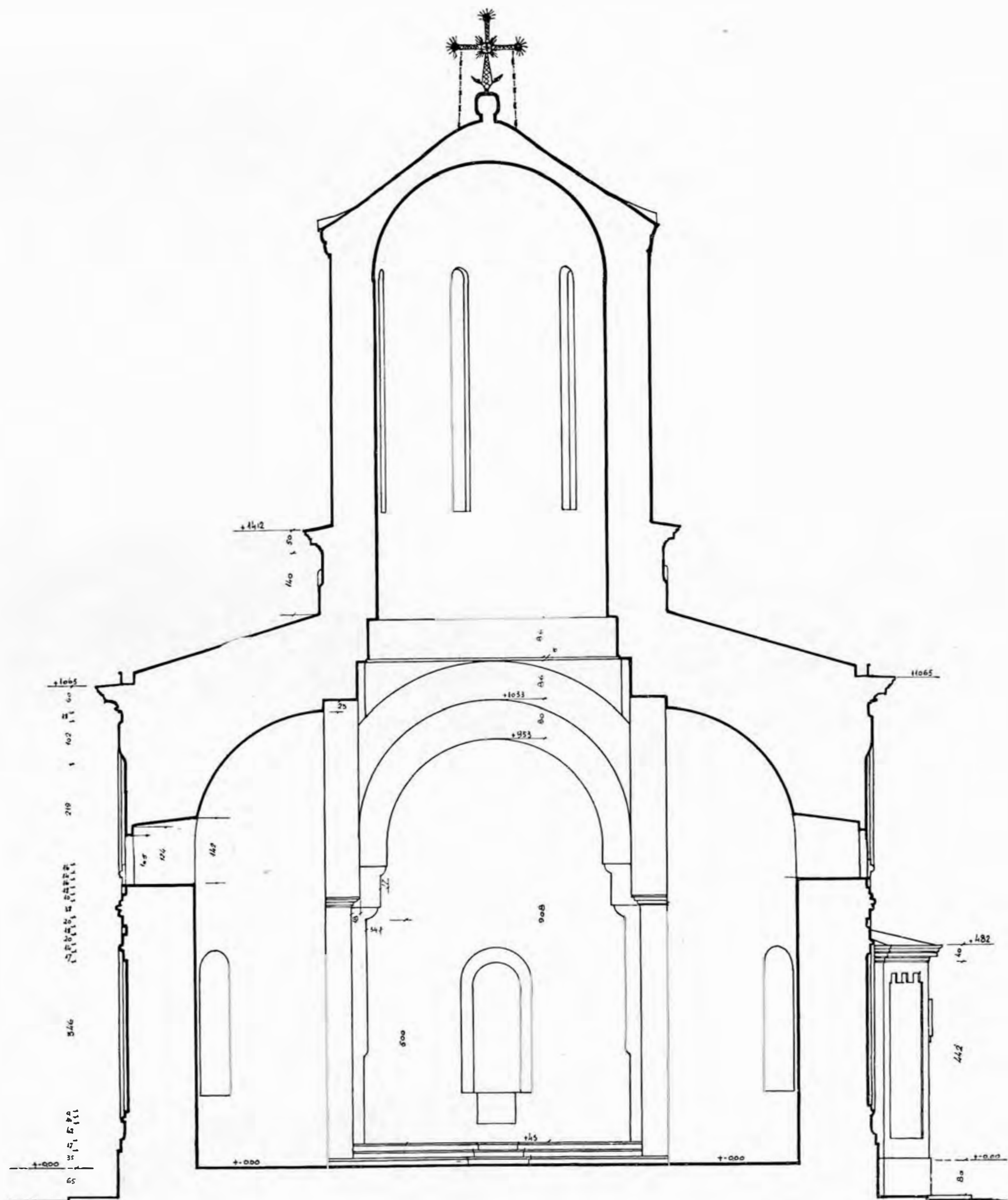

Biserica Mitropoliei din Bucureşti
Fig. 288. — Faţada laterală

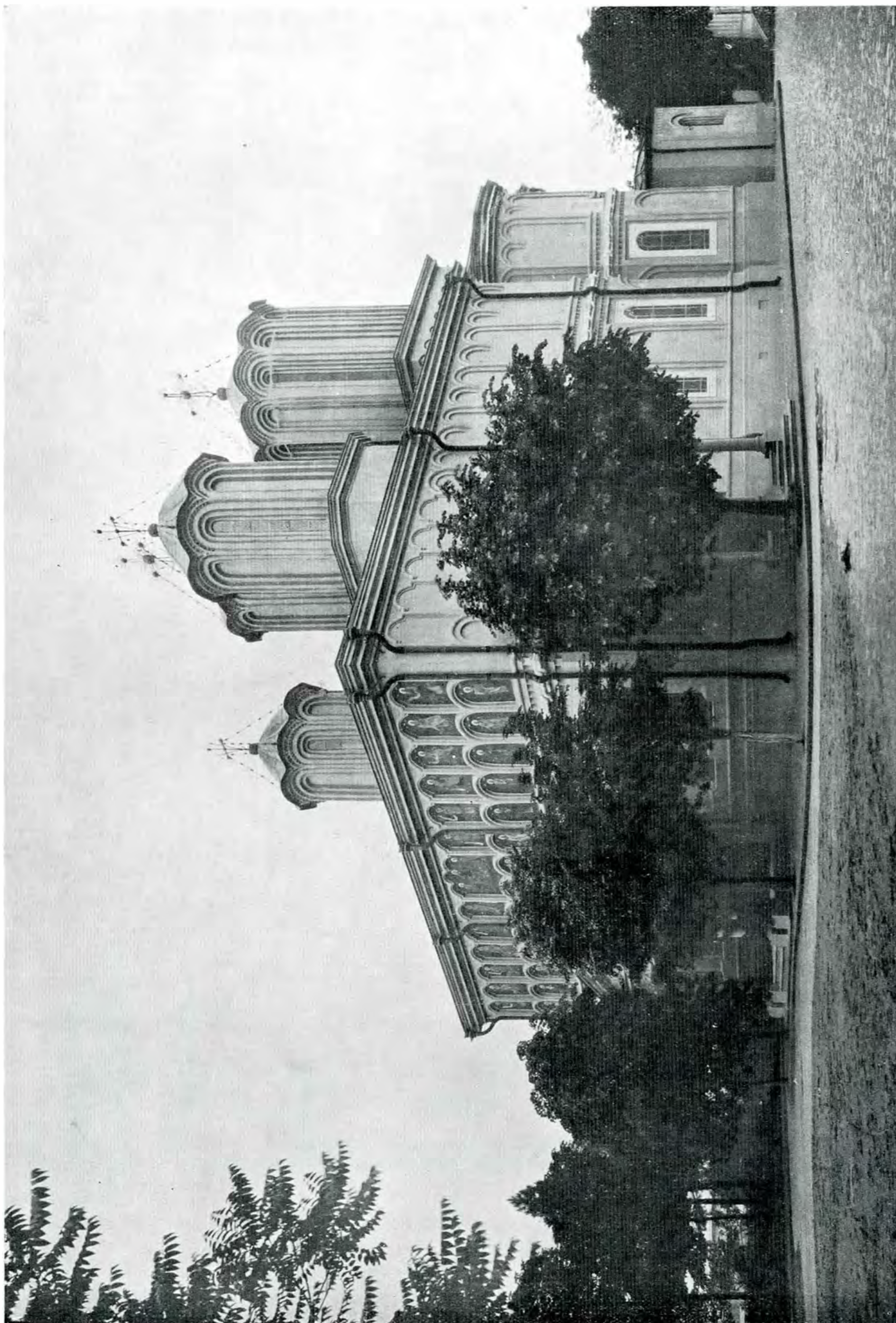
Releveu arh. C. Hârjeu şi Naumescu

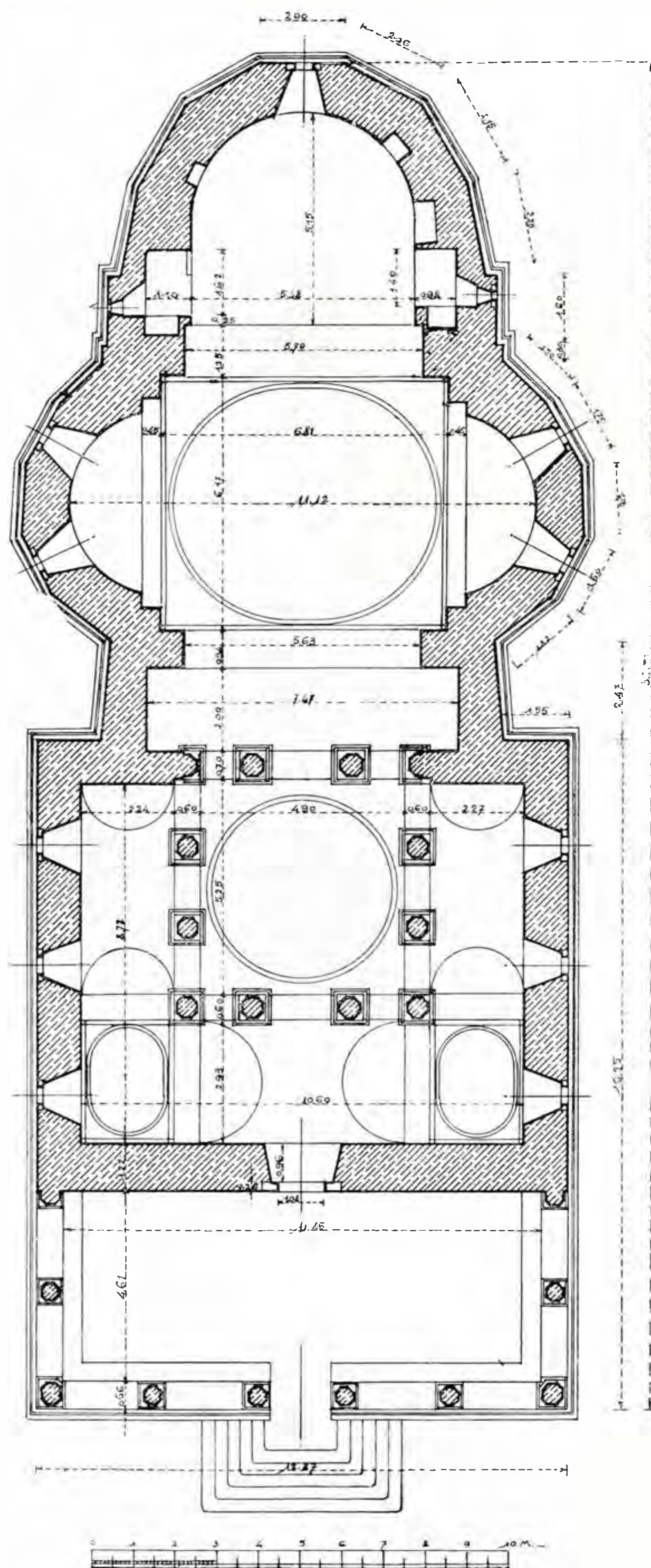
Biserica Mitropoliei din Bucureşti
Fig. 289. — Secţiune longitudinală
Releveu arh. C. Hârjeu şi Naumescu

Biserica Mitropoliei din București
Fig. 290. — Secțiune transversală prin naos.
Releveu arh. C. Hârjeu și Naumescu

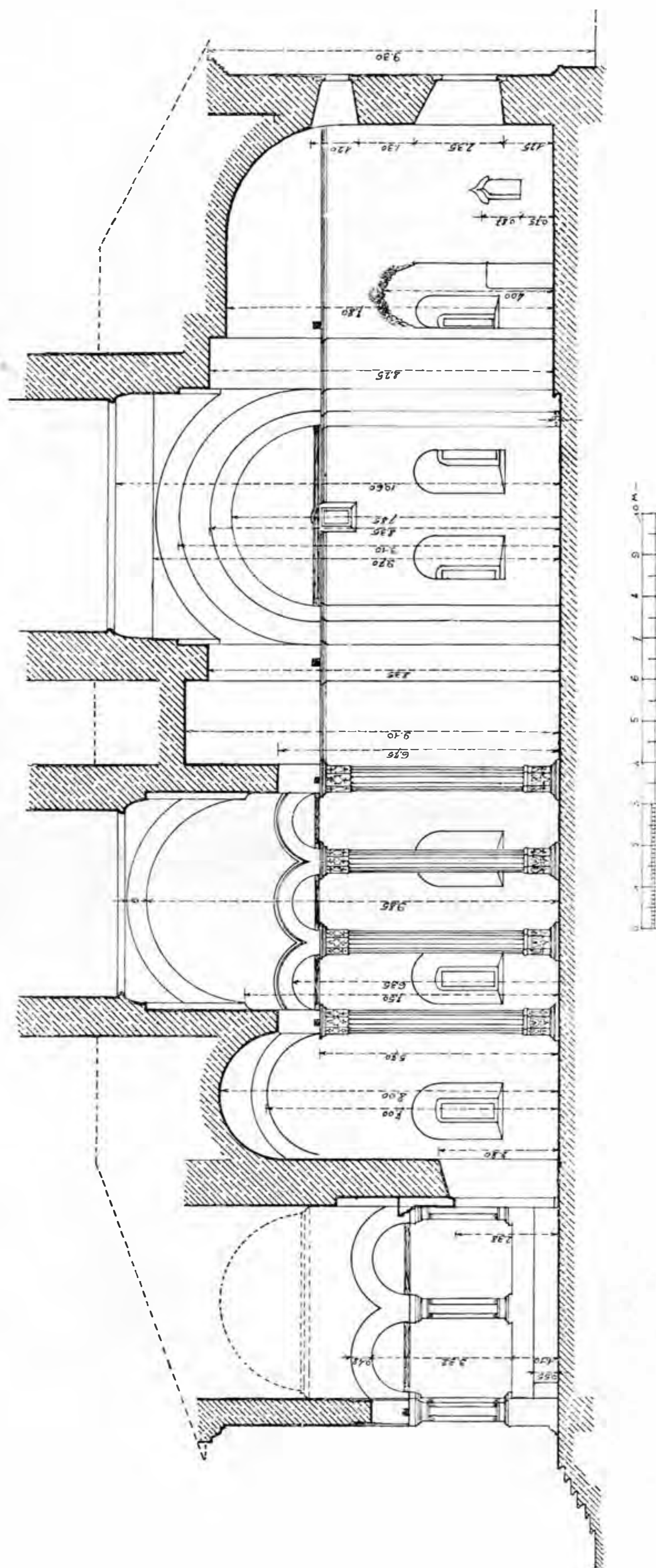

Biserica Mitropoliei din Bucureşti
Fig. 291. — Vedere spre intrare

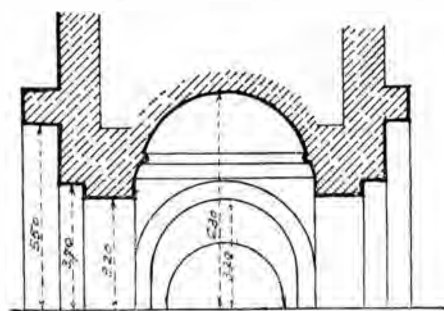

Biserica Mănăstirii Cotroceni
Fig. 292. — Planul orizontal

Releveu V. Moisescu

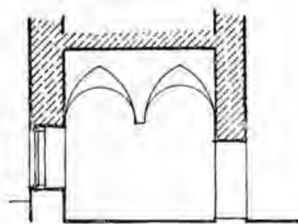
Biserica Mănăstirii Cotroceni
Fig. 293. — Secţiune longitudinală
Releveu V. Moisescu

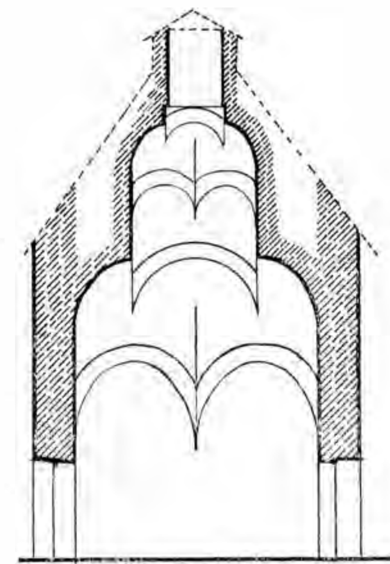
297

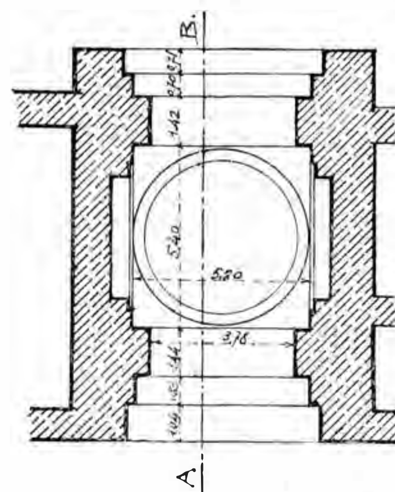
298

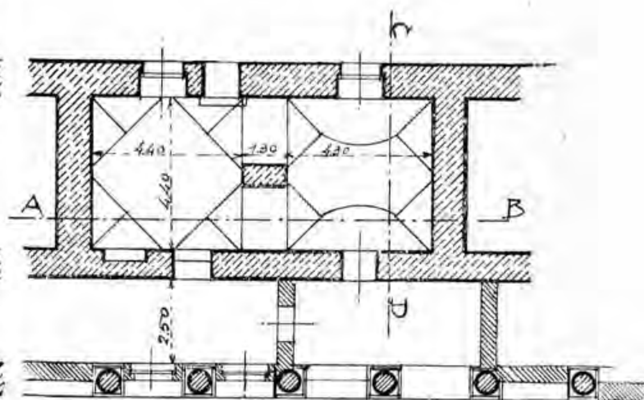
299

300

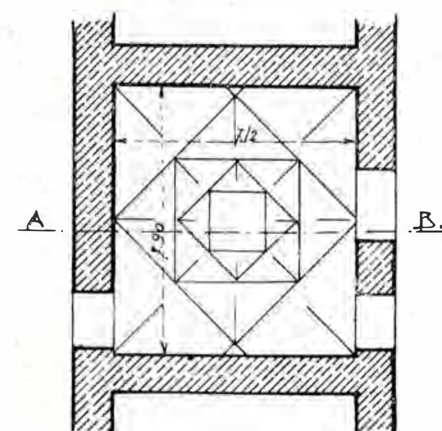

294

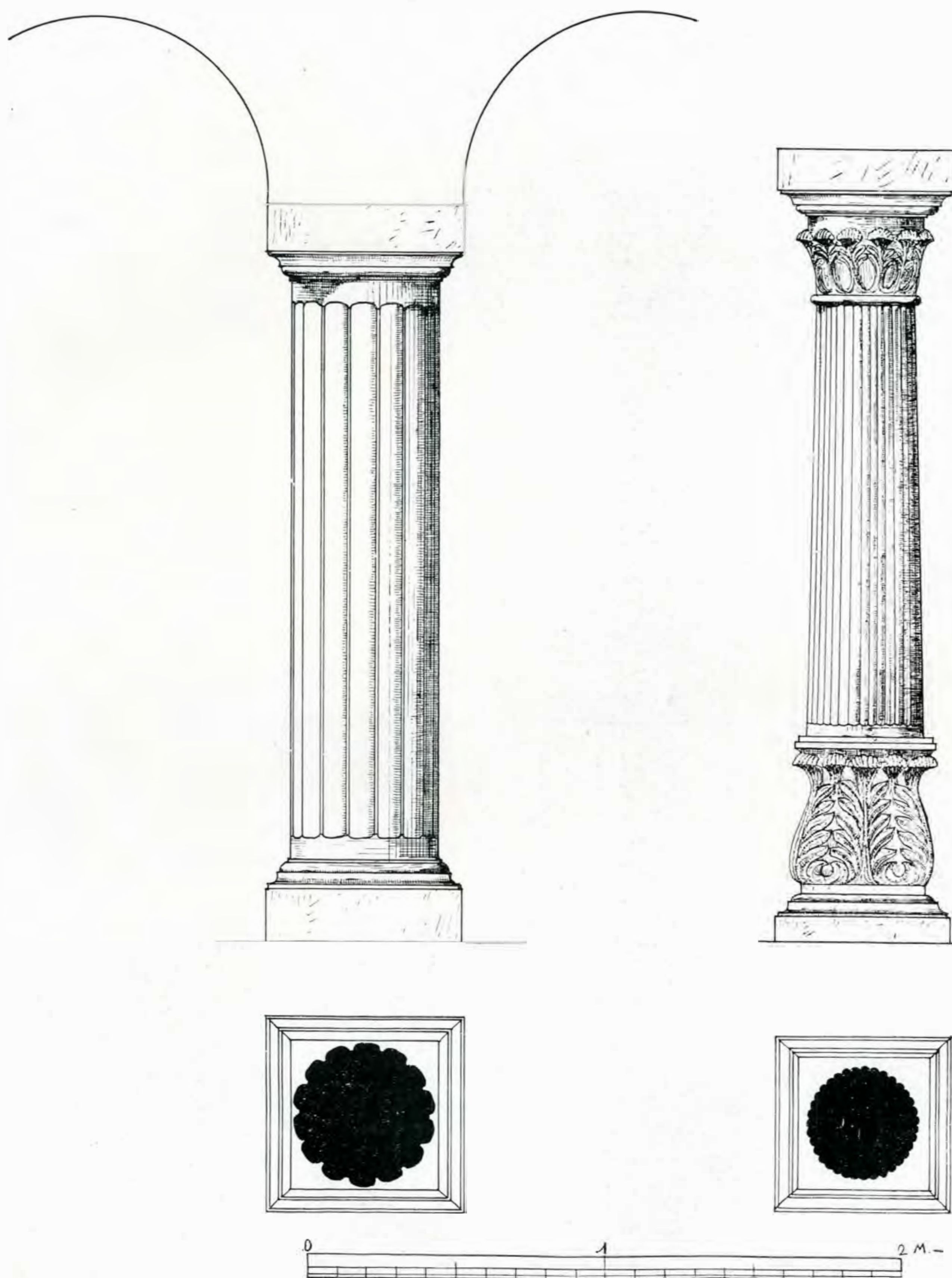
295

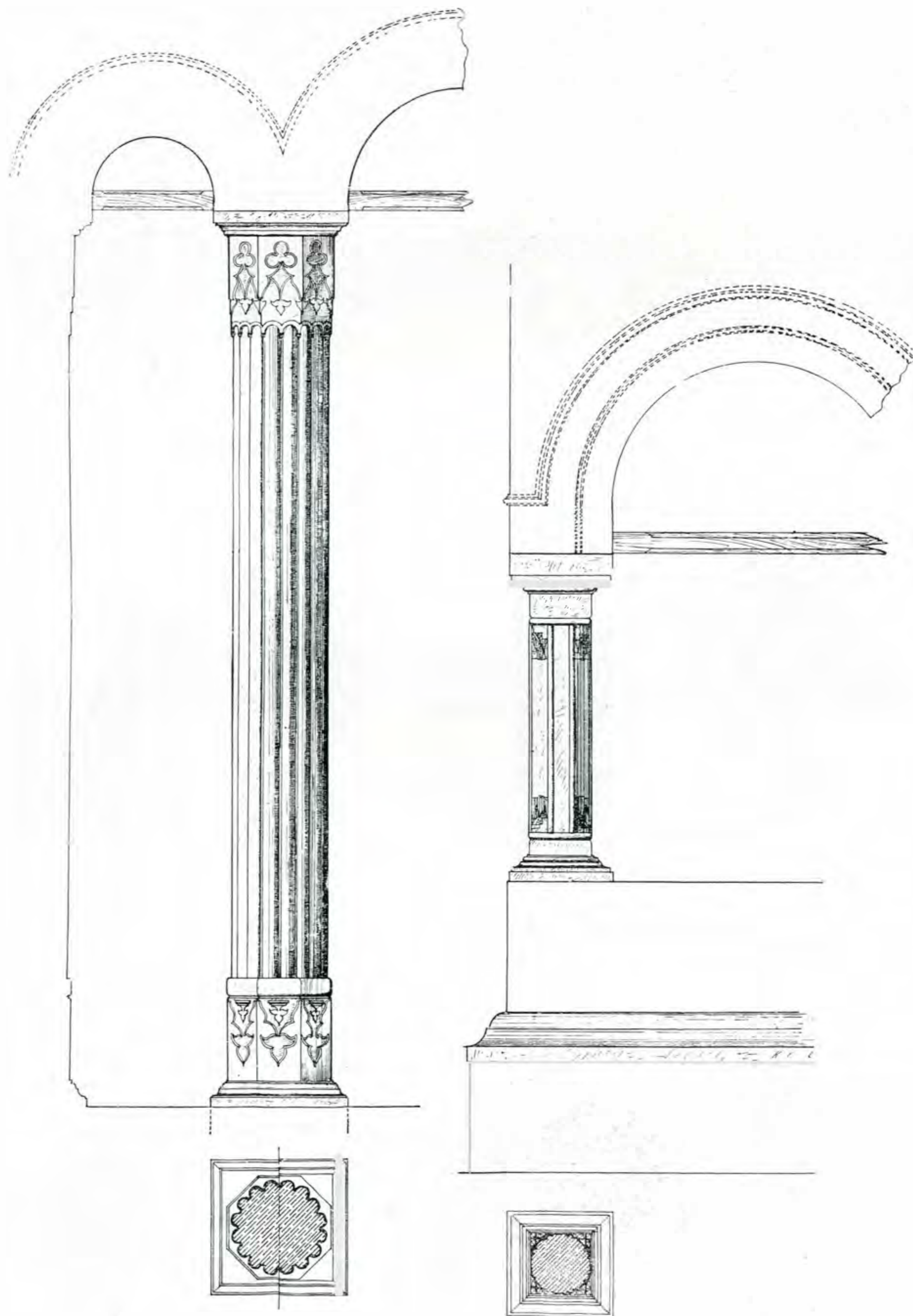
296

Mănăstirea Cotroceni

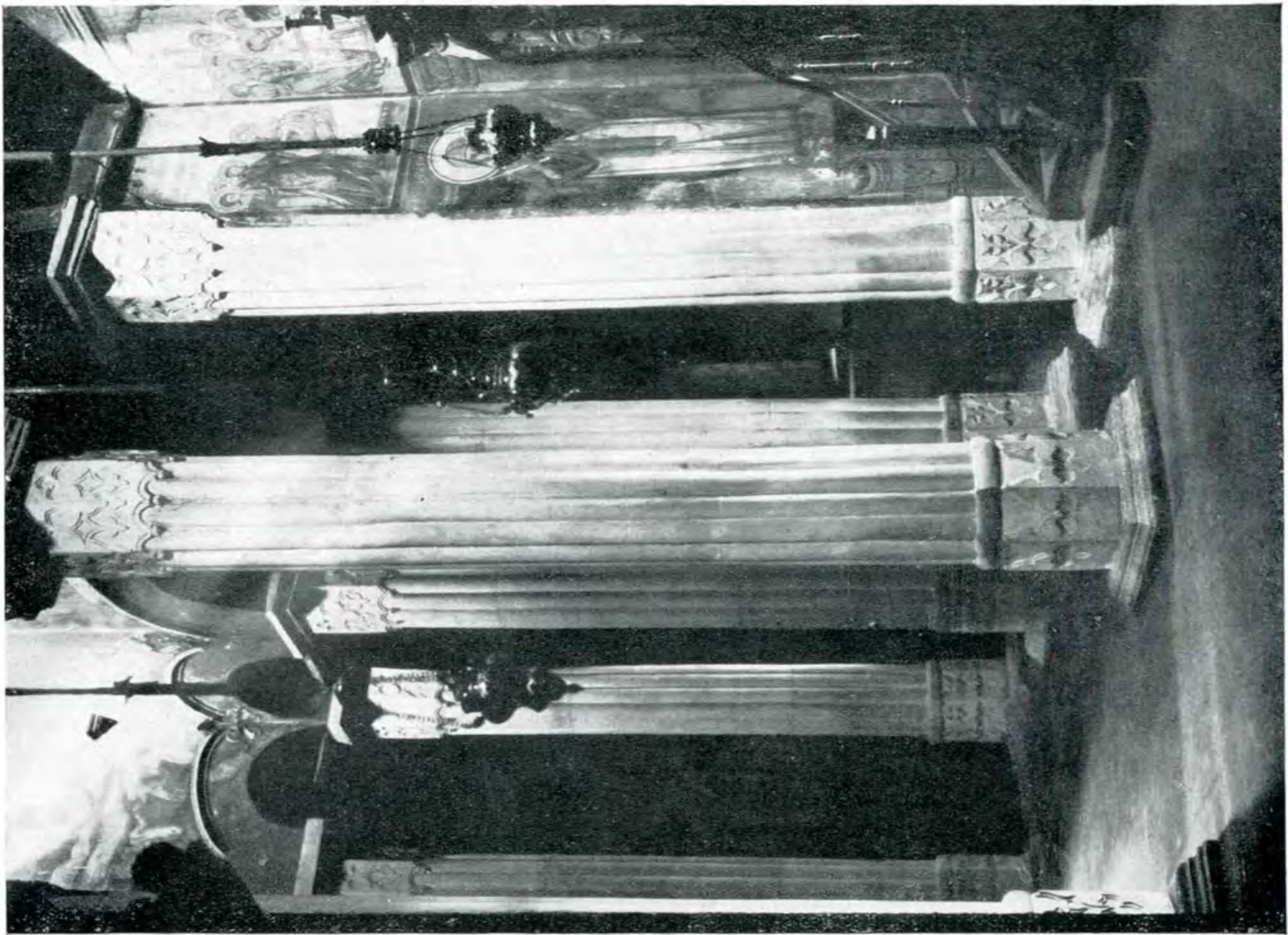
Fig. 294. — Planul clopotniţii
Fig. 295. — Planul chiliilor
Fig. 296. — Planul bucătăriei
Fig. 297. — Secţie prin clopotniţă
Fig. 298. — Secţie prin chilii
Fig. 299. — Secţie transversală prin chilii
Fig. 300. — Secţie prin bucătărie

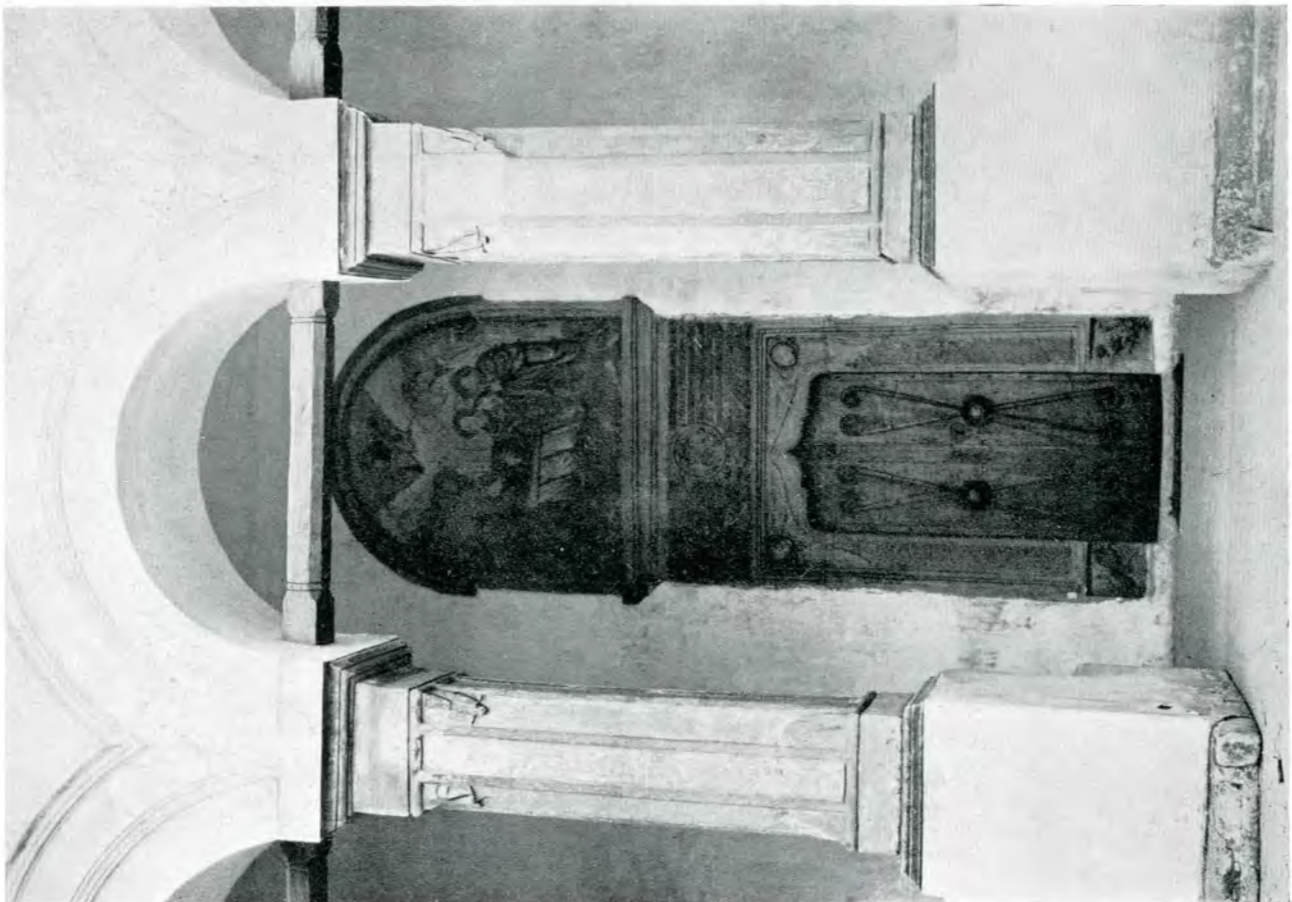

Mănăstirea Cotroceni
Fig. 301. — Planul şi elevaţia stâlpului de la chilii
Fig. 302. — Planul şi elevaţia stâlpului de la clădirile dărâmate.
Releveu V. Moisescu

Biserica Mănăstirii Cotroceni
Fig. 303. — Planul și elevația coloanei din pronaos
Fig. 304. — Planul și elevația stâlpului și arcadei din pridvor
Releveu V. Moisescu

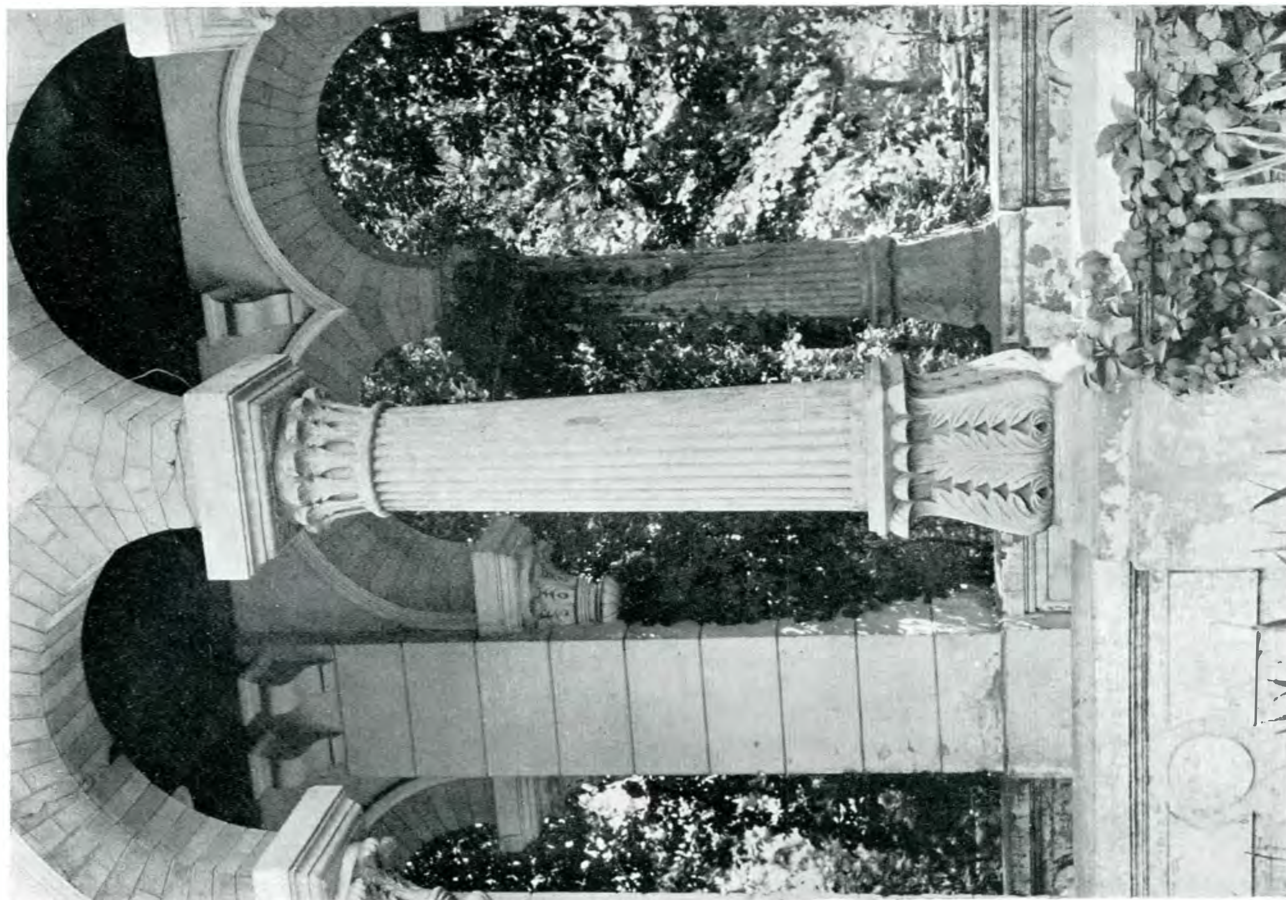

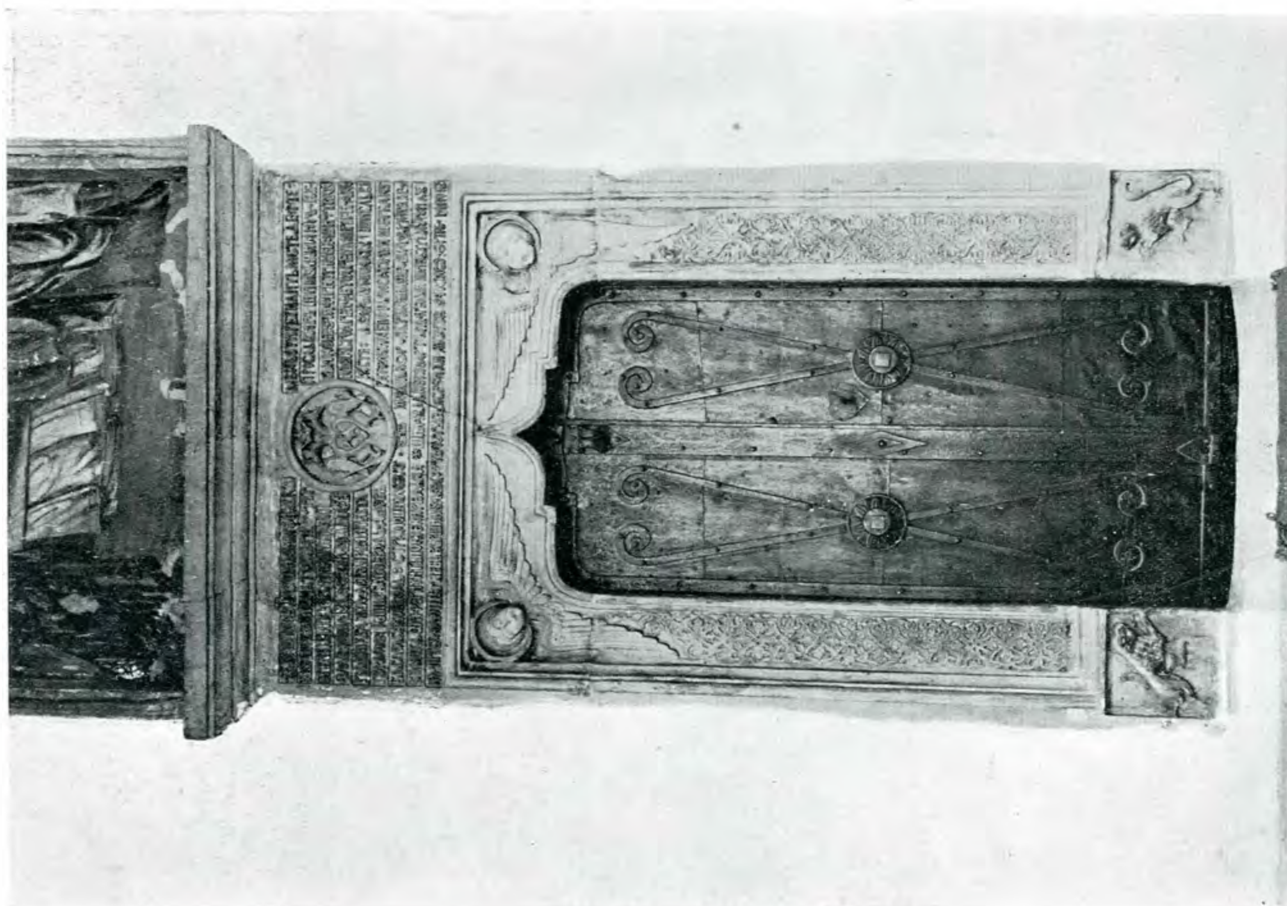
Biserica Mănăstirii Cotroceni
Fig. 305 — Arcada şi stâlpii pridvorului
Fig. 306. — Coloanele din pronaos

Biserica Mănăstirii Cotroceni
Fig. 307. — Vederea pridvorului
Fig. 308. — Tabloul rotiv arătând pe ctitori cu biserica având patru turle.

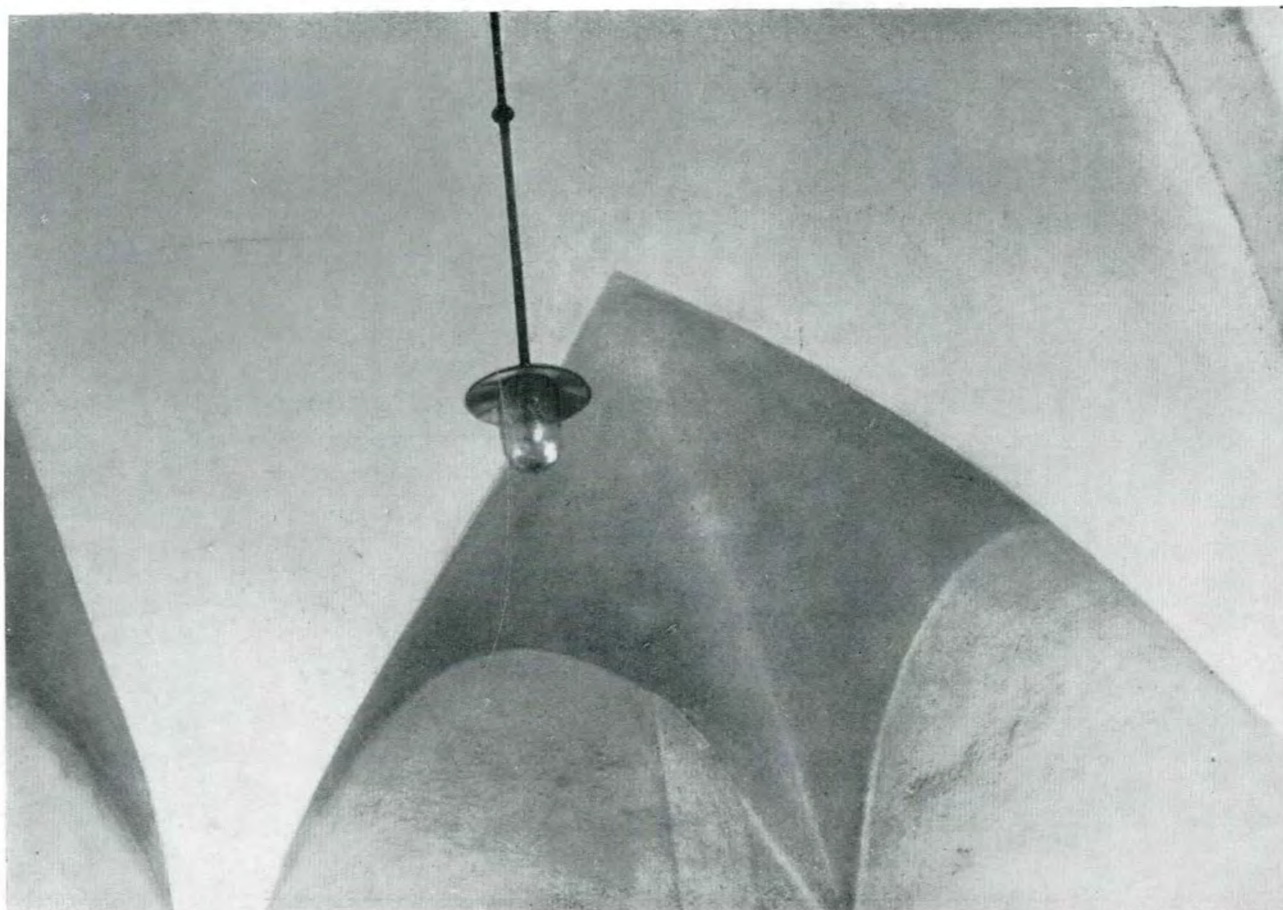

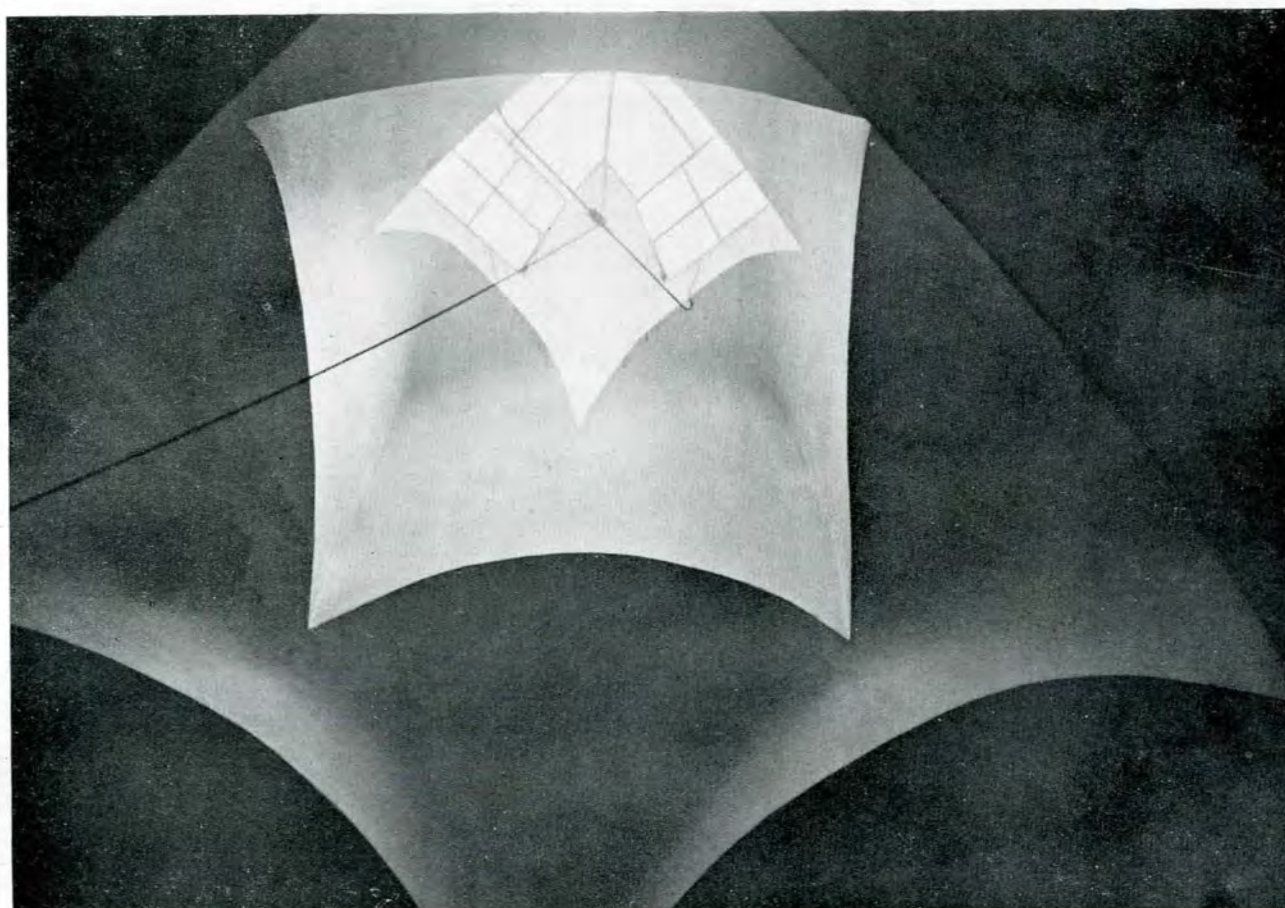
Mănăstirea Cotroceni
Fig. 309. — Uşa bisericii
Fig. 310. — Coloană provenind de la clădirile dărâmate

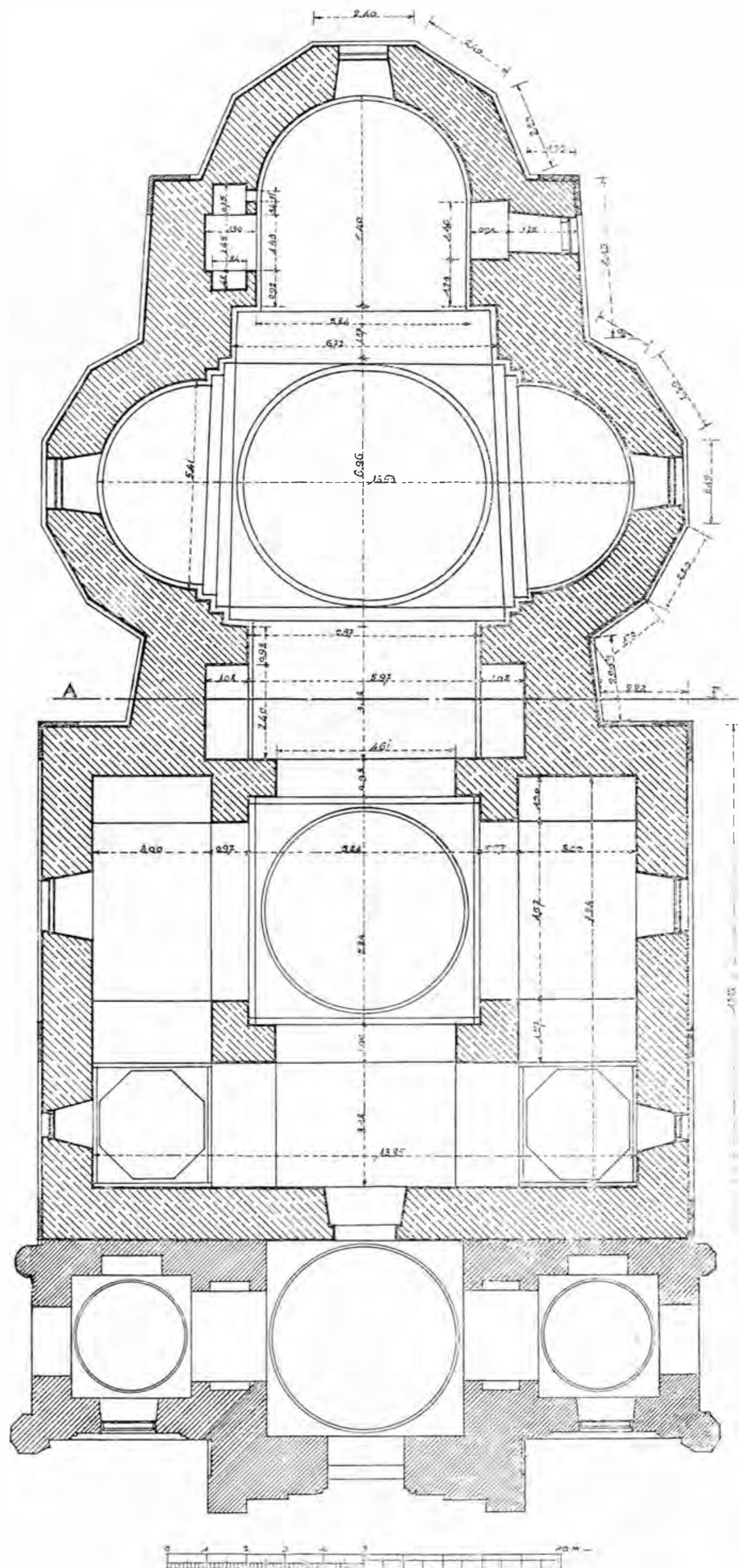

Mănăstirea Cotroceni
Fig. 311. -- Arcadele de la chiliile vechi
Fig. 312. — Chiliile vechi cu învelitoarea bucătăriei în fund

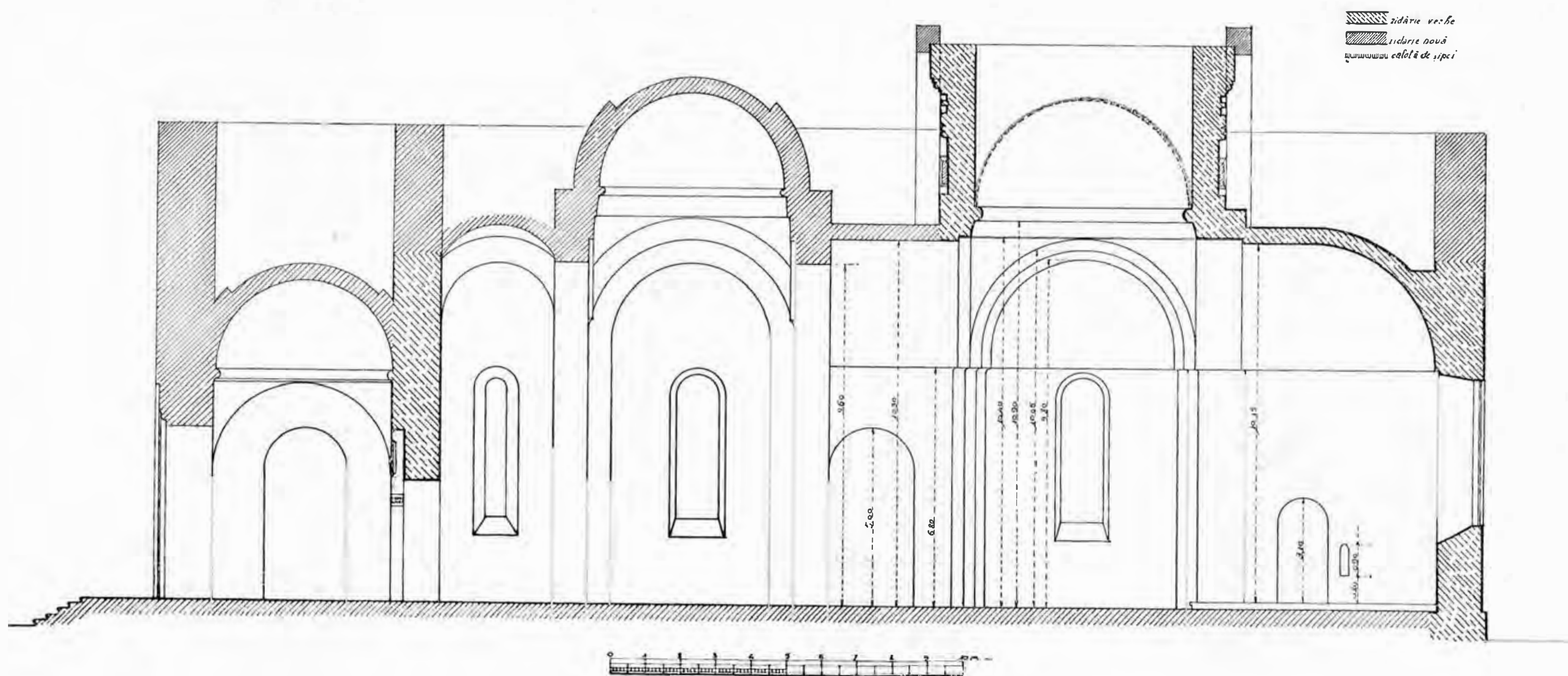

Mănăstirea Cotroceni
Fig. 313. — Bolta de la Chilii
Fig. 314. Bolta de la bucătărie.

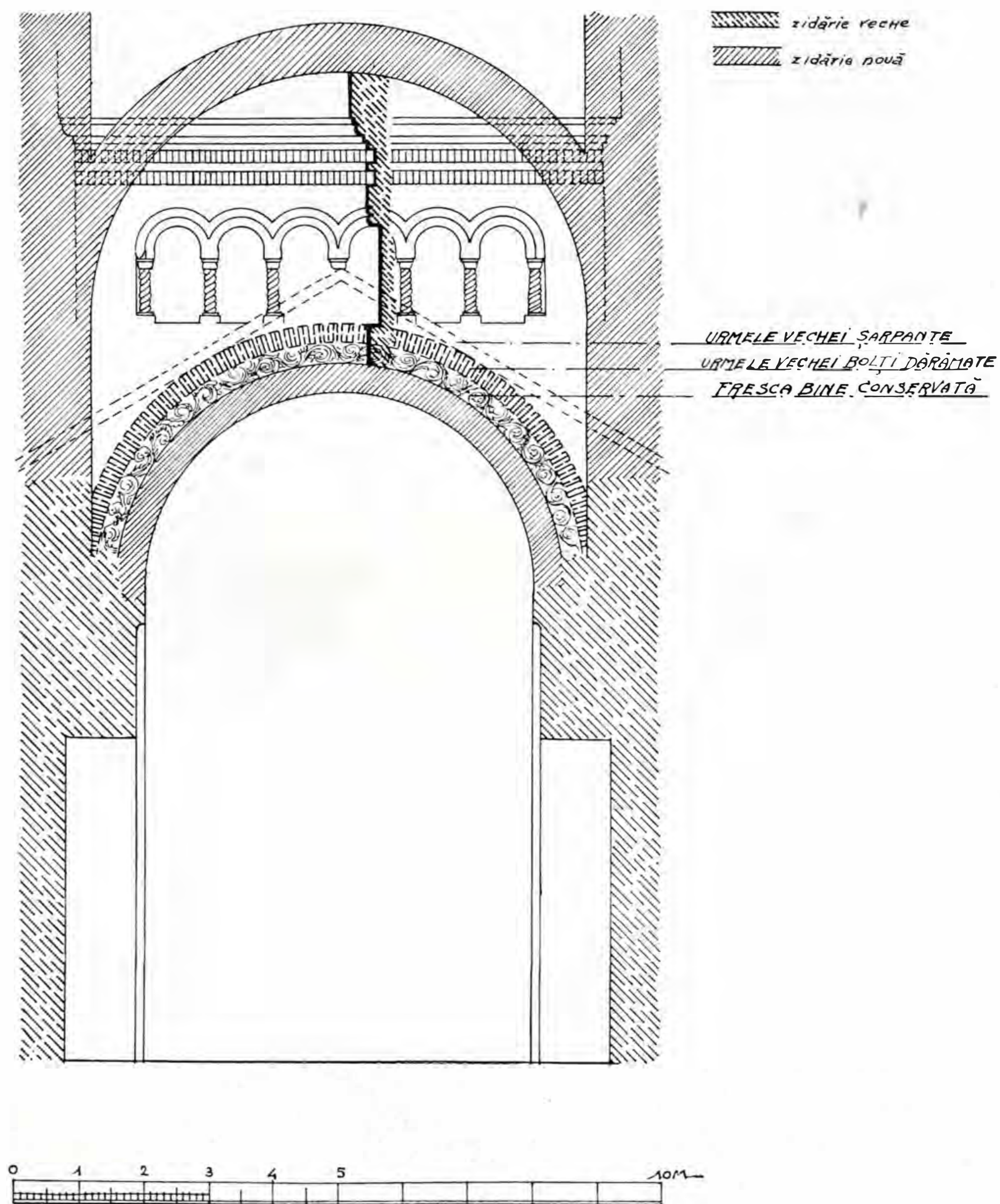
Biserica Mănăstirii Radu Vodă din București
Fig. 315. — Planul orizontal

Releveu V. Moisescu

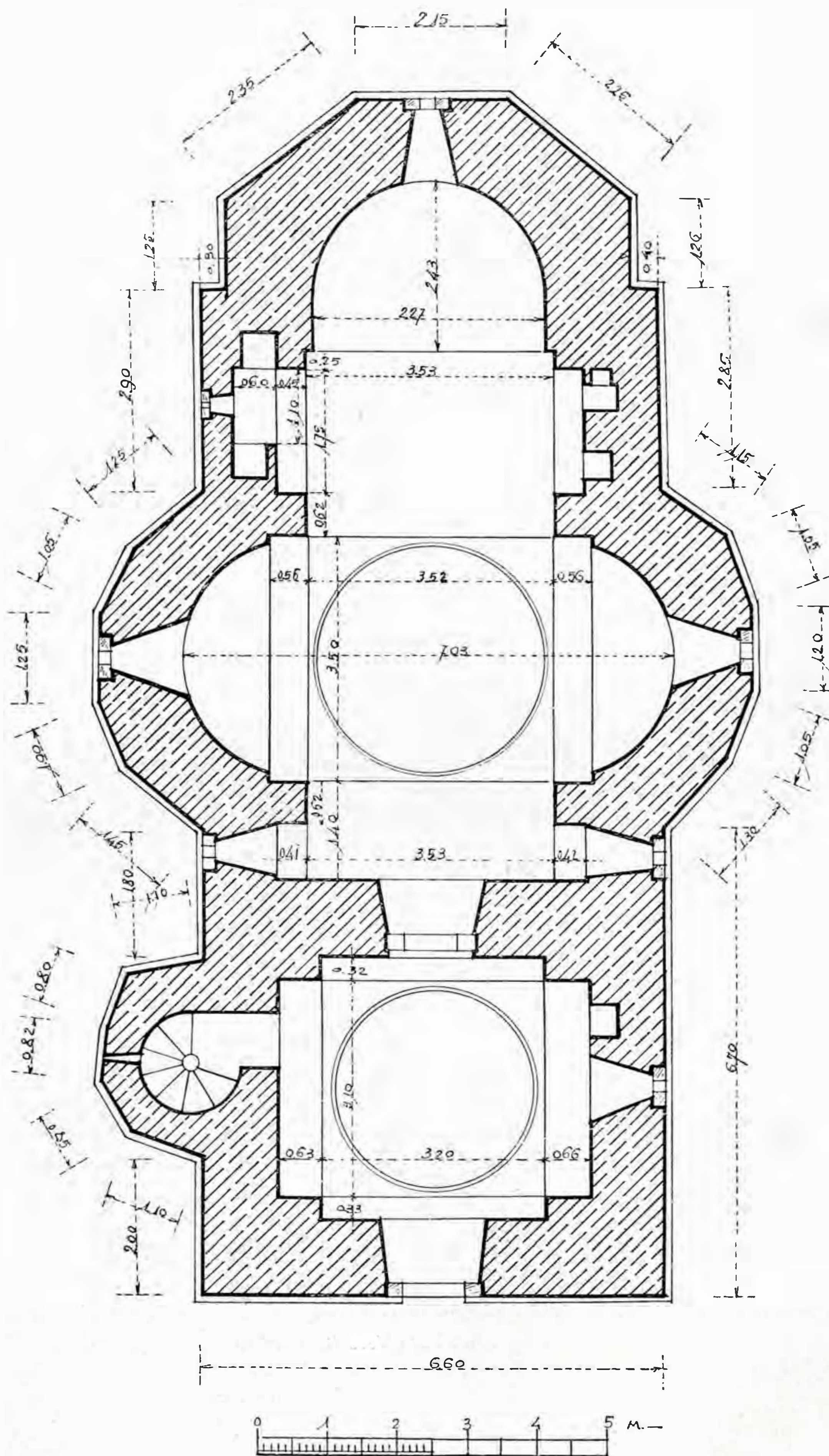

Biserica Mănăstirii Radu Vodă din București
Fig. 316. — Secțiune longitudinală

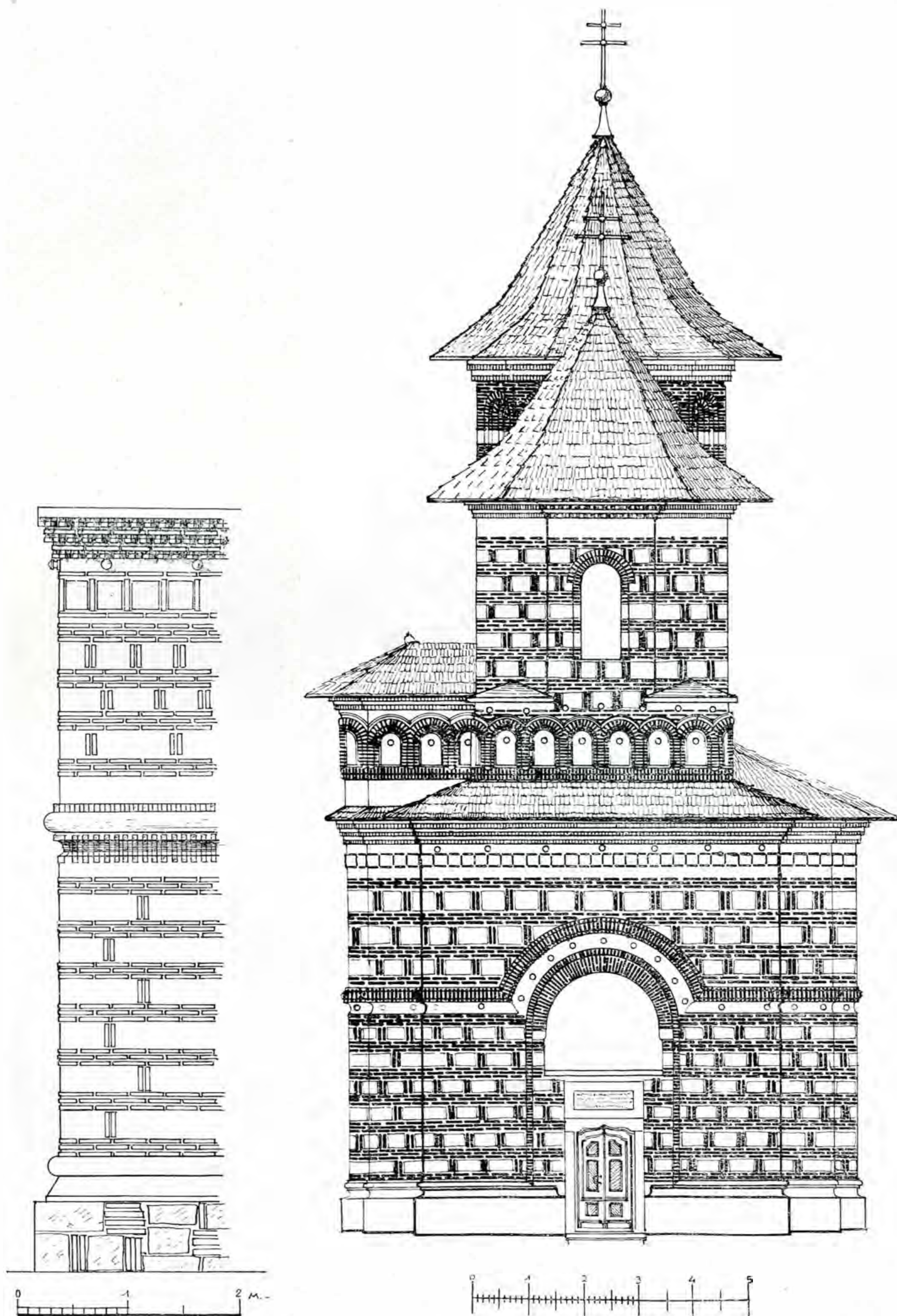
Releveu V. Moisescu

Biserica Mănăstirii Radu Vodă din București
Fig. 317. — Secțiune transversală AB.
Releveu V. Moisescu

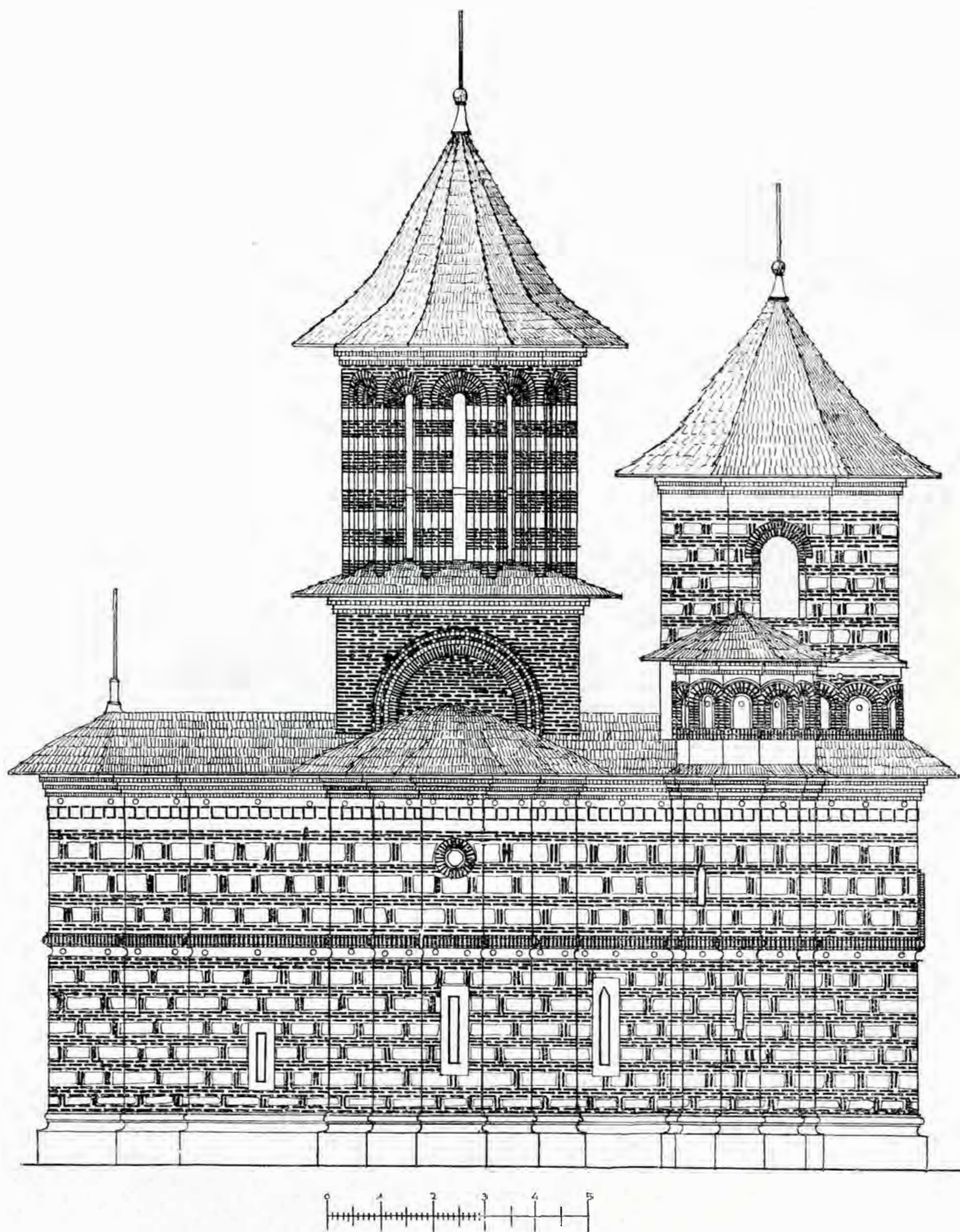
Biserica Schitului Cornet (Vâlcea)
Fig. 318. — Planul orizontal
Releveu arhitect A. Referendaru

Biserica Schitului Cornet (Vâlcea)

Fig. 319. — Detaliu de fațadă

Fig. 320. — Fațada principală

Biserica Schitului Cornet (Vâlcea)

Fig. 321. — Faţada laterală

Releveu arhitect A. Referendaru

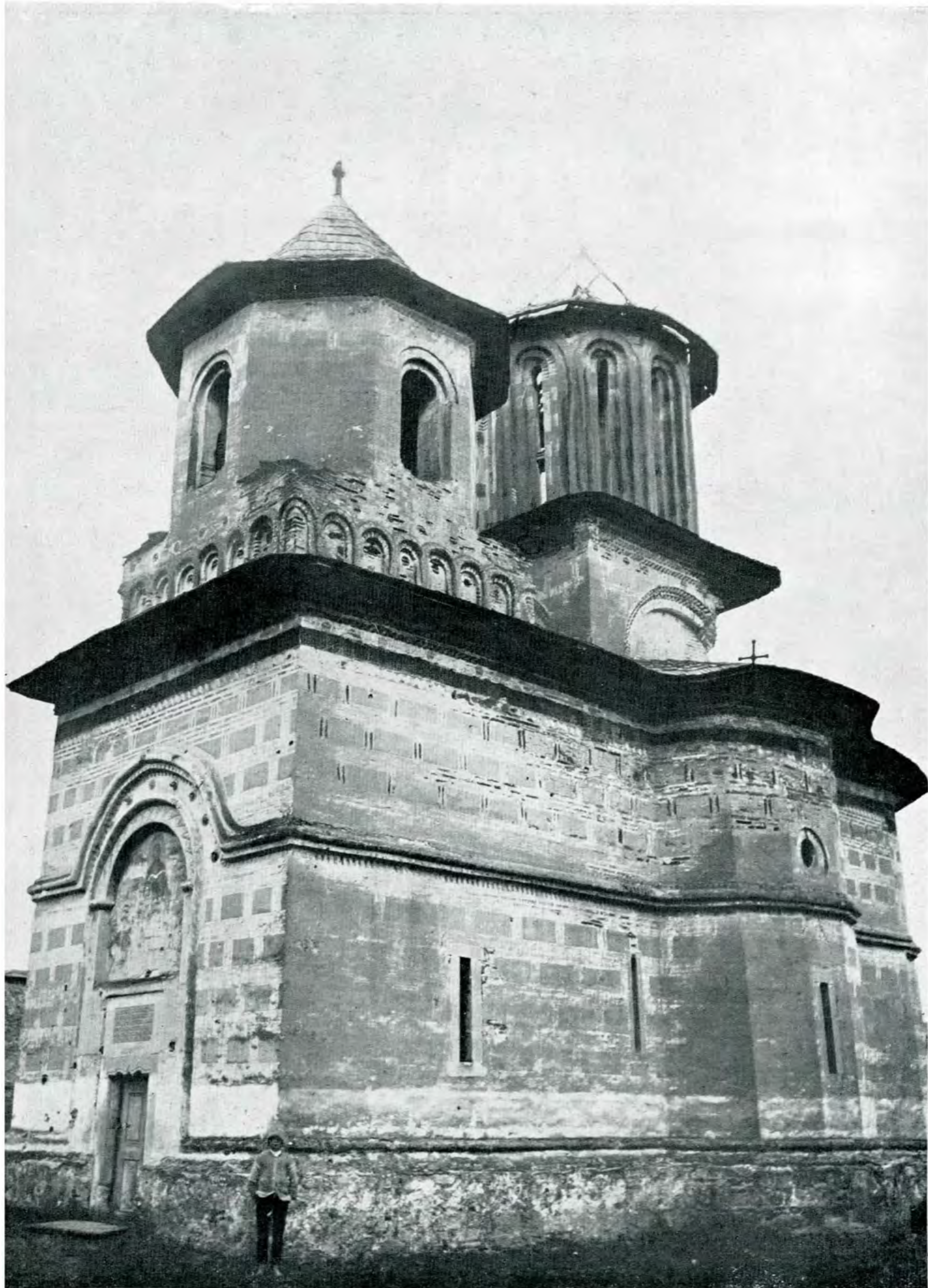
Biserica schitului Cornet (Vâlcea).
Fig. 322. — Secţiune longitudinală.

Releveu arhitect A. Referendaru

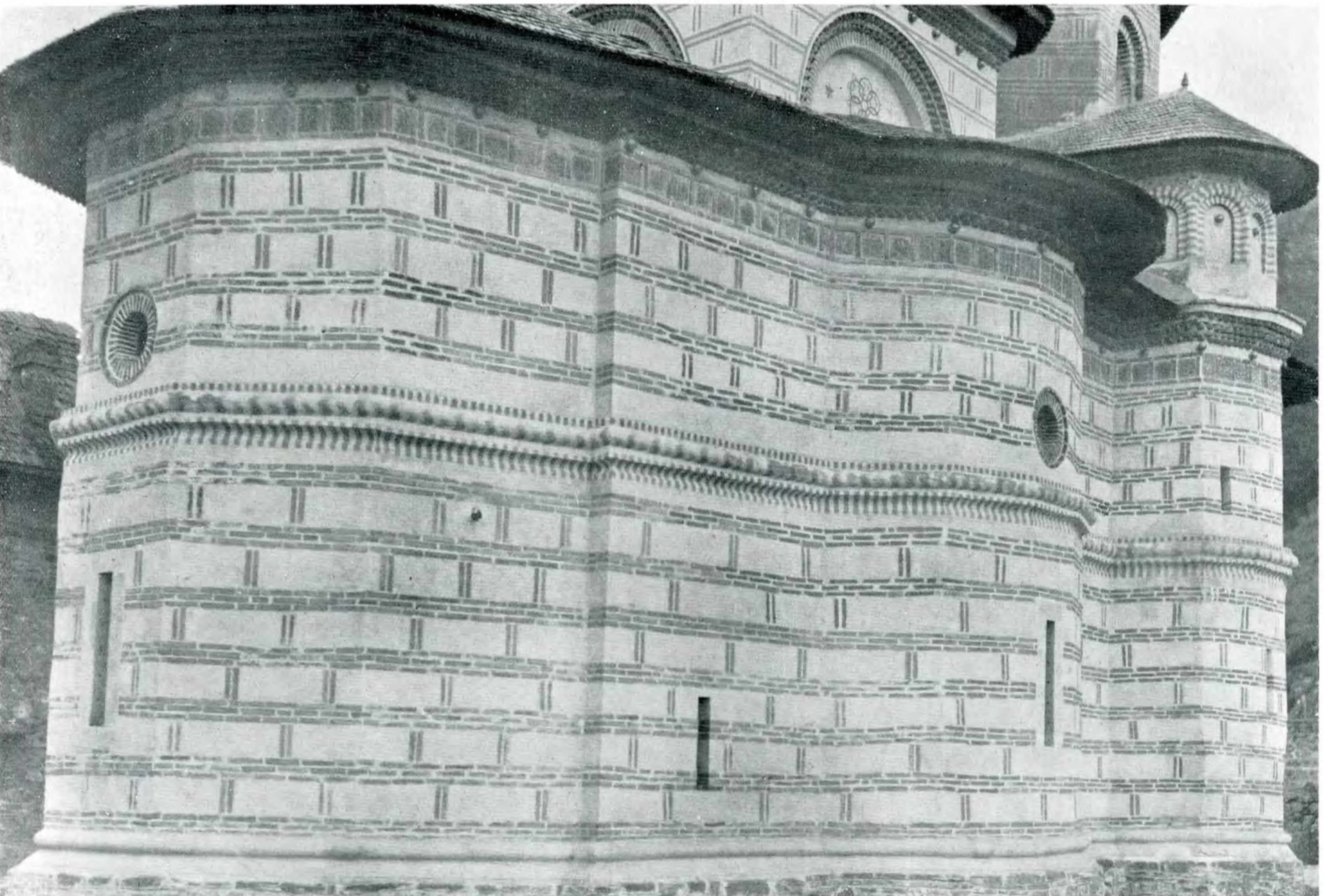

Schitul Cornet (Vâlcea)

Fig. 323. — **Vedere generală în anul 1917**

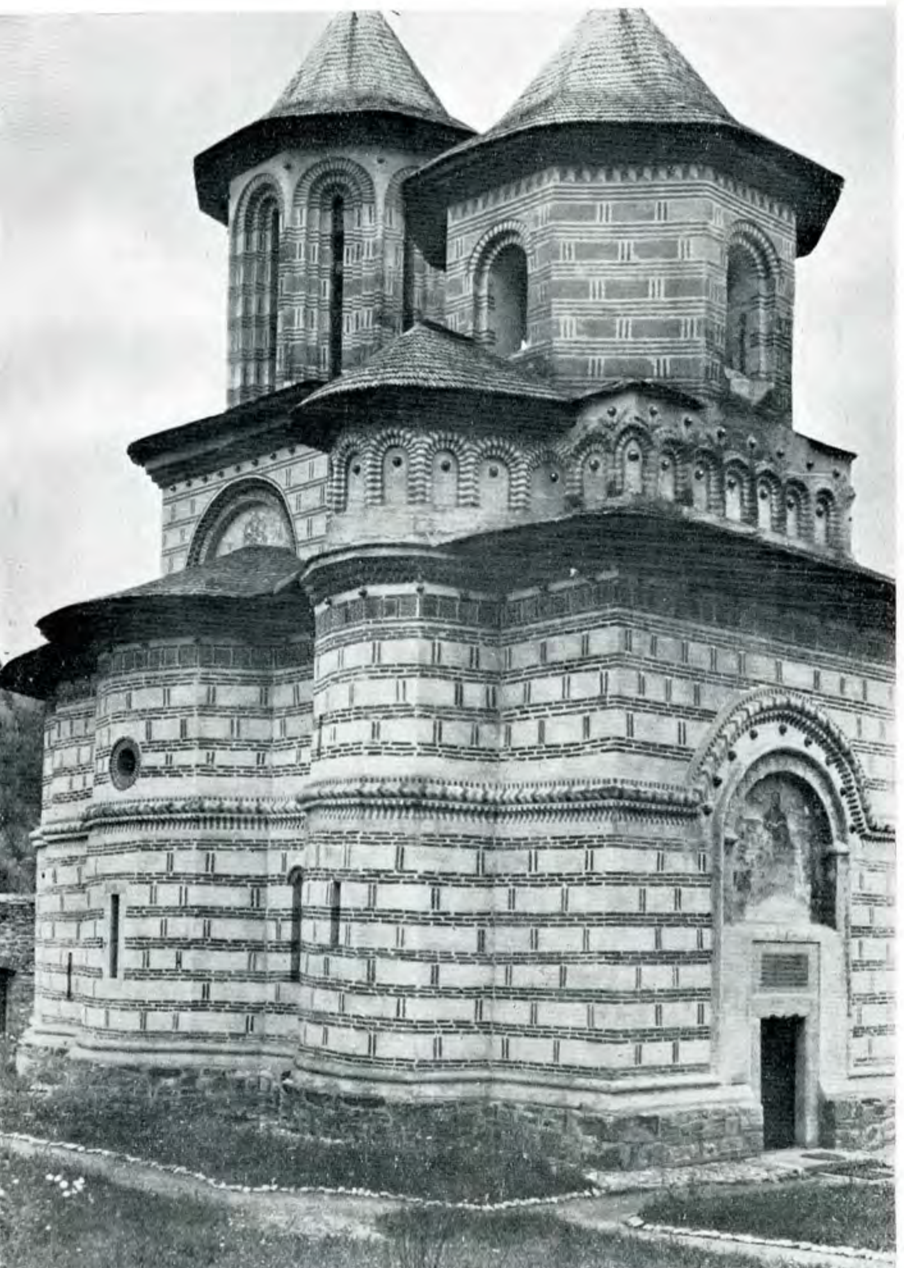

Biserica Schitului Cornet (1917)
Fig. 324 — Vedere spre intrare

Biserica schitului Cornet (Vâlcea).

Fig. 325. — Vedere laterală, după reparaţie.

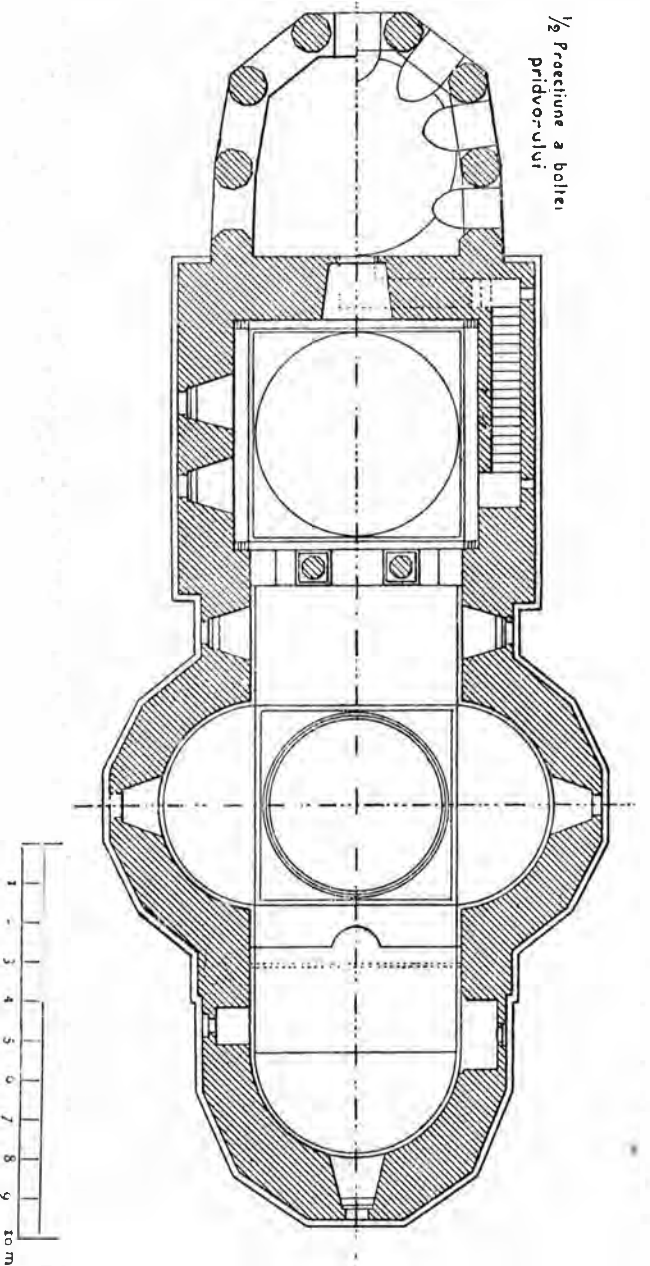
Biserica schitului Cornet (Vâlcea).

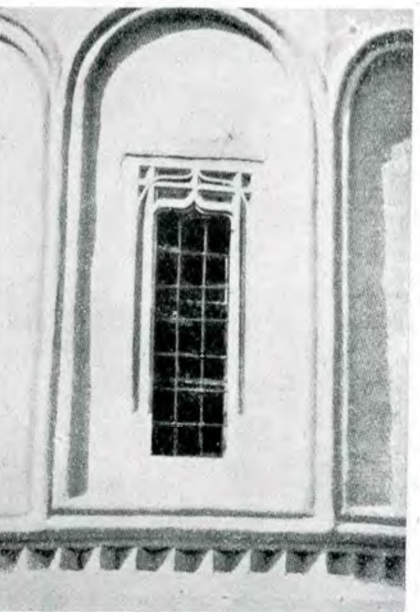
Fig. 326. — Vedere dinspre nord vest.

Fig. 327. — Vedere dinspre Sud vest.

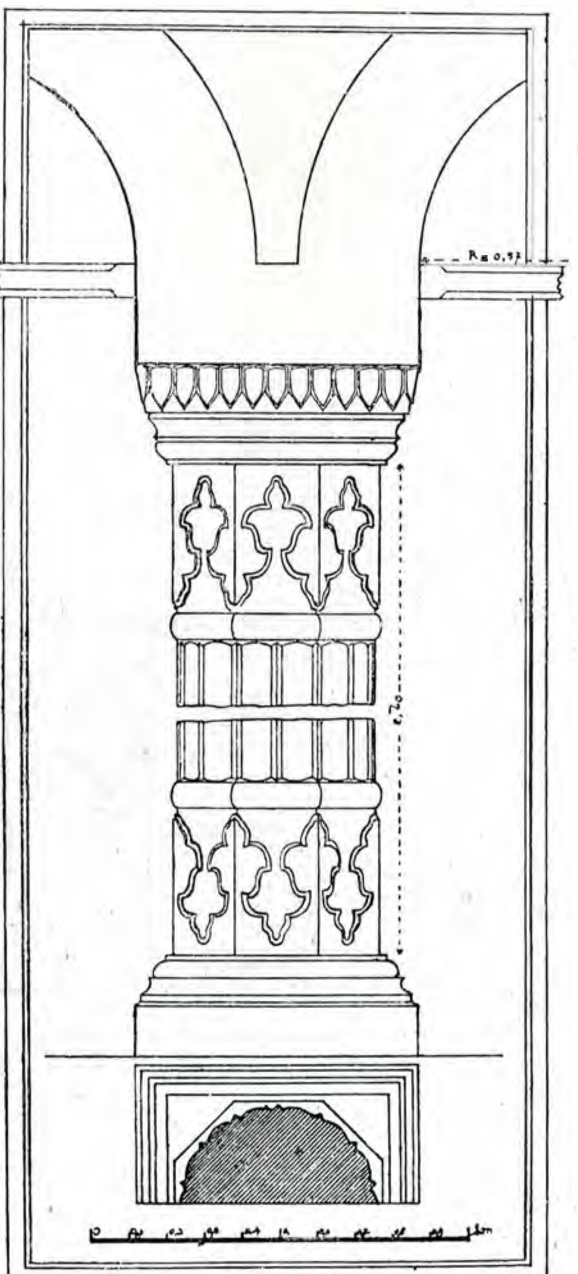

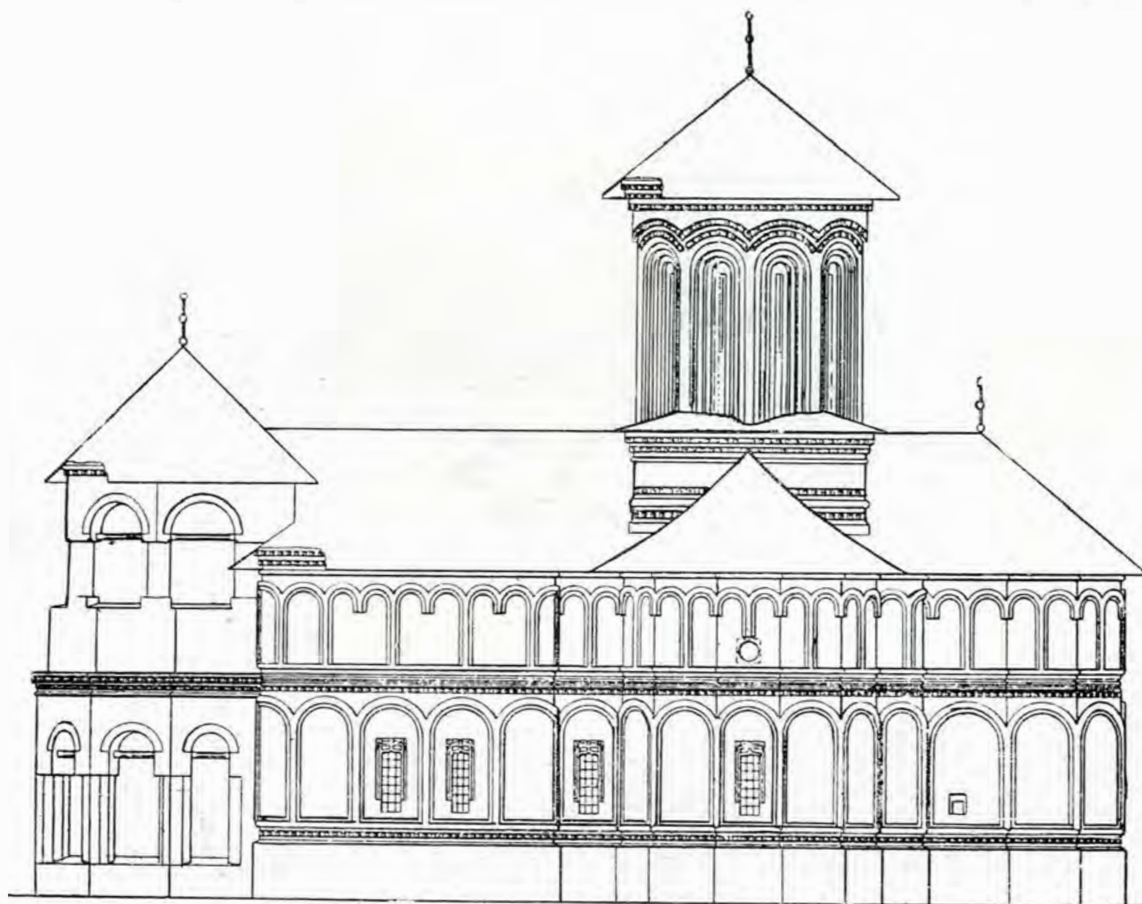
Biserica Mănăstirii Cornet (Vâlcea)
Fig. 328. — Vedere spre intrare

Biserica din Filipeştii de Pădure (Prahova)
Fig. 329. — Plan orizontal
Fig. 330. — Fereastră
Fig. 331. — Stâlpul din interior

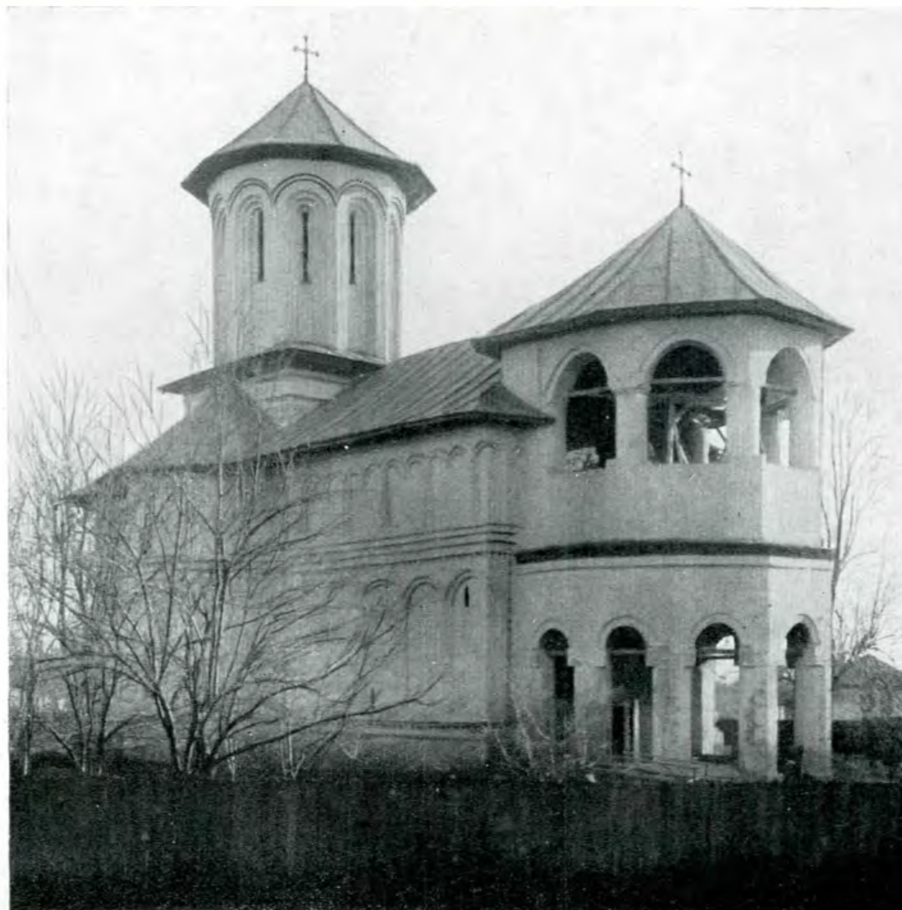

Biserica din Filipeşti de Pădure (Prahova)

Fig. 332. — Faţada laterală. Fig. 333. — Secţie longitudinală.

Biserica din Filipeşti de Pădure (Prahova)

Fig. 334. — Vedere spre intrare. Fig. 335. — Uşă cu inscripţie.

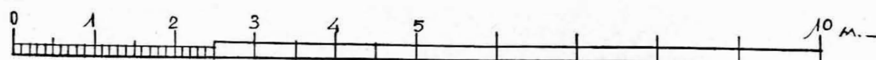
Biserica din Filipeştii de Pădure (Prahova)

Fig. 336. — Vedere spre altar

Fig. 337. — Detaliul stâlpului din interior

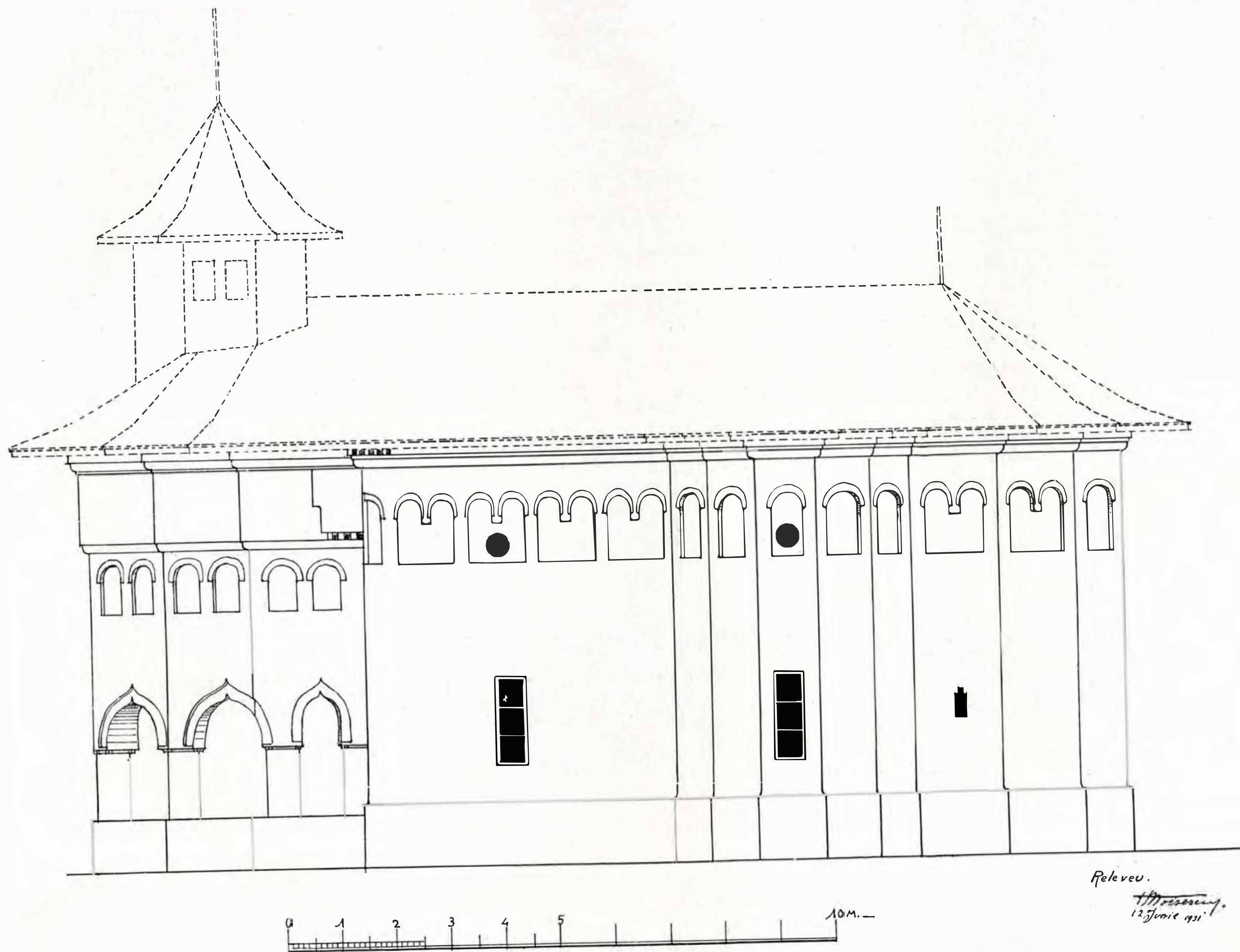

Biserica din Filipeştii de Pădure (Prahova)
Fig. 338. — Vedere interioară

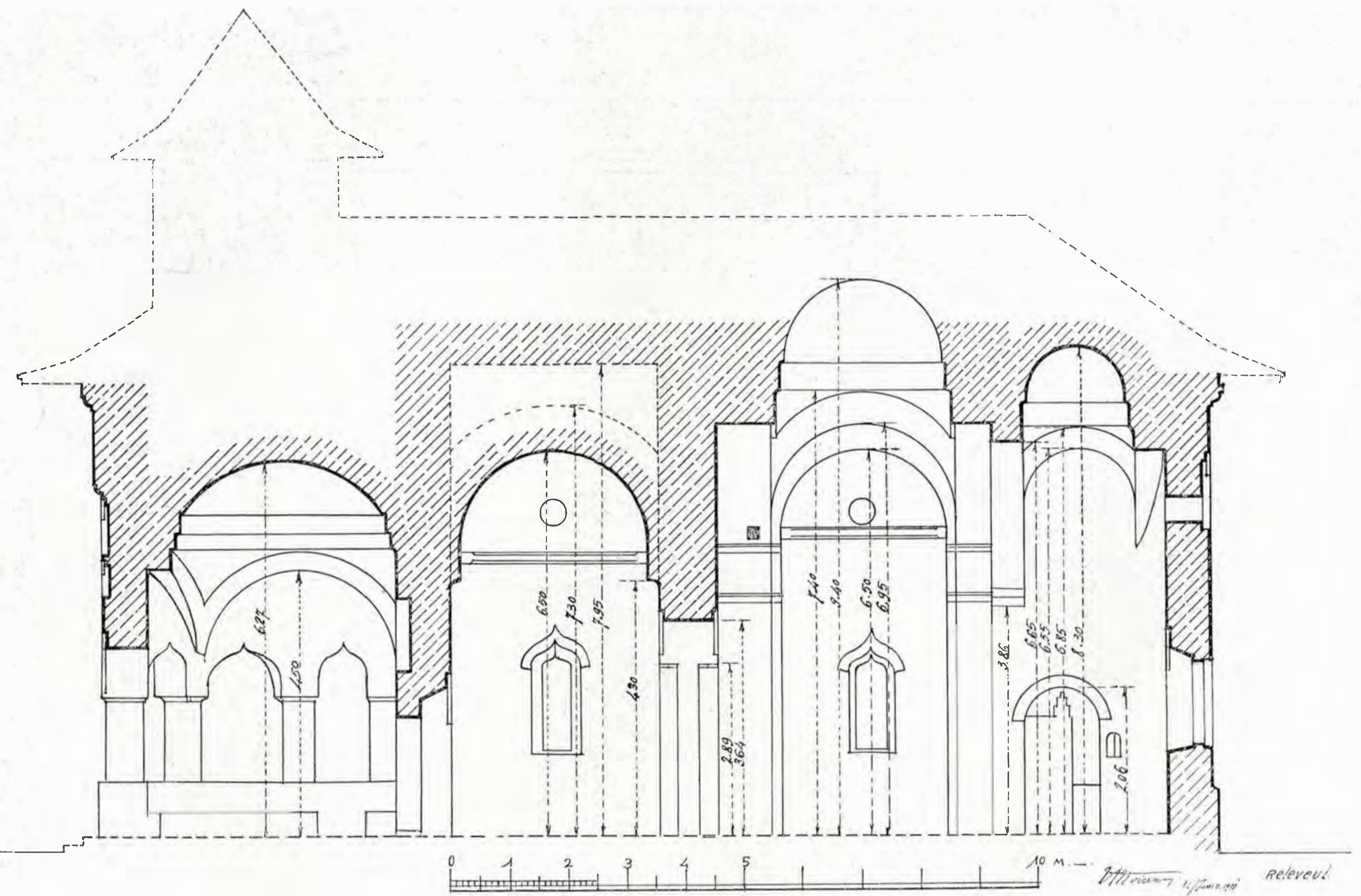

Biserica din Ludeşti (Dâmboviţa)
Fig. 339. — Planul orizontal.

Releveu V. Moisescu

Biserica din Ludeşti (Dâmboviţa)
Fig. 340. — Faţada laterală.

Biserica din Ludești (Dâmbovița)

Fig. 341. — Secția longitudinală

Biserica din Ludești (Dâmbovița)
Fig. 342. — Vedere generală

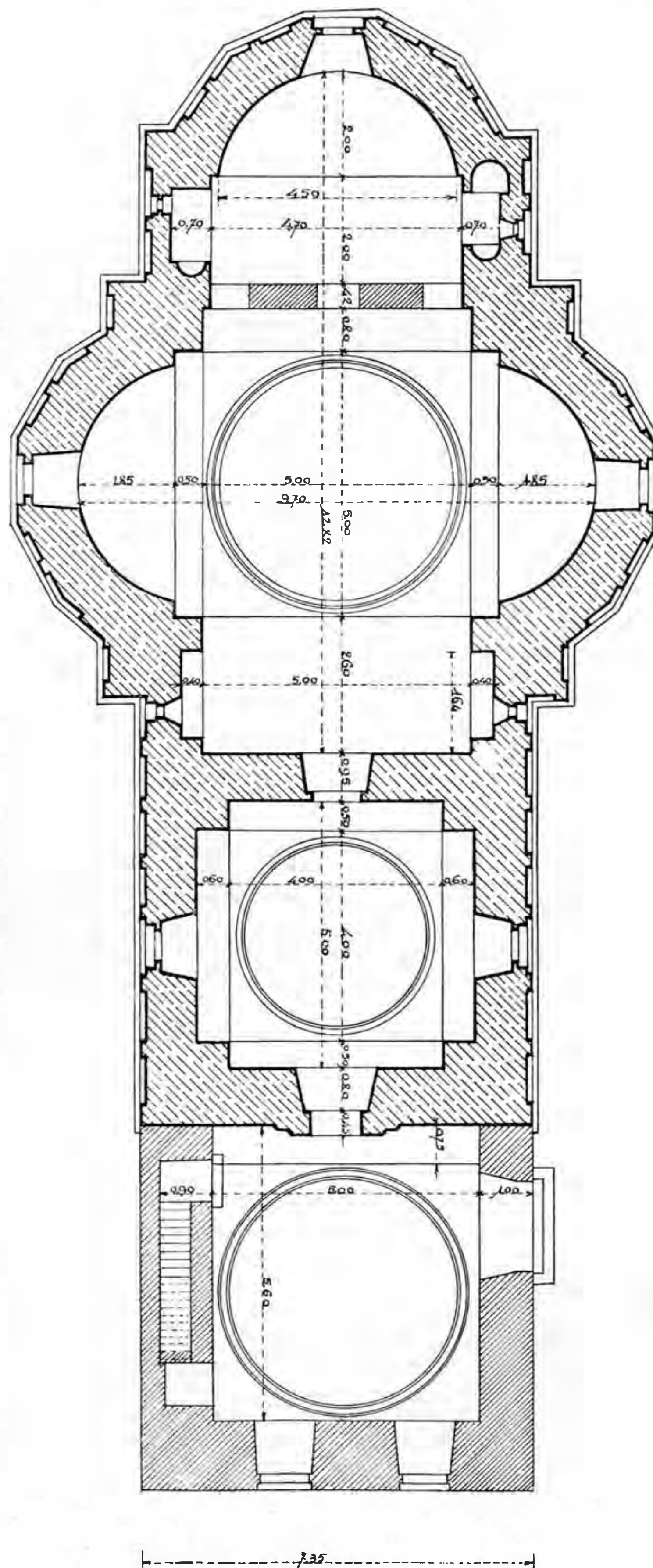

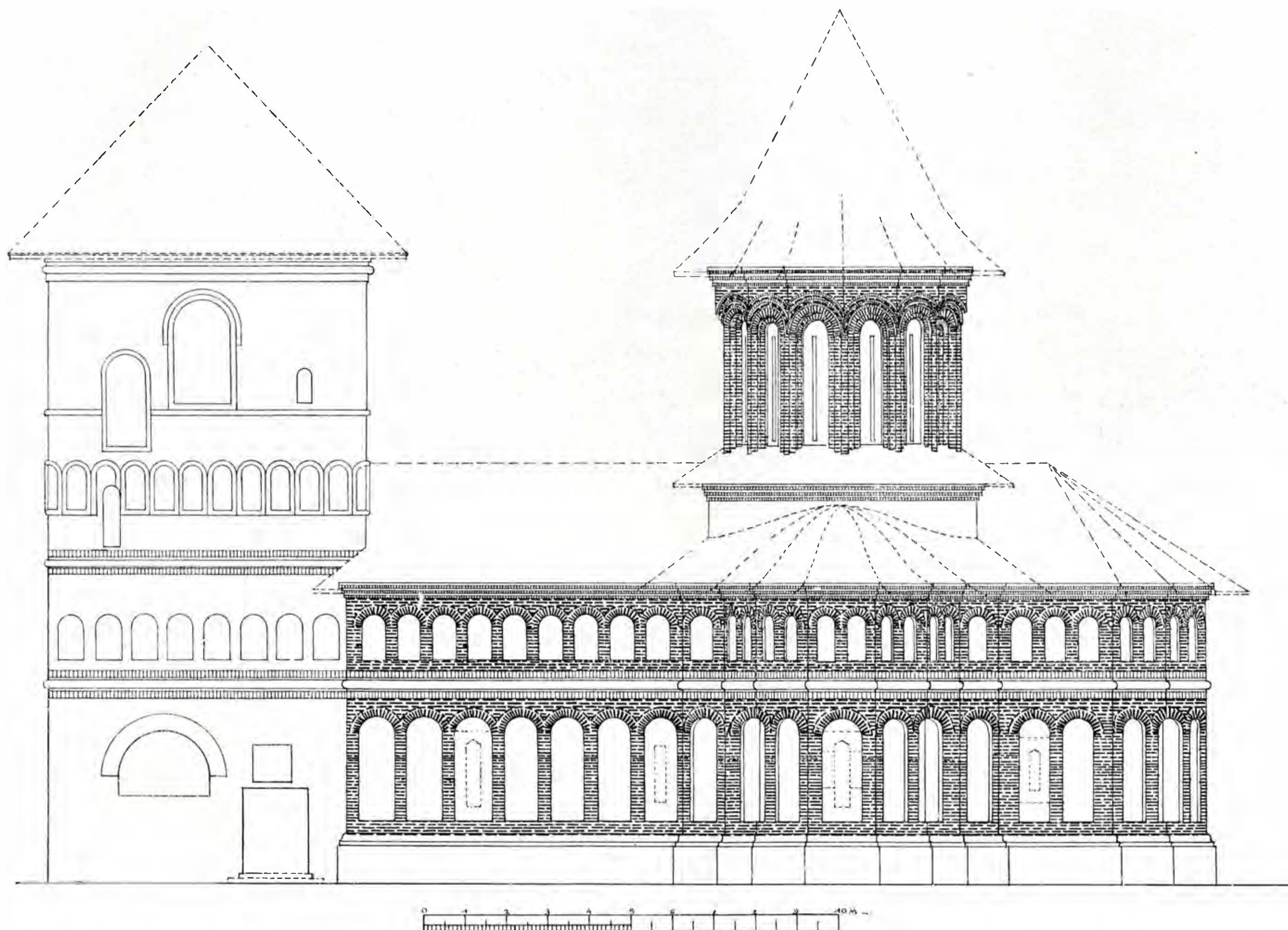
Biserica din Ludești (Dâmbovița)
Fig. 343 - 344. — Vederi laterale.

Biserica din Ludeşti (Dâmbovița)
Fig. 345. — Vedere spre intrare.

Biserica fostei Mănăstirei Jiteanu (Dolj)
Fig. 346 — Planul orizontal
Releveu arhitect A. Referendaru

Biserica fostei Mănăstiri Jițeanu (Bolta Verde Dolj)
Fig. 347 — Fațada laterală

Releveu arhitect A. Referendaru

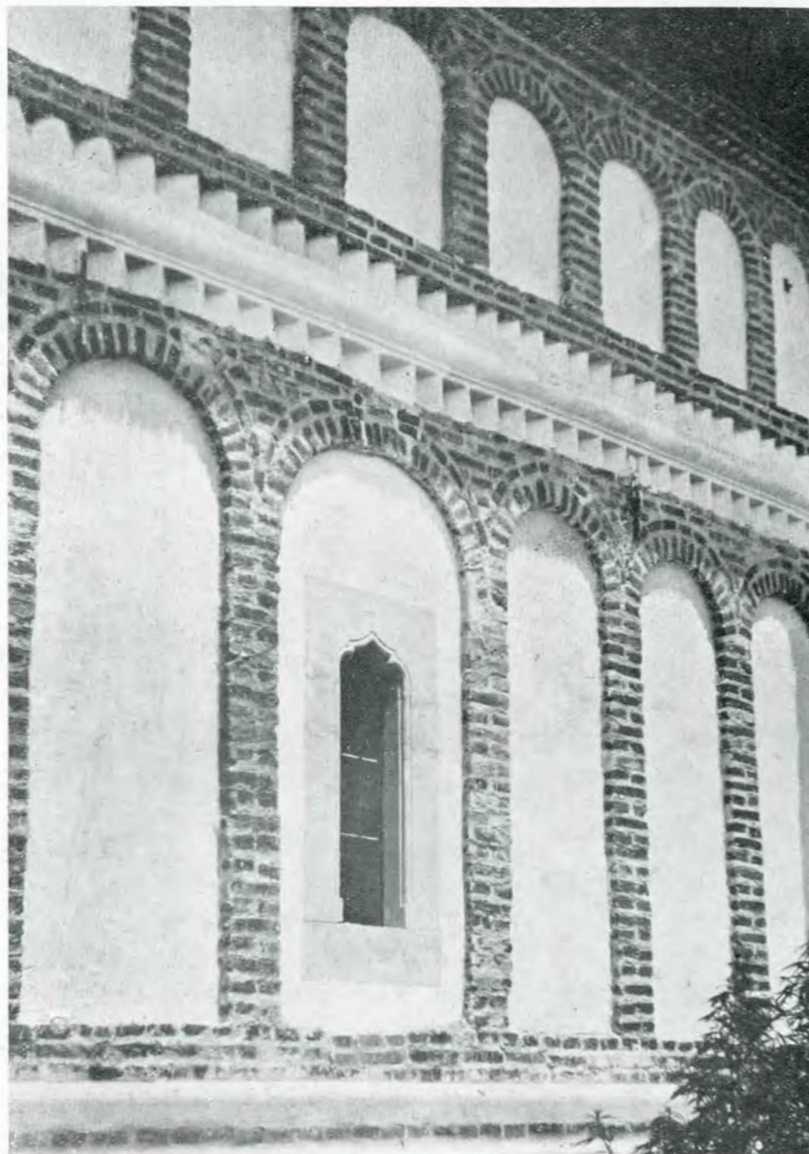

Biserica fostei Mănăstiri Jiteanu (Dolj)
Fig. 348. — Secțiuni longitudinale
Releveu arhitect A. Referendaru

Biserica fostei Mănăstiri Jiteanu (Bolta Verde Dolj)
Fig. 349. — Vedere după reparaţie.

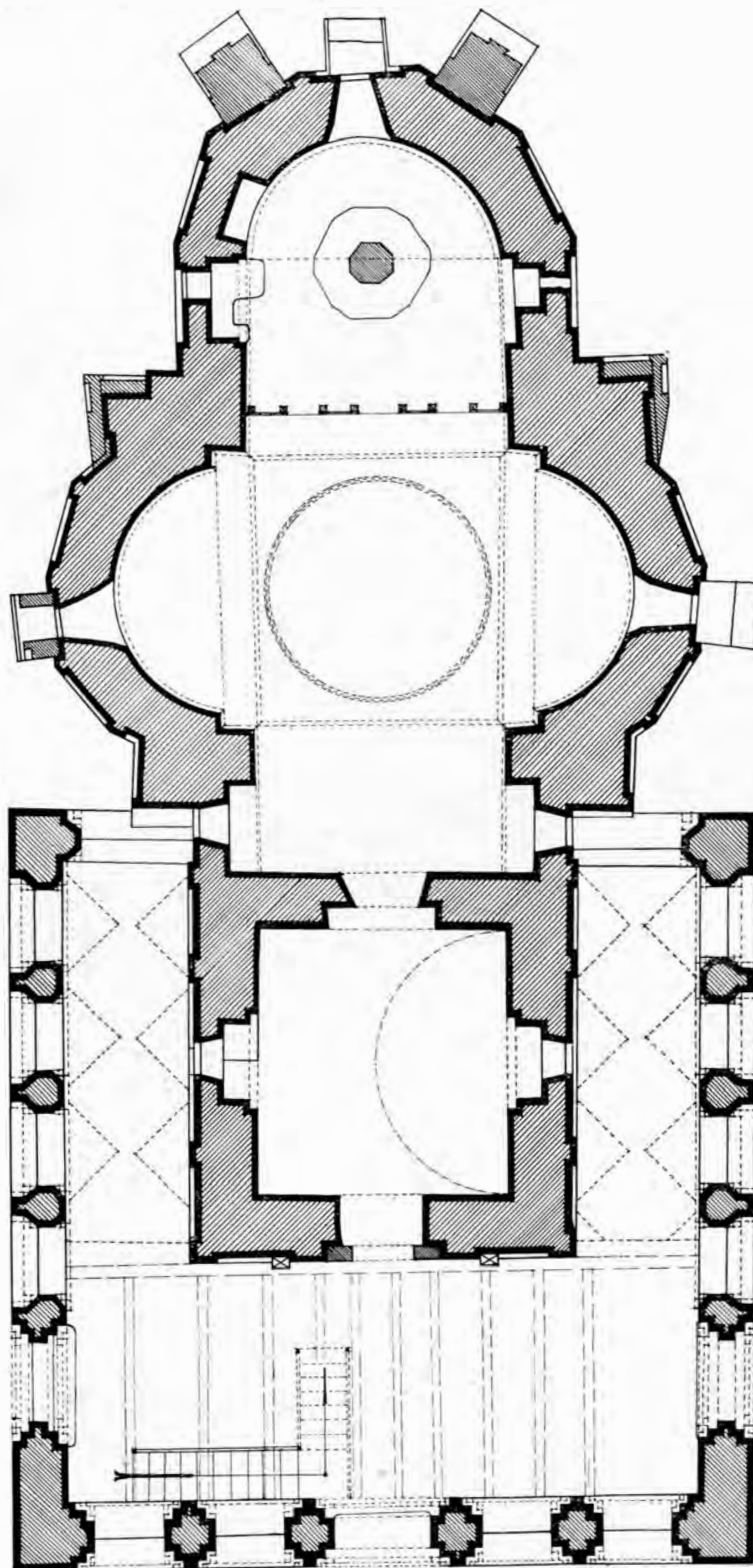

Biserica fostei Mănăstiri Jiteanu (Bolta Verde Dolj)
Fig. 350 — Vedere generală
Fig. 351 — Detaliul din fațadă (fereastra este din altă epocă)

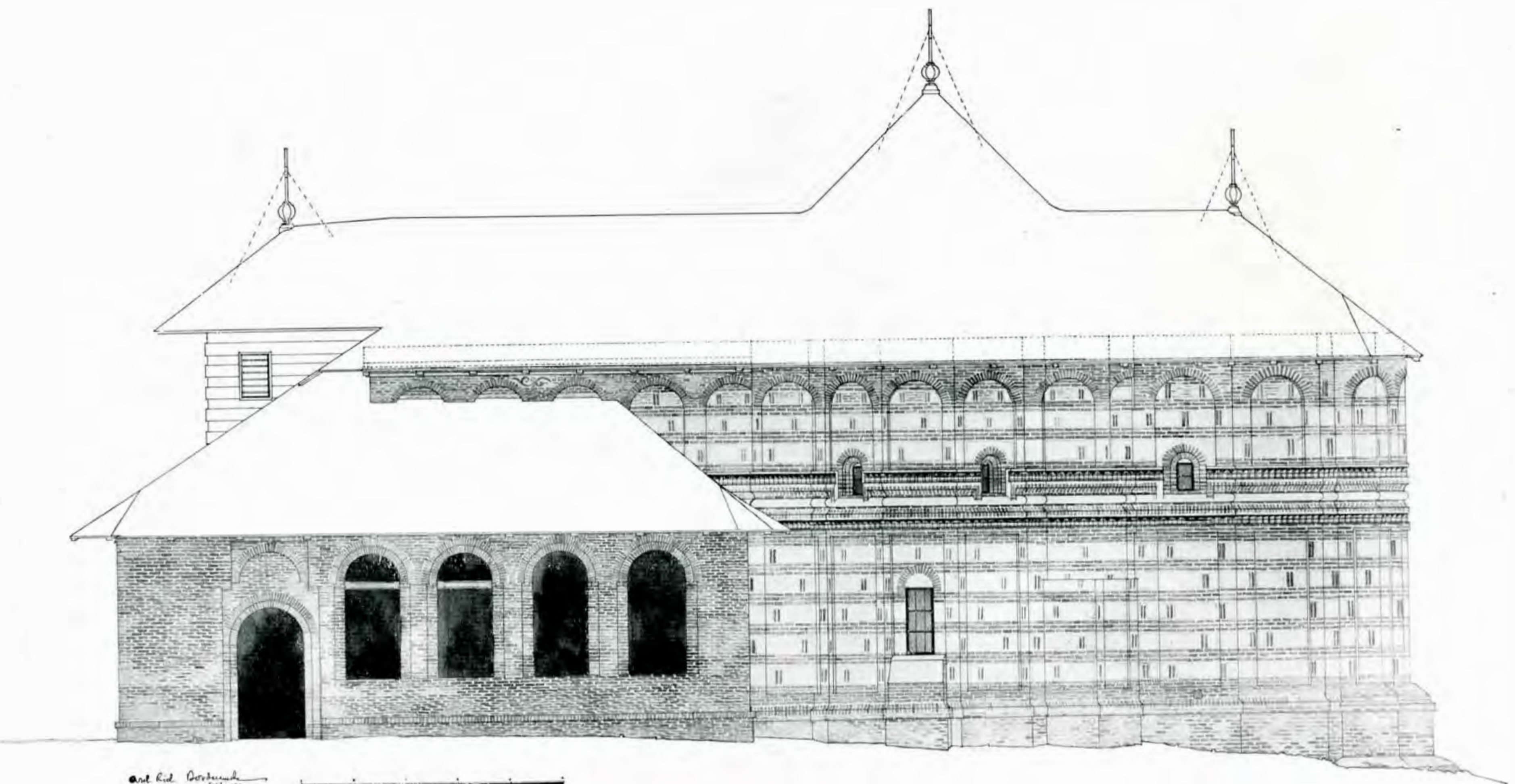

Biserica fostei Mănăstiri Jiteanu — (Bolta Verde Dolj)
Fig. 352 — Vedere înainte de război

SCARA LUNGIMILOR

Biserica din Bălteni (Ilfov)
Fig. 353. — Planul orizontal
Releveu arhitect R. Bordenache

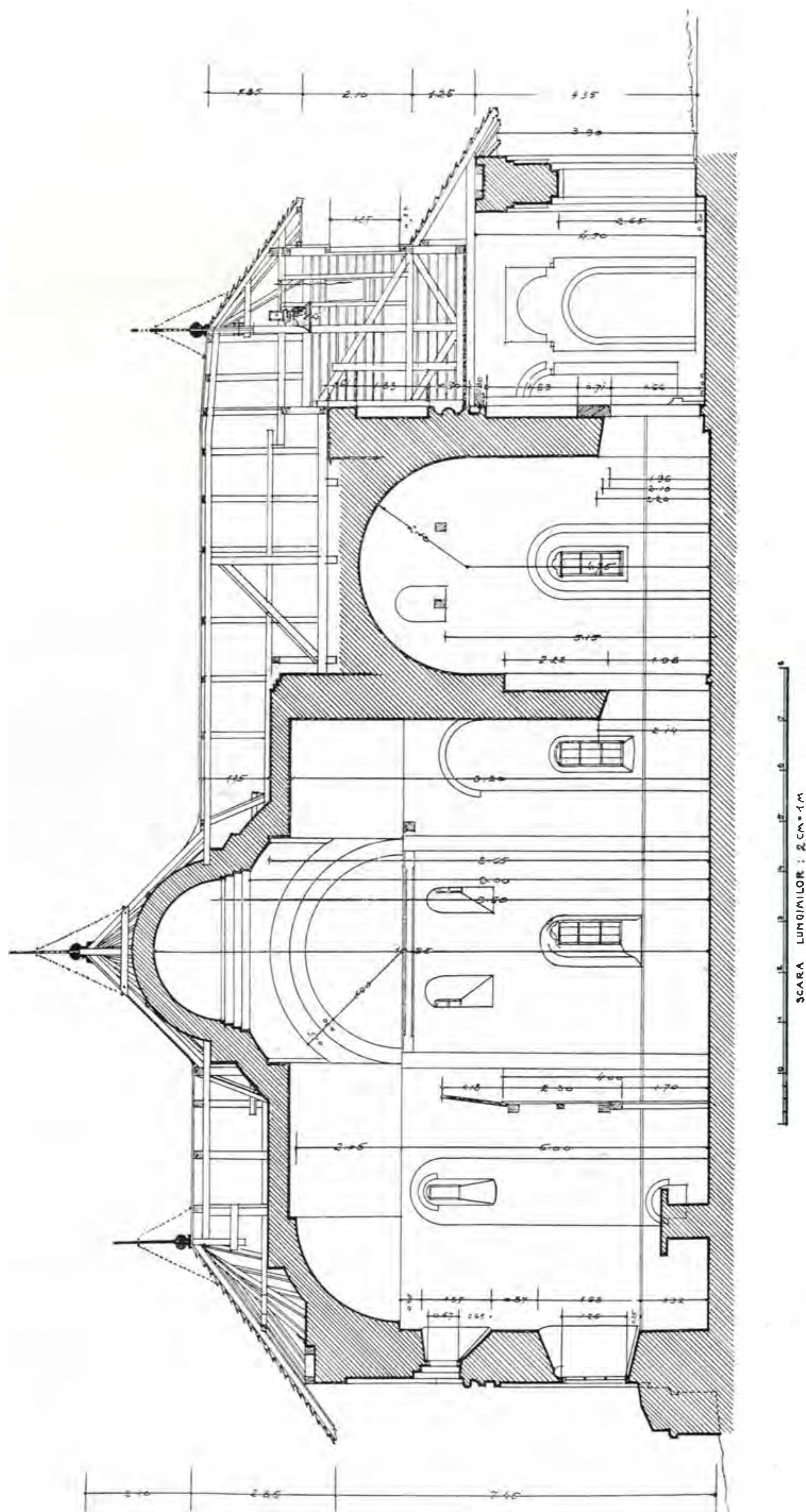

Biserica din Bălteni (Ilfov)
Fig. 354. — Faţada laterală.

Releveu arhitect R. Bordenache

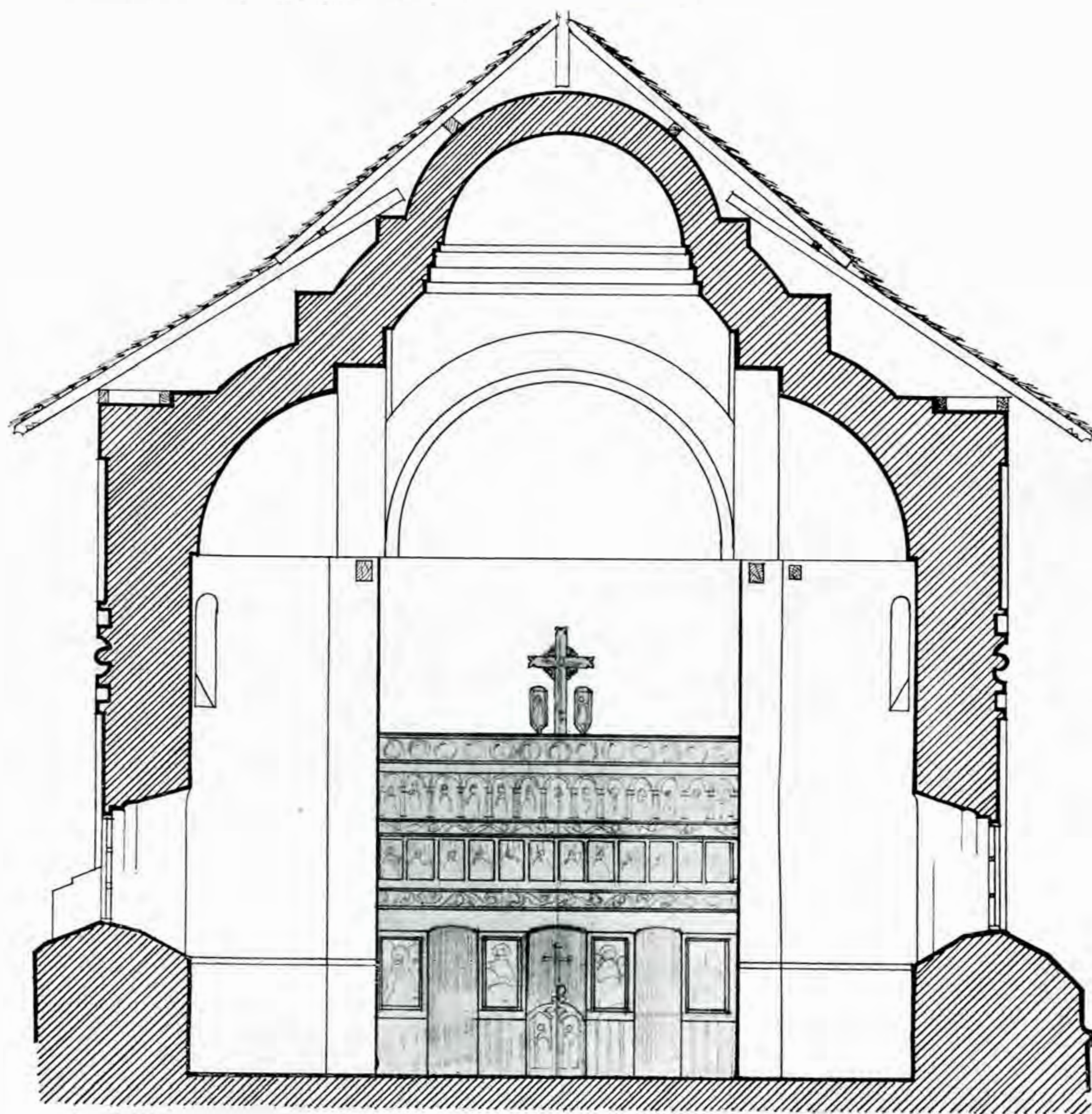
Biserica din Bălteni (Ilfov)
Fig. 355 — Faţada principală
Releveu arhitect R. Bordenache

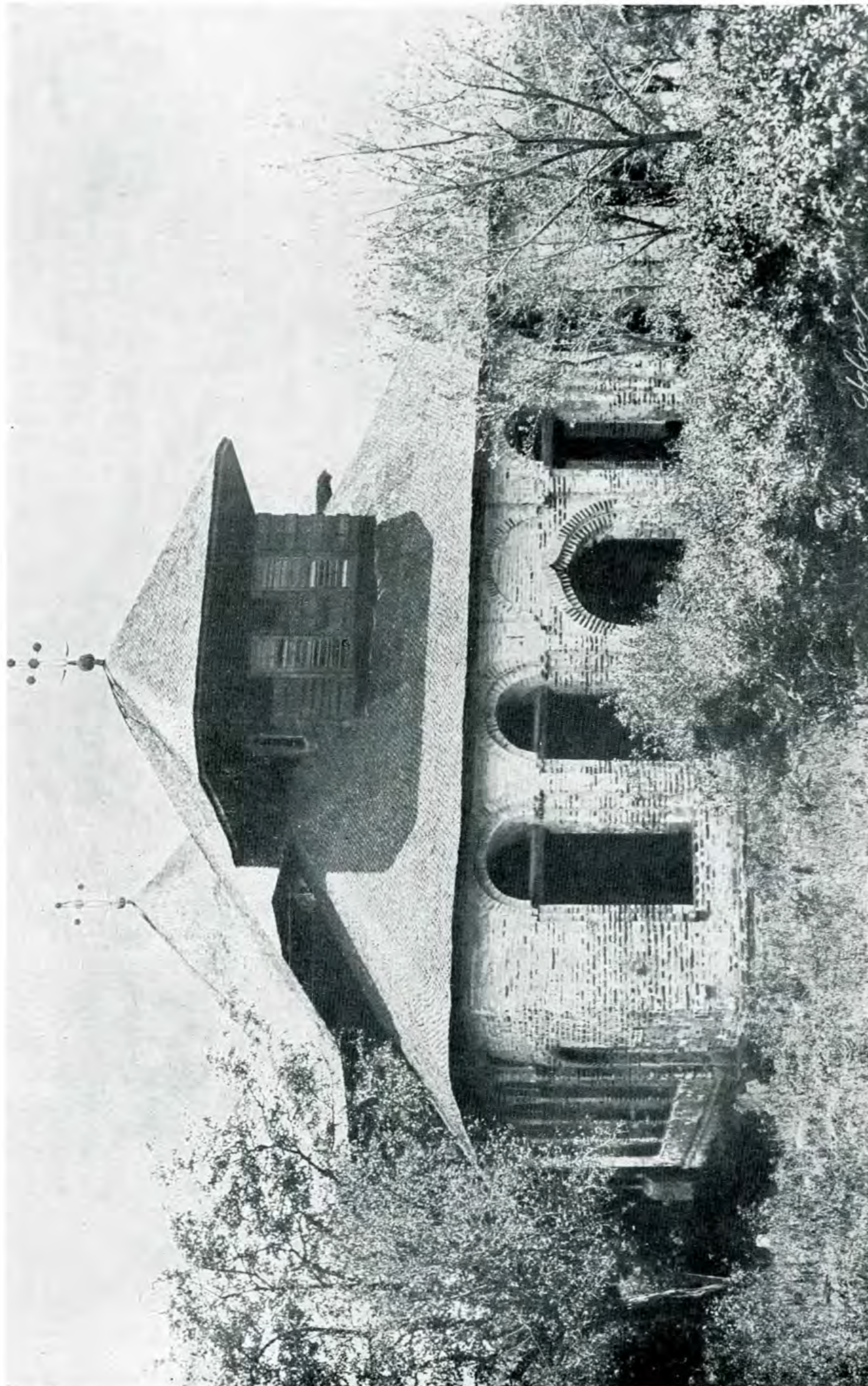
Biserica din Bălteni (Ilfov)

Fig. 356 — Secţiune longitudinală

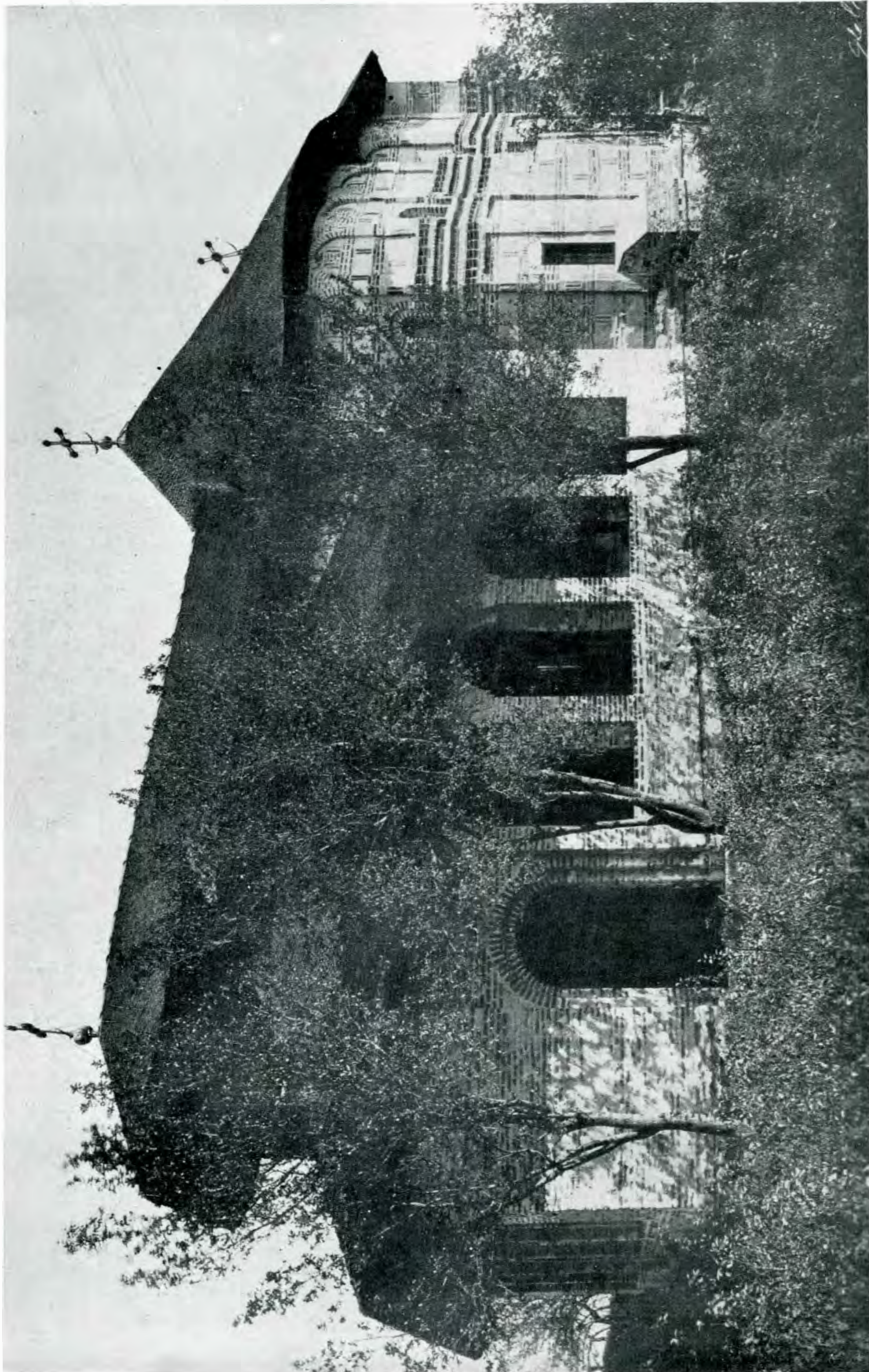
Releveu arhitect R. Bordenache

Biserica din Bălteni (Ilfov)
Fig. 357. — Secţiune prin naos şi vedere spre altar
Releveu arhitect R. Bordenache

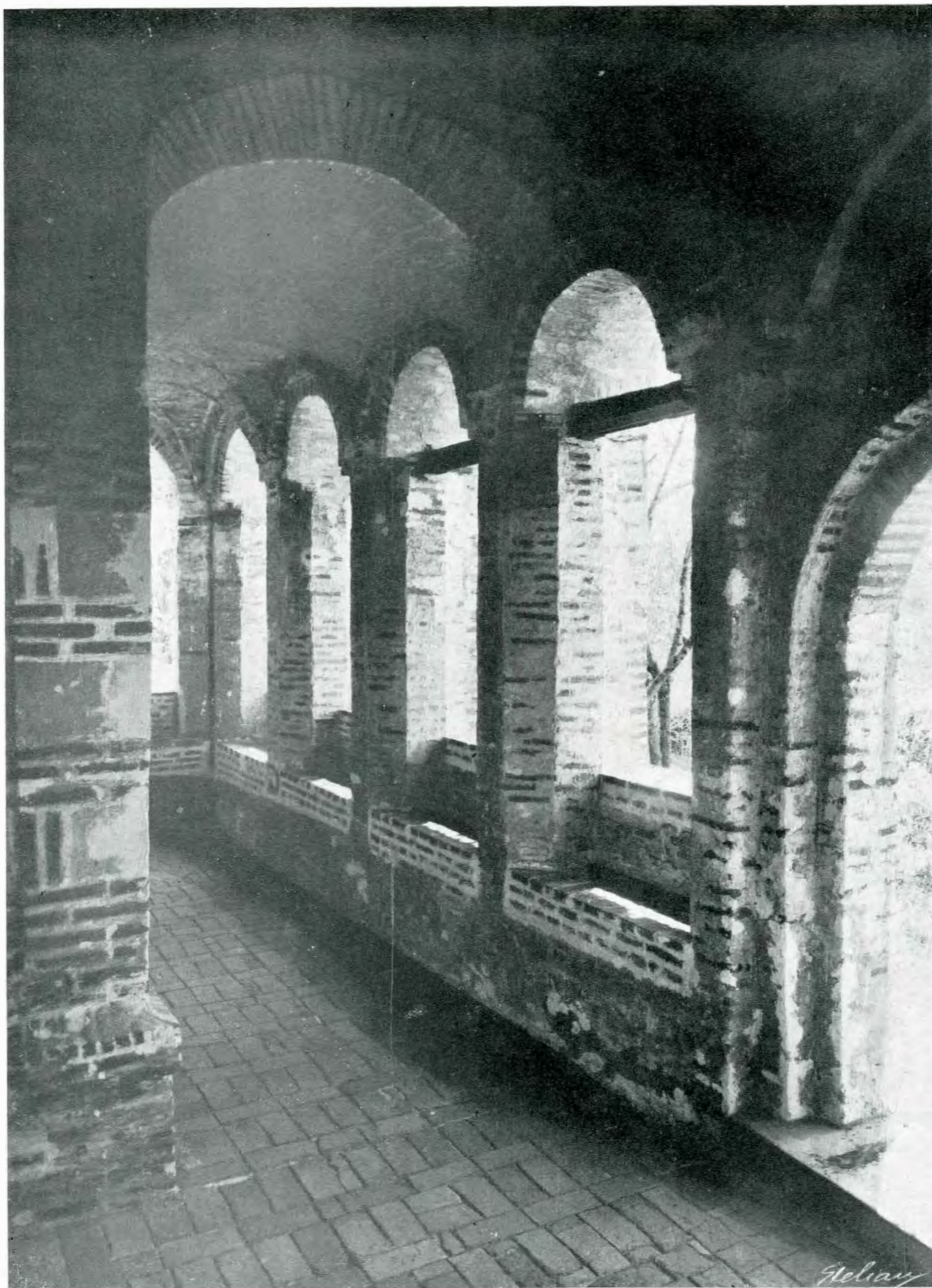
Biserica din Bălteni (Ilfov)
Fig. 353. — Vedere spre intrare.

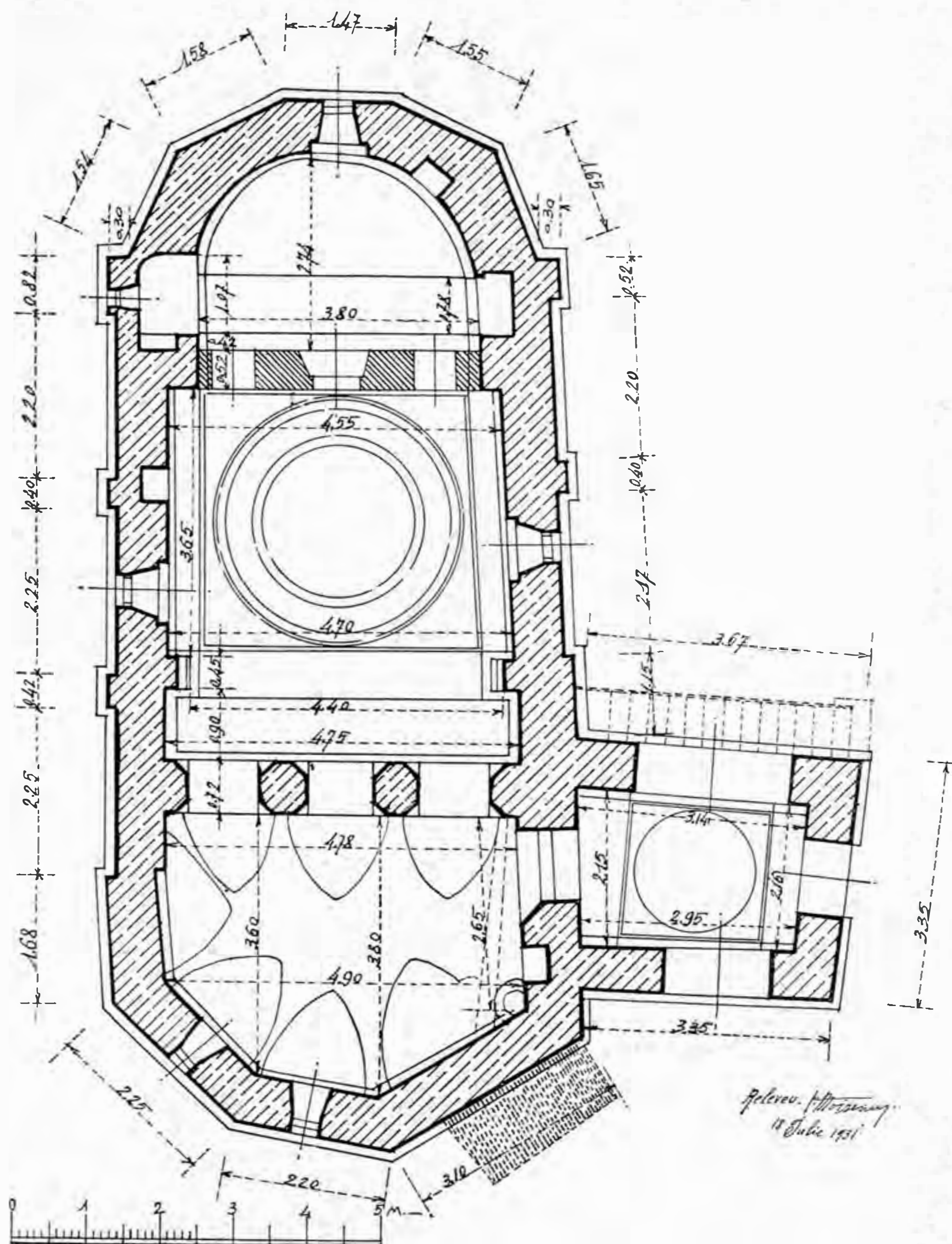
Biserica din Bălteni (Ilfov)
Fig. 359 — Vedere laterală

Biserica din Bălteni (Ilfov)
Fig 360 — Vedere spre altar

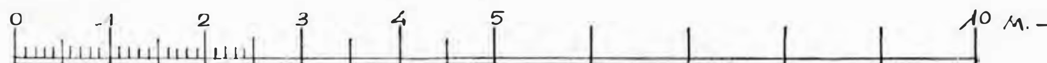

Biserica din Bălteni (Ilfov)
Fig. 361. — Vedere în pridvor.

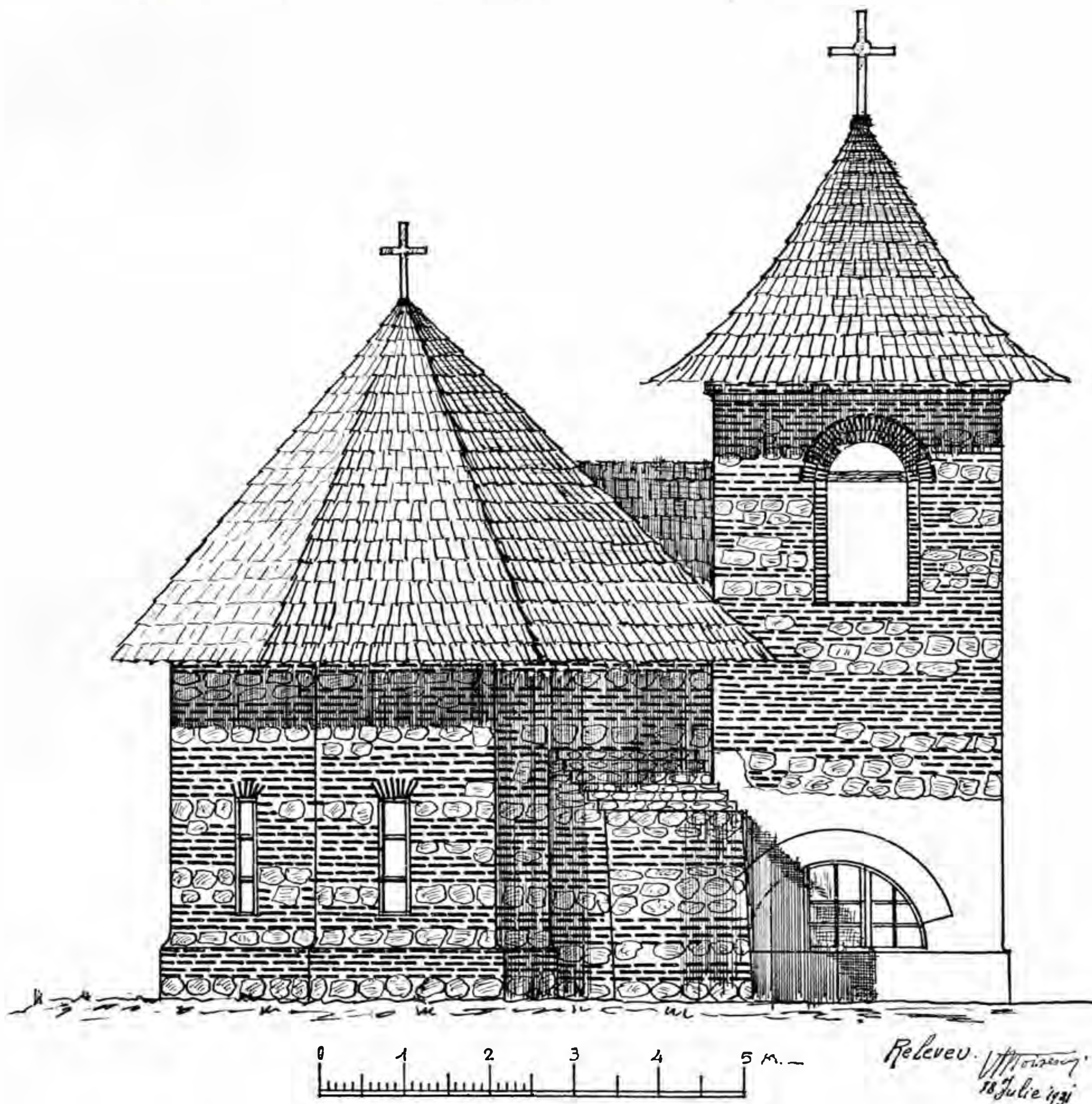

Biserica Olari din Curtea de Argeş
Fig. 362. — Planul orizontal

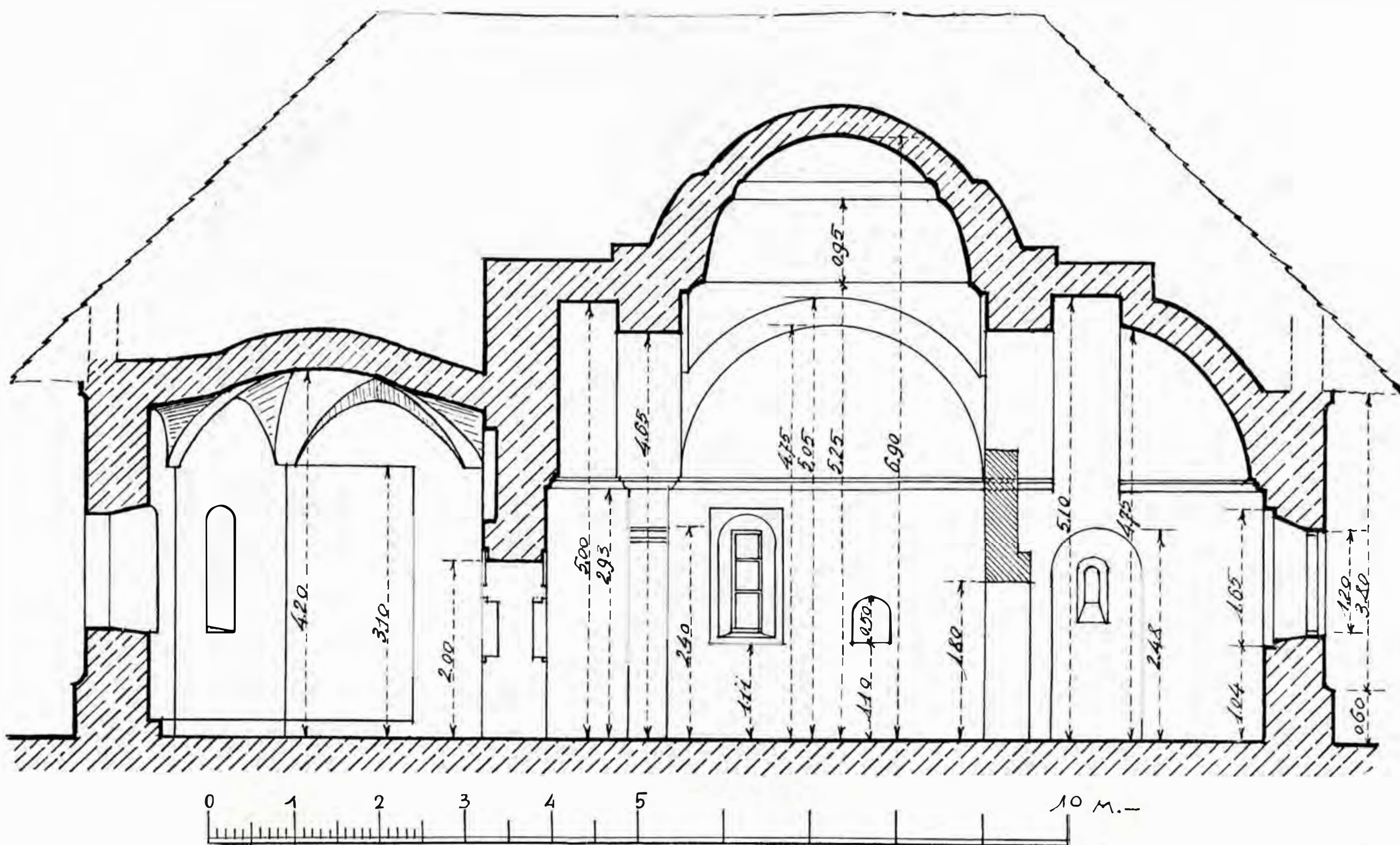
Releveu 18 Iulie 1931

Biserica Olari din Curtea de Argeş
Fig. 363. — Faţada principală

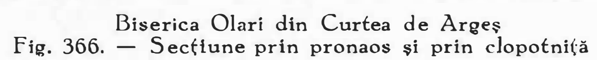
Biserica Olari din Curtea de Argeş
Fig. 364. — Faţada dinspre Apus

Biserica Olari din Curtea de Argeş

Fig. 365. — Secţiune longitudinală

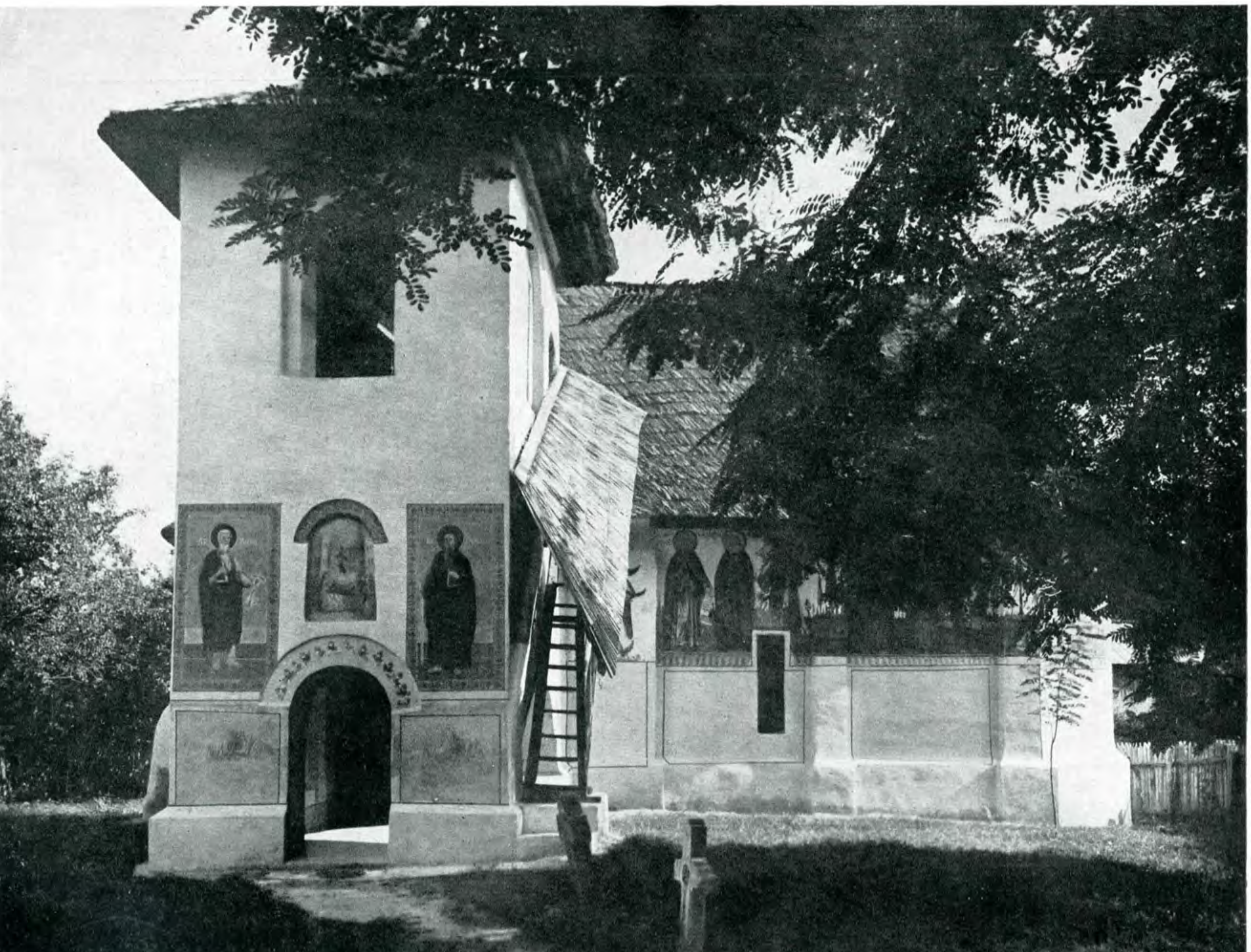
0 1 2 3 4 5 10 M. — Releveu [signature] 18 Julie 1931

Biserica Olari din Curtea de Argeş
Fig. 366. — Secţiune prin pronaos şi prin clopotniţă

Biserica Olari din Curtea de Argeş
Fig. 367. -- Vedere spre intrare

Biserica Olari din Curtea de Argeș
Fig. 68.– Vedere dinspre miazăzi

Biserica Olari din Curtea de Argeș
Fig. 369. — Vederea scării clopotniței

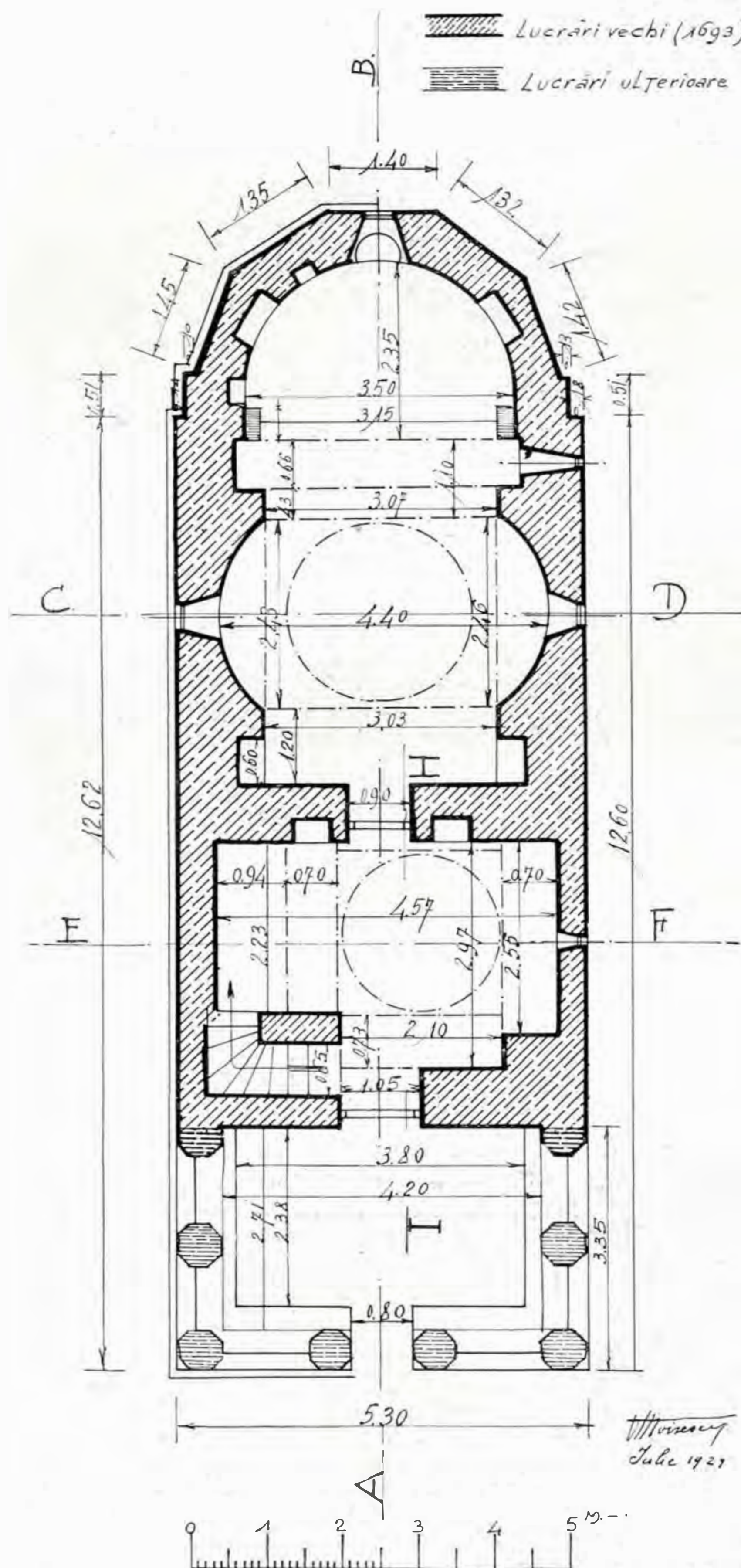

Biserica Olari din Curtea de Argeş
Fig. 370. — Vederea faţadei de la miază noapte

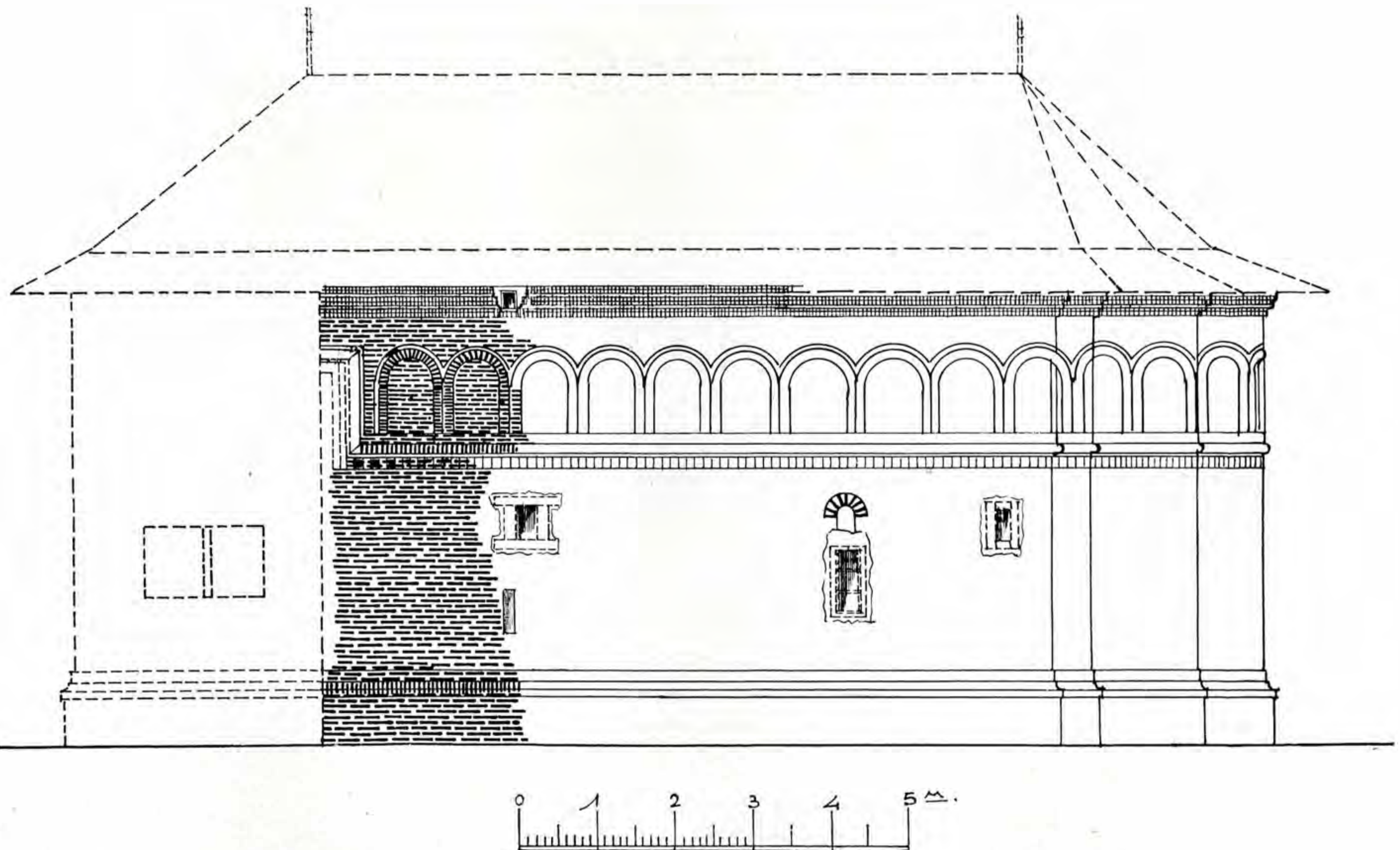

Biserica Olari din Curtea de Argeş
Fig. 371.—Vedere dinspre răsărit Fig. 372.—Vedere dinspre apus

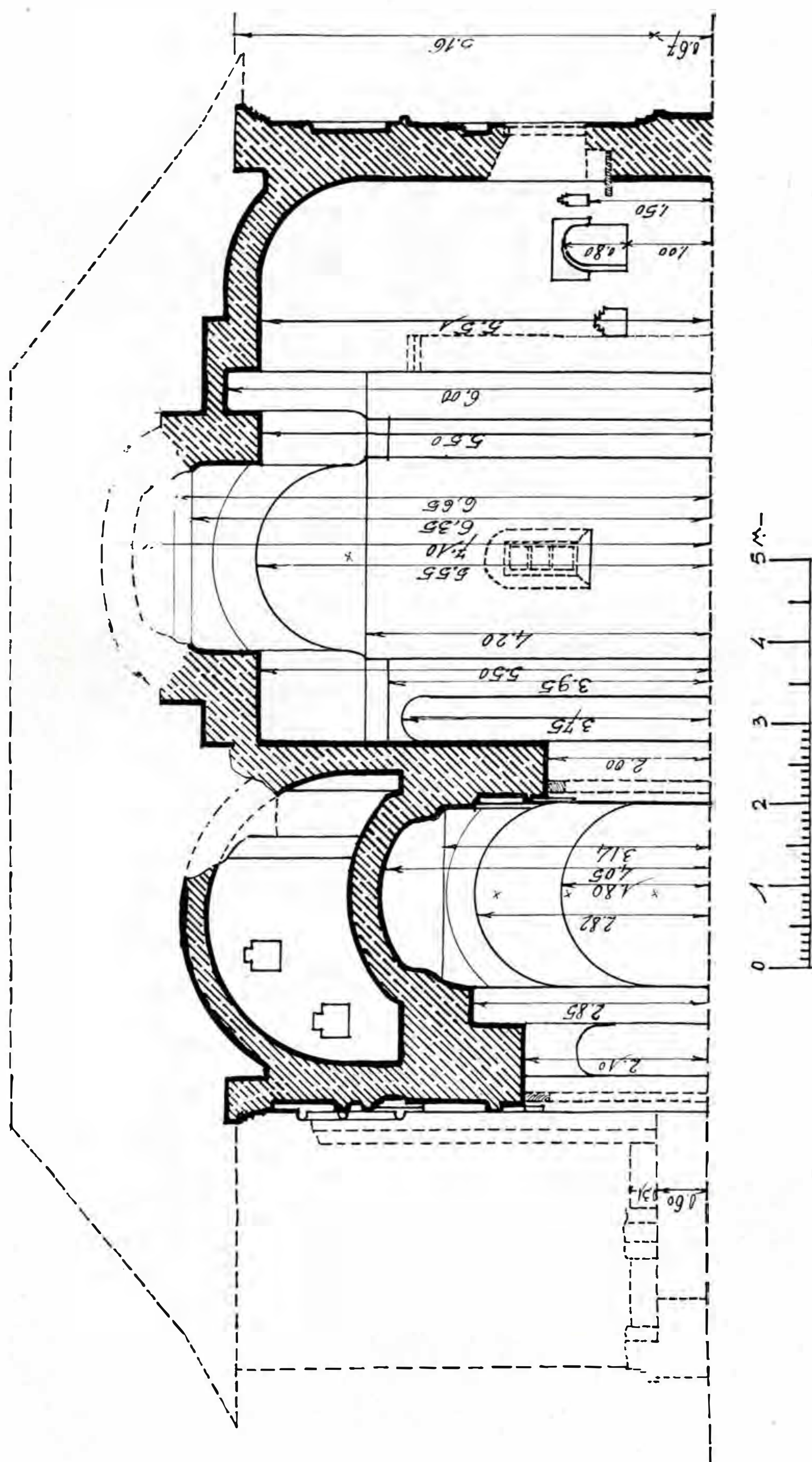

Biserica din Turbaţi (Ilfov)
Fig. 373. — Planul orizontal

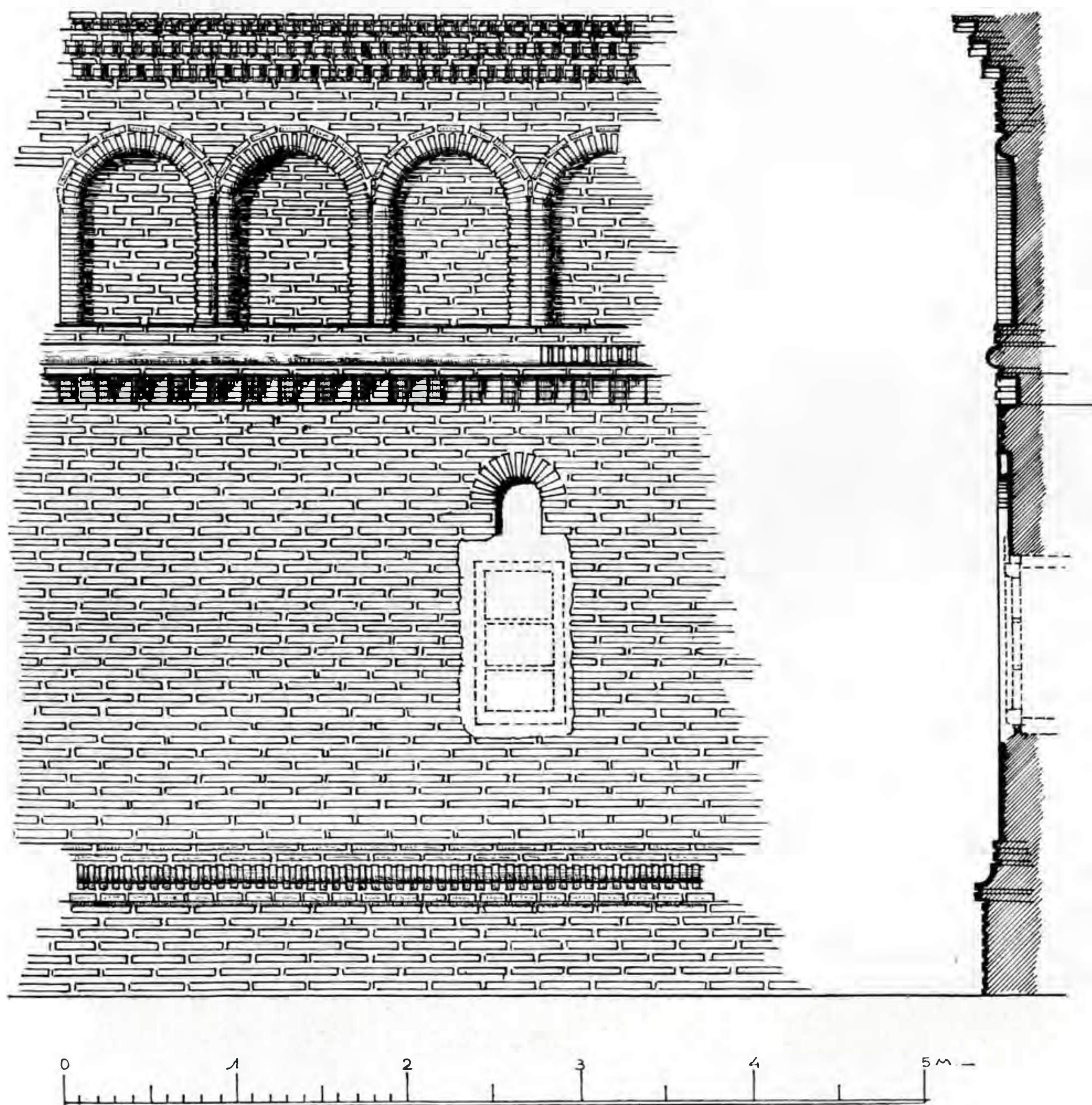
Biserica din Turbaţi (Ilfov)

Fig. 374. — Faţada laterală

Biserica din Turbaţi (Ilfov)

Fig. 375. — Secţiune longitudinală

Biserica din Turbaţi (Ilfov)
Fig. 376. — Detaliu de faţadă

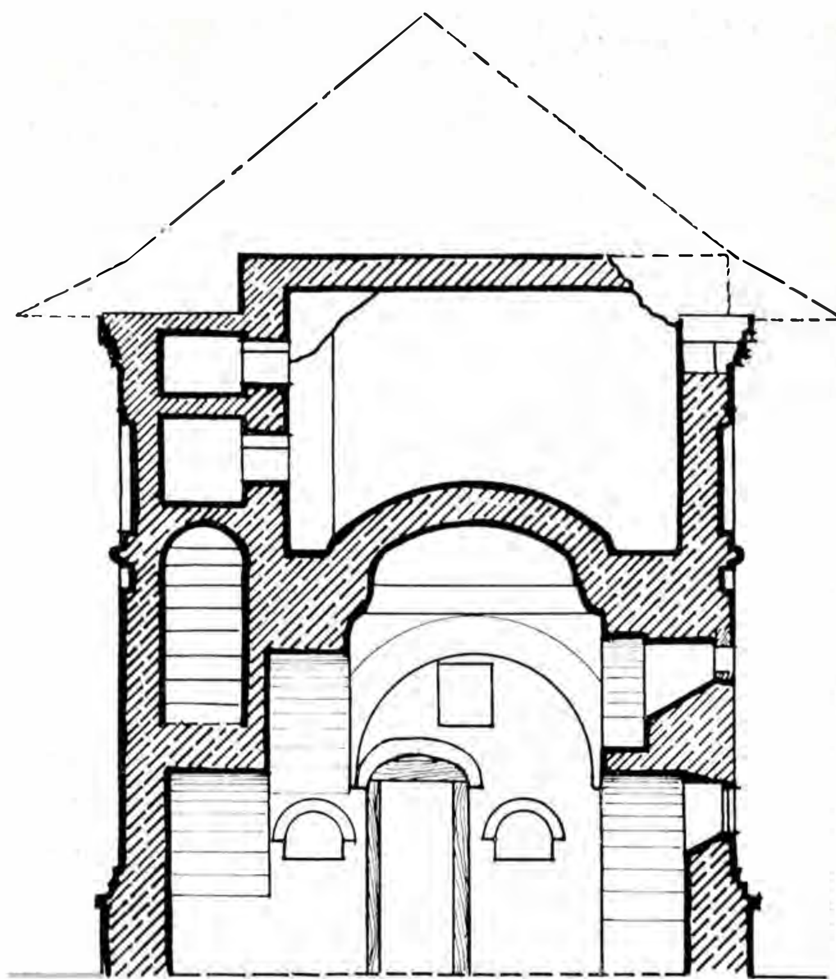

Fig. 377. — Secțiunea E. F.

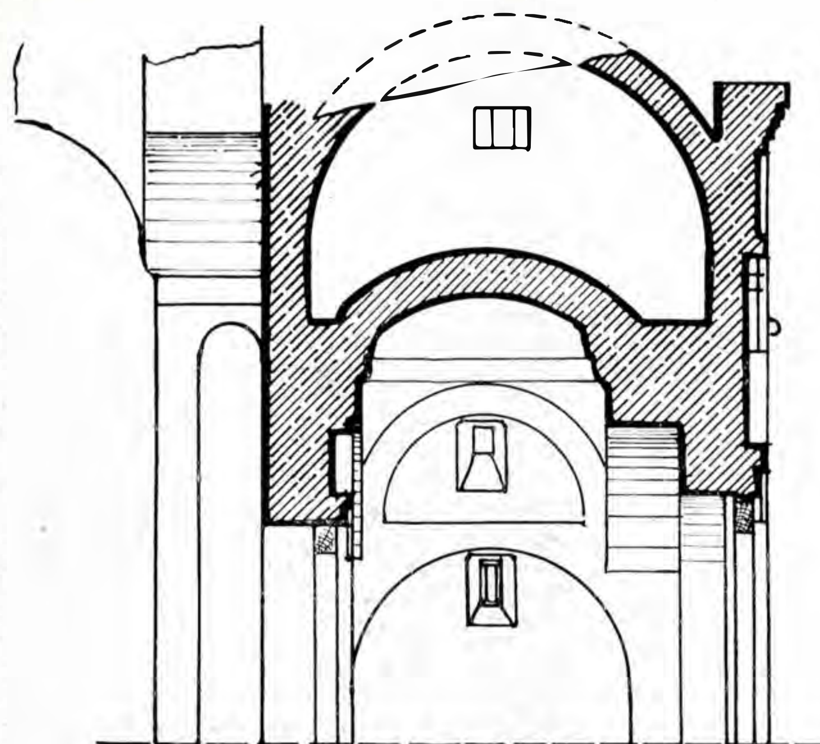
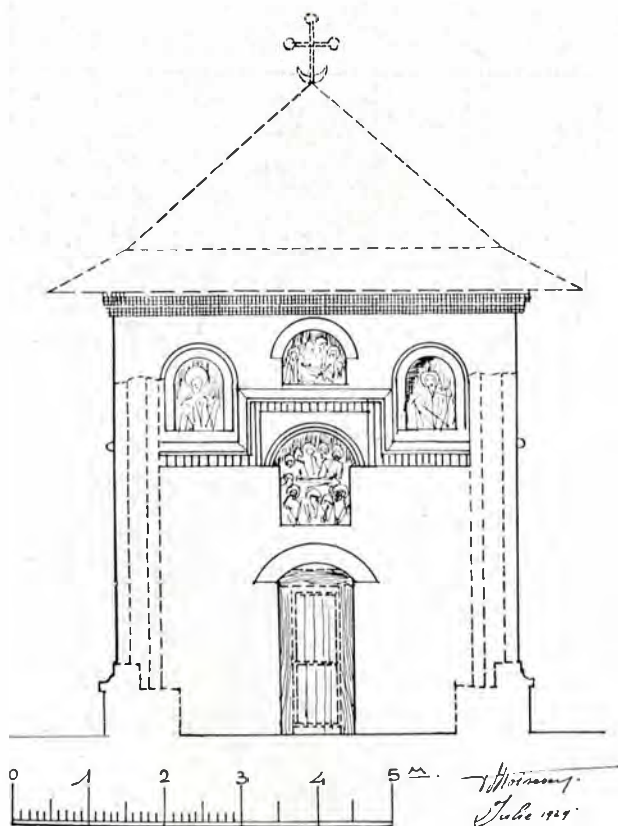
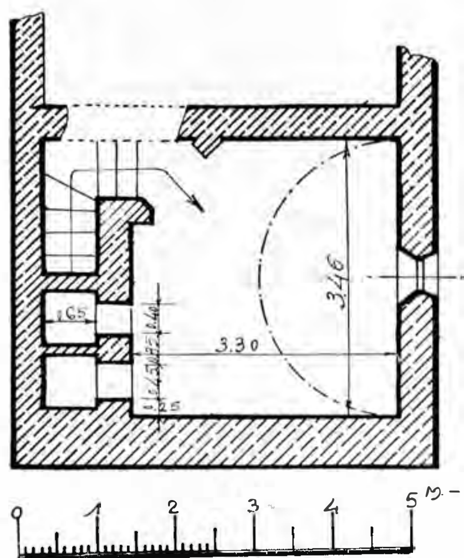

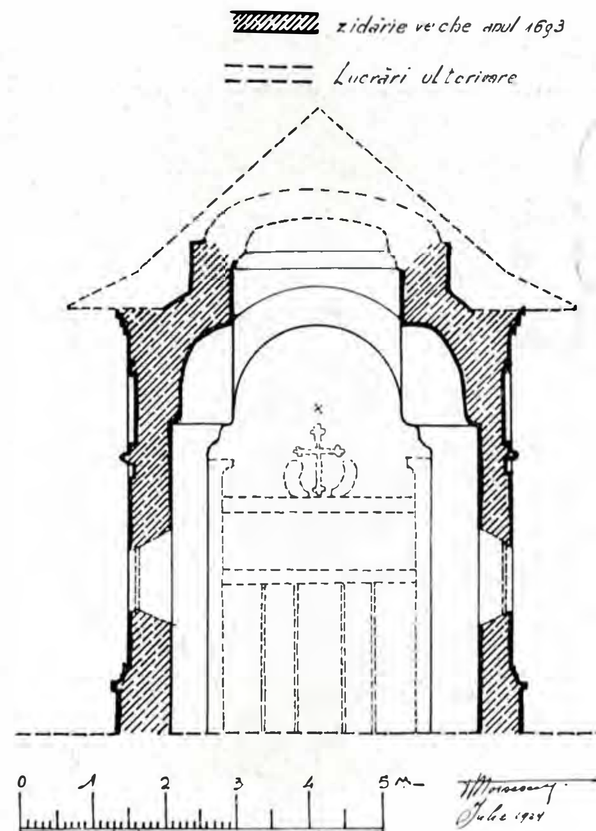
Fig. 378. — Secțiunea H. I.

0 1 2 3 4 5 m

Biserică din Turbați (Ilfov)
Secțiuni transversale prin pronaos

Biserica din Turbaţi (Ilfov)

Fig. 379. — Faţada principală

Fig. 380. — Planul ascunzătoarei de peste pronaos

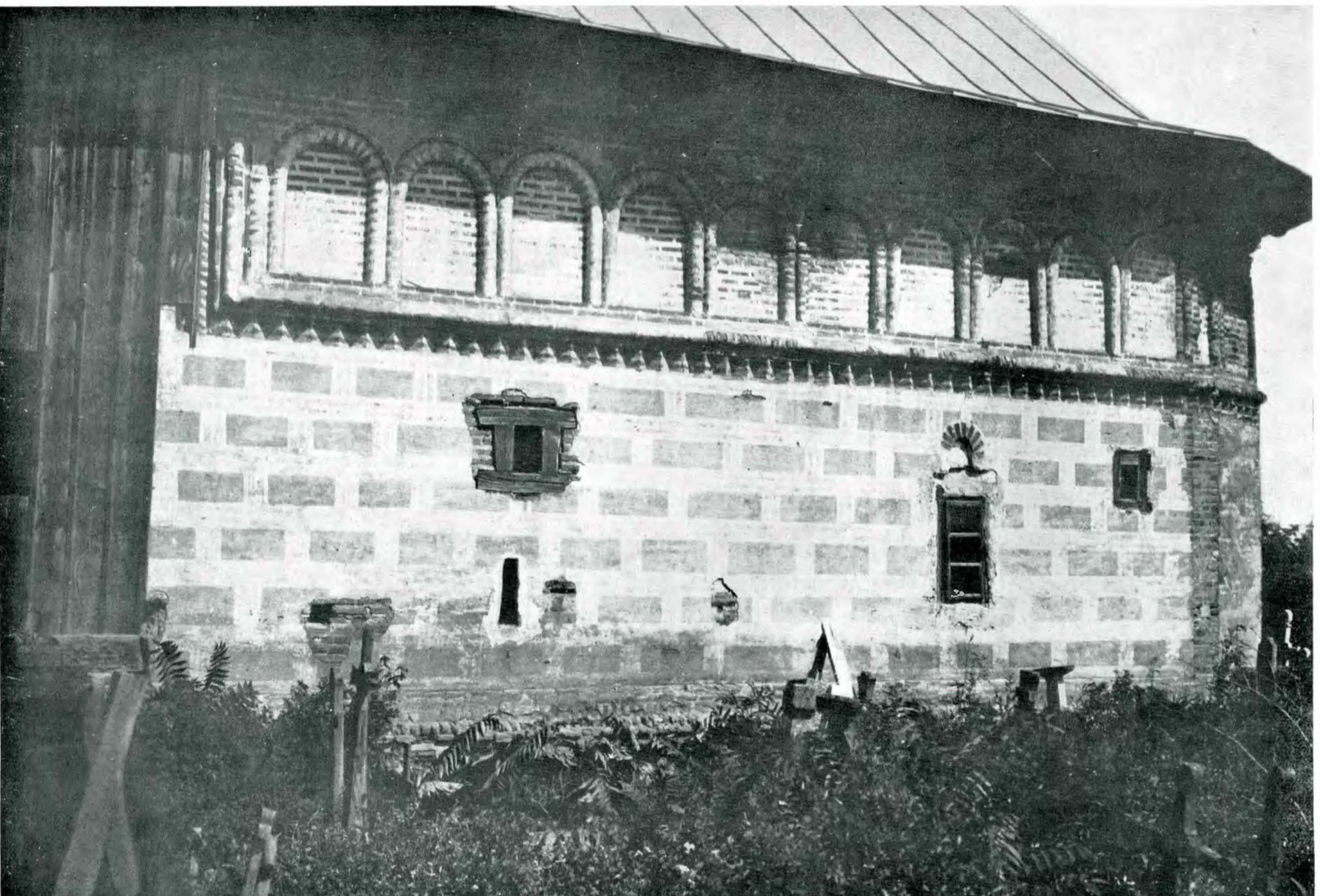
Fig. 381. — Secţiune transversală prin naos.

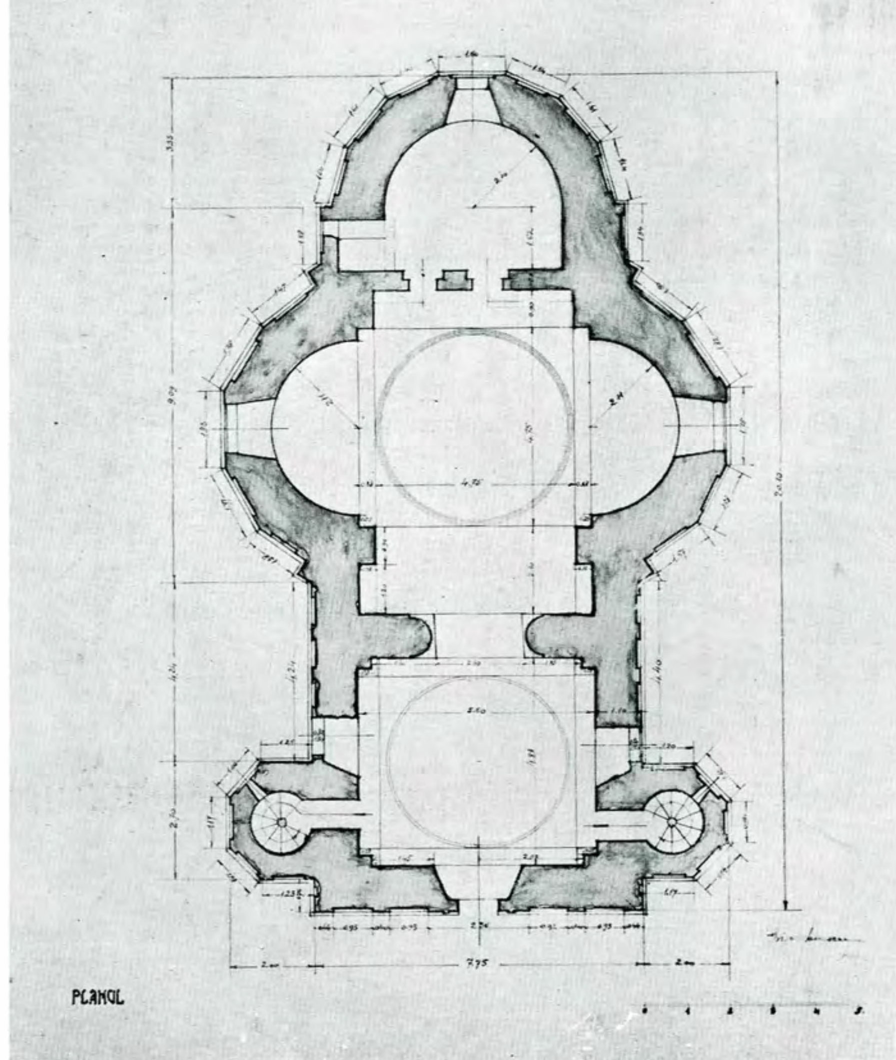
Biserica din Turbaţi (Ilfov)
Fig. 382. — Vedere generală

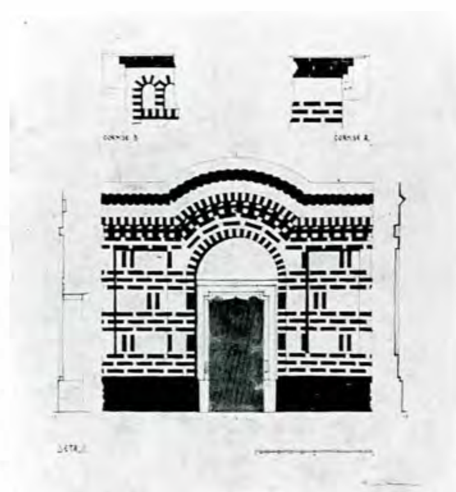

Biserica din Turbaţi (Ilfov)
Fig. 383. — Vedere spre altar

Biserica din Turbați (Ilfov)
Fig. 384. — Vedere laterală

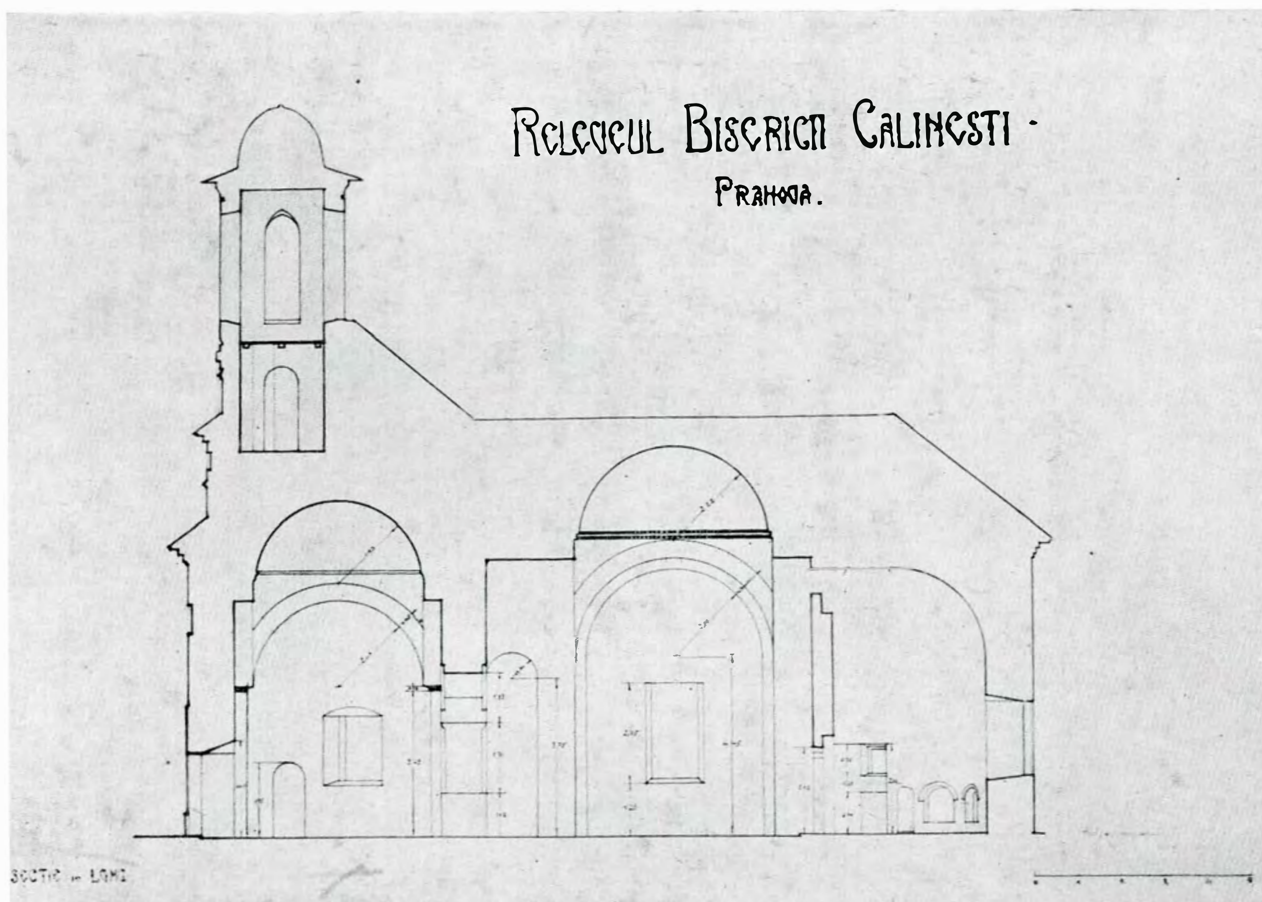

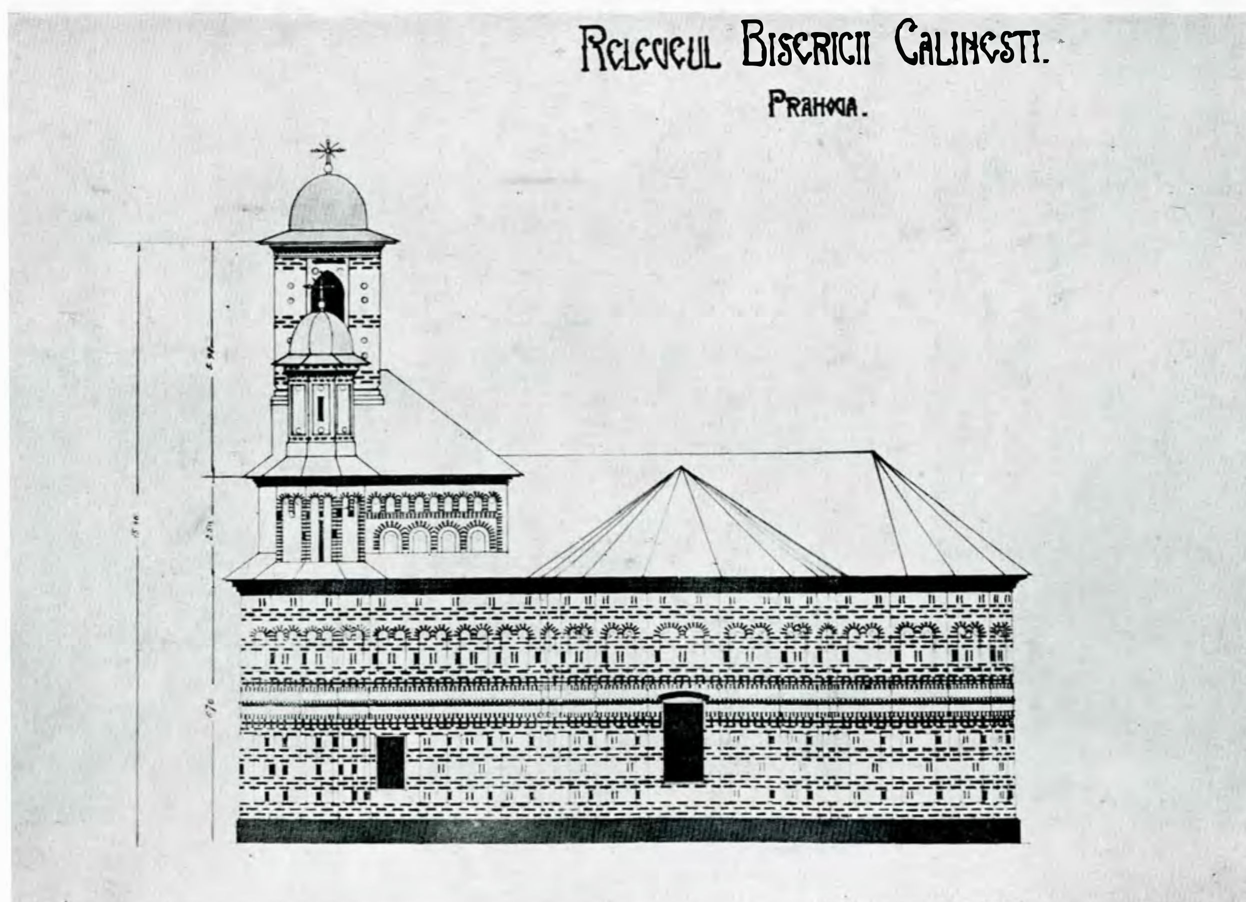
Biserica din Călineşti (Prahova)

Fig. 385. — Planul orizontal

Fig 386. — Detalii de faţadă

Releveu arhitect Gr. Ionescu

Biserica din Călineşti (Prahova)
Fig. 387. — Secţie longitudinală Fig. 388. — Faţada laterală

Releveu arhitect Gr. Ionescu

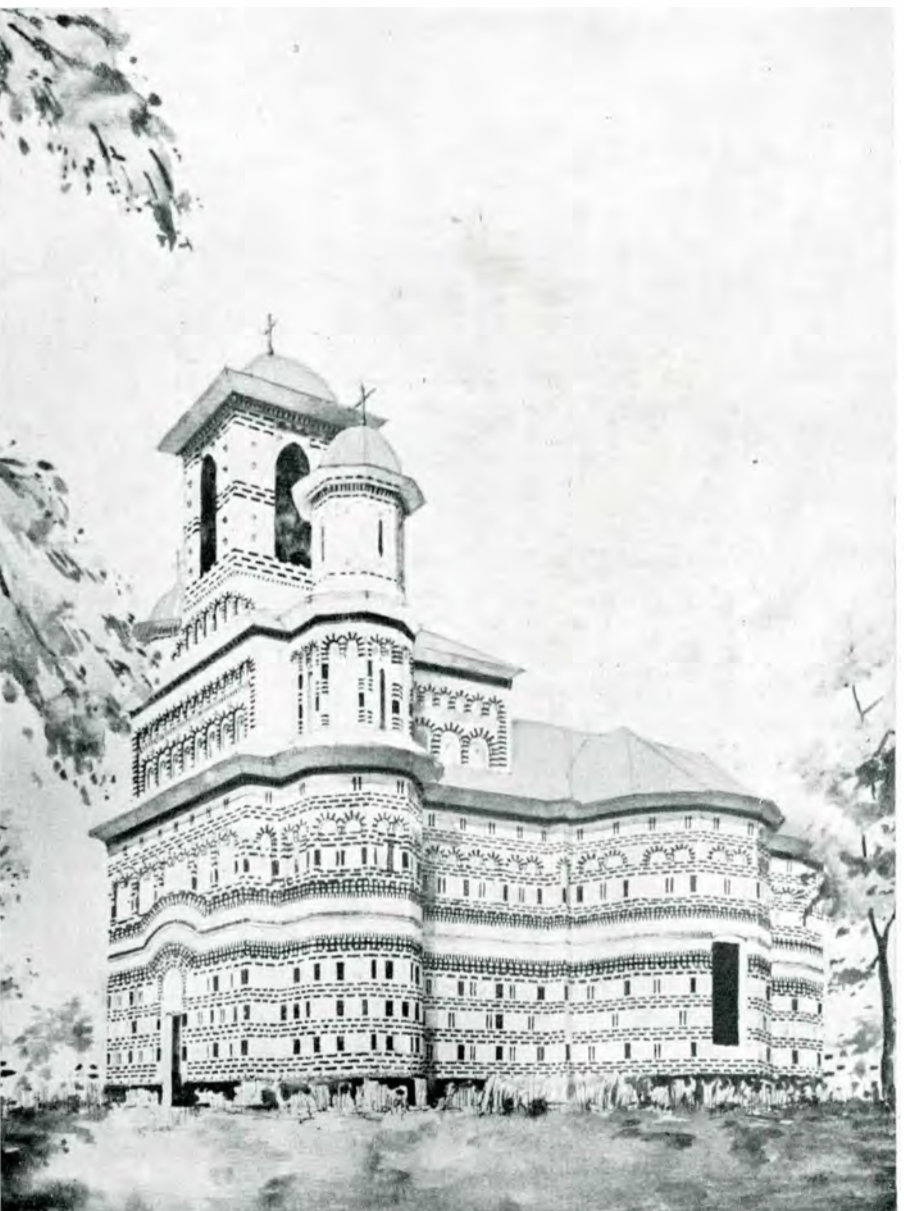

Biserica din Călineşti (Prahova)
Fig. 389. — Vedere generală

Biserica din Călineşti (Prahova)
Fig. 390. — Vedere spre intrare

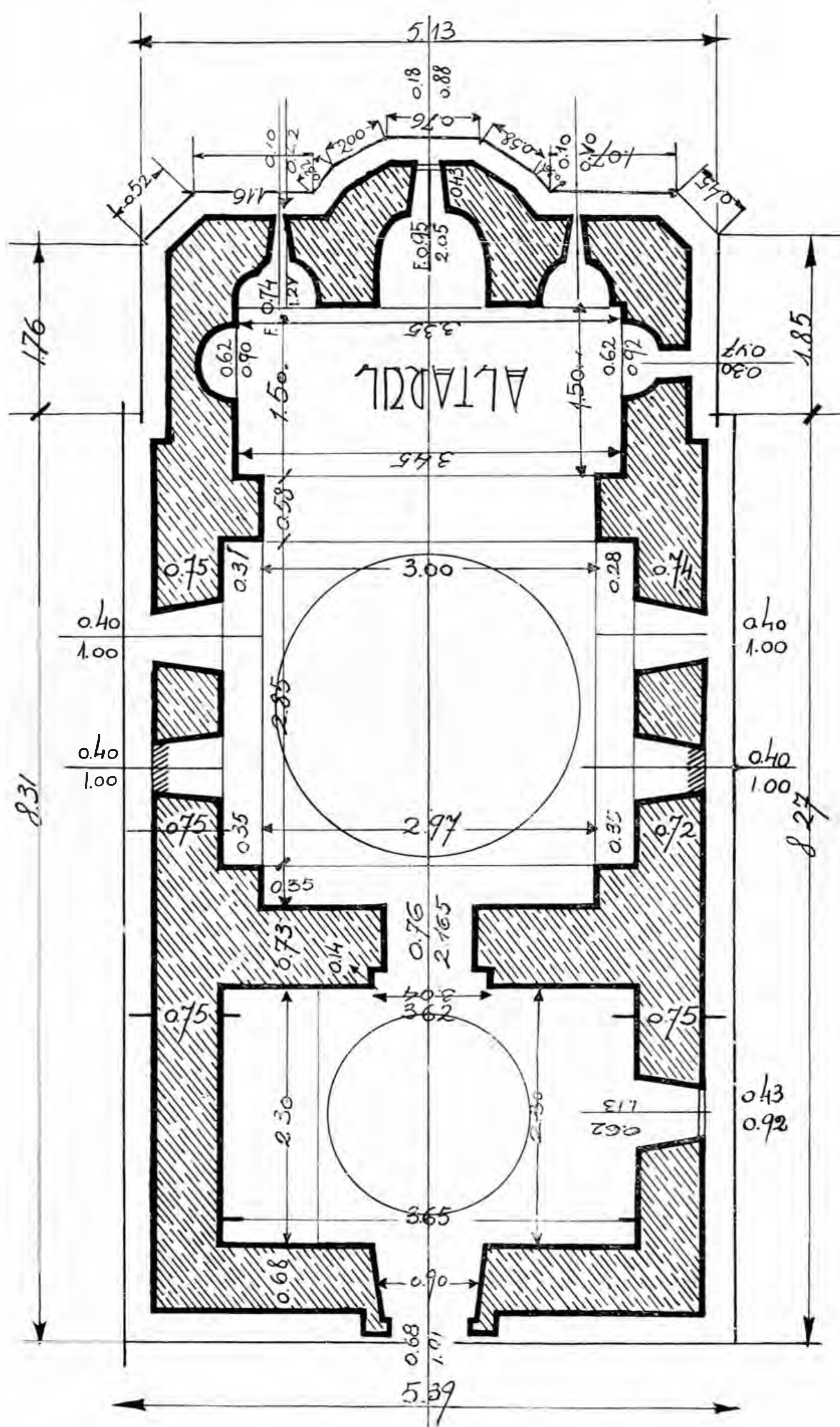

Biserica din Călinești (Prahova)

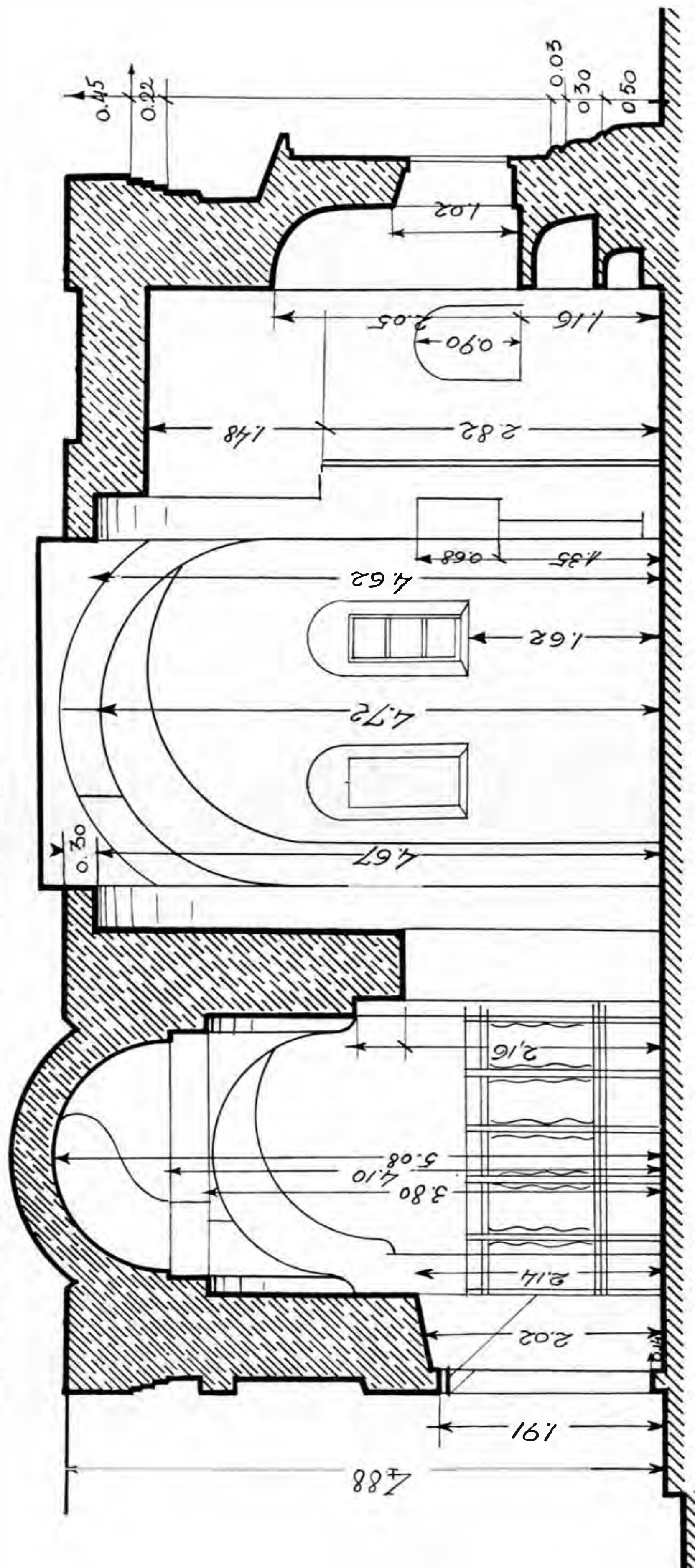
Fig. 391. — Vedere laterală

Fig. 392. — Vedere dinspre miază-zi
(desemn arh. Gr. Ionescu)

Biserica Mănăstirii Turnu (Argeş)
Fig. 393. — Planul orizontal

Releveu arhitect E. Călinescu

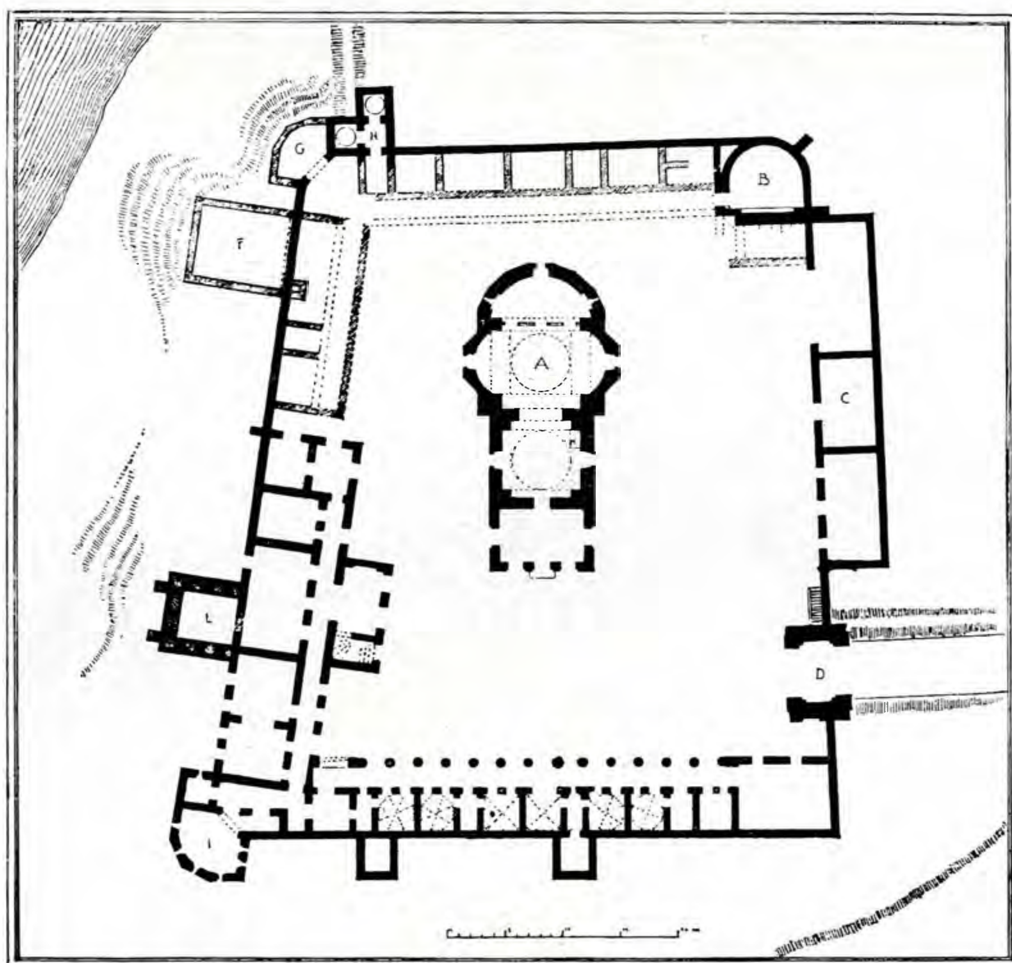

Biserica Mănăstirii Turnu (Argeş)
Fig. 394. — Secţiune longitudinală

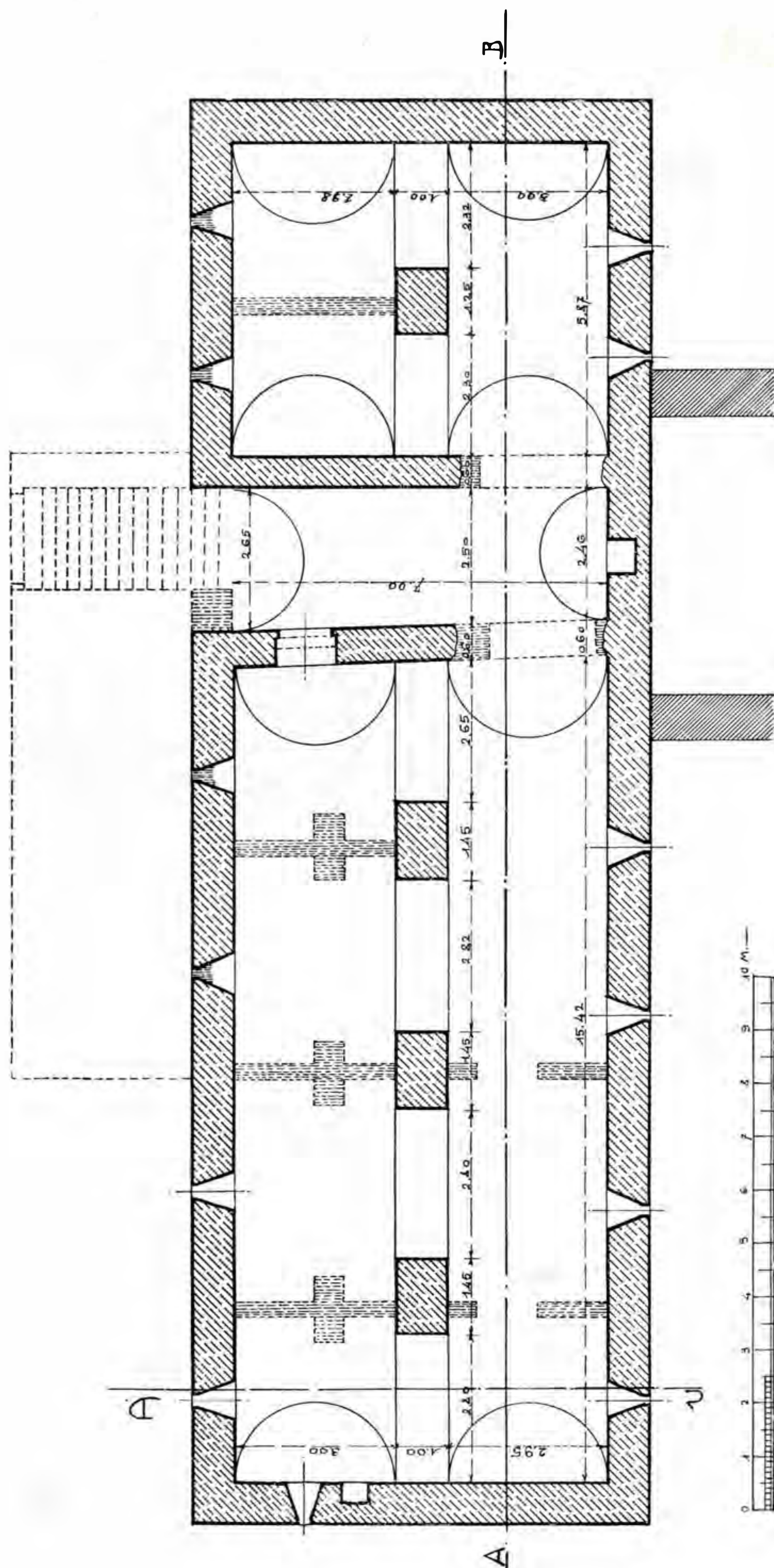
Releveu arhitect E. Călinescu

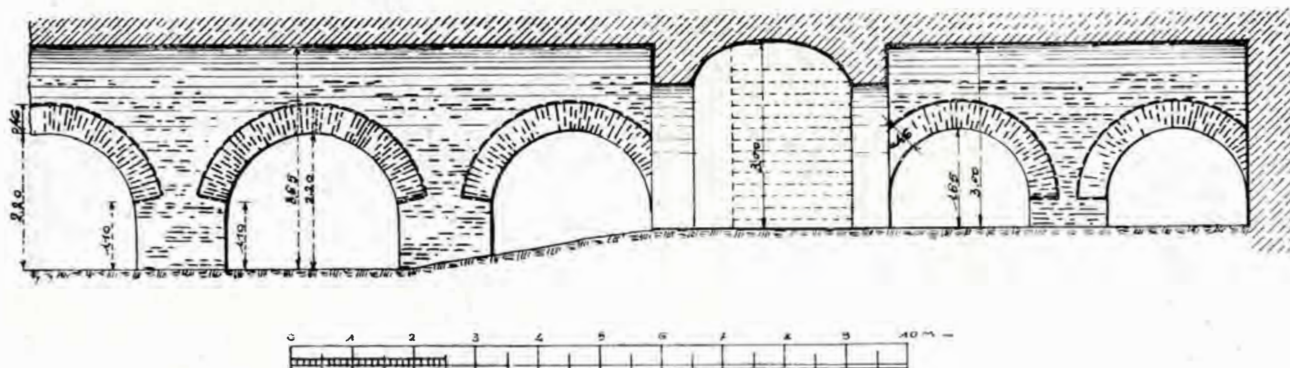
Biserica Mănăstirii Turnu (Argeş)
Fig. 395. — Vederea bisericii

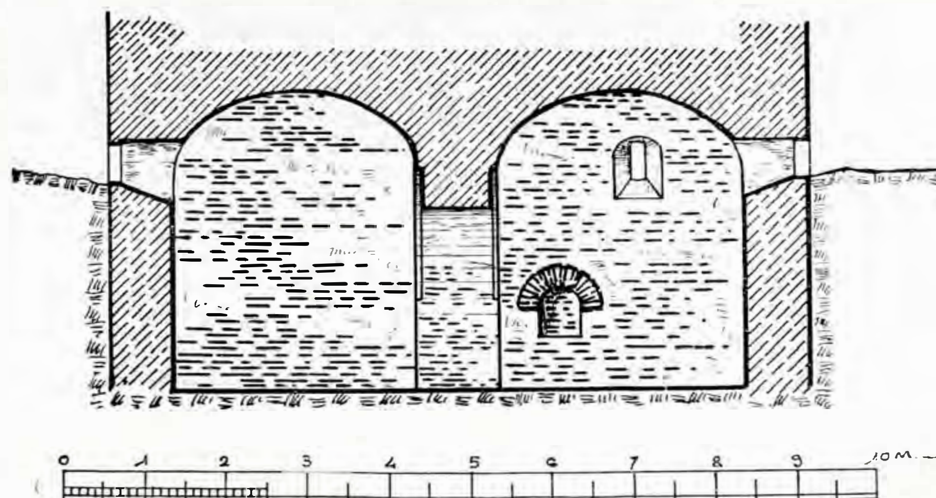

Mănăstirea Comana (Vlaşca)
Fig. 595. -- Planul general

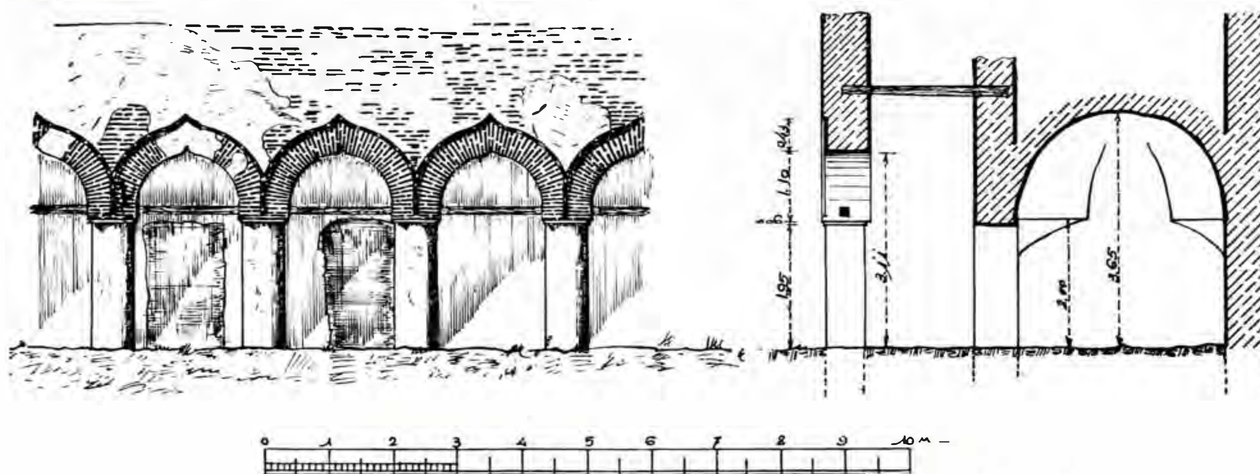

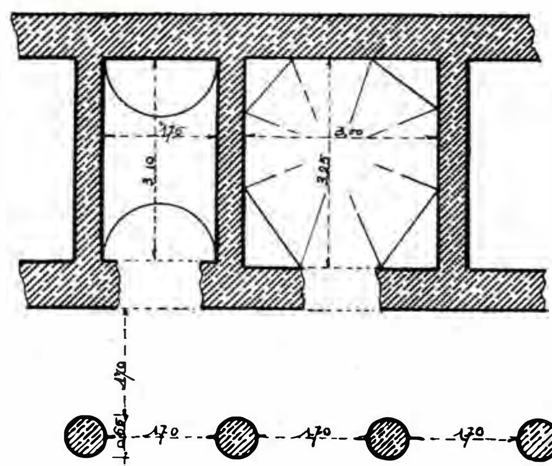
Mănăstirea Comana (Vlaşca)
Fig. 397. — Planul pivniţelor

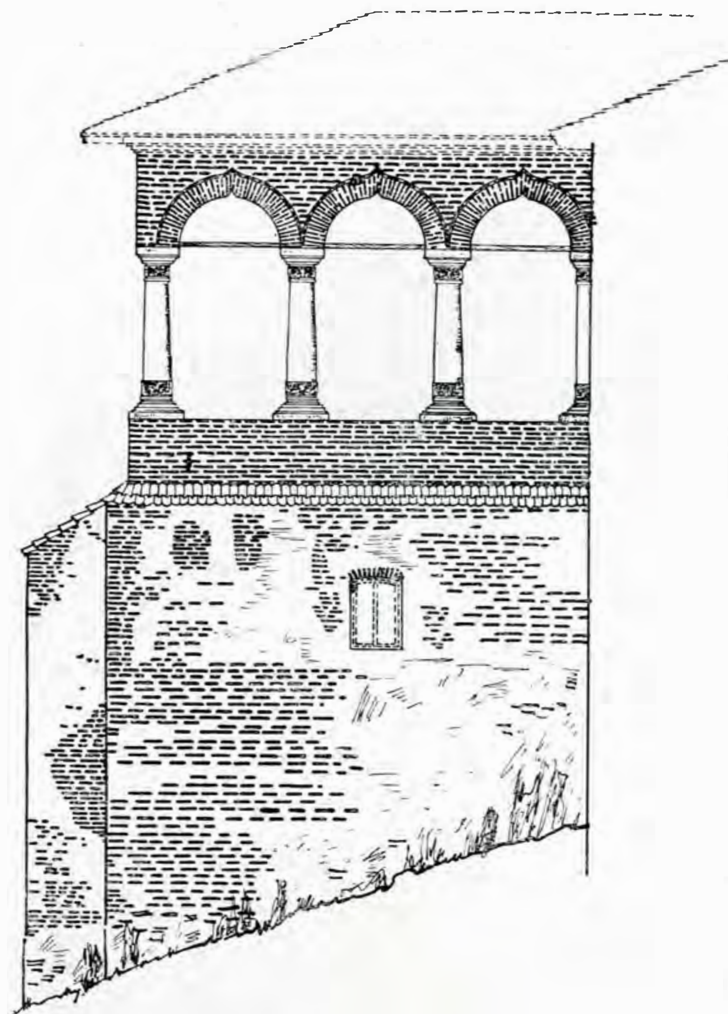
Mănăstirea Comana (Vlaşca)
Fig. 398. — Secţiune longitudinală
Fig. 399. — Secţiune transversală

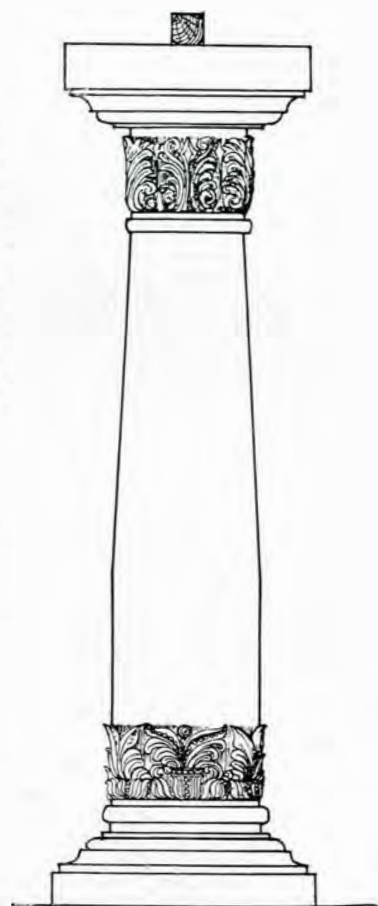

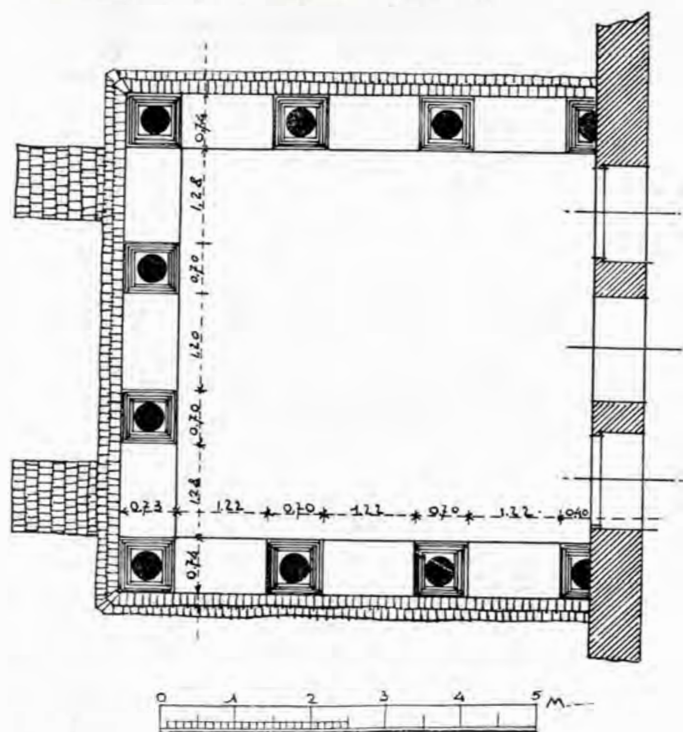

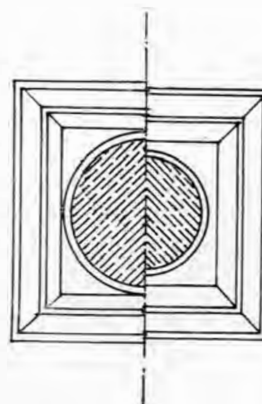
Mănăstirea Comana (Vlaşca)

Fig. 400.—Faţada chiliilor Fig. 401.—Secţia chiliilor Fig. 402.—Planul chiliilor

Mănăstirea Comana (Vlaşca)

Fig. 403.—Fațada laterală a foişorului
Fig. 404.—Planul foişorului
Fig. 405. Stâlpul foişorului
Fig. 406. —Planul stâlpului

Mănăstirea Comana
Fig. 407. — Vedere chiliilor

Mănăstirea Comana

Fig. 408. – Vederea spre clopotniţă şi chilii

Fig. 409.—Foişorul văzut de la răsărit

Mănăstirea Comana
Fig. 410.—Vederea foişorului cu clădirea dinspre apă

Mănăstirea Comana
Fig. 411. — Vedere a foişorului

Mănăstirea Comana
Fig. 412. — Stâlpii dela foişor

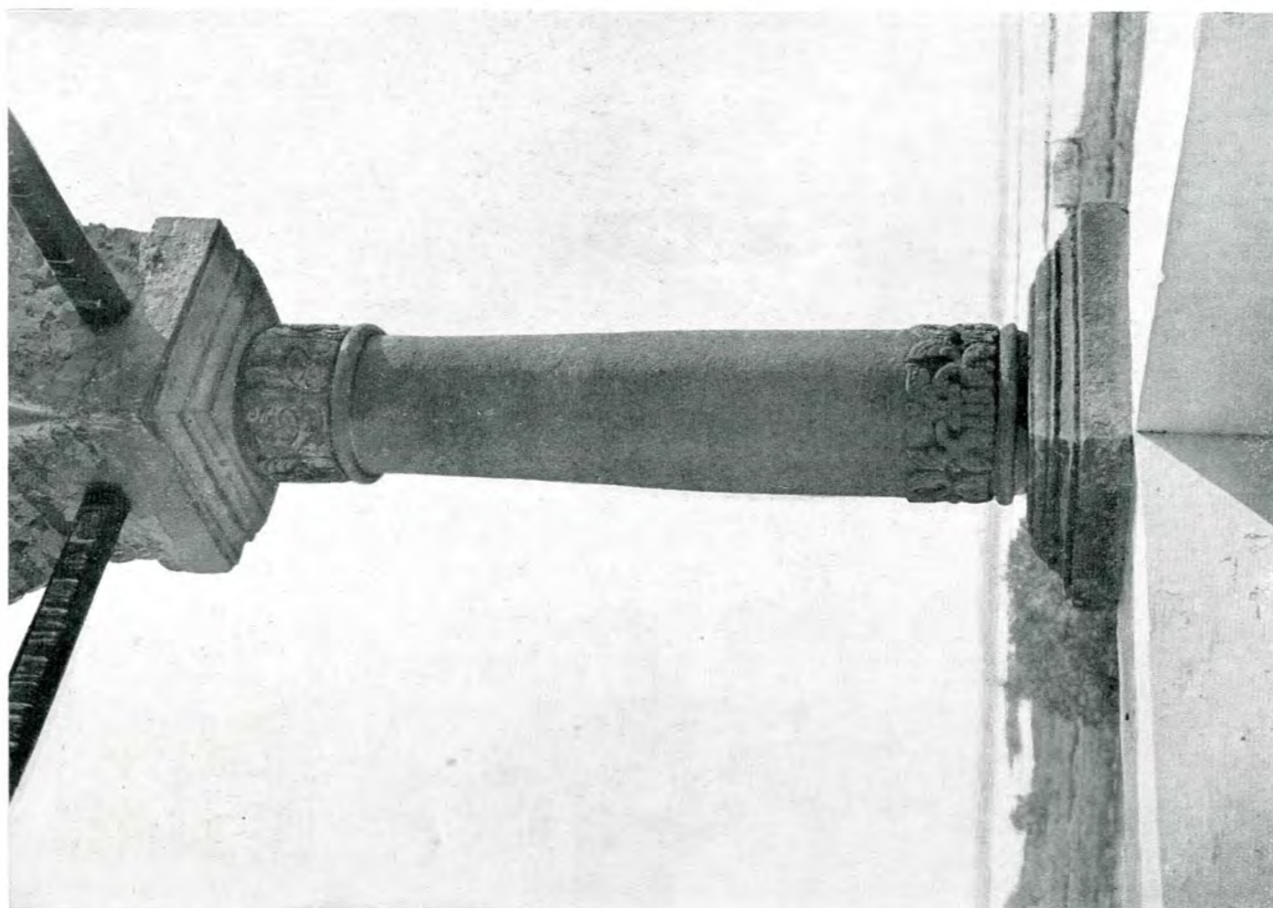

Mănăstirea Comana

Fig. 413.—Detaliul capitelului cu Stema Cantacuziniştilor

Fig. 414. — Detaliul bazei stâlpului

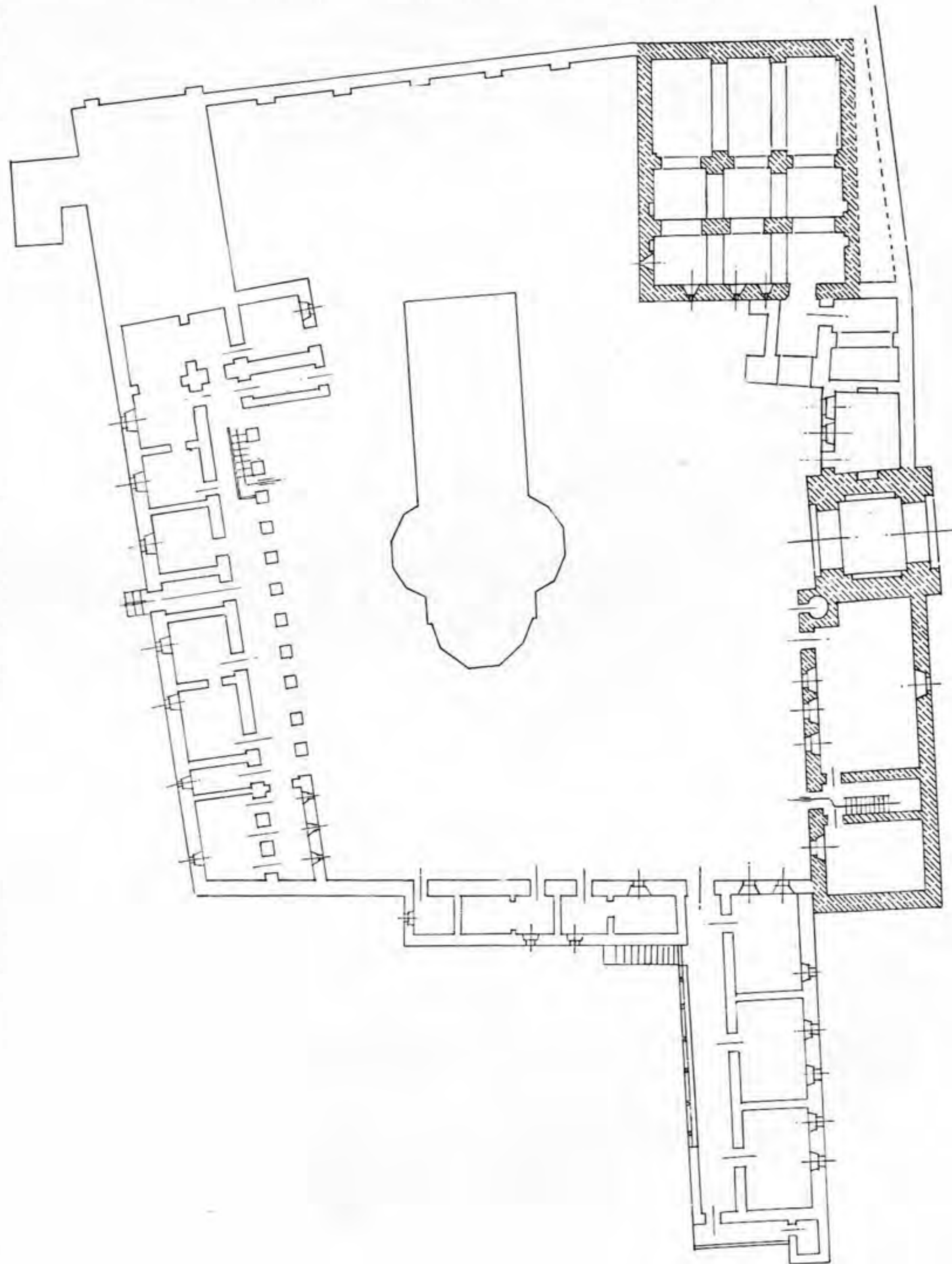

Mânăstirea Comana

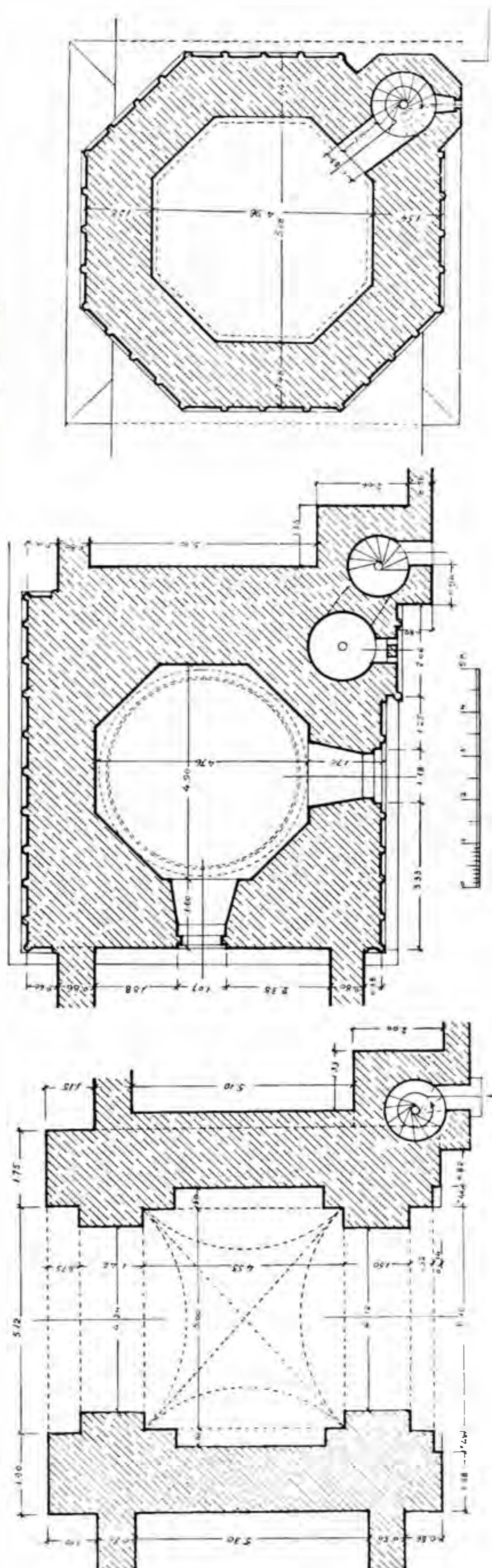
Fig. 416.—Stâlpul dela foişor

Fig. 415.—Pisania bisericii

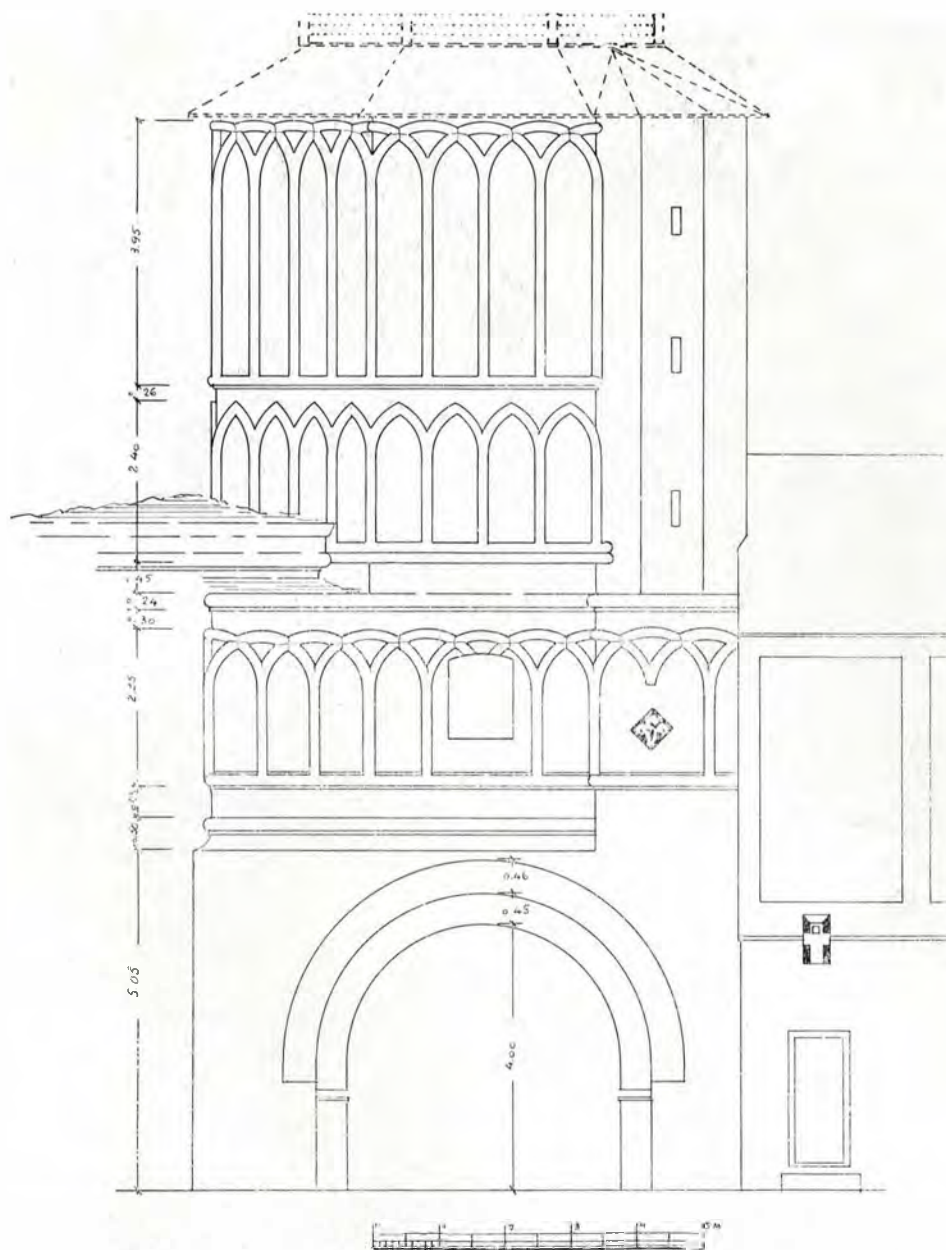

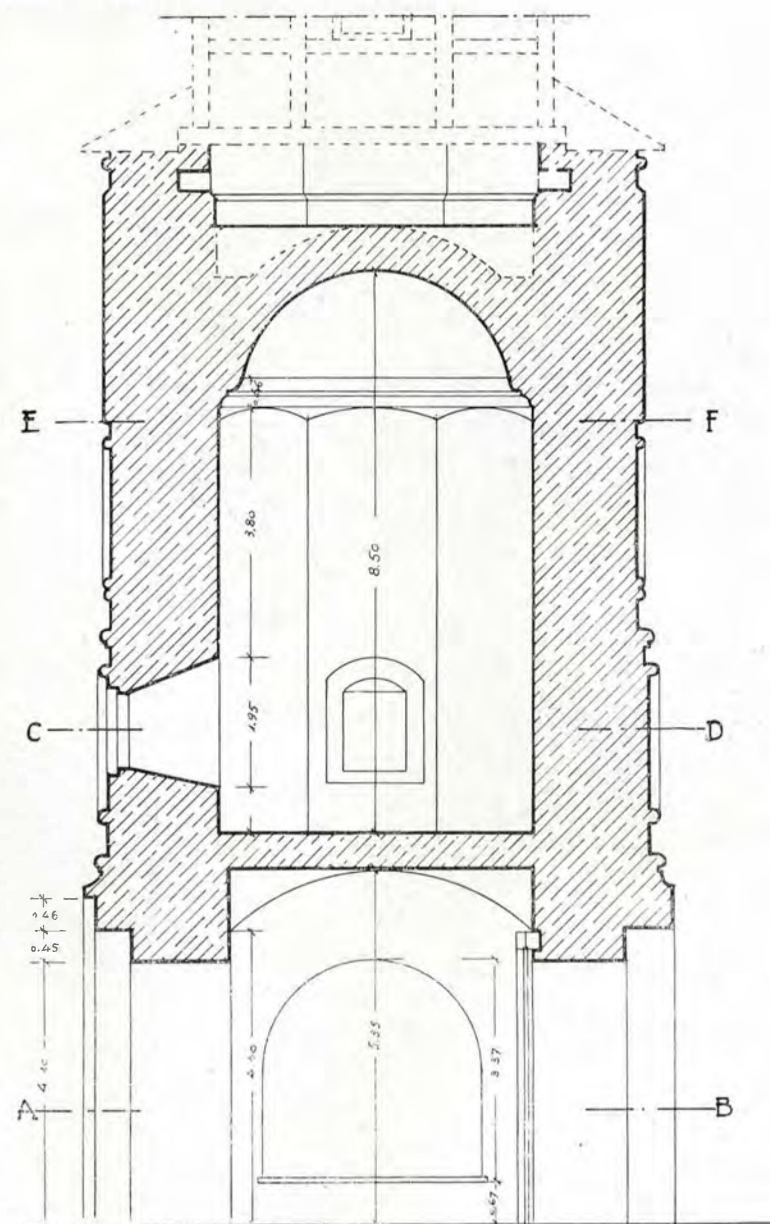
Mănăstirea Brâncoveni (Romanați)
Fig. 417. — Planul general

Clopotnița Mănăstirii Brâncoveni (Romanați)
Fig. 418. — Planul etajului superior
Fig. 419. — Planul etajului intermediar
Fig. 420. — Planul parterului

Releveu arhitect I. Atanasescu

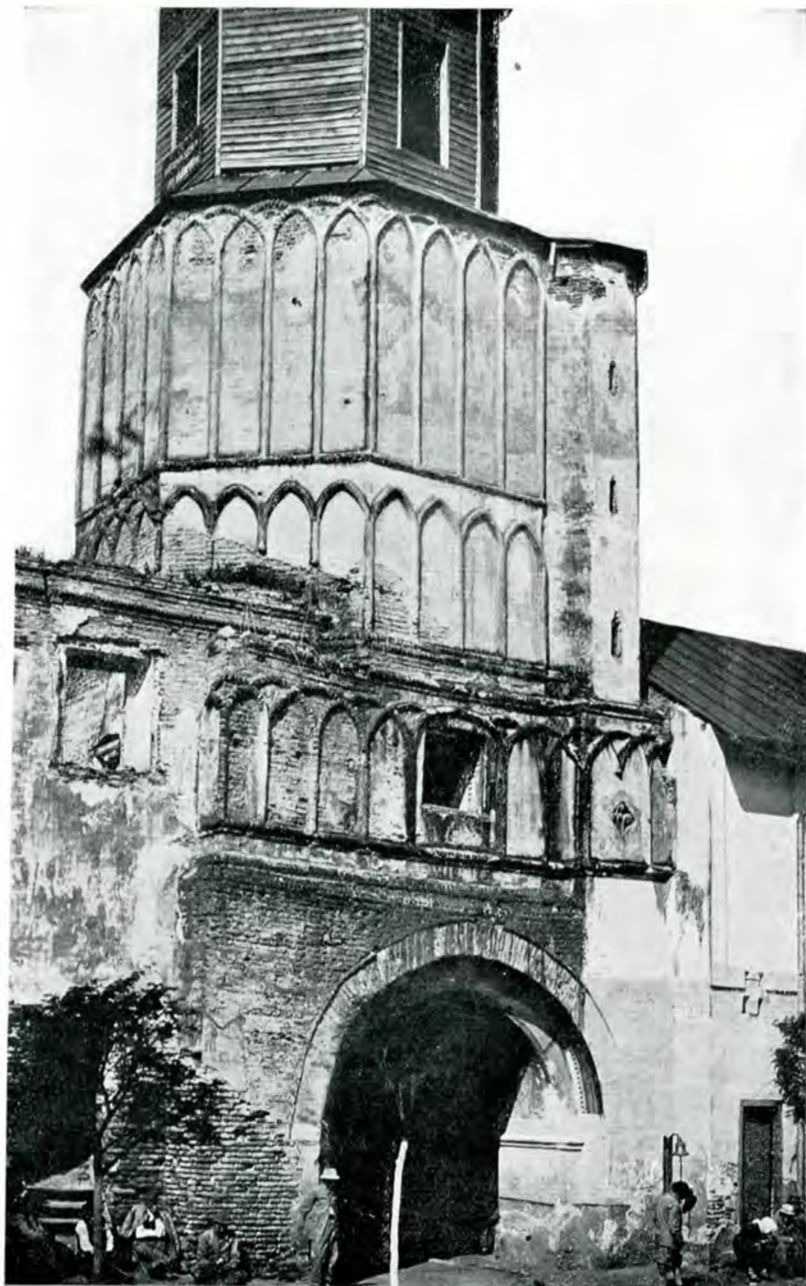

Clopotniţa Mănăstirii Brâncoveni (Romanaţi)

Fig. 421.—Faţada dinspre curte cu vederea scării

Fig. 422. – Secţiune verticală

Releveu arhitect I. Atanasescu

Clopotnița Mănăstirii Brâncoveni (Romanați)

Fig. 423 — Vedere dinspre curte

Fig. 424. — Vedere din exterior

Mănăstirea Brâncoveni (Romanaţi)

Fig. 425. — Vederea spre intrare în dreapta se vede paraclisul

Fig. 426. — Vederea dinspre răsărit în stânga se vede paraclisul

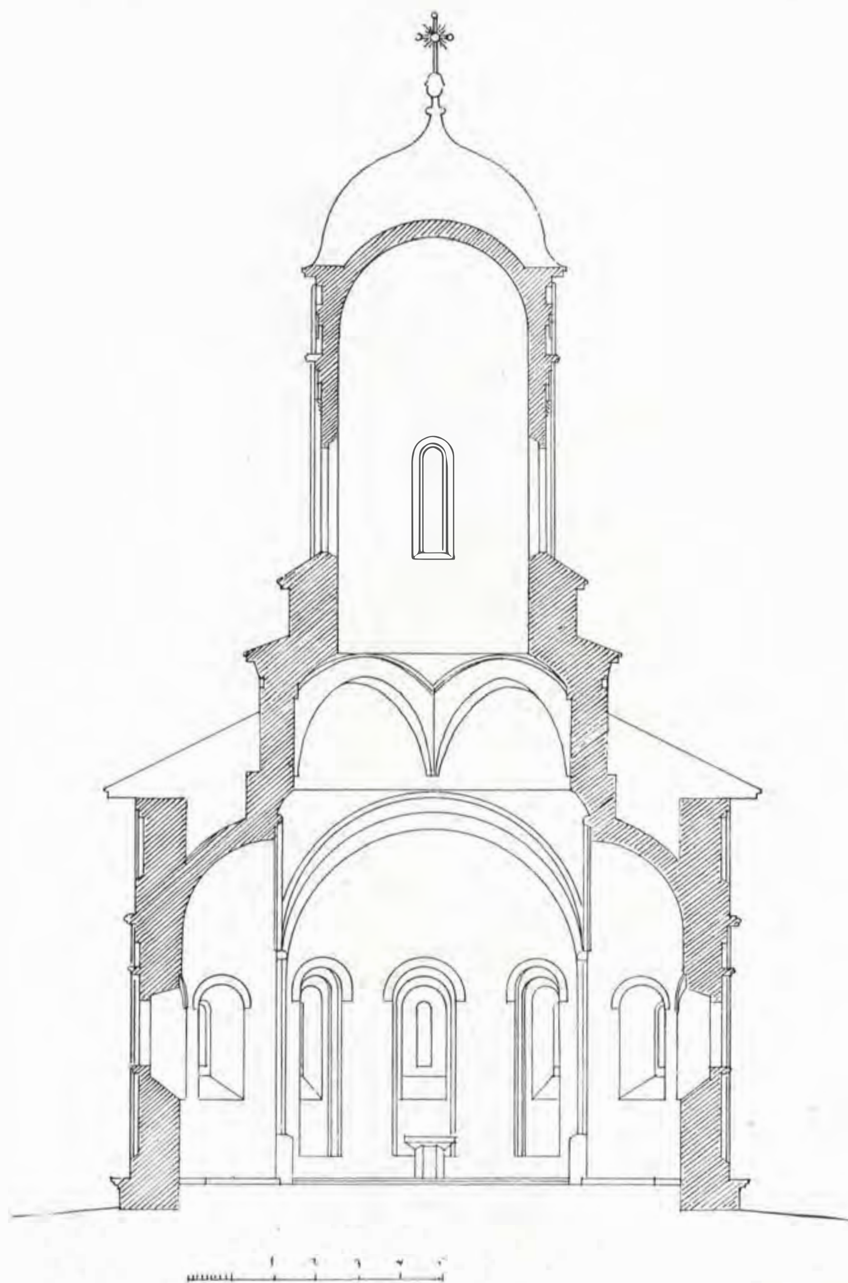
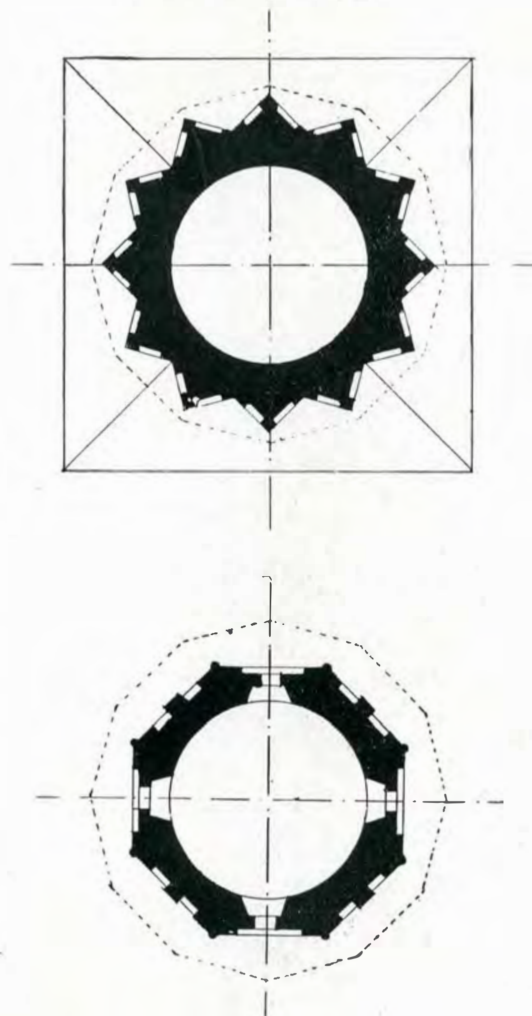

Fig. 427. — Secțiune transversală prin naos

Biserica Stelea din Târgoviște

Fig. 428. — Secție prin casa turlei

Fig. 429.—Secție prin turlă

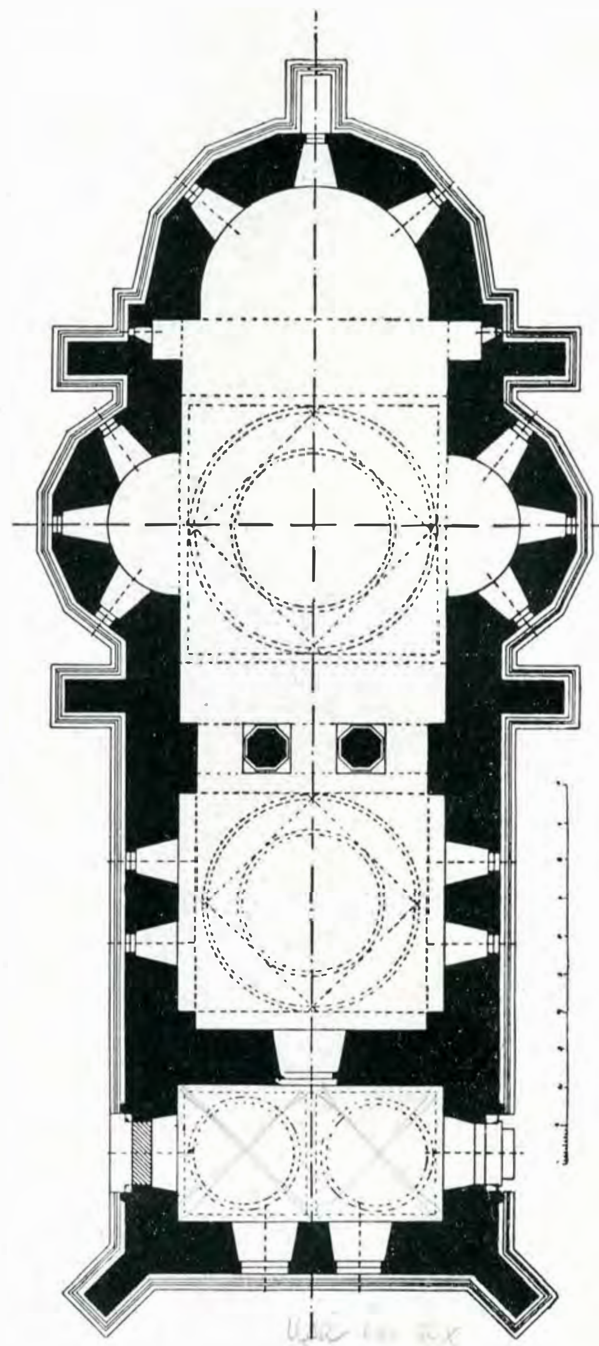
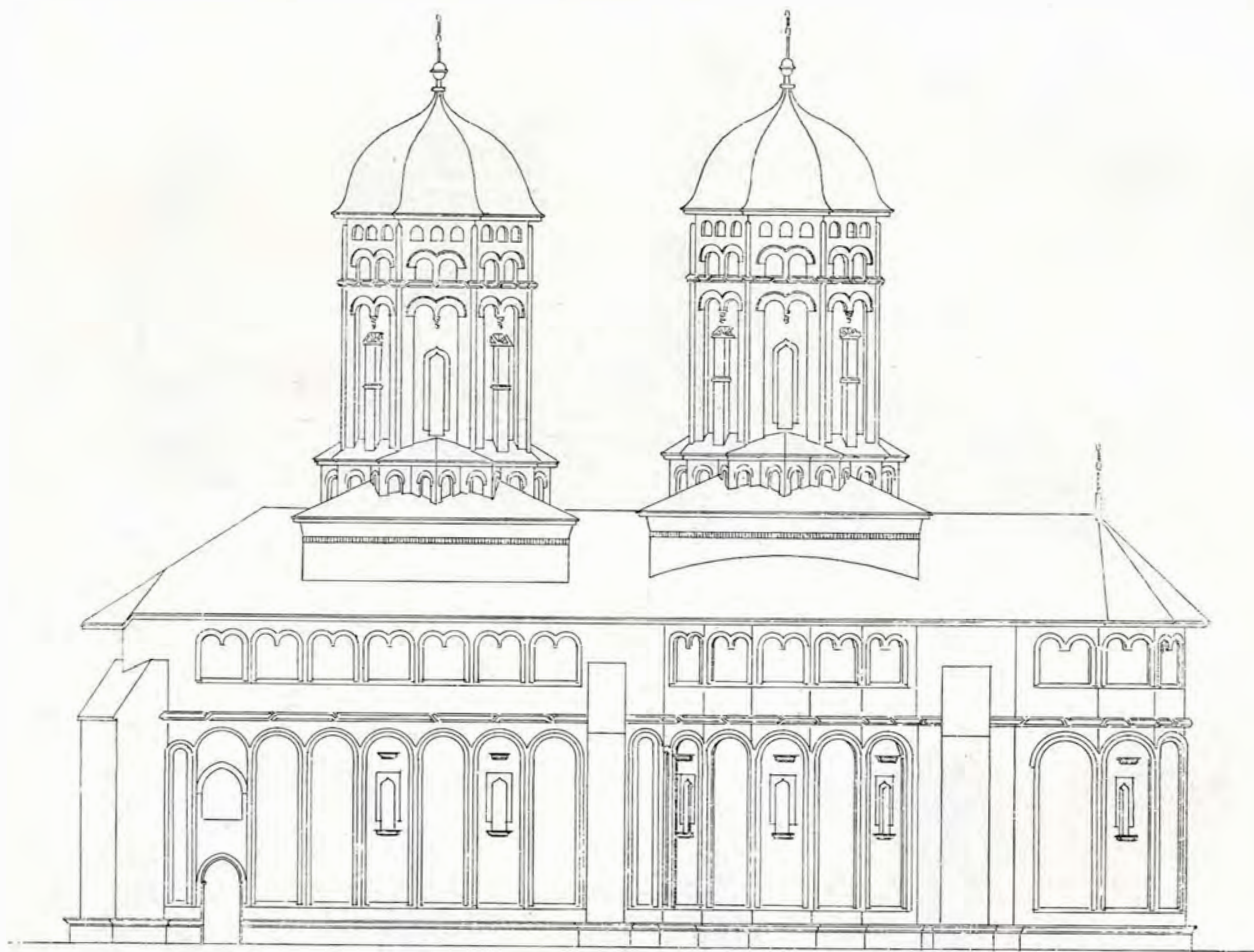

Fig. 430.—Planul orizontal

Releveu arhitect N. Gabrielescu

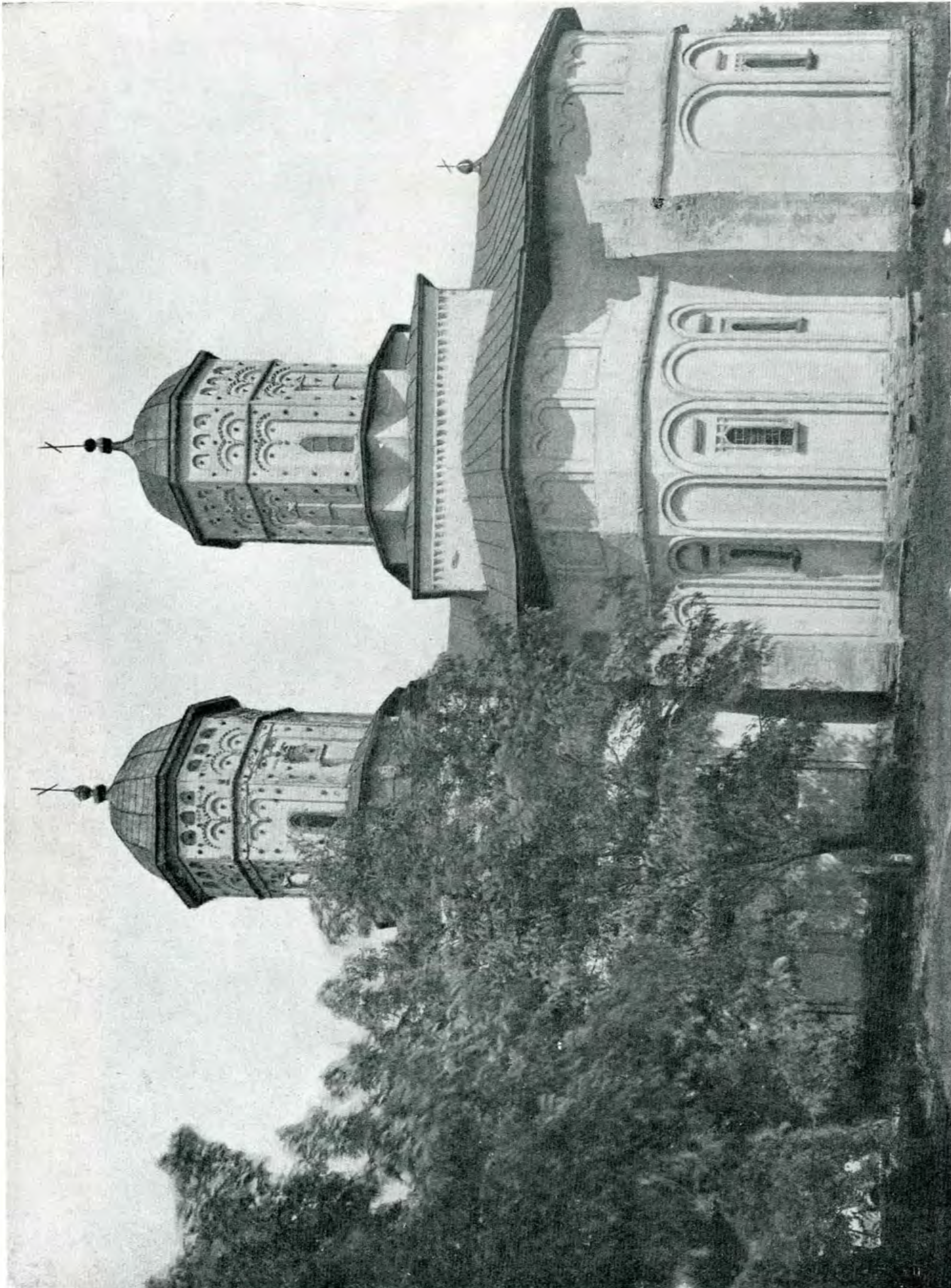

Biserica Stelea din Târgovişte
Fig. 431. — Faţada laterală Fig. 432. — Secţiune longitudinală
Releveu arhitect N. Gabrielescu

Biserica Stelea din Târgoviște
Fig. 433. — Vedere dinspre miază-noapte

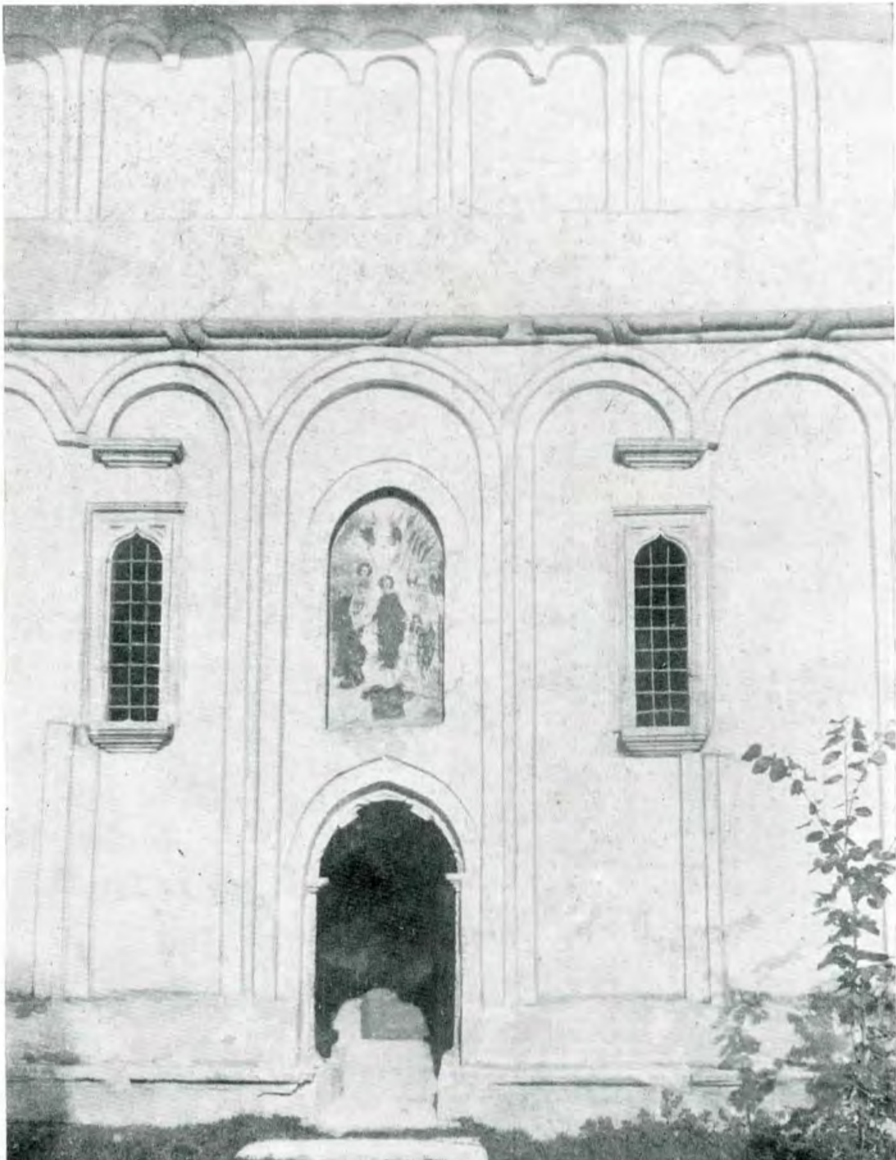

Biserica Stelea din Târgoviște
Fig. 434. — Vedere dinspre miază-zi

Biserica Stelea din Târgovişte
Fig. 435. — Vedere dinspre apus

Biserica Stelea din Târgovişte

Fig. 436.—Detaliul ferestrei

Fig. 437. — Detaliul faţadei pridvorului

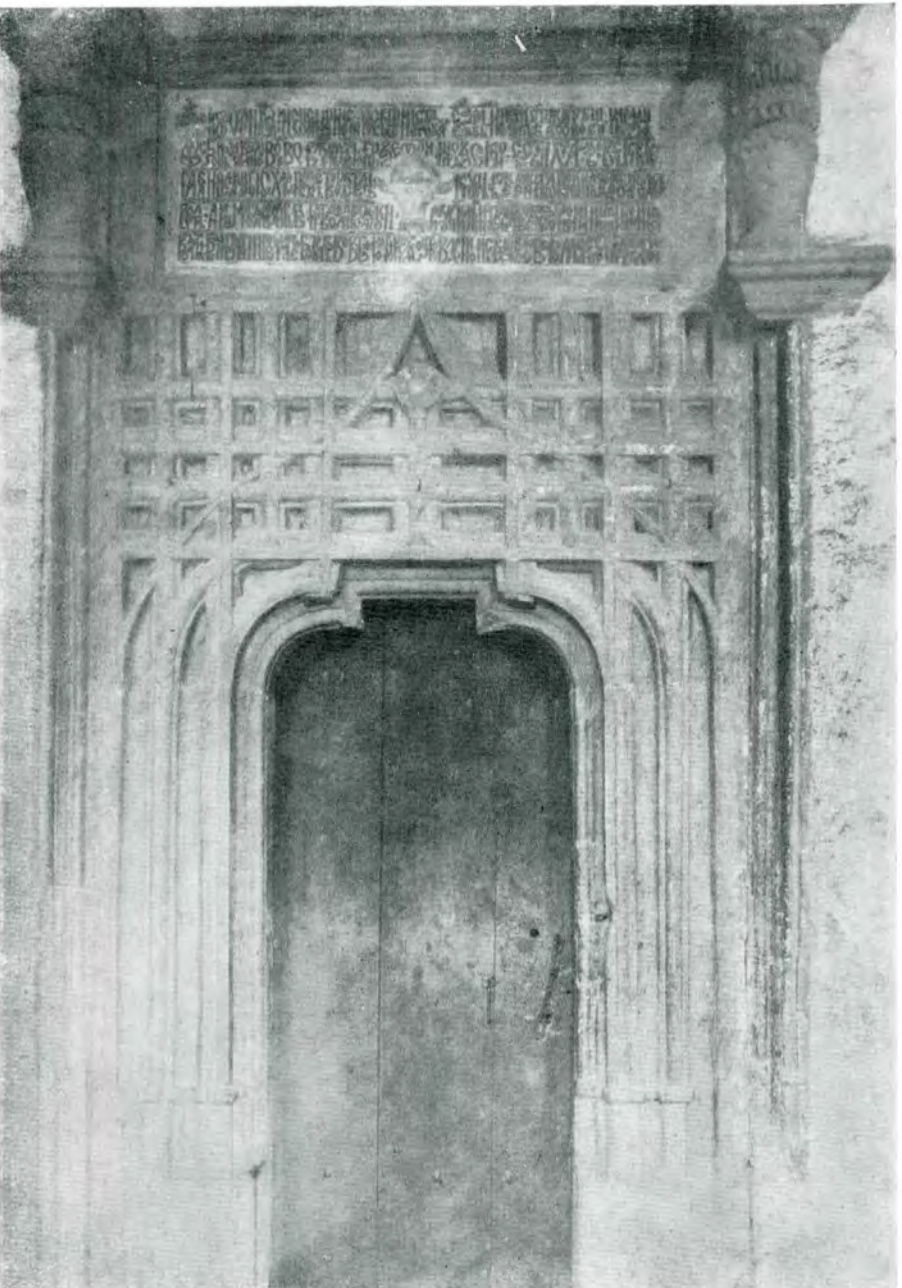

Fig 438. Detaliul uşii de la intrare

Fig. 439. – Detaliul intrării în pridvor

Biserica Stelea din Târgovişte

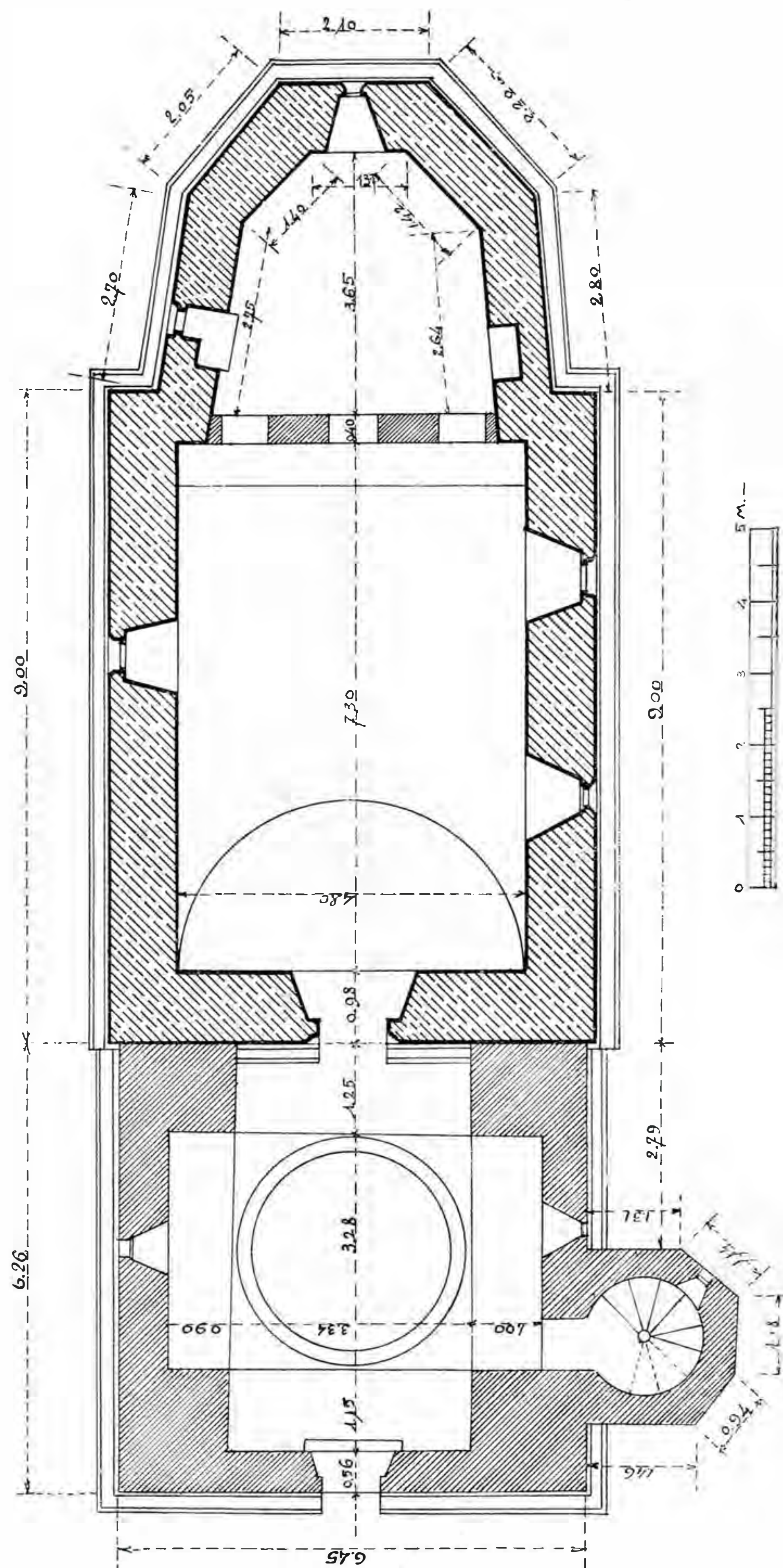
Biserica Stelea din Târgovişte
Fig. 440. — Vedere în pronaos cu neroverele de piatră sculptată

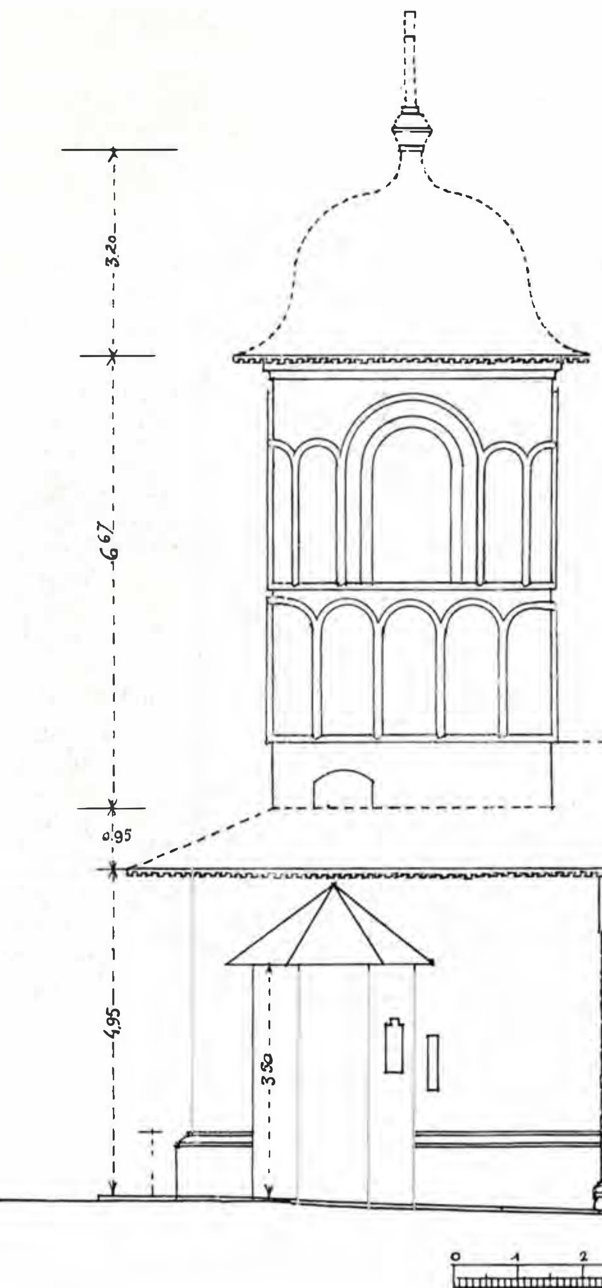
Fig. 441. — Turla bisericii Stelea din Târgoviște

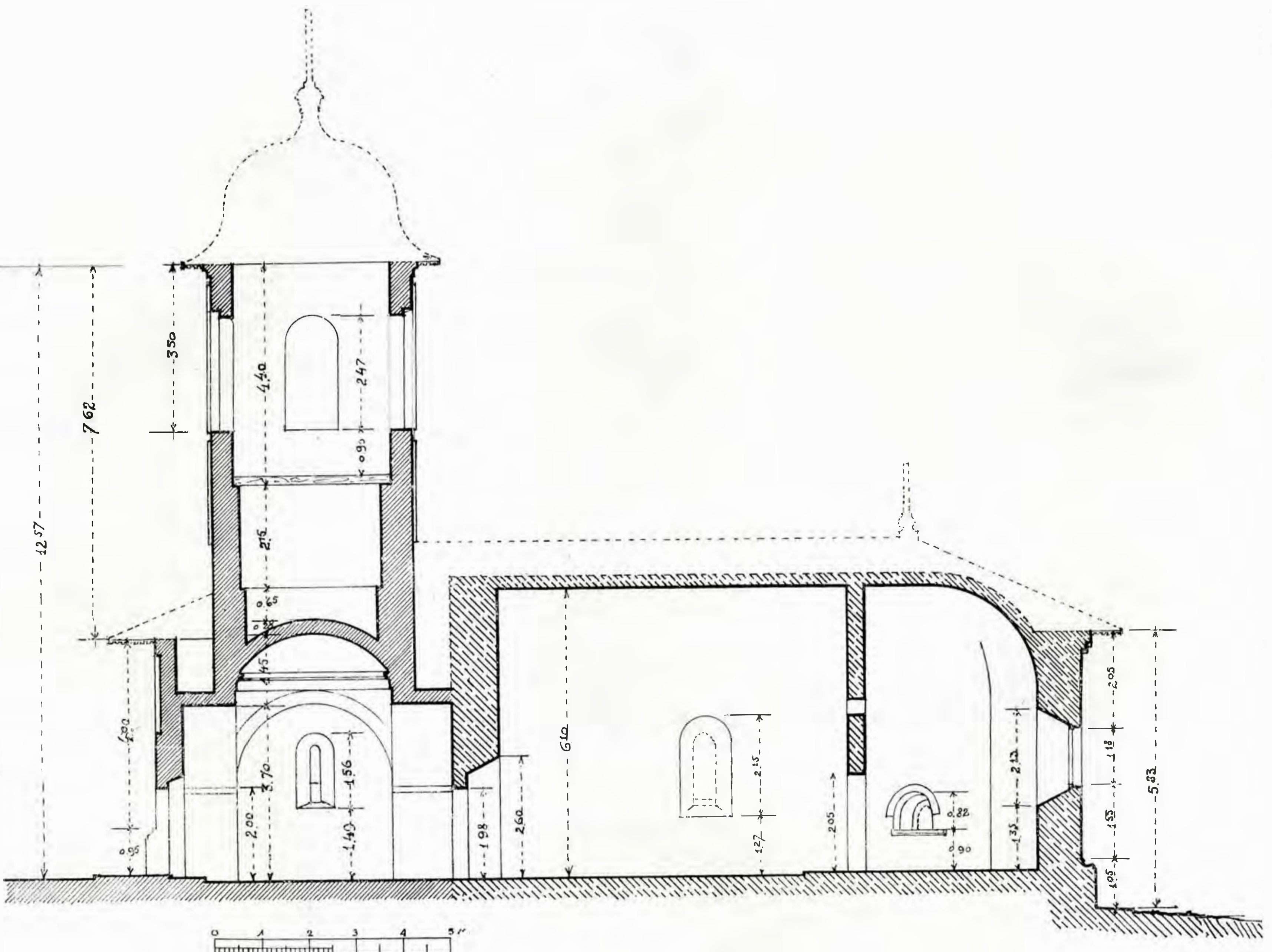
Fig. 442. — Turla bisericii Trei Ierarhi din Iași

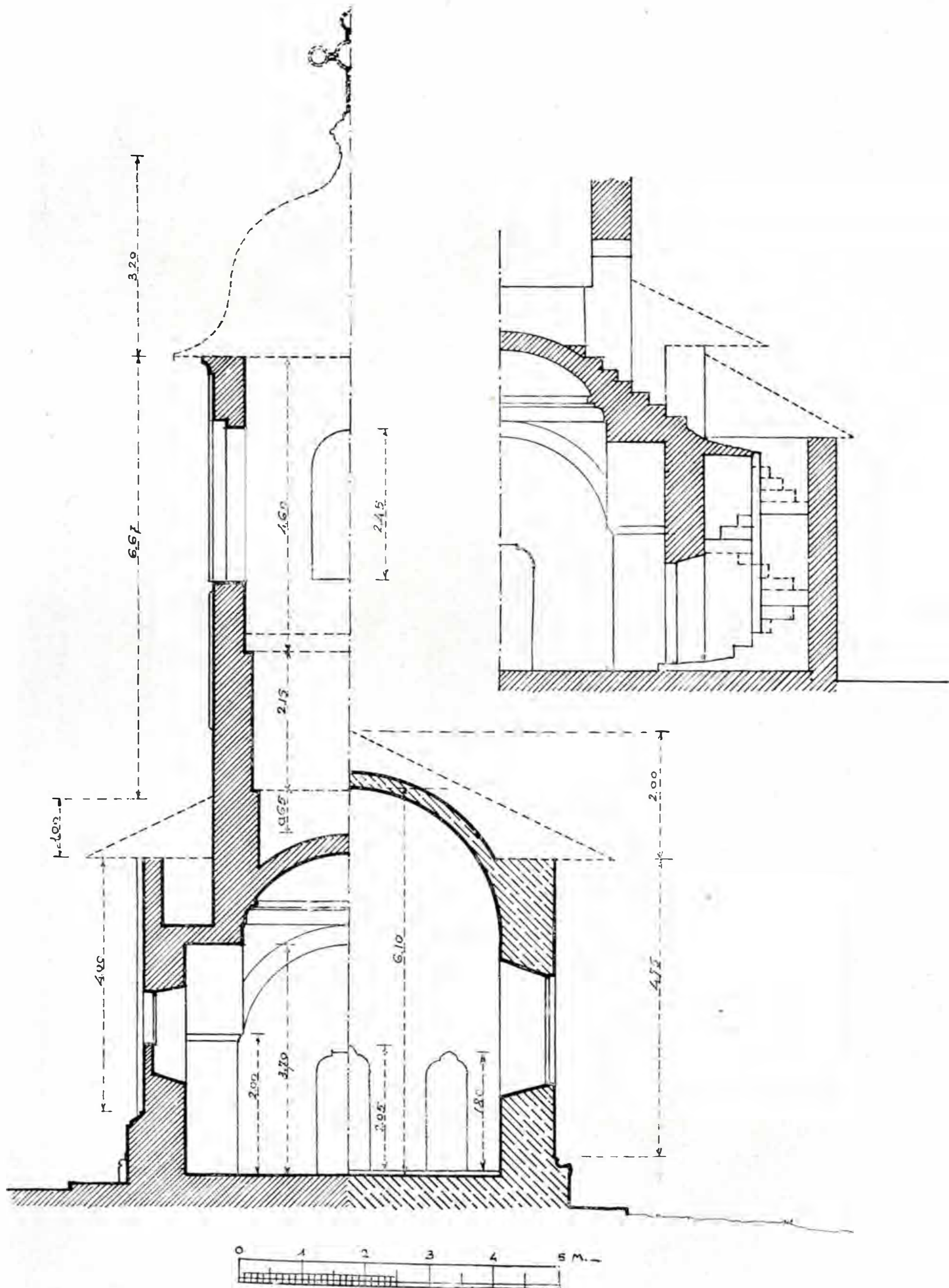
Biserica Sf-tul Gheorghe din Câmpulung (Muscel)
Fig. 443. — Planul orizontal

Biserica Sf.-tul Gheorghe din Câmpulung (Muscel)
Fig. 444. — Fațada laterală

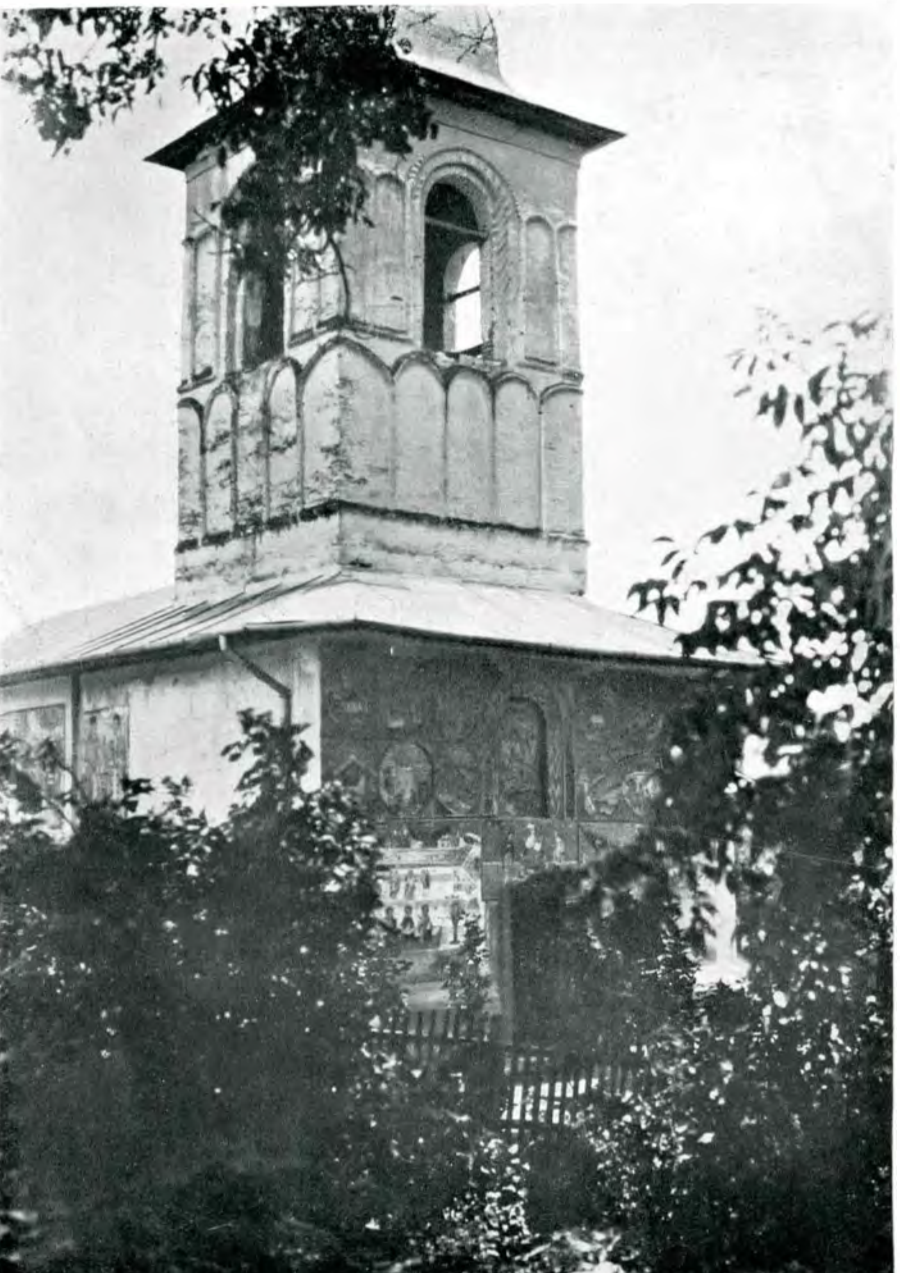
Biserica Sf-tul Gheorghe din Câmpulung (Muscel)
Fig. 445. — Secţiune longitudinală

Biserica Sf.-tul Gheorghe din Câmpulung (Muscel)
Fig. 446. — Secţiuni prin pronaos şi clopotniţă
Fig. 447.—Secţiuni prin naos Fig. 448.—Secţiuni prin pronaos şi scară

Biserica Sf-tul Gheorghe din Câmpulung (Muscel)
Fig. 449. — Vederea dinspre miază-zi

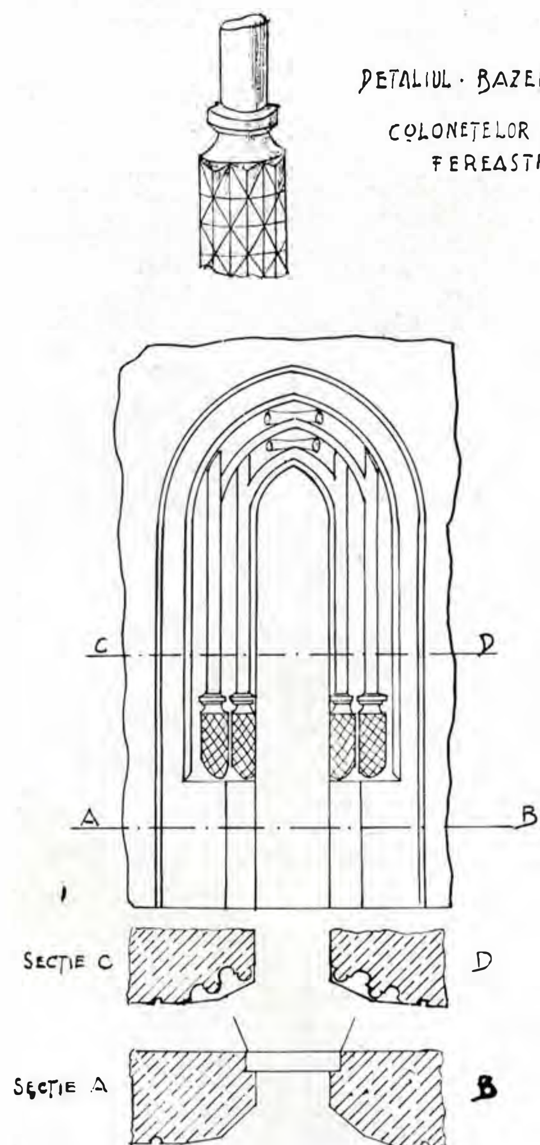

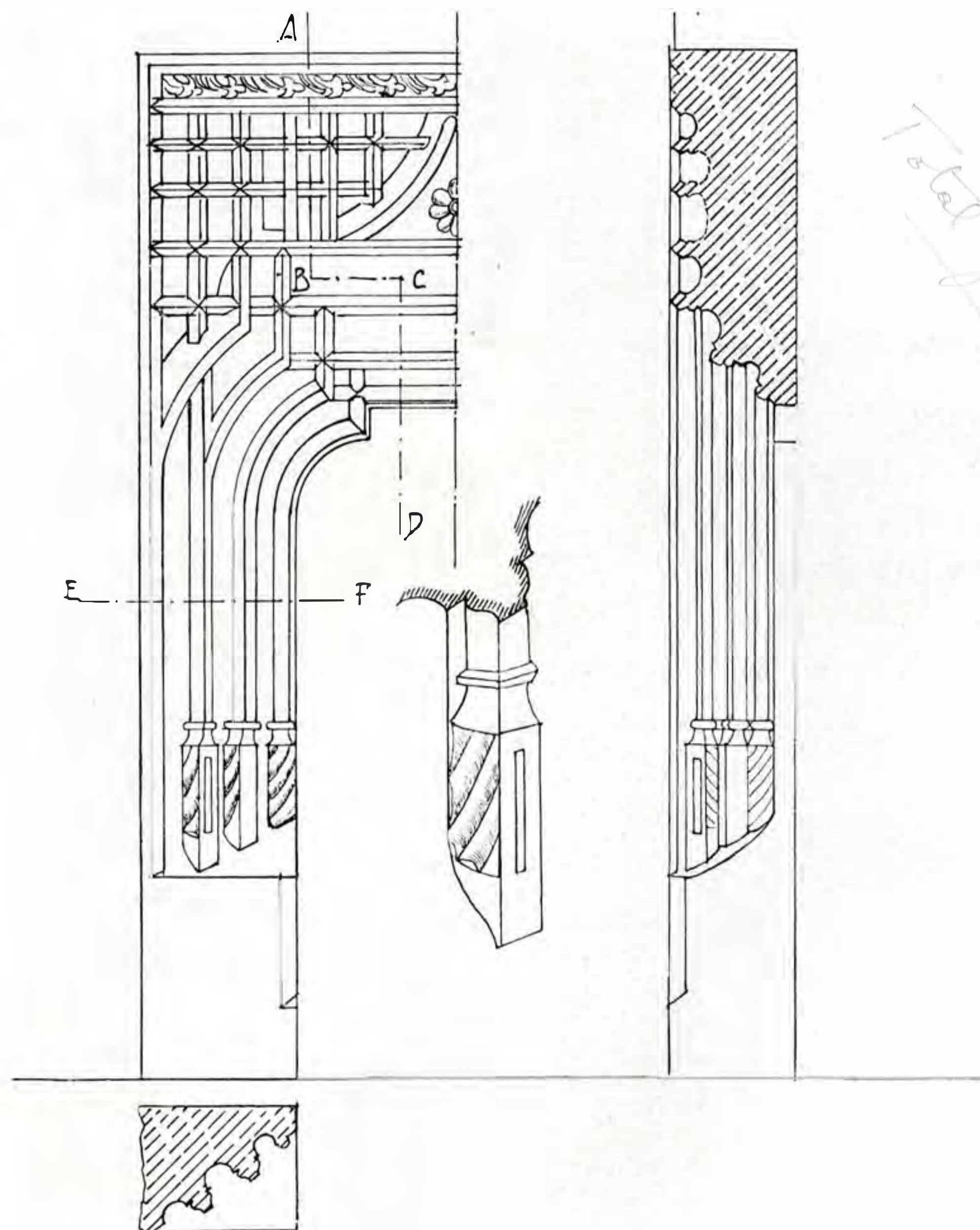

Biserica Sf-tul Gheorghe din Câmpulung (Muscel)

Fig. 450. — Vederea clopotniței și a intrării

Fig. 451. — Vedere spre altar

Biserica Sf.-tul Gheorghe din Câmpulung (Muscel)

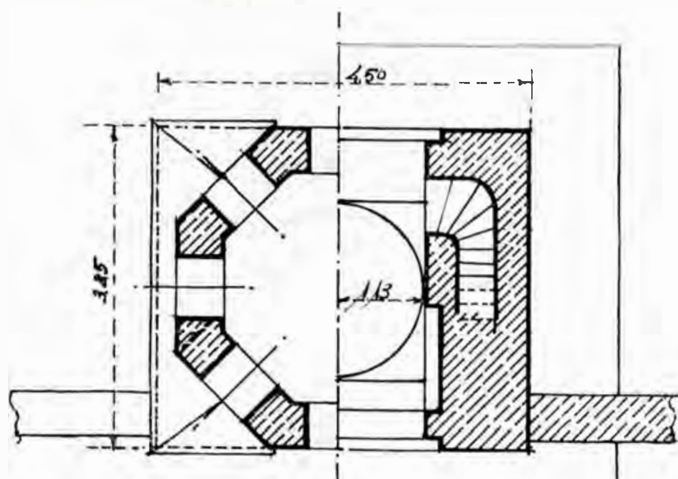
Fig. 452.—Detaliul ferestrei de la altar

Fig. 453.—Detaliul uşei de la biserică

Fig. 454.—Secţiuni prin uşă

Desen arhitect St. Becu

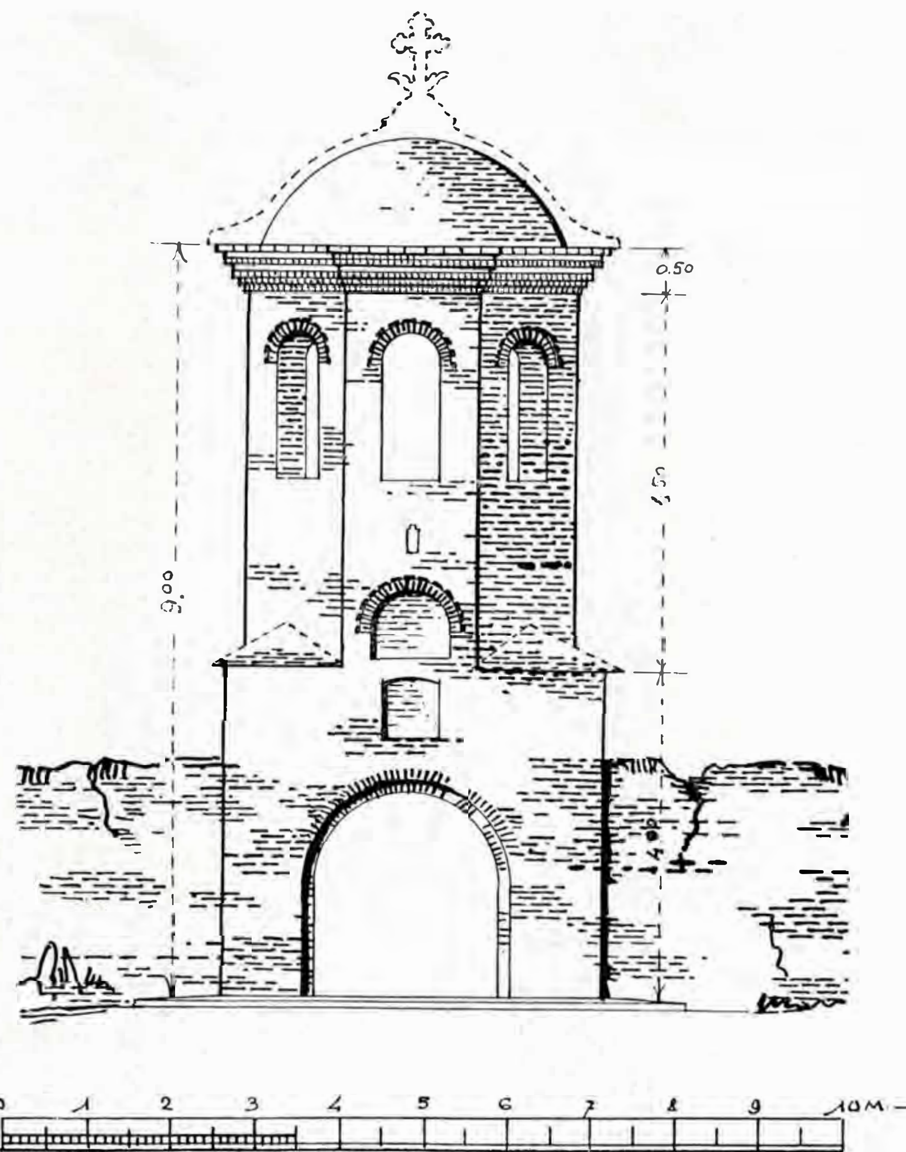
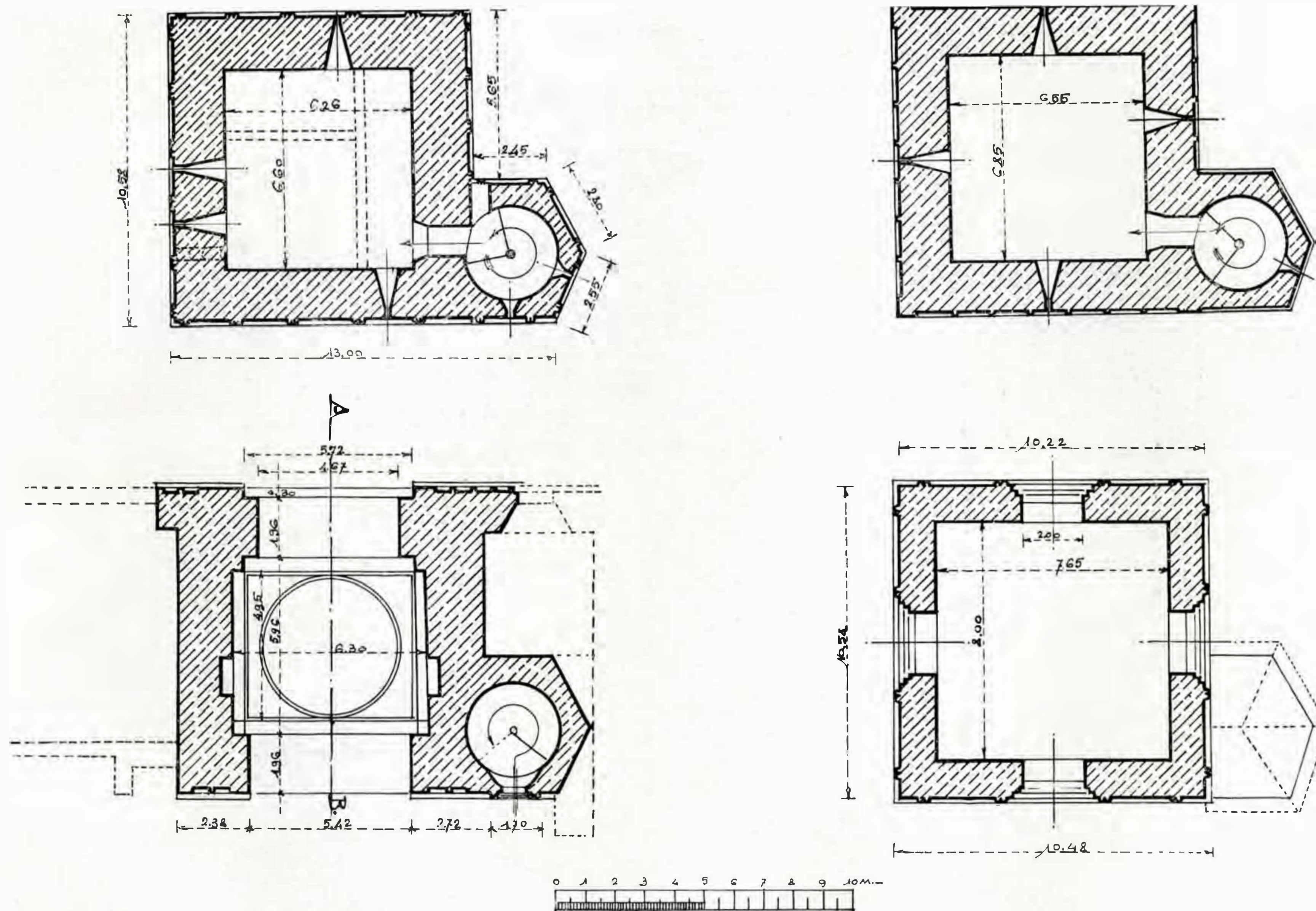

Fig. 457 – 458.

Clopotniţa Schitului Codreni (Ilfov)

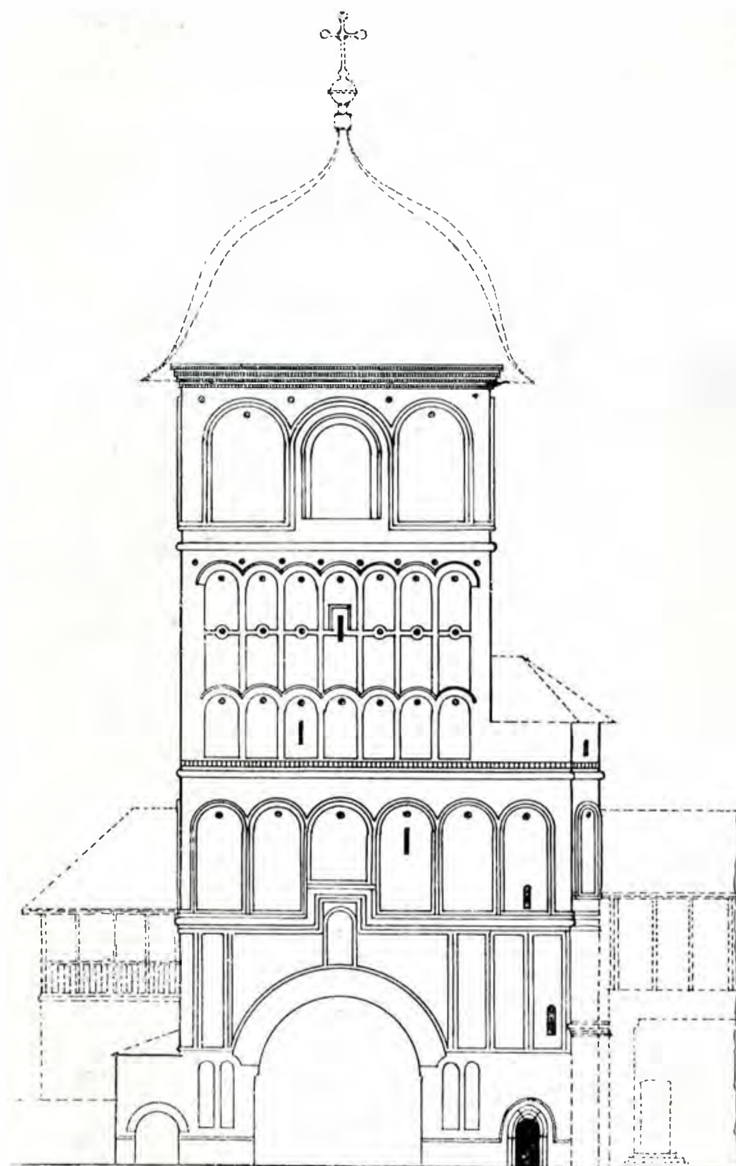
Fig. 455.—Vedere Fig. 456.—Faţada Fig. 457—Planul superior Fig. 458.—Planul inferior cu scara

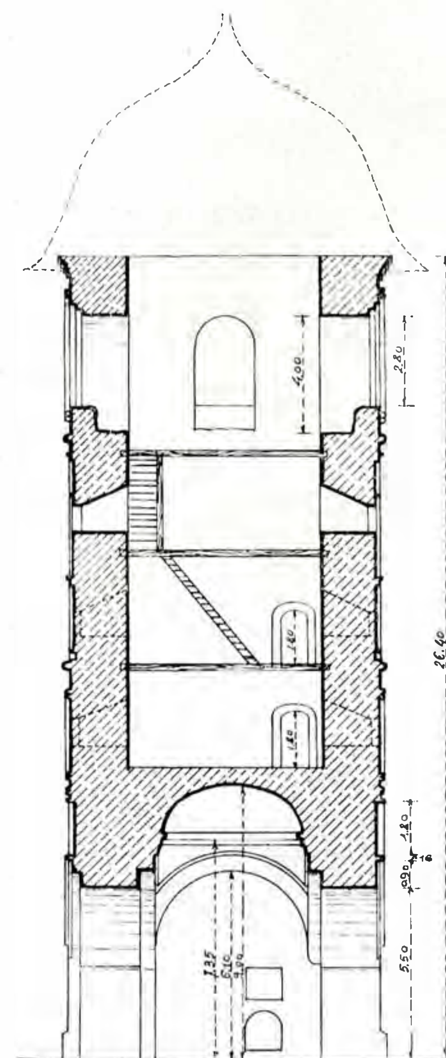
Releveu arhitect St. Becu

Clopotniţa Mănăstirii Negru Vodă din Câmpulung (Muscel)
Fig. 459 — Planul etajului I Fig 461 — Planul etajului II
Fig. 560. — Planul parterului Fig 462. — Planul camerelor clopotelor

Releveu V Moisescu

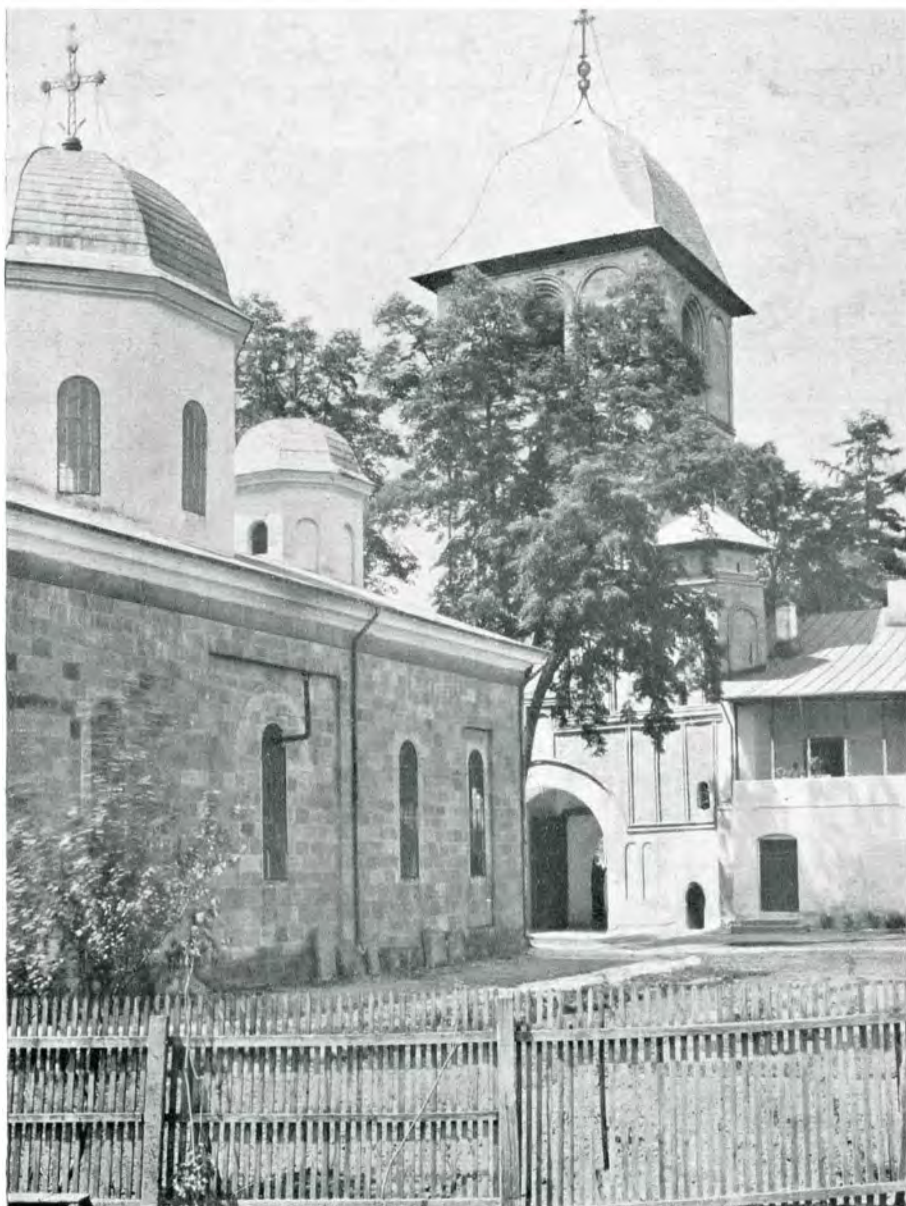
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 15 20 M.

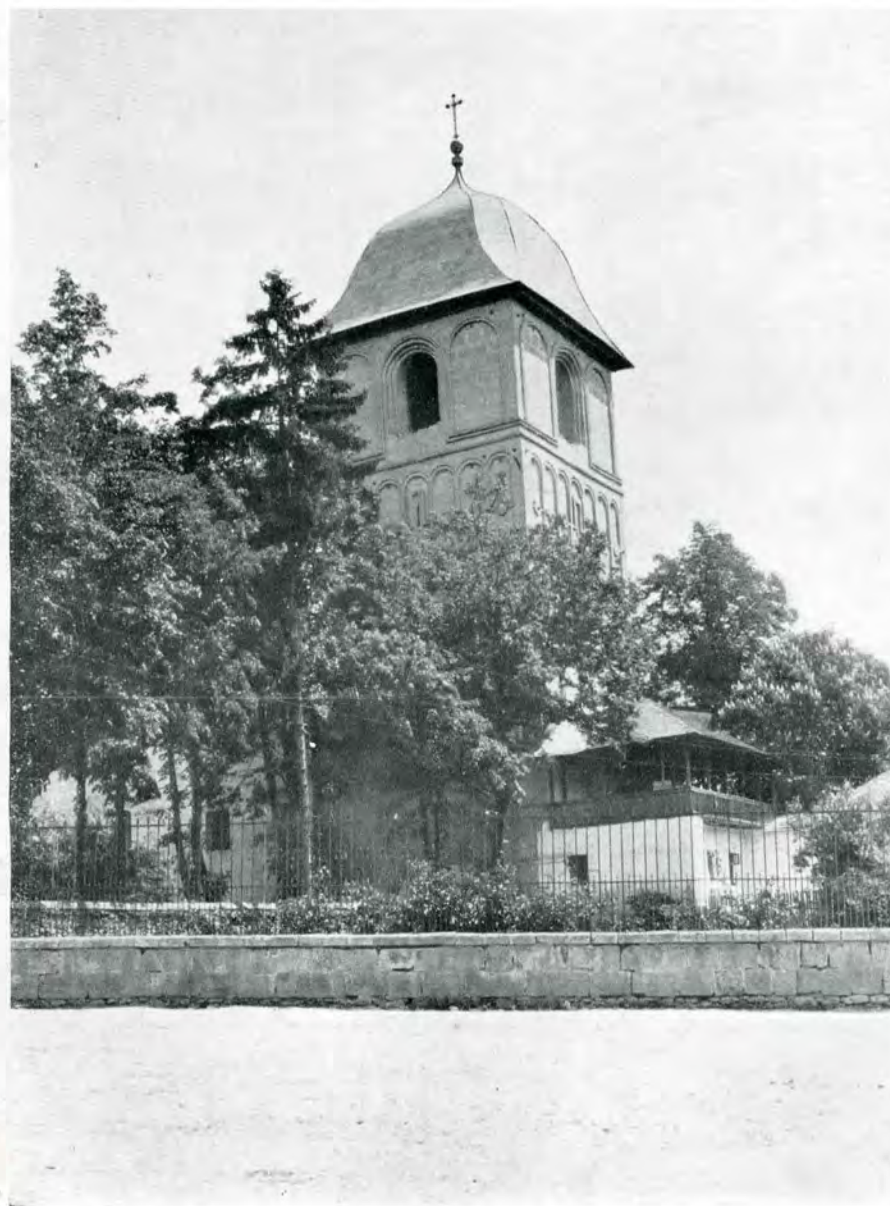
Clopotnița Mănăstirii Negru Vodă din Câmpulung (Muscel)

Fig. 463. — Fațada văzută din curte

Fig. 463 — Secțiune transversală

Releveu V. Moisescu

Mănăstirea Negru Vodă din Câmpulung (Muscel)

Fig. 465.—Biserica şi clopotniţa

Fig. 466. – Clopotniţa văzută din exterior

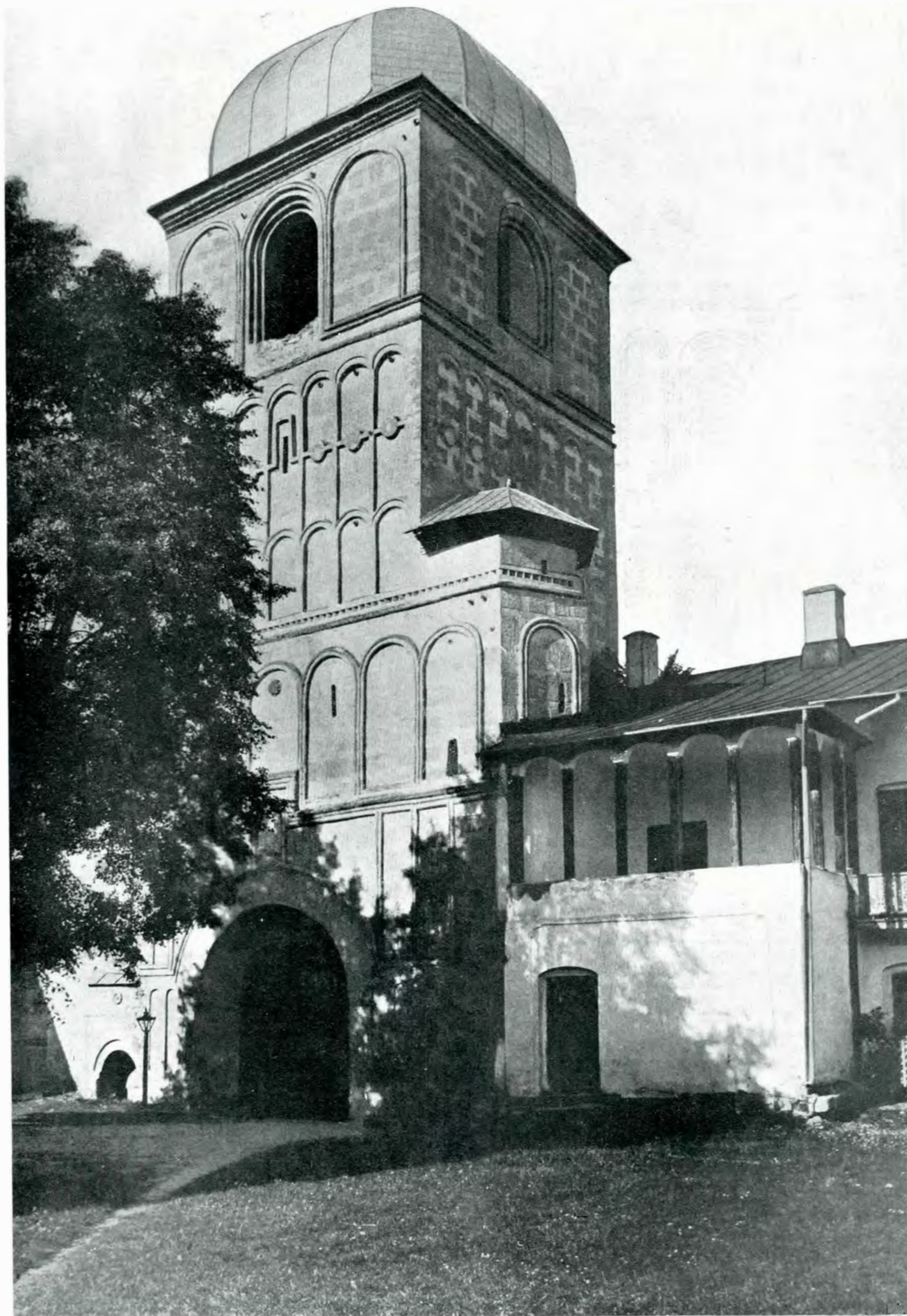
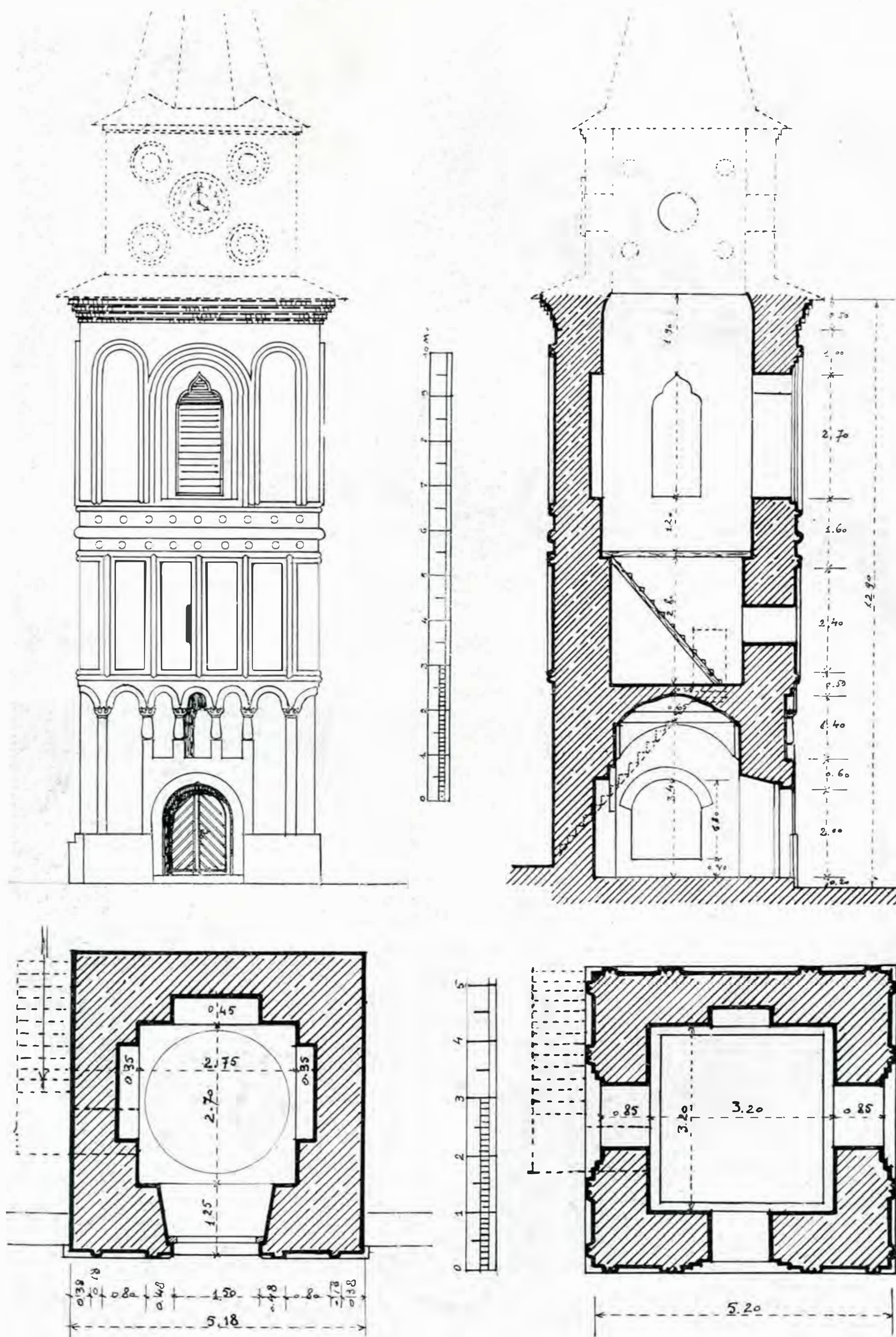

Fig. 467. — Clopotnița Mănăstirii Negru Vodă din Câmpulung (Muscel) văzută din curte

Clopoîniţa Bărăţiei din Câmpulung (Muscel)
Fig. 468.– Faţada Fig. 469.—Secţiunea Fig. 470. Planul parterului
Fig. 471.—Planul camerei clopotelor

Fig. 473. — Schitul Păpușa dela Mănăstirea Bistrița (Vâlcea)

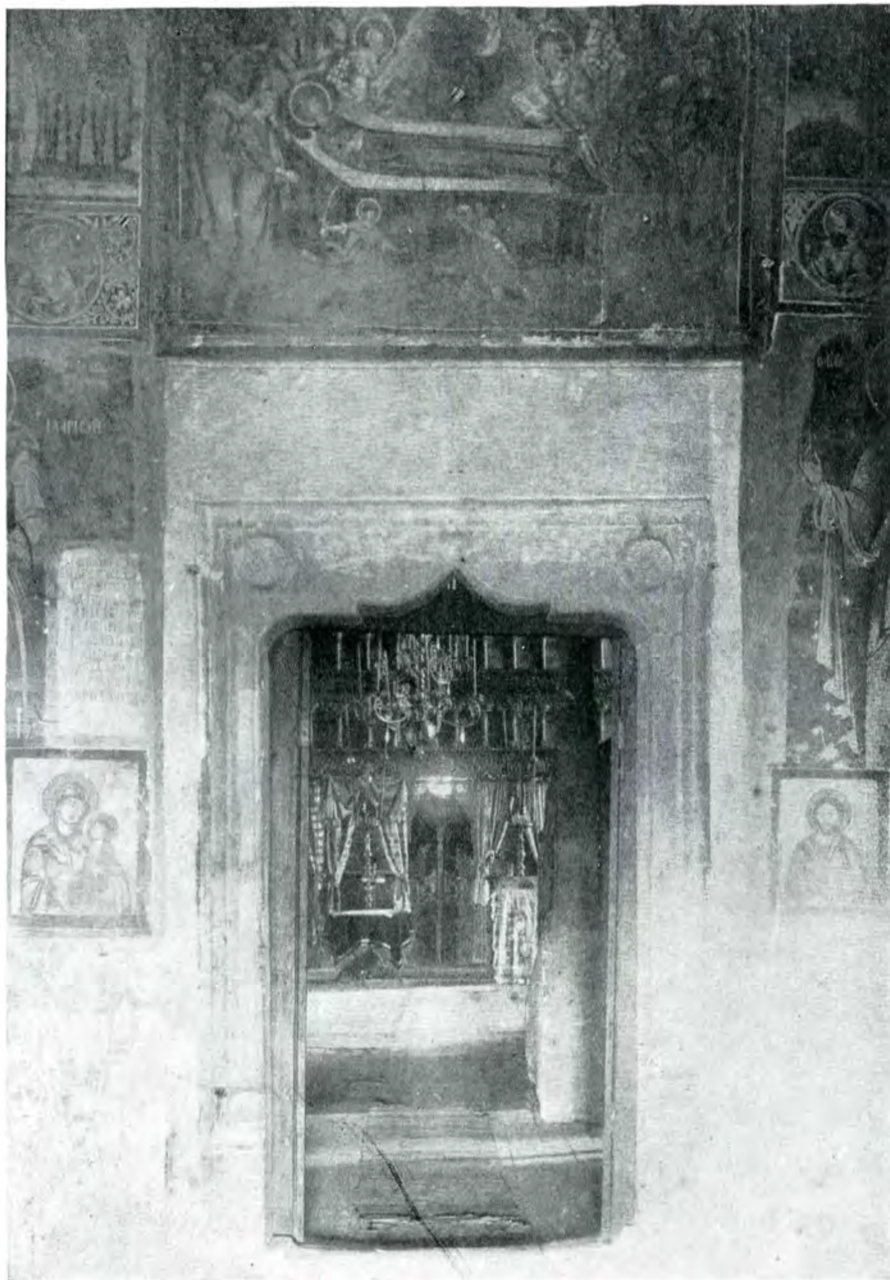
Fig. 472. — Clopotnița Bărăției din Câmpulung

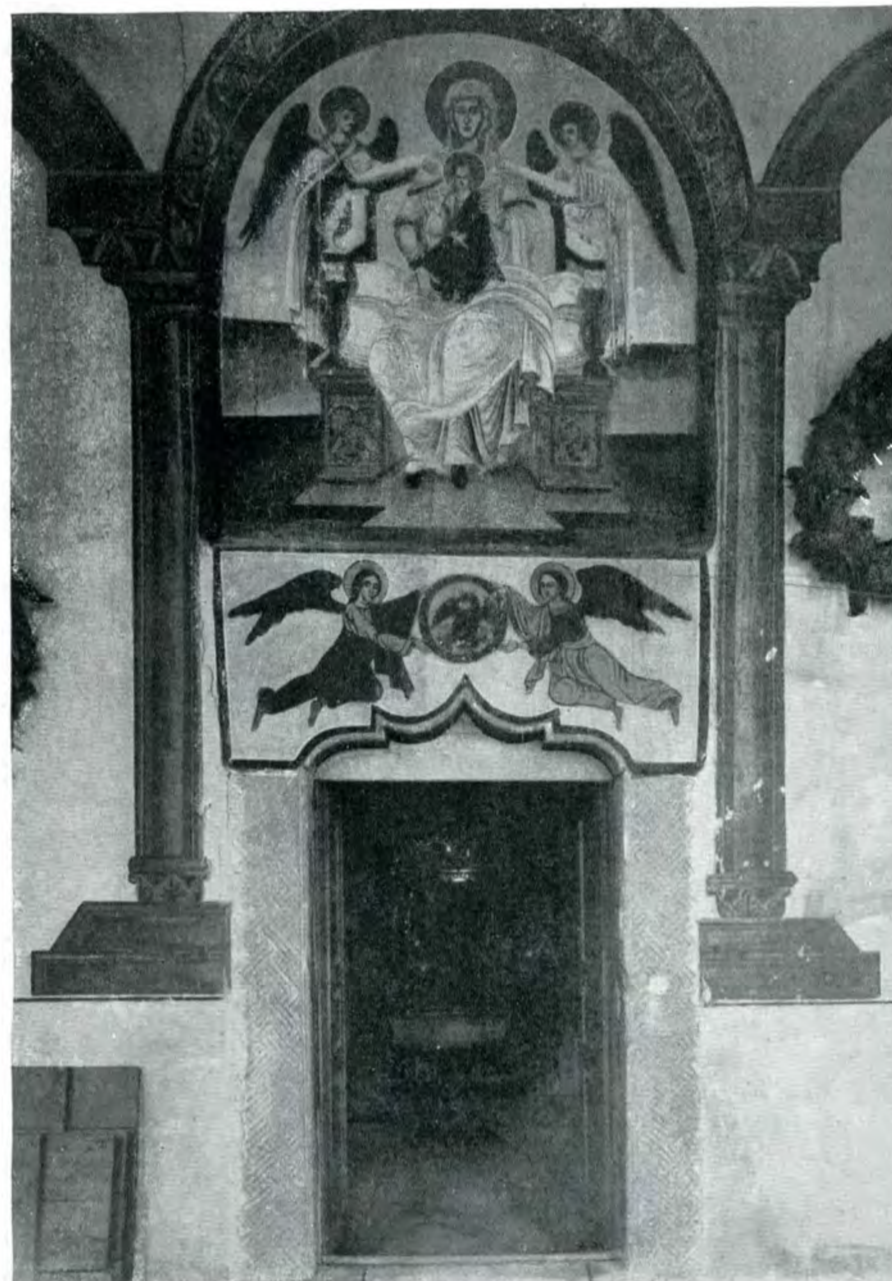

Fig. 474. — Casă veche dela Mănăstirea Negru Vodă Câmpulung (Musceel)

Fig. 475. — Biserica de lemn din Grămeşti (Vâlcea) (1664)

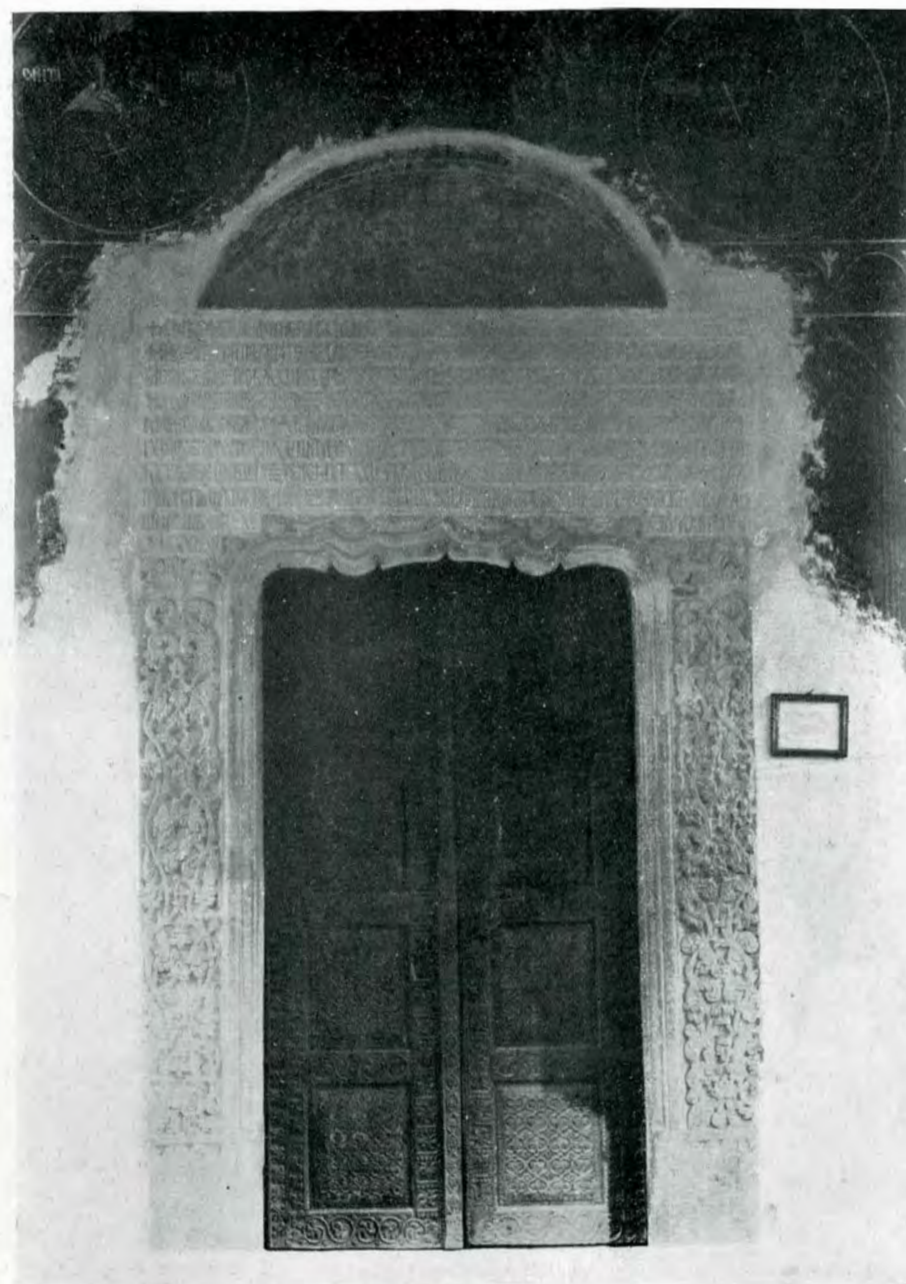

Uşi în „stilul vechiu" la Biserica Domnească din Tîrgovişte

Fig. 476.—Uşa dintre pronaos şi naos

Fig. 477.—Uşa dintre pridvor şi pronaos

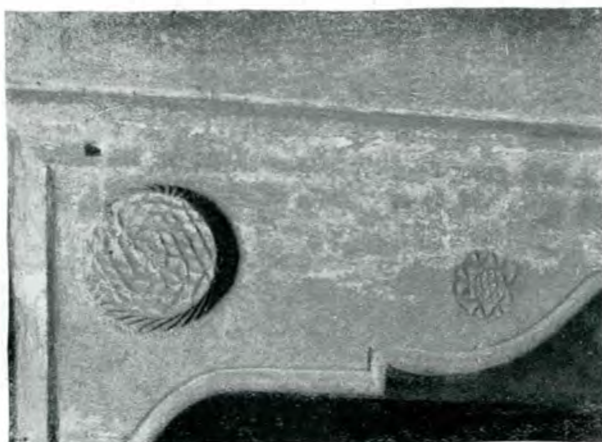

Chenare de Uşi în «stilul nou»

Fig. 478. — Uşa bisericii Filipeşti de Pădure 1688

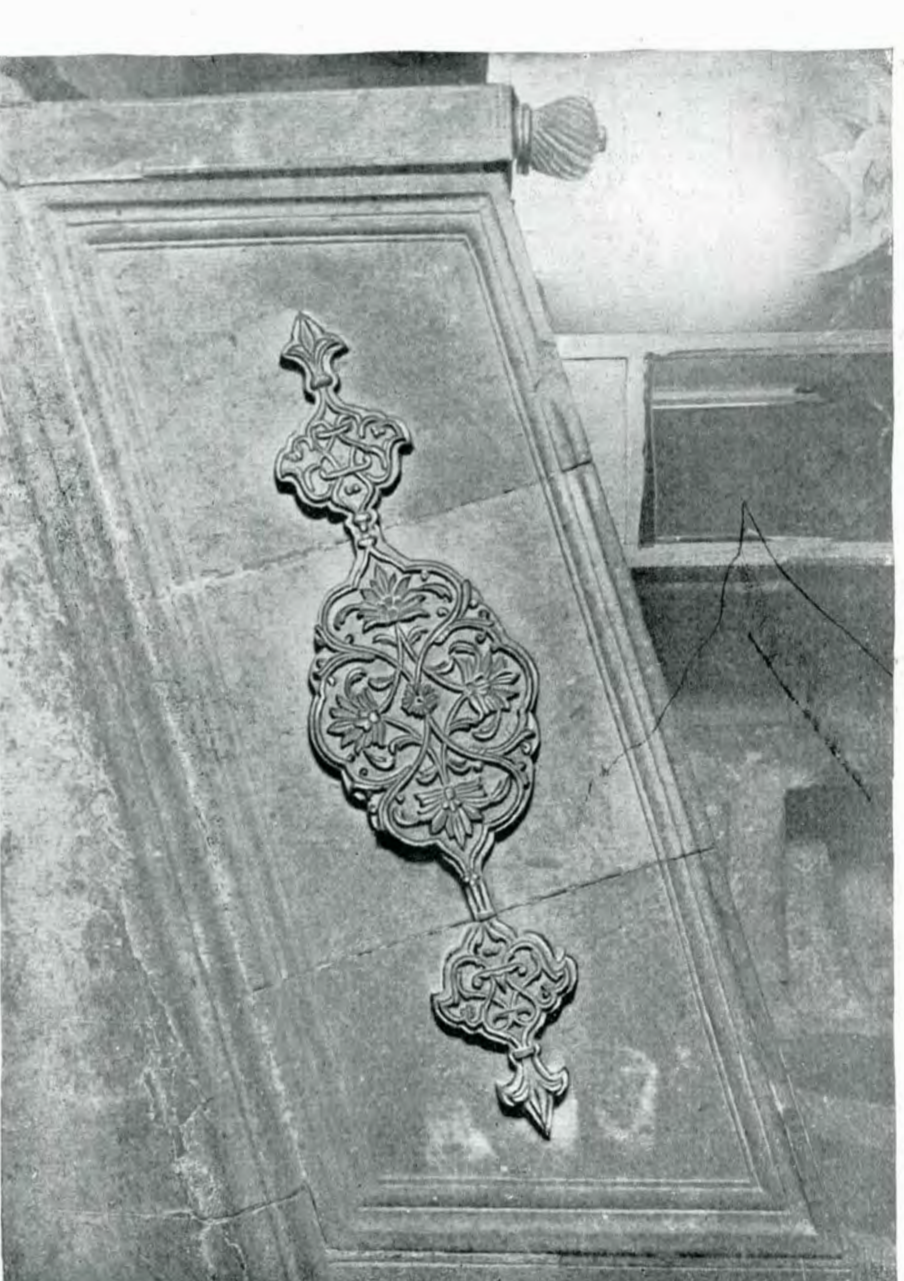
Fig. 479. — Uşa bisericii Mănăstirii Dintr'un Lemn (1715)

Detalii de uşi
Fig. 480. — la biserica Sf.ţii Impăraţi din Târgovişte
Fig. 481 şi 482 la uşa interioară de la biserica Domnească din Târgovişte

Biserica Domnească din Târgoviște

Fig. 483. — Balustrada scării cafasului

Fig. 484 — Cafasul Domnesc

Biserica Domnească din Târgoviște

Fig. 485. — Proscomidia

Fig. 486. — Jețul arhieresc

Fig. 487. — Uşa şi tetrapodul dela Mănăstirea Valea (Muscel)

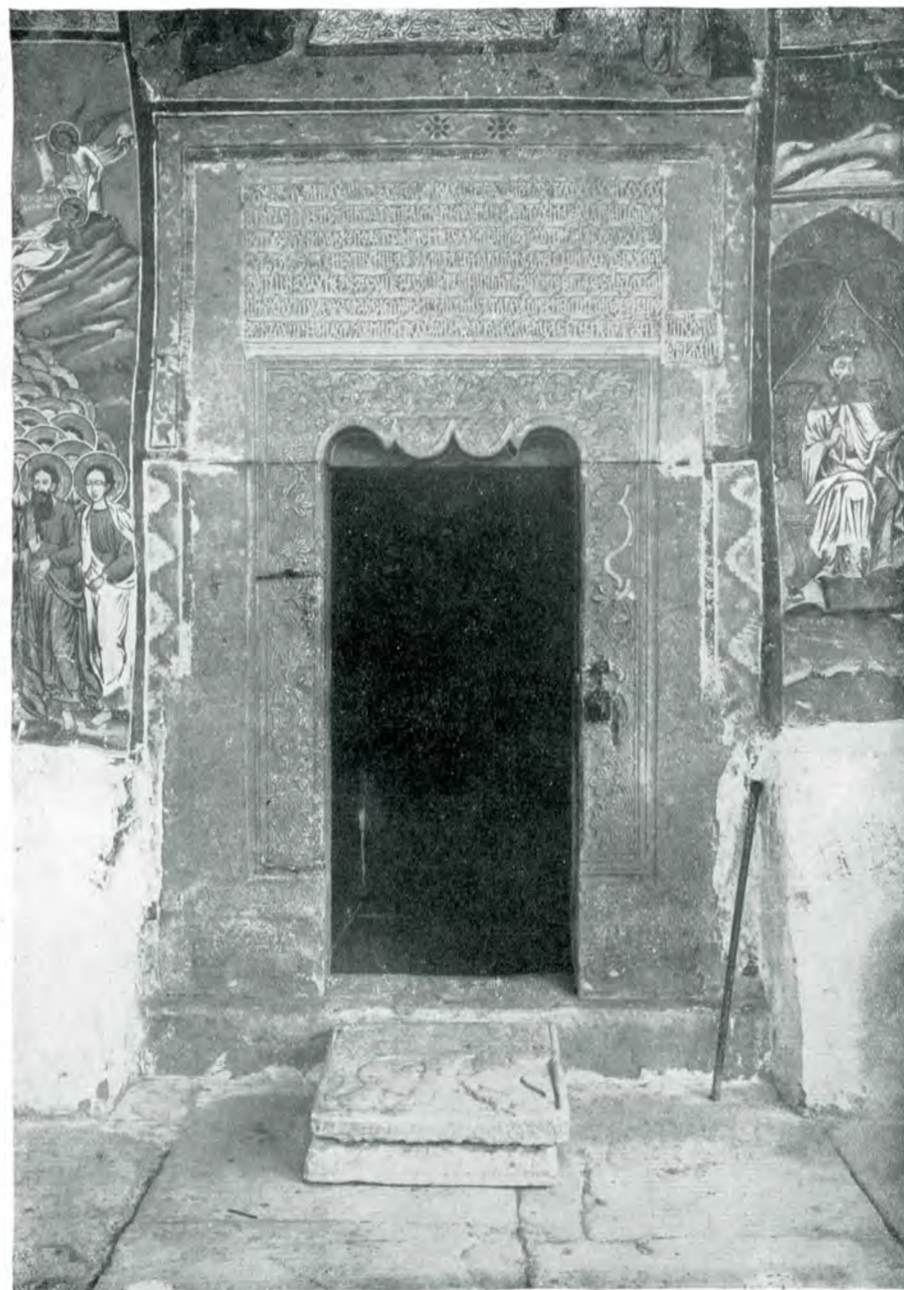

Fig. 488. — Uşa bisericii dela Mănăstirea Aninoasa (Muscel)

Fig. 489. — Arcul dela ușă și pisania bisericii Bălteni (Ilfov) (1626)

Fig. 490. — Fereastră la chiliile Mănăstirii Aninoasa (Muscel)

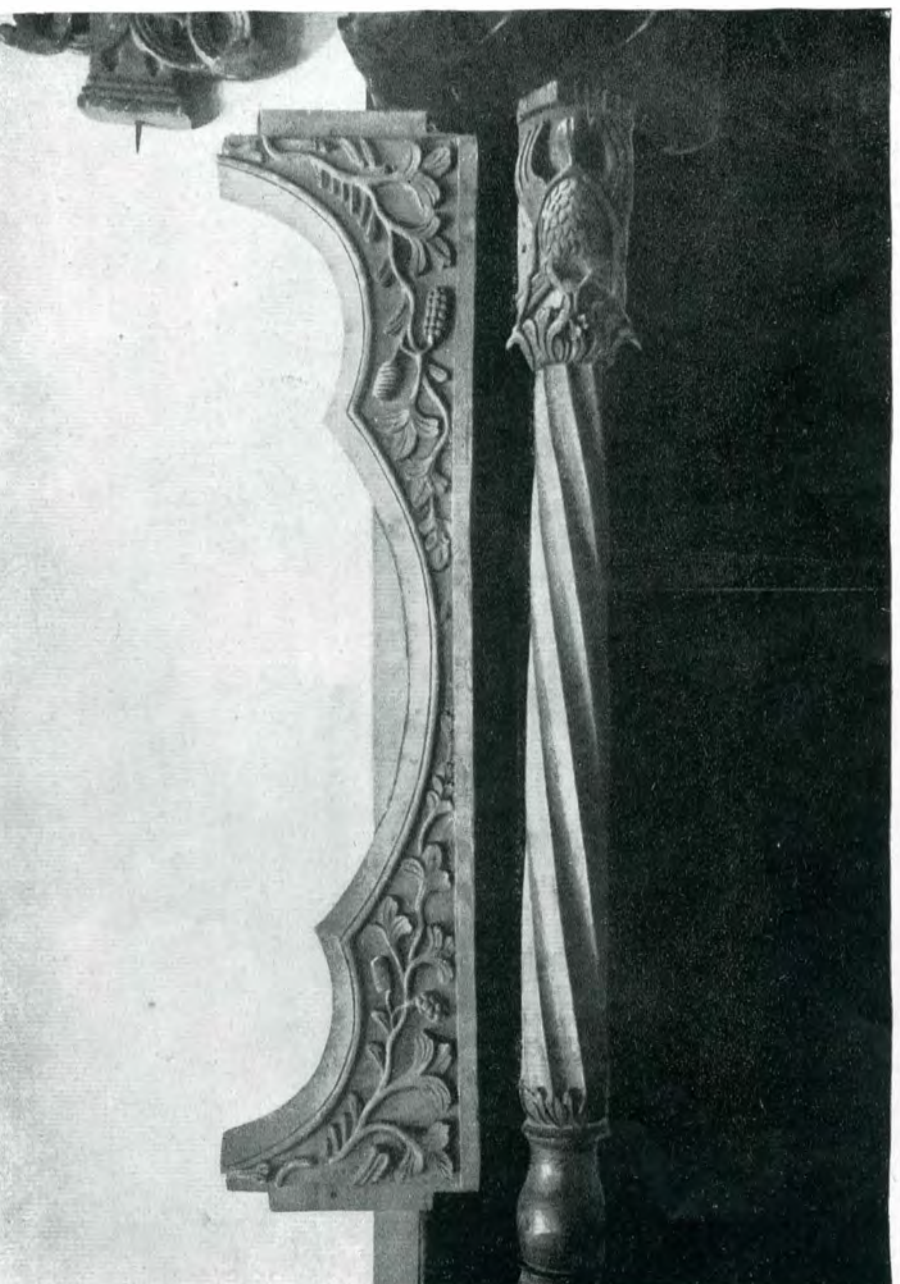

Fig. 491. — Arcul și coloana jețului de la Vechea Mitropolie din Târgoviște

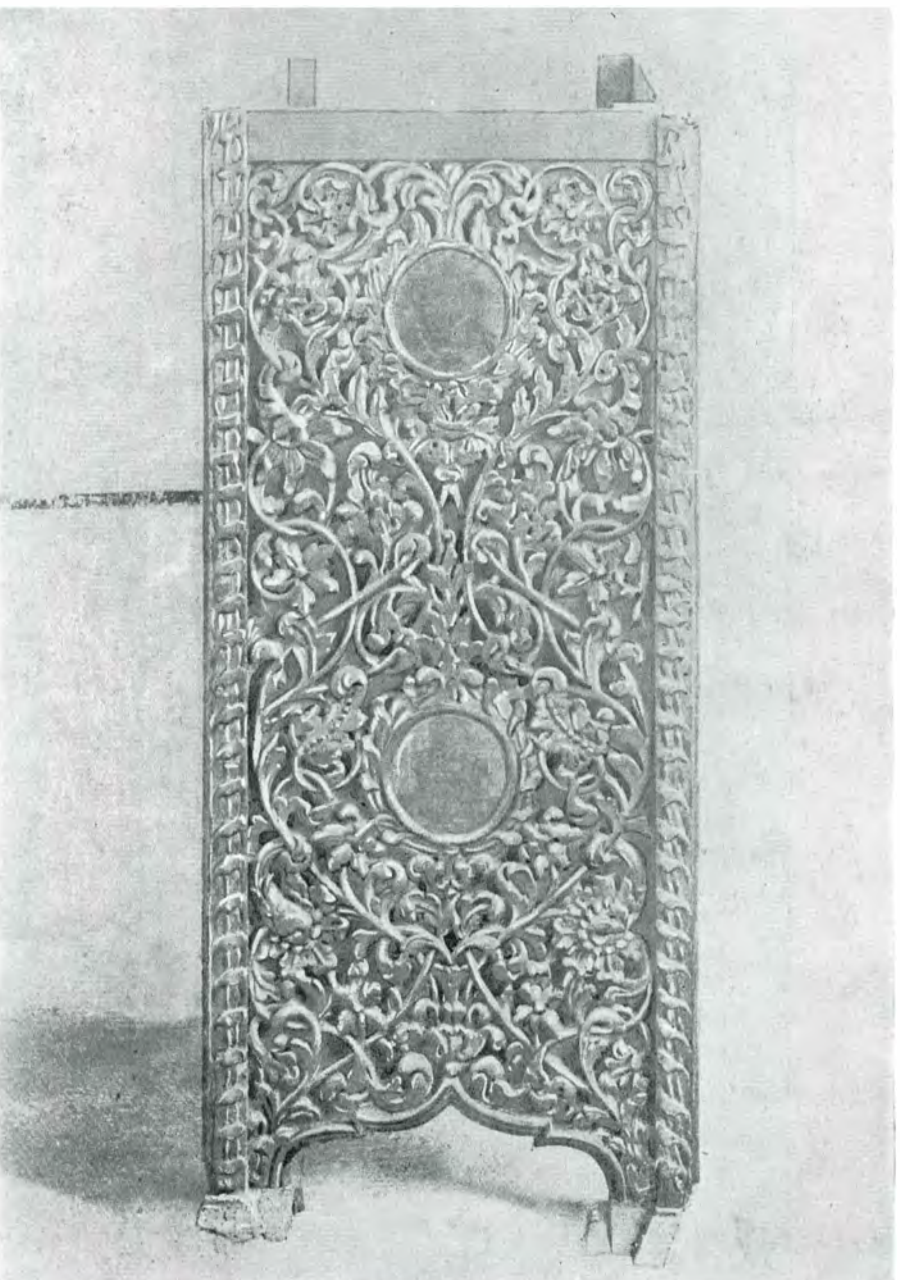

Fig. 492. -- Panoul din lemn sculptat la un Tetrapod

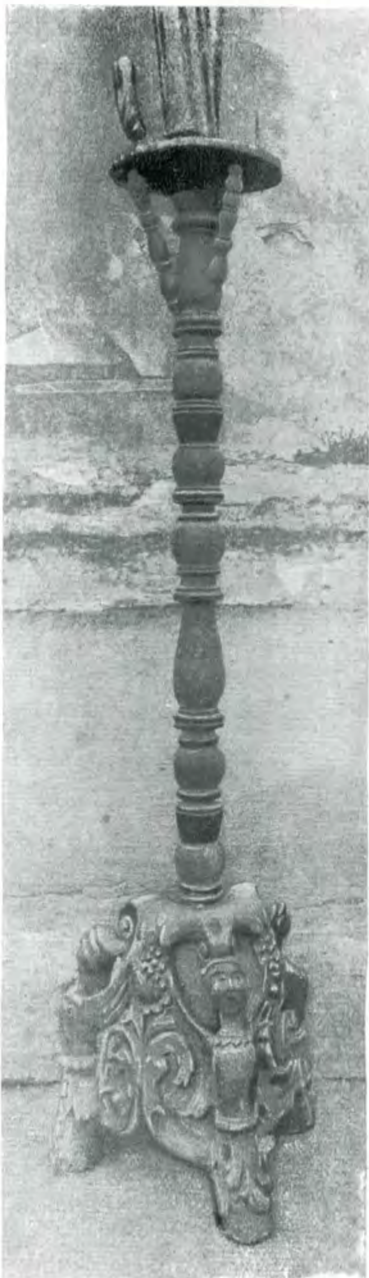

Fig. 493. — Șfeșnic la Gerota

Fig. 494. — Șfeșnic la Doicești

Fig. 495. — Șfeșnic la Aninoasa

Fig. 496. — Șfeșnic la Biserica Bucur

Fig. 499.—la Biserica Verbila

Fig. 498.—Șfeșnic

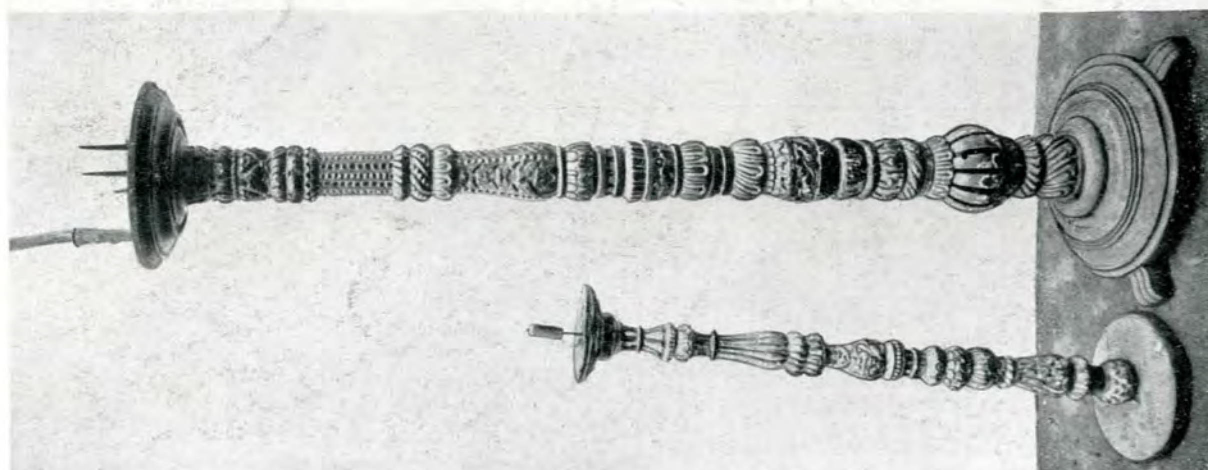

Fig. 497.—Șfeșnic la M-rea Arnota

Fig. 500. — Basă de cruce la Vechea Mitropolie din Târgoviște

Fig. 501 şi Fig. 502.—Vase de cruci dela Vechea Mitropolie din Târgovişte

Fig. 503 şi Fig. 504.—Base de cruci de la Vechea Mitropolie din Târgovişte

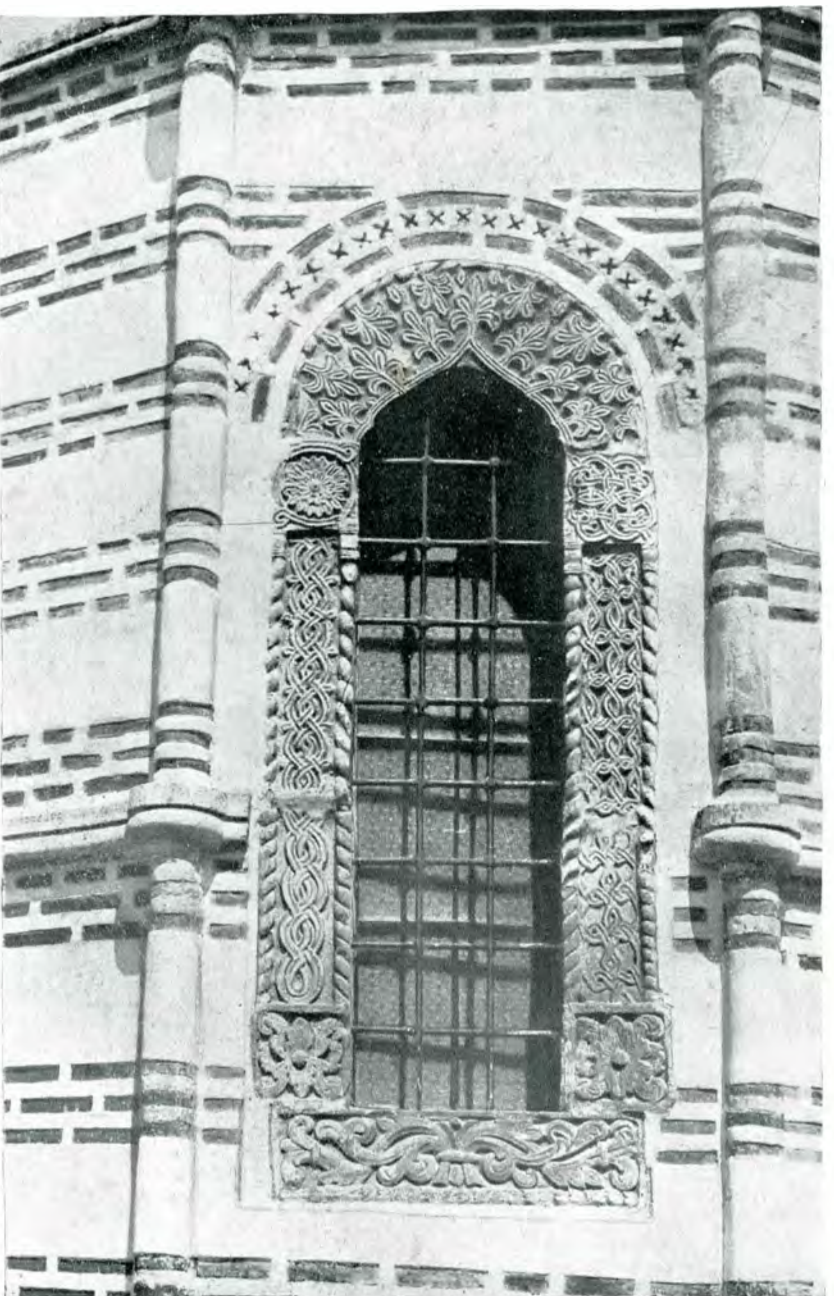

Fig. 505. — Fereastra dela absida sud a bisericii Mănăstirii Cozia

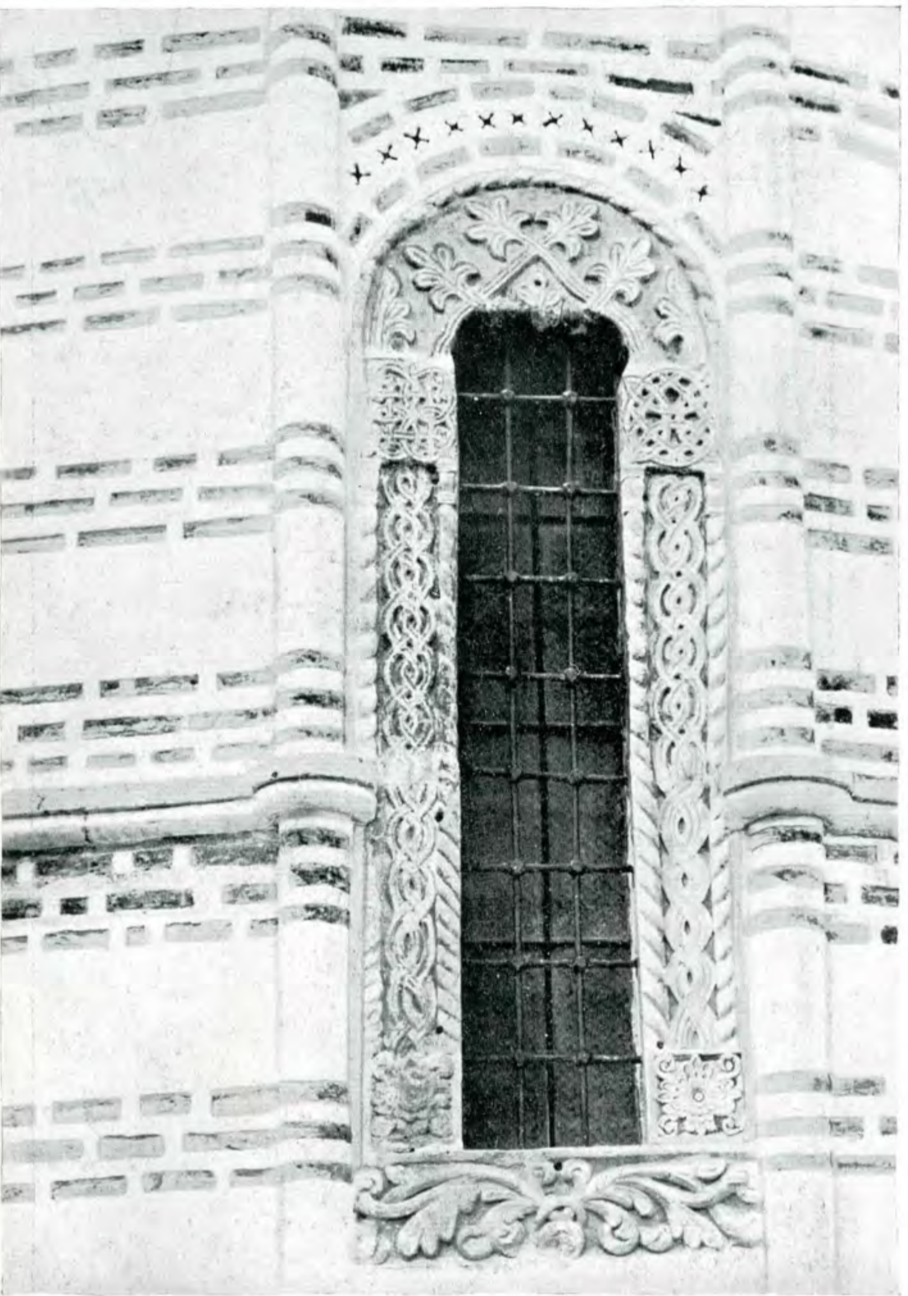

Fig. 506. — Fereastra dela altarul bisericii Mănăstirii Cozia

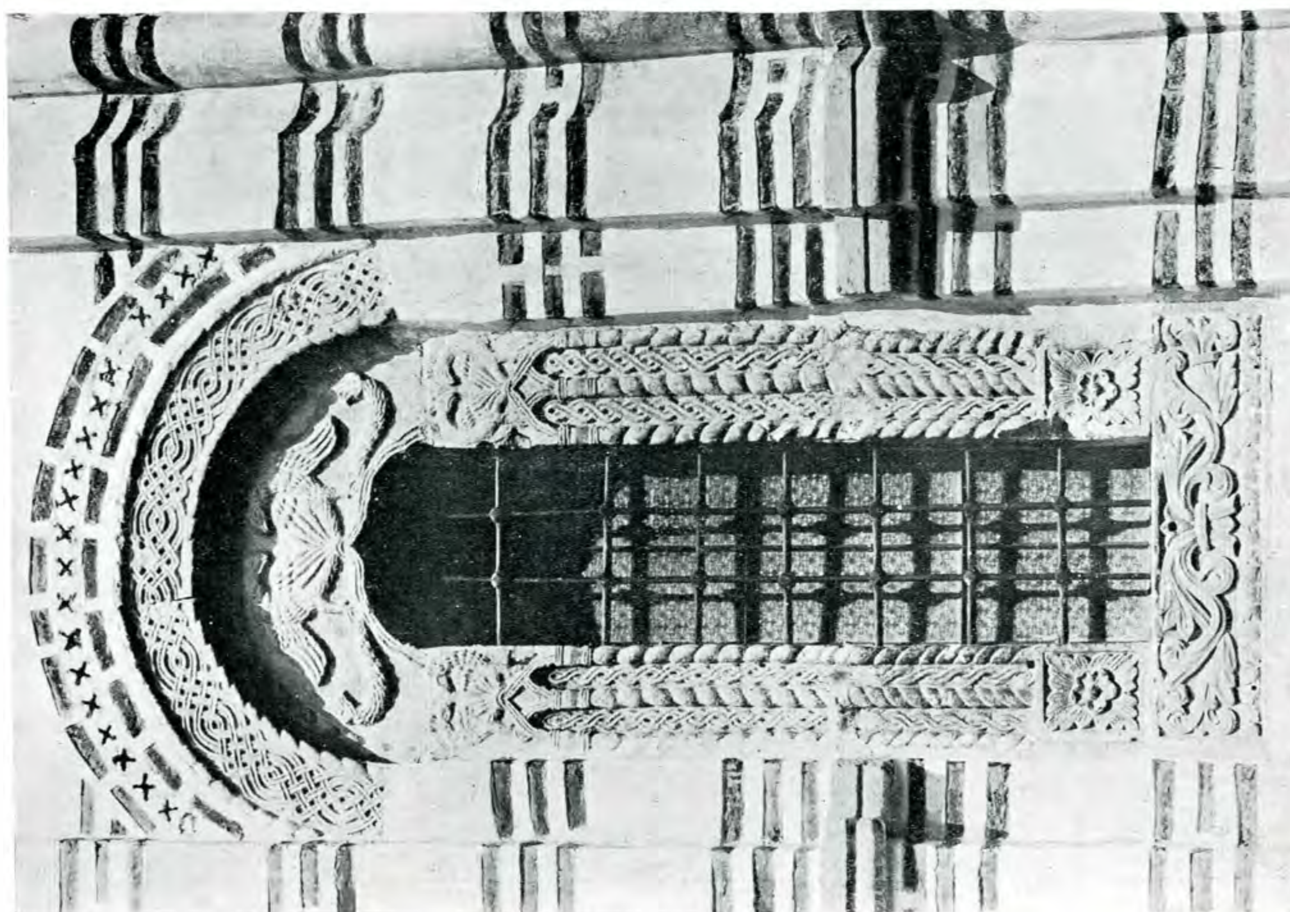

Fig. 508. — Fereastră de la biserica Mănăstirii Cozia

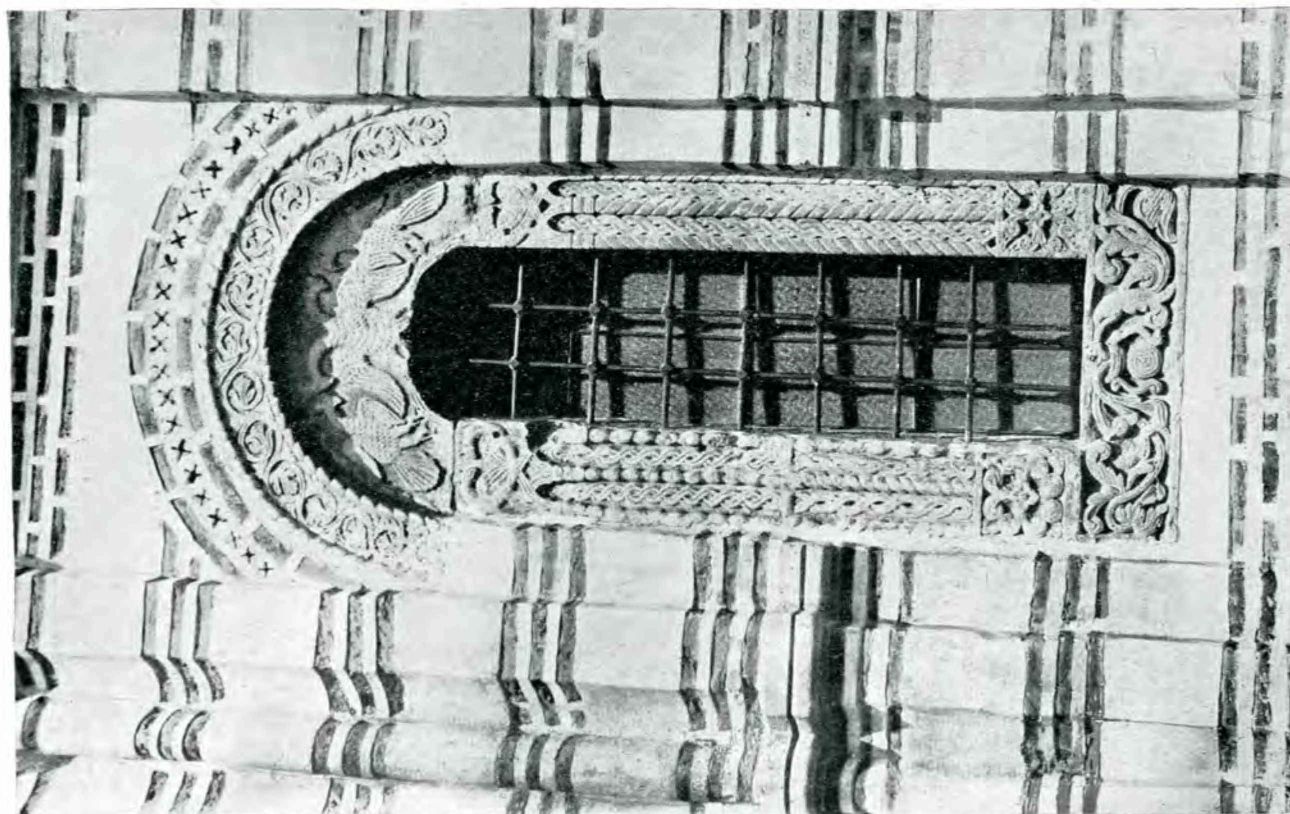

Fig. 507. — Fereastră dela biserica Mănăstirii Cozia

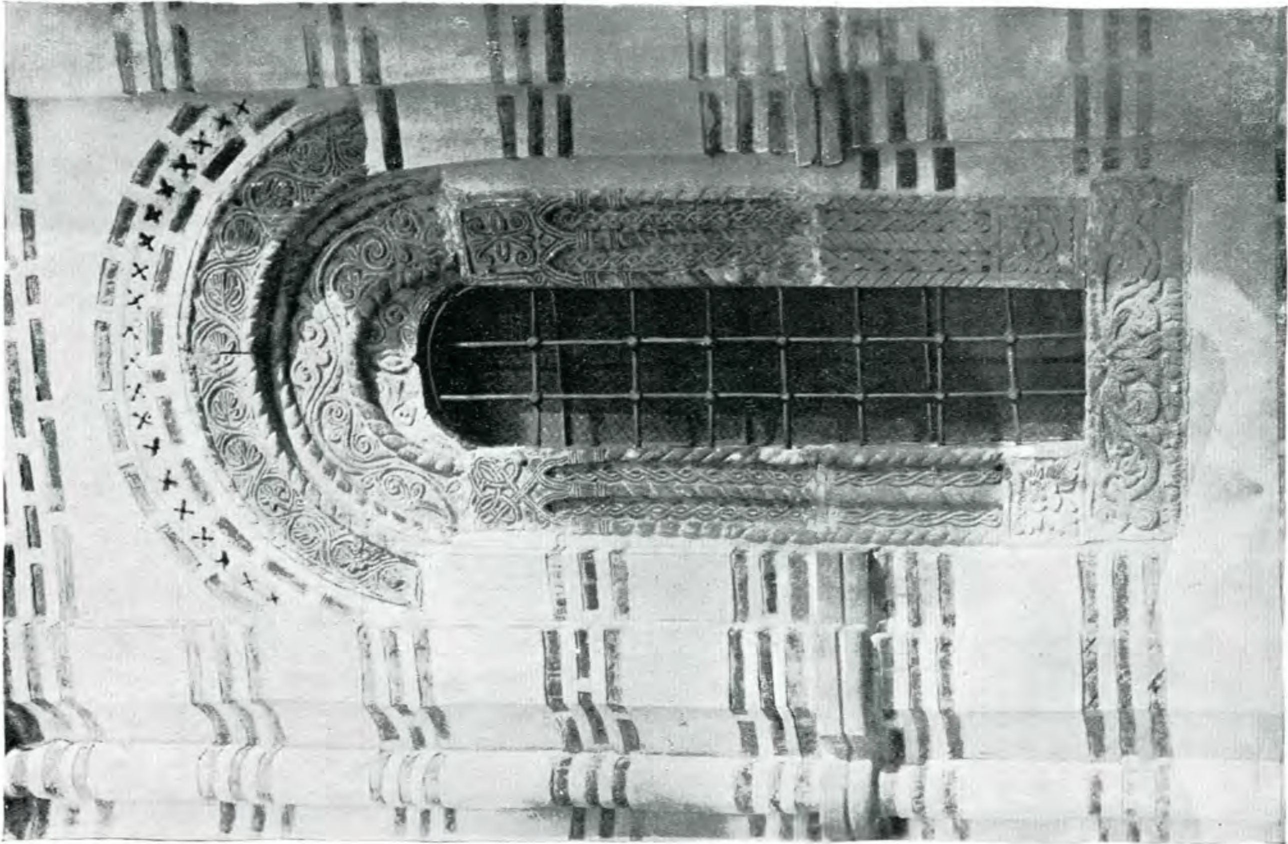

Fig. 510.—Fereastră de la procomidia bisericii Mănăstirii Cozia

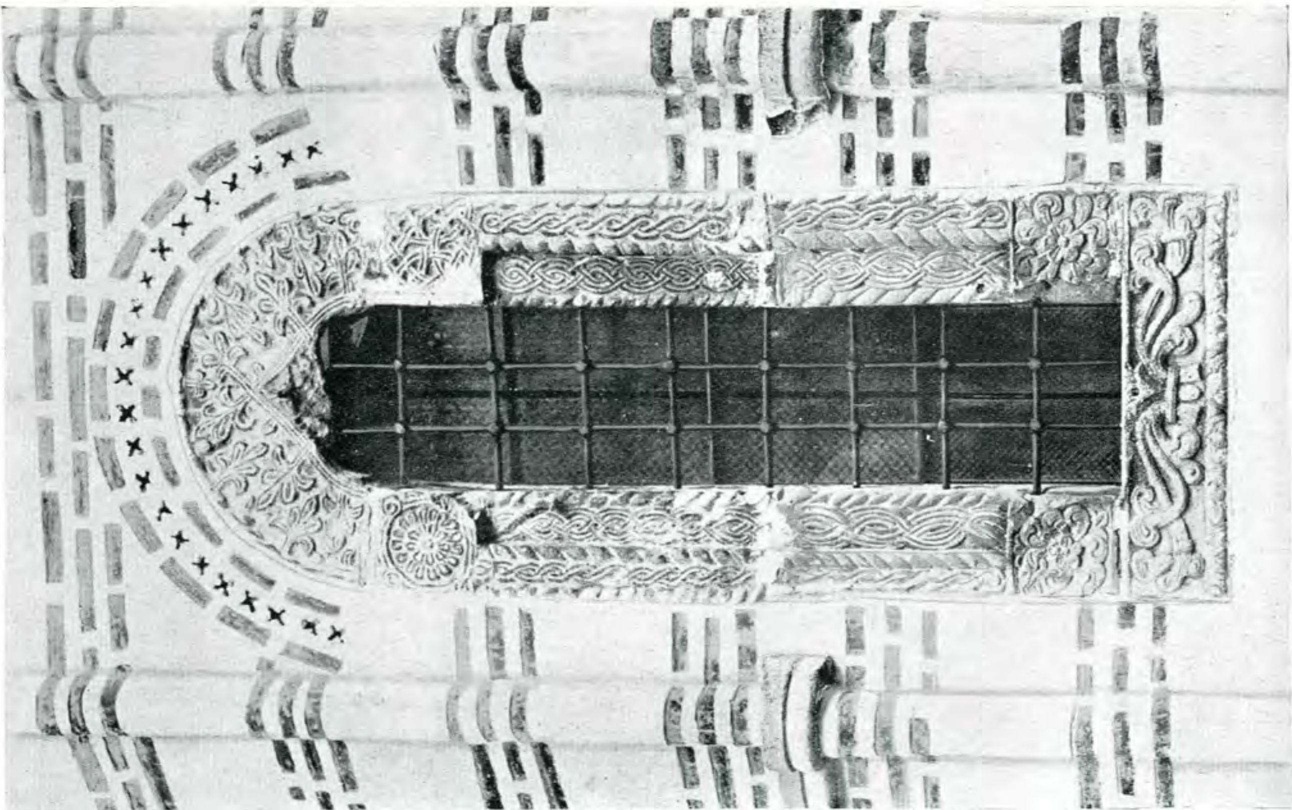

Fig. 509.—Fereastră dela absida nord a bisericii Mănăstirii Cozia

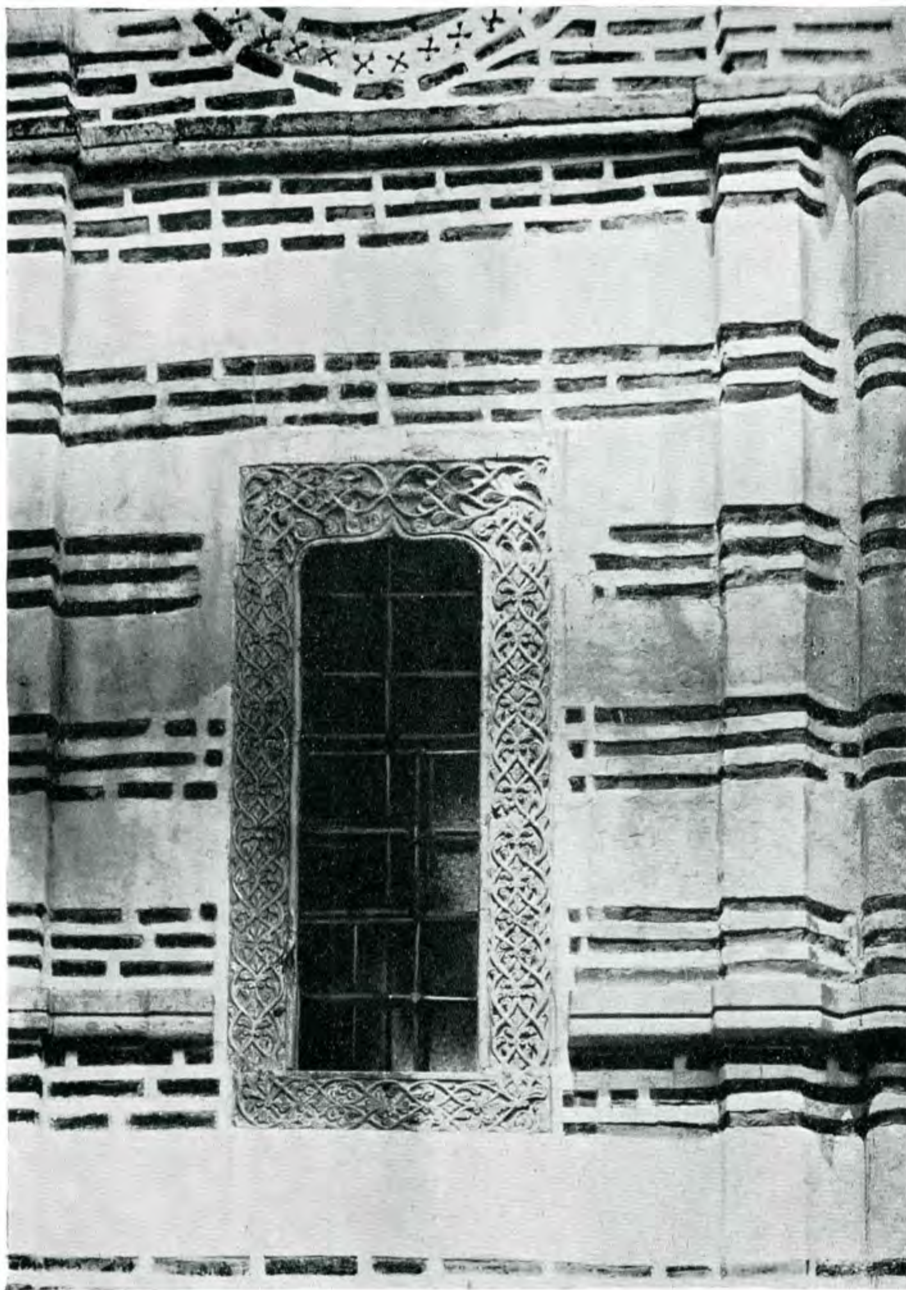

Fig. 511.—Fereastră de la pronaosul bisericii Mănăstirii Cozia (1706)

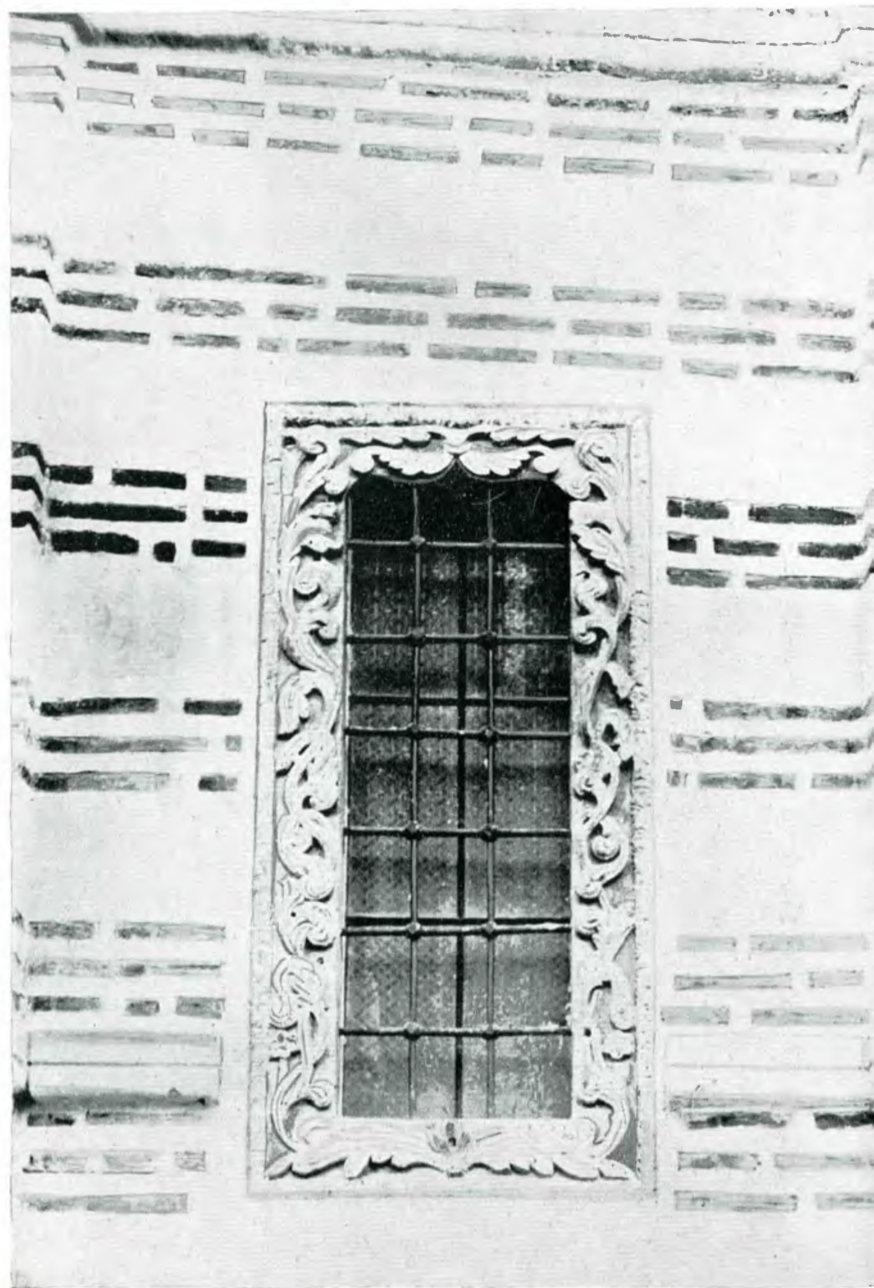

Fig. 512.—Fereastră de la pronaosul bisericii Mănăstirii Cozia. Sfârşitul veacului XVIII

Fig. 513. — Fântâna dela Mănăstirea Vieroşi

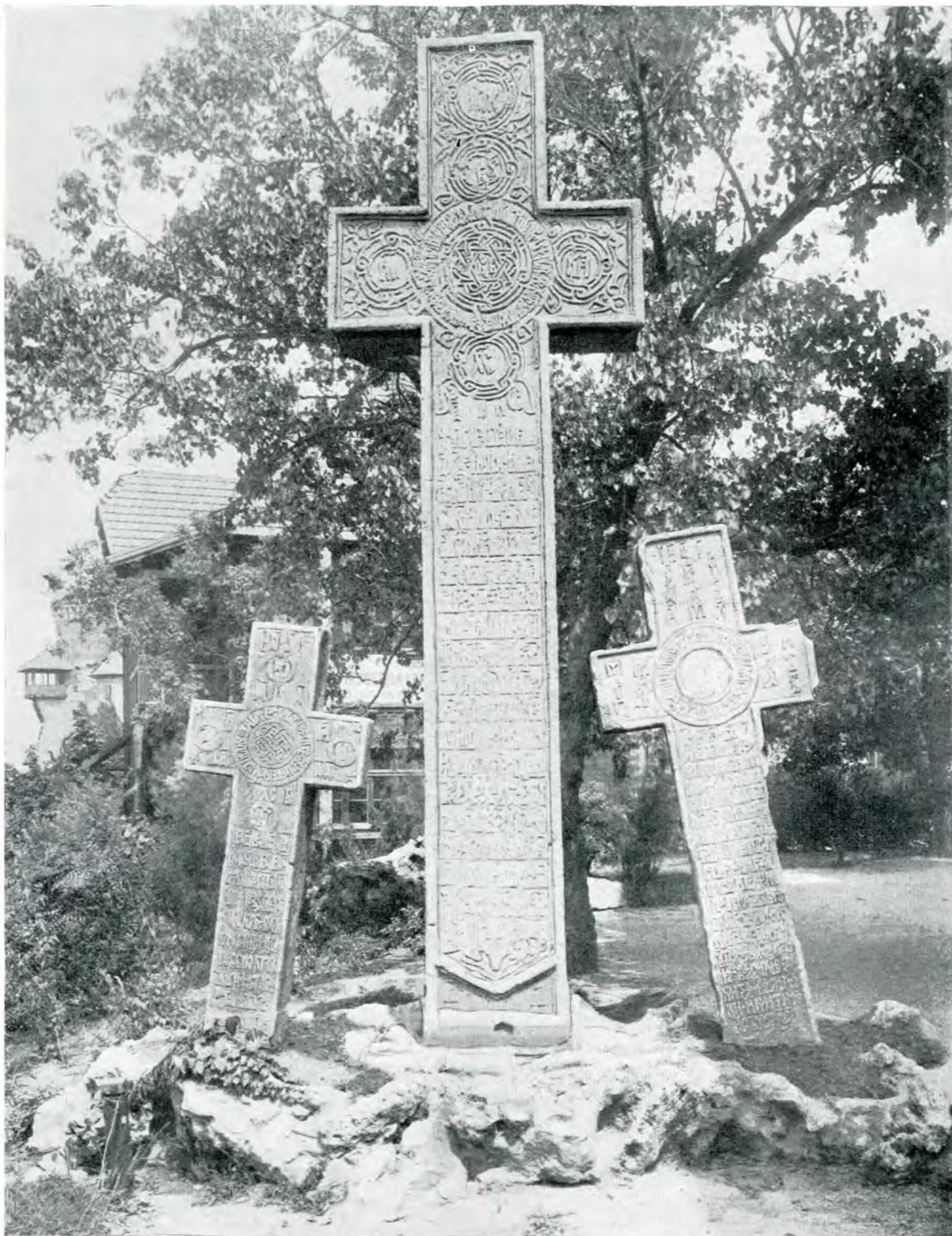

Fig. 514. — Crucile dela Parcul Carol. Veacul al XVI-lea. Cea dela mijloc are data 1587.

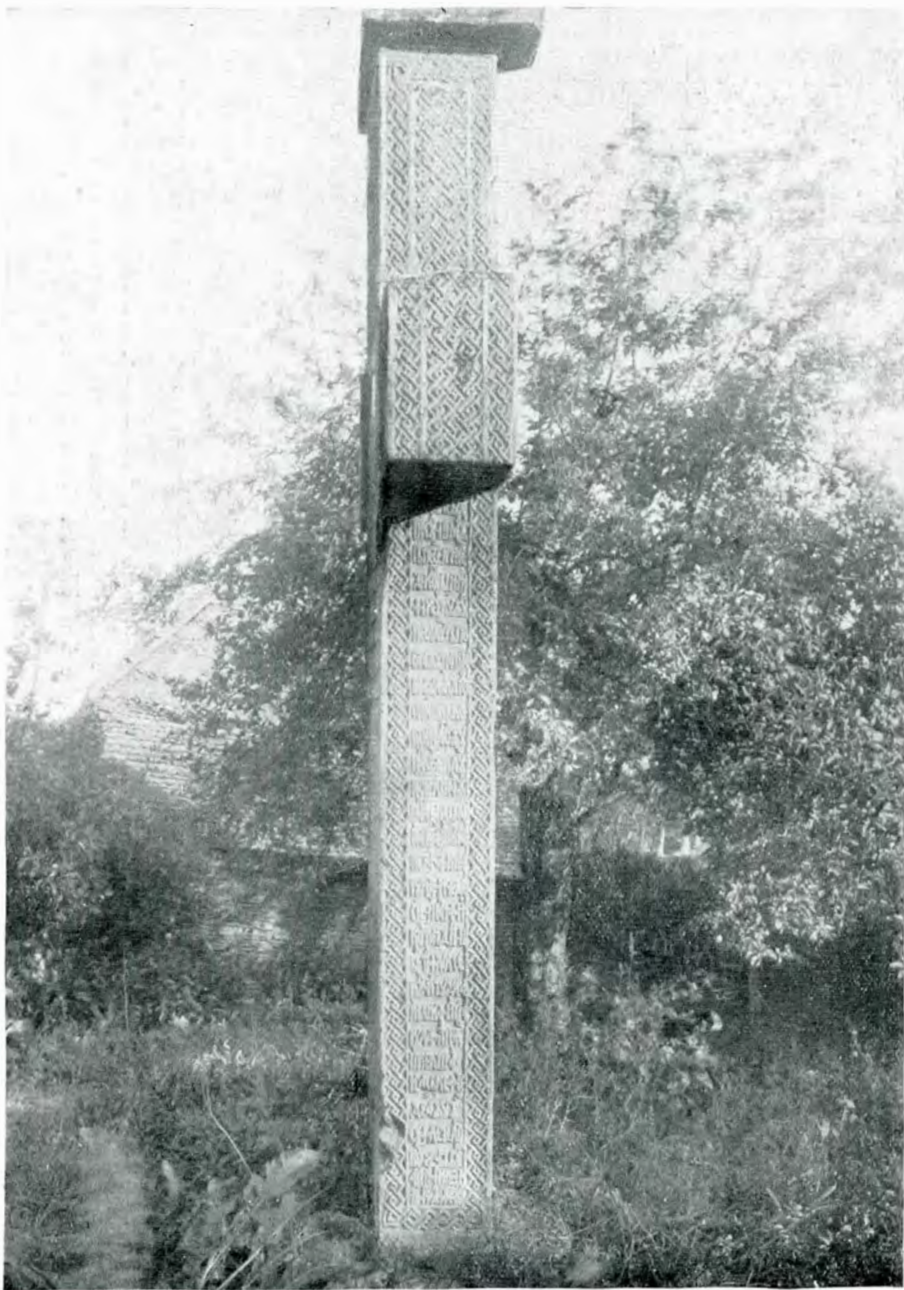

Fig. 515. şi Fig. 516—Crucea de la Răzvad Jud. Dâmboviţa ridicată de Cârstea Clucerul din Cornăţeni în timpul lui Matei Basarab

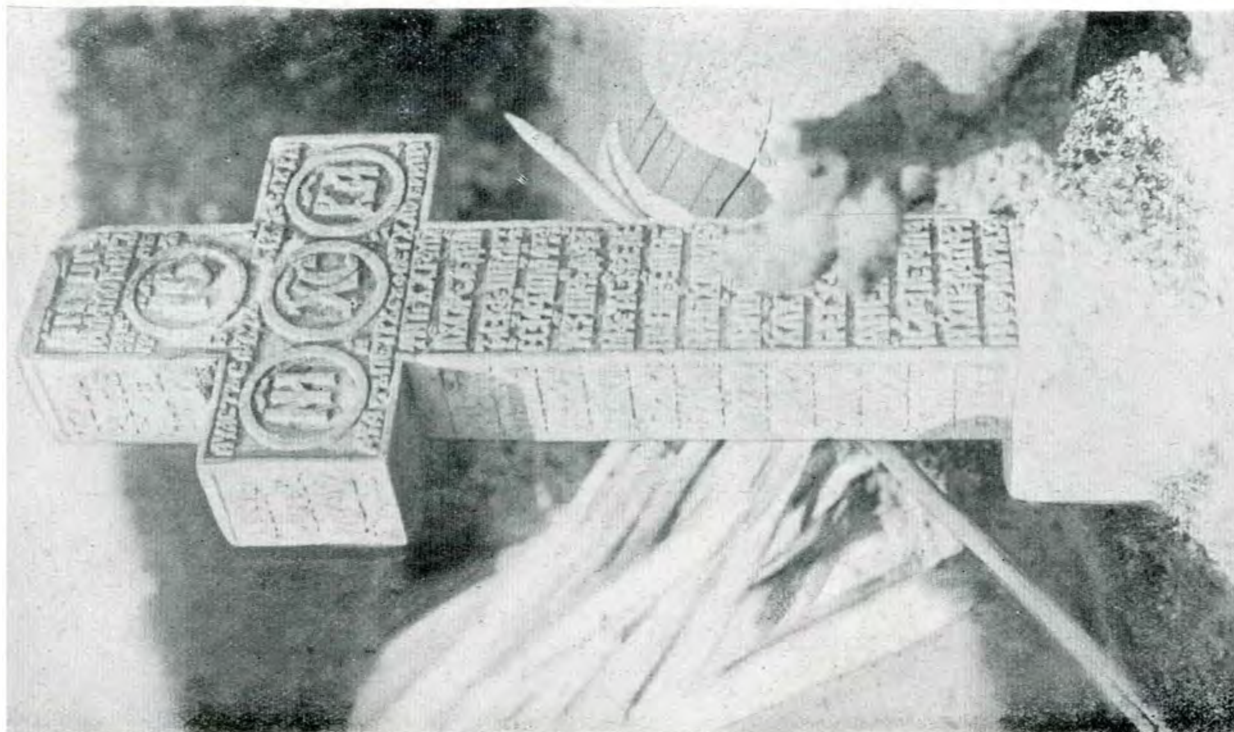

Fig. 518. — Cruce de piatră

Fig. 517. — Cruce de piatră

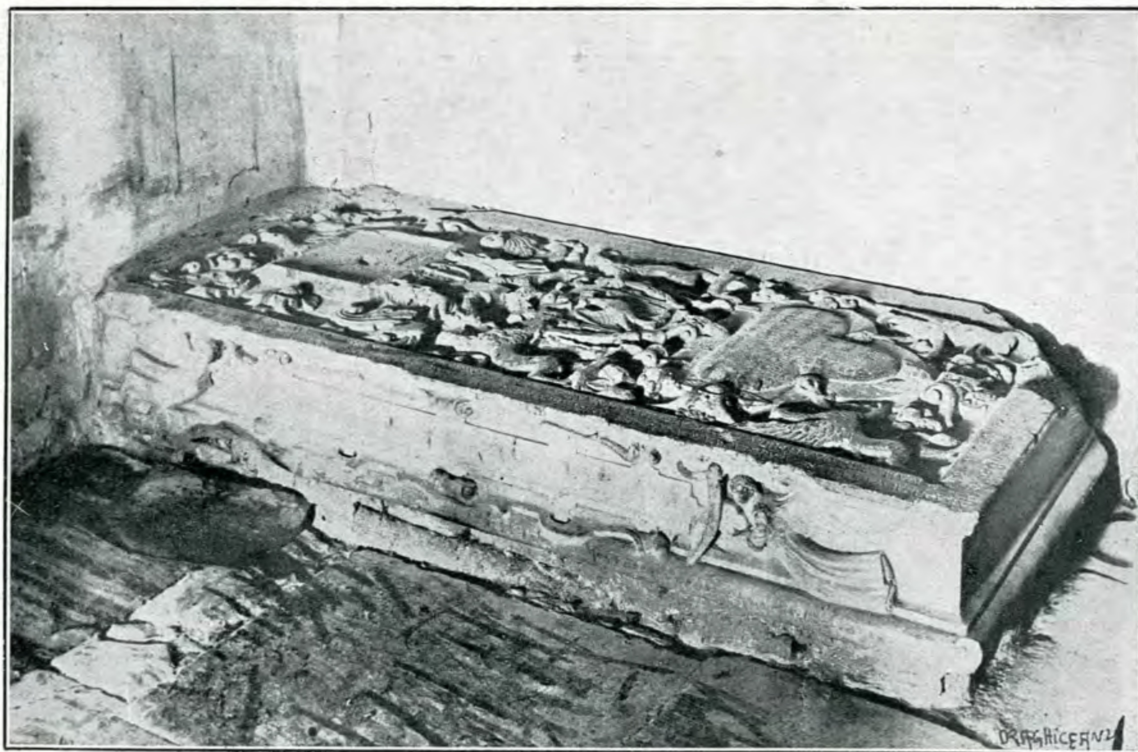

Fig. 519. — Piatra de mormânt a lui Matei Basarab la Arnota
Fig. 520. — Piatra de mormânt a Doamnei Elena lui Matei Basarab în biserica Domnească dela Târgovişte
Ambele în stilul renaşterei

Fig. 521.—Piatră de mormânt dela Mânăstirea Valea
Fig. 522. — Piatră de mormânt dela Biserica Călinești (Prahova)

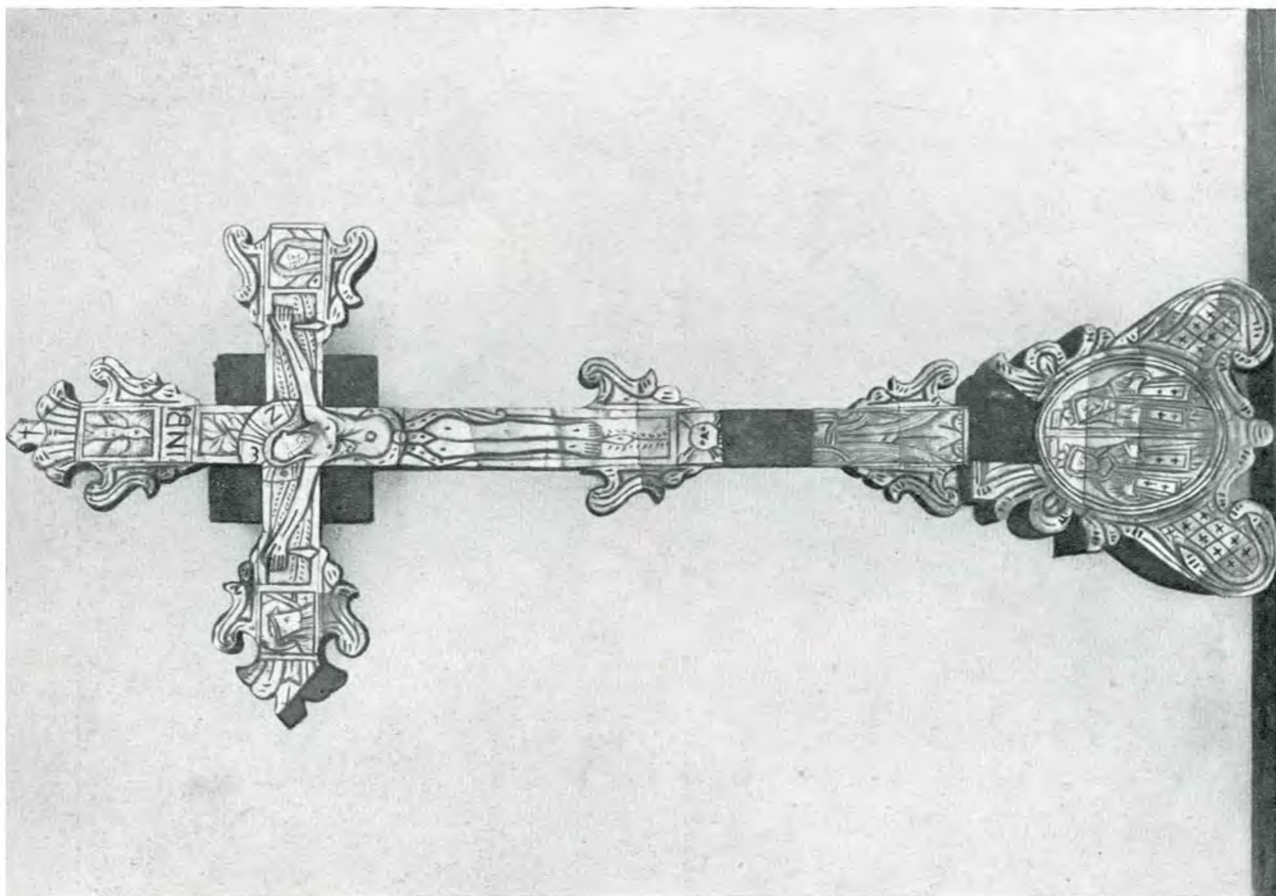

Fig. 524. - Cruce de fildeș

Fig. 523.—Icoana îmbrăcată în argint a Sfântului Gheorghe

Mănăstirea Viforâta (Dâmbovița)

Fig. 525.—Icoană de la Mănăstirea Arnota

Fig. 526. — Icoana dela Mănăstirea Arnota

Fig. 527. — Icoana dela Mănăstirea Arnota